

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ “ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ”

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

при співпраці

СВІТОВОЇ НАУКОВОЇ РАДИ СВІТОВОГО КОНГРЕСУ УКРАЇНЦІВ

# НАУКОВІ ЗАПИСКИ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

ВИПУСК 9

МАТЕРІАЛИ ДРУГОЇ МІЖНАРОДНОЇ  
НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

## **“УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА: ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ”**

(22 – 23 ТРАВНЯ 2006 р.)

ОСТРОГ

2007

УДК 08.2  
ББК 34.3

*Друкується за ухвалою Вченої ради Національного університету “Острозька академія”. Протокол № 7 від 22 лютого 2007 року.*

*Друкується згідно з постановою ВАК від 11.04.2001 №5-04/4.*

Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Вип.9: Матеріали Другої міжнародної наукової конференції “Українська діаспора: проблеми дослідження” / Національний університет “Острозька академія”, Українське історичне товариство, Світова наукова рада при СКУ, Українська американська асоціація університетських професорів. Відп. редактори: І. Пасічник, Л. Винар, ред. Алла Атаманенко. – Острог: РВВ Національного університету “Острозька академія”, 2007. – 500 с.

#### **Редакційна колегія:**

*Ігор Пасічник*, д. психол. наук, професор (відповід. редактор);  
*Любомир Винар*, д. габ. (історія), професор (відповід. редактор);  
*Алла Атаманенко*, канд. іст. наук, доцент (редактор);  
*Леонід Зашикільняк*, д. іст. наук, професор;  
*Юрій Мицик*, д. іст. наук, професор;  
*Валерій Степанков*, д. іст. наук, професор;  
*Володимир Трофимович*, д. іст. наук, професор;  
*Віктор Атаманенко*, канд. іст. наук, доцент;  
*Віктор Павлюк*, канд. іст. наук, доцент;  
*Віталій Яремчук*, канд. іст. наук, доцент;  
*Наталія Конопка* (відповідальний секретар).

*Видано за фінансової підтримки Українського історичного товариства, Української американської асоціації університетських професорів та Світової наукової ради при СКУ.*

До збірника увійшли статті з актуальних проблем дослідження української діаспори. Серед розглянутих питань – аналіз діаспори як явища, співпраці українців у світі, розвиток науки, огляди бібліотечної та архівної діаспоріани в Україні та поза нею, діяльність видатних українців та ін.

Для викладачів, науковців, студентів та всіх, хто цікавиться історією.

ISBN 966-7631-62-1

© Національний університет “Острозька академія”,  
Українське історичне товариство  
© Автори статей

## ЗМІСТ

Від редактора.....	7
--------------------	---

### ДІАСПОРА ЯК ЯВИЩЕ І ПИТАННЯ СПІВПРАЦІ УКРАЇНЦІВ СВІТУ

<i>Юрій Макар.</i> Українська діаспора: походження, характер, сучасний стан .....	9
<i>Наталія Барановська.</i> Чорнобильська трагедія і громадські організації в діаспорі .....	19
<i>Ярослав Розумний.</i> Українська діаспора в Канаді вчора й сьогодні: процеси і прогнози .....	27
<i>Giovanita Brogi Bercoff.</i> Ukrainian Studies in Italy .....	35
<i>Віра Коник.</i> Український вимір української діаспори Естонії: вчора, сьогодні. Що завтра? .....	42
<i>Юрій Садловський.</i> Українці Латвії: проблеми та перспективи .....	49
<i>Ірина Ключковська.</i> До питання про стратегію розвитку стосунків України та діаспори .....	51
<i>Ірина Гладун, Ірина Ключковська.</i> Діяльність Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету "Львівська політехніка": співпраця з закордонним українством .....	56

### РОЗВИТОК НАУКИ

<i>Любомир Винар.</i> Відродження українського наукового життя після Другої світової війни: 1945 – 1952 .....	60
<i>Микола Мушинка.</i> Роль Чеської академії наук при вивченні мови русинів-українців Словаччини .....	71
<i>Петро Крालюк.</i> Роль діаспори в розвитку української філософської традиції в ХХ ст. ....	79
<i>Оксана Чечина.</i> Початок діяльності Українського Історично-філологічного товариства в Празі (1923 – 1924) .....	88
<i>Микола Костриця.</i> Роль товариства "Волинь" та Інституту дослідів Волині у Вінніпезі (Канада) у становленні наукового волинезнавства .....	95
<i>Людмила Крот.</i> Діяльність земств в оцінці істориків української діаспори .....	109
<i>Любов Корнійчук.</i> Висвітлення діяльності українських установ у Франції в науковому доробку А. Жуковського .....	115
<i>Володимир Крот.</i> Громадсько-політична діяльність М. Грушевського в творчості істориків української діаспори .....	125
<i>Наталія Гриньох.</i> Діяльність українських науково-історичних установ у Канаді в 50 – 80-і рр. ХХ ст. ....	129

## УКРАЇНСЬКІ ВЧЕНІ

<i>Бланка Єржабкова. Незабутня постать великої людини:</i>	
Дмитро Антонович (1877 – 1945) .....	139
<i>Анастасія Хеленюк. Постаті українських істориків в творчості</i>	
Л. Винара .....	145
<i>Тадей Яценюк. Олександр Оглоблин та розвиток української</i>	
історичної науки на Заході .....	160
<i>Дарина Тетерина. Харківський період Юрія Блохина .....</i>	168
<i>Григорій Курас. Дипломат, історик, патріот</i>	
(Іван Токаржевський-Карашевич) .....	184
<i>Надія Швайба. Н.Д. Полонська-Василенко: спадщина історика</i>	
Південної України та проблеми її дослідження .....	190
<i>Ярослав Сеник. Ярослав Чиж (1894 – 1958) – дослідник історії</i>	
української імміграції в США .....	201
<i>Ірина Валявко. Нотатки до філософських студій</i>	
Дмитра Чижевського .....	212
<i>Галина Клинова. Діяльність Олександра Домбровського в УІТ .....</i>	223

## ПОСТАТІ

<i>Олександр Кучерук. Микола Битинський: геральдист,</i>	
художник, поет .....	237
<i>Оксана Пилат. Питання еміграції в суспільно-політичній</i>	
діяльності Семена Вітика .....	251
<i>Юлія Назарук. Друга еміграційна доба життя та діяльності</i>	
Олександра Скорописа-Йолтуховського (напередодні та після	
початку Першої світової війни) .....	256
<i>Ярослав Малик. Громадсько-політична діяльність Павла Крата .....</i>	267
<i>Яна Таравська. Політична діяльність Андрія Жука під час</i>	
Першої світової війни .....	274
<i>Олександр Іщук, Наталія Ніколаєва. Дмитро Куп'як:</i>	
Штрихи до біографії .....	279

## КУЛЬТУРА, МИСТЕЦТВО, ЛІТЕРАТУРА

<i>Ігор Стебельський. За українську культуру:</i>	
до джерел про діяльність Асоціації Діячів	
Української Культури .....	289
<i>Оксана Бойко. Релігійні мотиви у творчості Леоніда</i>	
Молодожанина (скульптура, ікони, вітражі, мозаїка) .....	295
<i>Жанна Янковська. Традиції і новаторство в іконописних творах</i>	
Якова Гніздовського .....	304
<i>Остап Ножак. Ораторія С. Майданської й В. Кікти “Святий Дніпро”</i>	
у виконанні Едмонтонського хору “Дніпро” .....	308
<i>Максим Кирчанів. Канадська література у пошуках українського</i>	
коріння (проблеми творчості Дженіс Кулик Кифер) .....	316

## УКРАЇНЬСЬКА ЦЕРКВА ТА ЇЇ ПРОВІДНІ ДІЯЧІ

<i>Іван Патарак.</i> Діяльність релігійних об'єднань по організації парафіяльних громад в Канаді початку ХХ ст. ....	326
<i>Людмила Третяк.</i> Місце греко-католицької церкви в суспільно-політичному житті Польщі: 1944 – 1947 роки .....	333

## УКРАЇНЬСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ 20-30-Х РОКІВ

<i>Валентина Піскун.</i> Діяльність Українського Центрального Комітету в Польщі та Українського Громадського Комітету в Чехословаччині по соціальній адаптації українських політичних емігрантів У 20-х рр. ХХ ст. ....	340
<i>Тетяна Осташко.</i> Український Монархічний Рух за даними польських військових спецслужб (Dwójka) .....	351
<i>Володимир Сідак, Тамара Вронська.</i> Радянські спецслужби в дезорганізації української еміграції у міжвоєнний період .....	360

## ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ

<i>Ігор Срібняк.</i> Проблема реконструкції видання військово-історичних часописів української еміграції (джерелознавчий аспект) .....	367
<i>Тарас Гринівський.</i> Видавнича діяльність української діаспори поч. ХХ ст. у висвітленні часопису “Книгарь” .....	374
<i>Лариса Антошук.</i> Журнал “The Ukrainian Quarterly” як періодичне видання УККА .....	378
<i>Оксана Дзвінчук.</i> Часопис “Український Голос” – організатор громадського життя українців Канади (релігійно-церковний аспект) .....	386
<i>Алла Атаманенко.</i> Публікації програмних матеріалів діяльності УІТ на сторінках “Бюлетеню” товариства .....	395
<i>Юрій Недужко.</i> Взаємодія Державного Центру УНР в екзилі та мас-медіа країн Заходу (1948 – 1965 рр.) .....	405

## АРХІВИ, БІБЛІОТЕКИ ТА МУЗЕЇ

<i>Олексій Коновал.</i> Де зберігаються видання та архіви середовища УРДП-УДРП та його братніх організацій .....	416
<i>Вікторія Курченко.</i> Американська україніка: фонди архіву Українського інституту Америки та описи Бахмет'євського архіву Колумбійського університету Нью-Йорка .....	421
<i>Віталій Макар.</i> Канадські архівні фонди і книжкові публікації про інтеграцію українців до багатонаціонального суспільства Канади .....	429
<i>Марина Палієнко, Микола Щербак.</i> Джерела з історії української еміграції у фондах Російського державного військового архіву ..	437

<i>Марія Баран.</i> Архів Зенона Кузелі у фондах Відділу рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України .....	449
<i>Олена Прищепя.</i> Колекції української діаспори у фондових збірках Рівненського обласного краєзнавчого музею .....	454
<i>Валерій Белінський.</i> Зображення музейними засобами діяльності буковинської діаспори в країнах її найбільшого розселення .....	461

## УКРАЇНЬСКА ОСВІТА ПОЗА УКРАЇНОЮ

<i>Владислав Роговий.</i> Діяльність Комісії Допомоги Українському Студентству на теренах Великої Британії в повоєнний час .....	470
<i>Юлія Зячук.</i> Зміст та навчально-методичне забезпечення українознавчих дисциплін в університетах Канади .....	478
<i>Юлія Сіренко.</i> Українська освіта в Башкортостані .....	488
<i>Ірина Краснодемська.</i> Проблеми національного виховання й освіти у творчій спадщині Григорія Ващенко .....	491

## ВІД РЕДАКТОРА

Українська діаспора є важливою інтегральною частиною українського народу, яку доля з різних причин віднесла далеко від батьківщини. Протягом багатьох років, особливо за часів панування радянського режиму в Україні, саме українці поза Україною популяризували Україну в світі, поширювали знання про її минуле, розвивали різні аспекти культури та науки.

Діаспора як явище повинна стати і стає об'єктом дослідження істориків, філологів, соціологів, психологів, мистецтвознавців, політологів, культурологів та фахівців інших наукових галузей. Зокрема, до соціальних та психологічних належать проблема інтеграції в чуже середовище, намагання збереження національної ідентичності, асиміляція, взаємовідносини між еміграційними поколіннями, міжособистісні відносини тощо. До філологічно-лінгвістичних проблем можна віднести різні аспекти збереження материкових мовленнєвих особливостей, змін та розвитку мови, вивчення та популяризації багатющого пласту української літератури, створеної поза Україною і багато інших. Потребують докладного вивчення історія жіночого руху та жіноцтва, українське шкільництво, церковне й релігійне життя, політичні організації і рухи, наукове життя, наукові та громадські установи й організації тощо.

Колектив Національного університету “Острозька академія” останні кілька років робить свій внесок у розвиток діаспорознавства. В 2002 р. рішенням Вченої ради університету було створено Інститут дослідження української діаспори, який поруч із дослідницькою роботою формує бібліотеку діаспоріани та архів, видає дослідження та перевидає праці зарубіжних українців, наближаючи їх до читачів в Україні. Бібліотека Інституту завдяки щедрим книжковим пожертвам поповнюється цінними науковими та іншими виданнями. Нажаль, ми не маємо змоги з великою вдячністю назвати всіх наших Друзів, які висилають до Інституту книги з власних бібліотек, витрачаючи на це особистий час і кошти, але це буде зроблено незадовго в окремій статті. Відзначимо, що в бібліотеці Інституту є й кілька великих колекцій – Українського історичного товариства і його довголітнього президента проф. А. Винара, відомого українського славіста проф. Якова Гурського, Наукового товариства ім. Шевченка в Америці та ін.

Одним із напрямів роботи Інституту є організація та проведення наукових конференцій, під час яких розглядаються важливі проблеми дослідження діаспори та співпраці з нею. Спочатку такі конференції були присвячені окремим науковим проблемам, а в вересні 2004 р. відбулася перша Міжнародна конференція “Українська діаспора: проблеми дослідження”, в якій взяли участь науковці з України, Німеччини, Канади, США та ін. країн, в тому числі й керівники наукових установ.

22-23 травня відбулася Друга Міжнародна конференція “Українська діаспора: проблеми дослідження”. В ній взяли участь понад 80 учасників з України, Німеччини, Словаччини, Італії, Польщі, Естонії, Латвії, США, Канади, Англії та інших країн, які обговорили важливі проблеми наукового дослідження феномену української діаспори та співпраці між українцями світу. Частину доповідей, що прозвучали під час конференції, ми публікуємо в цьому збірнику. Крім того, під час конференції відбулися презентації видань, присвячених вивченню життя українців поза Україною, засідання за круглим столом, коли відбулося обговорення важливих проблем, що стають і мають стати об’єктом дослідження вчених. У вересні ж 2008 року відбудеться чергова, Третя міжнародна наукова конференція. Віримо, що вона буде успішною і під час її проведення будуть обговорені важливі наукові проблеми.

В жовтні 2006 р. в університеті при нашому Інституті було відкрито кафедру історії української діаспори, науково-навчальна діяльність якої має сприяти поширенню діаспорознавства як навчальної проблематики в університетах України. Почесним професором і почесним завідувачем Кафедри було обрано визначного вченого і організатора науки проф. Кентського державного університету (США) та Українського Вільного Університету (Німеччина) Любомира Р. Винара. Завідувачем Кафедри стала директор Інституту дослідження української діаспори Алла Атаманенко. Сподіваємося, що статті, опубліковані в цьому збірнику, стануть в нагоді дослідникам і викладачам різних аспектів історії діаспори.

Ми щиро дякуємо нашим колегам із Українського історичного товариства, Української американської асоціації університетських професорів, Світової наукової ради при Світовому конгресі українців за підтримку нашої діяльності – спільне проведення конференцій, видання цього на інших збірників з матеріалами конференцій та інші наукові і видавничі проекти. Сподіваємося, що наша співпраця буде міцнішати та розгортатися і в майбутньому.

Запрошуємо до співпраці з Інститутом дослідження української діаспори та кафедрою історії української діаспори Національного університету “Острозька академія” всіх, хто вивчає будь-які аспекти життя та здобутки українців у світі.

При редагуванні статей збережено початковий авторський правопис - т.зв. “харківський” або сучасний український.

*Алла Атаманенко,  
редактор*



## ДІАСПОРА ЯК ЯВИЩЕ І ПИТАННЯ СПІВПРАЦІ УКРАЇНЦІВ СВІТУ

Юрій МАКАР,  
*Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича*  
Чернівці

### УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА: ПОХОДЖЕННЯ, ХАРАКТЕР, СУЧАСНИЙ СТАН

Поняття *діаспора* грецького походження, воно означає *розсіяння*. Спочатку застосовувалося до євреїв, справді розсіяних по світу. Щодо українців, то воно ввійшло у вжиток з першої половини 90-х рр. минулого століття. Причому на початках точилася досить запекла дискусія, чи належить його застосовувати до українців. Як би там не було, але тепер ми досить широко послуговуємося поняттям *діаспори* для означення українців, які волею долі опинилися поза межами власної держави.

Очевидно зараз ніхто не може з впевненістю сказати, скільки ж українців проживає поза межами України. Тим більше, що нині окреслення *українець* стосовно наших братів і сестер поза межами України доволі часто має відносний характер, оскільки чимало з них утратили національні ознаки української приналежності. Але, тим не менше, вважається, що поза Україною проживає біля 20 млн. українців. Зокрема, вказану кількість згадав Президент Світового Конгресу Українців Аскольд Лозинський на III Всесвітньому форумі українців<sup>1</sup>.

І ще одне зауваження на вступі варто зробити про те, що суперечки навколо застосування поняття *діаспора* до українців викликала заперечення з боку супротивників наявності у всіх суміжних з Україною державах українців-автохтонів. Справді, в Росії, Молдові, Румунії, Угорщині, Словаччині, Польщі і Білорусі українці є автохтонами. Їх, якщо й “розсіювали”, то в межах даних держав, або ж “відсіювали”, як це мало місце у Польщі протягом 1915 р., а потім 1944 – 1946 рр., до інших країн. В історичному минулому до згаданих країн українці також мігрували, як також з них до інших держав. Проте з набуттям Україною незалежності поняття *діаспора* стосовно зарубіжних українців утвердилось в науковому лексиконі. Воно означає, за Наталією Колесніченко-Братунь, *сукупність українців (осіб українського походження), які проживають за межами України*<sup>2</sup>.

Принагідно варто згадати ще про декілька понятійних визначень. Разом із утвердженням у науковій лексиці поняття *українська діаспора*

воно, як вважають дослідники Володимир Трошинський та Анатолій Шевченко, “насправді повною мірою стосується тільки поняття *“західна українська діаспора”* й не в усьому підходить для характеристики того, що отримало назву *“східна українська діаспора”*”<sup>3</sup>. Іншими словами, під останньою розуміються українці у державах колишнього Радянського Союзу. Різницю між цими двома напрямками української діаспори вчені вбачають у характері організованості українців і ступені структурованості та збереження ними національної ідентичності. Тобто, якщо проблема *західної діаспори* полягає у збереженні етнічної ідентичності, то *східної* – у відродженні тієї ідентичності. “Загалом, із огляду на характер завдань та цілі громадської активності, – наголошують згадані автори, – західну українську діаспору слід визначати як не лише етнокультурну, а й національно-політичну, тоді як східна сьогодні має суто етнокультурний характер”<sup>4</sup>. Сказане авторами цілком актуальне для сьогодення, незважаючи на те, що після опублікування їх дослідження пройшов певний час.

Потрібно також зазначити, що будь-яка еміграція в т.ч. й українська, за характером є економічною, ще її називають трудовою, або заробітчанською, або політичною. У випадку з українцями обидва типи практично досить часто поєднувалися. Ще вчені розрізняють еміграцію за мотивами добровільності чи примусовості, що також на практиці нерідко поєднуються. Залишення насиджених століттями місць ще розрізняють як *еміграцію сезонну, тимчасову або виїзд назавжди* чи, як тепер прийнято говорити, *переїзд на постійне місце проживання*.

Часто при характеристиці української діаспори виникає запитання: а коли ж вона розпочалася? Дехто вважає, що виїзди поза межі рідної землі розпочалися ще за княжих часів, потім вони продовжувалися за козацької доби. Особливо масовими вони стали з часу входження українських земель до Московської держави, носячи здебільшого примусовий характер, коли українців масами вивозили на спорудження міст (наприклад, Санкт-Петербурга), освоєння територій, охорони прикордоння тощо. Це відбувалося в межах тодішньої Російської держави. Але відомі випадки виходу українців на Захід. Наприклад, після поразки гетьмана Івана Мазепи і шведського короля Карла XII під Полтавою, після зруйнування Катериною II Запорізької Січі тощо<sup>5</sup>.

Традиційно вважається, що початок організованої західній українській діаспорі поклала група українських переселенців із південно-східної Пряшівщини, що в нинішній Словаччині, до Бачки і Банату, що на території колишньої Югославії, яка осіла тут у середині XVIII ст. Упродовж другої половини XIX ст. ці поселення, зокрема у Сремі, поповнилися вихідцями з північної Пряшівщини. В останній декаді XIX ст. близько 8 тис. українських поселенців, переважно з Галичини, прибуло до Боснії<sup>6</sup>.

Масова ж еміграція з українських земель розпочалася в останній третині XIX ст. З тієї її частини, яка входила до складу Російської імпе-

рії, міграційні потоки українців рухалися на Схід, в азійську частину імперії. З Австро-Угорщини переселенський рух прямував до Західної Європи, Північної та Південної Америки<sup>7</sup>.

Тривалий час вважалося, що українська еміграція, а відповідно й імміграція, пройшла трьома великими хвилями – до початку Першої світової війни, у міжвоєнний період, по Другій світовій війні. Однак із здобуттям Україною незалежності, або навіть ще трохи раніше, розпочалася нова хвиля виїзду з України, до якої вживають визначення *четверта хвиля еміграції*, котра у кількісному відношенні перевершує усі три попередньо разом взяті<sup>8</sup>.

Якщо ж говорити про масову еміграцію з українських земель протягом усіх чотирьох хвиль, тобто протягом століття з чвертю, то не можна не зауважити, що мотиви, які спонукали людей покидати батьківщину, були соціально-економічними та суспільно-політичними. Перші переважали в останній третині XIX – на початку XX ст. та продовжують переважати наприкінці XX – на початку XXI ст., другі ж були суттєво помітними поряд з першими у період між двома світовими війнами та повністю домінували під час того міграційного процесу, який називають *третьою хвилею української еміграції*. Не слід забувати, що суспільно-політичні мотиви виїзду українців формувалися під впливом невирішеності українського національного питання на власній території. Сказане стосується рівною мірою як тих земель, котрі у складі УРСР входили до Радянського Союзу, так і тих, які у міжвоєнне двадцятиліття перебували у складі інших держав, насамперед Польщі та Румунії, де українці зазнавали політичних переслідувань на національному ґрунті.

Про масштаби виїзду з України під час *першої хвилі еміграції* красномовно свідчить такий факт. Першими рушили українці Закарпаття, емігруючи до США на вугільні копальні Пенсільванії. За даними відомого українського канадського вченого Михайла Марунчака, протягом 1870-х – 1920-х рр. лише з Закарпаття до США виїхало понад 430 тис. осіб, що, на його думку, “більш-менш стільки саме, скільки й залишилося було на цій землі ще жити”<sup>9</sup>. Цілоком зрозуміло, що серед від’їжджаючих були не лише українці, а й угорці, словаки, євреї та ін. Але визначальний відсоток складали українці. За закарпатцями рушили галичани і буковинці. Незначна кількість українців подалася на Захід з підросійських українських земель. За даними польського дослідника Анджея Земби, їх за 1908 рік виїхало 10 тис. осіб<sup>10</sup>.

Спробуємо, однак, хоча б наближено встановити кількість українців, які подалися освоювати азійські простори Російської імперії до початку Першої світової війни. А також чисельність тих українців, які виїхали на Захід. Отже, нагадаємо, що мова йде про останню третину XIX ст. й до початку війни. Встановити не лише докладні, а й наближені показники не є можливим. Після розпаду СРСР інтерес в українському суспільстві до своїх закордонних співплемінників став своєрід-

ним етнічним вибухом. Особливо це стосується тих українців, що проживають на теренах країн колишньої союзної держави, оскільки з усіх зарубіжних українців вони виявилися найбільш дезорганізованими, денаціоналізованими, що за тодішніх умов відповідало “мудрій” національній політиці, здійснюваній владою. Але сказане не означає, що інтерес до долі західної української діаспори впав. Нічого подібного – він також досяг свого піку. В умовах неочікуваної свободи, яка звалилася на українців, почалося здійснення глобальної акції *єднання світового українства*. У січні 1992 р. пройшов у Києві *Конгрес українців колишнього Радянського Союзу*, а у серпні того ж року – *Всесвітній форум українців*. Згодом він став йменуватися *Першим*, бо у серпні 1997 р. пройшов *Другий*, а у серпні 2001 – *Третій*. Нинішнього ж року має відбутися *Четвертий Всесвітній форум українців*. Власне українські вчені з України та діаспори роблять спроби встановити бодай якісь наближені чисельні показники українців поза межами України<sup>11</sup>.

За тими даними, якими володіють дослідники станом на сьогодні, можна вважати, що загалом в останній декаді XIX ст. і до початку Першої світової війни на сході Росії осіло орієнтовано 2 млн. українців, здебільшого селян. Про що говорить цей показник? Відомо, що протягом 1892 – 1893 рр. із Східної Галичини та Буковини до Росії подалося близько 15 тис. селян. Їм обіцяли, що вони безкоштовно отримають землю, будівлі, реманент. Та, цього не сталося, і більшість з переселенців повернулася назад. Значного розмаху набув переїзд українців у 1891 – 1905 рр., коли йшло будівництво трансибірської залізниці. Новий міграційний спалах стався у 1906 – 1910 рр. під час т. зв. Столипінської реформи. В окремі роки на сибірські простори їхало по 200-300 тис. українців. Відбувався й рух у зворотному напрямі. За різними даними до півмільйона українців через невиконання владою умов поселення повернулася додому<sup>12</sup>.

Інший потік українських мігрантів прямував на Захід. З західноукраїнських земель їхали здебільшого селяни до Німеччини, меншою мірою до Чехії, Румунії, Данії. Це була сезонна, заробітчанська міграція. Підраховано, наприклад, що до Німеччини у 1907 – 1912 рр. щорічно виїжджало на сезонні сільськогосподарські роботи близько 15 тис. осіб. Сезонний заробіток селян дозволяв після повернення дещо поліпшити своє матеріальне становище<sup>13</sup>.

Але основний потік емігрантів прямував (здебільшого назавжди) за океан – до США, Канади, Бразилії, Аргентини тощо. Вважається, що загалом до початку Першої світової війни за океан з українських земель виїхало 700 – 800 тис. осіб, з них 500 тис. складали українці, а решту – євреї, поляки та ін. Фігурують дуже відмінні дані про те, до якої країни скільки в'їхало переселенців. В усякому випадку, йдеться про показники на рівні: до США – від 350 тис. і вище, до Канади – відповідно від 100 тис. і т.д.<sup>14</sup> Вище була мова, що до виїзду, перш за все, селян підштовхувала крайня нужда. Проте, поряд з бідними їхали й

заможні селяни, які прагнули досягти більшого, ніж на батьківщині. Їхали й представники інших соціальних верств. Але серед українців їх відсоток був незначним, тому це були здебільшого представники інших етносів, але з українських етнічних земель.

Наскільки відмінні трапляються статистичні показники щодо кількісних параметрів еміграції, може свідчити той факт, що, наприклад, на противагу Анджеєві Зембі автори “Енциклопедії Українознавства” написали, що тільки з підросійських Холмщини, Волині та Полісся за океан до Першої світової війни емігрувало 50 тис. українців<sup>15</sup>. Можливо, сучасний польський науковець вважає названі землі не українськими, а говорить лише про виїзд з інших українських земель, користуючись тогочасними даними.

Що ж до *другої хвилі еміграції*, то протягом міжвоєнного періоду серед мотивів для виїзду поза межі батьківщини суттєве місце, поряд з економічними, посіли політичні.

Насамперед, щодо міграції українців у східному напрямку, тобто в межах СРСР. У 20-х рр. минулого століття розпочалося ніби добровільне переселення на землі т.зв. “колонізаційного фонду”. Проте вже з 1928 р. замість добровільного індивідуального розпочалося колективне “організоване” переселення з широким залученням демобілізованих військових<sup>16</sup>. Подібні заходи мали вирішити “соціалістичними методами” проблему аграрного перенаселення, насамперед в Україні. Постановою ЦВК СРСР від 30 липня 1926 р. районами поселення було визнано Далекий Схід, Сибір, Сахалін, Карело-Мурманський край. Передбачалося також заселення вільних земель у районах Північного Кавказу, Поволжя та Південного Уралу. Найважливішим завданням вважалося “розвантаження перенаселених районів України”. Розв’язання проблеми у “стислі строки” призвело до того, що з України протягом 1924 – 1928 рр. виїхало переважно до східних районів СРСР 142 тис. осіб, що складало 24 % усіх мігрантів у межах тодішньої держави<sup>17</sup>.

У 30-х рр. внаслідок колективізації та голодомору з України масово переселялися здебільшого селяни у промислові центри Поволжя і Уралу. Є дані про те, що з 1926 по 1939 рр. Україну покинули майже 2,9 млн. осіб. А у зворотному напрямку з Росії і частково Білорусі за 1933 – 1937 рр. прибуло до України понад 221 тис. осіб. Таким чином творився “єдиний радянський народ” на російській основі<sup>18</sup>. Слід нагадати, що переселення в межах СРСР здійснювалося на принципово нових засадах. Тут широко застосовувалися депортації та заслання осіб, визнаних небезпечними для більшовицького режиму. Неодмінними атрибутами міграцій стали концентраційні табори, які поступово покрили густою сіткою Європейську Північ, Західний і Східний Сибір, Далекий Схід, Казахстан та Середню Азію, перетворившись у місця спецпоселення і спецпереселення з масовим використанням практично безкоштовної каторжанської праці. За недостатньо перевіреними

даними перед початком Другої світової війни у радянських концтаборах перебували 10-12 млн. в'язнів, з них половина українців<sup>19</sup>.

Події Першої світової війни, програні визвольні змагання викликали першу масову українську політичну еміграцію на Захід. Емігрантами стали переважно учасники військових формувань, політичні і громадські діячі УНР та ЗУНР. Зокрема у Польщі на початку 20-х рр. опинилося близько 30 тис. емігрантів, переважно з Наддніпрянщини, головним чином у таборах для інтернованих військовиків. Частину вояків УГА примістили в таборах інтернованих у Чехо-Словаччині. Крім того, українські емігранти поселилися в Австрії, Німеччині, Румунії, Югославії. Загальна кількість українських емігрантів у перші повоєнні роки доходила до 80-100 тис. осіб. Згодом більшість галицьких емігрантів повернулася на батьківщину. Незначна кількість наддніпрянців і галичан під впливом "українізації" переїхала до УРСР. Чимало українських емігрантів залишили Польщу та Австрію і перебралися до Франції, частково Бельгії та на Американський континент. В Європі головними осередками української еміграції на той час стали Прага, Варшава, Берлін, Париж, Відень, де розвивалися різні ділянки українського політичного і культурного життя<sup>20</sup>.

Проблему політичної української еміграції по Першій світовій війні ще належить дослідити. За роки незалежності України певні кроки зроблені, зокрема в працях Володимира Трошинського, Анатолія Шевченка і ряду інших дослідників<sup>21</sup>. Проте, цього явно замало. Глибше в Україні, хоч теж ще недостатньо, досліджено економічну чи заробітчанську еміграцію у міжвоєнний період. Питання піднімалося в роботах Володимира Євтуха, Степана Качараби, Олександра Макара, Віталія Макара та ін.<sup>22</sup>

Частіше українські дослідники говорять про еміграцію "комплексно", зазначаючи, що вона породжувалася під час *другої хвилі* причинами не лише економічними, а значною мірою політичними. Десь до середини 20-х рр. виїзд з радянської України практично припинився. Натомість він набув чималого розмаху з Польщі, Румунії, Чехо-Словаччини. Мотивами, як і під час *першої хвилі* залишалися економічні, але досить сильно змішані з політичними, особливо, коли йдеться про Польщу та Румунію, де українці зазнавали переслідувань на національно-політичному ґрунті. З названих трьох країн після закінчення Першої світової війни до середини 30-х рр. за урядовими даними виїхало 220 тис. осіб. З них до західноєвропейських держав – 74 тис., а до позаєвропейських – 146 тис. Мала місце рееміграція, яка склала 50 тис. осіб. Отже, назавжди виїхало 170 тис. осіб, що значно менше від *першої хвилі*<sup>23</sup>.

Під час Другої світової війни та по її закінченні розпочався процес, названий *третьою хвилею еміграції* українців. Щодо переміщень в межах Радянського Союзу, то вони здійснювалися у масових масштабах ще з самого початку війни, починаючи з політичних чисток на за-



ході України та евакуації господарського комплексу перед загрозою німецької окупації. Потім ті ж політичні переслідування, а по війні і пізніше до них додалися масові переселення у зв'язку з освоєнням цілинних і перелогових земель, подальшим освоєнням віддалених районів СРСР, “організованим набором”, розподілом молодих спеціалістів тощо. Важко зараз говорити бодай про наближені дані стосовно кількості засланих у порядку покарання чи переселених добровільно з України. Але те й інше стосувалося, якщо говорити про війну і повоєнні часи, кількох мільйонів українців. Зокрема, на середину липня 1949 р. лише засланих оунівців налічувалося майже 100 тис. осіб<sup>24</sup>. А загалом у повоєнні роки тільки з західних областей України у східні райони СРСР депортовано понад 1,1 млн. осіб або кожного 7-10 жителя<sup>25</sup>. За 1954 – 1974 рр. з України лише до Казахстану на освоєння цілинних земель переселено понад 230 тис. осіб<sup>26</sup>. Подібну статистику можна наводити до безкінечності. В усякому випадку останній перепис населення СРСР, що відбувся 1989 р. показав, що тільки за офіційними даними, які далеко не відповідали справжньому станові, майже 7 млн. українців проживали поза межами України<sup>27</sup>.

На Заході по Другій світовій війні опинилося понад 3 млн. українців. Це були колишні військовополонені, ті, хто перед поверненням радянської влади, сподіваючись на політичні переслідування, покинули батьківщину. Більшість з двох перших категорій була репатрійована. Проте, близько 300 тис. українців уникли цієї процедури, розселившись згодом у багатьох країнах світу. Серед держав, які прийняли найбільше українських втікачів були США (80-100 тис.), Канада (30-40 тис.), Австралія (20 тис.), Велика Британія (20 тис.) і т.д.<sup>28</sup>

*Четверта хвиля еміграції* українців розпочалася з моменту горбачовської “відлиги”, а повних обертів набрала з розпадом СРСР. Станом на сьогодні в ЗМІ називають від 5 до 7 млн. громадян України, які через економічні негаразди покинули батьківщину. Назавжди чи на деякий час? Як і понад сто років тому, їдуть заробити, щоб забезпечити собі і родинам засоби до існування. Половина з тих, хто перебивається закордонними заробітками, працює в Росії. Це здебільшого вихідці із східних областей. Інша половина – переважно вихідці із західних областей – у державах Європи і за океаном.

З матеріалів III Всесвітнього форуму українців, що пройшов у серпні 2001 р. у Києві та матеріалів VIII з'їзду Світового Конгресу Українців, що відбувся там же у серпні 2003 р. довідуємося, що в Італії нині перебуває 500-800 тис. українців, в Іспанії – до 400 тис., від 100 до 300 тис. – у Польщі, 100 тис. – у Чехії і т.д.<sup>29</sup> За неповними даними з України до Канади протягом 1991 – 2001 рр. прибуло 23435 осіб. За даними посольства Канади в Україні, українцям щорічно видається від 1,5 до 2 тис. імміграційних віз<sup>30</sup>. Подібні інформації, докладні чи недокладні, з тих чи інших джерел можна почерпнути й по інших державах.

Представники *четвертої хвилі* дотепер активної участі у громадсько-політичному житті української громади у державах свого перебування не беруть. Швидше – навпаки, уникають її. Щоправда, їх можна зрозуміти з ряду причин. По-перше, більшість з них перебувають в тій чи іншій країні нелегально, через що бояться депортації. По-друге, значна їх кількість зрусифікована, якщо йдеться про вихідців із східних областей України, які почувають себе не зовсім українцями. Але, разом з тим, виникли нові українські організації в Італії, Іспанії, Канаді тощо. Певна кількість новоприбулих українців вже бере участь в діяльності організацій української діаспори, створених раніше<sup>31</sup>.

Але ж наша мета полягає не лише в тому, щоб охарактеризувати походження й характер української діаспори. Варто дещо сказати про стан сучасної української діаспори, її життєдіяльність та зв'язки з Україною. Нині українська діаспора з огляду на організоване життя має у кожній країні перебування свої національно-суспільні, культурні, спортивні, жіночі та інші структури. Об'єднуючим у світовому масштабі є Світовий Конгрес Українців, який охоплює українство на всіх континентах. Через свої структури він спрямовує і матеріально підтримує діяльність національних організацій в різних країнах світу. Про масштаби діяльності СКУ можна судити з матеріалів його останнього з'їзду (конгресу), що пройшов у серпні 2003 р., вперше за свою історію у столиці України<sup>32</sup>.

Найбільш організованою і дієздатною є українська діаспора на Заході (Канада, США, Велика Британія та ін. держави)<sup>33</sup>. Зрештою, тут нічого дивного немає. Там українська діаспора структурувалася в умовах особистої свободи людини, протягом доволі тривалого часу. Дещо складнішою є доля *української східної діаспори*, тобто тієї її частини, яка проживає у державах після розпаду Радянського Союзу. Хоч за 10-15 років пройшли в її існуванні суттєві зміни на краще. Сказане стосується передовсім усіх трьох Балтійських держав. Не можна не помічати певних зрушень і в житті українців Росії. Щоправда, влада цієї держави як у центрі, так і на місцях не дуже прихильно ставиться до проявів організованості у житті українців. Це, поза сумнівом, слід пов'язувати з нашаруваннями імперської ментальності, яка формувалася впродовж століть. Тим не менше, в Росії діє Об'єднання Українців та Федеральна національно-культурна автономія "Українці Росії", які об'єднують десятки українських товариств по всій державі. Вони провели три Конгреси українців Росії (останній у квітні 2002 р.), створюють осередки вивчення рідної мови, проводять мистецькі заходи, створюють українські бібліотеки тощо<sup>34</sup>.

Не зайвим буде звернути увагу на те, що *українська діаспора*, перш за все *західна*, відіграла чималу роль у здобутті Україною незалежності. Згадати б хоча багаторічну, від заснування у 1967 р., невтомну діяльність у цьому напрямі Світового Конгресу Вільних Українців (від осені 1993 р. – СКУ), серед завдань якого була боротьба за визволення



України від національної залежності<sup>35</sup>. Щоб не називати багатьох, згадаємо для прикладу ще Конгрес Українців Канади та окремих його діячів, які виконували важливі державні функції<sup>36</sup>. Міжнародні та національні організації не лише доступними засобами домагалися звільнення України, але й всіляко намагалися вплинути на правлячі кола своїх держав, щоб ті швидше визнали незалежність нашої країни. В перші роки допомагали в отриманні приміщень під українські дипломатичні установи (Канада, Велика Британія, Австралія). Надавали і до цього часу надають різноманітну моральну, політичну й досить вагому матеріальну допомогу Україні з огляду на те, що українське суспільство тривалий час не може подолати внутрішніх протиріч через важку морально-політичну спадщину від минулого ладу<sup>37</sup>.

В закінчення варто наголосити, що через внутрішні протиріччя, з якими боркається українське суспільство, Україна багато втрачає у своєму відродженні. Безвихідь штовхає людей до виїзду за кордон, де з ними, як представниками дуже невиразної держави, поводяться зневажливо. Внутрішня невизначеність, певною мірою, впливає не лише на ставлення інших держав чи міжнародних організацій до України, але й української діаспори до неї, з одного боку, та властей держав перебування, до української діаспори з іншого. Останнє, безумовно, стосується, перш за все, держав – колишніх республік СРСР, а над усе – Росії. Не додає оптимізму й зволікання протягом багатьох років унормування стосунків із зарубіжним українством.

Незважаючи ні на що, хотілося б завершити на мажорній ноті. Пройде ще якийсь час, українське суспільство підніметься з руїни. Багато з тих, що останніми роками покинули батьківщину, повернуться із заробленим капіталом, маємо на увазі й набутий досвід проживання й праці у цивілізованих країнах, та активно вклучаться в розбудову своєї власної. А Україна по-справжньому підтримуватиме українську діаспору в усьому світі.

### ***Примітки:***

<sup>1</sup> Лозинський А. Україна й діаспора – взаємна допомога і захист // У майбутнє – в ім'я України! Матеріали III Всесвітнього форуму українців 18-20 серпня 2001 року. – К., 2001. – С. 35.

<sup>2</sup> Колесніченко-Братунь Н.Р. Співробітництво дипустанов з діаспорою (посібник з практичної дипломатії). – К., 2002. – С. 6.

<sup>3</sup> Трошинський В.П., Шевченко А.А. Українці в світі. Україна крізь віки. – К.: Альтернативи, 1999. – Т. 15. – С. 41.

<sup>4</sup> Там само.

<sup>5</sup> Лановик Б.Д., Траф'як М.В., Матейко Р.М., Матисякевич З.М. Українська еміграція від минушини до сьогодення. – Тернопіль: Чарівниця, 1999. – С. 62-63, 143-144 та ін.

<sup>6</sup> Там само. – С. 204-207; Трошинський В.П., Шевченко А.А. Вказ. праця. – С. 29.

- <sup>7</sup> Лановик Б.Д., Траф'як М.В., Матейко Р.М., Матисякевич З.М. Вказ. праця. – С. 256-260.
- <sup>8</sup> Трошинський В.П., Шевченко А.А. Вказ. праця. – С. 36-40.
- <sup>9</sup> Марунчак М. Історія українців Канади. – Вінніпег: УВАН у Канаді, 1968. – Т. 1. – С. 21.
- <sup>10</sup> Zięba A. Ukraińcy w Kanadzie wobec Polaków i Polski (1914 – 1939). – Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1998.
- <sup>11</sup> Див.: У майбутнє – в ім'я України! – С. 35; VIII Світовий конгрес українців. Звіти 1998 – 2003. – К., 2003; Моцок В., Макар В., Попик С. Українці та українська ідентичність у сучасному світі. – Чернівці: Прут, 2005.
- <sup>12</sup> Енциклопедія Українознавства. Словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955 – 1957. – Т. 2. – С. 630-631.
- <sup>13</sup> Там само. – С. 634.
- <sup>14</sup> Там само.
- <sup>15</sup> Там само. – С. 632.
- <sup>16</sup> Лановик Б.Д., Траф'як М.В., Матейко Р.М., Матисякевич З.М. Вказ. праця. – С. 291.
- <sup>17</sup> Там само.
- <sup>18</sup> Там само. – С. 291-292.
- <sup>19</sup> Там само. – С. 292-293.
- <sup>20</sup> Енциклопедія Українознавства. – Т. 2. – С. 634.
- <sup>21</sup> Трошинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і суспільно-політичне явище. – К.: Интел, 1994; Трошинський В.П., Шевченко А.А. Вказ. праця; Лановик Б.Д., Траф'як М.В., Матейко Р.М., Матисякевич З.М. Вказ. праця та ін.
- <sup>22</sup> Євтух В. Про національну ідею, етнічні меншини, міграції... – К.: Стило, 2000; Качараба С. Еміграція з Західної України (1919 – 1939). – Львів, 2003; Макар В. Особливості формування української етнічної групи Канади // Держава і право. Зб. наук. праць. – Вип. 16. – К., 2002. – С. 444-453; Міграційні рухи з Західної України до Західної Канади: Матеріали спільних конференцій / Під ред. О. Макара та Р. Білаша. – Едмонтон, 2002; Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії / В.Б. Євтух та ін. – К.: Вид. УАННП “Фенікс”, 2003 та ін.
- <sup>23</sup> Енциклопедія Українознавства. – Т. 2. – С. 634-635.
- <sup>24</sup> Лановик Б.Д., Траф'як М.В., Матейко Р.М., Матисякевич З.М. Вказ. праця. – С. 393.
- <sup>25</sup> Там само. – С. 394.
- <sup>26</sup> Там само. – С. 399.
- <sup>27</sup> Там само. – С. 414, 419.
- <sup>28</sup> Там само. – С. 413; Енциклопедія Українознавства. – Т. 2. – С. 636.
- <sup>29</sup> З власних записів під час роботи VIII Світового конгресу українців у Києві 18-21 серпня 2003 року.

<sup>30</sup> Макар В. Канадські українці: їх кількість і сучасне становище // II Міжнародний конгрес українських істориків: Українська історична наука на сучасному етапі розвитку. – Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острог, 2006. – Т. 2. – С. 171.

<sup>31</sup> З власних записів під час роботи VIII Світового конгресу українців у Києві 18-21 серпня 2003 року.

<sup>32</sup> VIII Світовий конгрес українців. Звіти 1998 – 2003. – Київ, 2003.

<sup>33</sup> Там само. – С. 193-214, 220-246 та ін.

<sup>34</sup> Там само. – С. 215-217.

<sup>35</sup> Світовий Конгрес Вільних Українців // Енциклопедія Українознавства. – Львів: НТШ, 1998. – Т. 7. – С. 2727-2728.

<sup>36</sup> VIII Світовий конгрес українців. – С. 207-214; Yuzyk P. For Better Canada. – Toronto: Ukrainian Echo, 1973.

<sup>37</sup> Див.: VIII Світовий конгрес українців..., а також: У майбутнє – в ім'я України! Матеріали III Всесвітнього форуму українців. – Київ, 2001.

НАТАЛІЯ БАРАНОВСЬКА  
*Інститут історії України НАНУ*  
Київ

## **ЧОРНОБИЛЬСЬКА ТРАГЕДІЯ І ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ В ДІАСПОРІ**

Аварія, яка сталась на атомному реакторі 4-го енергоблоку Чорнобильської АЕС 26 квітня 1986 р. на багато років визначила зміст і якість життя населення як забруднених територій (а забруднено майже 9 відсотків території України<sup>1</sup>), так і всього українського суспільства. Інформація про трагедію, яка тоді розпочалась і продовжується досі, на початковому етапі, в умовах тоталітарної радянської держави СРСР, була закритою від громадськості всередині країни. Однак за її межами про подію на атомній електростанції було відомо вже 27 квітня<sup>2</sup>. Замовчування владними структурами СРСР інформації про аварію, намагання применшити її масштаби та вже відомі наслідки спровокували зливу звинувачень на їх адресу, загострення ідеологічного протистояння двох суспільно-політичних систем у біполярному світі другої половини XX століття.

Діяльність громадських організацій діаспори після аварії на Чорнобильській АЕС ще ніколи не була предметом суспільствознавчого дослідження. Джерелом вивчення їх активності в перший післяаварійний час стали матеріали архіву СБУ та колишніх партійних архівів у Москві та Києві.

Цікавим, але досить специфічним, враховуючи політичне неприйняття закордонними українцями радянського ладу на території Украї-

ни, джерелом вивчення проблеми є періодика, що виходила в українській діаспорі Європи та Америки. Як приклад європейських видань можна взяти продукований Українською видавничою спілкою у Лондоні суспільно-політичний і науково-літературний щомісячник “Визвольний шлях”, який протягом 1986 – 87 рр. неодноразово звертався до події в Україні<sup>3</sup>. В наступні роки тут публікувалися матеріали до річниць трагедії<sup>4</sup>, як трибуну використовували його шпальти представники опозиційних громадських організацій України<sup>5</sup>. Друкувалась тут і чорнобильська поезія, створена авторами як з діаспори, так і українськими<sup>6</sup>.

Іншим прикладом сприйняття українцями трагічної події на ЧАЕС та дій державного керівництва за кордоном стали публікації в журналі “Сучасність: Література, мистецтво, суспільне життя”, який видавався у Мюнхені та Нью-Йорку. При всіх намаганнях об’єктивного висвітлення проблеми<sup>7</sup>, тут у 1987 р. № 2 було опубліковано відверто пропагандистський матеріал – повідомлення про покарання, розстріли та примусову працю в Чорнобилі.

Таким же цікавим джерелом вивчення чорнобильської проблеми і, зокрема, її сприйняття українцями Америки, можуть бути видання Союзу Українок Америки, Українського Народного Союзу, Управи Українського Патріархального Світового Об’єднання і Крайової Управи Українського Патріархального Товариства, які видавались у Нью-Йорку. Видання “Наше життя” Союзу Українок Америки у Нью-Йорку неодноразово зверталось до цієї проблеми, наголошуючи на протяжності наслідків катастрофи, їх трагічності та акцентуючи увагу на долі народної культури Полісся<sup>8</sup>. У 1989 р. Управа Українського Патріархального Світового Об’єднання і Крайова Управа Українського Патріархального Товариства у Нью-Йорку опублікувала інформацію про увагу до чорнобильської проблеми в світі, зокрема в Італії<sup>9</sup>, а в рік її десятиї річниці Альманах Українського Народного Союзу, що також виходив у Нью-Йорку, приділив чорнобильській проблемі особливу увагу<sup>10</sup>.

Джерелом вивчення сприйняття Чорнобильської катастрофи українцями Канади та їх активних дій, спрямованих на допомогу постраждалим, є виданий в Торонто у 1990 р. збірник “Україна на грані екологічної катастрофи”<sup>11</sup> та щорічна увага до проблеми видань української діаспори Торонто: українського універсального журналу “Нові дні” та журналу української демократичної молоді “Молода Україна”<sup>12</sup>.

На жаль, поза межами уваги і можливостей авторки залишився значний масив інших періодичних видань українських громадських організацій за рубежом. Дослідниця не мала достатньо можливостей вивчити це питання в повному обсязі, і тому прояви активності українських громадських організацій у діаспорі продовжують залишатися актуальним питанням та можуть бути предметом великомасштабного спеціального дослідження.

Висока громадянська активність у світі в зв'язку з подіями на ЧАЕС особливо яскраво виявилася у Сполучених Штатах та Канаді, зокрема через надзвичайну активність етнічних українців, що мешкали там й були настроєні в більшості своїй переконано антирадянськи. Наприклад, у США, де на той час діяло понад сотні українських організацій, уже 30 квітня перед представництвом Радянського Союзу при ООН у Нью-Йорку і Секретаріатом ООН почали проходити антирадянські демонстрації, які транслювалися на телебаченні. В церквах Нью-Йорка, Чикаго й інших міст проживання української діаспори служили панахиди по жертвах ядерної катастрофи у Чорнобилі. Українська громада направила телеграми президенту Сполучених Штатів з проханням вжити заходів для визначення масштабів та наслідків аварії й надати допомогу постраждалому населенню. В країні з цією метою почався збір пожертвуваль. Першого травня 1986 р. Конгрес США прийняв на основі підготовлених українськими громадськими організаціями проектів “Резолюцію № 440”, у якій висловлювалася стурбованість тим, що уряди СРСР і УРСР не попередили інші країни про небезпеку в зв'язку з чорнобильською аварією. Резолюція вимагала дозволити прямий телефонний зв'язок американських українців з родичами у районі трагічної події та надання їм допомоги. Тоді ж, у травні, в Нью-Йорку при “Українському інституті Америки”, було створено “Координаційний комітет у справах української катастрофи”, який звернувся до всіх обізнаних, з проханням повідомляти на спеціально виділені телефони всю інформацію стосовно ситуації в Київській, Чернігівській і Житомирській областях<sup>13</sup>.

Медичні й інші наслідки чорнобильської катастрофи постійно знаходилися у полі зору організацій української діаспори США й інших країн. Так, за ініціативою “Світового українського визвольного фронту” (СУВФ) серед українців США, Англії та ФРН проводився збір підписів під зверненням до Міжнародного суду ООН у Гаазі з вимогою розглянути питання про відповідальність Москви за аварію світового масштабу. Закордонне представництво Української головної визвольної Ради (ЗП УГВР) теж активізувало свої дії в зв'язку з чорнобильськими подіями, зв'язавши це з відкриттям 16 вересня 1986 р. у Нью-Йорку 41-ї сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй і вимагаючи від вашингтонської адміністрації винести на обговорення ООН питання про ситуацію в Україні після аварії на ЧАЕС. У м. Вінніпег на XV Конгресі Комітету українців Канади (КУК), який було перейменовано в Український Канадський конгрес, у жовтні 1986 р. було створено комісію для збирання інформації про наслідки ядерної катастрофи та ситуацію в районах, що постраждали від неї<sup>14</sup>. Ця інформація мала поширюватися у міжнародних організаціях, а також серед учасників конференції по безпеці й співробітництву в Європі<sup>15</sup>.

Під тиском громадськості та враховуючи досвід Хіросіми й Нагасакі, подій на Трі Майл Айленд, дбаючи про безпеку своєї держави,

конгрес США, його комітети та підкомітети, палата представників сенату практично відразу після аварії почали регулярні слухання різних аспектів чорнобильської катастрофи та її наслідків. Так, 1 і 7 травня такі слухання відбулися у комітетах закордонних справ, енергетики та торгівлі; 5 й 15 травня – в підкомітетах із сільського господарства, продовольства, транспорту і лісового господарства та комітеті з питань економіки; 8 й 14 травня, 19 червня, 22 липня і 18 листопада – у комітеті з науки й техніки, підкомітеті з питань енергетики, де, зокрема акцентувалося на необхідності посилення контролю за станом безпеки ядерних реакторів американських АЕС<sup>16</sup>.

Необхідно відзначити, що політичне протистояння двох систем не завадило проявам активного співчуття постраждалим. Евакуація та переселення протягом післяаварійного часу із забруднених територій 162 тис. осіб<sup>17</sup>, прояви наслідків впливу на організм людей, і особливо дітей, погано проведеної йодної профілактики, радіоактивного забруднення води, повітря та продуктів харчування, зростання захворюваності населення – все це справило величезне враження на громадськість за межами Радянського Союзу і стало предметом уваги раніше створених і нових громадських організацій, які виникали саме у зв'язку із бажанням допомоги постраждалим.

Однак, перебування України у складі тоталітарної бюрократичної держави – СРСР до певної міри ускладнювало організацію передачі гуманітарної допомоги у 1987 – 1991 рр. Так, коли уряд США виділив 150 млн. дол. на продукти для постраждалих, то 70% їх одержала Росія, 28 – Прибалтика і лише менше як відсоток – Україна<sup>18</sup>.

Зміни в справі надання допомоги Україні, і в першу чергу її дітям, відбувались, завдячуючи значним зусиллям неурядових організацій США, зокрема Фонду надання допомоги дітям Чорнобиля, який був створений американцями українського походження. Виступаючи наприкінці 1989 р. з лекціями у США й Канаді, відомі культурні і громадсько-політичні діячі України І. Драч та В. Яворівський звернулися до українських емігрантських організацій із закликом активізувати допомогу постраждалим, після чого громадськість цих країн створила численні відділення та товариства сприяння фонду допомоги потерпілим від аварії.

Фонд допомоги дітям Чорнобиля (ФДДЧ), засновниками якого є громадяни США, українці за походженням, доктор Зенон Матківський (президент) та Надія Матківська (виконавчий директор), юридично був оформлений і зареєстрований в січні 1990 р.

До 1990 р. вони неодноразово відправляли до України великі партії гуманітарної допомоги. Крім того цим фондом було організовано лікування в Сполучених Штатах Америки важко хворих дітей, що, враховуючи високу вартість медичного обслуговування у цій країні, потребувало значних сум грошей<sup>19</sup>.

Родина Матківських ще задовго до Чорнобильської катастрофи



стала відома своєю активністю в благодійних справах, спрямованих на покращення роботи шпиталів, допомогу дітям у Сполучених Штатах Америки. Тому в українській діаспорі їх діяльність, спрямована на допомогу постраждалим від аварії на ЧАЕС, мала широкий розголос. За кілька місяців було зібрано сотні тисяч доларів, придбано ліки, вітаміни, медичне обладнання, продукти, одяг. Уряд УРСР виділив транспортний літак АН – 124 “Руслан”, який оперативно доставив на Бориспільське летовище першу партію цінного вантажу на кілька мільйонів доларів<sup>20</sup>.

Спочатку все планувалося як одноразова акція, тим більше, що вимагалось сплатити дуже великий податок на вантаж, але вирішення цієї проблеми взяла на себе Лотуцька компанія (США), й робота благодійного фонду продовжилася на багато років.

Подібні дії в наступні роки, особливо після набуття Україною державної незалежності, стали систематичними, і зокрема, завдячуючи контактам і співпраці з громадськими організаціями в Україні, які теж з'являлись як реакція на подію 1986 р.

Так, високий авторитет за кордоном мала Українська екологічна асоціація “Зелений світ”. Вона активно використовувалась як посередник для передачі гуманітарної допомоги в Україну. Суттєву матеріальну допомогу їй, а через неї – істинно стражденим, за інформацією активіста асоціації Н.Ю. Преображенської, – однією з перших надала у 1991 р. організація “Американці за людські права в Україні” (президент – Божена Ольшанівська). А Іван Олексин – голова Братського Союзу Америки – весь час опікувався дітьми, хворими на лейкемію, і надавав кошти Українському спеціалізованому диспансеру радіаційного захисту населення. Свою благородну діяльність він продовжує і до сьогодні. Завдяки турботі Союзу українок Америки (голова Аня Кравчук) лікарні Львова одержали коштовне медичне обладнання, а мешканці Рівненської області – харчові продукти<sup>21</sup>.

Іншою впливовою громадською організацією в Україні, через яку сюди спрямовувалась гуманітарна допомога, був Фонд спасіння дітей України від чорнобильської трагедії при Українській Раді Миру. Через нього Християнська Допомогова Служба (президент Юджин Крайзек) та Союз українок Великої Британії (Леся Дяківська та Люба Фостун) передали для постраждалих молодих ліквідаторів великий вантаж харчових продуктів та конче необхідних предметів та засобів гігієни великої вартості. А лікарні Києва, Славутича та Коростеня одержали у великій кількості необхідні медикаменти та предмети одягу від організацій “Україна-33” (голова Геня Кузин) і “Рона-Альпи-Україна”, очолюваної Робертом Гуйю (Франція)<sup>22</sup>.

Фонд допомоги дітям Чорнобиля (ФДДЧ), створений родиною Матківських і у наступні роки, в умовах незалежної України, долаючи на початковому етапі своєї діяльності бюрократичні припони в більшості з українського боку, продовжував свою благородну діяльність.

Так, у дев'ятий за рахунком політ самий великий транспортний літак у світі АН-225 “Мрія” вирушив з гуманітарним вантажем з американського аеропорту Ріккенбакер 19 серпня 1992 року й через 17 годин доставив у Київ 145 тонн вантажу вартістю близько 5 млн. дол., що складався з медичного обладнання та препаратів, зібраних для України по всій Америці. Надія Матківська з вдячністю говорила про участь у гуманітарній акції багатьох американців як українського, так й іншого походження. Особливо вона відзначила внесок у цю справу фармацевтичних фірм Вектон-Діскінін, “Брістол-Майерс Сквібб” а також “Мерк”, “Шарп” і “Дуан”, кожна з яких надала своєї продукції на сотні тисяч доларів. Цю гуманітарну акцію підтримав й Уряд США. За його розпорядженням гігантський літак було безплатно запровадено, на що витрачено 70 тис. дол.<sup>23</sup>

На кінець 90-х рр. Фондом було зібрано та передано до України 1200 тонн гуманітарної допомоги на суму майже 45 млн. американських доларів. Для цього загалом довелося організувати 20 повітряних і 5 морських рейсів. Тільки авіарейсом 11 листопада 1998р. літак АН-124 (“Руслан”) доставив у міжнародний аеропорт “Бориспіль” 70 тонн гуманітарного медичного вантажу на суму 3,5 млн. дол. Хірургічне обладнання й медикаменти планувалося відправити до 18 лікарень шести міст України. Але в зв'язку з надзвичайно гострою екологічною ситуацією, що склалася у Закарпатті, частину гуманітарної допомоги було переадресовано саме туди. Ця допомога оцінювалась сумою близько 800 тис. дол. (27 контейнерів) і складалася з речей першої необхідності, а саме: аптечок, одноразових шприців, хірургічних рукавиць, антибіотиків, знеболюючих таблеток, ланцетів для аналізу крові, вітамінів для дітей та дорослих тощо.

Якщо на початковому етапі діяльності ФДДЧ через відсутність інформації про конкретні потреби медичних закладів мали місце деякі непорозуміння з Міністерством охорони здоров'я, то в подальшому вони були зняті. Спочатку медикаменти просто розподілялися по лікарнях, але, зрозумівши недостатню ефективність такого підходу, Матківські й активісти їх Фонду взялися за реалізацію тих проєктів, що мали перспективу. При Львівській обласній спеціалізованій дитячій лікарні, наприклад, ними було організовано лабораторію для проведення досліджень крові. Загальна сума допомоги до цього закладу становила 5,5 млн. дол. Щоб лікарі навчилися працювати на новому обладнанні, декого з них довелося направляти до Сполучених Штатів Америки для відповідної підготовки. Було запрошено до США також групу лікарів, які спеціалізувалися на захворюваннях щитовидної залози.

Друга з програм медичної допомоги Україні Фонду полягала у доставці до Київської лікарні невідкладної допомоги спеціального розчину для діагностування захворювань мозку. Було проведено 7000 діагностувань, внаслідок яких виявили 700 випадків різних пухлин мозку. Це значно пришвидшило їх ефективне лікування.



Розуміючи, у зв'язку з депресивним станом постраждалого населення, необхідність внесення у громадську свідомість, і особливу дитячу, оптимістичного світосприйняття, ФДДЧ Матківських з роками трансформувався у Фонд допомоги і розвитку дітей Чорнобиля. Їх благодірна діяльність продовжується й понині, акцентована саме на понятті “розвитку”, що засвідчив виступ добр. Зенона Матківського у Києві на Міжнародній конференції “Двадцять років Чорнобильської катастрофи. Погляд у майбутнє” 24 квітня 2006 р.

В цілому слід зазначити, що активність у зв'язку з чорнобильською катастрофою громадських організацій української діаспори в різних країнах світу і зокрема, США та Канаді, пройшла певні етапи становлення та розвитку. Так, перебування України у складі СРСР активізувало у післяаварійний час політичну антирадянську діяльність старих громадських організацій. Паралельно відбувався процес творення нових організацій, породжених саме наслідками катастрофи, привернення уваги зарубіжних українців до необхідності гуманітарної підтримки постраждалого населення.

Набуття Україною державної незалежності та розширення поняття “українська діаспора” у зв'язку із розпадом СРСР, становлення системи нових українських організацій за межами держави на певний час знизили рівень уваги до чорнобильської проблеми. Однак вона продовжує нагадувати про себе. Саме тому вивчення внеску громадських організацій діаспори у подолання гуманітарних наслідків катастрофи залишається надзвичайно актуальною.

### ***Примітки:***

<sup>1</sup> Розрахунки зроблено авторкою на основі Закону України “Про Загальнодержавну програму подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на 2006 – 2010 роки” від 14 березня 2006 р. № 3522-IV.

<sup>2</sup> Більш детально див. кн. Барановська Н.П. Україна – Чорнобиль – світ. Чорнобильська проблема у міжнародному вимірі 1986 – 1999. – К., 1999. – 400 с.

<sup>3</sup> Наслідки катастрофи в Чорнобилі // Визвольний шлях: Сусп.-політ. і наук.-літ. місячник. – Лондон: Укр. Видавничка Спілка. – 1986. – № 8. – С. 946-947; Дмитрів І. Коли повідомлено Москву про аварію в Чорнобилі? // Там само. – С. 948; Горак Й. Чорнобиле-Чорнобиле!: Вірш // Там само. – № 12. – С. 1458; Коваль З. Політичні консеквенції, совєтська інформація і “гласність” // Там само. – 1987. – № 8-9; Москва будує в Чорнобилі кацети // Там само. – 1987. – № 8-9. – С. 985; Бедрій А. За Чорнобиль обвинувачуємо Росію! // Там само. – № 8-9. – С. 927-933.

<sup>4</sup> Скамай Яр. В другу річницю Чорнобильської катастрофи // Визвольний шлях. – 1988. – № 6. – С. 678-695; Демонстрації і мітинги в третю річницю Чорнобильської трагедії // Там само. – 1989. – № 8. – С. 998-999; Бадзьо Ю. У центрі Європи – Чорнобиль.: Стаття відомого укр. публіциста з приводу 3-ої річниці Чорнобильської трагедії // Там само. –

1989. – № 9. – С. 1089-1093; “Хай живе КПСС на Чорнобильській АЕС”: Демонстрації в річницю Чорнобильської трагедії // Там само. – 1990. – № 7. – С. 804-805.

<sup>5</sup> У справі наслідків Чорнобильської трагедії: Відкрита заява Київ. філії Укр. Гельсінської Спілки // Визвольний шлях. – 1990. – № 3. – С. 372-373; Дудко С. Відлуння Чорнобиля: Промова вченого секретаря ЕКОРАДИ, члена Ради Асоціації “Зелений світ” // Там само. – 1991. – № 8. – С. 935-938; Політюк П. Чорнобиль – де знайти істину: за матеріалами розслідування незалежного об’єднання юристів Асоціації “Зелений світ” 26 квітня 1991 р. // Там само. – 1991. – № 7. – С. 805-812.

<sup>6</sup> Полтава Л. Чорнобильська поема: Вірш // Визвольний шлях. – 1989. – № 5. – С. 596-601; № 6. – С. 722-725; Форкап Хуліо. Чаклун-підмайстер у Чорнобилі: Вірш // Там само. – 1989. – № 8. – С. 970-971; Пахльовська О. Чорнобильські села; Чорнобиль; “...Я знала Вас тиха, старесенька Річка...”: Поезії // Там само. – 1991. – № 4. – С. 438-439.

<sup>7</sup> О. Ж. Суть речі Чорнобильської трагедії // Сучасність: Література, мистецтво, сусп. життя. – Мюнхен, 1986. – № 6. – С. 74-76; Ковалевська Л. Не приватна справа: До Всесоюзної наради з проблем постачання. Рішення XXVII з’їзду КПРС – в життя. Пост “Літературної України”. Чорнобильська атомна // Там само. – 1986. – № 6. – С. 64-69; Прокоп М. Атомна катастрофа в Чорнобилі // Там само. – 1986. – № 6. – С. 70-73; Моравецький К. Вислів співчуття. З приводу нещастя, якого зазнали мешканці Чорнобиля та околиці // Там само. – 1986. – № 6.

<sup>8</sup> Бачинська М. Трагедія Чорнобиля продовжується... // Наше життя. – Нью-Йорк: Союз Українок Америки, 1990. – № 4. – С. 6; Кузьменко С. Чорнобильська слава: Вірш // Там само. – 1990. – № 4. – С. 7; Чайківська І. Чорнобиль – незаживаюча рана // Там само. – 1991. – № 4. – С. 14-15; Орел Л. Чорнобиль: доля народної культури Полісся // Там само. – 1993. – № 4. – С. 11-13.

<sup>9</sup> В Італії масові засоби інформації не перестають приділяти увагу страхітливим наслідкам Чорнобильської катастрофи (Патріярхат). Управа Укр. Патріярхального Світового Об’єднання і Крайова Управа Укр. Патріярхального Тов-ства. – Нью-Йорк, 1989. – С. 31-32.

<sup>10</sup> Рябчук М. Чорнобильська катастрофа: виклик і відповідь // На рік 1996. Річник 86-ий. – Нью-Йорк: Свобода, 1996. – С. 34-41; Миронюк С. Полин-Чорнобиль: Вірш // Там само. – С. 41; Мухойд М. Чорнобильська вдова: Вірш // Там само. – С. 60.

<sup>11</sup> Інформацію про нього див. у газ. “Зелений світ”. – 1990. – № 9-11, 14, 15; 1991. – № 1.

<sup>12</sup> Мухарський А.І. Чорнобиль трансценденція: Вірш // Нові дні: Укр. універс. журн. – Торонто, 1994. – № 529-539. – С. 3; Шупер Д. Зона “Чорнобиль”: До 10-ліття катастрофи 26 квітня 1986 р. // Там само. – 1996. – № 553. – С. 23-24; М. Г. Чорнобиль // Молода Україна: Журн. укр. демократ молоді. – Торонто, 1997. – № 437. – С. 40; Кузьменко С. Дар на лікування хворих дітей, жертв Чорнобильської трагедії // Там само. –

1997. – № 437. – С. 41.

<sup>13</sup> Архів СБУ. – Ф. 16. – Оп. 11-А. – Спр. 13. – Арк. 178; Спр. 14. – Арк. 95-96. – 214-215.

<sup>14</sup> Архів СБУ. – Ф. 16. – Оп. 11-А. – Спр. 13. – Арк. 178; Спр. 14. – Арк. 95-96. – 214-215.

<sup>15</sup> Архів СБУ. – Ф. 16. – Оп. 11-А. – Спр. 13. – Арк. 178; Спр. 14. – Арк. 95-96. – 214-215.

<sup>16</sup> United States. Congress. House. Committee on... Детально див. у переліку матеріалів Конгресу США за 1986 р. у списку джерел вказ. кн. Н.П. Барановської.

<sup>17</sup> Див. Закон України “Про Загальнодержавну програму подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на 2006 – 2010 роки” від 14 березня 2006 р. № 3522-IV.

<sup>18</sup> Вечірній Київ. – 1991. – 13 листопада; Голос України. – 1992. – 6 жовтня.

<sup>19</sup> Вестник Чернобыля. – 1990. – № 78; 1991. – № 22.

<sup>20</sup> Вестник Чернобыля. – 1990. – № 16, 78; Сельская жизнь. – 1990. – 3 березня.

<sup>21</sup> Барановська Н.П. Україна – Чорнобиль – світ. Чорнобильська проблема у міжнародному вимірі 1986 – 1999. – К., 1999. – С. 156.

<sup>22</sup> За матеріалами Фонду спасіння дітей України від чорнобильської трагедії при Українській Раді Миру.

<sup>23</sup> Эхо Чернобыля. – 1992. – № 29-32.

ЯРОСЛАВ РОЗУМНИЙ  
Манітобський університет  
Вінніпег, Канада

## УКРАЇНЬСКА ДІЯСПОРА В КАНАДІ ВЧОРА Й СЬОГОДНІ: ПРОЦЕСИ І ПРОГНОЗИ

**Вступ.** Зацікавлення процесами в українському громадському житті на території Північної Америки почалося на Сімнадцятій щорічній конференції на Іллінойському університеті в Урбана-Шампейн, яка відбулася 24-27 червня 1998 року. Цю увагу дослідників і громадських діячів привернули нові, для багатьох несподівані, процеси в українському організованому житті, особливо в Сполучених Штатах Америки (США) й Канаді, де знаходяться найбільші осередки українців на Заході. Згодом, виключно питанням канадських українців, була присвячена конференція з нагоди 50-річчя канадської Української вільної академії наук (УВАН) у Вінніпезі, 13 травня 2000 р. – *Yesterday, Today, Tomorrow: The Ukrainian Community in Canada (Вчора, сьогодні, завтра: українська спільнота в Канаді)*. Під таким же заголовком, 2004 року, заходами УВАН появився англomовний симпозиум-збірник

матеріалів з цієї конференції, який включає також загальний нарис 50-річної праці канадської УВАН, яка (як і Наукове товариство ім. Шевченка в Канаді) в нелегких умовах займалася досліджуванням заведених, фальшованих або заборонених у тодішній Українській РСР історичних та гуманістичних дисциплін, що відносилися до минулого й сучасного України та українського життя в розсіянні. Крім цих конференцій відбулося ряд вузких і ширших обговорювань сучасного й майбутнього північноамериканської діаспори.

**Процеси.** Метою цього огляду є вказати на головні процеси, які тепер відбуваються в українському громадсько-культурному, політичному й економічному житті Канади. Йдеться про паралельне існування двох природних еміграційних течій – асиміляційної й беззахисності. Останній є опором асиміляції, який докладає всіх зусиль, щоб зберегти свою культурну самобутність та організаційну інфраструктуру, щоб могли в Канаді, державі зростаючих меншин успішно захищати свою окремішність, свої інтереси та могли впливати й створювати в канадському уряді позитивне ставлення до української держави.

Асиміляційна течія, яка появляється в другому й наступних поколіннях емігрантів, під впливом різних чинників нового довкілля (мови, культури, школи, побуту) й психологічного віддалення від землі батьків, іде шляхом зменшеного тяжіння до материка батьків. Його приналежність існує тільки в свідомості, а не практиці, особливо, коли батьки не були громадсько активними й культурно малосвідомими. Такий тип громадянина існує на маргінесі своєї й чужої організованої спільноти. Від своєї він відійшов, а до чужої не спосібний пристати. Наймаркантнішою ознакою його інакшости залишається його прізвище. Це, до речі, остаточне призначення кожної еміграції, не зважаючи на наші протилежні декларації, дуже питомі емігрантові, що переставати бути щирим.

У своїх підсумках я базувався на останніх аналізах переписів населення Канади (1991, 1996 і 2001 років) Олега Воловини й Андрія Макухи; на опитуваннях торонтських імігрантів після незалежницької (1991) “четвертої хвилі” Всеволода Ісаєва, на висновках вінніпезьких опитувань Віктора Сацевича (2004 р.), проведених на замовлення Кредитової спілки північного Вінніпегу, та на власних спостереженнях і досвіді. Опитування В. Сацевича різняться від державних переписів тим, що в них крім питань *хто?* і *що?* існує третє – *чому?*

**Збереження самобутності.** В іміграційних умовах неможливо говорити про довічне й масове беззахисності. Воно потребує постійних соків, які може дати тільки своє мовне й культурне середовище з практикованим власним побутом та груповим тяжінням до себе. Сприяє цьому також сильна мотивація, якою вона не була б – конфесійною, комерційною або політичною з бажанням впливати, контролювати й володіти над своїм довкіллям. Для беззахисності потрібне індивідуальне й колективне усвідомлення чому я хочу й

чому необхідно бути. Без ясної практичної й утилітарної причини важко себе зберегти.

Ілюстрацією такого раціонального й постійно плеканого способу самозбереження може нам послужити успіх жидівської громади в розсіянні. В їх спільноті теж існує постійна боротьба між тими, що піддаються асиміляції в нежидівське панівне середовище й тими, що турбуються збереженням своєї самотності. Але в них перемагає табір збереження. Для них поняття слова “діяспора” має магічне значення. Воно означає особливе співвідношення між центром жидівства (Сіон, Ізраїльська держава) і жидівськими поселеннями поза цим центром. Таке взаємовідношення містить у собі політичні, релігійні й есхатологічні (“потойбічні”) концепції юдаїзму, який приймає, що розпорошення жидів було задумане Провидінням з ціллю ширення по цілому світі ідеї монотеїзму. Для жидів, які відкидають політичну прикмету поняття “діяспори”, всі жидівські громади є непорівнянними, унікальними (disparate) культурно-релігійними об’єднаннями. Фактично для теперішнього жидівства важливим є не так релігійний месіянїзм монотеїзму, як економічна, політична й психологічна керівна роля в навколишньому середовищі. Щоб не послабити своєї сили: вони зберігають генетичну чистоту свого роду й не дозволяють змішувати його; в них сильно розвинене почуття обов’язку расової взаємної підтримки; їх індивідуалїзм тісно пов’язаний з інтересами колективу; вони створюють в себе почуття “облоги” й постійної небезпеки ззовні; вони тісно пов’язані з материком, який є епіцентром їх глобальної єдності; вони дбайливо плекають і поширюють уявлення своєї інакшости, вищости й “вибраности”; вони вміло впливають на формування опіній про світ і себе.

Очевидно, таке ставлення до себе й світу є запорукою їхнього самозбереження й успіху в кожній країні їхнього поселення.

**Характер хвиль іміграції.** Стиль праці, форма себевияву й бажання себезбереження української громади протягом понадсторічного існування в Канаді залежали від характеру еміграційних “хвиль”, яких донині було чотири, та від їх внутрішньої сили – культурної й політичної самосвідомости, причини виходу з батьківщини та асиміляційного тиску ззовні.

*Перша хвиля* (1891 – 1914), що нараховувала приблизно 170,000, була селянською й заробітчанською й на тому рівні вона організувалася, побутово виявляла себе та бачила своє місце на “новій землі”. У своїй перевазі, як писав Василь Стефаник, ці люди переселялись “задля дітей”.

*Друга хвиля* (1924 – 1939), в числі 68,000, була також в основному селянською й заробітчанською, але з домішкою колишніх вояків і старшин українських армій Першої світової війни та інтелігентів, переслідуваних на окупованих Польщею українських землях. Отже, ця хвиля була більш освіченою й національно свідомішою, ніж попередня, й

це виявлялося на формі громадського, політичного й культурного життя. На землях, що були частиною ССРСР, відбувався геноцид вільного українського селянства й винищування української інтелігенції, а під Польщею – “пацифікації” й арешти.

*Третя хвиля* (1947 – 1955) нараховувала в Канаді около 34,000 і в своїй перевазі була еміграцією політичною, освіченішою і з культурно-громадським досвідом. Це були втікачі від російських та німецьких погромів – люди, що в нормальних обставинах своєї самостійної держави, батьківщини не покидали б. На еміграції вони були міні-суспільством, що складалося з усіх суспільних верств – від хлібороба й робітника до кваліфікованого спеціаліста й академіка та від дошкільної дитини, яка з батьками покидала рідну землю, до учня середньої школи й студента університету. Ця хвиля ґрунтовно змінила громадський і культурний вигляд і стиль канадської української спільноти та, до значної міри, зупинила асиміляцію молодого покоління попередніх двох хвиль. І, вкінці, створила золоту добу в житті українців у Канаді.

*Четверта* – це післянезалежницька хвиля, що почалась приблизно 1992 року й триває до сьогодні. В 2003 р. вона нараховувала в Канаді 27,857. Це заробітчанська хвиля людей, що шукають кращого матеріального існування, а часами вона кон'юнктурна, особливо, коли говорити про тих, що дають себе вербувати різним канадським і американським релігійним сектам з єдиною метою – покинути свою батьківщину. Вона, переважно, професійно кваліфікована й складається з молодих людей і родин, що сьогодні є великою втратою для України. Своєю громадською поведінкою вона “аполітична”, часто російськомовна, її національна свідомість більш декларативна, ніж органічна й тому вона для української діаспори сьогодні не справляє великої користі. Часто дивує, чому деякі діаспорні харитативні інституції своєю еміграційною заохотою так ревно помагають Україні винародовлюватись.

*Теперішній стан.* Дослідження американського демографа, д-ра Олега Воловини, виявили маловідоме, але сьогодні щораз видніше явище серед української спільноти. Вони звернули увагу на досить завансований асиміляційний процес серед української північноамериканської діаспори, що проявляється і в втраті матірньої мови, і в збайдужінні до організованого життя. Всюди відчувається брак кваліфікованого, ідейного громадського проводу, й усе заливає повільне збайдужіння до колективу й до себе самих. На провідних місцях у тих мініатюрних організаціях, що ще залишилися, знайшлися не ті люди, що можуть, а ті, що хочуть, а часто й охочих уже нема. Ще існують фундації, які повстали завдяки патріотизмові батьків попередніх хвиль. І ці фундації не часто мають правильні критерії щодо розподілу підтримки мистецтву й піднесенні його стандартів.

Який же демографічний профіль української канадської діаспори сьогодні? На основі переписів населення Канади 1991 і 1996 років, у яких уведено нову категорію – “багатоетнічного походження” (multiple



ethnicity), значить, частинної етнічності – дітей з мішаних подруж, переписи виявляють, що число українців у Канаді подвоїлося й пере-  
йшло *один мільйон*.

Для уточнення треба сказати, що до 1981 року в переписах населення Канади існувала система оприділювання етнічної приналежності по лінії батька, а в 1981 додано також лінію матері. А в переписі 1991 року й після цього питання щодо етнічного кореня канадця звучить: “До якої етнічної або культурної групи чи груп належали предки відповідаючого?” Отже, поруч *одноетнічного*, де обидвоє батьки є того ж роду, додано *кількаетнічне* походження. В переписі 2001 р. додано категорію “канадець” (*Canadian*), яка, в підрахунках Андрія Макуха, одержала найбільше відповідей (11,682,680). Отже, етнічне походження відсувається на друге місце.

Отож, у 1981 р. українців одноетнічного походження було 517,000; 15 років пізніше (в переписі 1996 р.) це число знизилось до 330,000, а в 2001 р., після внесення категорії багатоетнічного походження, всіх українців у Канаді є 1,071,060. З них 326,200 заявило своє *одноетнічне* походження, а 744,860 (75,6%) *багатоетнічне*.

**Види приналежності.** Неофіційні, себто недержавні, опитування, що мали місце в Торонто й Вінніпезі включали дещо інші аспекти приналежності до української спадщини: *родинний зв'язок, зв'язок зі звичаями і традиціями, мовою, церквою, організаціями, історією, мистецтвом* тощо. У всіх цих видах ідентифікування себе серед канадських українців зауважується спад, і цей спад пов'язаний з віком і поколінням опитуваних.

У Вінніпезі, 2004 р., 92,7% опитуваних заявило, що для них *родинний зв'язок* (“історія родини”) є важливішим ніж будь-який інший аспект їхньої української ідентичності. Для 88,6% важливі *звичай і традиції*. А 75,0% уважає відзначування українських *свят*, знання *історії* й *мистецтва* є важливими аспектами їх ідентичності. Але молодші опитувані вважають ці види маловажними.

*Мову* в переписах канадського населення ділять на три рівні: *матірню*, тобто мову, яку особа вивчила як першу, вдома в дитинстві й ще її розуміє. І в переписі 1971 р. приблизно 309,860 осіб заявило українську мову *матірню*, а 25 років пізніше (1996) ця цифра впала на 49% (159,084). В переписі 2001 р. – 148,090 осіб подало українську мову як *матірню*.

Друга категорія – це *вживання української мови вдома*. В 1971 р. – 144,755 осіб розмовляло українською мовою вдома. Між 1971 і 1996 р. вживання української мови вдома впало до 49,400, значить, на 72%, а в 2001, на підставі підрахунків А. Макухи, ця цифра піднеслась до 67,665 осіб. З них 33,440 (половина) розмовляло вдома виключно українською мовою, а друга половина – частинно. У Вінніпезі, як доводять підрахунки В. Сацевича, тільки незначна частина регулярно вживає вдома української мови.

Третя категорія (яка включає також не-українців) – це *знання української мови і спосібність нею достатньо добре розмовляти*. В 1991 р., приблизно 251,133 особи, заявило, що може спілкуватись українською мовою, але в 1996 р. це число впало на 15%.

Опитування в Вінніпезі (2004 р.) виявило, що українська мова є дуже важливою для першої генерації (94,4%), менше важливою для другої й третьої, а 40,8% молоді (в віці 15-29 р.) не вважає знання української мови важливим для своєї української ідентичності.

Важливою ознакою української ідентичності завжди була приналежність до головних українських церков. У 2001 р. Українська Католицька Церква (УКЦ) в Канаді нараховувала 126,200 членів, а Українська Православна Церква (УПЦ) – 32,720 членів. Підрахунки Сацевича виявляють спад членства в обох церквах. В УПЦ між 1991 і 2001 р., цей спад сягнув 5,1%, а в УКЦ – 1,7%. У Вінніпезі, де знаходяться митрополії обох церков, це зменшення далеско більше: в УКЦ воно виносило 9,4%, а в УПЦ – 8,8%. Причину такого значного спаду членства в обох церквах Вінніпегу Сацевич бачить у тому, що в цьому місті є більше число третьої генерації, ніж в інших канадських скупченнях. Небезпеску дальшого спаду він бачить у віку членів церкви. Середній вік в УПЦ є 46,4, а в УКЦ – 44,2 (в жидівській громаді середній вік також високий – 46,4). Натомість, перепис населення показує швидкий зріст категорії “безрелігійних”.

Взагалі, як виявляють підрахунки Сацевича, зауважується спад членства в більшості традиційних християнських церков Канади: римо-католицька виявляє зріст на 4,8% в Канаді і спад на 1,2% в Вінніпезі; Об'єднана Церква (United Church): спад на 8,2% в Канаді й 15,6% в Вінніпезі; англіканська (Anglican): спад на 7,0% у Канаді й на 13,3% в Вінніпезі; лютеранська (Lutheran): спад на 4,7% в Канаді й на 10,0% у Вінніпезі; пресвітеріанська (Presbyterian): спад на 35,6% у Канаді й на 43,3% в Вінніпезі; Трійці (Pentecostal): спад на 15,3% у Канаді й на 28,0% в Вінніпезі; Юдейська (Jewish) виказує зріст на 3,7% в Канаді й спад на 4,3% в Вінніпезі; греко-православна – спад на 7,1% у Канаді й на 45,1% в Вінніпезі. Але менш традиційні віровизнання-секти в більшості виказують зріст, наприклад: інші християни (Other Christian) зросли на 121,1% в Канаді й на 148,8% в Вінніпезі; інші православні (Other Orthodox) збільшилися на 79,9% в Канаді й на 82,5% в Вінніпезі; безрелігійні (No Religion) в Канаді зросли на 43,9% й на 31,4% в Вінніпезі.

У підрахунках вінніпезьких опитувань 75,0% вважає церкву важливою або дуже важливою характеристикою приналежності до українського канадського суспільства, але коли цю цифру поділити за віком, то виходить, що 91,6% – це особи першої генерації імігрантів (віком понад 70), 60,4% належать до третьої генерації а 48,7% – це молоді (віком 15-29 років).

Мабуть, у світлі повищого, обидві українські церкви – католицька



й православна починають ширше відкривати свої двері для *панкатолицизму* й *панправослав'я* коштом українського характеру цих традиційних церков та коштом української мови в них. У зв'язку з нарадами постійного синоду УГКЦ, що відбувалися в Вінніпезі в травні 2005 р., і в яких брав участь патріарх УГКЦ Любомир Гузар з Києва, речник цієї церкви, о. Кен Новаковський заявив кореспондентові щоденника *Winnipeg Free Press*, що Канада змінилася й кілька поколінь мішаних подруж означає, що багато українців католицького віровизнання вже українською мовою не розмовляє й затратило своє українське культурне коріння. “Ми повинні себе запитати, – говорить о. Новаковський, – чи доречно відправляти богослужби лише українською мовою, чи вони повинні бути в мові англійській або в інших мовах” (Май 24, 2005).

Щодо організаційного українського життя, то останніми роками ми є свідками опустіння або продажу багатьох будинків чи “домівок”, як їх називають, що в минулому були місцем товариських і родинних зустрічей та вогнищами громадського й культурного життя. Тут зберігалась перевезена на нові землі культурна спадщина в формі самодіяльних театрів, хорів, танцювальних ансамблів, суботніх і вечірніх “Рідних шкіл”, бібліотек, архівів тощо. Для багатьох вони були не лише зв'язком для громади, але й другим домом. Щодо питання важливості для самозбереження зв'язку з власною громадою, то сьогодні 69,5% відсотків опитуваних вважає такий зв'язок важливим; 63,6% вважає важливими *організації*; 52,9% вважає товариські клуби важливими. Ніби відсоток відносно високий, але коли ці цифри розбити за віком, то 77,2% – це особи віком понад 70 років, себто, перша генерація; 69,5% – це друга генерація, а 53,1% – третя. Але 47,0% молодих, віком 15-29 років, вважає організації не важкими для себе.

**“Четверта хвиля”.** Чи змінила й підсилила стан української діаспори “четверта хвиля” іміграції? Як виявило опитування д-ра Всеволода Ісаєва в Торонто й околиці, то імігранти цієї хвилі не надто зв'язують своє існування в Канаді з місцевою українською громадою попередніх хвиль, ані не творять власних організацій.

Щодо учащання на українські імпрези цього найбільшого осередку в Канаді – Торонто, то дехто заявив, що бере участь “часом”, а 48,2% “ніколи” на них не учає. Тільки 8,0% відповіло, що “завжди” на такі імпрези приходить. Такі відсотки ледве чи матимуть вплив або підсилять динаміку громади. Зрештою, такого можна було очікувати. На конференції в Іллінойському університеті в Урбана-Шампейн, 17-22 червня 1991 р., в дискусії про евентуальний культурний імпакт майбутньої іміграції з України, Іван Дзюба сказав, що від тієї іміграції ані культурного, ані політичного вкладу в оживлення діаспори не очікуйте, бо його не буде. Це буде економічна еміграція.

Тутешнім українським громадським життям вони не цікавляться, мабуть, тому, що воно їх просто не цікавить, або такий громадський стиль праці їм чужий, або тому, що з культурним життям і вдома вони

не дуже цікавились. Отже, помітного імпаكتу на українське громадське й політичне канадське життя вони не зробили, мимо того, що їх у Канаді, в 2004 р., було понад 27,000 а тепер їх, мабуть, стільки або й більше, як було “третьої хвилі”. Але змінили вони стиль українського “газетного” життя, в яке введено новий правопис, яким тепер користуються навіть ті колишні редактори, що цей правопис осуджували, як засмічений російськими кальками й російською стилістикою.

**Політичне значення материка.** Материк може мати позитивне або негативне значення в житті еміграції. В часі радянської присутності в Україні це значення було специфічне. З одного боку, політична й культурна ситуація в Українській РСР мобілізувала “другу” й “третю” хвилі еміграції довкола ідеї спротиву тому, що діялося в Україні, а з другого, з огляду на жужий уряд у тій державі, існувало майже повне відчуження українців за кордоном від реальних процесів, що відбувалися в Україні. Між материком і діаспорою існувала фізична й психологічна стіна й ворожнеча. Діаспора мусила творити собі свою українську Україну.

Щойно “перебудова”, а відтак розпад ССРСР, відкрили спершу вікно, а згодом і двері в Україну. Діаспора відкрила, що Україна не така, якою вона собі її уявляла або будувала в своїй уяві й довгий час перебувала в шоку, а Україна взагалі не знала, що таке діаспора й яке її відношення до України. Одні й другі то наближались, то віддалювались від себе.

Щойно “Помаранчева революція” на майданах України показала діаспорі й світові іншу й справжню, не зовсім придушену Україну, яка продовжує очищуватись від давніх колоніальних нашарувань. З такою молодістю й очищеною Україною культурна й політична частина діаспори зможе ідентифікуватись, хоч не все в ній нам зрозуміле й близьке.

**Висновки.** Повищі переписи населення й опитування в різних головних осередках українських скупчень у Канаді свідчать, що сьогодні найважливішим чинником у збереженні зв’язку з українською спадщиною й українською громадою в Канаді для всіх поколінь і віку є родинний або родовий зв’язок. Зв’язок з організаціями, товаришськими клубами, фінансовими інституціями, мовою, знанням своєї історії й культури є важливим для першого й почасти для другого, але має мале значення для третього й наступних поколінь.

Що до перспектив на майбутнє, то покоління народжених від обох батьків українського роду буде поступово й драстично меншати й консеквентно число народжених з мішаних подружж буде збільшуватись. З цим буде пов’язаний спад родинного зв’язку й почуття єдиного кореня, зв’язку з громадою, мовою, церквою й традиціями.

Не зважаючи на те, що чисельно українська присутність у Канаді збільшилась, переступивши границю одного мільйона, її потенційна вага й громадська енергія та впливовість зменшилась на 76,0 відсотків. З цього понад мільйона всього 326,200 є однотнічного походження, а

744,860 є кількості етнічного роду. Значить, дефініція українця в Канаді й очікування від нього громадської ангажованості мусять бути зрев'юдовані. Такий стан потрібно психологам, соціологам і культурологам глибше вивчити й братись за планування реформ і встановлювання напрямних українського організованого життя й української присутності в Канаді на завтра.

Насувається питання: чи теперішній стан – це криза української канадської спільноти? Наша відповідь – так!, якщо дивитися на цей стан очима людини, яка була свідком і співтворцем українського канадського суспільства між 1955 – 1975-им роками. Однак, для молодших поколінь, себто дітей першого покоління, – це не криза. Це нова, природно викликана реальність кожної пересаженої в новий ґрунт спільноти. Те, чого ми сьогодні є свідками в українській спільноті, до більшої або меншої міри, відбувається і в інших етнічних спільнотах країни. Хто і як довго збереже своє обличчя в цій “мозаїці” буде залежати від волі, від бажання бути, від поширювання й закріплювання свого й асимілювання добрих прикмет чужого та від взаємопошани різних спільнот.

У нинішній мінливій канадській реальності необхідно пам'ятати, що Канада є країною збору національностей, рас і культур, і змагання між ними завжди буде, навіть тоді, як усі будуть називатися “канадцами”. Існуватиме боротьба за впливи й позиції в політичному, культурному й економічному житті, існуватимуть інтриги й часто нечесна гра. І щоб успішно існувати в такій дійсності, треба бути організаційно оформленим, дисциплінованим та опиратись на міцну фінансову базу. Треба бути індивідуально творчим, але мати колективний приципл.

GIOVANNA BROGI BERCOFF  
*University of Milan*  
Milan, Italy

## UKRAINIAN STUDIES IN ITALY

Western European interest in Ukraine, including interest in all Slavic cultures, always has been connected to broad political and cultural events.

As a result of the new geopolitical situation, which emerged after WW1, the 1920s witnessed the beginning of official teaching of the Polish and Russian languages, literatures and Slavic philology at the Universities of Padova, Rome and Naples. The first attempt at creating a Chair of Ukrainian Literature was made in Naples in 1936-1943. Although this attempt can be considered as setting a “precedent”, unfortunately it did not succeed in establishing the foundation for a school. A new attempt to introduce the Ukrainian language and literature was made in Naples in 2001-2003. In spite of the efforts made by Dr. Giovanna Siedina in

introducing this new area of study, the severe economic retrictions existing during this period resulted in the cancellation of this subject in 2004.

In spite of the difficulties confronting these initial attempts, interest in Ukraine was evident already in the 1920s and 1930s among Slavists, journalists and "cultural dealers". Between 1924 -1927, W. Giusti wrote a few short but, nevertheless, remarkable articles about contemporary poets, mainly P. Tychyna, in the journal "Rivista di letteratura slave". In the 1930s the official political position was for promoting knowledge about Ukraine; although articles were written from an anti-Soviet perspective, they were not necessarily ideologically biased. Their objective primarily was to provide information to the more culturally sophisticated elements within society. The authors of these materials were the Italians, Enrico Damiani, Luigi Salvini and Aurelio Palmieri, and the Ukrainian émigré, Jevhen Onats'kyj. Salvini published articles and 2 volumes of translations (Kocjubins'kyj, Stefanyk, Kobyljan'ska, Janovs'kyj, Chvyl'jovyj), and Onats'kyj published a book on literature, a Grammar and a Dictionary, works that still continue to be used.

Following the war, Ukraine was mentioned mainly in connection to Russia and USSR, with a few short essays on Ukrainian literature appearing from time to time. During the 1950s and 1960s, there was no real interest in Ukrainian literature and culture as an independent and autonomous field of inquiry, and the few attempts made in developing theses did little to impact the dominance of the prevailing Soviet point of view.

An extremely important chapter in the development of Ukrainian studies in Italy was the publication of sources and documents by the Pontifical Oriental Institute, specifically S. Senyk's *A History of the Church in Ukraine*, Vol. 1, printed by the Pontificio Istituto Orientale in Rome (1993). Unfortunately, further volumes have not yet been published. Recently, a history of the Metropolitanate of Kiev from mid 19th C. to 1937 (*All'ombra delle cupole d'oro*, Milan 2005) has been published by Simona Merlo, a young Ph.D. fellow at the Catholic University of Milan. Several circles within the Roman Catholic Church have exhibited an interest in the history of the Greek-Catholic Church as well as in Galician traditions. However, there were periods during which the Catholic Church took into consideration the Soviet point of view and still now cases are frequent where the Catholic Roman Church supports rather the positions of the Orthodox Church of the Russian Patriarchate than others. There were periods of crisis between the Roman Church and the Soviet authorities. However, Rome often tried (and still continues to try) to keep open a dialogue with Moscow in hopes of achieving a reunification of the Churches, which, in my opinion, is both an unrealistic and a rather Utopian idea.

New efforts at establishing Ukrainian studies in Italy began up in the 1980s with the publications of some serious works and the organization of important events. In this respect, major credit can be given to R. Picchio and S. Graciotti who were instrumental in organizing conferences and

congresses in the second half of the 1980s and in the 1990s thus sensitizing scholars to the problems of Ukraine and Ukrainian culture. The most important was the congress commemorating the Millennium of the Baptism of Rus' that was organized by the University of Naples and HURI in Ravenna. This event provided Italian scholars with the opportunity to address some major questions with respect to Ukraine and to interact with their colleagues from the Ukrainian Diaspora as well as from Ukraine itself. S. Graciotti and Arnaldi also organized other Congresses on this topic. The foundation for MAU was laid down in Naples in 1989, at which time scholars from Ukraine and from the Diaspora met with the goal of establishing an official forum that would provide for continuous cooperation. This event, along with the International Congresses of Ukrainian Studies, led to a greater exchange of scholars between the Western European countries (among them Italy), North America (USA and Canada), and Ukraine.

Exchanges and congresses, organized by other institutions and individuals, occurred even earlier. I organized a Conference, *Historiography in the Period of Renaissance and Baroque*, in 1984 in Urbino, at which F. Sysyn and P. Lewin discussed Ukrainian historiography (I would like to mention here the article about G. Vimina and Ukraine by D. Caccamo). This conference was attended by specialists from Soviet Ukraine (Ju. Mycyk and S. Plokhyy) who for the first time came to Italy and to Western Europe. Another Congress to which Ukrainians were also invited, *Medieval Heritage in the Period of Baroque*,\* was organized by me in 1990 in Urbino. The very fact that Ukrainian subjects were treated by such specialist as Ja. Isajevych, P. Lewin, R. Łużny, A. Naumow and G. Giraudo and that Ukrainian scholars were invited along with Polish scholars (among them J. Tazbir, H. Dziechcińska, T. Michałowska) was, at that time, quite a novelty. The sessions during this Congress were marked by a number of extremely lively discussions.

My own interest in Ukrainian culture developed once I began to understand its importance as a bridge between East and West (to use the terminology of Ihor Shevchenko), or between Poland and Moscow, in a narrower perspective, during the Baroque period. Since then Italian scholars developed a greater interest in attempting to understand not only the role of Ukraine as a "mediator", but also the specificity of its cultural heritage in the context of Eastern and Western Slavic cultures; this is the main field of interest for myself and Giovanna Siedina and, among historians, for G. Giraudo. The focus of my own research is to investigate all kind of texts in order to be able to compare their literary characteristic and their FUNCTION in a given period and area.

---

\* The papers from this conferences are published in: *Dall'opus oratorium alla ricerca documentaria: la storiografia polacca, Ucraina e Russia del XVI-XVIII secolo*, "Europa orientalis", V, 1986; *La percezione del medioevo nell'epoca del Barocco: Polonia, Ucraina, Russia*, "Ricerche slavistiche", XXXVII, 1990

Not only is it important to investigate Ukrainian authors and texts together with neighboring cultures, but it is equally important to unveil the SPECIFIC character of the texts and of their authors, taking into consideration the Ukrainian literary and cultural tradition as a complex SYSTEM which is related, but still distinct, with reference to other systems – especially the Polish, the Russian and the (broader) Church-Slavonic systems.

Let's return to the topic of the evolution of Ukrainian studies in Italy. S. Graciotti organized Congresses in Kyiv (1994), Rome, and Varese. He wrote several articles about Ukrainian subjects and was the driving force behind organizing and establishing a Chair of Ukrainian Language and Literature at the University of Rome. Unfortunately, at the present time this is the only Chair in Italy, although courses in Ukrainian language and literature are now taught in Venice (G. Giraudo and Ks. Kostantynenko) and in Milan (myself), and were also taught for a period in Naples (Giovanna Siedina). R. Picchio suggested that I prepare a book about Baroque literature in the Slavic countries. This book was published in 1996 (*Barocco letterario nei paesi slavi*); the article about Ukraine was written by O. Pachlovs'ka, and I wrote the general Introduction as well as the chapter on the Baroque in Russia, giving due credit to the Ukrainian influence.

A major milestone in the development of Ukrainian studies in Italy was reached in 1992 with the establishment of the Italian Association of Ukrainian Studies (AISU), the foundation of which can be credited to Gianfranco Giraudo. The conferences that he organized were attended by many of his colleagues, resulting in the publication of the presented papers in several volumes (*Shcho take Ukraïna? – Che cos'è l'Ucraina?* Venezia, Ca' Foscari, 1998; *L'Ucraina del XX secolo*, 1998; *L'Ucraina del XVIII secolo: crocevia di culture*, 2000; *Miti antichi e moderni tra Italia e Ucraina* (2 vol.), Padova, E.V.A., 2000. Articles devoted to Ukraine are in the volume *Traduzione ed elaborazione in Polonia, Ucraina e Russia (XVI-XVIII secolo)*, Dell'Orso, Alessandria 1999 (papers of a Conference organized by the University of Milan). Luca Calvi published many articles (e.g. in *Letterature dei paesi slavi. Storia e problemi di periodizzazione*, Milano, A.I.S., 1999) and translated Kotsiubyn's'kyi, Kostomarov, *Knyhy butt'ja ukraïns'kogo narodu*, Khvyľ'jovj, Kostenko and others). At the end of the 1990s the monumental History of Ukrainian literature by O. Pachlovska was published in Rome (*Civiltà letteraria ucraina*, Roma 1998), which is the only Italian (and European) new work about Ukrainian literature and an extremely important tool for learning and research.

Historians also have devoted serious attention to Ukraine in the last two decades. A very important book was published 1991; it is the collection of documents of the Italian diplomats during the Great Famine (A. Graziosi, *Lettere da Kharkov. La carestia in Ucraina e nel Caucaso del Nord nei rapporti dei diplomatici italiani*, Torino 1991). E. Cinnella devoted a long chapter (almost 100 pages) to Ukraine in a History of the USSR (*La tragedia della*



*rivoluzione russa (1917-1921)*, Milano-Trento 2001). M. Conquest's book on the famine has been translated with an extensive commentary by F. Argentieri (2004). Other articles and books on the Great Famine have also been published; the most important is the collection of papers presented during the conference held in Vicenza (2003) and organized by the Foundation Luigi Sturzo (S. Graciotti, G. De Rosa, O. Pachlovska). Other conferences organized in Vicenza include one devoted to the famine and the Ukrainian genocide (2003), as well as the last conference, which commemorated Chornobyl and was held a few weeks ago. In addition, I would also like to mention a recent book authored by Giulia Lami, *La Questione Ucraina fra '800 e '900* (Milano 2005). This work, which is the first book in Italy devoted specifically to Ukrainian modern history, is a clear and comprehensive compendium on complicated national and international events and on the most dramatic period of modern Ukraine.

Within the last few years there have been some changes in the cultural configuration of Ukrainian Studies in Italy. Historians appear to be more involved in Ukrainian subjects, while specialists of other Slavic literatures (mainly Polonists, Russianists and Philologists) seem to be less inclined to be involved in Ukrainian topics. This is not due to a lack of consideration, but rather to an adaptation to new realities. Indeed, the enthusiastic involvement at the beginning was dictated by the novelty of the subject, the new geopolitical situation of Europe after 1991, as well as by a feeling of "good will" in helping in the growth of Ukrainian Studies. Unfortunately, Ukrainian studies are now viewed as having reached a "mature" stage and, therefore, no longer in need of greater involvement by non-Ukrainists. This point was made clear to me by a colleague, a couple of years ago, when I approached him in an attempt to encourage greater involvement in the further development of Ukrainian studies. His reply was: "Now it is no longer important to participate for non-specialist-Ukrainists". Ukrainists, he argued, should be able to stand on their own two feet. This attitude is quite challenging to those of us who are attempting to promote greater participation in Ukrainian studies in Italy.

In the last few years specialists in Ukrainian studies in Italy were successful in organizing two conferences that were held in Gargnano sul Garda. The first conference focused on Mazepa and was attended many Ukrainians and specialists from USA, Canada, Italy, France and Germany. Papers presented during this conference have been published in a special volume in 2005 (*Mazepa e il suo tempo: storia, società, cultura – Mazepa and His Time: History, Society, Culture*, a cura di G. Siedina, Dell'Orso Editore, Alessandria 2004). The second conference, made possible by a grant from the European Science Foundation, was held also in Gargnano in 2004 (on the eve of the elections of November 2004!). Papers (in English) from this conference are published in the book *The Re-Integration of Ukraine in Europe: A Historical, Historiographical and Political Urgent Question* (Editore Dell'Orso, Alessandria, 2005).

At the beginning of February 2007 the University of Milan and the Italian Association of Ukrainian Studies (AISU) organized a meeting about *Kyiv and L'viv: The Cultural Text*. Scholars were invited from Italy, Ukraine and France. The papers will be published soon (G. Brogi Bercoff and M.G. Bartolini eds).

At the present time Ukrainian studies in Italy are facing a challenging situation existing at Italian universities that is due to a decrease in funding of grants as well as a crisis in teaching and research. I believe that although interest in Ukrainian culture, history and literature continues to grow, but there are too few specialists who are entirely devoted to Ukrainian subjects. It is very important that at this stage of development there be an increase in both research on specific subjects as well as in the dissemination of information to a broad non-specialized readership. Unfortunately, we have lost two individuals who had made important contributions to the development of Ukrainian studies; L. Calvi retired from university and academic life, and Mauro Martini died a few months ago. Martini, who was an excellent periodist and an extremely intelligent and knowledgeable specialist in post-Soviet studies, had authored many articles and books on Russia, Poland, and Ukraine. The loss of these two specialists has had a serious impact on the dissemination of accurate information about Ukraine to the reading public. Presently, we are preparing a series of articles and books on leading personalities within Ukrainian literature and culture, including an anthology of Italian translations of Ukrainian writers and poets that, due to the lack of adequate funding, we plan to publish on a web site. Unfortunately, all this is time consuming, especially when one takes into consideration that the few individuals involved with these projects are overwhelmed with teaching duties as well as their own various research activities. The most important goal, that of educating young Italian scholars, is hard to realize in an environment with too few doctoral level course offerings in Ukrainian studies, a dearth of quality teachers, and an economic situation which makes it difficult to ensure positions for future young scholars. The situation is somewhat better in area of the historical studies, where a couple of excellent post-graduate students are working on their Ph.D. theses under the direction of Andrea Graziosi.

Another challenge to the development of Ukrainian studies is the lack of good specialized libraries. Although the library of the Pontifical Oriental Institute has a good collection, it is far from being complete and needs to be updated. The Universities of Venice and Rome have a certain number of old and new books in their holdings. However, a serious researcher is forced to search for books scattered throughout various universities and at times must even travel abroad. It is extremely important that we receive updated information on new publications printed in Ukraine and also that their distribution is well organized via the electronic mail and the internet so that that we may easily purchase books or receive them from Ukrainian institutions on an exchange basis. Exchange, which is a common practice at



our universities for journals, should also be organized with rapidity and efficacy between Ukraine and European countries.

Unlike countries such as the USA, Canada, Germany and France, there are not many émigré intellectuals living in Italy. This has proven to be quite a handicap because we lack people knowledgeable in the Ukrainian language and literature, and also a group of people who would be directly interested in fostering Ukrainian studies. On the other hand, this situation provides a good reason for attempting to develop our own specific character of Italian Ukrainian studies. Indeed, I consider it important that each national tradition offer its own, individual examination and interpretation of Ukrainian culture. Of course, national philologies (Ukrainian for Ukraine) are fundamental and play a leading role; however, every national literature and culture also needs to be interpreted from different points of view. Contribution by non-Ukrainian scholars who come from various European backgrounds can be of enormous importance to a multifaceted and equilibrated interpretation of literary works and cultural facts: Polish studies in Italy provide an excellent example of how a very specific tradition allowed for important and original contributions to the development of Polish studies at an international level. It would be important to develop a similar model for Ukrainian studies; we are determined in achieving this in the future. Hopefully, the increase of contacts between scholars from different countries in Europe and North America, Australia and Ukraine will lead to greater cooperation and understanding. For a comprehensive model to be developed, the role of Europe as well as an openness of Ukraine towards Europe is fundamental along with the willingness of each partner to cooperate and understand the other.

It is important that Europeans help Ukrainians in becoming more acquainted with Western traditions, ways of thinking and methodology in order to foster the development of their own original literature, culture and scholarly tradition. At the same time it is also important that Ukrainians begin to identify what Western Europeans need to know about Ukraine. It is up to Ukraine to facilitate the flow of the great literatures of the world, and Western Ukrainists should put greater effort in discovering the best methods by which new modern Ukrainian literature and culture can be disseminated to the west. Much greater assistance must be provided to Ukrainian scholars who need to visit European countries. Another challenge for Ukrainians is to offer facilities to Western institutions so that it is easier to get in touch with Ukrainian culture: Institutes of Culture in European capitals; easy access to cinema, art and books; the preparation of books adapted to the reading public of European countries; organizing a good tourism network – these are just some of the ways which would be effective in fostering the growth of knowledge about Ukraine in the European Union and its place within the international context.

Within the scholarly arena, I am cognizant of the fact that Ukrainian scholars are faced with an enormous challenge in reconstructing their past

and constructing their present. However, they should also recognize the need to prepare scholarly works, which will be suitable for Western readership: Western readers expect great literary and cultural works to “speak” a universal “language” and to express universal “values”. National “horizons of expectation” are certainly very important, but “universal horizons of expectation” are no less important for a mature nation and a mature literature.

### *Bibliographical Information*

1. The full bibliography of Italian Ukrainian studies until 2001 (prepared by G. Siedina) is to be found in the book: *Pagine di Ucrainistica Europea*, G. Brogi and G. Siedina Ed., Editore Dell’Orso, Alessandria, 2002.
2. The updated bibliography until 2006 may be found on the web site: [www.aisu.it](http://www.aisu.it). Organized by the Italian Association of Ukrainian Studies (AISU), this site provides current information about events, books, and libraries.
3. Several articles and reviews of books devoted to Ukrainian studies have been published in the first two issues of the new journal “*Studi slavistici*”, edited by the Italian Association of Slavists (AIS). The web site of the Association is: [www.humnet.uni.pi.it/aisu](http://www.humnet.uni.pi.it/aisu).
4. The journal “*Studi slavistici*”, is published by the “Firenze University Press” and can be found on the following web site: <http://epress.unifi.it/riviste>. Here you can read and also print the texts you wish. Printing is free. If you want to have the journal in paperback form, there is a print-on-demand service. The price of each issue is about 20.00 Euros.

ВІРА КОНИК

*Конгрес українців Естонії*

Таллінн, Естонія

## **УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ЕСТОНІЇ: ВЧОРА, СЬОГОДНІ. ЩО ЗАВТРА?**

Балтійський геополітичний регіон, як, зрештою, будь-який інший, має свої особливості. Відповідно, має свої особливості українська громада нашого регіону. Як в історичному плані, такі з точки зору сучасності, в Латвії та Естонії умови розвитку української громади майже ідентичні, в Литві вони дещо інші. Проте громади наших країн краще розуміють один одного, бо в нас подібні проблеми.

У назві цієї доповіді є бажання з’ясувати, наскільки українською є українська громада Естонії, наскільки, власне, зв’язані ті 29 тис. людей, які при опитуванні назвали себе українцями, з українським етносом. У

деякій мірі відношення з боку суспільства до якоїсь країни відображається на діаспорі, яка її представляє, і навпаки. Наскільки гідно репрезентує Україну українська діаспора Естонії?

Міркування на цю тему умовно розділені часовими рамками: вчора, сьогодні, завтра.

### ВЧОРА

*Історія української громади Естонії.* Треба зазначити, що міграція українців до Естонії у всі часи була внутрішньою, тобто в межах однієї країни. Згідно з дослідженнями професора Тартуського університету Сергія Ісакова, перші поодинокі українці переїжджають на естонську землю на початку XIX століття, коли і Україна, і Естонія перебували у складі Російської імперії. У другій половині XIX століття в місто Дерпт (тепер Тарту) на навчання прибуває достатньо багато українських студентів, які у 1898 році створюють нелегальне товариство “Дерптська українська студентська громада”. Товариство було нелегальне, хоча його діяльність мала цілком видимий характер, проявляючись у культурних і політичних заходах. Проіснувала організація у різних видозмінах до 1917 року. У 1919 році, вже за незалежної Естонської держави, був створений Національний комітет громадян України, в 1923 р. – Клуб українських громадян. Про існування якихось організацій в пізніший період відомостей немає.

В помітній кількості українці почали з’являтися в Естонії тільки після Другої світової війни, коли Естонія була вже інкорпорована до Радянського Союзу. По часу це співпало з третьою хвилею загальної української міграції, але, як вже зазначалося, це була внутрішня міграція, тому цей процес радше було б назвати переселенням.

#### *Деякі причини переселення:*

1. Репресії сталінського режиму. Багатьом репресованим українцям після відбуття терміну на засланнях чи в тюрмах не дозволили повернутися в Україну, і вони оселялися в інших місцях, у тому числі в Естонії;

2. Працевлаштування. Внаслідок радянської політики змішування націй, в Естонію на роботу прибували робітники різних спеціальностей (особливо для роботи на морських судах, в сланцевих шахтах та ін.) і молоді спеціалісти за ВУЗівськими скеруваннями. Особливо багато робітників приїхало на будівництво олімпійських об’єктів у кінці 70 років.

3. Прибалтійські республіки були анклавом відносно більших демократичних свобод, тому сюди від тиску радянської тоталітарної системи втікала творча інтелігенція.

4. Переселення за родинними обставинами.

*Внутрішня самоорганізація українців як фактор становлення української діаспори.* Перебуваючи в аморфному стані в середовищі так званого “російськомовного населення”, українці не могли являти собою якусь силу. Лише із організаційним становленням почала форму-

ватися українська діаспора Естонії. Поштовхом для самоорганізації стало прагнення частини українців підтримати рух естонського народу за здобуття незалежності. З цієї метою у 1988 році виникла Асоціація народів Естонії, всередині якої у цьому ж році виокремились національні товариства, серед яких і Українське земляцтво Естонії, яке стало правонаступником Дерптської української студентської громади.

Вже на етапі становлення діаспори виявився дуалізм української громади, частина якої підтримувала незалежність Естонії та України, а інша частина, будучи прибічниками збереження Радянського Союзу, ратувала лише за культурологічну та побутову (як тоді називали, “вареничну”) роль товариства.

До середини 90-их років Українське земляцтво було єдиним українським товариством в Естонії. У 1991 році була зареєстрована Українська греко-католицька церква Естонії. Згодом із земляцтва, почасти за особистими, почасти за ідеологічним мотивами, відокремилась група людей, які утворили товариство “Просвіта”. Фактично тоді відбувся розкол в українській діаспорі, який, власне кажучи, наочно засвідчив її неоднорідність. Згодом почали з'являтися інші організації, як от Союз українців Естонії, та регіональні товариства, процес утворення яких з 2000 року входить у ще більш активну фазу і триває дотепер. Зараз в Естонії існує близько 20 українських організацій.

У 2002 році за ініціативою найстарішої організації Українського земляцтва Естонії утворюється централа – Конгрес українців Естонії, який на даний момент об'єднує 11 організацій. Існує ще Асоціація українських організацій, кілька організацій залишилось поза цими об'єднаннями.

## СЬОГОДНІ

*Характеристика української меншини Естонії.* Власне, у правовому аспекті називати меншиною українську громаду, як і будь-яку іншу національну громаду Естонії, не зовсім коректно. В Естонії, як і у багатьох інших країнах Європи, не прийнята на офіційному рівні дефініція національної меншини. Відповідно, нема і закону про нацменшини.

Отже, українська діаспора Естонії: як її можна охарактеризувати через призму статистики?

### *– Розселення*

Станом на 2000 рік в Естонії проживає понад 29 тис. українців, що становить 2,1 % загальної чисельності населення. Зазначу, що до розпаду Радянського Союзу українців було 46 тис. Аналізу істотного зменшення чисельності українців аж на 40 відсотків ніхто не проводив. Можна припустити, що причинами було повернення частини українців на батьківщину (особливо офіцерів радянської армії, яких держава змушувала виїжджати з країни), також сюди можна віднести і дещо викривлену статистику радянського періоду, яка до постійного населення зараховувала і військовослужбовців, що перебували в лавах радянської армії. Звичайно, частина українців перестала ідентифікувати себе

з українською нацією, що і позначилось на статистиці.

Якщо розглядати розселення по регіонах, то найбільше українців зосереджено у північній частині Естонії, що включає столицю (понад 60 відсотків); далі йде Північний Схід, де переважає російськомовне населення; там українців понад 16 %; потім південна Тартуська волость з 5 відсотками, дальше всі інші регіони.

Переважна більшість естонських українців (88 %) мешкає у містах: більше половини міських жителів мешкає у столиці, далі йдуть Нарва (біля 7 %), Кохтла-Ярве (понад 5 %). Тарту (4 %).

#### *– Громадянство та відношення до рідної мови*

Українську мову визнало рідною трохи більше 40 % українців. Трохи менше 40 % володіють естонською мовою. Близько 15 відсотків естонських українців знають англійську мову. Щодо української мови, то тут статистичні дані, напевно, не зовсім відповідають фактичному становищу: на практиці зовсім небагато українців вживають українську мову повсякдень.

Точну кількість громадян Естонії департамент статистики не дає, за наближеними підрахунками, вони становлять близько п'ятої частини від загальної чисельності громади, громадяни України становлять біля 14 %, решта – громадяни Росії і так звані “сіропаспортники”, тобто особи без громадянства. Треба зауважити, що останнім часом посилилась тенденція до набуття людьми українського та естонського громадянства. Число осіб, які стали громадянами України протягом 2005 року, збільшилось на 30 відсотків.

#### *– Відношення до релігії*

Близько 40 % естонських українців назвали себе віруючими людьми. З них переважна більшість (87 %) сповідує православну релігію, 1 % католицьку, піввідсотка лютеранську, близько 3 % належать до різних протестантських течій, є також мусульмани, буддисти, іудаїсти. За даними статистики 2000 року до греко-католицького сповідання віднесли себе всього 9 осіб. Проте, реально чисельність парохії УГКЦ значно більша.

Проаналізувавши ці дані, з певним наближенням можна зробити такі висновки:

виходячи з відношення до української мови, українська громада Естонії є у своїй більшості продуктом радянської системи з її політикою денаціоналізації і вона відображає ситуацію в самій Україні; це може також бути і доказом того, що українська громада в Естонії сформувалася в радянський період;

виходячи з переважаючого розселення в містах, соціальний прошарок естонських українців – інтелігенція, робітники, службовці.

Після приєднання Естонії до Європейської унії значно зріс інтерес до естонського громадянства, яке дає право вільного переміщення майже по всьому світу. І зараз все більше українців набувають естонське громадянство по натуралізації.

### – *Нова українська міграція*

На роботу до Естонії їде не так багато українців, як до Італії, Чехії чи Польщі. Проте якась кількість заробітчан у Естонії все ж є. Про них відомо небагато; як правило, українці з числа заробітчан неохоче згошуються до українських товариств, так як більшість з них перебуває на нелегальному положенні. Проте зараз вже є достатньо багато українців сучасної міграційної хвилі, які проживають в Естонії на законних підставах. Статистичних даних щодо нової міграційної хвилі немає ніяких.

### ЗАВТРА

*Збереження ідентичності.* Наслідком співжиття в єдиному геополітичному просторі – Радянському Союзі і радянської політики денационалізації стало те, що значна частина естонських українців не відчуває своїх національних коренів. Українським товариствам, незважаючи на дійсно великі зусилля, не вдалося розбудити їх національну самосвідомість. Хоча успіхи все ж є.

На мій погляд, українці Естонії поступово втрачають свою ідентичність. Майже впевнена, що це не тільки проблема естонських українців, це проблема практично всіх закордонних українців. Власне кажучи, діаспора, я тут говорю про діаспору пострадянського простору, не може істотно відрізнитися у плані національної свідомості від всього українського народу, який все ще до кінця не позбувся горезвісного почуття меншовартості. Хоча помаранчева революція піднесла почуття власної гідності всього народу на кілька якісних ступенів. По чому можна судити про втрату ідентичності? Ось що видно на прикладі української діаспори Естонії:

*Зникає одна з головних ознак нації – мова.* Із тих 40 %, що назвали українську мову своєю рідною, у побуті користується нею на порядок менше. Навіть родини, де обоє батьків українці, рідної мови дітей навчає дуже малий відсоток. Хоча щодо відношення до рідної мови в порівнянні з представниками інших національностей Естонії, українці все ж не пасуть задніх; це вже тішить. Дозволю собі навести декілька цікавих, як на мене, цифр. Якщо вірити естонській статистиці, найбільш вірні своїй мові росіяни – 99 %, цигани, чи як їх тепер прийнято називати, рома – 78 %, азербайджанці – 70 %. Найменше – євреї (12 %) і шведи. Приклад шведів є показовим: якщо у 1989 році рідну мову знало біля 10 % естонських шведів, то у 2000 р. вже 36 % – за десять років вільного сусідства з процвітаючою історичною батьківщиною інтерес до шведської мови зріс майже в 4 рази! Тобто престиж материнської держави має не останнє значення. І тут є над чим задуматися. Останнім часом про такий поступ можна говорити вже і щодо українців: зараз, коли Україна із “terra incognita” стала державою, званою у всьому світі, все більше українців згошуються до своєї нації.

*Незначна задіяність пересічних українців до діяльності українських організацій.* Думаю, присутні тут керівники товариств пого-



дяться з тим твердженням, що членством в організаціях охоплена незначна кількість людей – приблизно від 2 до 4 відсотків всіх українців. Це зовсім небагато. Для порівняння хотіла б навести приклад із Швеції, до третини всієї кількості таких народів, як сирійці, албанці, чилійці охоплені членством у товариствах. Якщо сирійців у Швеції живе 60 тис., то членами сирійського товариства є 20 тис. представників цього народу. В українських організаціях, повторюсь, це 2-4 відсотки. Серед українців Естонії, та і не тільки Естонії, достатньо поширена теза: “Яку користь від товариства я буду мати”? А має бути навпаки: “Що я можу товариству дати?” Свою пасивність пояснюють також зайнятістю та іншими подібними аргументами. Хочеться також відзначити практично повну байдужість до українських справ українців-бізнесменів. А саме вони могли б вивести діяльність товариств на зовсім інший рівень. Як це роблять, наприклад, представники кавказьких народів.

І, мабуть, найголовніше – *незначна кількість родин виховує у своїх дітей почуття належності до української нації*. Крім того, через незнання естонської мови українці, як правило, віддають дітей до російських шкіл, де є благодатний ґрунт для їх асиміляції в російськомовне середовище.

*Інтеграція в естонське суспільство.* Інтеграція в естонське суспільство і збереження ідентичності – двоєдине завдання української діаспори. В Естонії та Латвії (в Литві становище трохи інше) існує чітке розділення суспільства на корінну націю та некорінну. Таке становище пов'язано з історичним розвитком, в результаті чого демографічна ситуація в Прибалтійських республіках радянського періоду стала загрозливою для існування корінних націй: в Естонії пропорція естонці-неестонці була на рівні 60 % і 40 %, у Латвії співвідношення корінних і некорінних жителів було приблизно 50 % проти 50 %, у Литві ситуація була трохи кращою (представників некорінної нації було лише трохи більше 20 відсотків). Щоб не зникнути, малочислені народи воліли не змішуватися з іншими. Така ситуація призвела до того, що в Естонії та Латвії (у меншій мірі в Литві) суспільство фактично розділене навпіл, і дві громади живуть практично паралельно. Зараз стоїть завдання їх зближення для створення інтегрованого суспільства. Для цього існують різні інтеграційні програми, зокрема, з вивчення естонської (латиської, литовської) мови та культури. Без інтеграції в єдине суспільство немає перспектив для розвитку та самоствердження кожної особистості. Такий закон будь-якого суспільства.

Проте дуже важко провести межу між власне інтеграцією і асиміляцією. Щодо естонських українців, то вони здебільшого є, як було уже сказано, мешканцями великих (звісно, за естонськими масштабами) міст і російськомовних регіонів. Це означає, що вони інтегруються, а радше сказати, асимілюються переважно у російськомовне середовище. До тих нечисленних українців, що живуть у сільській місцевості та малих містечках, можна з більшою точністю застосувати поняття “ін-

теграція”: вживаючись у естонське суспільство, вони, як правило, зберігають свою національну належність. Чим можна це пояснити? Напевно, синдромом більш сильної російської нації та її потужним впливом, який все ще зберігається на пострадянському просторі.

Зі вступом до ЄС значно посилилися прозахідні тенденції, інтерес до вивчення англійської мови, яка дає широку перспективу переміщення, праці, навчання в європейських та інших країнах. Тому інтерес молоді до своїх національних витоків ще більше послаблюється. Переважає прагматизм. На цьому фоні достатньо важко зберегати національну ідентичність навіть у мононаціональних рідинах. Велике значення для розвитку національної ідентичності має міжнародне реноме самої України.

*Основні фактори подальшого розвитку діаспори і збереження ідентичності:*

- Створення інфраструктури українського національного життя в естонському суспільстві, яка б включала Центри української культури у всіх регіонах, недільні школи, мас-медійні засоби – газети, радіо-і телепередачі, функціонування спортивних товариств і т.д.

- Постійний зв'язок з Україною на всіх рівнях – державному, місцевих самоуправліннь, товариств, колективів; реалізація спільних проєктів по організації культурних, інформаційних заходів, отримання інформації з України через радіо і телебачення і т.д.

- Виховання молоді через створення молодіжних об'єднань, як, наприклад, скаутська організація Пласт. Функціонування молодіжних та дитячих таборів із залученням молоді з України, перебування українських дітей зарубіжжя в українознавчих, пластових чи інших таборах в Україні.

- Встановлення контактів з новою українською міграцією як фактор оновлення діаспори. Максимальне залучення їх до українського організованого життя.

- Максимально можливе просування українців до органів влади всіх рівнів як фактор своєрідного лобізму українських інтересів.

Зараз постала необхідність вивчення українських діаспор. Практично ні в одній країні немає статистичних даних, що характеризували б стан українських громад. У цьому плані закордонним українцям повинна допомогти Україна, як коштами, так і спеціалістами. Знайти фінансові засоби для організації різних соціологічних опитувань у країнах проживання громадським організаціям майже неможливо.

## ЗАВЕРШЕННЯ

Зі зміною геополітичного ландшафту кінця ХХ – початку ХХІ століття змінилося і становище українського зарубіжжя. Нові реалії мають бути враховані як українським зарубіжжям, так і Україною, яка повинна відповідним чином творити свою політику щодо закордонних українців.

З приєднанням до ЄС країн пострадянського простору і соціалістичного блоку українська діаспора Європи значно збільшилася і має шанси, існуючи в одному правовому полі, активно діяти. Українська діаспора розширеної Європи – могутній фактор поширення української культури та підтримки України за рубежом.

В Україні повинні зрозуміти важливість існування української діаспори, яка є форпостом України за кордоном. Всілякі інвестиції, а вони можуть бути не тільки фінансові, а й моральні, інформаційні та інші, які Україна вкладе у своїх співвітчизників за кордоном, обернуться значними дивідендами у вигляді народного лоббі українських інтересів зарубіжжям.

Юрій Садловський  
*Латвійський Університет*  
 Рига, Латвія

## УКРАЇНЦІ ЛАТВІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Українська діаспора має понад столітню традицію. Але на відміну саме західної діаспори – у Канаді, Америці, а також Західній Європі, у Латвії українська діаспора була позбавлена тих людей (читай: особистостей), які могли би об'єднувати, утворювати навколо себе ті чи інші осередки, товариства тощо. Не було на кого і на що спиратися. Протягом так званої першої хвилі еміграції до Латвії, а це 20-ті та 30-ті роки минулого сторіччя, України як такої не було! Але були також свої об'єктивні причини, оскільки етнічна батьківщина українців “зникла” у совєцькому та польському просторах. Українці, що у загально совковому просторі приїжджали до Латвії, не переносили сюди своєї культури. Відтак говорити про історію українців Латвії було б зайвим. Зрозуміло, також не було тут своєї освіти, своєї шляхти, свідомої інтелігенції. Здебільшого наш народ тут репрезентувало селянство; це були заробітчани, які коротали свій вік у безпросвітній темряві. Сей процес продовжується і по сей день. Лише стараннями поодиноких освітян, а це вихідці з тих чи інших загальноосвітніх шкіл (переважно російськомовних!), які сміливо почали боронити права українського люду у Латвії. 1989 року у Ризі, разом із школами інших національних меншин, була заснована Перша Українська недільна школа, яка за два роки стараннями її директора отримує статус загальноосвітньої. Поза тим, створюється товариство “Дніпро”. Але саме тоді з'являються проблеми: конфлікт між поколіннями. “Діди” гадають, основним завданням товариства є відродження національної самосвідомості українців, а також популяризація рідної пісні, національних страв тощо. “Діти” та “онуки”, які хочуть юнацької самостійності, намагаються при можливості зрозуміти та усвідомити суть змін. Саме тоді основним завдан-

ням товариств була необхідність підтримати, рухи, партії, фронти тощо. А вже ось після політичного ажіотажу наступила порожнеча. У першому випадку цей вакуум заповнювали гопаками та піснями; у другому – дітьми, новим поколінням, загально освітянськими принципами, переносючи (читай: перекладаючи) на україномовне підґрунтя; у третьому ж – цю порожнечу заповнювали, намагаючись поновити зв'язки між представниками обох культур, проводячи усілякі міжнародні зустрічі, конференції, вечори та концерти, а також видаючи білінгвальні книжки, підручники тощо. Останнім часом зусиллями поодиноких людей, без ніякої на те системи, у хаосі видавалися поодинокі газетні числа, альманахи, часописи тощо. Про об'єктивність та якість цих видань не варто і говорити.

Отже, українці, що приїжджали сюди, на жаль (як з об'єктивних, так і суб'єктивних причин!) не переносили своєї культури. Культуру намагалися створювати тут на місці. “...Якщо ми хочемо зберегти культуру, нам необхідно продовжити її виробництво...” – кажуть класики суспільних наук. І як вважає історик Дмитро Дорошенко, зачатки української національної культури треба шукати, перш за все, у відродженні українського народництва та збереженні історичних традицій. А там, де колись в Україні була політична та культурна автономія, там і відновлюється національна культура, а особливо література та народна пісня. (Див.: Дорошенко Д. Нарис історії України. – К, 1999. – Т. 2. – Розділ 13-15.) На таку автономію, як і на таке відновлення тутешні українці не могли претендувати по тій ж причині, що серед українців тут не було керівника, провідника, месії, свого “Франка”, якщо хочете!

Більша частина нашого люду приїхала сюди з українських сіл, з осередку української мови. Це була така собі втеча з села до чужого, чужоземного міста. Прибульцям з України культура конгломератів сучасного міста була чужою. У місті вони були збентежені. Їхня сільська психологія та архаїзм були безпорадними перед цим жахом. Різкий та войовничий антитрадиціоналізм міста, який час від часу переходив у інші бунтівливі та екстравагантні форми виявлення, був чужим та не сприймався представниками сільської культури. У процесі поглиблення кризи між двома суперечливими культурами утворюються нові форми зіткнення. Зіткнення відбувається через посередника. І роль посередників беруть на себе Ризька Українська середня школа, українські студії при Латвійському Університеті та зовсім недавно створене Об'єднання українців Латвії, яке очолює бізнесмен та меценат пан Володимир Луговський. Остання формація, усвідомлюючи просторове та кадрове обмеження, шукає нові шляхи, виходячи за межі латвійського простору. Відтак вже цього року у Ризі вийде у світ нове щомісячне інформаційно-аналітичне видання, україномовна газета країн Балтії “Український форум: життя, суспільство, культура та духовність в країнах Балтії та за її межами”. Цей щомісячник висвітлюватиме життя українців та інших народів у балтійському регіоні. Також газета по-

відомлятиме про цікаве в Україні та світі. Редактором цієї газети маю честь бути я, ваш слуга, Юрій Садловський. Відтак проситиму вельмишановне панство долучитися до нашої благородної справи. Писати ви можете про будь-що: про наболіле, радісне тощо. Отже пропоную жити цікаво і корисно. Заради нашої загальної любові – України. Тож, любім Україну і не здаду, як дехто.

Ірина Ключковська

*Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою  
Національного університету "Львівська політехніка"*  
Львів

## ДО ПИТАННЯ ПРО СТРАТЕГІЮ РОЗВИТКУ СТОСУНКІВ УКРАЇНИ ТА ДІАСПОРИ

У своєму розвитку людина і суспільство завжди стоять перед вибором. Вибираємо освіту, професію, спосіб життєдіяльності, систему культурних цінностей і саме завдяки цьому стверджуємо власну свободу. Не випадково вибір духовних цінностей визначається як найбільш складний і суперечливий, адже є найбільш відповідальним, оскільки в житті керуємося нашою духовністю: розумом, почуттям, волею. Він має суперечливий характер, бо поле духовності не має меж, адже включає і фантазію, і мрію, і утопію, і реальні духовні засади. Проте є завжди один з двох варіантів вибору: добро – зло, правда – брехня, готовність допомогти – і небажання простягнути руку допомоги.

Сьогодні Україна теж стоїть перед духовним вибором: зробити, базуючись на християнських засадах, покладених в основу програми дій уряду, співпрацю з українською діаспорою одним із своїх державних пріоритетів чи винести цю проблему на маргінес своєї життєдіяльності, звівши все до пустопорожніх декларацій. Загальновідомим є те, що зарубіжні країни вже давно усвідомили стратегічне значення своєї діаспори, визначивши цей напрямок як одне з першочергових завдань, яке розв'язується на державному рівні. Одним із свідчень того, яке значення надають держави даному питанню, є проведення самміту Європейської Діаспори 2003 року, в документах якого зазначено: "Учасники самміту покликані використати власний досвід, щоб допомогти визначити політику у таких питаннях, як трансатлантичні відносини та інтеграція емігрантів, теми, які означені основними серед пріоритетів. Європейці, які проживають і роблять кар'єру за межами батьківщини, є великою цінністю. Те, що вони досягли особисто в поєднанні культур і при збереженні їх власної культурної ідентичності, є спільною метою розширеної Європи".

А яка ситуація сьогодні в Україні? Адже дотепер зв'язок Україна – діаспора на державному рівні мав радше формальний характер, а за-

пропонована державна програма підтримки закордонного українства до 2005 року, маючи непогане змістове наповнення, фактично не виконувалася. Навіть прийняття у 2004 році Закону “Про правовий статус закордонних українців” та у 2005 році ряду змін до Законів України “Про інформацію”, “Про видавничу справу” та “Про імміграцію” жодним чином не вплинули на поліпшення становища. Як результат, ті речі, які передбачені Законом, так і залишилися на папері. Не діє зокрема Національна комісія з питань закордонних українців, не вирішено питання щодо скасування відвертих поборів із закордонних українців, не розроблене посвідчення, адже закордонні представництва України та МЗС завалені заявами на отримання таких посвідчень. Більше того, у стінах Верховної Ради України “гуляє” законопроект народного депутата Михайла Добкіна, головна мета якого зробити все, щоб у законі “Про правовий статус закордонних українців” не залишилося навіть і згадки про етнічне походження зарубіжних українців. Як кажуть, коментарі зайві!

Контакти України як історичної батьківщини для багатьох мільйонів наших співвітчизників, розсипаних по всіх континентах світу, здійснювалися через громадські організації, зокрема через Українську всесвітню координаційну раду, яку впродовж багатьох років очолює відомий правозахисник, відома постать в українському політикумі Михайло Горинь. Саме УВКР в роки незалежності України слугувала координаційним центром, що об’єднував діяльність десятків громадських і навіть державних структур з різних країн. Як зазначив Г. Удовенко, голова Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин Верховної Ради України, “існувала повна загальнодержавна інертність у цій надзвичайно важливій зовнішньополітичній сфері, особливо, якщо порівняти її з роботою з етнічними вихідцями в усіх інших країнах Європи, включаючи і членів Європейського Союзу.” Аналіз документів показав, що практично у всіх країнах зв’язки з діаспорою розглядаються як питання великої державної ваги, виділяються значні бюджетні кошти, створені або створюються при міністерствах закордонних справ структурні підрозділи, на які покладені функції забезпечити зв’язки із співвітчизниками, що проживають за межами своєї історичної батьківщини. Особливо показовою у цьому питанні є Росія.

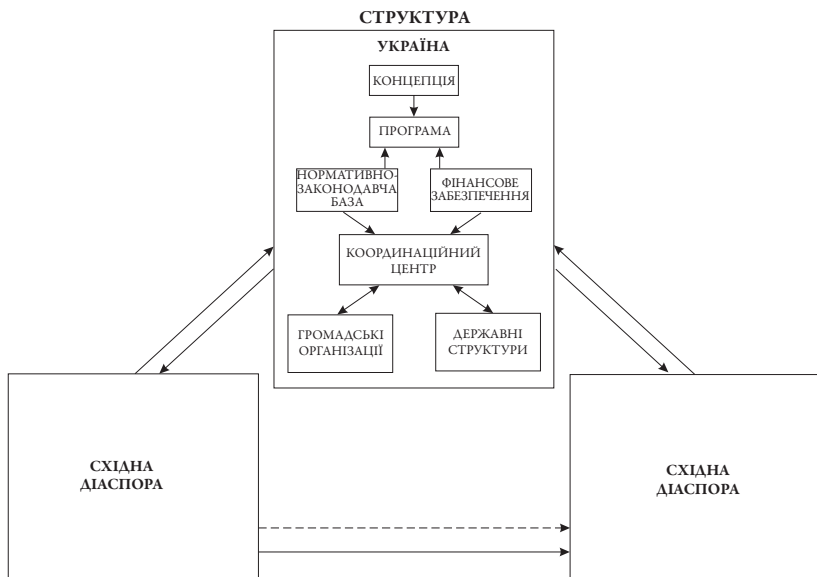
Сьогодні там створено таку нормативно-правову базу, з якою може зрівнятися небагато держав, розроблено та затверджено “Концепцію підтримки Російською Федерацією співвітчизників за кордоном на сучасному етапі”, прийнято програму на реалізацію якої виділено лише у 2003 році 210 млн. рублів. Та навіть у такій країні, як Марокко, у структурі Міністерства Закордонних справ є заступник міністра з питань марокканців за кордоном. Саме це питання визначається як одне з пріоритетних, а кожен співвітчизник розглядається, як потужний фактор для поширення ідей ісламізму в світі. То в мене виникає питання – чи



Україна є такою сильною і самодостатньою, що не потребує використовувати зовнішні чинники для свого утвердження у світі? Адже, як це не прикро визнавати, за роки незалежності відчутно скоротилися зв'язки нашої країни з закордонним українством, втрачений інтерес до співробітництва з Україною, який був характерним наприкінці 80-х та на початку 90-х років. Все більше виявляються ознаки певного розчарування, пов'язані з повільними темпами розвитку та розбудови нашої держави, фактичної неспроможності України надати належну підтримку українському загалу за її межами. Особливо це стало відчутно після Третього Всесвітнього Форуму українців, бо ми дуже добре вміємо красивими словами і гаслами ховати в небуття хороші справи. А нерозв'язаних проблем, які накопичуються з кожним роком, непочатий край. Це і проблеми східної діаспори, яка виникла як явище після розвалу радянської імперії і знаходиться на стадії структуризації і становлення. Потребує допомоги з боку України і четверта хвиля еміграції. Ми й досі не маємо хоча б більш-менш достовірної цифри кількості наших співвітчизників, які змушені були в пошуках кращої долі вже в незалежній Україні виїхати в чужі краї. Переважна більшість з них – це висококласні спеціалісти: науковці, вчителі, юристи, медики... Відбувається катастрофічний відтік неоціненного фонду інтелектуальних сил з України. “За кілька років ми можемо стати свідками того, як держава з величезним науковим та економічним потенціалом перетвориться на “зону гуманітарного лиха”. Г. Удовенко вважає, що “питання допомоги громадських та державних організацій представникам “четвертої хвилі” еміграції з України, налагодження співпраці з їхніми новоутвореними структурами заслуговує на ретельний аналіз і дослідження та врахування в роботі з усім українським загалом”. Неоціненну роль у цій справі відіграє і має відігравати церква. Як зазначає Пасторальний Координатор для українців в Італії, ліценціат Папського Східного Інституту о. Олександр Сапунко “за відсутністю певних структур на державному рівні Церква була змушена братися за координацію та інтеграцію українського населення в Італії. І не один раз церковні інституції озвучували потреби та допомагали у їх вирішенні. Проте всі ми всі... розуміємо, що не завдання Церкви – заступати державу чи бути її альтернативною сублімацією. Церква має тільки співпрацювати з нею, дбаючи про духовний вимір людини – спасіння”.

Пропонуємо структуру співпраці України та діаспори (стор. 54).

Чому не спрацювала ця структура? Очевидно не всі її елементи виявилися функціональними. Проведемо невеликий аналіз. 12 стаття Конституції проголошує: “Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами України”. 22. 01. 1996 року затверджується постановою Кабінету міністрів Державна програма “Українська діаспора до 2000р.”, яка знаходить своє продовження в Національній програмі “Закордонне українство” на період до 2005 р. Коли б пункти цієї програми хоча б частково



втілилися в життя, то ми б мали підставу говорити про успіх справи, якою займаємося. Для координації діяльності органів державної влади, наукових установ і громадських об'єднань була створена міжвідомча координаційна рада. Але склалося враження, що цей орган насправді не виконував функцію координатора і промотора програми, хоча в Україні є достатня кількість громадських та державних інституцій, що могли б ефективно і професійно виконувати свою ділянку роботи, яка була б частинкою загальної програми. Не було також і належного фінансування. На наше глибоке переконання, лише наявність всіх вказаних елементів, їх зв'язок і взаємообумовленість забезпечать необхідні умови для якісної та ефективної роботи. У протилежному випадку це буде механічний конгломерат елементів з нульовим коефіцієнтом ефективності.

Відомо, що існує певна система регулятивів суспільної життєдіяльності індивідів та соціальних груп. До неї відносять передусім такі соціальні інститути як мораль, культура, політика, право. Кожен інститут цієї системи, зумовлений потребою досягти взаєморозуміння в тих чи інших сферах життя, в тому чи іншому аспекті його виміру. Для ділових взаємозв'язків потрібне право, товариські стосунки можуть ефективно функціонувати на засадах традиції і звичаїв, духовну атмосферу забезпечує мораль, міждержавні відносини регулюються такими інститутами як політика і право. Саме на цих засадах, застосовуючи регулятиви суспільної діяльності, повинні вибудовуватися стосунки між історичною батьківщиною і діаспорою. Адже по суті діаспора є

важливим демографічним, інтелектуальним, соціально-культурним та інформаційним ресурсом України. Тобто Україна вже має свій “економічний, політичний, культурний десант за кордоном”. Об’єднання цих двох сторін, України та її діаспори, може дати великий результат. Але чи готові ми до такого потужного дієвого діалогу?

Перші кроки в нашій державі вже зроблені у цьому напрямку. Минулого року вперше за історію незалежності при Міністерстві закордонних справ України створено Управління зв’язків із закордонним українством. Окрім цього, великі надії покладаються на Державну програму “Закордонне українство” на період до 2010 року”. Це – досить вагомий і солідний документ, в якому передбачено чимало важливих і цікавих заходів. На наше глибоке переконання співпраця з діаспорою повинна носити не одноразовий, а системний та концептуальний характер. Щоб усе запрацювало на належному дієвому рівні, передусім необхідно розробити концепцію співпраці з українською діаспорою, яка б не залежала від зміни персоналій у владі. Відтак наступним кроком є розробка програми як конкретної реалізації цієї концепції та, на сам кінець, забезпечення її фінансового наповнення. Лише таким чином можна очікувати позитивного результату, і тільки на цій основі можемо вибудувати раціональну структуру взаємозв’язків між Україною та діаспорою.

Такий підхід зумовлений змінами, що відбулися у зв’язку з проголошенням незалежності України. Держава перебрала на себе функції та завдання, якими жила діаспора, як представник українства, як борець за незалежність і державність, за гідне місце України у світі. Слід зазначити, що на стосунки України та її діаспори впливають настрої розчарування, пов’язані з відсутністю швидких успіхів України в економіці та політиці. Не можна не враховувати й асиміляційних процесів, які зумовлені зміною поколінь, та пов’язаних з цим трансформаційних процесів української діаспори. Тому стосунки України й діаспори повинні відбуватися в іншому форматі, з визначенням концептуальних засад співпраці, з чітко окресленими завданнями як для однієї сторони, так і для іншої. Для нашої держави та її діаспори необхідно віднайти, сформулювати і реалізувати єдину нову ідею, яка б об’єднала світове українство.

З приходом до влади демократичних сил, що стали на шлях формування та втілення національної української політики, роль світового українства поглиблюється і спрямовується не лише на збереження духовних цінностей, але й на утвердження нашої держави, формування її позитивного образу в світі. Насамперед йдеться про роль українських громад, що проживають за географічними межами історичної Батьківщини.

Стратегія співпраці з громадянами у діаспорі повинна базуватися на постулаті: діаспора – це не лише форма існування громад, але й важливий політичний та економічний інструмент впливу у країнах про-

живання. По суті, діаспора будує свою Україну поза межами самої України, накопичуючи значний потенціал у всіх сферах: політиці, економіці, культурі, праві, виконуючи функцію своєрідних форпостів України за кордоном. Для розбудови демократичної заможної України та для утвердження її позитивного образу необхідна синергія, яку можна досягти, поєднуючи капітал знань та можливостей українських громад як в Україні, так і поза її межами.

Раніше ми сприймали українську діаспору, насамперед, як джерело досвіду, знань, інвестицій, навіть культурних надбань. Проте роль діаспори змінюється, так само як і змінюються завдання України. Сьогодні мова повинна йти про двосторонній обмін ресурсами, знаннями та досвідом. У зв'язку з тим, що зі зміною історичних обставин змінюється характер стосунків України та діаспори, з'являються нові завдання, функції, виникла потреба у проведенні наукової конференції, як однієї з форм консолідації світового українства, яка покликана виявити проблеми та окреслити шляхи їх розв'язку для обґрунтування тих змін, які необхідні для розробки концепції співпраці України та діаспори.

Діаспора відкриває для себе Україну. Але й Україна повинна відкрити для себе діаспору. Вже віддавна у нас існує певний стереотип про таких собі багатих і заможних людей на Заході, які дають гроші. Суспільство мусить пізнати істинну суть закордонного українства як західного, так і східного, мільйонів "малих українців", які щоденно творять великі справи для нас, тих, хто має щастя жити на рідній землі. І може тоді ми глянемо іншими очима на наші діла і зрозуміємо, що Україна у нас одна.

Ірина Гладун, Ірина Ключковська

*Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою*

*Національного університету "Львівська політехніка"*

Львів

## **ДІЯЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНОГО ІНСТИТУТУ ОСВІТИ, КУЛЬТУРИ ТА ЗВ'ЯЗКІВ З ДІАСПОРОЮ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ "ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА": СПІВПРАЦЯ З ЗАКОРДОННИМ УКРАЇНСТВОМ**

Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету "Львівська політехніка" (МІОК) реалізовує різні форми і методи координації міжосвітнянських стосунків та міжнародних зв'язків з питань науки, освіти, сприяє організації різноманітних форм контактів із закордонним українством, зокрема з розвитку українського шкільництва, відродження національної культури тощо.

Трансформаційні процеси, які відбулися в середовищі української діаспори, що були викликані рядом причин і, в першу чергу, проголошенням незалежності нашої держави, зумовили зміну завдань та форм роботи у західній діаспорі, яка, як відомо, має давню історію, є добре організована та володіє значним фінансовим забезпеченням. На противагу їй, східна діаспора, яка постала внаслідок виникнення нових незалежних держав на пострадянському просторі, потребує особливої уваги та підтримки з боку історичної батьківщини? оскільки знаходиться на стадії структуризації та розвитку. Тому нашим пріоритетом ми обрали роботу, спрямовану на допомогу українським громадам східної діаспори, розглядаючи її як потужний фактор впливу у країнах проживання.

У рамках співпраці зі східною діаспорою інститутом організуються регулярні зустрічі з представниками культурно-освітніх товариств діаспори (Казахстан, Томськ, Єкатеринбург, Нижнекамськ, Молдова, Придністров'я тощо); надається допомога для укомплектування бібліотек освітніх закладів, громадських організацій матеріалами з історії та мистецтва України? біографічними документами про видатних українців, різноманітною україномовною літературою та підручниками, методичними посібниками, сценаріями до релігійних та державних свят (Нижнекамськ, Москва, Башкортостан, Марій-Ел, Набережні Човни, Волгоград, Тольятті, Дмитровград, Казань (РФ)).

За сприяння керівництва Національного університету "Львівська політехніка" делегація, до складу якої увійшли співробітники Міжнародного інституту та студенти фольклорної групи Львівської політехніки, взяла участь у I Міжрегіональному фестивалі українців Поволзького Федерального округу Російської Федерації "Калинові грона Поволжя" з нагоди 10-ї річниці від дня заснування українського товариства "Вербиченька", з яким наш Інститут співпрацює вже 10 років. Делегація Інституту єдина представляла Україну на фестивалі українців Росії (7-10 жовтня 2005 р.). Наші ідеї знайшли вдячний ґрунт серед учасників фестивалю і були зреалізовані на круглому столі, ініціатором якого виступила наша делегація, де було визначено шляхи підтримки діяльності молодіжного крила українських громад Поволжя та створено з цієї метою координаційну раду.

У галузі культури діяльність Інституту полягає в реалізації різних заходів, в т.ч. спільних із діаспорою проєктів. Наша установа виступає організатором та учасником презентації наукових праць та художніх мистецьких творів, які започатковані автором проєкту Ігорем Калинцем, лауреатом Національної премії України імені Тараса Шевченка з метою висвітлення діяльності представників української діаспори, які самовіддано працюють на утвердження позитивного іміджу держави Україна у міжнародній спільноті, а також ми оголошуємо щорічні конкурси для української молоді в діаспорі (східній і західній)

на теми української історії, мови, літератури, мистецтва, культури тощо. На 2006 р. з нагоди 150-літньої річниці від дня народження Івана Франка оголошений конкурс “Я син народу, що вгору йде” або “Що я можу, хочу, повинен сказати про час, життя і творчість І. Франка”. Окрім цього інститут є співзасновником премії літературного конкурсу Богдана-Ігоря Антонича для обдарованої української молоді “Привітання життя” (голова журі Ігор Калинець).

Інститутом розроблено власну концепцію співпраці України та діаспори, яку представлено на ряді міжнародних наукових конференцій з питань діаспори та Зборах Української Всесвітньої Координаційної Ради. У результаті представленої концепції та неодноразових переговорів з представниками державних та громадських структур України окремі пункти діяльності нашого Інституту вперше включені Кабінетом Міністрів України у Державну програму “Закордонне українство на період до 2010 року” зокрема:

Готувати та регулярно (раз на два роки) проводити на базі Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету “Львівська політехніка” (м. Львів) міжнародні конференції: “Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті” та “Українська діаспора у світових цивілізаційних процесах”.

Забезпечити фахове стажування в Україні викладачів української мови, літератури, історії та культури зарубіжних освітніх закладів, зокрема:

Започаткувати курси ділової української мови для представників української діаспори;

Організувати постійно діючі навчально-практичні семінари з підготовки та перепідготовки науково-педагогічних кадрів з українознавчих дисциплін для вищих навчальних закладів за кордоном, пунктів навчання, недільних шкіл, класів та інших освітніх закладів;

Практикувати обмін викладачами української мови між столичними та обласними навчальними закладами в Україні та прикордонними областями.

У рамках виконання державної програми “Закордонне українство на період до 2010 року” інститут провів 8-10 березня цього року Першу міжнародну наукову конференцію “Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті”. Конференція має великий резонанс у нашому суспільстві та серед громадян світового українства і дістала назву “Малого форуму українців”. Участь у ній взяло участь 245 осіб з понад 20 країн світу. На пленарних та 15 секційних засіданнях з доповідями виступило понад 170 учасників, серед яких представники українських громадських, культурно-освітніх організацій, науковці, духовенство, політики, представники міністерств, відомств, вищих навчальних закладів, бізнесмени.

Враховуючи величезну роль українського зарубіжжя в утвердженні



держави Україна у міжнародній спільноті та той факт, що закордонне українство є важливим демографічним, інтелектуальним, соціально-культурним та інформаційним ресурсом України, а також те, що Українська держава зобов'язана відстоювати права та всьляко підтримувати як зарубіжних українців, так і громадян України, які тимчасово знаходяться за її межами, була прийнята ухвала конференції зі зверненнями до Президента та в різні державні органи України. Важливим завданням для себе вбачаємо відслідкувати і тримати на контролі втілення в життя пунктів ухвали, щоб вони реально запрацювали, а не залишалися лише на папері. Адже успіх конференцій повинен полягати в тому, щоб теоретичні положення реалізовувалися в конкретні та ефективні результати.

Цього року інститут започатковує новий проєкт під назвою “Відкріймо для України українську діаспору”. Концепція та програма проєкту створені в контексті державної політики України? спрямованої на підтримку та консолідацію світового українства, а також в рамках державної програми “Закордонне українство на період до 2010 року”. Виходимо з того, що для збереження належного функціонування національних меншин необхідні три складові: організованість і активність самої громади; відповідна законодавча база країни проживання; підтримка з боку історичної батьківщини, і що третя складова помітно впливає на дві перші. Організованість і активність української громади зумовлена багатьма чинниками, важливе значення серед яких мають постійні контакти з історичною батьківщиною, оцінка діяльності громади, що виступає потужним мотиваційним фактором функціонування діаспорних структур.

У зв'язку з цим, вбачаємо за необхідне багатостороннє наповнення започаткованого нами проєкту. Окрім питань, пов'язаних з дослідженнями діаспори на науковому рівні, вивченням та тлумаченням процесів, які відбуваються в середовищі закордонних українців, вивченням економічного, історичного, політичного та етнокультурного аспектів, на нашу думку, не менш важливим є представити для широкої громадськості України діяльність українців за кордоном та зламати таким чином усталені стереотипи про діаспору, зокрема західну, які не лише спотворюють істинне значення роботи наших співвітчизників, але й не дають належним чином використати величезний потенціал для розбудови нашої держави та для утвердження її позитивного образу у світі.

Любомир Винар

Кентський державний університет

Кент, США

## ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ЖИТТЯ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: 1945 – 1952

У розвитку науки і української культури зустрічаємо унікальні явища, які характеризуються багатовимірною діяльністю наукових установ і університетів та вчених різних галузей науки. Вони мають вплив на її подальший розвиток і розвиток національної культури.

Темою моєї доповіді є відновлення українського наукового життя в Німеччині після Другої світової війни. Це був короткий, але переломний час в українському науковому житті. Маємо на увазі т.зв. “Ді-Пі період” чи депівський період (від “DP” – Displaced Persons – переміщені особи), що тривав лише 7 років: від 1945 до 1952. З повоєнної Німеччини більшість науковців на початку 50-х років емігрували до Америки, Канади, Австралії й в інші країни<sup>1</sup> і там продовжували наукову діяльність, як і діяльність створених ними наукових установ. Ця доповідь не включає аналізи українського наукового життя у Франції та в Італії.

Можна об’єктивно ствердити, що діяльність відновлених і ново-посталих наукових установ і високих шкіл у Західній Німеччині була своєрідним ренесансом українського наукового життя. Цей розвиток наукової діяльності не зупинили винятково трудні матеріальні і суспільні обставини. Не зупинив цього природного розвитку українського наукового життя і страх перед примусовою депортацією до Советського Союзу вчених, які народилися і жили в Придніпрянській Україні до 1941 року, і за міжнародними угодами підлягати примусовій репатріації “на родину”. В цей час народилася концепція “вільної української науки” як протиставлення до *поневоленої* науки в радянській Україні, де вчені і наукові установи були примушені *держатися комуністичної ідеології ленінізму і сталінізму*. В радянських обставинах політичного шантажу і терору був немислимий розвиток свободного наукового дослід. Концепція “вільна українська наука” охоплювала в науково-дослідній площині свободний розвиток різних галузей наукового українознавства, а в науково-організаційному аспекті діяльність українських наукових установ і університетів на еміграції.

Зрозуміння сучасного українського наукового життя в діаспорі немислиме без знання і розуміння розвитку наукових установ еміграційного депівського періоду, в якому відновили свою діяльність наукові установи, що діяли до 1939 року в Україні і також постали нові наукові організації, в яких розвивалися українознавчі дисципліни, відбувалися наукові конференції і появлялися наукові видання. Цей еміграційний період відіграв ролю моста-лучника між науковими традиціями в Україні і на еміграції в Європі, і пізніше в Америці, Канаді й Австралії, куди переїхали українські учені з переселенських таборів Д.-П. у Німеччині і Австрії. Вони продовжували діяльність наукових установ, що постали і діяли тоді. Важливо підкреслити тяглість і нерозривність українських наукових традицій на еміграції і в діаспорі протягом останніх 70 років. Вони були органічним продовженням наукових традицій з України доби Грушевського і його наслідників.

Якщо йдеться про наукові традиції на еміграції і в діаспорі другої половини ХХ і початку ХХІ століття, то вони продовжували дві основні традиції: *київську*, репрезентовану Українською Академією Наук в 1918 році і Всеукраїнською Академією Наук в 1920-их роках, яка відродилася в Українській Вільній Академії Наук в 1945 році в Німеччині, а згодом продовжувалася в Америці і Канаді, і *львівську* наукову традицію, репрезентовану Науковим Товариством ім. Шевченка у Львові, яка продовжувалася у відродженні НТШ в Німеччині в 1947 році, а згодом в НТШ в Америці, Канаді й Австралії. Ці дві наукові традиції домінують у сучасному українському науковому житті в діаспорі. Деякі наукові організації, які постали вже в Америці, репрезентують синтезу київсько-львівських наукових традицій. Для прикладу можна згадати Українське Історичне Товариство, яке постало в 1965 році. Цікаво згадати, що НТШ, УВАН і УІТ нав'язують до наукової спадщини Михайла Грушевського, унікального організатора українського наукового життя і найвидатнішого українського історика.

В повоєнній Німеччині і Австрії в таборах Ді-Пі або поза ними проживало приблизно понад 200 українських вчених, які стали промотором організації наукових установ і високих шкіл в повоєнній Німеччині. Знаючи про підневільний стан українського наукового життя в советській Україні, українські науковці вважали себе амбасадорами незалежної української науки на міжнародному науковому форумі. Вони рішуче виступали проти комуністичної ідеологізації наукового життя в Україні і русифікації української національної культури. Подібно до часів Грушевського, українські науковці уважали своїм священним обов'язком стати в обороні української національної культури і української мови, які в радянській Україні були переслідувані. Зокрема це відносилось до фальшивих гіпотез радянських істориків про спільність походження і єдність російської й української культури та спільної "братньої" історії. Одночасно українські вчені хотіли

виховати нове покоління дослідників і їм передати своє знання і досвід наукової праці. Це саме відносилось до відродженого Українського Вільного Університету (ВВУ) в Мюнхені й інших високих українських шкіл, основна ціль яких була виховати нові кадри українських дослідників, що мали прийти на зміну старшій генерації українських вчених.

В дослідях українського наукового життя Ді-Пі періоду важливо охарактеризувати українські наукові еміграційні кадри після Другої світової війни. Вперше на еміграції зустрілися науковці різних генерацій і різних наукових середовищ. Це були вчені з Придніпрянської України, наукові співробітники з ВУАН з 1920-их років і також професори різних придніпрянських університетів, наукові співробітники київської партійної советської Академії Наук. Опинилися в таборах деякі члени Наукового Товариства ім. Шевченка зі Львова і наукові співробітники Українського Наукового Інституту в Берліні (1926 – 1945) і Варшаві 1930 – 1939), члени пражського Українського Історично-Філологічного Товариства (1923 – 1944). З Праги туди потрапили численні професори і студенти Українського Вільного Університету, Української Господарської Академії і Українського Технічно-Господарського Інституту з Подєбрад та інших наукових установ. Отже в 1940-их роках повоєнної Німеччини в переселенських таборах Ді-Пі зустрілися українські вчені з різних українських земель і різних осередків еміграції. Значним чинником були також українські студенти, які не змогли закінчити студій під час війни і опинилися поза Україною.

Як можна типологізувати українські наукові установи даного часу? Засадничо їх можна поділити на дві основні категорії: 1) *наукові установи загального і специфічного характеру*, і 2) *високі школи*. Всі ці установи мали свої статuti і програми, на основі яких провадили свою діяльність.

Збереглася важлива документація про перші концепції організації наукового життя в повоєнній Німеччині. Вже декілька місяців після капітуляції Німеччини в червні 1945 року в Пляттінгу українські вчені відбули наради і застановлялися над відновленням українського наукового життя. Це був проєкт представників Українського Технічно-Господарського Інституту (УТГІ). Проф. Борис Іваницький, проф. Андрій Яковлів і інж. Григорій Денисенко підготували окремі записки про культурно-освітню і наукову працю в умовах нової повоєнної еміграції<sup>2</sup>. Проф. Іваницький пропонував створити Українську Наукову Раду (Українську Академію), яка опрацювала б загальний план наукової і шкільної діяльності. Основою мали стати як українські професори високих шкіл, так і чужинецькі. Цікаво згадати, що проєкт включав утворення української бібліотеки й Українського Музею. Організація наукової праці і підготовки нових наукових кадрів, розбудова українського шкільництва стояли в центрі цього проєкту. Проф. Анд-

рій Яковлів у своїй доповіді пропонував відновлення Українського Академічного Комітету, що був заснований в Празі у 1924 р. для співпраці в Лізі Націй, і припинив свою діяльність в 1938 році. Комітет сповняв роль координаційного центру українських наукових установ до 1938 року<sup>3</sup>. Український Академічний Комітет мав також репрезентувати українську науку і культуру на міжнародному форумі. Базою цього проекту мав стати професорський колектив УТГІ.

Другий плян українського наукового життя подав проф. В. Кубійович в 1945 році. Він в'язався із відновленням Мазепино-Могилянської Академії Наук, яка була основана Урядом УНР перед Другою світовою війною в 1938 році. Одночасно Кубійович обговорив стан української науки на еміграції і визначив її напрямні в майбутньому, підкреслюючи роль українського університету і потребу осування в різних країнах українських наукових інститутів, зокрема в Америці, Канаді, Аргентині, Парижі, Римі і Німеччині, які були б подібні до передвоєнних наукових інститутів у Берліні і Варшаві. Треба згадати, що він відновив діяльність НТШ в Мюнхені в 1947 році і був ініціатором і редактором головного наукового проекту часів Ді-Пі періоду – “Енциклопедії Українознавства”, в якій співпрацювали українські вчені з різних українських наукових установ і університетів<sup>4</sup>.

У 1945 році поруч вищезгаданих проєктів, група українських вчених: Петро Курінний, Дмитро Дорошенко, Володимир Міяковський та інші, які проживали в Авґсбургському таборі, висунули концепцію створення Української Вільної Академії Наук, яка мала продовжити працю Української Академії Наук з 1918 року, Всеукраїнської Академії Наук 1920-их років, Київського Наукового Товариства (1907 – 1921) і Наукового Товариства ім. Шевченка. В грудні 1945 року вже створено в Авґсбурзі першу групу Академії під назвою “Група перед і ранньої історії України” і від того часу УВАН стала першою українською центральною установою депівського періоду, яка після виїзду українських учених за океан поширила свою діяльність в Канаді й Америці. Важливо згадати, що Центральне Представництво Української Еміграції (ЦПУЕН), створене у 1945 р., визнало УВАН найвищою українською науковою установою на еміграції. Професор Дмитро Дорошенко, який очолював Відділ Культури і Освіти ЦПУЕН, був обраним першим президентом Академії<sup>5</sup>. Два роки пізніше відновило свою діяльність в Мюнхені НТШ, головним промотором якого став Володимир Кубійович і інші члени львівського НТШ. Також на еміграції відновили свою діяльність українські високі школи УВУ і УТГІ і повстала нова Українська Висока Економічна Школа (УВЕШ). З нових високих шкіл треба згадати Українську Православну Богословську Академію і Греко-Католицьку Духовну Семінарію.

В основному структура українського наукового життя в цьому періоді охоплювала українські наукові установи і університети.

## Таблиця (хронологічна)\*

## I.

## УКРАЇНСЬКІ НАУКОВІ УСТАНОВИ НА ЕМІГРАЦІЇ

(Період Ді-Пі, 1945 – 1952)

*Червень 1945:* Історично-Філологічне Товариство (Баварія, Володимир Міяковський)\*;*Листопад 1945:* Українська Вільна Академія Наук (Авгсбург; Дмитро Дорошенко, Петро Курінний, Вадим Щербаківський);*Листопад 1945:* Українське Наукове Товариство (Мюнхен, Вадим Щербаківський);*Червень 1946:* Український Чорноморський Інститут (Баварія; Лев Биковський, Михайло Міллер);*1946:* Український Суходолів Інститут (Тиміш Олексіук, Лев Биковський)\*;*1946:* Український Океанічний Інститут (Лев Биковський)\*;*1946:* Інститут української мартирології (Мюнхен, Олександр Оглоблін);*1946:* Український Генеалогічний Інститут (Франкфурт, Євген Архипенко);*1946:* Церковно-археографічна комісія при Апостольській Візитації (Мюнхен, Олександр Оглоблін, Наталія Полонська-Василенко, Василь Ленчик)\*;*Березень 1947:* Наукове Товариство ім. Шевченка (Мюнхен, Володимир Кубійович, Зенон Кузеля, Іван Раковський)\*.

## II.

## УКРАЇНСЬКІ ВИСОКІ ШКОЛИ НА ЕМІГРАЦІЇ

(1945 – 1952)

*Червень 1945:* Український Технічно-Господарський Інститут (УТГІ) (Регенсбург, Борис Іваницький)\*;*Серпень 1945:* Українська Висока Економічна Школа (Мюнхен, Михайло Величківський, Борис Мартос);*Листопад 1945:* Український Вільний Університет (Мюнхен, Андрій Яковлів, Вадим Щербаківський, Іван Мірчук)\*;*Листопад 1945:* Греко-Католицька Духовна Семінарія (Баварія, о. Василь Лаба);*Листопад 1945:* Богословська Педагогічна Академія УАПЦ (Мюнхен, Пантелеймон Ковалів, Архiep. Михаїл).

З поданої таблиці можна зробити висновок, що Мюнхен став головним осередком українського наукового і університетського життя в Західній Європі. Двома центральними установами були УВАН і НТШ, а з високих українських шкіл УВУ і УТГІ.

---

\* Зірочкою позначено установи, які продовжили свою діяльність в цей період.



Наукові установи займалися науково-дослідною діяльністю, організацією наукових видань і науковими конференціями. Головним завданням УВУ й інших високих шкіл було виховати нові кадри українських вчених і професіоналістів, які продовжували б діяльність наукових установ і університетів та розбудовували українське наукове життя і українську національну культуру. Наукові установи і українські високі школи започаткували свою організаційну і науково-видавничу діяльність, яка була, між іншим, ускладнена браком задовільної фінансової бази.

Головним середником наукової комунікації були наукові конференції і науково-інформаційні видання (напр., бюлетені УВАН, УВУ, НТШ і інших установ).

Тепер коротко про окремі наукові установи.

### *Українська Вільна Академія Наук (УВАН)*

Академію було засновано 15 листопада 1945 року. В УВАН до 1946 року діяло вже 12 наукових груп, які начислювали 86 дійсних членів. Академія мала три роди членів: 1) дійсні члени (академіки); 2) члени-кореспонденти; 3) члени-наукові співробітники.

Згодом за проектом нового статуту було створено 4 відділи УВАН:

1. Історично-філологічно-філософічний;
2. Правничо-економічний;
3. Природознавчий з підрозділом медичних наук;
4. Математичний з підрозділом технічних наук.

При УВАН створено бібліотеку і архів, започатковано видання “Бюлетеню” і “Літопису” і монографічні видання. Основне завдання члени Академії бачили в продовженні роботи Всеукраїнської Академії Наук у Києві, як центральної наукової установи, що плекала б українську вільну науку на еміграції<sup>6</sup>. З провідних членів Академії слід згадати Дмитра Дорошенка, Олександра Оглоблина, Наталію Полонську-Василенко, Петра Курінного, Юрія Шевельова, Володимира Міяковського, Леоніда Білецького, Лева Чикаленка, Бориса Круницького й інших. В УВАН упроваджено такі наукові членські категорії: дійсні члени (де-факто академіки), члени-кореспонденти і члени-наукові співробітники. Президія ЦПУЕН 4 червня 1946 року ухвалила признати УВАН центральною науковою установою на еміграції. У зв'язку із виїздом українських науковців і першого президента Академії проф. Дмитра Дорошенка за океан, було продовжено працю УВАН у Канаді й Америці, де вони існують по сьогоднішній день.

### *Наукове Товариство ім. Шевченка (НТШ)*

За ініціативою проф. Володимира Кубійовича в Мюнхені 30 березня 1947 року було відновлено діяльність НТШ, яке очолив проф. Іван Раковський, а генеральним секретарем став Володимир Кубійович.

Відновлено львівську структуру Товариства з трьома секціями: Історично-Філософічній, Філологічній, і Математично-Природописно-Лікарській. НТШ відновило серійне видання – “Записки НТШ” і журнал “Сьогочасне й минуле”, започаткувало видання “Хроніки НТШ” та інших публікацій. При секціях діяли численні наукові комісії. Найважливішим науково-видавничим проектом НТШ було вже згадане започаткування за ініціативою проф. В. Кубійовича видання “Енциклопедії Українознавства”, в якій співпрацювали провідні українські вчені на еміграції. Можна сказати, що ЕУ була найважливішим виданням українських вчених Ді-Пі періоду, яка опісля вийшла в газетній формі в українській і англійській мовах. В НТШ було створено “Інститут Енциклопедії” на чолі з професорами Кубійовичем і Зеноном Кузелею. При НТШ створено бібліотеку й архів. У зв’язку із виїздом членів НТШ за океан, було продовжено працю НТШ в Америці, Канаді й Австралії. З провідних членів товариства слід згадати В. Кубійовича, З. Кузеля, Я. Пастернака, Л. Білецького, Я. Падоху, Ю. Полянського, М. Чубатого та інших.

В 1947 році УВАН і НТШ обговорювали питання поєднання двох центральних наукових установ в одну. Проте до об’єднання не дійшло через внутрішні непорозуміння<sup>7</sup>.

### *Український Вільний Університет (УВУ)*

Велику роль в еміграційному науковому житті відіграв Український Вільний Університет, який до 1944 року діяв на правах повноправного університету, визнаного чехословацьким міністерством освіти в Празі. З ініціативи УВУ повстав Музей Визвольної Боротьби в Празі. Після 1945 року в Німеччині опинилося багато професорів і студентів УВУ. Завдяки професорам УВУ Вадимові Щербаківському, Іванові Мірчуківі та іншим, в листопаді 1945 року в Мюнхені було відновлено діяльність університету, з тією ж структурою, як в Празі: було два факультети: Філософічний, поділений на різні відділи, і Факультет права і суспільно-економічних наук. Завданням УВУ було плекати усі галузі наук, зокрема ті, що безпосередньо відносяться до українознавства. Головна мета університету була підготувати студентів до самостійної наукової праці в окремих галузях українознавства, створити кадри наукових працівників і спеціалістів в різних академічних дисциплінах. В 1944 році в УВУ працювало 44 професори, 16 доцентів і 18 лекторів. В роках 1946 – 1948 в УВУ вчилася біля 500 студентів. В 1950 році окремим декретом міністерство Освіти й віровизнань визнало УВУ на правах приватного університету на рівні інших німецьких університетів. В 1948 році при УВУ було засновано Інститут заочного навчання. Слід згадати, що в УВУ одержали свої докторати такі видатні вчені як Юрій Шевельов, Юрій Бойко, Петро Курінний і інші. УВУ тісно співпрацював з НТШ і іншими науковими установами<sup>8</sup>.

### ***Український Технічно-Господарський Інститут (УТГІ)***

У Регенбурзі (Баварія) 26 листопада 1945 року за дозволом американської окупаційної влади відновив діяльність подебрадський УТГІ. Навчання проводилося на п'ятьох факультетах: економічному, інженерному, лісовому, ветеринарному та фармацевтичному. До 1952 року в УТГІ навчалось б. 1200 студентів. Ректорами були проф. В. Доманицький (1945 – 1947) і Ю. Іваницький (1947 – 1952). УТГІ відбував також наукові конференції і започаткував видавничу діяльність<sup>9</sup>.

Професори УТГІ, які переселилися до Америки, в 1951 році заснували “Український Технічний Інститут в Нью Йорку”, який продовжував традиції УТГІ.

### ***Українська Висока Економічна Школа (УВЕШ)***

Ініціаторами цієї вищої економічної школи були професори М. Величківський, М. Мартос і В. Горбачевський. УВЕШ нав'язував до традицій Українського Кооперативного Інституту в Києві з ініціативи відомого економіста проф. М. Туган-Барановського. Завданням Школи “підготувати кадри для державних установ та кооперативних і приватних підприємств, а також дати своїм студентам практичні знання, які допоможуть їм знайти працю не тільки дома, але й на чужині. Статут і правильники УВЕШ відповідають статутам і правильникам європейських високих шкіл”<sup>10</sup>. Ректором став Б. Мартос. УВЕШ начисляла приблизно 380 студентів. Школа видавала дипломи доктора економічних наук, інженера-економіста й економістів.

### ***Інші установи і високі школи***

Важливо згадати про постання двох теологічних високих шкіл. Українська Греко-Католицька семінарія зорганізувалася з ініціативи Апостольського Візитатора в 1945 році в замку Гіршберг біля Вальгайму і її очолив о. проф. Василь Лаба. Українські студенти богослови могли продовжувати їхні студії. В 1946 році в семінарії навчалось на філософському і богословському факультетах шістьдесят студентів. Вчительській збір семінарії складався з 15 викладачів. Отець Василь Лаба в статті подає важливі дані про генезу цієї Семінарії<sup>11</sup>. В серпні 1946 року в Мюнхені повстала Богословсько-Педагогічна академія Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) за постановою Собору Єпископів УАПЦ. Статут Академії був складений на основі статутів Варшавського Богословського факультету і Празького Педагогічного інституту. Завданням Академії було “піднесення релігійної освіти та розвитку богословської науки”. В склад Академії входили 30 професорів і доцентів. Ректором Академії став проф. П. Ковалів, професор УВУ<sup>12</sup>.

Роля української православної і католицької високих шкіл була винятково важлива – йшлося про виховання нової генерації українських православних і греко-католицьких священників. Релігія в житті укра-

їнських емігрантів була одним із головних факторів.

Наукові установи на еміграції поставали з ініціативи громадських установ або індивідуальних вчених. Науковці зокрема звернули увагу на дослідження важливих історичних проблем. Наприклад, в 1946 році за ініціативою Ліги Українських Політичних В'язнів в Мюнхені було створено Науково-Дослідний Інститут Української Мартирології, який очолив відомий історик, бувший професор Київського університету і професор УВУ Олександр Петрович Оглоблин (Мезько). Головним завданням Інституту було збирати і видавати документальні матеріали, які відносяться до мартирології українського народу від найдавніших часів до XX століття, включаючи етноцид українського народу за часів Сталіна і Гітлера. Членами Інституту були зокрема професори УВУ, яких проф. Оглоблин запросив до співпраці. Хоча ця установа не могла розвинути задовільно дослідної і видавничої діяльності, проте сама концепція дослідження української мартирології важлива по сьогоднішній день.

Дослідження історії української Церкви було завданням Церковно-археографічної комісії, яку в 1944 році заложив у Львові митрополит Шептицький, а в 1946 році відновлено її діяльність з участю українських католицьких і православних істориків. Завдяки індивідуальній ініціативі інженера-економіста і бібліографа Лева Биковського в 1946-47 роках відновили свою діяльність три інститути: Український Чорноморський інститут, Український Океанічний інститут і Український Суходоловий Інститут. Також в жовтні за ініціативою проф. В. Щербаківського в Мюнхені було основане Українське наукове товариство, зорганізоване на зразок львівського НТШ.

Сьогодні можна лише дивуватися, що приблизно 200 українських науковців могли відродити українське наукове життя на еміграції, і наукові установи, які мали визначальний вплив на розвиток українського наукового життя в Америці, Канаді й Австралії. Цей ренесанс української науки відбувся без огляду на важкі економічні і політичні обставини і примусову репатріацію до Советського союзу. Також це були часи переселення українських біженців до різних країн. Грошова реформа в 1947 році завдала важкого удару дальшому розвитку наукової діяльності і також діяльності українських еміграційних громадських і інших установ. Через брак відповідних фондів Відділ культури і освіти ЦПУЕН був змушений скоротити свій оперативний штаб і звільнити з праці багатьох співробітників. З працею цього Відділу, очоленого проф. Дмитром Дорошенком, в'язалася розбудова українського наукового життя в Німеччині.

Проте українські науковці видержали і даліше проводили діяльність. Разом з розвитком наукових установ і університетів розвивалися різні ділянки наукового українознавства. УВУ й інші українські високі школи зуміли виховати нове покоління українських вчених, які продовжували діяльність українських наукових установ ДП періоду на нових

поселеннях за океаном. Постановя Гарвардського українознавчого інституту за ініціативою проф. О. Прицака, дійсного члена НТШ і УВАН також посередньо в'яжуться з цим періодом. Це можна також сказати про КІУС, який постав в головній мірі завдяки діяльності Івана Лисяка-Рудницького й інших українських науковців “депівського періоду” і уродженців Канади. Це явище також ілюструють наукові видання, зокрема “Енциклопедія Українознавства” НТШ, започаткована В. Кубійовичем в Німеччині, яка згодом за співпрацею з Канадським інститутом українознавства, появилася багатотомним англomовним виданням в Торонті. В цім найвидатнішому виданні української повоєнної еміграції, співпрацювали українські вчені з різних країн і різних наукових установ. Можна ствердити, що це був унікальний проєкт і найважливіше видання зреалізоване головно вченими “депівського періоду”.

На закінчення можна сказати, що українські науковці-емігранти не лише причинилися до відродження українського наукового життя на еміграції в повоєнній Німеччині, але зуміли продовжити і розвинути українські наукові установи в Америці та Канаді. Будівничі українського наукового життя представляли різні генерації українських вчених з Придніпрянської України і Галичини, де належали до НТШ, ВУАН і були професорами університетів в Києві, Львові, Харкові та ін. У відродженню наукового життя на еміграції взяли участь професори УВУ, УТП, Берлінського і Варшавського наукових інститутів та інших установ. Отже була широка науково-організаційна база продовження наукової діяльності на еміграції. Це було запорукою успіху. Проте головною причиною успіху був правдивий ідеалізм українських еміграційних вчених, які не зважаючи на важкі обставини, уважали своїм обов'язком відродити українське наукове життя на еміграції. Це було правдиве відродження українського наукового життя як інтегральної частини української історії і культури.

Сьогодні заснування першої катедри історії української діаспори в “Острозькій Академії” і розвиток наукових дослідів діаспори в'яжуться з цим унікальним періодом розвитку української культури. Можемо підкреслити тяглість науково-академічних традицій в материковій і діаспорній Україні. Наукове українське життя на еміграції і діаспорі є інтегральною частиною історії української культури і заслуговує на всебічне наукове вивчення. Я вірю, що оснування катедри історії української діаспори в Інституті дослідів діаспори в “Острозькій Академії”, буде мати переломовий вплив на дальший розвиток діаспорних студій в Україні.

### *Примітки:*

<sup>1</sup> Про цей еміграційний період див. The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons after World War II / Edited by W. Isajiw, Y. Bo-shek, R. Senkus'. – Edmonton: Ukrainian Institute of Ukrainian Studies Press,

1992; Wynar L. *Ukrainian Scholarship in Exile: The DP Period, 1945 – 1952*. – Kent: Kent State University. Center for the Study of Ethnic Publications and Cultural Institution, 1988; Stebelsky I. *Ukrainians in the Displaced Persons Camps of Austria and Germany after World War II* // Український Історик. – 1986. – Т. XXIII. – № 1-2. – С. 55- 64; № 3-4. – С. 44-57. Різні аспекти еміграційного життя обговорено в двох випусках українознавчого журналу НТШ “Сьогочасне і минуле”, 1948, ч.1, 1948; ч.1-2, 1949. Див. також Др. М.М. Українська еміграція в Німеччині // Народний календар на звичайний 1949 рік. Зредагував Теодор Курпіта. – Париж, 1949. – С.173-186.

<sup>2</sup> Борис Іваницький виготовив записку “Культурно-освітні завдання в колі загальних завдань праці сучасної української еміграції”, Андрій Яковлів: “Організація і завдання Українського Академічного комітету за кордоном”, і Григорій Денисенко “Організаційні засади й завдання української еміграції в Німеччині під англо-американським управлінням”. Див.: Наука на еміграції в 1945 – 1946 роках. – Авсбург: Літопис УВАН, 1947. – Ч. 4. – 10 с. Дальше цитується, як “Наука на еміграції”. Це видання появилася з рамені Центрального Представництва Української Еміграції в Німеччині. Відділ Освіти і Культури. Цей відділ очолював проф. Дмитро Дорошенко, відомий організатор українського наукового життя і професор УВУ, якого вибрали першим президентом УВАН.

<sup>3</sup> До УА Комітету входили такі установи: Історично-Філологічне Товариство в Празі, УВУ, Науковий Інститут в Берліні, Музей Визвольної Боротьби в Празі, НТШ у Львові Спілка професорів УГА і УТГП та інші установи. Про Комітет див. Наріжний С. Українська Еміграція. – Прага, 1942. – С. 192-195 (також перевидання 2008 р.).

<sup>4</sup> Кубійович В. Сучасні проблеми української науки // Сьогочасне й минуле. – 1948. – Ч. 1. – С. 5-17.

<sup>5</sup> Антонович М. 50-річчя Української Вільної Академії Наук // Науковий збірник (1945 – 1950 – 1995) / Ред. М. Антонович. – Нью Йорк, 1999. – Т. IV. – С. 9-39.

<sup>6</sup> Українська Вільна Академія Наук у 1947 році // Літопис УВАН. – Авсбург, 1948. – № 3. –С. 10; Пляущ В. Короткий нарис історії Української Вільної Академії Наук у Німеччині // Українські наукові вісті. Інформаційно-науковий бюлетень Української Вільної Академії Наук Німеччині. – Ч.1-2. – 1970-71. – С.5-31.

<sup>7</sup> Справа об’єднання двох установ обговорено у виданні УВАН – В справі єдиного наукового центру // Літопис УВАН. – 1948. – Ч. 8. Про діяльність НТШ див.: Кубійович В. Наукове Товариство ім. Шевченка у 1939 – 1952 роках. – Нью Йорк, 1973 (Відбитка з журналу “Український Історик”. – Ч.1-2. – 1973); Падох Я. Незнищиме товариство. До 110-річчя Наукового Товариства ім. Шевченка. – Нью Йорк: НТШ, 1983; Історія Наукового Товариства ім. Шевченка. – Мюнхен, 1949.

<sup>8</sup> Див.: Janiv W. *Ukrainische Freie Universitaet*. – Muenchen, 1976; Holian R. *Short History of the Ukrainian Free University*. – New York: Shevchenko Scientific Society, 1964.



<sup>9</sup> Про діяльність УТГП див. Український Технічно-господарський інститут. – Нью Йорк, 1962. – С. 55-100.

Див. також: Зозуля Я. Українські школи на еміграції. – Нью Йорк: Український технічний інститут в Нью-Йорку, 1958.

<sup>10</sup> УВЕІШ. Шість років Української Економічної Високої Школи в Мюнхені (1945 – 1951). – Мюнхен, 1951. – С. 6.

<sup>11</sup> Лаба В. Українська Греко-Католицька Духовна Семінарія на чужині // Сьогоднішнє й минуле. – 1948. – № 1. – С. 63-66.

<sup>12</sup> Ковалів П. Богословсько-Педагогічна Академія УАПЦ в Мюнхені // Сьогоднішнє й минуле. – 1948. – № 1. – С. 66-68.

Микола Мушинка

*Наукове товариство ім. Шевченка в Словаччині*

Пряшів, Словаччина

## РОЛЬ ЧЕСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК ПРИ ВИВЧЕННІ МОВИ РУСИНІВ-УКРАЇНЦІВ СЛОВАЧЧИНИ

Чеські науковці були першими, хто цікавився мовою і фольклором українців. Нагадаймо, що чеський вчений Ян Благослав (1523 – 1571) вже в середині 16 ст. залучив повний текст української пісні *“Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?”* до своєї *“Граматики чеської”*, як зразок одного з діалектів *“словенської мови”*<sup>1</sup>.

Чех Ян Прач (середина XVIII ст. – 1818) наприкінці XVIII ст. записав перші мелодії українських пісень<sup>2</sup>. Мовою Придніпрянської України, зокрема *“Енеїдою”* Котляревського, цікавився батько чеської філології Йозеф Добровський. Його мовна система лягла в основу граматики Івана Могильницького<sup>3</sup>. Чеські вчені Павол Йозеф Шафарик, Ян Коллар, Карел Гавлічек-Боровський, Франтішек Ладислав Челаковський, Франтішек Палацький та інші – мали великий вплив на національне відродження українців Галичини, особливо на членів *“Руської трійці”*<sup>4</sup>. Чех Карел Гавлічек-Боровський своєю подорожжю в Україну 1842 р. відкрив цей край своїм землякам. Пишучи про мову? він ствердив, що українська мова є вповні сформованою самостійною літературною мовою, віддаленою від російської не менше, ніж польська від чеської: *“Rusíni jsou v každém ohledu i v jazyku i v obyčejích i v historii samostatný slovanský kmen”*<sup>5</sup>, – заявив він у часі, коли переважна більшість науковців вважала русинів-українців південною гілкою російського народу, а їх мови і культуру складовою частиною російської мови і культури. Делегати західної України були дуже тепло привітані чеською громадськістю на Слов'янському з'їзді в Празі 1848 року<sup>6</sup>.

Через нецілих 30 років після цього з'їзду – у 1876 р. саме у Празі вийшло перше безцензурне видання творів найбільшого поета України Тараса Григоровича Шевченка<sup>7</sup>, а через нецілих десять років чех Алоїз

Єдлічка (1821 – 1894) видав у Києві велику нотовану збірку українських народних пісень *“Собрание малороссийских песен”*, яка кілька разів перевидавалася під різними назвами<sup>8</sup>. Визначною постаттю чесько-українських взаємин другої половини XIX ст. був етнограф, історик та публіцист Франтішек Ржегорж (1857 – 1899). Будучи спадкоємцем не-малого батьківського маєтку в Чехії, він продав його і переселився у східну Галичину, щоб на місці досліджувати творчість, мову і культуру народу, який зачарував його. За власні кошти накупив велику кількість чеських книжок, які подарував товариству *“Просвіта”* у Львові<sup>9</sup>, а Національному музеєві в Празі передав колекцію українських книжок разом з безцінною збіркою етнографічних матеріалів та фотодокументів. Його праці про українців і їх культуру (з яких значна частина залишилась в рукописах) та фотографії з подорожей ще й досі залишаються неперевершеним джерелом для пізнання історії, літератури і народної культури українців Карпатського регіону<sup>10</sup>.

Найвизначнішою постаттю чеської науки і політики, безпосередньо пов'язаною з Україною, був проф. Томаш Геріг Масарик (1850 – 1937). В 1917 р., будучи в Києві, він нав'язав співпрацю з українськими вченими й політиками, а в 1918 р. в США вів переговори із закарпатськими русинами про приєднання Закарпаття (Угорської Русі) до Чехословаччини. Як президент ЧСР він дбав не лише про розвиток Закарпаття, але надавав велику допомогу українській еміграції. З його ініціативи при Чеській академії наук була створена комісія із найвизначніших спеціалістів-філологів, яка мала вирішити питання літературної мови Підкарпатської Русі. 4 грудня 1919 року комісія ухвалила постанову, в якій, між іншим, говорилося: *“Творити нову слов'янську мову для жителів Підкарпатської Русі було б не лише складно, але з наукової точки зору недоцільно, а з політичної – небажано... Оскільки місцевий руський говір Підкарпатської Русі є без сумніву говором малоруським, потрібно літературною мовою населення визнати літературну мову малоруську, яку вживають його найближчі сусіди й одноплемінники – галицьку українську мову”*<sup>11</sup>. В кінці резолюції комісія рекомендувала: *“Доцільно було би доручити це завдання молодому філологу з належною науковою підготовкою”*<sup>12</sup>.

Таким філологом став Іван Панькевич (1887 – 1958) – галичанин, який закінчив філософський факультет Віденського університету і мав за плечима солідний досвід в науковій та педагогічній роботі. Від січня 1920 р. він завідував мовними справами в шкільному рефераті Цивільної управи Підкарпатської Русі. Згідно з рекомендацією Чеської академії наук, він написав і видав граматику української мови з етимологічним правописом<sup>13</sup>, яка мала три видання (1922, 1927 та 1936) і була найпоширенішим мовним підручником на Закарпатській Україні та Пряшівщині.

Чехословацька академія наук і мистецтва (заснована 1891) після приєднання Закарпаття до складу Чехословаччини приділяла посилен-

ну увагу цьому регіону. З її ініціативи було влаштовано експедиції в цей край та видано кілька поважних публікацій<sup>14</sup>. Чеська академія наук підтримувала культурно-громадське товариство “Просвіта” (проукраїнської орієнтації), засноване в 1920 р., але й Общество ім. О. Духновича (проросійської орієнтації), засноване в 1921 р. Брала участь у влаштуванні етнографічної виставки “Мистецтво і життя Підкарпатської Русі” в Празі восени 1924 р.<sup>15</sup> тощо.

До десятої річниці заснування Чехословацької республіки ЧСАН вирішила зафіксувати наймодернішою тодішньою звукозаписувальною технікою стан народнорозмовної мови чехів, словаків та закарпатських українців. Для реалізації цього плану в 1928 р. була створена п'ятичленна комісія, до складу якої входили чеські вчені – професори Карлового університету: Йозеф Хлумський (голова), Отакар Фішер, Їржі Горак, Йозеф Зубатий та Еміль Сметана. До участі в проєкті було запрошено й Івана Панькевича, який на Першому з'їзді слов'янських філологів у Празі влітку 1929 р. зачитав програмову доповідь “*Фонограф в службі лінгвістики*”<sup>16</sup>. Із трьох продемонстрованих типів фонографа (австрійського, німецького та французького). Перший з'їзд слов'янських філологів у Празі рекомендував для Чеської академії наук звукозаписувальний апарат французької фірми Pathé з Парижа, представники якої прибули в Прагу у вересні 1929 року разом з директором Інституту фонетики Паризького університету проф. М. Пернотом, щоб приступити до реалізації широко задуманого проєкту, який мав охоплювати і територію тодішньої Підкарпатської Русі<sup>17</sup>.

Фонографічна комісія обрала кращих спеціалістів для реалізації своєї програми. Підбирання інформаторів та запис закарпатських говір було доручено Івану Панькевичу.

Іван Панькевич поставився до дорученого йому завдання дуже серйозно. Він намагався, щоб у проєкті були представлені всі українські говори Закарпаття: від підніжжя гір Високі Татри на Пряшівщині – по Говерлу на закарпатській Гуцульщині (“від Остурні – по Ясіня”). На цій території він виділив п'ятнадцять регіональних та локальних говірок, з яких кожна мала бути репрезентована одним інформатором. Підбору інформаторів – “людей з відповідним голосом і добрим виговором”. І. Панькевич присвятив літні вакації 1929 р. Ряд інформаторів він відвідав особисто, інших запросив письмово або посередництвом знайомих учителів. В середині жовтня 1929 року він спровадив до Праги чотирнадцятьох інформаторів – представників основних українських говірок Закарпаття: сімох із Пряшівщини та сімох із Закарпатської України. У проєкті були представлені всі регіони Закарпаття – від Гуцульщини на сході по Спиш на заході<sup>18</sup>. Від чотирнадцятьох оповідачів та співаків (серед яких були прості селяни, робітник, ремісник, учитель і студент) були записані зразки мови і фольклору: сім казок, дві повісті, одна легенда, один анекдот, два народні оповідання, два описи весілля, дві балади, п'ять весільних пісень, дві

хрестильні, чотири колядки, три веснянки, по одній собітковій, вівчарській, чумацькій та пияцькій піснях<sup>19</sup>.

Із записів говірок Закарпатської України та Пряшівщини було виготовлено одинадцять грамофонних пластинок, що стали майном фонографічного архіву ЧСАН в Празі.

В тому ж 1929 р. І. Панькевич провів дуже важливі експерименти над фонетикою закарпатоукраїнських говірок у фонетичній лабораторії Карлового університету, очолювані проф. Йозефом Хлумським, а за його методою і вдома на Закарпатті. Для експерименту він обрав шістьох людей з доброю артикуляцією з різних регіонів Закарпаття. Кожному з них він вклав у рот спеціальний прилад з експериментальною плівкою (папірцем) і попросив висловити одні і ті ж слова. При оцінці експерименту він міг зміряти площу дотику на язичку та піднебінні при артикуляції різних звуків. Результати цих експериментів (палатограми) він використав у своїй габілітаційній праці “Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей” (Прага, 1938).

Восени 1935 р. празький Radiojournal здійснив експедицію на Закарпаття з метою запису кращих зразків фольклору цього регіону на грамофонні платівки. Підбір інформаторів і на цей раз було доручено Івану Панькевичу, який спровадив до Ужгорода (де здійснювалися записи) співацькі та музичні групи із Рахова, Нересниці, Тур’я-Ракова, Імстичева та Вишніх Верещьких. В часі від 18 по 25 листопада 1935 року за підрахунками самого І. Панькевича на 38 металевих матрицях (19 грамплатів) від цих шістьох груп було записано 80 пісень та 40 музичних творів, разом 120 фольклорних зразків.

Унікальні записи цих двох акцій збереглися в одному примірникові – в архіві Івана Панькевича. В 2002 році їх було видано окремою книжкою “*Голоси предків*” – з паралельними текстами українською та словацькою мовами, з додатком компактного диска, що містить 133 зразки фольклору: 98 пісень, 14 прозових творів та 21 зразок інструментальної музики<sup>20</sup>.

В 1922 р. в Празі було засновано Слов’янський інститут, метою якого було нав’язування та утримування контактів із слов’янськими країнами та наукове дослідження Словаччини і Закарпатської України. Між його членами, обраними загальними зборами і ухваленими президентом Чехословацької республіки Т.Г. Масариком, були й визначні україністи: Іван Огієнко, Степан Смаль-Стоцький, Леонід Білецький, Василь Симович та інші.

В 1928 р. при Слов’янському інституті було засновано Корпус по дослідженню Словаччини і Підкарпатської Русі (Sbor pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi), який розгорнув широку роботу по вивченню найсхіднішої частини Чехословацької республіки: організував і фінансував польові експедиції на Закарпаття та сприяв видаванню наукових праць про цей регіон.

За 12 років свого існування Слов’янський інститут видав понад 70

праць, серед яких значну кількість становила карпатистика. Найбільше з них появилoся в серії “Knihovna Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi”. Це – ґрунтовні наукові моноґрафії Олексія Петрова<sup>21</sup>, Юліяна Яворського<sup>22</sup>, Івана Панькевича<sup>23</sup>, Думитра Кранджали<sup>24</sup>, Франтішка Тішого<sup>25</sup> та Володимира Січинського<sup>26</sup>. Кожна з цих праць містить багатий першоджерельний матеріал, який не втратив свого значення і по сей день. З них на окрему увагу заслуговує 546-сторінкова моноґрафія Івана Панькевича “Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей”, видана українською мовою з чеським і французьким резюме. Автор в ній подав аналіз фонетики та морфології українських говорів від підніжжя Високих Татр до Говерли. На цій території І. Панькевич встановив два основні типи говорів: архаїчний, що займає весь регіон південних Карпат (від ріки Тересви по Попрад) та новіший – на схід від Тересви. В додатку автор навів численні зразки говірок із 108 сіл досліджуваного регіону (по суті, фольклорних творів) та п’ять карт. Матеріали до дальших двох частин моноґрафії (синтаксис та словник) залишилися в рукописі. Над словником, картотека якого нараховує понад 100.000 реєстрованих слів, певний час працювали Орест Зілінський та Андрій Куримський, однак жодному з них не вдалося завершити працю<sup>27</sup>.

У післявоєнний період нововідновлений Слов’янський інститут (назва якого кілька разів мінялась; найдовше він існував під назвою Чехословацько-радянський інститут Чехословацької академії наук – ČSI ČSAV, зосередив свою увагу на дослідження мови і культури українців Словаччини, направляючи туди кілька діалектологічно-фольклорних експедицій, влаштовуваних Іваном Панькевичем (тепер вже завідуючим українським відділом україністики в Карловому університеті) та його учнями: Олдржіхом Лешкою, Андрієм Куримським, Костем Ґеник-Березовським, Ярославом Моравцем, Миколою Мушинкою та іншими.

Іван Панькевич за дорученням Слов’янського інституту перші післявоєнні експедиції на Пряшівщину здійснив вже в 1946 – 48 роках, досліджуючи покрайні записи на церковних книгах, лексику, сімейно-побутову та календарну обрядовість (головним чином, колядки та щедрівки). Не зважаючи на те, що на дослідження в нього були посвідки від празьких установ та від Єпархіального уряду Греко-католицької церкви в Пряшеві, його подорожі в українські села викликали підозру місцевих органів. Вченого вважали контактною особою з членами УПА, які саме тоді оперували на даній території. В деяких селах його вважали емісаром православ’я, який ніби інкоґніто прибув списувати інвентар греко-католицьких церков. Розлючені селяни його не пускали в церкви і він змушений був передчасно закінчити свої дослідження<sup>28</sup>.

Останню експедицію на Пряшівщину І. Панькевич здійснив влітку 1957 року, відвідавши разом з О. Лешкою, А. Куримським та М.

Мушинкою село Курів Бардіївського округу та інші навколишні села. Під час цієї експедиції учасниками вперше було засновано магнітофон для запису діалектологічно-етнографічних матеріалів<sup>29</sup>.

Після смерті І. Панькевича (1958) експедиції продовжували його вище згадувані учні, вже послідовно користаючись магнітофоном. Головним ініціатором цих експедицій був професор Карлового університету Одржіх Лешка (1927 – 1997), видатний представник чеської структуральної лінгвістики, голова поновленого Празького лінгвістичного гуртка. Зібрані матеріали він використав у серії наукових праць, з яких найвизначнішою є монографія *“Говір села Убля Східної Словаччини. Етюди з української діалектології”* (Прага, 1973).

Частина зібраного матеріалу і переписаного з магнітних плівок (головним чином, студентом Карлового університету Степаном Пирошем) увійшла у книжку *“Розповіді з Підкарпаття”*<sup>30</sup>. Основу змісту книги становлять звукові записи із дев'ятох українських сіл Снинщини і Меджилабірщини<sup>31</sup>. Це – розповіді про газдування на вузьких неврожайних полях, про подорожі на заробітки, про першу і другу світові війни, вечорниці, обряди, звичаї, але й цілі казки, легенди, повісті, перекази, народні оповідання. Все записане із збереженням найменших нюансів народнорозмовної мови фонетичною транскрипцією, апробованою визначним українським мовознавцем Юрієм Шевельовим із США. Книжка, на видані якої поділялися три академічні установи (Українська академія мистецтва та науки в США, Слов'янський інститут Академії наук ЧР та Інститут української мови АН України), присвячена пам'яті першого з авторів Одржіха Лешки, який доклав найбільше енергій на її упорядкування, але не дочекався її видання. Умер пару місяців перед її виходом у світ – 9 серпня 1997 року. Йому належить вступна стаття *“Як виникла ця книжка, до кого вона звертається, і чого ми цією книжкою хочемо добитися”* (с. XI-XIV). Короткий некролог про О. Лешку написали його співавтори Ружена Шішкова та Микола Мушинка (с. IV-V). О. Лешка в додатку подав блискучий аналіз звукової будови говірок села Убля (с. 245-268) та Звала (269-290), а М. Мушинка поповнив книжку описом сімейно-побутових обрядів русинів-українців Пряшівщини *“Від маминого мола до гробової дошки”* (с. 291-312) та фотографіями на цю тему (с. I-XVI). Рішення проекту було фінансоване Грантовою агентурою Академії наук ЧР, а видання книжки профінансувала Українська Академія мистецтва і науки США.

Успіх книжки *“Розповіді з Підкарпаття”* спричинився до того, що працівниці Слов'янського інституту АН ЧР Ружені Шишкові вдалося роздобути у Грантової агентури АН ЧР новий трьохрічний грант для опрацювання магнітофонних записів з польових досліджень, здійснених штатними та позаштатними працівниками Слов'янського інституту і їх збереження. В рамках цього гранту майже всі записи 1957 – 1967 років (із 52 українських сіл Пряшівщини), евідовані в фонотеці



Слов'янського інституту, було дигіталізовано і переведено на 91 компактний диск (CD) – по 3-5 годин на кожному диску. До кожного диску було долучено детальний опис його змісту із зазначенням місця та величини (стопажу) кожного записаного твору (пісні, казки, розповіді) на диску. Отак виник унікальний корпус звукових записів, збережених для майбутніх поколінь.

Щоб ці записи не лежали мертвим капіталом, до них Р. Шішковою було виготовлено детальні реєстри, що охоплюють 527 тем, 542 інципіти пісень, 222 назви казок та інших зразків словесного фольклору та 193 діалектні слова. Реєстри Р. Шішкової (с. 167-174) разом з її вступною статтею про історію дослідження південнокарпатських говорів (с. 9-34), розвідкою М. Мушинки про український етнос східної Словаччини і його календарну обрядовість (с. 35-70), історично-демографічними довідками Олександра Мушинки про кожне з 52 сіл, з представлених в корпусі (с. 71-86) та картою досліджуваного регіону (с. 175), було видано окремою книжкою під назвою *“Українські говори Словаччини”*<sup>32</sup>. До книги долучено супровідний компакт-диск з кращими зразками звукових записів.

91-дисковий корпус звукових записів українських говорів Словаччини було виготовлено в трьох комплектах, з яких один залишився в Слов'янському інституті, другий було подаровано Архіву АН ЧР, а третій – Музею українсько-руської культури в Свиднику.

Реалізацією цього сміливого проекту Чеська академія наук у Празі зробила вагомий внесок у справу звукової фіксації мови українського населення Словаччини на певному етапі її розвитку (1957 – 1967 роки) і наочно продемонструвала один із способів збереження звукових записів для майбутніх поколінь.

### *Примітки:*

<sup>1</sup> Детальніше про це див.: Мушинка М. Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш? Нове про історію дослідження і місцезнаходження найдавнішого запису відомої української народної пісні // Народна творчість та етнографія. – 2000. – Ч. 2-3. – С. 13-16.

<sup>2</sup> Собрание русских народных п'сень, с их голосами, положенных на музыку Иваном Прачем. – Санкт-Петербург, 1790; друге видання – 1815.

<sup>3</sup> Колесса О. Погляди на історію українсько-чеських взаємин Х – ХХ ст. – Хроніка. – Ч. 1. – Вип. 25-26: Україна – Чехія. – Ч. 1. – Київ, 1999. – С. 21.

<sup>4</sup> Zapletal Fr. Rusíni a naši buditele. – Praha, 1921. – S. 5.

<sup>5</sup> Horák J. Z národopisných studií K. Havlíčka // Národopisný věstník Československý. – Sv. XVII. – Praha, 1923.

<sup>6</sup> Данилак М. Галицькі, буковинські, закарпатські українці в революції 1848 – 1849 років. – Пряшів, 1972.

<sup>7</sup> Шевченко Т.Г. Кобзарь з додатком споминок про Шевченка. – У

Празі. Nákladem knihkupectví dra Grégra a Ferd. Dattla. – 1876.

<sup>8</sup> “Сто українських народних пісень” Алоїза Єдлічки // Хроніка. – Вип. 25-26: Україна – Чехія. – Ч. 1. – С. 192-195.

<sup>9</sup> Нині вони займають окреме приміщення (читальний зал для професорів) Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника.

<sup>10</sup> Мольнар М. Франтішек Ржегорж і Україна // Народна творчість та етнографія. – 1959. – Ч. 1. – С. 79-89; Valášková N. František Řehoř (1857 – 1899) a jeho etnografická činnost. – Praha, 1999; Kaleta P. Cesta do Haliče. František Řehoř a poznání života východní Haliče ve druhé polovině 19 století. – Praha: Volabia, 2004.

<sup>11</sup> Tichý F. Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi. – Knihovna Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi při Slovanském ústavu v Praze. – Č. 11. – Praha, 1938. – S. 112-113. (Переклад автора – М. М.).

<sup>12</sup> Там же. – С. 113.

<sup>13</sup> Панькевич І. Граматика руського языка для шкіл середніх і горожанських. – Прага, 1922.

<sup>14</sup> Найвизначніші інформаційні книжкові видання про Закарпатську Україну міжвоєнного періоду: Vavroušek B. Církevní památky na Podkarpatské Rusi. – Praha, 1929; Hora A. Podkarpatská Rus. Přehled poměrů karpatoruských. – Praha, 1919; Drahný F. a Drahný V. Podkarpatská Rus, její přírodní a zemědělské poměry. – Praha, 1921; Egan E. Hospodářský stav rusínských venkovanů v Uhrách. – Praha, 1922; Zapletal F. Rusíni a naši buditele. – Praha, 1921; Zatloukal J. (ed.) Sborník hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi. – Bratislava, 1936; Kondratovyč. Istorija Podkarpatskoji Rusi dľa naroda. – Ужгород, 1924; Kral J. Podkarpatská Rus. – Praha, 1924; Kožminová A. Podkarpatská Rus. Práce a život lidu po stránce kulturní, hospodářské a národopisné. – Praha, 1922; Kochanyj – Goralčuk K. Podkarpatská Rus v minulosti a přítomnosti. – Praha, 1931; Nečas J. Politická situace na Podkarpatské Rusi. – Praha, 1922; Pasternak J. Ruské Karpaty v archeologii. – Praha, 1928; Perfeckij E. Sociálně hospodářské poměry Podkarpatské Rusi ve století XIII-XV. – Bratislava, 1924; Петров А. Матеріали для історії Угорської (Закарпатської) Русі. – Praha, 1923. – Т. 8.

<sup>15</sup> До виставки було видано каталог “Мистецтво і народ Підкарпатської Русі” (упорядник Сергій Маковський) чеською, російською, англійською та французькою мовами.

<sup>16</sup> Панькевич І. Фонограф в службі лінгвістики. – 1. sjezd slovanských filologů v Praze. Tézu referatů. – Сексе 2. Видано теж окремою відбиткою українською та французькою мовами. – Прага, 1929. – 2 с.

<sup>17</sup> Fonografický archiv České akademie věd a umění. Zvláštní otisk z Věstníku České akademie. – 1935. – Praha, 1935. – S. 1.

<sup>18</sup> В рамках фіксації словацьких говорів було виготовлено чотири пластинки із фольклору колишніх руських сіл Гемера та Спиша: Тельгарт, Завадка та Гельцманівці.

<sup>19</sup> Мушинка М. Голоси предків. – Пряшів, 2002. – С. 231-238.

<sup>20</sup> Мушинка М. Голоси предків. Звукові записи фольклору Закарпаття із архіву Івана Панькевича (1929, 1935). – Knižnica Centra antropologických výskumov. – Č. 1. – Пряшів, 2002. – 256 с. + CD.

<sup>21</sup> Петров А. Древнейшія грамоты по истории карпаторусской церкви и иерархии 1391 – 1498 с 12 фотографическими факсимиле. – Прага, 1930.

<sup>22</sup> Яворський Ю. Новые рукописные находки в области старинной карпаторусской письменности XVI – XVIII веков. – Прага, 1931. – 135 с.; Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси. – 1934. – 347 с. + 12 приложений.

<sup>23</sup> Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. З приложенням 5 діалектологічних мап. – Частина І. Звучна і морфологія. – Прага, 1938. – 548 с.

<sup>24</sup> Cranjala Dumitru. Rumunské vlivy v Karpatech se zvláštním zřetelem k moravskému Valašsku. – Praha, 1938. – 564 s.

<sup>25</sup> Tichý F. Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi. – Praha, 1938. – 232 s.

<sup>26</sup> Sičynskij V. Dřevěné stavby v Karpatské oblasti. – Praha, 1940. – 216 s.

<sup>27</sup> Дольницька М. Матеріали для словника українських закарпатських говорів Івана Панькевича // Іван Панькевич та питання літературної мови. Статті та матеріали / Упорядник М. Мушинка. – Пряшів, 2002. – С. 27-35.

<sup>28</sup> Paňkevč I. Zpráva o vykonání studijní cesty na východní Slovensko v době prázdnin 1949 r. – Там же. – С. 135-136.

<sup>29</sup> Paňkevč I. Zpráva o výzkumné dialektologické cestě do obce Kurov, okres Bardejov, východné Slovensko, konané v červnu 1957. Tamtéž. – S. 148.

<sup>30</sup> Лешка О., Шішкова Р., Мушинка М. Розповіді з Підкарпаття. Українські говірки східної Словаччини. – Нью-Йорк; Прага; Київ, 1998. – 322 с.

<sup>31</sup> Убля, Новоселиця, Улич-Криве, Ковбасів, Руніна, Звала, Нижня Яблінка, Маківці та Мироля.

<sup>32</sup> Šišková R., Mušinka M., Mušinka A. Ukrajinská nářečí Slovenska. Výzkum a zvukové zápisy z let 1957 – 1967. Práce Slovanského ústavu. Nová řada, sv. 19. Praha: Euroslavia, 2005. – 180 s. + CD.

ПЕТРО КРАЛЮК

*Національний університет "Острозька академія"*

Острог

## РОЛЬ ДІАСПОРИ В РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ В ХХ СТ.

Перш ніж приступити до висвітлення поставленої проблеми, вар-

то було б хоча б у загальних рисах з'ясувати, що ми розуміємо під поняттям українська філософська традиція.

Варто відзначити, що українська земля займає унікальне місце в розвитку філософських традицій. При чому ця унікальність навіть не стала предметом осмислення. Причиною такої “непритомності” є те, що новочасна українська культура, яка мала б це зробити, значною мірою сформувалася в колоніальних умовах. Комплекси національної неповноцінності у нас є достатньо сильні. Тому ми часто ігноруємо те, що могло б стати предметом національної гордості. Водночас акцентуємо увагу на речах ущербних, іноді навіть звеличуючи їх. Не дивно, що від діячів такої закомплексованої культури важко чекати осмислення унікальності України в розвитку філософських традицій.

У чому ж ця унікальність?

По-перше, Україна мала безпосереднє відношення до становлення європейської філософської традиції. Тут були поширенні такі раньофілософські школи, як орфізм і піфагорейство. Звідси походив один із “семи мудреців” древньої Еллади Анахарсіс. Дали українські землі стародавній Греції й деяких мислителів елліністичного періоду. При чому ідеї, які продукували ці філософи, мали паралелі з поглядами українських мислителів, наприклад, з поглядами Григорія Сковороди.

По-друге, Україна мала певне відношення до індійської філософської традиції. Не будемо чіпати дещо дискусійного питання про походження індійських аріїв з українських земель. Але те, що існують паралелі між індійськими Ведами й давньоукраїнським фольклором, наприклад, колядками, можна не сумніватися. Незважаючи на загалом європейське оформлення української філософської думки, тим не менше в поглядах її представників несвідомо “проривалися” моменти, які більше засвідчують їхню прив'язаність до індійської традиції, ніж до європейської. Такою, наприклад, можна вважати т. зв. “філософію серця”, яка зорієнтована на внутрішнє самозаглиблення, а не на “зовнішнє” раціональне пізнання, “хутірну філософію”, що має на меті втечу від суєтного світу, ідеї метепсихозу, що несвідомо виявляються в Тараса Шевченка, Уласа Самчука тощо.

По-третє, Україна стала територією, де існували й співіснували різні філософські “малі” традиції. Тут була представлена досократична філософія (орфізм, піфагорейство, Анахарсіс), класична давньогрецька філософська думка в формі платонізму (це, зокрема, було характерним для філософського навчання в Ольвії), елліністична філософія (Біон Борисфеніт, Сфер Боспорський), православно-слов'янська філософська традиція (релігійно-філософська думка Київської Русі й українського Середньовіччя аж до кінця XVI ст.), ренесансна філософія (Григорій Саноцький, Станіслав Оріховський та ін.), західноєвропейська неосхоластика (філософія у єзуїтських колегіумах, Києво-Могилянська академія).

Були представлені в Україні також національні філософії – німець-

ка класична (Й.Б. Шад, адепти кантіанства, шелінгіанства, гегельянства, ніцшеанства, які здебільшого працювали у вищих навчальних закладах України), російська (релігійна філософія кінця XIX – початку XX ст., русифікований марксизм), польська (різноманітні польські суспільно-філософські течії XIX – початку XX ст., Львівсько-Варшавська філософська школа). Мали тут певне поширення й єврейська та угорська філософські думки. Були в Україні й прихильники неомізму. Хоча складно сказати, чи витворили вони тут свою традицію. Певно, ні одна земля не знала такого різноманіття філософських традицій, як Україна.

Вищевказані чужі національно філософські традиції відіграли в культурі України подвійну роль. З одного боку, вони знайомили українців із новими філософськими ідеями, сприяли інтенсивному філософському спілкуванню. Водночас у поглядах представників чужих філософських традицій в Україні іноді знаходили відображення особливості українського світосприйняття. Тому частково їхню філософію можна розглядати як українську. Але, з іншого боку, іноземні філософські традиції виконували не лише конструктивну, а й деструктивну роль. Вони нав'язували українцям чужі їм символи, ідеї, руйнуючи тим самим їхній символічний світ. Щодо власне української філософії, то її становлення й розвиток відбувався в несприятливих умовах колоніальної залежності, коли українці не могли творити своїх повноцінних культурних інституцій, в середовищі яких культивувалася б філософія.

Фактично українська філософія почала формуватися в кінці XVI ст. Тоді руйнується тут православно-слов'янська філософська традиція, котра вже до того зазнала серйозної деградації, а на її основі формується нова, власне українська філософія. При чому здійснювалося це під сильними окцидентальними (західноєвропейськими) впливами. У певному сенсі українську філософію правомірно розглядати як синтез православно-слов'янської традиції й філософських ідей Заходу.

Проте новонароджена українська філософська традиція, в силу ще своєї неформованості, а також відсутності необхідних для її розвитку середовищ, не могла нормально розвиватися. Колоніальний статус України не дав можливості сформуватися тут ні в XVII, ні в XVIII, ні навіть у XIX ст. повноцінній, власне українській філософській традиції, яка була б представлена на рівні професійної філософії. Переважно українська філософська традиція в даний час існувала на рівні філософії непрофесійної, котра знаходила вияв переважно в творах художньо-літературного й публіцистичного характеру (Т. Шевченко, М. Костомаров, П. Куліш, М. Драгоманов, І. Франко, Леся Українка та інші). Навіть Г. Сковороду важко вважати класичним професійним філософом. У той же час на українських землях у сфері професійної філософії були представлені різні неукраїнські філософські традиції.

Те, що на наших землях власна філософська думка виявлялася не

стілки у професійній, скільки в непрофесійній формі, є однією із суттєвих ознак її розвитку. Професійна філософія – це розкіш. Її здебільшого можуть дозволити собі самодостатні в політичному й культурному плані етноси й держави. Народи ж пригноблені, як правило, змушені задовольнятися фрагментарними філософськими ідеями переважно в художньо-літературних та інших писемних творах.

“Виведення” української філософської традиції на рівень професійний в основному відбулося в ХХ ст. Й велику роль тут відіграла саме українська діаспора.

Так, після першої світової війни українці поза межами УСРР, а також українських етнічних територій, що входили до складу іноземних держав, створили ряд наукових інституцій, які мали на меті розвиток українознавчих студій, а також підготовку українських національних кадрів. Однією з найбільших таких інституцій був Український Вільний університет. Початково виникнувши у Відні, він у міжвоєнний період функціонував у Празі. У післявоєнний період, у 1945 р., даний навчальний та науковий заклад був перенесений до Мюнхена. Навколо цього університету сформувалася ціла низка інститутів і товариств.

Українські наукові інститути існували у Варшаві та Берліні. А з 1921 р. значно поживало свою роботу Наукове Товариство ім. Шевченка, видаючи “Записки” в різних серіях.

Функціонування вищевказаних інституцій створило певні умови для розвитку української філософської думки на еміграції. Саме тут виявився талант такого українського філософа, як Дмитра Чижевського. Останній ще в дореволюційні часи здобував вищу освіту у Петербурзі, а потім у Києві. Тоді він опинився в полі російської філософської традиції. У 1921 р. Д. Чижевський емігрував до Німеччини, де слухав лекції К. Ясперса, М. Гайдеггера, Е. Гуссерля та деяких інших відомих німецьких філософів. Певний час працював в українських інституціях Праги та Берліну, а потім у славістичних та українознавчих центрах Німеччини та США.

Д. Чижевський переважно відомий як історик філософії та літературознавець. Йому належить ряд розвідок про Е. Канта, Ф. Шіллера, Г. Гегеля, Ф. Ніцше, Г. Сковороду, М. Гоголя, П. Куліша, Т. Шевченка, В. Липинського тощо. Мислитель розглядав будь-яку філософську систему, як “обмежений та частковий вияв абсолютної правди” й водночас як “вияв певного часового, національного, мистецького наукового, релігійного і т. ін. пункту погляду”. Тому для нього будь-яка “філософія” є певне усвідомлення неперехідних елементів певної національної культури, наукового світогляду, мистецького стилю, певної позитивної релігійності.

Для Д. Чижевського філософія має існувати в національній формі. Цей момент був своєрідним відбитком тієї ситуації, що мислителю довелося жити в епоху націоналізму. Й, відповідно, тиск національних стереотипів позначився на його творчості. Водночас, перебуваючи під



впливом німецької класичної філософії, зокрема гегельянства, Д. Чижевський вважав, що існує якась магістральна лінія філософського розвитку, котра проходить через певні країни й народи. У контексті його розмірковувань простежувалася думка, що в історії розвитку філософської думки існують “історичні” народи, які є лідерами в філософії на якомусь конкретному етапі, й народи, які знаходяться на маргінесі філософського розвитку й не творять “синтези філософського значення”. До таких, зокрема, належать слов'янські народи, в т.ч. й український. Щоправда, вважав Д. Чижевський, в перспективі слов'яни, можливо, дадуть для світу “великого філософа”, а лінія філософського розвитку пройде через них.

Виходячи саме з таких міркувань, Д. Чижевський запропонував схему історії української філософії, яка була представлена в ряді його праць, передусім у “Нарисах з історії філософії на Україні”, написаних в другій половині 20-их рр. Найбільш яскравим представником української національної культури на філософському рівні Д. Чижевський вважав Г. Сковороду, якому, до речі, він присвятив спеціальне монографічне дослідження. Останній, на його думку, започаткував т. з. “філософію серця”, яка, власне, й виражає національні риси українців. До яскравих представників цієї філософії відносив також М. Тоголя і П. Юркевича. Ця схема, як і концепція “філософії серця”, стали парадигмальними для більшості істориків української філософії.

До українських соціальних філософів того часу, талант якого значною мірою виявився саме на еміграції, належав В'ячеслав Липинський. Варто відзначити його значну філософську ерудицію. В. Липинський співпрацював з Українським науковим інститутом у Берліні. На еміграції він написав об'ємний твір “Лист до братів-хліборобів”, де осмислювався досвід українських подій 1917 – 1920 рр., також тут автор викладав свої доволі специфічні соціально-філософські й історіографічні погляди.

Для більшості українських політиків і політичних мислителів В. Липинський був “ізгоєм”. До того ж ізгоєм, який свідомо бунтував проти більшості, подаючи її в непривабливому світлі. У цьому плані особливо показовою є згадувана праця В. Липинського “Листи до братів-хліборобів”. Не вдаючись до характеристики поглядів В. Липинського, які загалом є достатньо відомими, зазначимо лише, що для українців цей мислитель був, є і буде оригінальним й водночас великим інтелектуальним авторитетом. Правда, його велич і оригінальність зовсім не в конструктивізмі, а в критиці. Він зумів нетрадиційно для українців піти до розуміння й трактування власне українських проблем. В. Липинський не боявся критикувати поширені в тогочасному суспільстві уявлення. Зокрема, піддав цікавій та різнобічній критиці соціалізм, демократію, українську інтелігенцію, ідеалізовані нею “народні маси”. Завдяки В. Липинському, українці змогли побачити свої вади, які не давали їм стати повноцінною державною нацією. Деякі критичні

зауваги В. Липинського не втратили свого значення по сьогоднішній день.

Ще одним соціальним мислителем, діяльність якого значною мірою відбувалася на еміграції, був Дмитро Донцов. Він досить добре орієнтувався в європейській філософській думці, зокрема, в сучасних течіях. Тим не менше, Д. Донцов часто апелював до української культури. Особливо високо цінував Т. Шевченка. Загалом він дав цікаве філософське осмислення творчості ряду видатних українських письменників. Проте Д. Донцова ми передусім знаємо як ідеолога українського націоналізму. У центрі його розмірковувань знаходилася ідея нації. Розглядаючи націю єдиним суб'єктом історії й культури, він розглядав її передусім, як природне (біологічне) утворення, скріплене походженням та "єдністю крові". Однак, на його думку, велику роль у долі нації відіграє ірраціональний духовний чинник. Д. Донцов вважав, що панувати можуть лише ті нації, які володіють великим фанатизмом й "телеологічною ідеєю". В основі ж відносин між націями лежить боротьба за існування, прагнення до влади й експансії.

Д. Донцова, як і В. Липинського, попри їхню філософську ерудицію, не можна вважати класичними професійними філософами. І все ж їхні твори справили певний вплив на розвиток української професійної філософії. У якійсь мірі це також стосується Володимира Винниченка. Після 1920 р. останній, перебуваючи на еміграції, відійшов від політичної діяльності й присвятив себе літературній праці, мистецтву й філософії. Спочатку він поселився неподалік Берліну, потім перебрався до Франції, де придбав клатчик землі в Приморських Альпах. На еміграції В. Винниченко написав ряд літературних творів, де він намагався викладати соціально-філософські ідеї в художній формі. Передусім це стосується романів "Сонячна машина" й "Слово за тобою, Сталіне". У цих творах мислитель піддавав критиці як капіталістичний, так і соціалістичний устрій у його більшовицькому виконанні. Водночас намагався спроектувати картину суспільства соціальної справедливості.

Ідеї, які ми зустрічаємо в згаданих художніх творах, були системно викладені й доповнені в філософській праці В. Винниченка "Конкордизм", яку він написав у кінці свого життя. Цей твір можна вважати своєрідним філософським заповітом мислителя. Нажаль, "Конкордизм" до сьогоднішнього часу залишається неопублікованим. Далеко не останньою причиною цього є те, що в даній роботі було висловлено ряд незвичних, навіть, можливо, шокуючих ідей. Однак це не значить, що ми повинні ховати ці ідеї в шухляду. Тим більше, що теорія конкордизму, викладена В. Винниченком у цьому творі, стала одним із способів саме українського осмислення непростих реалій ХХ ст. У ній чудово продемонстрована українська ментальність зі всіма її плюсами й мінусами. Ця теорія – своєрідне дзеркало, в яке час від часу варто заглядати українцям. Правда, не для того, щоб милуватися собою, а бачити свої вади.

Соціально-філософські теорії В. Липинського, Д. Донцова й В. Винниченка, в яких переважно знайшли відображення реалії міжвоєнного періоду і які, в певному сенсі, стали відповіддю на виклик цих реалій, засвідчили, що українська філософська думка, незважаючи на несприятливі умови свого існування, все таки здатна продукувати оригінальні погляди, в яких би давалося осмислення актуальних проблем, у т.ч. з позицій українського світосприйняття.

Період після другої світової війни позначився деякими новими тенденціями в розвитку української суспільної та філософської думки на еміграції, що було пов'язано з тогочасними політичними змінами. У даний час майже всі українські землі опинилися в складі СРСР. Українські культурні центри, що функціонували на західноукраїнських землях, припинили свою діяльність. У кращому випадку їх радянізували. Наприклад, Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові було перетворене в Інститут суспільних наук. Припинили свою діяльність й українські культурні центри в країнах центральної Європи, які опинилися в сфері впливу Радянського Союзу. Деякі з них перенесли свою діяльність у країни Західної Європи та Сполучені Штати Америки.

Друга світова війна призвела до нової хвилі української еміграції в країни Заходу. Переважно це були політичні емігранти, які пройшли горнило складної боротьби. Не дивно, що вони основну увагу зосереджували на створенні емігрантських політичних інституцій, які б вели боротьбу з радянською владою. Інституціям культурного плану приділялася менша увага. Тим не менше, культурний потенціал української еміграції залишався доволі потужним. З цим не могли не рахуватися в радянській Україні. Тут так чи інакше мусили відповідати на культурні виклики українських емігрантів. Звісно, робилося це, передусім, з політичною метою. Але завдяки цьому, відбувалася певна стимуляція культурного життя підрадянських українців.

У післявоєнний період на еміграції продовжували працювати такі українські мислителі, як В. Винниченко, Д. Донцов та Д. Чижевський. Хоча пік їхнього творчого злету вже минув. Водночас заявила про себе оригінальними творами нова генерація українських філософів, деякі з них стали відомими ще в довоєнний період. У їхній творчості бачимо намагання осмислити проблеми українського національного буття й, зокрема, проблеми української культури. Однією з примітних рис філософських поглядів цих мислителів було звернення до питань етнічної психології українців, особливостей їхнього світосприйняття.

Дані питання були надзвичайно актуальними для українських національно-свідомих емігрантів. Адже друга світова війна, на яку поклали надії деякі українські політики, не привела до створення Української держави. Більше того, Україна вийшла з цієї війни із великими втратами.

Цю поразку не достатньо було пояснити політичними причинами. Потрібно було глянути глибше, розібратися в специфіці етнічної пси-

хології українця та його світогляді. До філософів, які займалися вказаними питаннями, належали Іван Мірчук, Микола Шлемкевич, Олександр Кульчицький, Володимир Янів та інші.

Діяльність Івана Мірчука (1901 – 1961), випускника Віденського університету, була пов'язана з Українським Вільним університетом, який у післявоєнний період був перенесений до Мюнхена, а також Українським науковим інститутом у Берліні. У своїх працях І. Мірчук розглядав український світогляд, у якому простежував синтез західних і східних елементів. Він намагався довести окремішність української духовності від російської. Цьому, зокрема, була присвячена його праця, видана німецькою мовою, “Толстой та Сковорода – два національні типи”. І. Мірчук вважав, що при творенні філософських систем або наукових теорій необхідно враховувати національну приналежність автора.

Проблеми українського національного характеру були в центрі зацікавлень М. Шлемкевича (1894 – 1966). У 50-их рр. він видав ряд філософсько-публіцистичних праць. Це – “Загублена українська людина” й “Галичанство”. У книзі “Загублена українська людина” М. Шлемкевич дає історичний та соціопсихологічний аналіз трагічного шляху становлення українського національного характеру. Аналізуючи українську історію та культуру, М. Шлемкевич виділяє кілька соціопсихологічних типів українців. Це – “старосвітський поміщик”, “гоголівська людина”, якій властива роздвоєність душі, “сковородинівська людина” (глибокий людський тип, що в самовдосконаленості шукає нового кращого світу) й, нарешті, “шевченківська людина”, яка перетворює життя на основі праведного закону. М. Шлемкевич вірив у народження нової української людини, “нової громади” духа, яка дасть можливість адекватно реалізувати українську вдачу в незалежній Україні. Цей філософ також намагався осмислити проблему ментальної та культурної розділеності українства. Зокрема, це питання він розглядав у роботі “Галичанство”.

Одним із найбільш значних українських професійних філософів, діяльність якого значною мірою відбувалася на еміграції, був О. Кульчицький (1895 – 1980). Він отримав хорошу філософську освіту. Його погляди формувалися під впливом структурної психології, праць А. Бергсона, М. Гартмана, Н. Муньє, М. Шелера. Хоча головним джерелом його філософствування стали погляди Е. Канта й Г. Сковороди. Йому належить ряд праць, де він систематично виклав свої філософські погляди. Це – “Нарис структурної психології”, “Український персоналізм”, “Основи філософії і філософських наук” та інші.

Не вдаючись до загальної характеристики поглядів цього цікавого філософа, звернемо увагу на його трактування української ментальності. У даному випадку О. Кульчицький звертався до проблеми підсвідомого в його юнгівському трактуванні. На його думку, підсвідоме – “матірньо-творче підґрунтя свідомості”, символ-архетип. Він приходив

до висновку, що найхарактернішим архетипом українського колективного підсвідомого є архетип ласкавої, плодючої землі. Цей архетип сформувався під впливом двох чинників. З одного боку, це тісний зв'язок із землею, що на ній споконвіку жив український народ. З іншого – структура українського родинного життя, де жінка-матір відіграє значну роль. О. Кульчицький виділяв різноманітні чинники, що формували етнічну психологію українців протягом століть. До них він, зокрема, відносить: расові, геопсихічні, історичні, соціопсихічні, культуроморфні, глибиннопсихологічні. При цьому він застерігав, що ці чинники впливають комплексно.

Загалом, характеризуючи погляди О. Кульчицького, можемо констатувати, що в особі останнього маємо цікавого мислителя, який намагався осмислювати українські проблеми, опираючись на здобутки західноєвропейської філософії. Не виходячи за межі західноєвропейського філософського контексту, він, тим не менше, на ряд проблем дивився “українськими очима”, виявляючи особливості українського світосприйняття.

Проблеми світогляду українського народу, його етнічна психологія опинилися в центрі зацікавлень ще одного філософа – В. Яніва – людини зі складною біографією. Він брав активну участь у націоналістичному русі, неодноразово арештовувався польською та німецькою владою. Людина надзвичайної енергії, активний організатор українського життя в діаспорі, він після другої світової війни почав працювати в Українському Вільному університеті, Українському Католицькому університеті, брав участь у роботі різних наукових і культурних інституцій українців за кордоном.

У 1949 р. В. Янів захистив габілітаційну дисертацію “Психологічні основи окциденталізму”, яка була присвячена особливостям етнічної психології українців. Він також написав ряд робіт, присвячених виявам етнопсихологічних моментів у працях ряду діячів української культури. Мислитель намагався розглядати проблему духовності української людини в європейському контексті, підкреслюючи окцидентальний, тобто західноєвропейський, характер української культури. Європейську, а отже й українську людину, з точки зору В. Яніва, характеризує динамізм, який наражає її на постійний ризик і змушує шукати відповідь на питання “Який сенс має наше життя?” Це питання веде до утвердження в абсолютну цінність, набуваючи трансцендентного виміру.

Розглядаючи погляди В. Яніва щодо етнічної психології українців, варто зазначити, що, попри цікаві спостереження, вони видаються дещо надуманими. Передусім це стосується намагання підвести українську духовність під стандарти духовності західноєвропейської й представити українців типовими європейцями (хай навіть з певними невеликими відхиленнями).

Творчість філософів української діаспори, які намагалися аналізувати українську психологію, національний характер, стала відповіддю

на виклики українству в ХХ ст. Це були спроби оригінально й глибоко осмислити реалії українського буття. І саме це дає нам підстави розглядати творчість цих мислителів як важливу сторінку в історії української філософії.

Підсумовуючи вищесказане, можемо констатувати, що українська діаспора, її наукові інститути відіграли унікальну роль в розвитку української філософської традиції. Попри несприятливі умови, саме діаспорні інституції фактично вивели її на професійний рівень, тим самим показавши, що українці здатні продукувати філософські ідеї не лише на рівні художньої літератури чи публіцистики, а й на рівні професійному.

ОКСАНА ЧЕЧИНА

*Київський національний лінгвістичний університет*  
Київ

### **ПОЧАТОК ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА В ПРАЗІ (1923 – 1924)**

Одним з наслідків поразки визвольних змагань українського народу 1917 – 1920 рр. стало переміщення частини населення України поза межі його етнічних територій. Цей процес відбувався кількома хвилями, причому найчисельніша з них припала на кінець 1920 р., коли “з причини окупації України червоним московським військом, багато української інтелігенції залишило рідну землю й емігрувало за кордон”<sup>1</sup>. Це була в повному значенні цього слова політична еміграція, серед неї було чимало військових і цивільних осіб, які брали активну участь у будівництві української держави<sup>2</sup>.

Опинившись на чужині, українські емігранти знайшли в собі сили для продовження активної політичної діяльності. Разом з тим вони зуміли адаптуватися до нових умов свого існування, що, зокрема, виявилось у продовженні різнобічної наукової праці. Дехто з їх числа зробив вагомий внесок у розвиток національної науки за кордоном. Для кооперації своїх зусиль значна їх частина об’єднувалася у різні наукові гуртки та установи. Окреме місце серед них посідає Українське історично-філологічне товариство в Празі, яке проіснувало понад 20 років (1923 – 1945 рр.)<sup>3</sup>. Актуальність даної теми обумовлюється тим, що без наукового вивчення його діяльності наші уявлення про процес формування української історичної науки за кордоном матимуть не повний характер.

Велику цінність для дослідників даної теми становить фундаментальна праця відомого українського діяча на ниві науки та культури, професора Українського Вільного Університету, лектора Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова, дійсного члена



УІФТ Симона Наріжного “Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами”<sup>4</sup>, яка була написана на підставі використання широкого кола джерел. Фактологічні матеріали, зібрані автором мають енциклопедичний характер, але хронологічно закінчується кінцем 1930 рр., що не дає змоги дослідити подальшу діяльність товариства. Наступні етапи діяльності товариства досліджувалися С. Наріжним у низці статей, опублікованих на шпальтах кількох еміграційних періодичних видань<sup>5</sup>. 1940 р. вийшла друком брошура, присвячена 15-літтю діяльності УІФТ<sup>6</sup>.

У 90-х рр. минулого століття українські історики поновили роботу з дослідження проблем перебування української еміграції у Чехословаччині у міжвоєнний період, але попри наявність значної джерельної бази, історіографія досліджуваного питання до сьогодні залишається досить обмеженою. Відсутні монографічні праці, які б узагальнювали та систематизували діяльність та науковий внесок УІФТ у розвиток історичної та філологічної науки. У науковій літературі існують лише поодинокі праці, які торкаються окремих аспектів діяльності товариства або його загальної характеристики.

В цьому контексті слід згадати низку публікацій С.В. Віднянського, який зосередив свою увагу на культурно-освітній та науковій діяльності української еміграції міжвоєнного періоду в ЧСР і, зокрема, здійснив ґрунтовний аналіз роботи УВУ. Він також побіжно зупинився на діяльності УІФТ<sup>7</sup>. У публікації В. Ульяновського та С. Ульяновської “Українська наукова і культурницька еміграція у Чехо-Словаччині між двома світовими війнами”, яка була вміщена в книзі “Українська культура”<sup>8</sup>, подано короткий нарис про діяльність УІФТ. Г.В. Саган у своїй розвідці “Мости єднання (співпраця української та іноземної науки 1918 – 1939 рр.)”<sup>9</sup> також побіжно торкнулася даної проблеми, акцентуючи увагу на науково-організаційній та репрезентаційній функціях товариства.

У згадуваний період українськими вченими було підготовлено кілька дисертаційних досліджень, присвячених міжвоєнній еміграції. Першу спробу комплексного вивчення діяльності української еміграції на терені ЧСР у 1994 р. здійснив В.І. Стремидло<sup>10</sup>, який детально дослідив політичні течії в українському еміграційному середовищі, проаналізував окремо її культурно-освітню діяльність, подав загальну характеристику діяльності УІФТ.

Дисертація Т.В. Бублик була присвячена аналізу культурно-освітницької та наукової діяльності українців-емігрантів на території ЧСР та Німеччини, проте автор не ставила собі за мету реконструювати діяльність УІФТ. Дослідниця дійшла висновку, що діяльність міжвоєнної еміграції була спрямована на відновлення української державності, розвиток науки та культури. Наукову цінність цього дисертаційного дослідження збільшує використання архівних матеріалів, що зберігаються в архівних закладах Німеччини та США.

Автори згадуваних наукових праць не ставили собі за мету всебічно відтворити наукову діяльність української еміграції міжвоєнного періоду, з огляду на багатоаспектність та обширність даної дослідницької проблеми. Але зібраний і проаналізований у цих роботах фактичний матеріал, безперечно полегшить реалізацію цього завдання наступним поколінням дослідників української політичної та культурної еміграції.

Автор даної статті поставила собі за завдання проаналізувати процес заснування та початок діяльності Українського історично-філологічного товариства, а також обставини перебування української інтелігенції на еміграції та її участь в діяльності товариства.

Одним з наслідків скупчення української інтелектуальної еліти на теренах молодой Чехословацької республіки стало заснування цілої низки вищих навчальних закладів (Український Вільний Університет, Українська господарська академія в Подєбрадах, Український технічно-господарський інститут позаочного навчання, Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова та гімназія при ньому, Український соціологічний інститут), наукових установ та товариств (Українське історично-філологічне товариство, Український академічний комітет, Українська наукова асоціація в Празі), професійних гуртків та організацій (Спілка українських лікарів в Чехії, Українське правниче товариство в Чехії, Українське товариство прихильників книги в Празі, Українське педагогічне товариство в Празі, Союз організацій інженерів українців на еміграції та ін.)<sup>11</sup>. В такий спосіб учнівська та студентська молодь отримала можливість здобувати повноцінну вищу освіту, та ще в більшій кількості потягнулася до Праги на студії до згадуваних українських та чеських вищих навчальних закладів<sup>12</sup>.

Урочисте відкриття Українського Вільного Університету в Празі відбулося 23 жовтня 1921 р. Перед професорсько-викладацьким складом УВУ стояло відповідальне завдання – забезпечити отримання вищої освіти молодими українцями, що опинилися на чужині та продовжувати свою науково-дослідницьку роботу в Празі<sup>13</sup>. Освітню діяльність українським професорам вдалося налагодити одразу, насамперед завдяки значній допомозі чеського уряду та членів професорської колегії Карлового університету<sup>14</sup>. Навчальний процес почався з зимового семестру 1921 – 1922 академічного року<sup>15</sup>.

Під час вирішення питання про заснування при УВУ наукового товариства, в якому би об'єдналися українські наукові сили, як з числа викладачів університету, так і тих науковців, що безпосередньо не були пов'язані з діяльністю навчального закладу<sup>16</sup>, обговорювалися дві концепції – т. зв. “австрійська” та “російська”. Адепти першої, які раніше працювали у вищих навчальних закладах Австрії вважали, що діяльність даного товариства може не лише ускладнювати, а навіть перешкоджати науковій роботі університету<sup>17</sup>. Натомість їх опоненти стверджували, що таке поєднання лише сприятиме розвитку наукових

студій. Зрештою, було досягнуто компромісу і замість одного універсального товариства було утворено ряд вузькоспеціальних – медичне, правниче, історико-філологічне<sup>18</sup>.

30 травня 1923 р. професори філософського факультету УВУ Дмитро Антонович, Василь Біднов, Дмитро Дорошенко, Олександр Колесса, Вадим Щербаківський та Петро Андрієвський, зібравшись в моравській винарні “Орлички” в Празі, вирішили заснувати “Українське історично-філологічне товариство”<sup>19</sup>. Ідеєю його заснування найбільше переймався відомий біолог, професор П. Андрієвський, якого було обрано членом-співробітником товариства (зауважимо, що на перші організаційні видатки ним було пожертвовано 50 крон)<sup>20</sup>.

На установчому зібранні члени-фундатори обрали тимчасову президію у складі – Д. Антоновича (голова) та В. Біднова (секретар)<sup>21</sup>. Повідомлення про заснування “Українського історично-філологічного товариства в Празі” із запрошенням на перше прилюдне засідання, яке було призначене на 7 червня 1923 р. були надіслані професорам історичного факультету Карлового університету, всім членам філософічного факультету УВУ професорам О. Бочковському, Л. Білецькому, О. Лотоцькому, К. Лоському, Р. Лашценку, М. Славинському. Крім того запрошення були відправлені й співробітникам наукових установ – УГА в Подебрадах та УВПІ ім. М. Драгоманова. Про цю подію було поінформовано й українську громаду (через оголошення в газетах “Студентський дім” та “Українська хата”)<sup>22</sup>.

На першому засіданні товариства були присутні 60 осіб, перед якими виступив зі своєю доповіддю “Пам’яті Ор. І. Левицького та Ів. М. Каманіна” Д. Дорошенко. Він відзначив заслуги перед українською наукою покійного академіка Ореста Левицького та історика Івана Каманіна<sup>23</sup>. Також була заслухана доповідь В. Біднова “Устное повествование запорожца Н.А. Коржа та його походження и значиния”. Доклад професора Д. Антоновича був відкладений на наступне засідання. На першому засіданні в члени товариства було прийнято 11 осіб<sup>24</sup>. Присутні обговорили мету заснування УІФТ якою мало стати об’єднання вчених всіх галузей історичної та філологічної науки, спеціалістів з усіх історичних дисциплін: історії філософії, історії мови, історії літератури, історії права, історії економічних відносин, історії пластичного мистецтва, історії музики, історії театру, етнографії<sup>25</sup>. Наукова інституція, до складу якої увійшли всі найактивніші культурні сили еміграції з різних регіонів України (з Кубані, Холмщини, Слобожанщини, Буковини, Галичини, Наддніпрянщини та Наддністрянщини), відразу набула всеукраїнського характеру<sup>26</sup>.

Товариство в своїй діяльності обмежувалося суто науковими завданнями, які полягали в проведенні систематичних засідань, читанні наукових доповідей, обміні думками з приводу прочитаного, організації широких дискусій, обґрунтуванні наукових концепцій<sup>27</sup>. На другому засіданні (13 червня 1923 р.), було обрано постійний склад управи:

Д. Антонович – голова, О. Колесса – заступник голови, В. Біднов – секретар.

Управа керувала усією діяльністю товариства, причому кожен з її членів мав чітко визначені обов'язки. Секретар готував і скликав засідання, вів протоколи, листування товариства з іншими установами, а також займався видавництвом наукових праць членів товариства. Голова провадив засідання (лише за його відсутності у Празі декілька засідань пройшло під проводом інших членів управи), дбав про інтереси товариства, вирішував поточні справи, репрезентував УІФТ назовні. Д. Антонович у тісному співробітництві з В. Бідновим зуміли надати науковим засіданням регулярності та академічності. Завдяки відданості дорученій справі з боку членів президії, товариство протягом двох десятиріч років провадило плідну наукову діяльність, незважаючи на несприятливі умови еміграційного життя<sup>38</sup>.

У порівнянні з іншими товариствами, які діяли на терені Чехословаччини, УІФТ вирізнялося продуктивністю своєї праці, а також тим, що було виключно науковим товариством – не пов'язаним з виконанням будь-яких професійних завдань. У складі товариств, що засновувалися з метою надання професійної допомоги (зокрема, медичне, правниче та ін.), можна було зустріти осіб з незакінченою середньою освітою, тоді як стати членом Українського історично-філологічного товариства могли лише особи з вищою освітою, які вже мали опубліковані наукові праці<sup>29</sup>. З кожним засіданням збільшувалася кількість членів товариства. Крім професури філософічного факультету, суспільних наук та права Українського Вільного Університету в Празі, в роботі товариства брали участь професори Української господарської академії в Подєбрадах<sup>30</sup>. До праці в УІФТ зголосилися й українські історики та філологи, що поодинокі перебували і працювали далеко від Праги і, навіть поза межами Чехословаччини<sup>31</sup>.

Предметом наукового дослідження членів товариства було широке коло українознавчих проблем. Деякі члени товариства встигли вивезти з України матеріали, які тепер опрацьовували в Празі; інколи цікаві документи знаходили на території Підкарпатської Русі. Широкий простір для науково-дослідної роботи над даною тематикою відкривала праця з пошуку та наукового аналізу матеріалів, що знаходились в архівах, музеях, книгозбірнях та інших приватних та громадських установах Центральної та Східної Європи<sup>32</sup>.

За перший рік діяльності (від 30 травня 1923 р. до 31 травня 1924 р.) УІФТ було проведено одне установче засідання і 18 наукових, на яких було заслухано 24 доповіді<sup>33</sup>, що підготували дійсні члени товариства. Серед них – А. Артимович (“Деякі замітки до ольбійського декрету на пошану Нікерата”); В. Щербаківський (“Мальована неолітична кераміка на Полтавщині”, “До питання про походження деяких орнаментів українського іконостаса”, “Писанка в останках сонячного культу на Україні”); В. Біднов (“Устное повествование запорожца

Н.Л. Коржа” та його походження і значення”, “Оточення, серед якого ріс і виховувався Іван Котляревський”, “Аполон Скальковський як історик степової України”, “Деякі уваги до біографії Григорія Сковороди”, В. Січинський (“Українська хата в околицях Львова”, “Велика Лаврська церква по гравюрах XVII та XVIII століть”), Д. Антонович (“Хто був будівником брацької церкви у Львові”, “Пам’яті Миколи Ярошенка” (3 приводу 25-ліття його смерті), “Розвій форм української дерев’яної церкви”); Д. Дорошенко (“Пам’яті О. І. Левицького та І.М. Каманіна”, “Академік Микола Сумцов”); І. Мірчук (“Г. С. Сковорода”); Л. Чикаленко (“Техніка орнаментування керамічних виробів Мізинських неолітичних селищ”); А. Білецький (“Микола Сумцов як історик української літератури”, “До історії тексту поеми Шевченка: “Чорниця Марьяна”, “Основи української літературно-наукової критики”); О. Колеса (“Південно-Волинське Городище та городиські рукописні пам’ятники XII – XVI віків”); О. Лотоцький (“Свиток Ярослава Мудрого”); С. Смаль-Стоцький (“Ритміка Шевченкової прози”); Ф. Слюсаренко (“Грецька федеральна конституція кінця IV віку перед Хр.”)<sup>34</sup>. Слід відзначити, що в перший рік існування товариства була прочитана лише одна доповідь, що безпосередньо своєю темою не торкалася проблематики українознавства<sup>35</sup>. Крім того, наприкінці першого року свого існування УІФТ отримало запрошення взяти участь у Першому з’їзді слов’янських географів і етнографів у Празі. Членами товариства на з’їзді було зроблено шість докладів, а це становило половину всіх виступів українських науковців<sup>36</sup>.

На 1 червня 1924 р. товариство нараховувало 29 дійсних членів. До його складу, окрім вище згаданих осіб, також входили Ольгерд Бочковський, Станіслав Дністрянський, Ростислав Лашенко, Модест Левицький, Михайло Лозинський, Кость Лоський, Євген Перфецький, Василь Сімович, Максим Славінський, Роман Смаль-Стоцький, Володимир Тимошенко, Панас Феденко, Дмитро Чижевський, Сергій Шелухін, Олександр Шульгін, Федір Щербина, а також два члени-співробітники: Петро Андрієвський та Левко Лукасевич<sup>37</sup>.

Таким чином, українська політична еміграція, яка на початку 20-х рр. XX ст. опинилася на теренах Чехословаччини, почала створювати власні наукові осередки. Одним з них було Українське історично-філологічне товариство в Празі, яке об’єднало багатьох науковців-емігрантів історико-філологічного напрямку. Завдяки діяльності товариства вже на початковому етапі його існування європейська громадськість отримала можливість дізнатися більше про історію, культуру, науковий та творчий потенціал українського народу.

### *Примітки:*

<sup>1</sup> Нова Україна. – Прага. – 1923. – № 10. – С. 170.

<sup>2</sup> Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – К., 1995. – С. 571.

<sup>3</sup> Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 191. – Арк. 7.

<sup>4</sup> Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Прага, 1942. – Ч. 1. – 370 с.

<sup>5</sup> Наріжний С. П'ять літ діяльності Українського історично-філологічного товариства в Празі // Тризуб. – Париж, 1928. – Ч. 50. – С. 19-26; Наріжний С. Двісті наукових засідань Українського історично-філологічного товариства в Празі // Тризуб. – Париж, 1930. – Ч. 44. – С. 18-22.

<sup>6</sup> Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 403. – Арк. 153а-169; Наріжний С. 15 літ діяльності Українського історично-філологічного товариства в Празі (1923 – 1938). – Прага. – 1940. – 16 с.

<sup>7</sup> Віднянський С. Заснування та діяльність Українського вільного університету – першої української високої школи за кордоном (1921 – 1945) // Український історичний журнал. – 1993. – № 11-12. – С. 68-80; 1994. – № 4. – С. 41-54; 1994. – № 5. – С. 48-60; Віднянський С. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині: Український вільний університет (1921 – 1945). – К., 1994. – 84 с.

<sup>8</sup> Ульяновський В., Ульяновська С. Українська наукова і культурницька еміграція у Чехо-Словаччині між двома світовими війнами” // Українська культура: лекції за редакцією Д. Антоновича. – К., 1993. – С. 489-491.

<sup>9</sup> Саган Г.В. Мости єднання (співпраця української та іноземної науки 1918 – 1939 р.). – К., 1999. – С. 62; Про це див. також: Саган Г.В. Українська наука на міжнародній арені: наукова співпраця у міжвоєнний період. – К., 2003.

<sup>10</sup> Стремило В.І. Друга хвиля української еміграції у Чехословаччині (20-30 рр. XX ст.). – Дис. канд. іст. наук. – Запоріжжя, 1994. – 214 с.

<sup>11</sup> Наріжний С. Українська еміграція... – С. 119-245.

<sup>12</sup> ЦДАВО України. – Ф. 3956. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 1.

<sup>13</sup> Наріжний С. Українська еміграція... – С. 121..

<sup>14</sup> ЦДАВО України. – Ф. 3956. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 2.

<sup>15</sup> Наріжний С. Українська еміграція... – С. 121.

<sup>16</sup> ЦДАВО України. – Ф. 3956. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 3.

<sup>17</sup> Наріжний С. Українська еміграція... – С. 196.

<sup>18</sup> Праці Українського історично-філологічного товариства в Празі. – Прага, 1926. – Т. I. – С. 1.

<sup>19</sup> ЦДАВО України. – Ф. 4372. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 2; ЦДАВО України. – Ф. 3956. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 4; Наріжний С. Українська еміграція... – С. 196-197; Наріжний С. 15 літ... – С. 1-2.

<sup>20</sup> Наріжний С. Українська еміграція... – С. 197.

<sup>21</sup> Наріжний С. 15 літ ... – С. 2.

<sup>22</sup> Праці Українського історично-філологічного товариства в Празі. – Прага, 1926. – Т. I. – С. 192.



- <sup>23</sup> ЦДАВО України. – Ф. 3956. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 8.
- <sup>24</sup> Наріжний С. Українська еміграція... – С. 197.
- <sup>25</sup> Нова Україна. – Прага, 1925. – № 7-8. – С. 195.
- <sup>26</sup> ЦДАВО України. – Ф. 3956. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 5.
- <sup>27</sup> ЦДАВО України. – Ф. 3956. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 4-5; Нова Україна. – Прага, 1923. – № 7-8. – С. 310.
- <sup>28</sup> Наріжний С. Українська еміграція... – С. 199.
- <sup>29</sup> ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 403. – Арк. 1-2; Нова Україна. – Прага, 1923. – № 7-8. – С. 310; Тризуб. – Прага, 1925. – № 8. – С. 10.
- <sup>30</sup> Наріжний С. 15 літ ... – С. 3-4.
- <sup>31</sup> Праці Українського історично-філологічного товариства в Празі. – Прага, 1926. – Т. I. – С. 2.
- <sup>32</sup> ЦДАВО України. – Ф. 3956. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 6.
- <sup>33</sup> Справоздання про діяльність “Українського історично-філологічного товариства в Празі” од 30 травня 1923 р. до 31 травня 1924 р. – Прага, 1924. – С. 4.
- <sup>34</sup> Праці Українського історично-філологічного товариства в Празі. – Прага, 1926. – Т. I. – С. 3-4.
- <sup>35</sup> ЦДАВО України. – Ф. 3956. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 6.
- <sup>36</sup> Праці Українського історично-філологічного товариства в Празі. – Прага, 1926. – Т. I. – С. 4-5.
- <sup>37</sup> Наріжний С. Українська еміграція... – С. 209-210.

Микола Костриця

*Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти*  
Житомир

## РОЛЬ ТОВАРИСТВА “ВОЛИНЬ” ТА ІНСТИТУТУ ДОСЛІДІВ ВОЛИНІ У ВІННІПЕЗІ (КАНАДА) У СТАНОВЛЕННІ НАУКОВОГО ВОЛИНОЗНАВСТВА

Історію волинського краєзнавства у ХХ ст. неможливо розглядати без врахування внеску у його доробок вихідців з Волині у діаспорі. Так сталося, що протягом останнього століття десятки тисяч вихідців з Волині через соціально-економічні, політичні, етнічні, релігійні, сімейно-родинні та інші причини змушені були покинути свою історичну батьківщину і осісти на постійне мешкання у багатьох країнах – від Західної Європи до Австралії, від Південної Америки до США і Канади. Та навіть опинившись за тисячі кілометрів від своєї прабатьківщини, найдіяльніші і найсвідоміші вихідці з волинської України шукали шляхи об'єднати зусилля на терені вивчення історії і культури рідного краю.

Серед численних краєзнавчих товариств, об'єднань, гуртків воли-

нознавчого спрямування, що зародилися у діаспорі, чільне місце за результатами своєї діяльності посідає товариство “Волинь” та Інститут дослідів Волині у Вінніпезі (Канада). Після другої світової війни майже одночасно у Нью-Йорку, Клівленді, Буффало, Торонто та Вінніпезі організувалися краєзнавчі осередки вихідців з Волині<sup>1</sup>. Найбільшою активністю відзначалася діяльність осередку у Вінніпезі. Саме у цьому канадському місті й відбулися організаційні збори, на яких за ініціативи інженера Максима Бойка було вирішено консолідувати розпорошені сили волинян у майбутнє Товариство<sup>2</sup>.

На організаційній нараді, що відбулася у приміщенні колегії Св. Андрея, інженер Максим Бойко, Гнат Дучинський, Антон Молитвеник, Степан Миколайчук, Коленник Щерблюк, Тиміш Мельник, Володимир Мельник підписали спільну заяву такого змісту: “Нижчепідписаний гурток волинян у місті Вінніпезі на сходинах, що відбулися 26 листопада 1949 р. в будинку Колегії Св. Андрея, після обговорення справи постановив звернутися з закликом через вільну українську пресу на всіх континентах Західної півкулі до своїх братів-земляків, щоб вони взяли участь у збиранні матеріалів про життя українців на Волині в період від 1917 до 1949 р. під московською, польською та німецькою окупаціями.

Зібраний матеріал має бути опрацьований під назвою “Волинь у боротьбі за волю України”, виданий книжкою або друкований розділами в українській вільній пресі. Метою цієї праці має бути відмоскалення і відкомунізування наших братів, що прибули в Канаду, США, Аргентину й інші країни в передвоєнних роках. Намічена праця повинна мати історіографічний характер. Організацію збірки поручено інженеру М. Бойко. Бажаємо, щоб вищеназвана праця мала чисто національний характер з науковим підходом і не була пов’язана з жодною організацією чи партією...”<sup>3</sup>.

Понад півтора роки ініціативна група здійснювала підготовчу роботу по створенню на базі існуючого Товариства науково-дослідної інституції, яка б стала продовжувачем славних традицій Товариства дослідників Волині, що діяло в губернському Житомирі у 1900 – 1920 рр.<sup>4</sup> 21 липня 1951 р. у Вінніпезі на загальних зборах товариства “Волинь” (далі – ТВ) було оприлюднено статут, обрано Раду та дирекцію новоствореної громадської організації волинян, яка отримала назву “Інститут дослідів Волині” (далі – ІДВ). Головою ІДВ був обраний доктор Ю. Мулик-Луцик, секретарем – М. Бойко, скарбником – М. Подворняк, референтом – І. Онуфрійчук<sup>5</sup>. Одночасно було обрано й Раду ІДВ, яку очолив С. Радчук. “Враховуючи, що на віддалі важко досліджувати історичну Волинь, – зазначив голова ІДВ, – але беручи до уваги той факт, що за кордоном перебуває велике число живих свідків з численними матеріалами, маємо надію на успіх у праці”<sup>6</sup>.

В числі пріоритетних завдань ІДВ вважав за суттєве здійснювати шляхом друкованого слова захист історичної приналежності Волині

як невідомої частини України, об'єктивно висвітлювати визвольні події на Волині, підтримувати всі зусилля для об'єднання фізичних, духовних і наукових сил українського народу, служити вищому добру України<sup>7</sup>. В "урочистому обіті" волиняни зобов'язалися "пожертвувати всі свої сили справі визволення України"<sup>8</sup>. Вони добре розуміли складність проблем адаптації на північно-американському материкові, цілком слушно зазначаючи, що їм може загрожувати денационалізація на місцях нового поселення. У зв'язку з цим робили все можливе, щоб "спільними силами служити українській справі та зберігати всі ті цінності духу, що в спадщину передала наша історія"<sup>9</sup>.

Планувалося також широко співпрацювати з іншими науковими інституціями, що займаються волинознавчою тематикою. До співпраці були запрошені Улас Самчук, поетеса Оксана Лятуринська, сестра Лесі Українки Ізидора Косач-Борисова, скульптор Леонід Молодожанін, протоієрей С. Герус, отаман Тарас Бульба-Боровець, митрополит Іларіон та ряд інших визначних діячів волинської діаспори. Щоб підкреслити наступність зв'язків з Товариством дослідників Волині, що діяло на початку ХХ ст. в Житомирі, почесним головою ІДВ було обрано митрополита Никанора (Абрамовича), який свого часу був дійсним членом ТДВ.

Постать Никанора Никандровича Абрамовича (1883 – 1969) була досить колоритною. Він доводився молодшим братом відомому організатору краєзнавчого руху на Волині у першій третині ХХ ст. П.Н. Абрамовичу. Закінчив Волинську духовну семінарію в Житомирі, Київську духовну академію. В сан ієрея був рукоположений у 1910 р. і служив на Західній Волині. З червня 1915 р. евакуйований до Житомира, де активно поринув у громадську діяльність. Тут він займався опікою над біженцями, став за рекомендацією брата членом ТДВ. В часи української державності Н. Абрамович налагоджував у Житомирі українське церковне життя, був Волинським губернським інспектором народної освіти, активним членом Братства св. Спаса, що ставило одним із своїх завдань – відродження українських традицій в Православній церкві. У 1918 р. редагував в Житомирі культурно-освітній щомісячник "Світець", а в 1919 р. – співредактором україномовного часопису "Громадянин". У тому ж році видав брошуру "Просвіта на селі"<sup>10</sup>.

У повоєнні роки митрополит Никанор мешкав у Західній Німеччині, де очолював УАПЦ на еміграції. Не полишав громадську роботу, у 1954 р. був обраний почесним головою ІДВ, передавши у 1961 р. цю посаду митрополиту Іларіону<sup>11</sup>. Н.Н. Абрамович є автором ряду історико-краєзнавчих праць, зокрема "Наші могили" (інструктивні вказівки до розкопування курганів), "Культ предків на Волині", "Історія Дерманського монастиря", "Старі церковні звичаї на Волині" та ряд інших.

У 1958 р. на прохання відповідального редактора "Літопису Волині" А.Ф. Шумовського, митрополит Никанор надіслав свої спогади

про Товариство дослідників Волині. Ось лише невеличкий уривок, який красномовно свідчить про тогочасний дух, що панував у ТДВ та інтереси його членів (авторський стиль збережено). “Давно те було. Пам’ять зраджує. Прізвища позабував. Як не дивно, а в ньому (Товаристві – М. К.) злилися до купи українці, малороси, москалі і поляки. Всякий від душі старався дати щось нового. Всі любили Волинь і зажерливо, один перед одним, громадили знання про неї.

А. Ксенжопольський (зоологія), С. Гамченко (археологія), С. Бржозовський (метеорологія), В. Кравченко (етнографія), М. Белонін (геодезія), П. Абрамович (фольклор), С. Бельський (мінералогія), О. Фотинський (історія) – це стовпи, а за ними довгий хвіст з нас, молодих ентузіастів. Всіх, незалежно фаху, жваво цікавило і відкриття підземної річки “Льви”, і розкопка Батиевих курганів, і відшукання громових стріл та сокирок, і поклади лабрадору, і збирання старовинних нош, і предківські малюнки, і фольклор. Бракувало одного – грошей. І ця організація трималася чудом та самопосвятою членів. Нам, молодим, завжди доводилось асистувати де треба і не треба...

Пам’ятаю одного разу їхали ми з проф. Тутковським в напрямку Черняхова “ізвозчиком”. І ось в дорозі старий несподівано скотився з брочки, став рачки на шосі й почав очайдушно когось лаяти. Збентежено скочив і я, вхопився підіймати професора, став співчувати... Але він окрім лайки ні до чого не був здатний. “Негодяї, мерзавці, олухи, скоти...” “Кого ж це ви так і за що?” “Посмотріте, – кричав старий, – что они делают!” Почав видряпувати руками якогось камінця з шосі. Робота була нелегка. Помагав і я, нічого не розуміючи. “Посмотріте, да это же чистейший лабрадор, а они мостовіе ім мостят...” І він пестливо протирав якусь камінюку хустиною...

Замилування до дослідження Волині, заложене в мене Товариством, не покидало мене на протязі всього мого життя”<sup>12</sup>.

Наші земляки добре усвідомлювали, що на історичній батьківщині волинознавча наука партійними структурами перетворена в знаряддя ідеологічної боротьби, зведена до класового підходу (а звідси й до необ’єктивного) у висвітленні минулого краю. Щоб ліквідувати цю односторонність та необ’єктивність, було організовано збирання різноманітних волинознавчих матеріалів, зокрема, документальних, іконографічних, нумізматичних, етнографічних, філокартичних та інших. Велика увага приділялась спогадам. Всі вони увійшли до перших архівних фондів ІДВ, з яких редакційна рада вибирала найкращі зразки для друку. З цією метою було створено видавничий фонд, який складався з внесків членів ТВ, що мешкали в США і Канаді. Згодом стали надходити кошти і від членів ТВ із Західної Європи, Австралії та Латинської Америки. Невдовзі у Нью-Йорку побачили світ два числа квартальника “Волинь”, а у Вінніпезі – збірник “Волинь у боротьбі за волю України”. Та як показав перший досвід, коштів на обидва збірники не вистачало.

15 серпня 1951 р. на засіданні дирекції ІДВ з метою консолідації зусиль було вирішено зоорганізувати новий науково-популярний збірник волинознавства “Літопис Волині”. Як зазначав секретар ІДВ Максим Бойко, “практика показала, що нечисленній волинській еміграції не під силу вдержати збірник і журнал, та що краще їх треба об’єднати під одну назву, що була б трибуною для всіх волинян, а також тих авторів наукових і популярних матеріалів, що є уродженцями всіх волостей України”<sup>13</sup>.

Перше число “Літопису Волині” побачило світ 1953 р. в Аргентині, у друкарні волинянина – видавця з Буенос-Айреса Степана Кравця<sup>14</sup>. У збірнику вміщено цілий ряд наукових розвідок, спогадів, документів. Особливо виділялися статті Анатолія Дублянського, Тараса Присяжного, Леоніда Долінського. Серед них розвідки як про давню історію краю, зокрема про походження назви “Волинь”, легенди про заснування Луцька, замок Любарта в Луцьку, так і про недалеке трагічне минуле – масові вбивства в’язнів Луцької в’язниці органами НКВС на початку війни Німеччини з колишнім СРСР.

З кожним наступним числом “Літопису” ставала різноманітною його тематика, до написання статті залучалися нові автори, ширше висвітлювалися події, що відбувалися в Україні. Тематична палітра “Літопису Волині” надзвичайно різноманітна. На сторінках часопису висвітлювалися питання археології та історії, географії, природи, населення, господарства Волині, релігійне життя, культура, етнографія, літературознавство, преса, велися рубрики з філателії, нумізматики. Окремий цикл статей було присвячено життю волинян у світі, польській, німецькій та радянській окупації Волині, друкувалися також різноманітні документи, спогади, мемуари. Регулярність виходу збірника залежала від наявності коштів. Окремі випуски “Літопису” присвячувалися до ювілейних дат в житті України, Волині. Зокрема, до 1000-річчя Хрещення Київської Русі, до 100-ліття поселення українців в Канаді, 40-річчя ІДВ і Товариства “Волинь” у Вінніпезі. Останнє число “Літопису Волині”, що побачило світ 1992 р., присвячено річниці проголошення незалежності України. Слід зазначити, що ІДВ свою видавничу діяльність здійснював виключно за рахунок коштів, що надходили з пожертв, так би мовити “широкої маси” членства ТВ.

Вірне своїй меті, що була проголошена у 1951 р. ТВ разом з ІДВ протягом своєї діяльності докладало всіляких зусиль, щоб зробити посильний вклад у скарбницю розбудови української культури й науки не тільки шляхом видань з волинської тематики, але й також із загальноукраїнської тематики. Насамперед, це стосується публікації праць митрополита Іларіона (І.І. Огієнка), про які йтиметься нижче. Загальноукраїнський аспект діяльності ТВ спільно з ІДВ відіграв головну роль в становленні морального й формального визнання в системі організованого життя всієї української спільноти в Канаді та поза її межами. Краєзнавча діяльність ІДВ – це свого роду епохальна сторінка в історії

українців з Волині за океаном.

Окрім підготовки та видання збірників “Літопис Волині” (всього побачило світ 20 чисел), ТВ та ІДВ з самого початку своєї діяльності започаткували видання бібліотеки “Літопису Волині”, яка крім праць з історії краю, включала твори відомих письменників, державних діячів, що присвятили своє життя боротьбі за волю України, а також спогади і мемуари. Як зазначається у каталозі ІДВ та ТВ, що вийшов у 1990 р., під його егідою побачило світ 65 назв різноманітної книжкової продукції<sup>15</sup>. Ще понад десяток найменувань вийшло з друку у наступне десятиріччя. Чільне місце посідають праці з історії археології та етнографії Волині. Це дослідження І. Левковича “Нарис історії Волинської землі”, С. Килимника “Український рік у народних звичаях” (у 5-ти томах), О. Цинкаловського “Ріка Прип’ять і її допливи”, “Стародавні пам’ятки Волині”, “Стара Волинь і Волинське Полісся” (у 2-х томах), Є. Пастернака “Нарис історії Холмщини й Підляшшя”, П. Шумовського “Остріг. Історична монографія”, Т. Бульби-Боровця “Армія без держави”, С. Ярмуса “Духовність українського народу” та “В країні моїх батьків”, Ф. Онуфрійчука “Заправославну козацьку Україну”, В. Трембіцького “Національні та державні кордони Великої Волині у 1918 році” та ін.

Серед всіх наукових праць, виданих під егідою ІДВ та ТВ, особливе місце посідає історико-географічний краєзнавчий словник професора Олександра Цинкаловського “Стара Волинь і Волинське Полісся”<sup>16</sup>. Відомий археолог, історик, краєзнавець Олександр Цинкаловський (1898 – 1983) народився в давній столиці Волині – Володимирі. З 1925 р. навчався на православному богословському факультеті Варшавського університету. Ще студентом став співпрацівником Археологічного музею у Варшаві. Невдовзі О. Цинкаловський пов’язує свої інтереси з дослідженням Волині (сюди його делегував музей для збирання археологічних та історичних пам’яток). Після закінчення студій магістер О. Цинкаловський стає членом Польського Археологічного Товариства, згодом членом – НТШ ім. Шевченка у Львові. З 1936 р. О. Цинкаловський очолює Волинський музей при Крем’янецькому ліцеї, де розпочинає збирання матеріалів для своєї головної праці – історико-географічного словника Волині. О. Цинкаловський вважав себе продовжувачем справи відомого краєзнавця Волині М.І. Теодоровича, якого він називав “першим ширим робітником і дослідником” волинського краєзнавства<sup>17</sup>. У 1961 р. вченому вдалося видати польською мовою “Матеріали до праісторії Волині і Волинського Полісся”<sup>18</sup>. Невдовзі побачили світ його праці “Ріка Прип’ять і її допливи” та “Стародавні пам’ятки Волині”.

Тим часом готовий до друку рукопис словника обсягом понад тисячу сторінок лежав без руху. На його видання автор протягом багатьох років не міг відшукати потрібні кошти. Та все ж на схилі років доля виявилася милосердною до автора словника: в середині 80-х років, завдяки ініціативі видавничої колегії ІДВ та Товариства “Волинь”,



праця О. Цинкаловського нарешті побачила світ. Лише декілька місяців до виходу в світ першого тому не дочекався її автор.

У 1998 р. до 100-річчя від дня народження О. Цинкаловського на батьківщині вченого у м. Володимирі-Волинському відбулася міжнародна науково-краєзнавча конференція, його ім'ям названо вулицю, на будинку, де він мешкав, встановлено пам'ятну меморіальну дошку<sup>19</sup>.

Значне місце у видавничій діяльності ТВ та ІДВ посідають праці видатного вченого із світовим ім'ям митрополита Іларіона (в миру професор І.І. Огієнко), якого гірка емігрантська доля привела у 1947 р. до Канади. Іван Іванович Огієнко (1882 – 1972) народився в Брусилові (тепер районний центр Житомирської області) в селянській родині. Ще у 15-річному віці, будучи учнем Київської військово-фельдшерської школи, у петербурзькому часописі “Сельский вестник” опублікував краєзнавчу розвідку “Местечко Брусилов. Как живут крестьяне”<sup>20</sup>. То була перша друкована праця майбутнього вченого-українознавця – перше його правдиве і зболене слово про несправедливо тяжку долю свого народу<sup>21</sup>.

Краєзнавча тематика хвилювала І. Огієнка й далі, коли став студентом Київського університету св. Володимира<sup>22</sup>. Він опрацьовує велику кількість архівних матеріалів, зокрема архіви Воскресенської та Вознесенської церков у Брусилові. “Ввиду того, что жизнь таких заброшенных уголков, каким является Радомышльский уезд, в литературе освещена мало, мы решаем хоть от части коснуться одной из отраднейшей стороны церковно-общественной жизни XVIII в...” – пише Огієнко у короткому вступі до нарису про історію Брусилівської Свято-Воскресенської замкової церкви<sup>23</sup>. У колі науково-краєзнавчих інтересів дослідника історія освіти, братств, медицини рідного краю. Поспіль з-під його пера народжуються один за одним історичні нариси “Брусилівська братська школа”, “Брусилівський братський шпиталь”, “Брусилівське церковне братство”. Характерною рисою І. Огієнка-краєзнавця є маскимальне використання різноманітних архівних і літературних джерел. Він докладно аналізує назви містечок, сіл, річок, урочищ та пов'язані з ними перекази.

Особливу увагу І.І. Огієнко звертає на стан освіти в краї. Він з гордістю відзначає, що у XVII – XVIII ст. школа була майже у кожному селі України. І у зв'язку з цим, з вдячністю згадує відомого польського просвітителя Тадея Чацького, який на початку XIX ст. був головним попечителем шкіл Київського учбового округу, до якого входила й Волинь.

У науковій бібліотеці Київського національного університету імені Тараса Шевченка збереглася унікальна, в єдиному примірнику, книга І. Огієнка “Містечко Брусилов та його околиці. Історичний нарис”. Під шкіряною оправою, на цупких жовтих аркушах паперу рукою автора акуратно наклеєні рівними колонками вирізки з повітової газети “Радомышлянин”, де протягом 1913 р. друкувалося його досліджен-

ня<sup>24</sup>. Нарис викликав великий інтерес читацького загалу, про що свідчать відгуки, видрукувані на сторінках “Радомышлянина”, а також листи, адресовані Огієнкові. Зокрема, читачі його просили написати подібний нарис й про Радомишль<sup>25</sup>.

Проте, подальші події внесли свої корективи в життя І. Огієнка, як і в життя багатьох мільйонів українців. Можна з великою ймовірністю стверджувати, що як би обставини не примусили вченого залишити Батьківщину, то у рідній Україні він обов’язково був би у числі визначних лідерів і організаторів краєзнавчого руху, стояв би у керма духовного становлення України. Та примхлива доля розпорядилася по-іншому. Перебуваючи в еміграції на теренах Європи, а згодом і в Канаді, І. Огієнко й надалі приділяв багато уваги краєзнавчим розвідкам, присвяченим історії, культурі, книгодрукуванню в рідній Україні, зокрема Волині. Серед ґрунтовних публікацій вченого вирізняються такі, як “Українська Пересопницька Євангелія 1556 року”, “Житомирська Євангелія”, “Нарис з історії культурного життя старої Волині”, “Історія українського друкарства”, “Дерманська друкарня: історико-літературний нарис з культурного життя Волині”, “Свята Почаївська Лавра”.

У канадський період життя вченого побачили такі фундаментальні праці як “Словник Шевченківської мови”, “Етимологічно-семантичний словник української мови” у 4-х томах, “Дохристиянські вірування нашого народу”, “Слово про Ігорів похід”, “Князь Острозький та його культурна праця” та багато інших. А взагалі коло інтересів І. Огієнка було неосяжним, число наукових праць величезне.

З 1961 р. І.І. Огієнка було обрано почесним головою ТВ та ІДВ. Саме цим інституціям вчений заповів виключне право на видання і перевидання всіх своїх творів. Спадщина вченого охоплює понад 2000 праць: книжок, монографій, словників, статей, історико-краєзнавчих нарисів, розвідок, науково-популярних статей тощо.

Дослідникам ще належить по-справжньому відкривати для себе і вивчати цінну наукову, в тому числі й краєзнавчу, спадщину велета української національної культури. Ознайомлення професора Києво-Могилянської академії Ю.А. Мицика з архівом І.І. Огієнка у Вінніпезі 1999 р., дає підстави зробити висновок, що творча спадщина вченого зберігається на належному рівні. За це, насамперед, слід дякувати магістру Консисторії Української Православної Церкви у Канаді Володимирі Сеньчуку, який зробив зручну систему зберігання архіву митрополита та уклав його опис<sup>26</sup>. Побіжний огляд описів, проведений Ю.А. Мициком, свідчить, що значна частина праць вченого досі ще не введена в науковий обіг. Залишається сподіватися, що з часом цей безцінний архів повернеться в Україну і буде опублікований.

Підсумовуюче вищесказане, зазначимо, що не дивлячись на більш ніж півстолітню відірваність І.І. Огієнка від рідної домівки, його по праву слід вважати одним із фундаторів краєзнавства Волині, Київщини

та Поділля ХХ ст. Методологічні засади вивчення рідного краю, закладені ще в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. в “український” період його життя, І.І. Огієнко з гідністю проніс через терні і віхоли “європейсько-го” та “канадського” періодів життя, зберігаючи любов до рідної землі, до України, віру в її майбутнє. Як заповіт звучать сьогодні слова митрополита Іларіона, висловлені ним у далекому Вінніпезі 1947 року: “Немає в людині нічого милішого над свою Батьківщину, над свою рідну землю. Де хто народився, де провів свої безтурботні дитячі роки, до тієї землі прив’язується він усією душею своєю на ціле життя. А хто змушений буває відірватися від своєї рідної землі, той мріє завжди про неї, як про святість найбільшу. І багато людей, помираючи на чужині, просять покласти їм у домовину бодай грудочку рідної землі...”

Рідний народ наш займає свою рідну землю, і цю землю ми зобов’язані любити всією душею, й берегти її всіма силами. Бо ж рідна земля – це те найкраще й наймиліше, що тільки має окрема людина чи окремий народ. Щастя народові, його добре життя й розвиток – тільки на рідній землі. Рідна земля ніколи не забувається, а тута за нею все збільшується, коли нас доля заносить далеко й надовго від неї. Рідна земля – це матінка рідна, що вміє потішити й приголубити нас. От чому ми свою Україну зведемо Ненькою<sup>27</sup>”.

З Товариством “Волинь” та ІДВ тісно співпрацював видатний письменник-волинянин Улас Самчук (1905 – 1987)<sup>28</sup>. Під егідою цих науково-видавничих осередків побачили світ його романи “Ост”, “Втеча від себе”, “Чого не гоїть вогонь”, “На твердій землі”, краєзнавчі нариси спогадів “На білому коні”, “На коні вороному”, повість про голодомор в Україні “Марія”, трилогія “Волинь” тощо<sup>29</sup>. У 1980 р. Уласа Самчука було висунено кандидатом на Нобелівську премію. У числі перших в Україні у 1994 р. у збірнику праць Житомирського науково-краєзнавчого Товариства дослідників Волині було видруковано краєзнавче есе письменника “Волинь незабутня”<sup>30</sup>.

У видавничому каталозі ІДВ і ТВ, крім наукових, краєзнавчих і літературознавчих праць, широко представлені пам’ятні марки й поштові картки. Серед пам’ятних марок ювілейні видання, присвячені ІДВ і ТВ, до 1000-річчя хрещення України-Русі, століттю українського поселення у Канаді, Почаївській Богоматері, таким видатним діячам української культури, як митрополит Іларіон, Улас Самчук, Агатангел Кримський, Оксана Лятуринська, Олекса Стефанович. На поштових листівках широко представлена Різдвяна, Великодна, релігійна тематика, зокрема види Почаївської Лаври, Волинської Богоматері та ін. Окремі випуски листівок присвячені І. Огієнку, Лесі Українці, Івану Франку. Спеціальний сувенірний випуск марок і поштових карток було присвячено першому президенту незалежної України Леоніду Кравчуку<sup>31</sup>.

Багаторічна діяльність ІДВ та ТВ у великій мірі стала можливою завдяки звитяжній праці лідерів осередку, насамперед таких як, Юрій

Мулик-Луцик, Максим Бойко, Михайло Боровський, Ілля та Федір Онуфрійчуки, Сергій Радчук, Степан Ярмусь та ряд інших.

Одним з перших організаторів цих поважних наукових осередків волинознавства на канадській землі був доктор Юрій Мулик-Луцик (1913 – 1991)<sup>32</sup>. Народився він в с. Татаринці на Крем'янецьчині, освіту здобував у Львівському та Варшавському університетах. Брав участь у збройній боротьбі проти гітлерівських окупантів на Волині. У повоєнний час проживав у Польщі, Чехословаччині, Австрії, Німеччині. У 1948 р. у Мюнхені під керівництвом професора Ю. Шевельова захистив докторську дисертацію “Психотранспозиція в українському синтаксисі”. Викладав в Українській Богословсько-Педагогічній академії у Мюнхені. З 1948 р. Ю. Мулик-Луцик мешкав і працював у Вінніпезі, тривалий час очолював ІДВ та ТВ. Автор багатьох наукових праць, серед яких “Філософські й психологічні аспекти ономастики”, “За мислительський підхід до політики” та ряд інших<sup>33</sup>.

У перше десятиріччя існування ІДВ та ТВ яскравий слід у їх діяльності залишив Максим Бойко. Він народився 1912 р. в с. Лопушне поблизу Почаєва на Крем'янецьчині. Протягом 1945 – 1948 рр. вивчав економіку в Українській економічній Високій школі в Мюнхені. З 1949 р. інженер М. Бойко оселився у Вінніпезі. Цього ж року за його найактивнішою участю у листопаді місяці було засновано “Ініціативний гурток волинян”, якому судилося зоорганізуватися у Товариство “Волинь”. А ще через два роки на базі останнього утворився Інститут дослідів Волині, секретарем якого було обрано М. Бойка. За його безпосередньої участі побачили світ перші три числа “Літопису Волині”, до виходу яких він доклав зусиль ще як і редактор. На запрошення редколегії “Енциклопедії Українознавства” Максим Бойко з колегами брав участь у підготовці статей про найвидатніших діячів православ'я<sup>34</sup>.

З 1960 р. М. Бойко більше двох років з родиною мешкав в Англії, працював в бібліотеці Лондонського університету. Згодом його запросили на посаду бібліотекаря до Індіанського університету у м. Блумінгтон (США). Тут у 1967 р. він засновує зарубіжний Центр бібліографії Волині. Не забував й про наукові інтереси. У 1969 р. в Українському Вільному Університеті в Мюнхені захищає дисертацію на звання доктора історії економіки. Але головною метою вченого залишається бібліографія Волині. За 25 років діяльності заснованого ним Центру, який активно діяв до 1992 р., М. Бойко підготував 30 бібліографічних збірників<sup>35</sup>. Серед них “Бібліографія джерел історії Волині: Описовий довідник до 1900 р.” (1969, 244 с.); “Бібліографічний довідник поселень Волині ХІХ ст.” (1973, 199 с.); “Бібліографія джерел до історії Волині” (1973, 163 с.); “Історико-бібліографічний нарис друкарства Волині: 1578 – 1830” (1972, 204 с.); “Бібліографія періодики Волині” (1970, 146 с.); “Бібліографія церковного життя Волині” (1974, 237 с.); “Бібліографічний огляд збройної боротьби Волині” (1976, 337 с.) та багато інших.

Бібліографічні покажчики Максима Бойка зберігаються в бібліотеках слов'янських відділів американських університетів, в бібліотеці Конгресу США. В Україні повне зібрання праць М. Бойка, як дарунок автора землякам, знаходиться в Рівненському обласному краєзнавчому музеї<sup>36</sup>.

Одним з провідних діячів протягом всієї 50-річної науково-краєзнавчої діяльності волинян у Канаді був уродженець Ковеля інженер Ілля Онуфрійчук (1911 – 1999)<sup>37</sup>. В результаті так званого “великого ісходу” української еміграції у повоєнний час, Онуфрійчуки опинилися в Канаді. З перших днів Ілля Онуфрійчук став активним організатором Товариства “Волинь” та ІДВ. З 1958 р., отримавши посаду заступника голови ІДВ, а згодом – його голови, спрямовував основні зусилля на формування видавничого фонду. З цією метою активно встановлював зв'язки з різноманітними земляцькими фундаціями, організовував збирання пожертв, поширював видрукувані твори, залучав нову автуру тощо. Ілля Онуфрійчук підтримував тісні зв'язки зі своєю історичною батьківщиною, мав активні контакти з волинськими, рівненськими, житомирськими науково-краєзнавчими осередками дослідників Волині. Особливо ці контакти стали тісними після здобуття Україною незалежності. Починаючи з 1992 р. до Житомира з далекого Вінніпегу регулярно від п. Іллі стали надходити листи і бандеролі<sup>38</sup>. “Дякую за листа, вирізку з газети та книжечку “Церква Святого Архистратига Михаїла”, все дуже цікаве. Дуже радію, що у Вас почалася творча видавнича діяльність. Щастя, Вам Боже!

Висилаю деякі числа “Літопису Волині”, в них знайдете все, про що питаєте. З часом вишлю Вам бракуючі числа “Літопису”, щоб мали повний комплект. Деякі числа вичерпані, але для вас знайдемо. Також в разі потреби вишлемо і інші наші видання. Дякуємо за запрошення на конференцію, обмірковуємо на засіданні Редакційної колегії, тоді Вас повідомимо.

З щирим привітом і глибокою до Вас пошаною. І. Онуфрійчук.” (Лист від 3 серпня 1992 р.)<sup>39</sup>.

“Дякую за листи та Святочні побажання і привітання, зокрема дякую від усього членства. Радію, що одержали все, що Вам вислав. На Конференцію, яка відбудеться у Вас 9-12 вересня ц. р. можливо, що хтось з нас прибуде, а як не зможе, тоді вишлемо привіт. 18 лютого ц. р. вислав Вам “Стара Волинь і Волинське Полісся” О. Цинкаловського у двох томах, це буде одна посилка. Сьогодні враз з цим листом висилаю “Український рік в народних звичаях” С. Килимника в 5 томах і ще, можливо, цього тижня вишлю “Армія баз держави” Т. Бульби-Боровця та 17-18 число “Літопису”. Даю згоду увійти до редакційної колегії праць Вашого товариства, але допомогти не багато зможу, бо закиданий працею. Мабуть вийде цієї осені ще одне число “Літопису Волині” і на тому припинимо видання “Літопису”. Нема кому редагувати, може б Ви продовжували? З привітом і повагою, щиро Ваш І. Онуфрійчук.”

(Лист від 21 лютого 1993 р.).

На жаль наступне число “Літопису Волині” виявилось останнім. Причину можна зрозуміти з листа п. І. Онуфрійчука від 10 липня 1993 р. в якому він з сумом повідомляє, що у нас (у Вінніпезі – М.К.) не весело, бракує всюди людей до праці, а ці, які працювали, постаріли і багато науковців померло, нікому їх заступити. Що буде, то Бог один знає”.

Й надалі Ілля Федорович у перервах між лікарнею, надсилав зворушливі листи до Житомира, бандеролі з книжками, поштовими листівками, марками видавництва ІДВ та Товариства “Волинь”. Не забував він малу Батьківщину до останніх своїх днів.

До молодшої генерації діячів ІДВ та ТВ належить останній голова ІДВ доктор Сергій Радчук. Його доля є типовою для західних волинян. Народився у 1926 р. в с. Березовичах Володимир-Волинського повіту. У 1944 р. з батьками емігрував до Німеччини, з 1947 р. мешкає у Канаді. У 1975 р. в Українському Вільному університеті у Мюнхені С. Радчук захистив докторську дисертацію “Нова канадська конституція та етнічні меншини”. У 1974 – 1981 рр. був президентом Комітету українців Канади. У 1985 р. нагороджений найвищою офіційною канадською державною відзнакою “Орденом Канади”<sup>40</sup>.

У червні 1996 р. доктор Сергій Радчук відвідав Україну. Йому та Іллі Онуфрійчуку Вчена рада Волинського державного університету ім. Лесі Українки присвоїла звання почесного професора. Тоді ж було підписано угоду про створення на базі історичного факультету Волинського державного університету філіалу ІДВ<sup>41</sup>. Накреслювалися плани для спільної співпраці. Але час вніс свої корективи.

У грудні 1999 р. у Вінніпезі відбулося останнє спільне засідання Товариства “Волинь” та Інституту дослідів Волині. Засідання водночас було урочистим і сумним. Доктор С. Радчук, підбиваючи підсумки пройденого за 50 років шляху, зазначив, що обидві волинознавчі інституції успішно справилися з покладеною на них історичною місією і з почуттям виконаного обов’язку завершують свою діяльність. Більшість звитяжців-волинян, які у далекому 1949 р. стояли у колиски створення Товариства “Волинь”, а згодом – ІДВ, відійшли у вічність, а нові покоління україномовних канадців асимілювалися на північноамериканському континенті і мають тепер зовсім інші інтереси. “Я щасливий, що справу волинян у діаспорі, зазначив на завершення пан С. Радчук, – тепер гідно продовжують дослідники і краєзнавці етнічної Волині”. На такій оптимістичній ноті була перегорнута остання сторінка історії унікальної волинської інституції за океаном, створеної подвижницькою працею багатьох патріотів за власний “гріш і час”, щоб передати естафету новим поколінням дослідників в незалежній Україні.

Виповнюються слова великого волинянина Уласа Самчука, мовлені ним на початку 50-х років: “Ми вернемось в свою велику, вимучену,



вистраждану землю предків. Не сьогодні, так завтра, не в цьому, так в іншому поколінні; вернемось, не тільки як жива матерія, а і як живий дух, вернемось, і то передовсім в продовженні, як творчість". Ці про-  
рочи слова сьогодні збуваються. Творчий доробок багатьох патріотів-  
українців, розсіяних по світу, повертається в рідну Україну і служить її  
становленню як держави. Не останнє місце у цьому доробку посідає  
наукова спадщина Товариства "Волинь" та Інституту дослідів Волині у  
Вінніпезі.

### *Примітки:*

- <sup>1</sup> Онуфрійчук І. Інститут дослідів Волині у Вінніпезі // Велика Волинь: минуле і сучасне: Тези міжнародної краєзнавчої конференції / Відп. ред. М.Ю. Костриця. – Житомир, 1993. – С. 17.
- <sup>2</sup> Український голос (Канада). – 1993. – № 27. – 2 серпня.
- <sup>3</sup> Бойко М. Десятиліття інституту дослідів Волині // Літопис Волині. – Вид. 2-е. – Вінніпег, 1990. – Ч. 5. – С. 6-8.
- <sup>4</sup> Онуфрійчук І. Вказ. праця. – С. 18.
- <sup>5</sup> Літопис Волині. – Вид. 2-е. – Ч. 5. – Вінніпег, 1990. – С. 21.
- <sup>6</sup> Бойко М., Ворон В. Волинознавство у Північній Америці (1949 – 1994 роки) // Волинь і волинське зарубіжжя: Тези доповідей та повідомлень Міжнародної наукової конференції. – Луцьк, 1994. – С. 21.
- <sup>7</sup> Там само. – С. 22.
- <sup>8</sup> Літопис Волині. – Ч. 5. – С. 22.
- <sup>9</sup> Там само. – С. 11.
- <sup>10</sup> Митрополит Ніканор [Некролог] // Літопис Волині. – Вінніпег, 1971 – 1972. – Ч. 10-11. – С. 14.
- <sup>11</sup> Літопис Волині. – 1990. – Ч. 5. – Вид. 2-е. – С. 23.
- <sup>12</sup> Ніканор А. Лист до відповідального редактора "Літопису Волині" А.Ф. Шумовського // Літопис Волині. – Ч. 4. – Вінніпег, 1958. – С. 3-6.
- <sup>13</sup> Бойко М. Десятиліття інституту дослідів Волині... – С. 3.
- <sup>14</sup> Літопис Волині: Науково-популярний збірник волинознавства. – Нью-Йорк; Вінніпег; Буенос-Айрес, 1953. – № 1. – 128 с.
- <sup>15</sup> Каталог книжок Інституту дослідів Волині і Товариства "Волинь" у Вінніпезі. – Вінніпег. – 1990. – 16 с.
- <sup>16</sup> Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся: Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року в 2-х томах: Т. 1. – Вінніпег, 1984. – 600 с.; Т. 2. – Вінніпег, 1986. – 578 с.
- <sup>17</sup> Цинкаловський О. Княжий город Володимир. – Львів, 1935.
- <sup>18</sup> Цинкаловський О. Матеріали до праісторії Волині і Волинського Полісся. – Варшава, 1961 (польською мовою).
- <sup>19</sup> Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і Волинь: Науковий збірник / Відп. ред. Г.В. Бондаренко. – Луцьк, 1998. – 296 с.
- <sup>20</sup> Огиенко І. М-ко Брусилов. Как живут крестьяне // Сельский вестник. – 1897. – Июль.
- <sup>21</sup> Тимошик М. Голгофа Івана Огієнка. – К.: Заповіт, 1997. – С. 18.

- <sup>22</sup> Костриця М. Іван Огієнко – дослідник Волині // Дивокрай: Хмельниччина волинська. – 1995. – № 1. – С. 78-81.
- <sup>23</sup> Огієнко И. Брусиловская Св. Воскресенская замковая церковь: Исторический очерк. – Киев, 1914.
- <sup>24</sup> Тимошик М. Вказана праця. – С. 25.
- <sup>25</sup> ЦДАВОВУ у Києві. – Ф. 1871. – Оп. 1. – Од. зб. 3. – Арк. 16.
- <sup>26</sup> Мицик Ю., Сеньчук В. Болохівський край в архівній спадщині митрополита Іларіона (Огієнко): з нових досліджень // Болохівщина: земля і люди: Матеріали Всеукраїнської конференції “Велика Волинь”. – Т. 20 / Відп. ред. О.І. Журко, М.Ю. Костриця. – Хмельницький; Стара Синява; Любар, 2000. – С. 260-274.
- <sup>27</sup> Митрополит Іларіон. Бережімо все своє рідне! – Вінніпег: Наша культура, 1947. – С. 12.
- <sup>28</sup> Костриця М. Обереги Уласа Самчука // Житомирський вісник. – 1995. – 17 лютого.
- <sup>29</sup> Рожко В. Науково-видавнича діяльність Інституту дослідів Волині і товариства “Волинь” у Канаді // Волинь і Волинське зарубіжжя: Тези доповідей та повідомлень Міжнародної наукової конференції. – Луцьк, 1994. – С. 24-27.
- <sup>30</sup> Самчук У. Волинь незабуття // Велика Волинь: Т. 15: Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині / Голов. ред. М.Ю. Костриця. – Житомир, 1994. – С. 64-69.
- <sup>31</sup> Костриця М. Сувенір з Канади // Житомирський вісник. – 1993. – 28 травня.
- <sup>32</sup> Онуфрійчук М. Учений педагог, громадський діяч [Юрій Мулик-Луцик] // Волинь і Волинське зарубіжжя. – Луцьк, 1994. – С. 268-269.
- <sup>33</sup> Ярмусь С. Юрій Олексійович Мулик-Луцик відійшов у вічність // Літопис Волині. – Ч. 17-18. – Вінніпег, 1992. – С. 158-162.
- <sup>34</sup> Гуртовий Г. Науковий подвиг волинянина // Волинь (Луцьк). – 1993. – 14 січня.
- <sup>35</sup> Аркушин Г. Волиніана Максима Бойка // Народна трибуна (Луцьк). – 1993. – 20 січня.
- <sup>36</sup> Там само.
- <sup>37</sup> Прокопчук В. Ілля Федорович Онуфрійчук – організатор волинських краєзнавчих студій в діаспорі // Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і Волинь: Науковий збірник / Відп. ред. Г.В. Бондаренко, Луцьк, 1998. – С. 74-75.
- <sup>38</sup> Костриця М. Вінніпег далекий і близький // Житомирський вісник. – 1992. – 30 жовтня.
- <sup>39</sup> Цей та інші цитовані листи зберігаються в архіві Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині.
- <sup>40</sup> Сергій Радчук // Літопис Волині. – Ч. 17-18. – Вінніпег, 1992. – С. 142-144.
- <sup>41</sup> Козельський І. Інститут дослідів у Вінніпезі: штрихи діяльності минулого і майбутнього // Минуле і сучасне Волині: Олександр

Цинкаловський і Волинь: Науковий збірник / Відп. ред. Г.В. Бондаренко.  
– Луцьк, 1998. – С. 14-16.

Володимир Крот

*Кременчуцький інститут Дніпропетровського університету економіки  
та права*  
Кременчук

## **ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ М. ГРУШЕВСЬКОГО В ТВОРЧОСТІ ІСТОРИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ**

М. Грушевський належить до найвизначніших постатей української історії кінця XIX початку XX століття. Його громадсько-політична діяльність мала помітний вплив на розвиток українського національного руху. Природно, що вона ще за життя вченого стала об'єктом докладної уваги дослідників. В часи комуністичного тоталітаризму, який панував в Україні протягом 20-80-х рр. XX століття, було неможливе правдиве висвітлення життя і творчості М. Грушевського. Лише історики, що проживали в Західній Європі та Америці, мали можливість досліджувати громадсько-політичну діяльність Великого Українця.

Метою статті є проаналізувати погляди істориків української діаспори на громадсько-політичну діяльність М.С. Грушевського.

Сучасний український дослідник Р. Пиріг вказував на дві течії в зарубіжному грушевськознавстві – перша представлена Л. Винаром, а друга – О. Прицаком, які по-різному оцінювали внесок М. Грушевського в справу українського національного відродження<sup>1</sup>. З цього приводу варто зазначити, що ставлення до історика залежало від політичних переконань дослідників. Особливо це видно з мемуарних та публіцистичних праць учасників національно-визвольних змагань, які з'явилися в друці протягом 20-50 рр. XX століття. Цей період можна назвати підготовчим в становленні науки грушевськознавства.

На початку 60-х років, завдяки розпочатій діяльності Українського історичного товариства і появою нового часопису “Український історик”, дослідження життя і творчості М.С. Грушевського було поставлено на твердий ґрунт. Вагомий внесок у вивчення спадщини вченого зробив видатний історик О. Оглоблин. Він особисто знав Михайла Сергійовича, працюючи в Києві в 20-ті роки. Стаття О. Оглоблина про М. Грушевського в “Енциклопедії Українознавства” відзначається своєю об'єктивністю та безпристрасністю, особливо в порівнянні з аналогічною, опублікованою майже в той час у Великій Радянській Енциклопедії<sup>2</sup>. Глибше зрозуміти погляди О.П. Оглоблина на громадсько-політичну діяльність М.С. Грушевського допоможе його

праця “М. Грушевський і українське національне відродження”, в якій автор прослідкував еволюцію його політичних поглядів, поставивши їх у зв’язок з тогочасними громадськими подіями. В наступній публікації О. Оглоблин, продовжуючи думку попередньої статті, вказує: “Дві основні ідеї керували Грушевським в його науковій і громадсько-політичній діяльності. Певний взаємочинний зв’язок між ними безперечний, і годі казати, що саме, чи наукова аналізція українського вченого, чи досвід політика їх породила. То були ідеї народництва і федералізму<sup>3</sup>. Згідно першої, М. Грушевський визнавав примат соціальних інтересів над національно-державними, а згідно другої – традиції Кирило-Мефодіївської концепції федералізму отримали перевагу над принципом самостійності.

Узагальнюючи праці О. Оглоблина, присвячені М. Грушевському, слід наголосити, що він високо оцінював роль Михайла Сергійовича в історичному процесі на початку ХХ століття. На основі аналізу творів вченого історик провів прямий зв’язок ідей М.С. Грушевського з попередніми українськими діячами Драгомановим, Кулішем, Костомаровим.

З негативного боку показував громадсько-політичну діяльність М. Грушевського до 1917 року Р. Млиновецький, автор “Нарису з історії українських визвольних змагань 1917 – 1918 рр.”. В ньому він різко критикував публіцистичні статті В. Дорошенка, М. Стахів, в яких ті возвеличували М.С. Грушевського, як українського патріота, політика і публіциста. За переконанням Р. Млиновецького, “на велику шкоду нашому народові у публіцистично-демагогічному запалі московська преса із запеклого ворога австрійської орієнтації М. Грушевського зробила “австрофіла” і “сепаратиста”, більше того, оповістила М. Грушевського “винахідником і творцем української мови”... Галас московських письмен і вереск політиків – спопуляризував серед широких мас української і неукраїнської інтелігенції й півінтелігенції (яка сама не завжди була знайома з тим, що писав проф. М. Грушевський) ім’я М. Грушевського, як головного репрезентанта українського руху<sup>4</sup>”. Звичайно, певна доля правди в цих словах є, але не можна погодитись з подальшим твердженням автора про москвофільський характер діяльності М. Грушевського і з тим, що його заклики до автономії України збивали з пантелику нашу інтелігенцію. Співпраця Михайла Сергійовича з кадетами та трудовиками – це ще не доказ його москвофільства. В боротьбі за права українського народу М. Грушевський шукав союзників серед ліберальних діячів Росії, проте він не був простим знаряддям в їхніх політичних цілях. Твердо стоячи на необхідності надання Україні автономії, історик в палких дискусіях доводив природність і законність українських вимог.

Узагальнюючи твердження Р. Млиновецького, слід зазначити, що він вірно визначив прихильність М. Грушевського до федералізму, проте, не врахував конкретних історичних умов, в яких він діяв, адже в ті

часи ідея автономії України була прогресивною і доволі радикальною. Історична праця Р. Млиновецького відображає погляди правого спектру політичних сил української діаспори, представники якого часто звалювали всю вину за поразку визвольних змагань 1917 – 1920 рр. на М. Грушевського. Звідси йде категорично негативна оцінка його громадсько-політичної діяльності на всіх етапах життя історика.

Професор Кентського університету (США) Любомир Винар зробив вагомий внесок у вивчення та популяризацію життя і творчості М. Грушевського. Об'єктом його дослідження був переважно галицький період в діяльності Михайла Сергійовича, якому автор присвятив кілька статей і монографій<sup>5</sup>. А. Винар, надаючи пріоритет галицькому періоду в житті історика, підкреслював його загальноукраїнське значення. Він влучно зазначав, що культурне вогнище, створене М. Грушевським в Галичині, стало основою загальноукраїнського національного відродження на початку ХХ століття. А. Винар справедливо визначив, що революційні події 1905 року в Росії спричинили до швидкої переорієнтації М. Грушевського із Галичини на Наддніпрянщину. До його заслуг на ниві грушевськознавства слід віднести періодизацію життя і діяльності М. Грушевського, зокрема він виділяє Львівський період 1894 – 1914 рр., а також перше заслання 1914 – 1917 рр.<sup>6</sup> Дійсно, М. Грушевський до 1914 року мешкав і працював у Львові, але слід зауважити, що з 1905 року центр його громадсько-політичної діяльності перемістився до Києва. А. Винар вказував на цей фактор в своїх працях, але в окремий період, чи підперіод його не виділив. Він також розмежував багатогранну діяльність М. Грушевського на різні напрямки, виокремивши наукову діяльність, суспільно-політичну та культурно-освітню. Особливо цінними для науковців є його методологічні вказівки та аналіз джерел. А. Винар порівнював дві “Автобіографії” М. Грушевського 1906 і 1926 рр., вказав на найважливіші напрямки його діяльності. Аналізуючи його громадсько-політичну діяльність на Наддніпрянщині, А. Винар звернув увагу на два моменти – видання часописів і науково-популярної літератури, і роботу в І Думі, зазначаючи: “М. Грушевський надавав виняткової ваги видавничій справі, поширенні українського друкованого слова, і саме тому зініціював тижневик “Село”, а згодом його продовження, тижневик “Засів”<sup>7</sup>.

Торкаючись діяльності М. Грушевського в І Думі, він вдало доповнював її спогадами соратників вченого Д. Дорошенка та О. Лотоцького, при цьому вказував: “Думський період діяльності М. Грушевського вимагає основного дослідження”. Серед недоліків робіт А. Винара, які присвячені М. С. Грушевському, слід вказати, що вчений ідеалізує видатного історика, показуючи його заслуги – не звертає уваги на прорахунки, котрі безсумнівно впливали на його стосунки з колегами і на справи громадсько-політичні.

Аналіз праць А. Винара з грушевськознавства засвідчує, що він є одним із видатних спеціалістів в цій галузі. Завдяки діяльності очолю-

ваного ним Українського Історичного Товариства та часопису “Український історик”, почалося ґрунтовне дослідження життя та творчості Великого українця. На сторінках нового видання з’явилися цікаві публікації, серед яких слід виділити праці М. Антоновича<sup>8</sup>, І. Витановича<sup>9</sup>, Ю. Герича<sup>10</sup>, А. Жуковського<sup>11</sup> та ін.

На противагу Українському історичному товариству кафедра історії України ім. Михайла Грушевського при Гарвардському університеті, яку очолював Омелян Пріцак, недостатньо уваги приділяла своєму патрону. Оцінки життя і творчості М. Грушевського з боку О. Пріцака викликали полеміку між ним і Л. Винарем, який з обуренням поставився до його твердження, що “М. Грушевський залишився на все життя вірним світоглядові своєї молодості, що, до речі, ніколи не вийшов поза сферу національної романтики та ідилії”<sup>12</sup>. Відкинув Л. Винар, як безпідставне, позбавлене будь-якої джерельної бази звинувачення О. Пріцака, згідно якого М. Грушевський “своєю науковою і політичною діяльністю спричинився у вирішальний спосіб до моральної і фізичної ліквідації української аристократії”<sup>13</sup>. “Питається: кого ж саме з української аристократії морально і фізично ліквідував М. Грушевський? – зазначав Л. Винар. – Нам взагалі невідомо про будь-яку ліквідацію, яку проводив М. Грушевський, а коли О. Пріцаку такі речі відомі, то їх варто назвати по імені”<sup>14</sup>.

Дискусія між Л. Винарем і О. Пріцаком свідчить про неоднозначне сприйняття життя і творчості спадщини М. Грушевського серед української діаспори.

Вагомим внеском в грушевськознавство стала докторська дисертація Т. Приймака “Михайло Грушевський: політика національної культури”<sup>15</sup>. Її автор намагався виробити власну позицію щодо діяльності М. Грушевського. Він зважено оцінює життя та творчість вченого, не відкидає його заслуг і не замовчує помилок. В розділах “Очима до Києва 1905 – 1917” Т. Приймак торкається питання громадсько-політичної діяльності вченого в Російській Україні. Широко використовуючи публіцистичні твори М.С. Грушевського та спогади його сучасників, автор визначив суть поглядів історика, а саме, його прихильність до перебудови Росії з унітарної держави до федерації вільних народів. Досить вдало дослідник показав складні відносини між М. Грушевським та його соратниками, при чому Т. Приймак не милував і свого головного героя, характеризуючи його як “постійно зайнятого, нещадного на язык, залюбленого у власні твори”<sup>16</sup>. В цілому автору вдалося показати в усій складності справжнє місце М. Грушевського в житті українського народу на початку ХХ століття, розкрити маловідомі сторінки його громадсько-політичної діяльності. Проте, через бракархівних джерел не всі аспекти життя М. Грушевського були достатньо висвітлені. Це стосується перш за все його роботи в І Думі, взаємовідносин з російськими лібералами та обставинами арешту Михайла Сергійовича.



В статті “Конституційний проект М. Грушевського з 1905 року” Томас Приймак проаналізував погляди історика на устрій Російської держави та місце України в майбутній федерації. Він також наголосив на взаємозв’язку федералістичних поглядів М. Грушевського з ідеями Кирило-Мефодіївців, відмітив, що стаття “Конституційне питання і українство в Росії” “являється особливим етапом у еволюції громадського життя вченого”<sup>17</sup>. Отже, Т. Приймак був одним з перших дослідників діаспори, хто почав вивчати громадсько-політичну діяльність М.С. Грушевського на теренах імперії.

Значну увагу приділяли вчені діаспори дискусіям на сторінках англomовних видань з науковцями Заходу, які, знаходячись під впливом російських істориків-емігрантів, необ’єктивно показували роль М.С. Грушевського в історичних подіях на початку ХХ століття. Вивченню та спростуванню західноєвропейської історіографії щодо першого президента України присвячена стаття Б. Будуровича, де він справедливо відзначає, що вчені Європи і Америки не оминали своєю увагою громадсько-політичну діяльність М.С. Грушевського, але через відсутність належної джерельної бази часто необ’єктивно оцінювали її. Наприклад, англійський науковець Вед Аллен в загальній праці, присвяченій історії України, звинувачував Михайла Сергійовича у присто-совництві, закидав йому політичну короткозорість і відсутність глибини думки. Він зображував М. Грушевського, як “неофіта марксиста, який прийшов на старість до переконання в правдивості доктрини історичного матеріалізму”<sup>18</sup>. Як бачимо, твердження Аллена далеке від історичної правди. На противагу йому канадський історик Сімпсон дав високу оцінку життя і діяльності М. Грушевського. “Він міг би прийняти правовірну теорію комунізму, але вибрав шлях свободи і гуманізму. Він вмер так як жив, змагаючись зброєю науки за те, що вважав за правду”<sup>19</sup>. Такі протилежні твердження щодо М. Грушевського віддзеркалювали різні підходи до нього в західній історіографії.

Своєрідний погляд на оцінку діяльності вченого висловив американський історик Армстронг в праці “Український націоналізм”. Про М. Грушевського він вказав, що історик “більше ніж інші заслуговує титулу батька українського націоналізму”<sup>20</sup>. Англійський дослідник Є. Карр, даючи оцінку українському національно-визвольному рухові на початку ХХ століття вказував, що в ньому було три лідери, один з них “Грушевський, вчений професор, чия книга “Історія України” забезпечила історичну основу руху”<sup>21</sup>.

Незважаючи на те, що в західноєвропейській і американській історіографії відсутні спеціальні дослідження життя і творчості М. Грушевського, але в узагальнюючих працях з історії України та Радянського Союзу відображено ставлення науковців Заходу до його діяльності. Для історіографії 40-х – 50-х рр. були характерними необ’єктивні оцінки постаті М. Грушевського. Західні вчені часто ставали на точку зору російських істориків-емігрантів, які через свої по-

літичні переконання не могли правдиво писати про нього. В 60-х роках з початком дослідження спадщини вченого українським історичним товариством кількість необ'єктивних оцінок особи М. Грушевського різко зменшилась. Це стало можливим завдяки ґрунтовній дослідницькій роботі вчених української діаспори.

Підсумовуючи огляд історіографії української діаспори, присвяченої М. Грушевському, слід наголосити на тому, що його творчість є предметом гострих дискусій не лише серед істориків, але й політичних і громадських діячів. Великою заслугою науковців діаспори було те, що вивчення життєдіяльності і творчої спадщини вони поставили на твердий науковий ґрунт. Але не всі періоди життя М.С. Грушевського висвітлені в них однаково. Це стосується, в першу чергу, його громадсько-політичної діяльності 1905–1917 рр. на Наддніпрянщині. Недостатньо уваги приділялось зв'язкам Михайла Сергійовича з російськими ліберальними діячами, науковцями. Однак, попри ці недоліки, завдяки невисипущій праці істориків української діаспори в 60-х–80-х рр. було створено наукову базу для подальшого вивчення життя і творчості М. С. Грушевського.

### *Примітки:*

<sup>1</sup> Пиріг Р. Грушевськознавство: стан та перспективи розвитку // Український історичний журнал. – 1996. – № 5. – С. 26.

<sup>2</sup> Енциклопедія Українознавства / За ред. В. Кубійовича. – Львів, 1993. – Т. 2. – С. 455.

<sup>3</sup> Оглоблин О. М.С. Грушевський 1866 – 1934 // Український історик. – 1966. – № 1-2. – С. 9.

<sup>4</sup> Млиновецький Р. Нарис історії українських визвольних змагань 1917 – 1918 рр. – Львів: Каменяр, 1994. – С. 56. – С. 56.

<sup>5</sup> Винар Л. Галицька доба М. Грушевського 1894 – 1914 // Український історик. – 1967. – № 1-2. – С. 5-22;

Винар Л. Думки з приводу 50-х роковин смерті М.Грушевського // Український історик. – 1984. – № 1-4. – С. 7-20; Винар Л. М. Грушевський і Наукове товариство імені Тараса Шевченка. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1970. – 110 с.; Винар Л. Михайло Грушевський і загальні збори НТШ в 1913 році // Український історик. – 1984. – № 1-4. – С. 64-81.; Винар Л. Михайло Грушевський в боротьбі за український університет. – Мюнхен: Українське історичне товариство, 1968. – 20 с.; Винар Л. Чому Михайло Грушевський повернувся в 1914 році // Український історик. – 1967. – № 3-4. – С. 103-108.

<sup>6</sup> Винар Л. Думки з приводу 50-х роковин смерті М.Грушевського // Український історик. – 1984. – № 1-4. – С. 10.

<sup>7</sup> Винар Л. Автобіографія М. Грушевського з 1906 і 1926 років, як джерело до вивчення його життя і творчості. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1974. – С. 23.

<sup>8</sup> Антонович М. До взаємин М.С. Грушевського з С.О. Єфремовим

// Український історик. – 1975. – № 2. – С. 258-264.

<sup>9</sup> Витанович І. Уваги до методології і історіографії М. Грушевського // Український історик. – 1966. – № 1-2. – С. 32-51.

<sup>10</sup> Герич Ю. До бібліографії М. Грушевського // Український історик. – 1972. – № 1-2. – С. 66-84.

<sup>11</sup> Жуковський А. М. Грушевський і журнал “Україна” // Український історик. – 1986. – № 1-2. – С. 5-30.

<sup>12</sup> Прицак О. Із нагоди столітнього ювілею історика // Листи до приятелів. – 1966. – Ч. 157-159 – Кн. 5-7. – С. 3.

<sup>13</sup> Прицак О. Із нагоди столітнього ювілею історика // Листи до приятелів. – 1966. – Ч. 157-159 – Кн. 5-7. – С. 3.

<sup>14</sup> Винар Л. Думки з приводу 50-х роковин смерті М. Грушевського // Український історик. – 1984. – № 1-4. – С. 10.

<sup>15</sup> Приймак Т. Михайло Грушевський: політика національної культури // Всесвіт. – 1991. – № 4. – С. 179-190.

<sup>16</sup> Там само. – С. 180.

<sup>17</sup> Приймак Т. Конституційний проект М. Грушевського з 1905 року // Український історик. – 1985. – № 1-4. – С. 45.

<sup>18</sup> Будурович Б. М. Грушевський в оцінці західноєвропейської та американської історіографії // Визвольний шлях. – Лондон, 1967. – № 2 – С. 178-181.

<sup>19</sup> Там само.

<sup>20</sup> Armstrong. Ukraine nationalism. Second edition. – Colorado, 1971. – Р. 10.

<sup>21</sup> Карр Э. История Советской России. – М.: Прогресс, 1990. – Т. 1. – С. 239.

ЛЮБОВ КОРНІЙЧУК

*Національний університет “Острозька академія”*

Острог

## **ВИСВІТЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ УСТАНОВ У ФРАНЦІЇ В НАУКОВОМУ ДОРОБКУ А. ЖУКОВСЬКОГО**

В повоєнний час українцями, що з різних причин були змушені покинути Батьківщину було утворено ряд наукових установ та організацій за кордоном: зокрема, Наукове товариство імені Шевченка (далі – НТШ), Українська вільна академія наук, Українське історичне товариство (далі – УІТ) та ін. Діяльність цих організацій була досить різноплановою і багатогранною, охоплювала як організацію конференцій та виставок, так і дослідження окремих ділянок історії, а також видання праць різної тематики. Такі наукові інституції консолідували навколо себе багатьох українських науковців, перед якими стояло чимало завдань, але одним з головних було завдання ознайомлення з іс-

торією України світової громадськості.

Значну увагу історії виникнення, становлення та функціонування окремих товариств та установ приділив в своїх працях історик, голова НТШ в Європі Аркадій Іларіонович Жуковський. На даний час діяльність та наукова творчість дослідника є фактично не вивченою, наявні лише окремі публікації, що висвітлюють його життєвий шлях. Серед таких публікацій варто виділити статтю Л. Винара та А. Атаманенко “Академік Аркадій Жуковський: історик і енциклопедист”, в якій здійснено найповніший виклад біографії А. Жуковського, а також подано стислий аналіз основних напрямків його діяльності. Окремі відомості про життя історика є також у бібліографії його праць, укладеній О. Кучеруком. Що ж стосується аналізу наукового доробку вченого, то в матеріалах, опрацьованих і опублікованих в журналі “Український історик” Ю. Макарем та О. Добржанським міститься стислий аналіз роботи Аркадія Іларіоновича як дослідника історії Буковини, зокрема, характеризуються розділи книги “Буковина. Її минуле і сучасне”, написані науковцем. Однак в жодній із вказаних праць не приділено належної уваги аналізу досліджень з історії українських наукових установ за кордоном. Недостатнє вивчення проблеми і значення його праць для української історіографії визначають актуальність дослідження. Відтак мета даної статті полягає у здійсненні аналізу праць А. Жуковського, присвячених діяльності українських установ у Франції.

Важливі аспекти діяльності НТШ в Європі, Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі та Українського академічного товариства в Парижі (далі – УАТ) висвітлені в таких працях вченого як “Нарис історії Наукового товариства імені Шевченка в Європі”, “Наукове товариство імені Шевченка у своє 115-ліття”, “Наукове товариство імені Шевченка у своє 115-ліття. Континуїтет і осучаснення”, “Пройшли XVI Загальні збори НТШ на Західну Європу”, а також в двох статтях в “Українському археографічному щорічнику” та “Віснику НТШ” (обидві надруковані під назвою “Українська Бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі”) та в англомовній статті в “Harvard Ukrainian Studies”<sup>1</sup>. Українському академічному товариству присвячена стаття в збірнику на пошану Олександра Шульгина.

Чільне місце в дослідженнях А. Жуковського посідають праці, присвячені НТШ в Європі. Увага до діяльності цього Товариства насамперед пояснюється тим, що вчений безпосередньо причетний до реалізації багатьох проектів Установи, знайомий з труднощами на шляху до їх реалізації, адже є багатолітнім головою НТШ. В статтях “Наукове товариство імені Шевченка у своє 115-ліття” та “Наукове товариство імені Шевченка у своє 115-ліття. Континуїтет і осучаснення” автор головну увагу приділяє огляду історії виникнення Товариства, а також основним напрямком його праці визначає видавничу сферу, акцентуючи увагу на виданні “Енциклопедії українознавства”. Дослідник перераховує і подає стислу характеристику всіх видань, що з’явилися

протягом 1983 – 1988 рр. В названих публікаціях подано загальний аналіз здобутків Товариства станом на 1988 р., вказано подальші плани діяльності. Зокрема, мова йде про видання “Енциклопедії України” французькою і німецькими мовами, однак цей проект залишається нереалізованим. Аркадій Іларіонович вказує на потребу видання “Енциклопедичного словника України”. Необхідність такого видання дослідник мотивує тим, що після довголітньої діяльності НТШ в Європі під керівництвом В. Кубійовича і його співробітників, які свою наукову діяльність почали ще в Україні, наступив новий період, діячі якого формувались вже в діаспорі і мають дещо інший підхід і методи праці ніж їхні попередники, їхня увага звернена на наукові потреби сучасної України і для осучаснення “Енциклопедії українознавства” необхідне нове видання<sup>2</sup>. Як відомо, нині видано шість томів під назвою “Енциклопедія сучасної України”, а не “Енциклопедичний словник України”. Варто зазначити, що період діяльності НТШ в Європі під керівництвом В. Кубійовича А. Жуковський називає “періодом Кубійовича”<sup>3</sup> і відзначає його вагомую роль у налагодженні ефективного функціонування Товариства.

В статті “Пройшли XVI Загальні збори НТШ на Західну Європу”<sup>4</sup> Аркадій Іларіонович аналізує діяльність Товариства за 1997 – 2000 рр. і вказує на основні проблеми, з якими доводилось стикатись під час роботи. Зокрема, найгострішими проблемами автор статті вважає зменшення числа працівників у сарсельському осередку та фінансові труднощі<sup>5</sup>. Серед найбільших досягнень Товариства за даний період, крім енциклопедичної діяльності, А. Жуковський називає налагодження ділової співпраці з Львівським та Чернівецьким університетами, а також з Інститутом релігієзнавства при Інституті філософії НАН України. Як і у вище названих публікаціях в даній статті автор основну увагу приділяє висвітленню видавничої діяльності Товариства, оскільки саме цей напрям праці вважає найуспішнішим.

В цілому названі статті розкривають лише окремі аспекти діяльності НТШ в Європі, а цілісну історію Товариства Аркадій Іларіонович подав у своїй монографії “Нарис історії Наукового товариства імені Шевченка в Європі”<sup>6</sup>, яка побачила світ в 2000 р. Варто зазначити, що певні аспекти діяльності Товариства висвітлені також в спогадах та працях В. Кубійовича, зокрема, в працях “Наукове товариство ім. Шевченка у 1939 – 1952 рр.”<sup>7</sup>, “В 10-ліття відновлення діяльності Наукового товариства імені Шевченка (1947 – 1957 рр.)”<sup>8</sup>, в статтях Д. Струка “НТШ і Encyclopedia of Ukraine”<sup>9</sup>, І. Кошелівця “Наукове товариство імені Шевченка сьогодні”<sup>10</sup> та В. Янєва “Нарис співдії НТШ і УВУ в екзилі”<sup>11</sup>. Однак, наприклад, у працях В. Кубійовича основна увага приділена головному проекту сарсельського осередку – “Енциклопедії українознавства”, а В. Янів, який багато свого часу присвятив роботі в Українському вільному університеті (далі – УВУ) і був його ректором, звертав увагу на співпрацю НТШ і

УВУ. Відтак А. Жуковський прагнув здійснити повний виклад історії Товариства на основі архівних матеріалів, періодичних видань та ін.

Виклад матеріалу в праці фактично здійснений за схемою, що передбачає виділення окремих етапів та напрямків діяльності Товариства, подання їх детальної характеристики, а також аналіз давнього напрямку праці. За подібними схемами здійснені дослідження діяльності осередків НТШ в інших країнах, наприклад, в праці П. Саварина “Діяльність осередку НТШ в західній Канаді (1955 – 1985)”, Л. Рудницького “НТШ у США й науковий світ Заходу: спроба аналізу”, Я. Падоха “Промотор української науки”<sup>12</sup>, а також в брошурі “Наукове товариство імені Шевченка у ЗДА”.

А. Жуковський виділяє п'ятнадцять етапів діяльності НТШ в Європі відповідно до проміжків між зборами Товариства: 1) 23.03.1952 – 27.03.1955 рр.; 2) 27.03.1955 – 12.04.1959 рр.; 3) 12.04.1959 – 15.12.1963 рр.; 4) 15.12.1963 – 26.06.1966 рр.; 5) 26.06.1966 – 6.07.1968 рр.; 6) 6.07.1968 – 2.10.1971 рр.; 7) 2.10.1971 – 26.10.1974 рр.; 8) 26.10.1974 – 17.12.1977 рр.; 9) 17.12.1977 – 2.05.1981 рр.; 10) 2.05.1981 – 23.06.1984 рр.; 11) 23.06.1984 – 25.04.1987 рр.; 12) 25.04.1987 – 7.10.1990 рр.; 13) 7.10.1990 – 28.05.1994 рр.; 14) 28.05.1994 – 17.05.1997 рр.; 15) 17.05.1997 – поч. 2000 рр. Олег Романів (голова НТШ у Львові) вважав запропонований вченим поділ історії НТШ дещо формальним, а вичерпними вважав три періоди: 1947 – 1952 рр., 1952 – 1985 рр., 1985 – 2000 рр. Кожен з даних періодів був знаковим, адже на першому відбувалось становлення, на другому – найбільший розквіт діяльності під керівництвом В. Кубійовича і на третьому – переорієнтація діяльності відповідно до потреб материкової України. Свою періодизацію історії Товариства до 1952 р. запропонував В. Кубійович. Він виділив наступні етапи: 1946 – 1947 р., відновлення НТШ у 1947 р., квітень 1947 р. – I пол. 1949 р., I пол. 1949 р. – 1952 р.<sup>13</sup> В основу його періодизації лягли найбільш переломні моменти в історії Товариства, наприклад, утворення нових осередків, зокрема, 1949 р. в Канаді чи перенесення НТШ з Мюнхена до Сарселю в 1951 р. і відповідно названими та іншими ключовими подіями пов'язувалось і виникнення нових проблем та потреби переорієнтації праці.

Аркадій Іларіонович подає також періодизацію історії НТШ від його заснування у Львові і тут виділяє п'ять періодів: 1873 – 1892 рр., 1893 – 1914 рр., 1914 – 1939 рр., 1940 – 1947 рр., 1947 – 2000 рр.<sup>14</sup> Виділення даних періодів зумовлене змінами статусу і місця розташування Товариства, наприклад, рубіжний 1893 р. – це рік перетворення Товариства в наукове, 1947 р. – рік відновлення діяльності Установи в Мюнхені тощо.

Варто зазначити, що О. Романів виокремлює притаманні лише НТШ в Європі “харизматичні здобутки”<sup>15</sup>, які виділяють його серед інших центрів Товариства у світі. До таких здобутків вчений відносить відновлення серійних видань (“Записок НТШ” та “Хроніки НТШ”),



видання “Енциклопедії українознавства”<sup>16</sup>. Особливостями Товариства він вважає те, що всі кошти, потрібні для функціонування осередку, забезпечували своєю місіонерською діяльністю серед українців в діаспорі самі члени, а також проведення чіткої інформаційної роботи, яка виявилась у випуску інформаційних бюлетенів – “Вістей НТШ в Європі” та “Вістей із Сарселю”<sup>17</sup>. А. Жуковський вказав О. Романівом форму забезпечення Товариства вважає однією з основних проблем в діяльності Установи, а проведенню інформаційної роботи та виданню енциклопедії приділяє значну увагу в названій вище праці.

Серед основних напрямків діяльності Товариства на всіх етапах існування А. Жуковський виділяє наступні:

- підготовка та проведення конференцій різної тематики;
- освітньо-культурна робота в окремих осередках “скупчення української еміграції”<sup>18</sup>;
- видання монографічних досліджень членів Товариства;
- налагодження зв’язків з іншими установами як в діаспорі, так і в Україні;
- видання “Енциклопедії українознавства”;
- організація виставок книг;
- забезпечення функціонування бібліотеки НТШ.

Звертає увагу дослідник і на суперечності між Головною радою НТШ, утвореною після того як більшість членів Товариства покинули Мюнхен і з 1947 по 1952 рр. творили його представництва у світі, та з НТШ в Європі в особі В. Кубійовича. Суперечності в основному пов’язувались з необхідністю створення наглядового органу за діяльністю по виданню “Енциклопедії українознавства”, а з цим відповідно не погоджувався В. Кубійович та інші члени НТШ в Європі. Тоді відбувся ще один конфлікт, коли на поч. 1970-х з ініціативи одного з членів Товариства Матвія Стахівача була утворена Секція історії України, що фактично означало розкол Історично-філософської секції. Однак така ситуація тривала недовго і офіційно в 1988 р. оголошено про припинення діяльності новоутвореної секції. Нормальні стосунки НТШ в Європі і Головної ради, а відтак і НТШ в США налагодились в період, коли в 1982 р. посаду президента Головної ради зайняв Я. Падох<sup>19</sup>. Зрозуміло, що не міг оминати увагою Аркадій Іларіонович головний видавничий проєкт НТШ – “Енциклопедію українознавства”, а також “Енциклопедію сучасної України”. Проблемам і завданням, що поставали в ході праці над даними виданнями дослідник присвятив окремий розділ своєї праці. Вчений охарактеризував основні складнощі в роботі над виданням енциклопедії, що були в основному пов’язані з необхідністю редагування великої кількості статей, а до редколегії входило лише кілька постійних членів і фактично весь тягар роботи на початкових етапах ліг на її головного редактора Володимира Кубійовича. Також вчений позитивно оцінив організацію конференцій з метою популяризації енциклопедії. Серед інших видавничих проєктів Тowa-

риства історик перераховує всі книжкові видання, а також наголошує на важливій інформаційній ролі офіційного органу НТШ в Європі під назвою “Вісті НТШ в Європі”. Вони виходили з 1952 р. і подавали офіційні повідомлення, звіти, інформацію про конференції, зустрічі тощо<sup>20</sup>. Також вказує на той факт, що цінним джерелом до історії Товариства є “Вісті із Сарселю”, що виходили з 1963 до 1988 р. і містили інформацію про видавничу та наукову діяльність НТШ в Європі.

Серед основних проблем, що поставали перед Установою дослідник виділяє, окрім звичайно фінансової, малу кількість членів Товариства. З іншого боку таку ситуацію він пояснює тим, що до Установи приймали лише тих людей, що мали відношення до науки, бо першочерговим завданням була наукова праця, а також вагомим у такій ситуації було те, що члени Товариства проживали в різних країнах<sup>21</sup>. Але не зважаючи на всі об'єктивні чи суб'єктивні причини, що ускладнювали діяльність Установи, НТШ в Європі, на думку вченого, в повній мірі здійснило завдання проведення наукової та видавничої діяльності і в історію української науки увійде перш за все завдяки виданню “Енциклопедії українознавства”<sup>22</sup>.

Окреме місце в творчості А. Жуковського займає дослідження діяльності Української бібліотеки імені С. Петлюри в Парижі. На даний час вже опубліковано два монографічні дослідження з даної проблематики, зокрема, це праця В. Михальчука “Українська Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі. Заснування, розвиток, діяльність (1926 – 1998)”, а також праця Я. Йосипишин та М. Палієнко “Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі в світлі джерел та спогадів”. В названих студіях здійснено докладний виклад історії бібліотеки, проаналізовано її зв'язки з науковими установами в Україні, в праці В. Михальчука подано біографії всіх голів Раби бібліотеки і директорів. Статті А. Жуковського були одними з перших спроб викладу її загальної історії. Зокрема, в публікаціях у “Віснику НТШ”<sup>23</sup> та “Українському археографічному щорічнику”<sup>24</sup> під назвою “Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі” Аркадій Жуковський подав загальний огляд історії бібліотеки від заснування і до початку 1990-х. Особливу увагу дослідник звернув на історію заснування бібліотеки, а також на труднощі в її діяльності, що були пов'язані з Другою світовою війною. Найважливішим досягненням в діяльності бібліотеки автор вважає те, що вона стала культурним осередком української еміграції у Франції<sup>25</sup>.

Детальніший аналіз діяльності бібліотеки подано в статті А. Жуковського “The Symon Petliura Ukrainian Library”<sup>26</sup>. Автор виділяє наступні періоди діяльності бібліотеки: 1) 1926 – 1929 рр. – період становлення; 1929 – 1940 рр. – період розширення; 3) 1940 – 1944 рр. – період діяльності під час німецької окупації; 4) 1948 – 1958 рр. – післявоєнний період; 5) 1958 – 1987 рр. – період розширення бібліотечної роботи. Дослідник називає основні функції бібліотеки –

сприяння здійсненню досліджень на українознавчу тематику та студій, присвячених українсько-французьким зв'язкам, переклад французькою мовою україномовних праць, публікація періодичних і неперіодичних видань<sup>27</sup>. Вагомою, на думку вченого, є організація і проведення конференцій, а також лекції на історичну, літературознавчу та соціологічну тематику на базі бібліотеки. Попри труднощі, що поставали перед бібліотекою в ході її функціонування і були пов'язані з необхідністю покращення умов зберігання книг, потребою фінансування та ін., завдяки самовідданій праці колективу бібліотеки вдалось налагодити ще одну досить важливу, на думку дослідника, сферу діяльності – видавничу. А. Жуковський, крім характеристики особливостей видання “Інформаційного бюлетеня” (видавався з 1959 р.), подає стислу характеристику і перелік інших видань. Таким чином, при висвітленні діяльності Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі як і при висвітленні діяльності НТШ в Європі дослідник головну увагу приділяє видавничій діяльності установ, а відтак можна припустити, що добре організована видавнича робота установ для вченого є свідченням ефективної роботи самих установ.

Варто зазначити, що А. Жуковський окреме дослідження присвятив діяльності Українського академічного товариства в Парижі. Вчений виділив три етапи діяльності Установи: 1946 – 1951 рр. – пробний період; 1951 – 1959 рр. – період розквіту; 1960 – 1969 – період закріплення і цілеспрямованості. В основу періодизації покладено зміну напрямків діяльності Товариства. Зокрема, основними завданнями Товариства в період 1946 – 1951 рр. було надання допомоги студентам та членам самого УАТ, а також організація культурної діяльності у формі наукових доповідей<sup>28</sup>. Другий період діяльності, на думку вченого, був найбільш плідним, що вчений пов'язує з перенесенням в 1951 р. осередку НТШ до Сарселю і відповідно з початком співпраці між двома товариствами, яка в основному полягала у залученні членів НТШ до наукових диспутів в УАТ. Помітною датою в діяльності Товариства, на думку А. Жуковського, був 1954 р., коли з ініціативи П. Шумовського при Товаристві створено Літературно-мистецький клуб<sup>29</sup>. Свого роду переломним роком в історії УАТ став 1960 р., коли помер багатолітній голова Товариства О. Шульгин і новим головою обрано А. Вирсту. Після цих подій, щоб популяризувати діяльність УАТ новою формою праці обрано обговорення особливо актуальних на той час питань, наприклад, стану політичного та економічного життя в Україні, проблеми екуменічної діяльності церкви тощо<sup>30</sup>.

А. Жуковський вважав, що основною особливістю діяльності установи був постійний пошук нових шляхів розвитку і в кінцевому результаті основним в діяльності стало виголошення та обговорення наукових доповідей, а також читання літературно-мистецьких творів<sup>31</sup>. Докладний список доповідей та важливих подій Товариства і Літературно-мистецького клубу дослідник також подає у своїй статті.

Вчений здійснює огляд структури УАТ і виділяє такі структурні підрозділи як Генеральний секретаріат, Управу та Контрольну комісію<sup>32</sup>. А. Жуковський вказує на відсутність праць з історії УАТ і зазначає, що фактично її прослідкувати можна лише з єдиного видання Товариства – “Бюлетеня Українського академічного товариства в Парижі”, який вийшов в 1958 р. за редакцією В. Маркуся і в ньому подано огляд діяльності УАТ за 1946 – 1958 рр.<sup>33</sup> Аркадій Іларіонович схвально оцінює ініціативу УАТ щодо створення франко-українського товариства для зміцнення бази творчої співпраці з французькою спільнотою<sup>34</sup>. Однак це завдання не було здійснено і співпраця з французькою спільнотою здійснювалась в рамках окремих контактів наукових і культурних товариств, а також через Посольство України у Франції.

В цілому історія діяльності українських установ була одним з провідних напрямків в науковому доробку А.І. Жуковського. Зокрема, він досліджував діяльність НТШ в Європі, УАТ в Парижі та Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі. Найґрунтовніше вчений дослідив історію НТШ в Європі, оскільки дане Товариство було його основним місцем роботи і він мав безпосередній доступ до джерел, а також був організатором значної кількості проєктів Товариства. Синтетичний виклад історії НТШ в Європі подано в праці дослідника “Нарис історії НТШ в Європі”. Досить ґрунтовні дослідження, які, проте, не вилились у синтетичну працю, вчений присвятив Українській бібліотеці імені Симона Петлюри в Парижі та Українському академічному товариству, що розкривають основні аспекти діяльності цих установ. Загалом, здійснюючи виклад історії установ, Аркадій Жуковський подавав періодизацію, характеристику структури, основні напрямки діяльності та труднощі їх роботи. Дослідник особливо акцентував увагу на видавничій сфері праці та на організації співпраці з іншими науковими установами, а також підкреслював внесок того чи іншого товариства у налагодження франко-українських наукових і культурних зв'язків. Важливим є той факт, що А. Жуковський прослідкував основні аспекти співпраці НТШ в Європі та УАТ, а також НТШ в Європі та Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі. В загальному всі вище охарактеризовані праці є певною мірою й цінними інформативними джерелами з діяльності НТШ, УАТ та Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі, оскільки науковець сам був членом цих установ і мав змогу не лише опрацювати значний масив джерел, які розкривають їх діяльність, а і безпосередньо “творити” їх історію. Зважаючи на останній факт окремі праці дослідника почасти мають характер спогадів, а це, з одного боку, вимагає критичного підходу до них, а з іншого боку, вони є більш інформативними, особливо при висвітленні проблемних моментів, наприклад, пов'язаних з спірними моментами у відносинах НТШ і Головної ради тощо.

*Примітки:*

<sup>1</sup> Винар Л., Атаманенко А. Академік Аркадій Жуковський: історик і енциклопедист // Український історик. – 2003. – № 1-5 (156-160). – С. 397-408.

<sup>2</sup> Аркадій Жуковський. Бібліографія (До 75-річчя від дня народження) / Упор. О. Кучерук. – К., 1997. – 27 с.

<sup>3</sup> Макар Ю., Добржанський О. Патріарх українського буковинознавства // Український історик. – 1998. – № 1-4 (136-139). – С. 151-156.

<sup>4</sup> Жуковський А. Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка в Європі. – К., 2000. – 139 с.

<sup>5</sup> Жуковський А. Наукове товариство імені Шевченка у своє 115-ліття // Український історик. – 1988. – № 1-4 (97-100). – С. 218-221.

<sup>6</sup> Жуковський А. Наукове товариство імені Шевченка у своє 115-ліття. Континітет і осучаснення // Вісті із Сарселю. – Париж; Мюнхен, 1988. – Вересень. – Ч. 31-32. – С. 1-5.

<sup>7</sup> Жуковський А. Проїшли XVI Загальні збори НТШ на Західну Європу // Вісник НТШ. – Осінь 2000. – С. 10-11.

<sup>8</sup> Жуковський А. Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі // Український археографічний щорічник. – К.: Наукова думка, 1992. – Т. 4. – С. 439-441.

<sup>9</sup> Жуковський А. Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі // Вісник НТШ. – 1997. – Ч. 16-17. – С. 13-15.

<sup>10</sup> Joukovsky A. The Symon Petliura Ukrainian Library // Harvard Ukrainian Studies. – 1990. – Vol. 14. – № 1/2. – P. 218-235.

<sup>11</sup> Жуковський А. Українське академічне товариство в Парижі // Збірник на пошану Олександра Шульгина (1889 – 1960). Записки НТШ // За ред. В. Янева. – Париж; Мюнхен, 1969. – Т. 186. – С. 116-139.

<sup>12</sup> Жуковський А. Наукове товариство імені Шевченка у своє 115-ліття. Континітет і осучаснення // Вісті із Сарселю. – Париж; Мюнхен, 1988. – Вересень. – Ч. 31-32. – С. 3.

<sup>13</sup> Жуковський А. Наукове товариство імені Шевченка у своє 115-ліття // Український історик. – 1988. – № 1-4 (97-100). – С. 221.

<sup>14</sup> Жуковський А. Проїшли XVI Загальні збори НТШ на Західну Європу // Вісник НТШ. – Осінь 2000. – С. 10-11.

<sup>15</sup> Там само. – С. 10.

<sup>16</sup> Там само. – С. 11.

<sup>17</sup> Жуковський А. Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка в Європі. – К., 2000. – 139 с.

<sup>18</sup> Кубійович В. Наукове товариство ім. Шевченка у 1939 – 1952 рр. // Український історик. – 1973. – 1-2 (37-38). – С. 8-42.

<sup>19</sup> Кубійович В. В 10-ліття відновлення діяльності Наукового товариства імені Шевченка (1947 – 1957 рр.) // Бюлетень Головної ради наукових товариств ім. Шевченка. – Серпень 1957. – Ч. 2. – С. 4-8.

<sup>20</sup> Струк Д. НТШ і Encyclopedia of Ukraine // Від Наукового товариства ім. Шевченка до Українського вільного університету: Міжнародна

наукова конференція: Пряшів, Свидник, 12-15 червня 1991 р. – Київ; Львів; Пряшів; Мюнхен; Париж; Нью-Йорк; Торонто; Сідней, 1992. – С. 200-204.

<sup>21</sup> Кошелівець І. Наукове товариства імені Шевченка сьогодні // Вісті із Сарселю. – Париж; Мюнхен, 1987. – Ч. 29-30. – С. 8-12.

<sup>22</sup> Янів В. Нарис співдії НТШ і УВУ в екзилі // Від Наукового товариства ім. Шевченка до Українського вільного університету: Міжнародна наукова конференція: Пряшів, Свидник, 12-15 червня 1991 р. – Київ; Львів; Пряшів; Мюнхен; Париж; Нью-Йорк; Торонто; Сідней, 1992. – С. 177-199.

<sup>23</sup> Саварин П. Діяльність осередку НТШ в Західній Канаді (1955 – 1985) // Західньоканадський збірник / Упор. Яр Славутич. – Едмонтон, 1998. – Ч. 3. – С. 311-316.

<sup>24</sup> Рудницький Л. НТШ у США й науковий світ Заходу: спроба аналізу // Від Наукового товариства ім. Шевченка до Українського вільного університету: Міжнародна наукова конференція: Пряшів, Свидник, 12-15 червня 1991 р. – Київ; Львів; Пряшів; Мюнхен; Париж; Нью-Йорк; Торонто; Сідней, 1992. – С. 149-156.

<sup>25</sup> Падох Я. Незнищиме товариство: до 110-річчя НТШ. – Нью-Йорк, 1983. – 20 с.

<sup>26</sup> Наукове товариство ім. Шевченка у ЗДА. – Нью-Йорк, 1960. – 29 с.

<sup>27</sup> Жуковський А. Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка в Європі. – К., 2000. – С. 5-6.

<sup>28</sup> Кубійович В. Наукове товариство ім. Шевченка у 1939 – 1952 рр. // Український історик. – 1973. – 1-2 (37-38). – С. 9.

<sup>29</sup> Жуковський А. Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка в Європі. – К., 2000. – С. 8-10.

<sup>30</sup> Там само. – С. 3.

<sup>31</sup> Там само.

<sup>32</sup> Там само. – С. 4.

<sup>33</sup> Там само. – С. 12.

<sup>34</sup> Там само. – С. 17.

<sup>35</sup> Там само. – С. 57.

<sup>36</sup> Там само. – С. 82.

<sup>37</sup> Там само. – С. 86.

<sup>38</sup> Там само. – С. 98.

<sup>39</sup> Там само. – С. 100.

<sup>40</sup> Михальчук В. Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі. Заснування, розвиток, діяльність (1926 – 1998). – К., 1999. – 654 с.

<sup>41</sup> Йосипишин Я., Палієнко М. Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі в світлі джерел та спогадів. – К; Париж, 2006. – 123 с.

<sup>42</sup> Жуковський А. Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі // Вісник НТШ. – 1997. – Ч. 16-17. – С. 13-15.



<sup>43</sup> Жуковський А. Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі // Український археографічний щорічник. – К.: Наукова думка, 1992. – Т. 4. – С. 439-441.

<sup>44</sup> Там само. – С. 441.

<sup>45</sup> Joukovsky A. The Symon Petliura Ukrainian Library // Harvard Ukrainian Studies. – 1990. – Vol. 14. – № 1/2. – P. 218-235.

<sup>46</sup> Там само. – С. 218.

<sup>47</sup> Там само. – С. 224.

<sup>48</sup> Там само. – С. 234.

<sup>49</sup> Жуковський А. Українське академічне товариство в Парижі // Збірник на пошану Олександра Шульгина (1889 – 1960). Записки НТШ / За ред. В. Янева. – Париж; Мюнхен, 1969. – Т. 186. – С. 116-139.

<sup>50</sup> Там само. – С. 117.

<sup>51</sup> Там само. – С. 119.

<sup>52</sup> Там само. – С. 121.

<sup>53</sup> Там само. – С. 122.

<sup>54</sup> Там само. – С. 123.

<sup>55</sup> Там само. – С. 124.

<sup>56</sup> Там само. – С. 125.

<sup>57</sup> Там само. – С. 126.

Людмила Крот

*Кременчуцький інститут Дніпропетровського університету економіки та права*

Кременчук

## **ДІЯЛЬНІСТЬ ЗЕМСТВ В ОЦІНЦІ ІСТОРИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ**

Земські установи, які були створені в середині XIX століття, відіграли помітну роль в розвитку місцевого господарства, освіти, медицини. Від самого початку їхнього існування вони викликали увагу до себе дослідників. В часи комуністичного тоталітаризму, через ідеологічну заангажованість радянські історики не мали змоги об'єктивно оцінювати діяльність земських установ. На відміну від них вчені, які перебували в країнах Західної Європи і Америки, були вільні в своїх судженнях та оцінках, але їм бракувало архівних джерел. Треба відразу зазначити, що земська тематика не належала до пріоритетних в історіографії української діаспори. Нею займалися переважно колишні земські діячі та службовці.

Серед них слід відзначити О. Моргуна, якого Н. Полонська-Василенко назвала "одним з найкращих знавців земства в Україні"<sup>1</sup>. Він тривалий час працював у земстві, спочатку як гласний та член повітової управи Миргородського земства, а перед початком революції як член

губернської управи<sup>2</sup>. О. Моргун брав активну участь у налагодженні кооперативного руху на Полтавщині. Йому належить праця “Земство на Україні”, опублікована в часописі “Українська дійсність” в 1945 році, що виходив в Берліні, а також стаття “Українські діячі в земствах”. В ній автор визначає земство як “одне з найвидатніших явищ у суспільному, економічному й культурному житті України кінця XIX і початку XX століття”<sup>3</sup>. Він категорично не погоджується з укоріненим серед українців в еміграції стереотипом, що “земство – панська установа, в земстві сидять дворяни-землевласники і розмовляють по-російському”<sup>4</sup>. За допомогою численних прикладів автор руйнує це хибне бачення ролі земських установ. Він називає цілу плеяду земських діячів, які знаходились в опозиції до царизму і як могли відстоювали українські національні інтереси. Серед них “О. Тишинський, голова Чернігівської земської управи, організатор дешевого кредиту для селян, член Чернігівської української громади...; О. Шликевич, голова Козелецької земської управи, член української громади в Петербурзі, відомий економіст-статистик... та інші”<sup>5</sup>.

Торкаючись економічної діяльності земств, О. Моргун відзначає заслуги Б. Вульфєрта, голови Миргородської земської управи з 1907 по 1913 роки. “За часи його головування, – пише він, – в галузі земського господарства зроблено більше цілого попереднього 25 річчя. Особливо великі заслуги його в справах організації земської агрономії, піднесенні тваринництва, розвитку народної просвіти і здоров’я, дякуючи чому Миргородський повіт висунуто на одне з перших місць земської України”<sup>6</sup>. Подаючи загальну оцінку земств Полтавської і Чернігівської губерній, О.Моргун наголошує, що вони “придбали сталий характер народних установ, діючих переважно на користь селян”<sup>7</sup>. І далі: “Земство притягало кращі сили, які, не зважаючи на принципові розходження... не ворогували, не вели лютої боротьби між собою, а дружньо співпрацювали на благо народу. В земствах розгорнулась велика творча робота для піднесення культури і добробуту України. Очолювали земства, керували земською роботою представники українського шляхетства. Можна сказати, це була його лебедина пісня”<sup>8</sup>. Як бачимо, автор цілком поділяє точку зору про безкласовість земств, до того ж він наголошує, що в них працювала значна кількість людей, для яких не були чужі інтереси українського народу.

Проте, в монографічному дослідженні “Нарис історії промислової кооперації” О. Моргун більш стримано оцінює роль та діяльність земських установ в Україні, торкаючись їхньої діяльності в галузі кооперації, він зауважує: “Земські заходи були різносторонні, безперечно корисні і цінні, та все ж таки охоплено було лише частину і при тому невелику частину, такого великого і складного народно-господарського комплексу як кустарна промисловість”<sup>9</sup>. Засновані земствами професійні школи та майстерні, на його думку, були лише “оазами” і нездатні були вирішально вплинути на економічну ситуацію навіть в Полтавській

губернії, де цій справі надавалось великого значення. Головними причинами, які стояли на перешкоді діяльності органів місцевого самоврядування О. Моргун вважав “роз’єднання і ворожнечу... Отже, уряд з недовірям ставився до земства, обмежував його компетенцію, перешкоджав його роботі; земство перебувало в стані хронічної опозиції до уряду”<sup>10</sup>.

В середині земств, також мало місце протистояння: “земські службовці вороже ставилися до виборних земських гласних, як до панів землевласників; старанно прищеплене почуття протилежності класових інтересів викликало соціальну заздрість, відносини земських управ і земських службовців здебільшого були відносинами, що властиві були господарям і наймитам”<sup>11</sup>. Попри критику, О. Моргун віддає належну заслугу земствам в галузі кооперації. Він наводить чисельні приклади їхнього сприяння розвитку кредитних установ, сільськогосподарських товариств, прокатних станцій.

Заслужовує на увагу праця історика української діаспори М. Лазорського “В титанічній боротьбі”, яку було вміщено в збірці історичних нарисів українських письменників “Світотіні”. В ній він подає таку характеристику діяльності земств: “То були відомі органи самоврядування з широкими повноваженнями на селах... мали виборчу систему і в їх розпорядні органи часом приходили особи за маєтковим цензом переважно дрібні поміщики. Але все це не шкодило справі, оскільки в земствах була сама інтелектуальна наша сила – агрономи, вчителі... земські діячі творили велику роботу, їх сміливо можна назвати будителями національного руху, що спільними силами піднесли в Україні хліборобство, торгівлю, медичну опіку та санітарію”<sup>12</sup>.

Автор торкається діяльності видатних земців, серед яких називає Ф. Лизогуба, П. Капніста, С. Величка та “тисячі інших невисипущих культурників, тих, що дбали про добробут свого народу”<sup>13</sup>.

Позитивно оцінює діяльність земств в справі налагодження кооперативних організацій дослідник Ілля Витанович, автор ґрунтовної праці “Історія українського кооперативного руху”. Він зокрема констатує: “...сільськогосподарська кооперація до першої світової війни була майже виключно справою земств”<sup>14</sup>. Розвиваючи свою думку далі, автор відзначає, що “земства давали матеріальну допомогу усім сільським кооперативам не лише кредитом, але й постачанням предметів, потрібних у сільському господарстві через організовані при земських касах склади”<sup>15</sup>. Особливо вчений наголошує на тому, що в земських організаціях виховувалась нова особлива категорія фахової інтелігенції, яку набирали з місцевих освічених людей, куди йшли національно-свідомі молоді інтелігентні сили по закінченні університетського навчання. “На службі в земствах вони мали трохи більше змоги ...прикласти своє знання для потреб і добра рідного народу”<sup>16</sup>. Отже, автор, досліджуючи розвиток українського кооперативного руху, відзначає неабиякі заслуги земських установ в організації та діяльності цієї бла-

городної справи.

В узагальнюючих працях з історії України, які виходили в діаспорі, також діяльність земств оцінювалась переважно позитивно. Н. Полонська-Василенко наголошувала, що “вони сприяли поглибленню українознавчої праці, організовуючи статистичні обслідування економічні, геологічні та інші дослідження, в яких брали участь видатні фахівці..., допомагали ширити національну свідомість, влаштування курсів українознавства, боротьбою за українську школу, популяризацією українського народного мистецтва”<sup>17</sup>. В іншій своїй праці дослідниця наголошує, що “земську роботу, головним чином вели середні землевласники-дворяни, серед яких наприкінці XIX ст. було багато революційно настроєних свідомих українців”<sup>18</sup>. Вона також підкреслює, що найбільші податки на земства платили великі землевласники, бо податки, як згадано вище, йшли з десятини, але користь від земських установ мали переважно селяни та дрібні землевласники.

В кінці 40-х років XX ст. в Нью-Йорку побачила світ праця І. Холмського (Крип’якевича) “Історія України”, в якій автор наголошував, що “земства спричинилися до поліпшення гігієнічних умов, підняли сільське господарство, дбали про устаткування доріг..., але особливе значення мав сам факт, що громадянство було залучене до державної праці, займалося різними актуальними проблемами і мало деякий вплив на їх вирішення”<sup>19</sup>.

Аналізуючи погляди українських вчених за межами СРСР, слід наголосити, що вони в цілому позитивно оцінювали роль земств в Україні. Суттєвим їхнім внеском в дослідження цих органів місцевого самоврядування стало акцентування уваги на національних моментах. Вони, зокрема, відзначали, що Полтавське і Чернігівське губернські земства мали в своєму складі чималу кількість людей, які готові були відстоювати українські національні інтереси. Одночасно земські установи слугували своєрідною школою для підготовки фахових патріотично налаштованих спеціалістів.

### **Примітки:**

<sup>1</sup> Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. – Т. 2: Від середини XVII ст. до 1923 р. – 2-ге вид. – К.: Либідь, 1993. – С. 313.

<sup>2</sup> Моргун О. Нарис історії промислової кооперації. – Мюнхен: Український вільний університет, 1966. – С. 5.

<sup>3</sup> Моргун О. Українські діячі в земствах // Український історик. – 1969. – № 3-4. – С. 56.

<sup>4</sup> Там само. – С. 56.

<sup>5</sup> Там само. – С. 59.

<sup>6</sup> Там само. – С. 61-62.

<sup>7</sup> Там само. – С. 62.

<sup>8</sup> Там само. – С. 64.

<sup>9</sup> Моргун О. Нарис історії промислової кооперації. – Мюнхен: Український вільний університет, 1966. – С. 74.

- <sup>10</sup> Там само. – С. 80.  
<sup>11</sup> Там само. – С. 80.  
<sup>12</sup> Лазорський М. В титанічній боротьбі. Збірник історичних нарисів, оповідань, спогадів “Світотіні”. – Мельбурн: Об’єднання українських письменників “Слово”. Австралійська філія, 1973. – С. 340.  
<sup>13</sup> Там само.  
<sup>14</sup> Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Із праць Історико-філологічної секції НТШ. – Нью-Йорк, 1964. – С. 125.  
<sup>15</sup> Там само.  
<sup>16</sup> Там само.  
<sup>17</sup> Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. Репринтне відтворення 1949 р. – К.: Книга, 1995. – Т. 2. – С. 477.  
<sup>18</sup> Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. – Т. 2: Від середини XVII ст. до 1923 р. – 2-ге вид. – К.: Либідь, 1993. – С. 314.  
<sup>19</sup> Холмський І. (Крип’якевич). Історія України. – Нью-Йорк, 1949. – С. 334.

НАТАЛІЯ ГРИНЬОХ

*Львівська філія Київського національного університету культури  
 Львів*

## **ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВО-ІСТОРИЧНИХ УСТАНОВ У КАНАДІ В 50 – 80-І РР. XX СТ.**

У другій половині XX ст. одним із центрів української історичної науки в діаспорі поряд із Західною Європою та США стає Канада. Після Другої світової війни до цієї поліетнічної країни прибула так звана третя політична хвиля скитальців, переважно з західних окупаційних зон Німеччини. Протягом 1947 – 1954 рр. до Канади приїхало приблизно 34-37 тис. українців<sup>1</sup>. Серед них було чимало людей інтелектуальної праці, що стали ініціаторами створення низки наукових фундацій, фахових товариств. Втім, перебування на північноамериканській землі істориків, які представляли три наукові школи – українських емігрантських наукових центрів, Східної Галичини та УРСР, не привело до організаційного розбрату, а сприяло взаємному пізнанню і міждисциплінарній співпраці. Однак вплив окремих праворадикальних політичних сил на них, зрозуміло, був.

Розвиток української історичної науки в Канаді перш за все пов’язаний з виникненням тут таких важливих наукових центрів, як Канадська Українська Вільна Академія Наук (УВАН) та Канадське Наукове Товариство ім. Шевченка (НТШ). Важливий імпульс ця праця дістала, коли наприкінці 1947 р. на запрошення колеги Святого Андрія у Вінніпезі, президент УВАН Д. Дорошенко переїздить із Західної Європи до Канади. Слідом за ним в січні 1949 р. перебираються ще

два члени президії УВАН – віце-президент Леонід Білецький та генеральний секретар Ярослав Рудницький. Саме вони за дорученням європейської УВАН стали ініціаторами створення Канадської Академії. В лютому 1949 р. Л. Білецький та Я. Рудницький провели низку зустрічей з президентом Комітету українців Канади (КУК) В. Кушніром та членами президії КУК, де обговорили питання заснування автономної УВАН, організації її фінансування і співпраці з іншими українськими організаціями у Канаді та канадською владою. Керівники КУК підтримали ідею створення УВАН, але через фінансові проблеми не гарантували матеріальної допомоги цій науковій інституції.

13 березня 1949 р. організаційна сесія головою УВАН обрала Д. Дорошенка, заступником Л. Білецького<sup>2</sup>. Після смерті Д. Дорошенка у 1951 р. головою Канадської УВАН став Л. Білецький. У 1954 році три УВАН – Канадська, Європейська та США створили спільну президію, що стала символом ідейної і репрезентативної єдності УВАН. Щоправда, з 1955 р. Управа у Вінніпегу діяла як представник виключно Канадської УВАН, передавши функції Президії Управі УВАН у США. З 1955 до 1969 р. Канадську УВАН очолював Яр. Рудницький. Його заступниками були М. Мандрика і сенатор П. Юзик<sup>3</sup>.

Управа містилася у Вінніпезі й мала представництва в Торонто (там мешкало найбільше українців) і Монреалі. В склад УВАН у Канаді увійшли Інститут слов'янознавства, Комісія народознавства, Інститут українознавства, Комісія бібліографії УВАН, бібліотека та архів. При академії створено фахові групи, кабінети, комісії та секції. У 1970 р. у Вінніпезі відкрито музей УВАН. У відкритті експозиції взяв участь міністр культури Манітоби доктор Я. Петерсен. Музей складався головним чином з фондів розформованого Українського воєнно-історичного інституту в Торонто, що були передані Я. Рудницькому<sup>4</sup>.

УВАН налагодила співпрацю з такими відомими науковими установами, як Британський музей у Лондоні, Амстердамський університет і Лейденська університетська бібліотека в Голандії, Музей Пібоді в Кембріджі в США. Представниця академії О. Войченко 1970 р. стала учасником Міжнародного конгресу істориків у Москві, представивши фундаментальну англомовну працю "Українці в Канаді"<sup>5</sup>. Втім, до перебудовного часу (середини 80-х рр.) офіційних зв'язків між УВАН і АН УРСР не існувало, а книги емігрантів, як правило, осідали в спецфондах радянських бібліотек. Підтримувалися тісні зв'язки з Президією УВАН у Нью-Йорку. 1955 р. відбулися наради з керівництвом УВАН у Німеччині та УВАН у Франції. Крім того, Канадська УВАН взяла дієву участь в створенні УВАН у Лондоні, розробивши спільний план дій з професором В. Щербаківським, який погодився очолити англійське відділення організації<sup>6</sup>.

У 1970 – 1973 роках президентом Канадської УВАН був Микита Мандрика, відомий громадський діяч, член Української Центральної Ради у 1917 – 1918 роках. Організація постійно поповнювалася нови-



ми членами, в тому числі й західними науковцями. 12 листопада 1970 р. в число дійсним членом УВАН прийнято професора Альбертського університету, доктора Клайва Кардинала, авторитетного дослідника канадських етнічних меншин<sup>7</sup>.

9 грудня 1973 р. надзвичайні загальні збори Канадської УВАН у Вінніпезі своїм президентом обрали професора історії О. Барана, першим заступником історика М. Марунчака, який очолив і відділ суспільних наук<sup>8</sup>. У березні 1976 року на загальних зборах було обрано новий склад Президії Канадської УВАН. Головою став Я. Розумний (член УІТ, голова Слов'янського відділу Манітобського університету), заступником голови О. Герус. На той час УВАН у Канаді нараховувала 74 члени, в тому числі 38 дійсних, 16 членів-кореспондентів та 20 співробітників<sup>9</sup>.

У 60-80-ті роки поглиблюється співпраця Канадської УВАН з американськими колегами. 17 листопада 1968 року у Канаді було проведено спільну ювілейну наукову сесію з нагоди 50-річчя створення УВАН у Києві й 20-річчя канадської УВАН. З нагоди свята відкрили ново-придбаний Дім науки, де розмістився центральний офіс УВАН<sup>10</sup>.

УВАН постійно проводила наукові конференції, симпозіуми, сесії, “академічні виклади” за участю провідних вчених української діаспори та західних дослідників. З 1960 року щорічними стали сесії Академії, присвячені пам'яті трьох її найвидатніших діячів – Д. Дорошенка, Л. Білецького та М. Ветухова<sup>11</sup>. Здійснювалася широка видавнича діяльність, випускалися серійні праці: “Хроніка УВАН”, “Бюлетень УВАН”, “Бюлетень Президії УВАН”, “Окциденталія”, “Літопис УВАН”, “Ономастика”, “Канадійська україніка”, “Славістика”, “Українські вчені”, “Бібліографія”, “Назвознавство”, “Збірник Заходознавства”, “Література”. Загалом до 1995 року опубліковано понад 90 праць – українознавчих монографій, збірників, розвідок за участю понад 80 авторів.

Як відомо, 1947 р. на з'їзді у Мюнхені була відновлена діяльність крайового Наукового Товариства ім. Шевченка (НТШ) – однієї з найавторитетніших українських наукових інституцій, що призупинила працю на початку 1940 р. у радянському Львові. З виїздом керівників НТШ з Німеччини, у 1951 р. осідком цієї наукової організації в Європі стає Франція, де осіло чимало наддніпрянських емігрантів, діячів УНР. Загалом у 1947 – 1949 рр. до Канади з Європи прибуло 9 дійсних членів НТШ, 11 звичайних. Саме вони стали ініціаторами створення нового Канадського відділу НТШ. В травні 1949 р. у Торонто створили комітет щодо організації Канадського відділу НТШ у складі Є. Вертипороха, Я. Пастернака, В. Бригідера, І. Теслі, О. Тарнавського. Його стараннями розроблено статут, який прийнято на засіданні комітету 27 серпня того ж року<sup>12</sup>. А вже 1 жовтня конференція НТШ за участю 20 делегатів проголосила створення Товариства і обрала його управу на чолі з професором Є. Вертипорохом (очолював до 1974 р.).

Секретарем обрали І. Теслю<sup>13</sup>. На той час Товариство 11 дійсних і 11 звичайних членів. З метою розширення діяльності створено осередки праці у Ванкувері, Едмонтоні, Оттаві, Монреалі<sup>14</sup>. 1953 р. Канадське НТШ змінило назву на НТШ ім. Шевченка – Торонто. У Товариство входило 14 дійсних та 75 звичайних членів, що становило 12,3% від загальної кількості членів НТШ, тобто за чисельністю це була третя організація після американської та європейської<sup>15</sup>. Нарешті в 1955 р. відділи НТШ у США, Канаді та Австралії набули статусу автономних. Координацію цих відділів та Європейського НТШ перебрала на себе надбудова – Головна Рада НТШ. Вона стала репрезентативним і координуючим органом Наукових Товариств ім. Шевченка для дослідження важливих проблем українознавства, підтримки діаспорних учених. У Головну Раду входили голови крайових НТШ, директори секцій (історико-філософської, філологічної, математично-природничої-лікарської).

Після реорганізації управа канадського НТШ розгорнула конструктивну діяльність. Якщо в 1949 – 1953 роках вона провела 56 засідань, то в 1954 – 1959 роках – 68 засідань<sup>16</sup>. Наукова діяльність окремих членів здійснювалася також через секції. Особливо плідною була праця нової комісії Канадознавства, яка розробляла різні проблеми літопису української діаспори.

На початку 60-х років директором історико-філософської секції Канадського НТШ був В. Лев, заступником голови секції – Я. Пастернак, крім нього в секції працювали ще п'ять науковців з Канади<sup>17</sup>.

У 1973 році директором історико-філософської секції обрали географа В. Кубійовича, його заступником історика церкви Б. Боцюрківа, який очолював і комісію суспільних наук<sup>18</sup>.

Після створення Головної Ради НТШ наукова і видавнича діяльність перейшла до автономних крайових НТШ. Основними напрямками роботи Канадської НТШ було проведення щорічних наукових конференцій та сесій, влаштування академічних вечорів, організація бібліотеки, музею і архіву. Лише в 50-60-і роки Канадське НТШ провело шість наукових сесій та конференцій, на яких були розглянуті актуальні питання розвитку української науки, в тому числі історичної. Щороку проводилася Шевченківська сесія з нагородженням шевченківських лауреатів. В ході цих конференцій виступило 157 науковців, що прочитали 183 доповіді.

Канадське НТШ брало активну участь у виданні фундаментальної праці “Енциклопедія Українознавства”, яке було розпочато 1946 року ще під час перебування Головного відділу НТШ у Мюнхені. Водночас розпочато підготовку англomовної “Енциклопедії України”. Заходами Канадського інституту українознавчих студій, НТШ та Канадської фундації українознавства у 1984 – 1993 років було здійснено випуск цього видання (редактор перших двох томів – В. Кубійович, останніх трьох – професор Торонтського університету Данило Гусар-Струк ).

Канадське НТШ брало дієву участь у випуску спільних традиційних видань Наукового товариства ім. Шевченка – “Записок НТШ” (ЗНТШ), “Бібліотеки українознавства”, “Українського архіву”. За період з 1948 р. по 1989 р. вийшло більше шести десятків “Записок НТШ”. Також в 1960 – 1987 роках побачило світ 43 томи “Українського архіву” – збіроч матеріалів і нарисів з питань географії, етнографії, історії окремих регіонів України. З 1951 по 1989 роки вийшов 61 том “Бібліотеки українознавства”.

У 70-80-і роки Канадське НТШ продовжує зміцнюватися організаційно і кількісно. На початку 70-х років воно об'єднувало 16 дійсних, 130 звичайних та 5 членів-прихильників. У лютому 1974 р. відбулися загальні збори товариства, на яких головою управи було обрано Б. Стебельського. Заступником голови обрали В. Мацьківа, референтом В. Веригу<sup>19</sup>. До речі, уродженець Тернопілля В. Верига дотепер веде активну наукову діяльність, публікуючи книги з історії визвольних змагань українців ХХ ст.

На загальних зборах НТШ у листопаді 1977 р. Б. Стебельського знову переобрано головою управи<sup>20</sup>. Розширено й мережу осередків Товариства. Одним з найдієвіших став осередок НТШ на Західну Канаду з осідком у Ванкувері, який заснували 3 грудня 1955 р. Першим його головою обрали дійсного члена НТШ, доктора<sup>21</sup>. Членами осередку в різні роки було 70 науковців<sup>22</sup>.

Керівництво УВАН і НТШ уживало заходи щодо налагодження співпраці. Ще 10 лютого 1950 р. на Конгресі українців Канади ці два поважні наукові центри підписали угоду про співпрацю. 1958 р. за рішенням Конгресу Комітету українців Канади створено Українську наукову раду, до складу якої увійшли представники УВАН, НТШ, а також Осередку української культури й освіти у Вінніпезі та Українського воєнно-історичного інституту в Торонто. У січні 1961 року її очолив Є. Вертипорох, що керував радою до початку 70-их років. У квітні 1968 року його заступниками були Я. Рудницький від УВАН та М. Мандрика<sup>23</sup>.

У середині 70-х років Наукову раду при Комітеті українців Канади очолив М. Марунчак, відомий дослідник Шашкевичіани. У 1986 році під час XV Конгресу КУК у Вінніпегу відбулася нарада представників наукових установ, на якій було обрано нового голову Наукової ради – Б. Стебельського<sup>24</sup>. Однак повоєнна діяльність УВАН та НТШ в справі розвою історичної науки, на думку провідних учених діаспори, була не завжди ефективною. По суті справи, кожна з них продовжувала розвиватися самостійно, була відсутня координація діяльності у найважливіших напрямках наукових досліджень. НТШ та УВАН претендували на першість котроїсь з цих інституцій у визнанні бути “Українською академією”.

Після постановня за ініціативою Л. Винара 1 березня 1965 р. у висліді листовного референдуму 45 членів – засновників Українського

Історичного Товариства. Управу товариства обрали в складі: Олександр Оглоблін – голова, Наталія Полонська-Василенко – заступник голови, Любомир Винар – секретар і скарбник. Членами управи стали представники від українських істориків Канади Я. Пастернака та В. Киселівського. Товариство швидко виявило свою життєздатність. Вже наприкінці 1967 року УІТ нараховувало 130 членів і членів-прихильників. В середині 70-их років до складу Управи УІТ і членом редколегії “Українського історика” було обрано президента УВАН у Канаді Олександра Барана<sup>25</sup>.

Нова інституція розгорнула активну діяльність щодо створення регіональних осередків. Вже наприкінці 60-их років постав ряд організацій, в тому числі й Канаді – Монреалі (голова М. Антонович), Вінніпезі (голова О. Герус) та Торонто (голова В. Верига). У 1972 році члени УІТ підтримали організацію в Манітобському університеті окремої секції для вивчення української історії. Її управу очолив уже згаданий професор О. Герус<sup>26</sup>.

Важливою подією в науковому житті української діаспори в Канаді стало створення на базі Альбертського університету в Едмонтоні Канадського інституту українських студій, який швидко став міждисциплінарним науково-дослідним центром. Необхідність його заснування пояснювалася рядом причин. На Україні в умовах відновлення неосталінізму різко посилювся наступ на українську культуру та науку, що вимагало відповідної адекватної реакції з боку патріотично налаштованих учених діаспори. До того ж інтелектуальна еліта Заходу в основному залишалася байдужою до проблем радянських республік, розглядаючи українську історію через призму радянсько-російської офіційної історіографії.

Для створення такого потужного дослідницького українознавчого центру в цей час у Канаді склалися сприятливі умови. На початку 70-их років на фоні загальноканадського сплеску етнічних рухів українські канадці добилися від федерального уряду фінансування низки заходів, спрямованих на підтримку і збереження української мови та культури. В результаті були розроблені освітні програми на українській мові, почалося вивчення та викладання української мови, літератури, історії в декількох університетах.

За ініціативою Комітету українців Канади та участю півсотні науковців 6-7 квітня 1974 року у Вінніпезі проведено наукову конференцію, присвячену проблемам розвитку української освіти в Канаді. Її учасники одностайно підтримали ідею створення українського науково-дослідницького інституту. Канадський уряд позитивно поставився до реалізації цієї ідеї української громадськості. 4 листопада 1975 року керівництво провінції Альберта теж схвалило ідею створення такого інституту.

Отже, Канадський інститут українських студій було відкрито 1 липня 1976 року. Його директором призначили Манолія Лупула – ви-

пускника Гарварду і професора історії Університету Альберти. Інститут згуртував навколо себе таких відомих українознавців, як професор східно-європейської історії в Університеті Альберта Іван Лисяк-Рудницький, професор слов'янських мов і літератур Торонтського університету Юрій Луцький, професор політичних наук Оттавського університету Богдан Боцюрків та багатьох інших. Для координації його діяльності створено консультативний комітет у складі 36 осіб. Перші збори комітету навесні 1977 р. прийняли рішення про організацію курсів української мови та літератури та про поглиблення дослідження історії України та української спільноти в Канаді. Започатковано також "раду кореспондентів", до якої введено українських професорів і дослідників з різних університетів Канади.

Щорічно інститут надавав десять стипендій по 1,5 тис. доларів для випускників університетів; 5 стипендій по 3,5 тис. доларів для написання робіт на звання магістра; три стипендії по 5 тис. доларів для написання докторських дисертацій на українознавчу тематику; 2 студентські стипендії по 5 тис. доларів для поїздки в Україну чи в країни, пов'язані з історією України; виділялися субсидії для вищих академічних досліджень<sup>27</sup>.

Співробітники інституту уклали каталог архівних матеріалів з історії України та української діаспори у Канаді. З цією метою налагоджено ділову співпрацю з Національним архівом Канади та низкою громадських організацій – Українським культурним та освітнім центром у Вінніпезі та УВАН.

У 1981 році КІУС став інтегрованим членом Альбертського університету<sup>28</sup>. Керівництво Інституту активно займалося організацією наукових форумів. У 1982 – 1983 рр. започатковано програму створення власного архіву, яка включала в себе збір матеріалів про канадських українців, їх каталогізацію, мікрофільмування та публікацію найважливіших документів. Надавалася фінансова допомога науковим закладам в справі каталогізації архівних матеріалів, включаючи Торонтський університет, національний архів Канади, українські громадські організації. При сприянні Стефанії Богачевської-Пастушенко запроваджено щорічне фінансування програми діяльності архівів. Згодом розпочато каталогізацію і мікрофільмування найважливіших архівних зібрань України.

У січні 1986 р. директором інституту призначено доктора Богдана Кравченка. Наступний період діяльності КІУС характеризується тісною співпрацею з науковими закладами та вченими України. Лише в 1989 – 1990 рр. його відвідало майже сто науковців з України. Серед авторів публікацій Інституту, лекторів і стажистів були українські громадські державні діячі та науковці: І. Драч, О. Гончар, Л. Костенко, М. Коцюбинська, Л. Лук'яненко, Д. Павличко, В. Василенко, Я. Грицак, Я. Ісаєвич та ін.

Канадський інститут українських студій з 1976 р. видає двомовний

“Журнал українознавчих студій”. До складу його редакційного комітету входили О. Рудзін, Р. Сенькусь, М. Шкардін і професор Д. Гусар-Струк<sup>29</sup>. Особливу увагу редакційний комітет приділяв друку наукових студій молодих учених. Згодом у 1976 – 1990 рр. у “Журналі українознавчих студій” було надруковано 30 статей, присвячених різним періодам історії України.

Завдяки сприянню українських меценатів створюються нові наукові центри. Зокрема, в 1989 р. виник центр Петра Ячика, який пожертвував більше 1 млн. доларів на вивчення середньовічної історії України (XVI – XVIII ст.). Наступного року розпочала діяти програма мецената Стасюка щодо вивчення сучасної історії України.

Чимало уваги приділялося діаспорою науково-педагогічній праці. Вчені брали участь в загальноканадському русі за багатокультурність, створенні громадських курсів українознавства, викладали східноєвропейську історію та українознавчі предмети в канадських вузах, опікувалися юнацтвом пласту.

Отже, завдяки зусиллям науковців і громадськості діаспори та при сприянні канадської влади, в повоєнний період у країні було створено низку авторитетних українських наукових інституцій. Особливу увагу вони приділяли дослідженню державно-соборного процесу в Україні, історії церкви, визвольних змагань XX ст. Спираючись на досвід діяльності національних наукових установ, установ кінця XIX – першої половини XX ст., у непростих умовах чужини українські наукові інституції Канади за короткий проміжок часу зуміли пройти періоди становлення та організаційного зміцнення. Загалом у досліджуваний період можна виділити такі етапи діяльності українських історичних наукових установ Канади. Перший: 1949 – 1955 рр. – постали Канадські УВАН, НТШ. Другий: 1955–1965 рр. – Канадські УВАН та НТШ набули статусу автономних, зміцнили організаційно. Третій: 1965 – 1976 рр. – постає Українське історичне товариство і журнал “Український історик”, які зуміли консолідувати наукову працю істориків діаспори. Четвертий: 1976 – 1991 – створено Канадський інститут українських студій, поживається науково-видавнича діяльність історичних секцій УВАН і НТШ.

Вважаємо також, що є потреба дослідити міждисциплінарні студії еміграції, видати бібліографію наукових праць української еміграції. Обласні наукові та вузівські бібліотеки України мають бути забезпечені історико-регіональними збірниками, які видала діаспорна НТШ. Слід продовжити вивчення не лише наукових, але й соціальних інституцій українців (домогових, професійних, жіночих, молодіжних), що теж протистояли вимушеній американізації / канадизації скитальців.

### *Примітки:*

<sup>1</sup> Гавриленко Н.И. Украинская этническая группа в жизни Канады: Автореф. дис. ...канд. ист. наук // Санкт-Петербургский государственный



університет. – С-Пб., 2000. – С. 10.

<sup>2</sup> Рудницький Я. УВАН у Канаді. Початковий період: роки 1949 – 1955 // Життєвий досвід українців у Канаді: Рефлексія. – УВАН. – Вінніпег, 1994. – С. 165, 167.

<sup>3</sup> Войценко О. Літопис українського життя в Канаді. Доба завершення консолідаційних процесів і змагання за конституційне визнання. 1960 – 1969. – Едмонтон: КІУС, 1986. – Т. 7. – С. 185.

<sup>4</sup> Літопис українського життя в Канаді. У змаганні за нову Канаду. Початки офіційної двомовності й багато культурності. 1970 – 1979. – Едмонтон: КІУС, 1992. – С. 6.

<sup>5</sup> Там само. – С. 47.

<sup>6</sup> Рудницький Я. УВАН у Канаді. Початковий період: роки 1949 – 1955 // Життєвий досвід українців у Канаді: Рефлексія. – УВАН. – Вінніпег, 1994. – С. 171.

<sup>7</sup> Войценко О. Літопис українського життя в Канаді. У змаганні за нову Канаду... – С. 61.

<sup>8</sup> Український історик. – 1974. – № 1-3. – С. 245.

<sup>9</sup> Там само. – 1977. – № 1-2. – С. 157.

<sup>10</sup> Войценко О. Літопис українського життя в Канаді. У змаганні за нову Канаду... – С. 447.

<sup>11</sup> Войценко О. Літопис українського життя в Канаді. Доба завершення консолідаційних процесів і змагання за конституційне визнання... – С. 8.

<sup>12</sup> Збірник наукових праць на пошану Євгена Вертипороха, Президента головної ради НТШ і голови Канадського НТШ з нагоди 70-річчя його життя. – Торонто: Видавнича спілка “Томін України”, 1972. – С. 7.

<sup>13</sup> Там само.

<sup>14</sup> Збірник матеріалів V наукової конференції НТШ. – Торонто, 1954. – Ч. 1 (5). – С. 9.

<sup>15</sup> Боровик М. Століття українського поселення в Канаді (1891 – 1991). – Монреаль; Оттава: Українська Могилянська Академія Наук, 1991. – С. 241.

<sup>16</sup> Рудницький Я. УВАН у Канаді. Початковий період: роки 1949 – 1955 // Життєвий досвід українців у Канаді: Рефлексія. – УВАН. – Вінніпег, 1994. – С. 169.

<sup>17</sup> Хроніка НТШ за рік 1963. – Ч. 79. – Торонто; Нью-Йорк; Сідней; Париж, 1963. – Ч. 79. – С. 53-55.

<sup>18</sup> Український історик. – 1974. – № 1-3. – С. 244.

<sup>19</sup> Лев В. Сто років праці для науки й нації. Коротка історія Наукового Товариства ім. Шевченка. – Нью-Йорк, 1972. – С. 30.

<sup>20</sup> Войценко О. Літопис українського життя в Канаді. У змаганні за нову Канаду. – С. 454.

<sup>21</sup> Там само. – С. 130.

<sup>22</sup> Гавриленко Н.И. Украинская этническая группа в жизни Канады:

Автореф. дис. ...канд. ист. наук // Санкт-Петербургский государственный университет. – С.-Пб., 2000. – С. 13.

<sup>23</sup> Войценко О. Літопис українського життя в Канаді. У змаганні за нову Канаду. Доба завершення консолідаційних процесів... – С. 425.

<sup>24</sup> Там само. – С. 162.

<sup>25</sup> Український історик. – 1965. – № 1-2. – С. 90-91.

<sup>26</sup> Войценко О. Літопис українського життя в Канаді. У змаганні за нову Канаду... – С. 187.

<sup>27</sup> На скрижалях історії. З історії взаємозв'язків урядових структур і громадських кіл України з українсько-канадською громадою в другій половині 1940 – 1980-ті роки. Збірник документів та матеріалів. Кн. 1: Товариство об'єднаних українців Канади. – К., 2003. – С. 621.

<sup>28</sup> Саварин П. Спогади учасника. Політика, багатокультурність, КІУС // Західноканадський збірник НТШ. – 1998. – Ч. 3. – С. 380.

<sup>29</sup> Войценко О. Літопис українського життя в Канаді. У змаганні за нову Канаду... – С. 416.

БЛАНКА ЄРЖАБКОВА  
*Український Вільний Університет*  
Мюнхен, Німеччина

### НЕЗАБУТНЯ ПОСТАТЬ ВЕЛИКОЇ ЛЮДИНИ: ДМИТРО АНТОНОВИЧ (1877 – 1945)

**Вступ.** Коли 12 жовтня 1945 року, після довгої важкої хвороби помер директор Музею Визвольної Боротьби України в Празі – Проф. Дмитро Антонович, Симон Наріжний, його колишній учень, пізніше найближчий співробітник, назвав цю сумну подію найбільшою людською втратою Музею. Найбільшою втратою тому, що Дмитро Антонович, один із засновників Музею, не тільки багато працював і присвятив багато сил Музею, а й всією душею ним жив. Музей Визвольної Боротьби України у Празі був, так би мовити, завершенням діяльності українського вченого.

Дмитро Антонович належав до групи цих ініціативних, українських справі найбільш відданих українців у Празі, і саме цей період діяльності я хочу представити у своїй розвідці. Проте, для того, щоб повністю зрозуміти наскільки світлої пам'яті проф. Дмитро Антонович був відданий своєму народові, треба розглянути весь діапазон різноманітної діяльності вченого. А також, принаймні коротко, варто подати декілька інформацій як про його підготовку до пізнішої професії, так і про його початкову діяльність ще у Києві, які сформували науковця на все життя.

**Біографічна вістка.** Дмитро Антонович народився у 1877 році як син Володимира Антоновича (1834 – 1906), відомого історика, археографа, археолога та проф. історії Київського університету. Дмитро виросав у сім'ї, де було четверо дітей. Після здобуття середньої освіти у Київській гімназії розпочав студії на історико-філологічному факультеті Київського університету св. Володимира. За активну політичну діяльність студента Антоновича усунули від студій як у Київському, так і Харківському університетах, згодом його арештували, і він довгий час перебував у в'язниці. В роках 1900 – 1905 став Антонович одним із організаторів Революційної української партії, редагував і видавав політичні брошури, працював редактором українських революційних часописів та партійних видань, публікувався у журналах “Тасло”, “Селянин”, “Воля” тощо.

Від 1906 року Антонович вирішує знову відновити студії у галузі

історії мистецтва. Довгий час проживає і навчається за кордоном – в Парижі, Лондоні, Мюнхені, Берліні, Флоренції, Мілані, Римі та інших містах північної Італії – із перервою у Києві, де ґрунтовною працею з історії північно-італійської скульптури XIV ст. закінчує мистецькі студії Київського університету. Після повернення на Україну, від 1912 р., аж до Першої світової війни, Антонович викладає історію мистецтва в Київській школі мистецтв та в приватних драматичних школах – історію костюму, історію стилів та естетику, працює в журналах “Дзвін” і “Сяйво”.

Під час війни Антонович відіграв важливу роль, провадячи різноманітну діяльність: був уповноважений Всеросійського Земського Союзу, обіймав посаду, який підлягали залізничні потяги, що евакуювали поранених на Південно-західному фронті, у 1917 – 1918 рр. брав активну участь у праці Української Центральної Ради, очолював дипломатичну місію у Римі. У 1919 році Антонович знову повертається до Італії і негайно стає одною із центральних постатей української еміграції у Празі.

Празьку діяльність науковця я хочу дещо систематизувати та обмежити до п'ятиох галузей, хоч діяльність на різних відтинках відбувалася майже рівночасно і була взаємопов'язана.

### ***Професор Антонович та Український Вільний Університет.***

Ще перед заснуванням УВУ проводив Дмитро Антонович високошкільні курси у Відні та спільно із іншими науковцями висловлював думку про створення Українського Вільного Університету, якого став одним із організаторів. Від самого початку існування УВУ Антонович обіймав посаду повного професора історії мистецтва. Протягом 1921 – 1931 років він провів 20 семестрів на історико-філологічному відділі філософського факультету.

Викладацька діяльність та програма лекційних курсів науковця була надзвичайно різноманітна. Загальний курс під назвою “Історія українського мистецтва” мав систематичний характер і давав глибокі знання з питань виникнення та розвитку мистецьких стилів на Україні, їх особливостей з використанням аналогій та порівнянь із західноєвропейськими стилями та періодами розвитку”. Далі читав проф. Антонович такі курси, як: “Період візантійсько-романський”, “Єзуїтське бароко на Україні”, “Мистецтво рококо на Україні”, “Розвій естетичних понять в Україні”, “Естетика культури” тощо.

Окрім викладацької діяльності науковець обіймав також важливі посади в академічному складі університету: у академічному році 1921 – 22 був продеканом філософського факультету, у роках 1927 – 28 її деканом, у 1928 – 1930 рр. був обраний на посаду ректора УВУ та у 1930 – 1931 рр. став його проректором.

Крім того професор Антонович працював також як бібліограф і бібліотекар, та завдяки його довголітній праці була створена досить цінна, і на еміграційні обставини багата, бібліотека УВУ у Празі. У

1922 році проф. Антонович став головою бібліотечної комісії УВУ.

Із університетською діяльністю тісно пов'язана письменницька творчість проф. Антоновича. Насамперед треба назвати дві поважні роботи: “Скорочений курс українського мистецтва” (1923 р.), твір, який був прийнятий як підручник у деяких укр. вищих школах, та монографія “Триста років українського театру 1619–1919” (1925 р.).

Багато уваги проф. Антонович приділяв визначним українським митцям, наприклад, в серії видань “Майстри українського мистецтва” побачили світ розвідки про Яна Станіславського, Олександра Мурашку, Тимка Бойчука, Миколу Бурачека, Михайла Парашука тощо. Окрему увагу присвятив мистецтву Тараса Шевченка. Вже у 1914 році надрукував працю “Естетичне виховання Шевченка”, далі у 1937 році появився твір “Тарас Шевченко як маляр” та того ж самого року вийшла праця “Пластична творчість Тараса Шевченка”. З інших праць наведено, наприклад, ще такі твори: “Із історії церковного будівництва на Україні” (Прага, 1925), “Розвиток української дерев'яної церкви” (так само Прага, 1925), “Найновіші розсліди старої української архітектури і значення їх для історії українського мистецтва” (Прага, 1931), “Праця Олександра Русова для українського театру і музики” (Львів, 1938), “Deutsche Einflüsse auf die ukrainische Kultur” (Лейпціг, 1942) тощо.

Проф. Антонович вважав, що основним питанням при викладі історії українського мистецтва є питання про самобутність та місце в історії мистецтва інших народів Європи, – саме українського мистецтва. Він вважав: чим культурніший народ, то більше він вбирає в себе чужих впливів, водночас впливаючи сам на інших. Ці впливи перехреснюються, переплітаються з певними елементами, і тоді в творчому процесі виникають нові ознаки народного генія. А коли народ перестає приймати чужі впливи, то він водночас перестає і сам творити, втрачаючи здатність до культурного життя.

***Історик мистецтва Дмитро Антонович та Українська Студія Пластичного Мистецтва.*** В 1922 році у Празі засновано Український Гурток Пластичного Мистецтва, який 1923 року перетворився на Українське Товариство пластичного мистецтва. Товариство, яке очолив проф. Антонович, відкрито у грудні 1923 року, за зразком європейських художніх академій, Українська Студія Пластичного Мистецтва. Студія, яка була заснована без “усякої матеріальної бази” стала найбільшим осередком української мистецької діяльності за кордоном. У зв'язку з цим знову треба відзначити заслуги професора Антоновича, який від самого початку очолював Раду Студії і був її директором.

***Діяльність Дмитра Антоновича поза університетом.*** Наукова діяльність вченого була надзвичайно багата і багатогранна також поза університетською діяльністю, наприклад, це стосувалося участі у міжнародних конгресах. Так у 1924 р. Антонович брав участь у Всеслов'янському конгресі географів і етнографів у Празі, у 1926 році в Міжнародному конгресі бібліотекарів і приятелів книги та Міжнарод-

ному конгресі для мистецького виховання, обидва у Празі, та рік пізніше у Міжнародному конгресі для студій народного мистецтва. Крім того був Дмитро Антонович одним із організаторів 2. Українського наукового з'їзду у 1932 р.

Науковець виступав публічно також поза Прагою. Брав участь, наприклад, як співробітник українських наукових інститутів у Берліні й Варшаві. У Берліні виступав з рамені українського наукового інституту із доповіддю німецькою мовою про український театр, у Женеві виступив на семінарі Слов'янських студій із рефератом про українську дерев'яну церкву французькою мовою. У Берліні співпрацював при організації виставки української графіки, у Варшаві при виданні творів Шевченка, в Українській Господарській Академії у Подєбрадах читав лекції "Українська культура".

Проф. Антонович брав далі участь у праці деяких інших організацій, таких як Товариство прихильників української книги, у Українському Академічному комітеті, Видавництві української молоді тощо.

**Науковець Антонович та Історично-філологічне товариство.** Українське Історично-філологічне Товариство було засновано в травні 1923 р. у Празі із метою "об'єднати в науковий праці всіх українських на еміграції філологів і істориків, що науково працюють в галузі чистої лінгвістики та історії". Одним із ініціаторів Товариства а також її головою протягом 15-ти років діяльності був проф. Антонович. Праця Товариства полягала передовсім у щотижневих наукових засіданнях із виголошенням наукових доповідей. Про діяльність Товариства довідуємося із журналу "Український тиждень", що зберігся у Слов'янській бібліотеці в Празі. За п'ятнадцять років відбулося 404 засідання (від 24 до 57 за рік), із 611 доповідями. Дмитро Антонович належить до найактивніших щодо кількості виголошених доповідей. Як приклад наведу деякі виступи Антоновича: "В. Горченко як тип українофіла", "Микола Садовський як організатор українського театру", "Ювілей проф. д-р Івана Горбачовського", "Шевченківський відділ в Музеї Визвольної Боротьби", "Заснування Українського Історично-філологічного товариства в Празі", тощо.

Українське Історично-філологічне Товариство виконувало також функції науково-організаційні та репрезентаційні. З його ініціативи вийшли друком два томи виголошених у Товаристві доповідей, де знаходяться також дві праці Д. Антоновича "Розвій форм української дерев'яної церкви" та "Хто був будівничим Братської церкви у Львові".

**Дмитро Антонович – директор Музею Визвольної Боротьби України у Празі.** Праця Дмитра Антоновича у Музеї Визвольної Боротьби України у Празі, якого він був аж до своєї смерти першим і єдиним директором, заслуговує на особливу увагу. Ще перед тим, як став Антонович директором новозаснованого Музею, почав збирати у своєму помешканні різні архівні і мистецькі матеріали.

Проф. Антонович був у своїй праці ініціативним, натхненним пра-



цівником, витривалим, вельми наполегливим і, можна сказати, – майже до кінця особистістю з молодим духом. Ці властивості характеру Дмитра Антоновича були дуже корисними, зокрема у його діяльності в Музеї ВБУ, головним організатором і творчим керівником якого він був. Із його двадцятилітньою відданою і невтомною працею тісно пов'язано формування й розвиток цієї установи. Він був тим, хто висловив думку про те, що “Музей ВБУ повинен залишитися безпартійним. Музей, хоч збирає й зберігає пам'ятки визвольної боротьби, сам він у уся боротьбі участі не бере, залишаючись виключно науковою установою”.

Із Вістів Музею ВБУ, які регулярно інформували про всі музейні події, можна довідатися інформації про отримання нових експонатів до Музею та відомості про одержання нових пожертв для збудування українського дому, що було тоді найбільшою мрією української еміграції у Празі. Серед цих жертводавців досить часто можна прочитати ім'я самого директора Музею. Він присвячував музеєві весь свій вільний час, постійно працюючи у музеї або для музею. Із Вістей можна довідатися також про засідання річних загальних зборів “Товариства Музею Визвольної боротьби Українців у Празі”, головою якого був проф. Горбачовський та до членів управи якого належав також Д. Антонович.

30 травня 1935 р. у великій аудиторії філософічного факультету Карлового університету відбулося святкове відзначення з нагоди 10-ліття існування Товариства Музею. Директор музею Дмитро Антонович із гордістю при цій нагоді сказав, “що музей посідає майно величезної цінності, на придбання якого не витратив жодної копійки, бо з принципу нічого не купує, а лише приймає в дар чи в депозит. Отож музей є ділом і власністю усього українського народу”.

У зв'язку із святкуванням 60-ліття проф. Антоновича у 1937 р. Товариство МВБУ висловило проф. Антоновичу сердечну подяку за всю його працю як керівника музею, та побажало йому, щоб найскоріше здійснилася його мрія – перенести дорогоцінну скарбницю до власної домівки. Коли наприкінці тридцятих років акція Українського дому у Празі для Музею Визвольної Боротьби України була закінчена, туди на подальше життя перемістився й сам директор Музею, перевізиши всі свої матеріали та хатнє майно, щоб приєднати їх до музейних колекцій.

Проте дальша діяльність Музею звісно не обходилася без проблем. Так, під час протекторату у Чехії (1939-45), музей перебував під постійним наглядом гестапо, а в 1943 році директора Антоновича заарештовано. Ця подія прискорила його смерть. Від кінця 1944 р. проф. Антонович важко захворів і змушений був припинити свою працю в Музею та лікуватися в санаторії. Під час бомбардування Праги американськими літаками 14 лютого 1945 р., коли одна із бомб упала поблизу Музею і знищила значну його частину, директор Антонович лежав у

лікарні. Проте він і його сім'я, які мешкали у будинку Музею, опинилися без даху над головою. До останніх днів свого життя, будучи вже важко хворий, проф. Антонович зберіг все ще своє зацікавлення до Музею.

**Післяслово.** Закінчу кількома заувагами оцінки характеру Дмитра Антоновича, як це висловив його довголітній співпрацівник Симон Наріжний: “Був він людиною чесною й за свою чесність користувався загальним довір'ям. Був він людиною ідейною й принциповою, яка боролася, обстоювала й не відступила від своїх ідей, засад і переконань. Був він жертвеним і в своїй жервенності щедрим. Для ідей, які він признавав, якими жив і яким служив, він не вагався жертвувати найбільшу суму грошей, яку тільки мав, ні свого часу, ні своєї праці; не вагався ризикувати безпекою власної свободи й вигодами своєї наукової кар'єри. Був він людиною талановитою, людиною невичерпаної ініціативи й організаційного хисту. Був він людиною надзвичайної працьовитості – людиною, яка була захоплена своєю працею, в якій праця випнювала життя”.

Пам'ять Дмитра Антоновича, політичного діяча та одного із активних борців за українську самостійність, історика українського та світового мистецтва, автора багатьох праць, професора, ректора і декана УВУ, організатора україністики в празький період української еміграції, засновника та директора Музею Визвольної боротьби у Празі, ініціатора та голови Українського Історично-філологічного Товариства у Празі, який присвятив п'ятдесят років життя та інтенсивної праці своїй нації, повинна залишитися назавжди незабутньою світлою сторінкою української історії.

### ***Використана література:***

1. Антонович Д. Біографія. Український Вільний університет в Празі, в роках 1926 – 1931. – Прага, 1931.
2. Антонович Д. Скорочений курс історії українського мистецтва. – Прага, 1923.
3. Антонович Д. Українська культура. – Мюнхен, 1988.
4. Божук Г., Зіллагов В. Дмитро Володимирович Антонович – історик української культури. – Ужгород, 1991.
5. Вісті Музею Визвольної боротьби України. – Вип. 1-35. – Прага, 1925 – 1944.
6. Мушинка М. Музей визвольної боротьби України у Празі та його останній директор Симон Наріжний // Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. – Прага, 1995.
7. Мушинка М. Українська Студія Пластичного Мистецтва у Празі та її місце в розвитку модерного українського мистецтва // Науковий збірник Українського Вільного університету. – Мюнхен; Львів, 1995.

8. Наріжний С. Як рятували Музей Визвольної Боротьби України. – Цюрих, 1959.
9. Наріжний С. Музей Визвольної Боротьби України в Празі й Український національний музей в Онтаріо. – Цюрих, 1957.
10. Наріжний С. 15 літ діяльності Українського Історико-Філологічного Товариства у Празі (1923 – 1938). – Прага, 1940.
11. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Прага, 1942.
12. Пеленська О. Празька знахідка як знакова подія // Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехословаччині. – Прага, 2005.
13. Праці історично-філологічного товариства у Празі. – Том I. – Прага, 1931.
14. Тарас Я. Вклад професора Д. Антоновича в написання історії українського Мистецтва // Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехословаччині. – Прага, 2005.
15. Українська культура. Курс лекцій / За ред. проф. Д. Антоновича. – Регенсбург, 1947.
16. Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехословаччині. – Прага, 2005.
17. Український світ. Універсальний ілюстрований журнал. Україна – Чехія. – Київ, 1998. – Ч. 6.
18. Український тиждень. – Прага, 1932 – 1938.

АНАСТАСІЯ ХЕЛЕНЮК

*Національний університет "Острозька академія"*

Острог, Україна

## ПОСТАТІ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ У ТВОРЧОСТІ Л. ВІНАРА

На сучасному етапі розвитку української історичної науки відбувається нове осмислення біографічних досліджень як окремої галузі історичного знання, що включає в себе аналіз діяльності вчених, оцінку їх праць і концепцій. Не може бути повноцінної історіографії без наукових біографій видатних вчених-істориків. В сучасній історіографії сформульовано також ряд параметрів, за якими здійснюється оцінка особистості в структурі суспільства, в нашому випадку це стосується особи вченого. Серед них: коло наукових зацікавлень дослідника, наявність попередників, справу яких він продовжував, інтенсивність та темпи досліджень з визначенням певних етапів наукової діяльності, ступінь новизни наукових розробок, нові напрямки та методи досліджень, оцінка сучасниками та нащадками результатів його наукової та творчої діяльності, вплив вченого на історіографічний процес.

В цьому контексті аналіз історіографічної спадщини проф. Любомира Винара, відомого українського вченого, професора Кентського державного (США) та Українського вільного (Німеччина) університетів, засновника і голови Українського історичного товариства, редактора журналу “Український історик” та інших періодичних і неперіодичних видань є дуже актуальним. Відмітною рисою історіографічних досліджень Л. Винара є те, що їх центральною фігурою завжди виступає історик. В науковому доробку вченого присутній цілий ряд біоісторіографічних (персональних) досліджень, які присвячені його колегам – українським історикам зарубіжжя, життя і творчість яких через політичні та ідеологічні чинники необ’єктивно оцінювалися радянською історичною наукою.

За останні роки з’явився цілий ряд досліджень українських та зарубіжних науковців, присвячених постаті Л. Винара та аналізу його наукової діяльності. Серед вчених, які аналізували праці історика: А. Атаманенко, О. Домбровський, А. Жуковський, Я. Ісаєвич, Я. Калакура, Д. Штогрин, та ін. Деякі з цих дослідників детально зупинилися на висвітленні історіографічного доробку вченого, наприклад Д. Штогрин, професор університету штату Іллінойс в Урбана-Шампейн, автор вибраної бібліографії Л. Винара, поділяє його історіографічні праці на дві категорії: дослідження, які охоплюють окремі періоди історичної науки та праці, присвячені окремим дослідникам. Однак, в жодному з досліджень, присвячених науковим працям Л. Винара, не приділено належної уваги біоісторіографічним студіям. Виключення становить лише стаття Я. Калакури<sup>1</sup>, в якій дослідник проаналізував праці Л. Винара з точки зору внеску вченого в опрацювання теорії і методології української історіографії, а також звернув окрему увагу на дослідження Л. Винара, присвячені провідним українським історикам. Отже, недостатнє вивчення проблеми і важливість виявлення підходів до створення наукової біографії в українській зарубіжній історіографії, представником якої є Л. Винар, визначають актуальність дослідження. Тому метою даної статті є спробувати охарактеризувати, класифікувати та проаналізувати дослідження вченого, присвячені українським вченим діаспори та виокремити підходи Л. Винара до визначення їх ролі у розвитку української національної історіографії. Тут не беремо до уваги дослідження Л. Винара, присвячені М. Грушевському, оскільки це становить окрему гілку його наукової діяльності.

З точки зору класифікації і типологізації біографічних досліджень, персональні праці Л. Винара відносяться до типу наукової біографії, яка є окремим дослідженням і ґрунтується на науковому аналізі та синтезі біографічних і історичних даних. Ця приналежність визначається насамперед тим, що історик дотримувався методики написання цього типу історичних досліджень: в його працях присутній лінійно-хронологічний підхід до опису подій, чітке слідування документам, висвітлення діяча у контексті соціальних подій, з якими він пов’язаний

та аналіз його впливу на суспільні відносини, оцінка його загального значення для сфери, в якій він працював. В біоісторіографічних статтях дослідник намагався висвітлити науковий доробок, життєпис та історичні погляди учених, інтелектуальне оточення та умови їх дослідницької праці, внесок у національну історіографію, методологію та методику історичних досліджень, педагогічну діяльність та особисту роль у формуванні дослідницьких інституцій, наукових кадрів (учнів) тощо.

Біоісторіографічні дослідження Л. Винара мають і деякі свої особливості. По-перше, вони можуть видатися суперечливими з точки зору об'єктивності. Вчені, які опрацьовували теоретичні питання історико-біографічних досліджень, сходяться на думці, що біографічний жанр є в певній мірі суб'єктивним, особливо в тому випадку, коли біограф належить до оточення героя і пов'язаний з ним спільністю інтересів. Однак, особливість біоісторіографічних праць Л. Винара якраз і полягає в тому, що він в основному обирав героями своїх досліджень людей, яких знав особисто і з якими співпрацював. Саме тому персоналіїні праці Л. Винара, оскільки часто мають елементи спогадів, можуть розглядатися і як джерело до біографій цих осіб. Важливо також те, що на сьогоднішній день деякі з цих праць залишаються єдиними дослідженнями, в яких зроблено спробу неупереджено і об'єктивно висвітлити життєвий шлях того чи іншого українського вченого та його внесок в наукове життя. Крім того, останнім часом серед істориків науки та культури утверджується думка про те, що біографія діяча має досліджуватися і писатися лише тією особою, яка має подібну професійну діяльність та освіту.

По-друге, біоісторіографічні розвідки Л. Винара створені на цінній джерельній базі. Зазначимо, що дослідник у своїх працях використав всі види джерел, які необхідні для написання біоісторіографічного дослідження: листи, мемуари, спогади, щоденники, часом – автобіографії самих діячів. Важливим є те, що джерельні матеріали, залучені Л. Винарем, є практично недоступними для сучасних матерікових дослідників, оскільки є розпорошеними по зарубіжних архівах, а більшість із них знаходяться в особистому архіві автора.

Ще однією особливістю біоісторіографічних досліджень Л. Винара є те, що більшість з них опубліковані у формі статей, різних за своєю структурою та видом (історико-біографічний нарис, науково-популярний життєпис, історико-біографічний портрет та ін.)

Власне історіографія персоналіїних праць Л. Винара налічує близько 35 наукових статей, присвячених його сучасникам. Серед них: О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, Д. Дорошенко, О. Кандиба-Ольжич, Є. Онацький, І. Крип'якевич та ін. Метою біоісторіографічних досліджень Л. Винара було не лише відтворити життєвий шлях та науковий доробок вчених діаспори, але й зацікавити науковців у висвітленні даної тематики. В кожній біографічній розвідці він наголошував на необхідності ґрунтовнішого дослідження постатей

українських зарубіжних вчених.

Найбільшу кількість наукових розвідок Л. Винар присвятив видатному українському історику О. Оглоблину. Незважаючи на поважний доробок українських та зарубіжних вчених, присвячений постаті цього видатного історика, Л. Винар до сьогодні вважається найавторитетнішим дослідником його життя і творчості. Свої дослідження він розпочав ще за життя вченого і продовжує вже понад 40 років. Окрім суто біографічних розвідок Л. Винар написав ряд статей, в яких дослідив різноманітні аспекти творчості історика, здійснив аналіз зробленого вченим у дослідженні різних періодів української історії, зокрема доби Івана Мазепи. Л. Винар розглядав методологію історичного дослідження цього історика. На думку вченого, саме завдяки вмілому застосуванню різноманітних наукових методів, О. Оглоблину вдалося досягти об'єктивності у висвітленні подій. Автор окремо зупинився на висвітленні історіографічних праць О. Оглоблина, зокрема у вступі до публікації історіографічної спадщини вченого та аналітичній статті “Наукова спадщина Олександра Петровича Оглоблина”, яка є вступним словом від редактора збірника праць Олександра Петровича “Студії з історії України”<sup>2</sup>. Також, досліджуючи наукову спадщину вченого, Л. Винар проаналізував енциклопедичні статті О. Оглоблина про українську історіографію, розвідки про руйнацію історичної науки в Україні в радянський період<sup>3</sup>.

Крім того, що Л. Винар досліджує і популяризує праці О. Оглоблина, він публікує джерельні матеріали, які стосуються постаті вченого. Так, в “Українському історичному” вийшла друком стаття “Автобіографічні матеріали О. Оглоблина”. Л. Винар вважає, що автобіографії дослідника мають виняткове значення для дослідження його постаті та його доби. Він також зазначив, що в архіві О. Оглоблина знаходяться два біографічно-генеалогічні нариси, присвячені його родові по жіночій і чоловічій лінії. Л. Винар дає характеристику цих рукописів, їх структури та змісту. Цінним розділом цієї статті є історія написання “Спогадів” О. Оглоблина. Тут Л. Винар характеризує як джерельну основу спогадів О. Оглоблина, так і емоційний стан історика, причини, які спонукали його до написання автобіографічних праць. Варто зауважити, що автобіографічні праці видатного вченого не зводяться до сухого викладу основних фактів з його життя та діяльності. Це солідні історичні генеалогічні дослідження, в яких автор відтворює не лише власну біографію, але й історію свого роду, історичні обставини, в яких жили і творили його предки.

Мазепознавчі дослідження проф. О. Оглоблина Л. Винар розглянув в статті “Олександр Оглоблин як дослідник гетьмана Івана Мазепи і його доби”<sup>4</sup>, а також у вступі до монографії О. Оглоблина “Гетьман Іван Мазепа та його доба”. Він поставив за мету коротко проаналізувати праці О. Оглоблина, присвячені постаті І. Мазепи та водночас визначити їх місце в загальній науковій творчості історика. Дослідник



зазначає, що студії О. Оглобина мазепинської доби безпосередньо пов'язані з його історичною схемою, яку він в основному прийняв від М. Грушевського, і відповідно її поширив і доповнив, включаючи XIX і початок XX століття.

В 1994 дослідник опублікував працю “Олександр Петрович Оглобин 1899-1992. Біографічна студія”<sup>5</sup>. Цю публікацію за змістом, структурою, характером викладу та аналізу матеріалу в повній мірі можна віднести до історико-біографічного нарису. У публікації крок за кроком в хронологічному порядку відтворені родинне вогнище Олександра Мезька-Оглобина, період його життя та діяльності в Україні (до 1945 року) та на еміграції (1945-1992). Дослідження ґрунтується на матеріалах з архіву О. Оглобина, архіву Л. Винара, архівних матеріалах з України, а також систематичних записах розмов двох вчених протягом 1970-1992 рр., у яких, як згадує проф. Винар, О. Оглобин ділився своїми думками про минуле і теперішнє українське наукове і суспільне життя, поодиноких будівничих української культури і своїх учнів і співробітників, різні вияви українського релігійного, політичного і суспільного життя в Україні і діаспорі. Крім того, О. Оглобин перед смертю передав виключне право Л. Винару на всі його недруковані і друковані праці і матеріали.

В додатках Л. Винар опублікував автобіографію О. Оглобина, вибрану бібліографію його праць та фотографії вченого та його родини американського періоду життя. В своїй праці Л. Винар називає О. Оглобина “великим істориком”, “історичною людиною”, все життя якої було повністю присвячене історії рідної землі й історії рідного народу і висловлює думку про те, що найкращим відзначенням видатного історика буде поява ґрунтовної монографії про нього. Його сподівання в певній мірі справджуються. Постать О. Оглобина досліджується українськими вченими, результатом чого стала поява значної кількості наукових статей, кількох дисертаційних досліджень, присвячених життю та науковій праці цього непересічного українського історика, монографії.

Л. Винар є автором цікавих наукових публікацій, присвячених видатному українському науковцю Д. Дорошенку, які в комплексі становлять цінний науковий матеріал для вивчення і розуміння як постаті українського вченого, так і доби, в якій він жив і працював. Окрім біографії вченого, Л. Винар детально вивчав його наукову спадщину, громадсько-політичну діяльність. Окрему увагу Л. Винар присвятив дослідженню відносин Д. Дорошенка та М. Грушевського.

Ґрунтовну працю, присвячену життю і діяльності Д. Дорошенка Л. Винар опублікував у спеціальному випуску “Українського історика” за 2001 рік, присвяченого видатному українському вченому. Завданнями, які поставив перед собою автор статті були: коротко розглянути життєвий шлях Д. Дорошенка та його наукову та суспільно-політичну діяльність. Критерієм періодизації життя Д. Дорошенка для Л. Винара

служили якісні зміни в житті історика, таким чином Л. Винар поділив опис життя і діяльності Д. Дорошенка на два періоди: життя і діяльність в Україні (до 1920 року) та діяльність на еміграції (від 1920 року до кінця життя). Ці два періоди автор розділив на ряд менших, пов'язаних з діяльністю Д. Дорошенка в Україні та на еміграції, зокрема в Празі, Берліні, Варшаві, Мюнхені, Вінніпезі та інших містах, де він жив і працював. Окремий розділ присвятив Л. Винар роду та походженню Д. Дорошенка, оскільки в цей період відбулося формування його як дослідника і громадського діяча. Крім того, за переконанням Л. Винара, “дослідження роду і родини Д. Дорошенка, його велике прив'язання до рідної землі, дає можливість краще зрозуміти головні мотиви його діяльності”. Як зазначає автор, приналежність Д. Дорошенка до старого гетьманського роду, культ предків здійснювали значний вплив на його наукові зацікавлення.

В окремому підрозділі Л. Винар проаналізував відносини Д. Дорошенка та М. Грушевського. Ця тема досі неоднозначно висвітлюється в науковій літературі. Розглядаючи взаємини двох вчених, Л. Винар на основі аналізу листів та спогадів Д. Дорошенка заперечує поширену на той час в науковій літературі думку про те, що Д. Дорошенко негативно ставився до М. Грушевського. За його переконанням, розходження між двома діячами полягали в основному в політичних та ідеологічних поглядах і відбулися після 1917 року. Л. Винар також висловлює думку про те, що Д. Дорошенка можна в певній мірі вважати учнем Грушевського, зокрема в громадській, та, до певної міри, науковій діяльності. В цілому ж, Л. Винар приходить до висновку, що стосунки Д. Дорошенка та М. Грушевського вимагають переоцінки та окремого джерельного дослідження.

Еміграційне життя і діяльність Д. Дорошенка Л. Винар розділяє на три періоди: 1. 1920–40 рр., коли Д. Дорошенко активно долучився до розбудови українського наукового життя в Чехословаччині та Німеччині, 2. Часи Другої світової війни, коли він продовжує наукову та громадську діяльність. 3. Шість повоєнних років до смерті вченого в 1951 році. Життя Д. Дорошенка за кордоном Л. Винар описує в Празі, Берліні і Варшаві – в трьох головних центрах української еміграції. Характеризуючи цей період життя Д. Дорошенка, Л. Винар стверджує, що “під час перебування на еміграції Дмитро Іванович відіграв велику роль в розбудові української культури і науки. Він став *de facto* правдивим еміграційним амбасадором України на міжнародному науковому і політичному форумах”<sup>6</sup>. У висновку Л. Винар окреслив необхідні, на його думку, заходи для відзначення постаті видатного історика: 1. Видати епістолярної та іншої архівної спадщини історика; 2. Здійснити збірне видання творів Д. Дорошенка спільними заходами наукових установ Америки та України.

Необхідно згадати також статтю Л. Винара, спеціально присвячену детальному аналізу наукової спадщини Д. Дорошенка, зокрема його

історіографічним та бібліографічним працям<sup>7</sup>. У вступі до статті Л. Винар дає коротке уточнення понять бібліографії та історіографії. При цьому він зазначає про близькість цих понять і надзвичайну важливість при вивченні історичних видань, поодиноких дослідників та науково-видавничої діяльності окремих навчальних та наукових установ. В своїй праці Л. Винар проаналізував найвагоміші історіографічні та бібліографічні праці Д. Дорошенка. За висновком автора статті, Д. Дорошенко зумів поєднати свою бібліографічну працю із історичними дослідженнями, крім того, він вважав, що бібліографія й історія є спорідненими дисциплінами, які себе взаємно доповнюють. Автор аналізує історичну схему Д. Дорошенка, яку він використав у своїй бібліографічній праці “Указатель источников для ознакомления с Южной Русью” (С. Петербург, 1904, 60 с.) і приходять до думки про її високу цінність, оскільки у своїй схемі Д. Дорошенко охопив усі періоди української історії, усю етнографічну територію України та усе українське населення, без огляду на тодішній поділ українських земель між Росією і Австро-Угорщиною. Найвизначнішою бібліографічною працею Д. Дорошенка Л. Винар вважає “Покажчик літератури українською мовою”. Не зважаючи на те, що Д. Дорошенко не залишив по собі монументальних бібліографічних праць, Л. Винар вважає, що вклад вченого в розвиток української національної історичної бібліографії вагомий і “запевняє йому видатне місце серед українських бібліографів”<sup>8</sup>.

Аналізуючи історіографічні праці Д. Дорошенка, Л. Винар поділяє їх на категорії, пояснює значення державницької школи української історіографії. Автор зупиняється на аналізі розуміння Д. Дорошенком поняття “історіографія”. Л. Винар скептично ставиться до оцінки Д. Дорошенком ідей істориків-народників. Він вважає, що висвітлення Д. Дорошенком ідей М. Костомарова, В. Антоновича, М. Грушевського має сильне ідеологічне забарвлення. Також Л. Винар висловив і свою думку щодо існування двох напрямків української історіографії. Він вважає, що народницький і державницький напрямки “себе взаємно доповнювали і віддзеркалювали певну історичну добу”<sup>8</sup>. Крім “Огляду української історіографії” Л. Винар розглядає та аналізує ряд статей Д. Дорошенка історіографічного та інформативно-наукового характеру, які стосувалися загального розвитку української історичної науки або її окремих періодів. Висока наукова цінність даної публікації підтверджується тим, що згодом вона була опублікована окремим виданням. Загалом статті Л. Винара, присвячені Д. Дорошенку, до сьогодні залишаються цінним джерелом до розуміння творчості вченого.

Окреме дослідження Л. Винар присвятив постаті відомого українського вченого, дипломата, журналіста, провідного суспільно-політичного діяча Євгена Онацького<sup>9</sup>. В передмові до статті, опублікованої в журналі “Український історик”, автор висловив свої сподівання, що в недалекому майбутньому з'явиться ґрунтовна студія, присвячена

постаті відомого українського діяча. Л. Винар окремо проаналізував життєвий шлях та творчу спадщину вченого. Наукову працю Є. Онацького вчений характеризує за напрямками: історичні праці, мемуаристика і біографія; Українська мала енциклопедія (УМЕ); мовознавство і етнографія; журналістична праця і інші ділянки творчості Є. Онацького. Л. Винар проаналізував історичні, біографічні праці Онацького, характеризуючи його як історика з широким діапазоном зацікавлень. Дуже високо оцінює Л. Винар монументальне видання Є. Онацького – Українську Малу Енциклопедію: “... це унікальне видання, праця одної людини, яка віддзеркалює енциклопедичні знання і світогляд її автора”<sup>10</sup>. Цінним додатком до статті є публікація джерельних матеріалів до вивчення постаті Є. Онацького: автобіографія вченого, листування з Л. Винарем та О. Кандибою, а також бібліографія його праць.

Статті, присвячені постаті Н. Полонської-Василенко, відомого українського історика та педагога, мають певну особливість, оскільки автор основний акцент зробив на вченні та класифікації джерел та матеріалів до її біографії. Так, стаття “Матеріали до біографії проф. Наталії Полонської-Василенко”<sup>11</sup> має характер не життєпису, а швидше історіографічно-джерелознавчої розвідки, що висвітлює джерела до біографії дослідниці. Л. Винар розглядає матеріали до біографії Наталії Полонської-Василенко в трьох аспектах: 1) джерела (друковані і недруковані) до біографії дослідниці; 2) його співпраця з дослідницею; 3) листування Н. Полонської-Василенко.

Серед першоджерельних матеріалів до біографії дослідниці автор виділяє недруковані “Спогади”, які охоплюють роки 1884-1918 і включають важливі дані про її родинне, студентське та наукове життя. Крім того, Н. Полонська-Василенко друкувала окремі спогади про події з свого життя, про українських вчених і діячів на сторінках різних періодичних і неперіодичних видань. Л. Винар розцінює “Спогади” як важливий джерельний матеріал і для української історії в ХХ-му столітті<sup>12</sup>.

Листи, на думку Винара, є важливим джерельним матеріалом для розуміння постаті дослідниці, а також для дослідження українського академічно-наукового життя на еміграції, в якому вона брала активну участь. Вони також віддзеркалюють погляди Наталії Дмитрівни на різні аспекти діяльності українських наукових установ, поодиноких вчених, а також її ставлення до суспільно-громадського і політичного життя української еміграції. Л. Винар зазначив: “Писала вона щиро, безпосередньо, без огляду на те, чи її погляди до вподоби відборцям її листів чи ні. Саме тому являються вони прецінним джерелом до вивчення її життя і світогляду”<sup>23</sup>. Л. Винар вказує також на місцезнаходження листів Н. Полонської-Василенко. Так він зазначає, що велика частина листів зосереджена в особистих архівах осіб, до яких вона писала, зокрема Д. Дорошенка, Б. Крупницького, І. Борщака, І. Бучка та ін. Також листи Наталії Дмитрівни знаходяться в архівах українських наукових

установ (УВУ, УВАН, НТШ).

Л. Винар називає та коротко характеризує також найважливіші, на його думку, друковані праці про Наталію Полонську-Василенко. Серед них названо статтю О. Оглоблина “Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко”, яка з’явилася з нагоди 80-ліття історика в Наукових записках УВУ (О. Оглоблин також дав окрему характеристику історичних праць дослідниці в праці “Українська історіографія, 1917-1956”), біографічний нарис Іраїди Герус-Тарновецької “Наталія Полонська-Василенко” (Вінніпег, 1974. Серія УВАН: Українські вчені, ч. 7), а також біографічну статтю Василя Омельченка “Наталія Полонська-Василенко” (Український Історик, ч. 1-3, 1968, с. 87-94).

Окремою темою дослідження постаті Н. Полонської-Василенко є її співпраця в Українському історичному товаристві та в “Українському історичному товаристві”. Дослідниця відіграла не останню роль в створенні Українського історичного товариства. Про це Л. Винар зазначає у статті “Професор Наталія Полонська-Василенко і Українське Історичне Товариство”. Н. Полонська-Василенко була викладачем Л. Винара, рецензентом його докторської праці, одним з найближчих співробітників “Українського історика”, а також була членом редакційної колегії журналу. Л. Винар згадує: “Проф. Наталія Полонська-Василенко відносилася до мене як до свого молодшого товариша-історика, служила своїми порадами в деяких наукових дослідженнях, а також радилася відносно різних наукових та академічних справ”<sup>24</sup>.

Окрім низки статей, що висвітлюють постать відомого українського археолога, талановитого поета та публіциста, громадського та політичного діяча О. Кандиби-Ольжича<sup>25</sup>, Л. Винар є автором ґрунтовної праці, присвяченої 100-літтю з дня народження вченого. Варто зауважити, що дослідження Л. Винара, присвячені особі цього видатного науковця є відмінними від решти, оскільки автор приділив основну увагу науковій і академічній діяльності О. Кандиби, однак його праці не позбавлені біографічних моментів, зокрема йдеться про дослідження Л. Винаром студентських років майбутнього вченого, оскільки в цей період формується світогляд, коло його наукових зацікавлень та започатковується наукова праця. Крім того, в монографії Л. Винар подає коротку хронологію життя та діяльності вченого.

Академічну та наукову діяльність О. Кандиби Л. Винар хронологічно поділяє на 3 періоди, які збігаються з перебуванням О. Кандиби в різних місцевостях західної Європи, зокрема Праги, України та Америки. В окремому розділі автор розглядає історіографію праць про наукову діяльність О. Кандиби. При характеристиці наукової праці О. Кандиби Л. Винар окремо характеризує ранні наукові праці вченого та його дисертаційну роботу. Найбільше уваги приділяє Л. Винар характеристиці головного періоду наукової діяльності О. Кандиби, який припадає на 1931-1940 роки. В свою чергу, цей період автор поділив на два суб-періоди: перший охоплює 1931-1937 роки, в якому

домінує науково-дослідницька та педагогічна діяльність О. Кандиби; другий – 1938-40 роки, в якому на перше місце виходить науково-організаційна праця вченого. Винятково важливою ділянкою наукової роботи Кандиби Л. Винар вважає співпрацю вченого з американськими науковими установами. Цей час у житті вченого дослідник окреслив як “американський період”. Загалом, за визначенням Л. Винара, співпраця О. Кандиби з американськими і європейськими археологами та науковими центрами “причинилася до поглиблення його археологічного знання і поширення наукового світогляду”<sup>26</sup>. Особливу увагу присвятив Л. Винар характеристиці джерел до постаті та наукової діяльності О. Кандиби. Зокрема він виділяє: 1. Архівні матеріали установ, з якими О. Кандиба був пов’язаний, 2. Особисті джерела О. Кандиби; 3. Листування вченого з його співробітниками і знайомими; 4. Друковані і недруковані спогади і матеріали про О. Кандибу. В додатках до монографії автор опубліковує велику кількість важливих джерельних матеріалів, серед яких рукописи студентських конспектів, зміст та титульна сторінка докторської дисертації О. Кандиби, рецензії на дисертаційну працю вченого, автобіографія з уточненнями, листування вченого різних років та ряд інших цінних документів, оскільки основною метою своєї праці автор визначив поширення джерельної бази у вивченні постаті О. Кандиби. В цілому, дослідження Л. Винара, присвячені О. Кандибі, відкривають ряд нових фактів наукової біографії вченого. Зокрема, на основі нових архівних матеріалів та використовуючи метод усної історії, дослідник уточнив біографію вченого, спростував ряд неточностей та помилкових тверджень, зокрема щодо перебування О. Кандиби в США на запрошення Гарвардського університету для читання лекцій в 1935 або 1936 рр., натомість довів, що вчений відвідав США в 1938р., де разом із відомим вченим і діячем Організації Державного Відродження України О. Грановським займався організацією Українського Наукового Інституту в Америці та справами ОУН.

Звертаючись до читачів, Л. Винар зазначив, що “в 1950-их роках Олег Ольжич і Юрій Липа були моїми ідейними вчителями, і я завжди їх згадую з великою вдячністю. Вони мали великий вплив на формування мого національного світогляду і наукових зацікавлень”<sup>27</sup>.

Л. Винар є також автором біоісторіграфічного нарису про видатного українського книгознавця, економіста, історика-мемуариста та публіциста Л. Биковського, опублікованого в книзі “У службах українській книжці”. На основі автобіографічних матеріалів автор склав періодизацію життєвого шляху вченого – своєрідну схему життя і діяльності науковця, поділивши його біографію на 9 періодів, які збігаються з його діяльністю в Україні та за кордоном, зокрема в країнах Європи та США. Ця схема також вказує на основні етапи творчого шляху визначного українського вченого. “Варшавський” та “чехословацький” періоди Л. Винар називає найважливішими в житті Л. Биковського, оскільки тоді відбулося його становлення та визнання



як науковця. Л. Винар не дає детальної характеристики наукової спадщини Л. Биковського, називає лише головні праці вченого та оцінює його як організатора українського наукового та культурного життя. Окрему увагу Л. Винар присвятив спогадам Л. Биковського, написаним в різні періоди його життя, зокрема він зазначає, що вони є дуже важливим матеріалом для істориків, соціологів та інших дослідників, які вивчають багатовимірний історичний процес доби Л. Биковського. Цінним в нарисі є те, що Л. Винар намагався охарактеризувати Л. Биковського не лише як ученого, але і як особистість, використовуючи власні спогади та листування з особистого архіву.

Серед персональних публікацій Л. Винара варто також згадати статтю, присвячену відомому українському громадському діячеві, публіцисту Ю. Бачинському. Вона майже не містить біографічних даних, проте Л. Винар характеризує Ю. Бачинського як громадсько-політичного діяча, плідного журналіста та автора цілого ряду брошур і обширних трактатів, з яких вирізняється його твір “Україна – irredenta” – публіцистична праця, в якій вперше обґрунтовано на соціальній базі постулати самостійної України. Професор Винар аналізує дослідження Л. Бачинським питання української еміграції. Хоч у цій праці питання еміграції не є головною темою автора, проте його зацікавлення еміграційною проблематикою в 1893 році вказує на те, що Ю. Бачинський мав наміри досліджувати еміграційні явища. Це стало поштовхом до опрацювання Л. Винаром творчої спадщини Ю. Бачинського. Автор вивчає історію видання праці Ю. Бачинського “Українська еміграція”, аналізує її значення для дослідження українського життя в США. Крім аналізу різних аспектів змісту праці, Л. Винар дав оцінку ставлення комуністів США та України до праці Бачинського. Л. Винар робить висновок про те, що праця Ю. Бачинського була досить актуальною на 70-ті роки. Вказав на те, що це перша соціологічно-історична праця, в якій описано багатовимірне життя українців в Америці, в її ранніх роках побуту: “З перспективи часу можна лише дивуватися великій срудиті автора, який зумів в яскравих барвах дати широку картину релігійного, соціально-економічного, політичного, культурного життя українських емігрантів при кінці XIX – початку XX століття”.

Постаті видатного українсько-канадського історика О. Барана Л. Винар присвятив статтю “Олександр Баран: діяльність і наукова творчість”, в якій детально висвітлив життєвий шлях вченого, проаналізував його наукову діяльність, а також, в окремому підрозділі, охарактеризував працю О. Барана в українських наукових установах. Біографію вченого Л. Винар не структурував у підрозділи, але досить детально висвітлив основні події в житті О. Барана, коментуючи його наукові досягнення та громадську діяльність в той, чи інший період життя. Особливу увагу Л. Винар приділив аналізу історичних досліджень О. Барана. Дослідницька праця історика, на думку вченого, в

основному зводиться до трьох головних історичних тем: 1. Історія Закарпаття, 2. Козаччина перед Б. Хмельницьким, 3. Українська церква в Канаді. Л. Винар оцінює О. Барана в першу чергу як видатного дослідника Закарпаття. Найвагомішою дослідницькою роботою вченого над темою історії Закарпаття Л. Винар вважає віднайдення, видання та опрацювання документів, особливо тих, що стосувалися проекту створення українського патріархату в середині XIX ст. Важливою ланкою наукової праці О. Барана Л. Винар вважає його дослідження зв'язків козаків з Закарпаттям. Аналізуючи монографічні праці О. Барана та підготовлені ним видання документів періоду козацької доби, Л. Винар приходить до висновку, що О. Баран як історик займає важливе місце в українській історіографії і як дослідник козащини, історії української церкви і історії Закарпаття, і як редактор збірників архівних матеріалів до історії України.

Стаття, присвячена відомому українському науковцю, професору права та політології, досліднику української історії XX ст. Теодору Богдану Цюцюрі, є вагомим джерелом до вивчення постаті цього вченого. Відмічаючи заслуги Т. Цюцюрі в розвитку науки в діаспорі, а особливо його високу роль в розбудові УВУ, Л. Винар зауважив, що написання біографії цього вченого є нелегким завданням з огляду на відсутність опрацьованих та укомплектованих архівних матеріалів, а також біобібліографії вченого. Тому автор у своїй статті подав лише загальні дані про життя і діяльність видатного науковця. Основним джерелом до написання біографії Т. Цюцюрі для Л. Винара стали "Автобіографія" вченого, його листування та матеріали, надіслані автору дружиною покійного науковця. Крім того, Л. Винар особисто знав Т. Цюцюру, тісно співпрацював з ним в УІТ, УВУ та інших установах, тому мав можливість включити до статті власні спогади про нього. Л. Винар назвав основні події в житті науковця, коротко охарактеризував коло його наукових зацікавлень та головні праці, проте основну увагу присвятив періоду діяльності Т. Цюцюрі на посаді ректора Українського вільного університету. В додатках Л. Винар опублікував частину свого листування з науковцем. Ці листи мають високу наукову вартість, оскільки є цінним джерелом не лише до біографії вченого, але й до історії УВУ.

Частина персоналіїчних досліджень Л. Винара була останньою даниною покійним колегам. Серед них статті, присвячені історикам В. Омельченку та М. Ждану. Це невеликі за обсягом публікації, в яких висвітлено життєвий шлях вчених та коротко охарактеризовано основні напрямки наукових зацікавлень. Однак, кожна з цих статей не є сухим викладом основних дат життя. В них автор намагався зобразити вчених такими, якими вони лишилися в його пам'яті. В статті про В. Омельченка Л. Винар коротко зазначає про походження науковця, окреслює коло його наукових досліджень, характеризує основні його праці, називає наукові установи, в яких співпрацював В. Омельченко,

оцінює його і як редактора наукових видань. Л. Винар також зазначає, що ряд досліджень вченого залишилися в рукописах, тому висловлює думку про необхідність їх видання.

Стаття про М. Ждана написана у формі спогадів Л. Винара про історика, з яким автор розвідки був в добрих приятельських стосунках. Автор коротко окреслює життєвий шлях вченого та його наукову спадщину. Аналізуючи творчий доробок вченого, Л. Винар називає та характеризує як історичні праці дослідника, так і рецензійні відгуки на них. Він також наводить статистичні дані про кількість посилань на праці М. Ждана різними відомими істориками. Л. Винар називає М. Ждана найвидатнішим дослідником з проблематики зв'язків України та Золотої орди. Окремо він згадує про роботу історика над гаслами в енциклопедії українознавства. Л. Винар характеризує також праці М. Ждана в ділянці біографії та історіографії, оцінює його як автора великої кількості рецензій та рецензійних статей. В додатку до статті Л. Винар опублікував бібліографію праць М. Ждана, яка складається з двох частин: статті і монографічні дослідження та рецензії.

Л. Винар належить до небагатьох українських діаспорних істориків, що присвятили свою увагу вивченню постаті українського “радянського” вченого. Він є автором кількох статей, присвячених Івану Крип’якевичу. Стаття “Іван Крип’якевич (1886-1967)”, вийшла по смерті відомого видатного історика. Це порівняно невелике за обсягом дослідження, в якому коротко викладено життя і творчий шлях історика, висвітлено основні напрямки його наукової та науково-організаційної діяльності, названо та коротко проаналізовано його головні праці. В окремій публікації “Іван Крип’якевич як дослідник української сфрагістики” Л. Винар розглядає один з аспектів багатогранної наукової діяльності І. Крип’якевича – його сфрагістичні дослідження. Дослідник відмітив, що І. Крип’якевич приділив основну увагу дослідженням козацької сфрагістики. Окремо він відмічає науково-організаційну працю І. Крип’якевича в галузі спеціальних історичних дисциплін, а також висвітлює його як редактора науково-періодичних видань. У висновку автор підкреслює, що: “І. Крип’якевича можна вважати одним з піонерів наукової організації дослідів допоміжних історичних наук в Україні, починаючи від його праці в Науковому Товаристві ім. Шевченка”<sup>28</sup>. В додатку до статті Л. Винар включив бібліографію праць і матеріалів про Івана Крип’якевича. Зауважимо, що це була перша спроба реєстрації друкованих матеріалів про вченого.

Варто також згадати короткі біографічні статті, які Л. Винар друкував як додаток до публікації джерельних матеріалів до біографії діяча або його рукописної творчої спадщини. Серед них: “Марко Дмитрович Антонович: автобіографічні матеріали”<sup>30</sup> та “З Архіву проф. Івана Раковського: Листування”<sup>31</sup>. Перша являє собою публікацію автобіографічних матеріалів відомого українського історика, організатора українського наукового життя в діаспорі М. Антоновича: Curriculum

vitae (автобіографію) від 8 серпня 1991 року; короткі автобіографічні матеріали Марка Антоновича, без дати (цю автобіографію М. Антонович написав під час головування в УВАН); автобіографічний лист до Богдана Винара, без дати. Ці автобіографії надруковані в хронологічному порядку. В передмові до цієї публікації Л. Винар коротко зазначив найважливіші дати та деякі факти з біографії М. Антоновича. Наступна стаття – це публікація листів до проф. І. Раковського, відомого українського антрополога, провідного організатора українського наукового життя, колишнього голови НТШ Л. Винар написав передмову до листування, в якій дуже коротко подав основні дати життя професора, напрямки його наукової роботи, коротко охарактеризував листи до Раковського, та дав короткі дані про авторів цих листів.

З усього вищезазначеного можемо зробити висновок, що біоісторіографічні праці посідають значне місце в науковій спадщині Л. Винара. Він є автором близько 35 наукових статей та монографічних досліджень, присвячених його сучасникам – здебільшого українським історикам зарубіжжя. При написанні біографічних досліджень автор використав великий масив різних джерел, зокрема листи, мемуари, спогади, щоденники, а також автобіографії самих діячів. До сьогоденішнього дня Л. Винар вважається найавторитетнішим дослідником життя і творчості О. Оглобина. Дослідження вченого, присвячені Д. Дорошенку, Є. Онацькому, Н. Полонській-Василенко, О. Кандибі-Ольжичу, Ю. Бачинському, В. Омельченку, Л. Биковському, М. Ждану та ін. до сьогодні є важливими та актуальними не лише з історіографічної точки зору, але й являють собою цінний джерельний матеріал до подальшого ґрунтового вивчення постатей цих виданих українських вчених діаспори.

### *Примітки:*

<sup>1</sup> Воронов В. Місце О.М. Лазаревського в українському історіографічному процесі // Осягнення історії. Збірник праць на пошану професора М.П. Ковальського. – Острог; Нью-Йорк, 1999. – С. 212.

<sup>2</sup> Ісаєвич Я. Любомир Винар: Матеріали до бібліографії // Бібліографія українознавства: Бюлетень комісії української бібліографії міжнародної асоціації україністів. – Львів, 1992. – Ч. 1; Ковальський М. Внесок Любомира Винара в розробку проблеми “Наукова історична школа” // Український Історик. – 1997. – Ч. 1-4. – С. 40-46; Гирич І. Засновник грушевськознавства // Михайло Грушевський: історик і будівничий нації. Статті і матеріали. – Нью-Йорк; Київ; Торонто, 1995. – С. 18-22; Калакура Я. Вклад “Українського історика” в розвиток національної історіографічної школи // Українознавство в розбудові держави. – Київ, 1994. – Кн. 1. – С. 154-156; Жуковський А. Любомир Винар: життя і діяльність. // Любомир Винар: бібліографічний покажчик (1950-1997). – Львів; Київ; Париж; Нью-Йорк; Торонто, 1998. – С. 7-27.

<sup>3</sup> Штогрин Д. Бібліографія праць Любомира Винара. // Любомир

Винар: історик, педагог, бібліограф / За ред. О. Домбровського. – Мюнхен; Нью-Йорк; Торонто: Українське Історичне Товариство, 1982. – 71 с.

<sup>4</sup> Калакура Я. Теоретично-методологічні засади української історіографії (За працями проф. Любомира Винара) // На службі Клію: Збірник наукових праць на пошану Любомира Романа Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. – Київ; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000. – С. 42-52.

<sup>5</sup> Чишко В. Біографічна традиція та наукова біографія в історії та сучасності України. – Київ, 1996. – С. 172-173.

<sup>6</sup> Винар Л. Історіографічні праці проф. О. Оглоблина // Український історик. – 2000. – Ч. 1-3. – С. 13-16.

<sup>7</sup> Винар Л. Наукова спадщина Олександра Петровича Оглоблина // Оглоблин О. Студії з історії України: Статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк; Київ; Торонто, 1995. – С. XIX-XLVII.

<sup>8</sup> Там само.

<sup>9</sup> Винар Л. Автобіографічні матеріали Олександра Оглоблина // Український історик. – 1994. – Ч. 1-4. – С. 153-161.

<sup>10</sup> Винар Л. Олександр Оглоблин як дослідник гетьмана Івана Мазепи і його доби. // Український історик. – 1989. – Ч. 4. – С. 44-49.

<sup>11</sup> Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба / Редактор Любомир Винар, упорядники Ігор Гирич, Алла Атаманенко. – 2-е доповнене видання. – Нью-Йорк; Київ; Львів; Париж; Торонто, 2001. – 464 с.

<sup>12</sup> Винар Л. Олександр Петрович Оглоблин (1899-1992) Біографічна студія. – Нью-Йорк; Торонто; Київ; Париж, 1994. – 80 с.

<sup>13</sup> Там само. – С. 9

<sup>14</sup> Винар Л. Дмитро Іванович Дорошенко: життя і діяльність (у 50-ліття смерті) // Український історик. – 2001. – Ч. 1-4. – С. 9-68.

<sup>15</sup> Там само. – С. 32.

<sup>16</sup> Винар Л. Дмитро Дорошенко – видатний дослідник української історіографії і бібліографії // Український історик. – 1982/1983. – Ч. 1-2/1. – С. 40-78.

<sup>17</sup> Там само. – С. 51.

<sup>18</sup> Там само. – С. 57.

<sup>19</sup> Винар Л. Євген Онацький – чесність з нацією // Український історик. – 1980. – Ч. 1-4. – С. 153-179.

<sup>20</sup> Там само. – С. 165.

<sup>21</sup> Винар Л. Матеріали до біографії проф. Наталії Полонської-Василенко // Український історик. – 1983. – Ч. 2-4. – С. 55-73.

<sup>22</sup> Там само.

<sup>23</sup> Там само. – С. 57.

<sup>24</sup> Винар Л. Професор Наталія Полонська-Василенко і Українське Історичне товариство // Український історик. – 1969. – Ч. 1-3. – С. 102-105.

<sup>25</sup> Там само. – С. 59.

<sup>26</sup> Винар Л. Головний період наукової діяльності Олега Кандиби: 1931-1940 // Український історик. – 1986. – Ч. 3-4. – С. 39; Його ж Пам'яті д-ра О. Кандиби-Ольжича // Український історик. – 1994. – Ч. 1-4. – С. 215-216.

<sup>27</sup> Винар Л. Олег Кандиба-Ольжич. Дослідження та джерела / Ред. А. Атаманенко. – Нью-Йорк-Острого-Львів, 2007. – 344 с.

<sup>28</sup> Там само. – С. 111

<sup>29</sup> Там само. – С. 10

<sup>30</sup> Биковський Л. У службах українській книжці / упоряд. Л. Винар, Я. Ісаєвич. – Львів; Нью-Йорк, 1997. – 326 с.

<sup>31</sup> Винар Л. Юліан Бачинський – видатний дослідник української еміграції // Український історик. – 1970. – Ч. 4. – С. 30-43.

<sup>32</sup> Там само. – С. 43.

<sup>33</sup> Винар Л. Олександр Баран: діяльність і наукова творчість // Український історик. – 1999. – Ч. 2-4. – С. 92-109.

<sup>34</sup> Там само. – С. 102

<sup>35</sup> Винар Л. Ректор Теодор Богдан Цюцюра (1919-2000) // Український історик. – 2004. – Ч. 1-2. – С. 65-84.

<sup>36</sup> Винар Л. Пам'яті історика Василя Омельченка (1923-2001) // Український історик. – 2003. – Ч. 1-5. – С. 483-487.

<sup>37</sup> Винар Л. Михайло Ждан (1906-1975) // Український історик. – 1975. – Ч. 3-4. – С. 88-99.

<sup>38</sup> Винар Л. Іван Крип'якевич (1886-1967) // Український історик. – 1967. – Ч. 1-2. – С. 75-80.

<sup>39</sup> Винар Л. Іван Крип'якевич як дослідник української сфрагістики // Український історик. – 1973. – Ч. 1-2. – С. 102-104.

<sup>40</sup> Там само. – С. 145

<sup>41</sup> Винар Л. Марко Дмитрович Антонович: автобіографічні матеріали // Український історик. – 2005. – Ч. 2-4. – С. 133-139.

<sup>42</sup> Винар Л. З Архіву проф. Івана Раковського: Листування // Український історик. 1985. – Ч. 1-4. – С. 153-159.

ТАДЕЙ ЯЦЕНЮК

*Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича  
Чернівці*

## ОЛЕКСАНДР ОГЛОБЛИН ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ НА ЗАХОДІ

Олександр Оглоблин належить до найвидатніших провідних істориків ХХ ст. Його наукова творчість, дослідницький талант, організаторська роль в згуртуванні українських істориків – яскраве свідчення ролі вченого в українській історичній науці. «Він з божої ласки і покликання був винятково здібним істориком..., мав безмежну любов до



української історичної науки, яка допомогла йому видержати всі життєві бурі і невгоди<sup>1</sup>” – так справедливо сказав про професора О. Оглоблина його учень, послідовник, справді вірний приятель та дослідник творчості вченого – Любомир Винар.

Українські дослідники за межами нашої держави, ще за життя вченого і до сьогоднішніх днів, присвятили його діяльності десятки студій та видань, проводять різноманітні конференції з нагоди ювілейних дат в житті видатного історика. Про О. Оглоблина писали Н. Полонська-Василенко, В. Омельченко, О. Домбровський, О. Субтельний та інші<sup>2</sup>. В Україні творчості О. Оглоблина приділили увагу М. Ковальський, В. Гром, В. Павлюк, О. Ясь, С. Білоконь та інші<sup>3</sup>. Плідно працює на ниві оглоблinoзнавства і Ігор Верба, який досліджує творчість Олександра Оглоблина в Україні, тобто київський та львівський періоди<sup>4</sup>.

Говорячи про дослідників творчості О. Оглоблина, особливо слід виділити організатора та натхненника оглобляни, як за кордоном, так і в Україні, президента Українського Історичного Товариства, засновника та головного редактора “Українського Історика”, учня та біобібліографа Олександра Петровича – професора Любомира Романа Винара. В своїх розвідках Л. Винар відтворив життєвий та науковий шлях О. Оглоблина, охарактеризував його основні наукові концепції, методологію та методику наукового дослідження, ним редагуються та перевидаються праці О. Оглоблина<sup>5</sup>.

У житті та науковій творчості О. Оглоблина дослідники виділяють два важливих періоди – довоєнний (перебування в Україні) та повоєнний (еміграційний). Власне, цей другий період і є предметом даного повідомлення, так як саме в цей період розгорнулась активна наукова та громадська робота О. Оглоблина, яка мала великий вплив на розвиток української історичної науки на Заході.

Еміграційний період О. Оглоблина розпочався весною 1944 р. після залишення України. Деякий час він перебував у Празі, потім у Західній Німеччині, а з 1951 р. і до кінця життя – в США. Як справедливо зазначають Микола Ковальський та Ігор Пасічник, “американський період” – понад 40 років, був найбільш важливим і тривалим у житті історика<sup>6</sup>. Саме в цей час, за словами Л. Винара, він “мав повну свободу наукового досліду і в цім відношенні був в далеко кращому положенні, як історики в Україні”<sup>7</sup>. Були в цьому періоді та свободі і певні недоліки – недоступність для Оглоблина джерел, що зберігались в архівах України, Росії, Білорусі, прибалтійських республік, так як через свою довоєнну політичну й наукову діяльність в Україні він не мав змоги особисто приїздити в ці архіви. Однак, Л. Винар засвідчує, що в Оглоблина зберігалась велика кількість копій джерел, які він привіз в еміграцію, що дало йому можливість “опрацювати різні періоди і явища історії України”<sup>8</sup>. Збирав він ці копії джерел і під час дослідження соціально-економічної історії України XVIII – XIX ст., і в час усунення його від вузівської діяльності в 1931 – 1933 рр. Спочатку він влашту-

вався у Київському Всеукраїнському Історичному Музеї, а згодом був директором Всеукраїнського Центрального Архіву Стародавніх Актів у Києві<sup>9</sup>.

Еміграційний період творчості О. Оглоблина був продовженням передвоєнних напрямів його наукової діяльності, але разом з тим саме в цей період відбулись якісні зміни і поглиблення проблематики досліджень. Восени 1964 р. у своїх спогадах О. Оглоблин писав, що його особливо цікавили в цей час історіографічні аспекти, збереження історіографічної спадщини 20-30-х рр., так як, лише опинившись “поза сферою советської влади”, він зміг цим досконало зайнятись<sup>10</sup>. Саме цьому були присвячені статті та наукові доповіді про О. Лазаревського, В. Антоновича, М. Грушевського, Д. Багалія, М. Василенка, В. Модзалевського, М. Слабченка, Д. Дорошенка, Б. Крупницького та багатьох інших.

Дуже детально аналізував у своїх дослідженнях Олександр Петрович і стан української історичної науки після 1917 р. Це засвідчили його історіографічні синтетичні роботи “Як большевики руйнували українську історичну науку”, “Українська історіографія 1917 – 1956 рр.” (англомовне видання 1957 р.) та монографія, що вийшла в Нью-Йорку в 1963 р. українською мовою “Думки про сучасну українську советську історіографію”<sup>11</sup>. В них вперше критично були проаналізовані праці українських радянських істориків, багатьох з яких особисто знав О. Оглоблин. При цьому, це не було критиканство, а ґрунтовний аналіз і політичної обстановки, в якій приходилось працювати радянським дослідникам, і всебічна та об’єктивна оцінка їх робіт. Цікавий аналіз поглядів О. Оглоблина на історіографічні процеси в Україні в повоєнні роки, на основі його останньої монографії, здійснив відомий вчений, проф. Острозької академії – Микола Павлович Ковальський<sup>12</sup>.

Слід зазначити, що до кінця 60-рр. ХХ ст. О. Оглоблин вважав українську еміграційну історіографію галуззю єдиної великої української історіографії, спадкоємицею її кращих традицій і співтворцем її дальшого розвитку, закликав істориків України і Заходу до співпраці та взаємодопомоги. Однак, подальші події в Україні, коли за твердженням О. Оглоблина не лише “окремі теми й найважливіші проблеми відсувалися й скреслювалися з плянів наукових інституцій, а й цілі періоди історії України (фактично усі, аж до революції 1917 рр.) наглухо закривалися для українського дослідника...” і, як наслідок цього, “українська історична наука на Батьківщині перестала існувати, 40-мільйонна нація, зі своїм славним історичним минулим, засуджена брутально і цинічно на історичне небуття”, він змінив свій погляд. Тепер він почав вважати, що завдання істориків в діаспорі не доповнювати, а творити і гідно репрезентувати українську наукову історіографію<sup>13</sup>.

Не полишав в еміграції О. Оглоблин і джерелознавче дослідження видатної пам’ятки – “Історії Русів”. Цією проблемою він займався все

життя. Спочатку Оглоблина захопило місце “Історії Русів” в українській історіографії, потім її авторство, а з часом і її роль в історії України другої половини XVIII – початку XIX ст. та національному відродженні України. Роблячи висновок зі свого аналізу “Історії Русів”, О. Оглоблин зазначає, що вона “стала настільною книгою української національно-політичної думки, підручником української національної філософії, програмою української національно-визвольної боротьби”<sup>14</sup>. “Історія Русів”, твердить вчений, це вічна книга України та Декларація прав української нації.

Важливе значення для розвитку української історичної науки на Заході мали і енциклопедичні уподобання вченого. О. Оглоблин сам особисто або в співавторстві з іншими подав велику кількість історичних гасел і статей до багатотомного видання “Енциклопедія Українознавства” (ЕУ). До таких слід віднести розвідки про Володимира Антоновича, Осипа Гермайзе, Михайла Грушевського, Мирона Кордубу, Івана Крип'якевича, Михайла Максимовича, Андрія та Івана Линниченків, Миколу Петровського, Антіна Петрушевича, Аполлона Скальковського та ін.<sup>15</sup> Сорокарічна співпраця О. Оглоблина з “Енциклопедією Українознавства” в різний час мала різну інтенсивність. До загальної Енциклопедії він написав деякі розділи й був одним з редакторів відділів археології та історії. А коли розпочалася праця над словниковою ЕУ, В. Кубійович запросив його до складу редакційної колегії. Крім редакційної роботи, О. Оглоблин написав до ЕУ2 близько 400 великих і малих статей. Найбільш плідними були 60-70-ті рр. Як свідчить учень О. Оглоблина Аркадій Жуковский, який тоді працював разом з ним в ЕУ, Олександр Петрович дуже цінував свою працю в ЕУ, “вважаючи цей спільний твір за вагомий здобуток української вільної науки, у який вклав і свою цеглину, серед іншого сприяючи вирішенню кардинальних проблем українознавства”<sup>16</sup>.

Олександр Петрович, займаючись близькими та улюбленими йому науковими сюжетами – генеалогією, геральдикой та сфрагістикою, досліджував життєвий шлях не лише вчених та політичних діячів Великої України, але й творців історії зі своєї малої Батьківщини, своєї рідної Новгород-Сіверщини. Аналіз політично-культурного процесу другої половини XVIII ст. О. Оглоблин віддзеркалив в 23 біографічних нарисах українських діячів з Новгород-Сіверщини: Василя Капніста, Михайла Миклашевського, Андрія Полетики, Архипа Худорби, Ханенків, Туманських та інших. Започаткував він ці нариси ще в 1939 р. і закінчив в основному в 1945 р. в с. Трансфельдені (Баварія, Німеччина). Говорячи про внутрішній голос, який велів написати йому ці нариси, О. Оглоблин називає його “голосом історичної правди, яка може довгодогго, десятиліття і навіть століття мовчати, але ніколи не вмирає”.

Цей голос і спонукав Оглоблина виконати “свій святий обов’язок українського історика” і не дати цим українським діячам залишатись “в пітьмі забуття”<sup>17</sup>. Але в 1945 р. нариси не вдалось видати, тому протя-

гом 1946 – 1958 рр. Олександр Петрович, у міру можливого, доповнював їх, а в 1959 р., з допомогою свого учня та власника видавництва “Дніпрова Хвиля” О. Вінтоняка, видав їх у Мюнхені під назвою “Люди Старої України”. Сьогодні, завдяки зусиллям Любомира Винара та Алли Атаманенко, ми маємо можливість користуватись новим, значно доповненим виданням цієї праці.

Розвитку української історичної науки на Заході сприяли і праці проф. О. Оглоблина, в яких досліджувались проблеми державності та національної самостійності України. В умовах компартійного диктату в СРСР і зокрема в Україні, коли будь які спроби дослідити ці аспекти історії жорстко переслідувались, праці О. Оглоблина були надзвичайно цінними і потрібними.

Україністика проф. О. Оглоблина, що з'явилась в його західноєвропейський та американський періоди творчості надзвичайно різноманітна. Серед великої кількості таких робіт хочеться виокремити праці, що присвячені Козацько-Гетьманській державі XVII – XVIII ст., зокрема добі гетьманів Богдана Хмельницького та Івана Мазепи. До них належать такі фундаментальні праці, як “Українсько-Московська угода 1654 р.” (1954), “Хмельниччина і українська державність” (1954), “Думки про Хмельниччину” (1957), “Гетьман Іван Мазепа та його доба” (1960) та інші. Остання робота, зусиллями редактора проф. Любомира Винара та упорядників І. Гирича й А. Атаманенко, дійшла і до українського читача в другому, значно доповненому виданні<sup>18</sup>.

Досліджуючи історію України, її боротьбу за незалежність в різні часи існування державності, О. Оглоблин приходить до висновку, що ця історія – суцільна мартирологія українського народу, безперервна боротьба проти чужоземного поневолення, історія жертв і пролитої крові. Своїми дослідженнями він закликав істориків в Україні і на Заході не лише поррахувати, назвати і знати загиблих, “але переказати прийдешнім поколінням, передати світлу пам'ять про них, бо вони – будівничі Нової України, вони творці нашого майбутнього державно-національного життя”<sup>19</sup>.

Все викладене вище, переконливо свідчить про величезну наукову діяльність проф. Олександра Петровича Оглоблина в період його закордонної еміграції. Можна наводити та аналізувати ще багато праць О. Оглоблина цього періоду, проте слід сказати, що є спеціальна праця проф. Любомира Винара, в якій аналізується наукова нива його вчителя<sup>20</sup>. За підрахунками Л. Винара Оглоблин був автором понад 1000 друкованих і недрукованих історичних праць.

Крім південної наукової діяльності, що проявлялась публікацією робіт, в середині 40 – 80-х роках дуже важливою стороною діяльності О. Оглоблина було згуртування, об'єднання та керівництво вільними українськими істориками за межами України. Просування радянських військ на захід змусило О. Оглоблина покинути Львів в березні 1944 р. і переїхати до Праги<sup>21</sup>. Ще в 1942 р. він, завдяки допомозі Д. Дорошенка,

був обраний дійсним членом Українського Історико-Філологічного Товариства в Празі і запрошений до Українського Вільного Університету. Але лінія фронту наблизилась і до Праги, тому О. Оглоблин змушений був весною 1945 р. виїхати до Німеччини. Тут, в 1945 р. в Авігсбурзі, була заснована Українська Вільна Академія Наук (УВАН). Спочатку О. Оглоблин був головою її історичної секції, а з 1948 р. – дійсним членом. В Німеччині О. Оглоблин обіймав також посаду професора Українського Вільного Університету, був дійсним членом НТШ (з 1947 р.), директором Науково-Дослідного Інституту Мартирології (з 1946 р.), керівником відділу Генеалогії Українського Дослідного Інституту Родознавства та Знаменознавства (з 1947 р.), дійсним членом Морського Інституту (з 1948 р.)<sup>22</sup>.

В 1947 – 1948 рр. велика кількість членів УВАН переїхала в США, де продовжила свою діяльність. В 1951 р. до США приїхав і О. Оглоблин, а вже в 1952 р. відбулись перші організаційні збори Історичної секції УВАН у США, на яких головою було обрано О. Оглоблину. З часом О. Оглоблин (в 1970 та 1974 рр.) обирається президентом УВАН в США, а з 1987 р. її Почесним президентом.

На першому засіданні з нагоди обрання його президентом УВАН 6 червня 1970 р. Оглоблин заявив, що УВАН “головну увагу буде приділяти дослідом в царині українознавства в найширшому розумінні цього слова; УВАН дбатиме про корпорацію всіх конструктивних сил у ній, притягатиме до активної співпраці, поруч із старшими вченими, кращих представників молодшої генерації науковців; УВАН стежитиме за розвитком української науки на Батьківщині, критично ставитиметься до певних наслідків її, особливо в царині гуманітарних наук; УВАН буде співпрацювати як з іншими українськими установами еміграції, так і з неукраїнськими”<sup>23</sup>. Такі напрями діяльності УВАН дали свої добрі наслідки. Навколо своїх відділів, секцій, комісій, кабінетів, бібліотеки та архіву УВАН об’єднала на той час 68 дійсних членів, 144 члени-кореспонденти та 69 наукових співробітників – учених різних вікових генерацій та національностей<sup>24</sup>.

Саме завдяки науково-організаторській роботі О. Оглоблина на посаді президента УВАН, його вмілому підходу до молодих науковців виросла ціла школа учнів та послідовників історичної школи О. Оглоблина. Ось далеко не повний перелік прізвищ: Любомир та Богдан Винари, Михайло Ждан, Аркадій Жуковський, Роман Климкевич, Теодор Мацьків, Іван Лисяк-Рудницький, Василь Омельченко, Орест Субтельний, Марко Антонович, Микола Гайовий, Любомир Гайда, Ніна Синявська та багато інших. В архіві проф. О. Оглоблина віднайдені різні нотатки про багатьох українських істориків та їх праці, з його рекомендаціями на дійсних або членів-кореспондентів Наукового Товариства ім. Т. Шевченка<sup>25</sup>.

Проф. О. Оглоблин був одним із активних прихильників ідеї Л. Винара про заснування “Українського Історика” та організації Україн-

ського Історичного Товариства. Коли ж “Український Історик” почав випускатись в 1963 р. під орудою Л. Винара, О. Оглоблин став його активним дописувачем та співробітником. Саме цей журнал відкрив на своїх сторінках “Оглобляну” з нагоди столітнього ювілею від дня народження великого вченого.

В 1965 р., коли було проголошено утворення Українського Історичного Товариства, О. Оглоблин став його першим президентом. Тандем зрілості й досвіду О. Оглоблина та молодечого запалу й енергії Л. Винара приніс свої плоди. Українське Історичне Товариство відіграло вирішальну роль у консолідації українських істориків не тільки за кордоном, але і в Україні, де вже за ініціативою другого президента УІТ проф. Л. Винара (з 1981 р.), були засновані осередки цього товариства у Києві, Львові, Луцьку, Одесі, Ужгороді, Дніпропетровську, Острозі, Чернівцях та інших містах<sup>26</sup>.

Певну роль в розвитку української історичної науки на Заході мала і діяльність О. Оглоблина на посаді голови Наукової Ради Східно-Європейського Дослідного Інституту ім. В. Липинського у Філадельфії (з 1964 р.). Саме тут він розгорнув значну видавничу активність щодо публікації джерел до історії України ХХ століття. В цей час Олександр Петрович був також обраний і заступником директора Історико-Філософської Секції НТШ, яка мала свій осередок у Сарселі (Франція).

Як президент Українського Історичного Товариства та УВАН Олександр Петрович докладав величезних зусиль до координації і співпраці між українськими науковими установами й істориками на Заході. Зокрема, саме завдяки його зусиллям та його учнів, особливо Л. Винара, започатковані наукові конференції та конгреси українських істориків в Західній Європі, США, Україні, а “Український Історик” став центральним органом української історіографії не лише на Заході, але й в Україні.

У своїй науковій автобіографії О. Оглоблин скромно писав: “У великій роботі української історіографії є і моя маленька частка”<sup>27</sup>. В дійсності у розвитку української історичної науки на Заході О. Оглоблин займає центральне місце як дослідник, організатор українського наукового життя, професор вищих шкіл, який виховав декілька поколінь українських істориків.

### **Примітки:**

<sup>1</sup> Винар Л. Олександр Петрович Оглоблин (1899 – 1992) // Олександр Мезько-Оглоблин: дослідження та матеріали (До століття народження історика). – Нью-Йорк; Острог; Київ; Торонто, 2000. – С. 7-8.

<sup>2</sup> Полонська-Василенко Н. Олександр Петрович Оглоблин в очах сучасниці // Олександр Мезько-Оглоблин. – С. 65-70; Омельченко В. Проф. д-р Олександр Оглоблин (Життя та діяльність) // Український Історик. – 1989. – № 4. – С. 38-43; Домбровський О. Церковна тематика в



дослідах Олександра Оглоблина // Український Історик. – 2000. – № 1-3. – С. 211-219; Субтельний О. Олександр Петрович Оглоблин // 125 років київської української академічної традиції. – Нью-Йорк, 1993. – С. 539-552.

<sup>3</sup> Гром В. Думки Олександра Оглоблина про добу Хмельниччини в українській історіографії ХХ століття // Український Історик. – 2000. – № 1-3. – С. 201-210; Павлюк В. Деякі проблеми економічного розвитку Правобережної України першої половини ХІХ століття в дослідженнях О.Оглоблина // Там само. – С. 220-224; Ясь О. Оглоблин (Мезько) // Малий словник історії України. – К.: Либідь, 1997. – С. 278-279; Білоконь С. Оглоблин Олександр Петрович // Вчені Інституту історії України. Біобібліографічний довідник. Вип. 1. – К., 1998. – С. 226-228.

<sup>4</sup> Верба І. Олександр Оглоблин: Життя і праця в Україні. – К., 1999; Його ж. О.П. Оглоблин // Український історичний журнал. – 1995. – № 5. – С. 89-99. – № 6. – С. 92-102 та ін.

<sup>5</sup> Див.: Вибрана бібліографія праць Л. Винара про О. Оглоблина // Олександр Мезько-Оглоблин: дослідження та матеріали. – С. 182-185; Оглоблин О. Студії з історії України. Статті і джерельні матеріали / Ред. Л. Винар. – Нью-Йорк; Київ; Торонто, 1995; Олександр Мезько-Оглоблин. Люди Старої України та інші праці / Ред. Л. Винар. – Острог; Нью-Йорк, 2000; Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба / Ред. Л. Винар. – Нью-Йорк; Київ; Львів; Париж; Торонто, 2001.

<sup>6</sup> Ковальський М., Пасічник І. Слово про історика // Олександр Мезько-Оглоблин. Люди Старої України та інші праці. – С. 16.

<sup>7</sup> Винар Л. Олександр Петрович Оглоблин (1899 – 1992) // Олександр Мезько-Оглоблин: дослідження та матеріали... – С. 39.

<sup>8</sup> Там само.

<sup>9</sup> Там само. – С. 29.

<sup>10</sup> Оглоблин О. Мій творчий шлях українського історика // Олександр Мезько-Оглоблин: дослідження та матеріали... – С. 139.

<sup>11</sup> Там само.

<sup>12</sup> Ковальський М. Аналіза поглядів проф. Олександра Мезька-Оглоблина на історіографічні процеси на Україні в повоєнні роки з приводу його монографії “Думки про сучасну українську советську історіографію” (1963) // Український Історик. – 2000. – № 1-3. – С. 155-169.

<sup>13</sup> Оглоблин О. З перспективи 15 років // Український Історик. – 1978. – № 4. – С. 62-63.

<sup>14</sup> Оглоблин О. “Історія Русів” – вічна книга України // Український Історик. – 2000. – № 1-3. – С. 55.

<sup>15</sup> Винар Л. Бібліографія праць проф. д-ра Олександра Оглоблина (1920 – 1975) // Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина. – Нью-Йорк: Українська Вільна Академія наук у США, 1977. – С. 113-118.

<sup>16</sup> Жуковський А. Участь Олександра Оглоблина в Енциклопедії Українознавства // На службі Кліо: Збірник наукових праць на пошану Любомира Романа Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. –

Київ; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000. – С. 345.

<sup>17</sup> Олександр Мезько-Оглоблин. Люди Старої України та інші праці... – С. 279.

<sup>18</sup> Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. – Нью-Йорк; Київ; Львів; Париж; Торонто, 2001.

<sup>19</sup> Оглоблин О. Українська мартирологія й завдання її наукового дослідження // Український Історик. – 2000. – № 1-3. – С. 98.

<sup>20</sup> Винар Л. Наукова творчість проф. д-ра Олександра Оглоблина // Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина... – С. 64-92.

<sup>21</sup> Верба І. Олександр Оглоблин: Життя і праця в Україні... – С. 267.

<sup>22</sup> Винар Л. Олександр Петрович Оглоблин (1899 – 1992) // Олександр Мезько-Оглоблин: дослідження і матеріали... – С. 36-37.

<sup>23</sup> Омельченко В. Українська Вільна Академія Наук і проф. О. Оглоблин // Український Історик. – 2000. – № 1-3. – С. 242.

<sup>24</sup> Омельченко В. Українська Вільна Академія Наук і проф. О. Оглоблин // Український історик. – 2000. – № 1-3. – С. 242.

<sup>25</sup> Оглоблин О. Реферати про діяльність і творчість українських істориків // Український Історик. – 2000. – № 1-3. – С. 87-96.

<sup>26</sup> Детально про УІТ див.: Винар Л. Українське Історичне Товариство (1965 – 2000): Статті і матеріали. – Чернівці: Прут, 2000.

<sup>27</sup> Оглоблин О. Мій творчий шлях українського історика // Олександр Мезько-Оглоблин: дослідження та матеріали... – С. 147.

ДАРИНА ТЕТЕРИНА

Мюнхен, Німеччина

## ХАРКІВСЬКИЙ ПЕРІОД ЮРІЯ БЛОХИНА

Була осінь 1929 року. Відбувалися загадкові арешти українців у Києві і інших містах. На цей час Юрій Блохин вчився в Одеському Університеті на філологічному факультеті. Раптом заарештовано його товариша Тараса Слабченка, сина акад. Михайла Слабченка, члена Всеукраїнської Академії Наук, який читав історію України в Одеському університеті, лекції якого були не тільки просякнуті любов'ю до України, але вірою в її історичні можливості стати Незалежною Державою<sup>1</sup>. Дуже виразно і науково охарактеризовано М. Слабченка в статті Віктора Заруби<sup>2</sup>. Арешт не обминув і молодого студента Юрія Блохина. Він писав: “В свій невеличкій кімнаті сидів я вночі за працею. Раптом постукало в вікно. Я стенувся весь і відчинив двері. Ввійшло двоє. “Ви заарештовані! Покликано переляканого господаря мешкання за свідка під час трусу, який був докладний і тривав довго. “Ходім!”... і повезли в напрямку до будинку ІПУ”<sup>3</sup>. Про все це описав Юрій в своїх коротеньких споминах<sup>4</sup>.

Починалася весна 1930 року. Масово розгорталося по українських селах розкуркулювання. В тюрму нахлинули цілі хмари нових в'язнів-селян – “спрацьованих, сумних і покірних. Їх треба було розмістити, і нашій ізоляції прийшов кінець...”<sup>5</sup>. Всередині 1930 року Юрія випустили на волю, без всякої реабілітаційної довідки Миколаївського ГПУ, тільки з усною реплікою: “Нехай нас запитає Університет, ми йому відпишемо”. Повернувшись до Університету, Ю. Блохин з різними ускладненнями здавав екзамени і на його щастя з уваги на потреби “реконструктивного періоду”, скоротили навчання в Університеті, щоб передчасно випустити студентів. Як пише Ю. Блохин: “Це дало мені змогу використати мій старий матрикул і складати іспити. На кінець літа я мав складені і записані в матрикулі всі іспити, і тоді виявилось, що я не є студентом і диплому дістати не можу. На цей раз “ходження по мукам тривало недовго. Щось запитував ректор у Миколаївського ГПУ, щось відповідало ГПУ. Наслідок був той, що я дістав диплом, як і всі, з означенням літературно-філологічної освіти...”<sup>6</sup>.

Влітку 1931 року Ю. Блохин приїхав до Харкова, щоб поступити до науково-дослідного Інституту ім. Шевченка. В той час в Харкові політична атмосфера була напруженою: розгорнулася широка кампанія розгрому української культури. Юрій писав: “Молоді люди під кермою проф. Василя Бойка, автора книжки про М. Вовчка, організувалися в бригади, щоб писати на сторінках журналів “погромні статті” проти провідних українських літературознавців. На індексі були не тільки Ніковський, Єфремов, але обвинувачення простягнулися в бік А. Шамрая, Доленги, Ю. Савченка та багатьох інших. Це уже почав розгортатися широкий розгром української культури. Керівники були десь вище, а тут за інститутським столом, сиділи виконавці..., одначе, в жвавості присутніх відчувалась нервозність і пригнобленість. Я це відчув, і, як пізніше виявилось, не помилився. Тут, за цим столом, сиділи пізніше розстріляні, тут же були й пізніше заслані, переслідувані..., я відчув жах тої клітки, в якій усі вони сиділи вже напівв'язнями. І на цей раз стримався робити якісь кроки до вступу в Інститут. Це було моє щастя: більшість з цих молодих людей зазнали такого, що й мені не доводилось пережити”<sup>7</sup>.

Юрій Блохин, живучи в Харкові, працював завпедом Технікуму Точної Механіки і викладачем української мови та літератури у фабрично-заводській десятирічці в Новій Баварії, до якої доїжджав поїздом. Це було великим напруженням, і, як згадував Юрій, що до цих пір йому сниться, що він запізнюється на роботу. “З Харковом 1931 – 1932 року пов'язаний і світлий спогад – спільні поїздки на працю з О. Сулимою, яка пізніше стала моєю дружиною” – писав Ю. Блохин.

В 1932 – 1933 рр. Юрій провів в місті Херсоні, яке “здавалось напівнаселеним”. Тут його застав страшний голод 1933 року. Він працював викладачем української мови і літератури в комбінаті робітничої освіти, студентами були робітники, головним чином росіяни. “Для

чого їм було вивчати українську мову, вони ще розуміли: щоб легше було вести мужиків до соціалізму. Але для чого їм українська література?», один із партійців лайливо відповів, що їм не потрібні праці буржуазних націоналістів...» Юрій писав: «Я здерев'янів від болю... Переді мною на всю широчінь постало питання, чи може бути чимось корисна моя праця для України? Чи не перетворююся я на заробітчанина? Вихід я знайшов у тому, що вишукав у себе вільний час для наукової роботи... Херсонська міська бібліотека мала добре збережені комплекти «Літ.-Наук.Вісника». Вирішив опрацювати і написати монографію про Коцюбинського»<sup>8</sup>.

В Харкові тоді жив визначний український письменник, поет, романіст Микола Федорович Чернявський, який написав спогади про Грінченка, Коцюбинського, з якими товаришував. Юрій вирішив відвідати його. Він жив бідно на утриманні доньки. І коли він побачив, що Юрій багато прочитав творів Коцюбинського, він зацікавився ним і дав Юрію глибше розуміння творчої натури і модерністичних зацікавлень М. Коцюбинського. Потім він почав гірко говорити про себе, що його всі забули, лише має вістки від Миколи Костевича Зерова, але писати про нього не можна було, бо не приймали до друку. У 20-х роках Лизанівський і Христюк у видавництвах «Рух» і «Книгоспілка» видали ряд праць українських класиків, а також і чотиритомник М. Чернявського. Але тепер ішов 1933 рік: Лизанівський сидів у тюрмі, Христюк знайшов собі притулок у с-г відділі ОДВУ; «Рух» і «Книгоспілку» було ліквідовано, а книги, видані ними, вилучалися з бібліотек. І все це не зовсім доходило до свідомості старенького письменника». І Юрій довго згадував, що він має на совісті, що не писав про нього.

Ю. Блохин написав книжку про Коцюбинського на 150 сторінок, але її не брали до друку, як «методологічно застарілої», бо джерела, якими він користувався, були заборонені, «імена Лаврова, Козуба й інших, треба було обминати, і я опинився в розгубленості» – писав Блохин.

Голод Ю. Блохин перебував у Херсоні, голодував, але витримав легше, як слова Сталіна: «Життя стало краще, життя стало веселіє», які пронизали його струмом обурення. Він вирішив ризикувати головою, але щось робити. Було багато у нього однодумців, які не ховали обурення проти советської влади. Була думка організувати підпільну організацію для боротьби проти страшного становища. Але його друзі боялися. Один із них сказав: «Комуністичну партію я ненавиджу всіма фібрами моєї душі, але щось робити я боюся. Все одно загинемо», інші хоч і погодилися, та стали уникати Юрія. Глибоко зболений і розчарований Юрій писав: «Отже, мене чекала не тільки смертельна небезпека, але й недовіра людей близьких мені. Суспільство уже не існувало. Була паралізована народна маса, загипнотизовані могутністю партії інтелігенти, які хотіли замкнутися в собі і скинути з себе всяке почуття відповідальності. Я відчув, що хвилі цієї прострації захоплюють і мене. Було гидко, соромно за самого мене, але виходу не знаходилося... Тут, у травні

1933 року мене застала вістка про самогубство Хвильового. “Чи не є цей шлях, який для нас тільки і залишається?” – питав я себе. Скрипників постріл у скроню в липні робить враження і на членів редакції-партійців (“Правда Херсонщини”, де Юрій був співробітником. – Д.Т.). Хвильовий був чужинцем у лавах у партії, це уже давно відчувалось. Але Скрипник – це вже свій, і його смерть приголомшує старих партійців, вони діляться жалем при мені”<sup>10</sup>.

Бачачи, як примушують друкувати всякі агітаційні матеріали, брехню, Блохин не витримує і виходить із редакції, з якої його не відпускають, але він під приводом того, що буде працювати в херсонському радіомовленні диктором і редактором літературної сторінки, погоджуючись давати українські літературні радіопередачі гарною українською мовою, але не більше.

Войовнича натура Юрія не заспокоюється. Він вирішив поступити в аспірантуру, щойно оголошену Харківським Інститутом ім. Шевченка при Академії Наук, подавши документи і рекомендацію від херсонських установ. В вересні 1933 року його було прийнято не тільки в аспірантуру, але і на роботу науковим співробітником. Інститут ім. Шевченка містився в центрі Харкова на Раднаркомівській вулиці, недалеко від Дому Вчених і будинку НКВД. На верхньому поверсі була розміщена картинна галерея малярських творів Т. Шевченка, це було зібрання всього, що належало пензлю Шевченка.

На нижньому поверсі було розташовано величезну шевченкознавчу бібліотеку, рукописний відділ, кімнату для наукової праці і для адміністрації. Ю. Блохин писав: “Коли я вступив в Інститут (вересень), він виглядав пустинею. Більшість наукових працівників недавно були виарештовані, частину усунено із праці. Незабаром на місце усунених деккого стягнуто з Києва, деккого, мабуть, командировано до Інституту за наказом партії й комсомолу. Що я після такого радикального винищення шевченкознавчих кадрів сам зважився прийти на працю в цю заячу небезпеками інституцію, видалось підозрілим, і новопризначений директор Є. Шаблійовський уперто перевіряв, звідки я прийшов, як працював, сумлінно сконтролював моє соціальне походження, і аж тоді заспокоївся. Інститут Шевченка немов би перейшов під безпосередню опіку ЦК КП(б)У. Політично-державна верхівка, – Петровський, Постишев, Косіор, Хвиля, – особливо два останні, приділяли велику “увагу” Інституту... Важно було в розгортанні шевченкознавчих дослідів не зробити ніякого ідеологічного ухилу, а разом з тим широко поставити працю. Розгром української культури, раптом виявилось, потребує компенсації. Події почали розвиватися в напрямі війни... партійно-комуністичним чинникам притьмом треба було задемонструвати свою прихильність до української культури. Разом із дальшим переслідуванням всього того, що оголошене “буржуазно-націоналістичним”, треба було показати, що партія піклується розвитком української пролетарської культури та піднесенням вгору революційно-демокра-

тичних традицій української літератури. Саме тому з кінця 33-го року і звернено увагу на постать Шевченка. Вирішено особливо бучно відзначити 120-річчя з дня поетового народження... мав бути побудований пам'ятник Шевченкові, мала гриміти фанфарами преса про велич ленінської національної політики, театри готували шевченківські вистави, ЦК(б)У до ювілею випустив тези, як дороговказ в оцінці Шевченка, мовляв, послідовника російських революційних демократів (автор тез – Є. Шабліовський), готувалося масове видання “Кобзаря”..., десятитомне видання творів Шевченка..., кожний із співробітників Інституту мусів бути готовий стати майстром на всі руки”<sup>11</sup>.

Юрію накинута було “контролю” фільму “Т. Шевченко”. Звісно, що ця справа була небезпечна, бо міг знайтися рецензент, який відшукав би “націоналізм” у фільмі, а тому Шабліовський не хотів на себе брати відповідальність, а поставив Блохину під удар. Юрій засвідчив письмово, що “фільм надається для показу” ...фільм пішов по всіх кінотеатрах України. Як писав Ю. Блохин, що слідуючим завданням було: “...стати шевченкознавчим консультантом при театрі “Березіль”. Курбаса було уже заслано. Шевченківську виставу, монтаж із різних поем Шевченка, з деяким символічним забарвленням, готували режисери А.Ф. Дубовик та І.П. Кавалерідзе. Дубовик сам побоювався символічного ретушу вистави, але я підкреслював, що все гаразд, і вистава пішла без змін”<sup>12</sup>.

В 1934 році вийшла невеличка книжечка із Шевченкового “Щоденника” (Харків: Радянський письменник), і як пише Ю. Блохин, що “тут уже я підлягав контролі Головліту, і, розуміється, мій вибір Шевченкових текстів не міг бути кращий, як у виданні М. Плевака з 1924 року. Особливо боляче було писати передмову, треба було повторювати всі тодішні пропагандивні штампи.

Для підготовки масового “Кобзаря” і перших двох томів академічного видання створено текстологічну комісію, до якої потрапили Плахотишина, Галайчук, Гайовий і я. Неофіційно, як консультант, належав до нашої комісії і видатний шевченкознавець Мих. Новицький. Але він вважався скомпромітований своєю працею про С. Єфремова, і Шабліовський не бачив можливості включити його в комісію так, щоб його прізвище було згадане в друкові. Моє ім'я в редакційній колегії “Кобзаря” 1935 році згадане, але в першому академічному томі вже виключене, бо перший том опубліковано, коли я вже вважався “класовим ворогом”<sup>13</sup>. Текстологічна комісія мала під руками всі відомі на той час рукописи Шевченка, майже всі першодруки його поезій та всі видання як з України, так і за кордону. Юрій пише: “Ми трималися засади, що остання редактована Шевченком версія віршу повинна лягти в основу канонічного тексту... До цієї праці я ставився, як до святощів. Лише подумати: я майже щодня тримав у руках власноручно Шевченком писані рядки. У шевченкознавство я дуже швидко вгруз із головою, працюючи часто навіть ночами в Інституті, і кожен Шевченків рядок поставав передо мною в супроводі історичних і біографічних коментарів,



які самі собою укладалися в голові з усього знаного, і я приглядався до письма нашого національного пророка. По виписаних літерах вчитувався ще глибше в настрій Шевченка, бачив тремтіння його руки, то рвучкість, з якою він виливав свої думки на папір. Зацікавила мене Шевченкова пунктуація. Вона у нього своєрідна, і різні видання “Кобзаря” лише частинно її віддають. Пунктуація заслуговує на спеціальний дослід. Для цього досліду мені тоді не було часу. Я так вчитався в “Кобзаря”, що став помічати: на кожнім кроці в різних життєвих випадках я говорив уже не власними словами, а рядками Шевченка, які самі напрошувались на язик. Та це в нашому колі текстологів було не тільки зі мною”<sup>14</sup>. І це глибоке сприйняття Шевченка послужило в майбутньому стати Ю. Блохину справжнім шевченконавцем, який написав більше сорока шевченкознавчих праць. Чи міг повірити Юрій, що в майбутньому він одержить Шевченківську премію? І ця нагорода була йому вручена 22 травня 1996 року на Канівській горі.

Ставши керівником Бібліографічного відділу Інституту Шевченка (спочатку був Довгань, але через куркульське походження і через свої “ідеологічно невитримані” статті його звільнили), Ю. Бойко і його співпрацівники (серед них була і донька акад. Д.І. Багалія – Ольга Дмитрівна) готовили десятий бібліографічний том академічного видання, де повинні бути занотовані всі публікації Шевченкових творів, всі переклади його творів, всі монографії і книжки про нього. Головні бібліографічні позиції мали бути супроводжені анотаціями – це був колосальний задум, в результаті такої праці, шевченкознавча картотека нараховувала вже чимало тисяч карток.

Ю. Блохин завжди підкреслював: “Інститут Шевченка був для мене з літературознавчого боку великим кроком вперед. Не тільки праця над усією українською літературою, але й поглиблення студій російської, польської, білоруської літератури”<sup>15</sup>.

В 1934 році на сторінках “Літературної газети” Ю. Блохин опублікував першу частину праці “Як працював М.М. Коцюбинський над першою частиною “Fata Morgana”, а в 1937 р. була надрукована вся розвідка в “Літературному журналі”. Надії Юрія на розвиток української культури так і не здійснилися.

В 1935 році столицею України став Київ, куди мав переїхати і Інститут. Юрій поїхав до Києва, щоб зорієнтуватися в житлових перспективах для своєї родини. Тут він зустрівся з проф. Павлом Петровичем Филиповичем, гостюючи у нього, познайомився з Миколою Костевичем Зеровим. Ці зустрічі залишили згадки у Ю. Блохина на все життя. Але випадково у столовій науковців Академії наук Юрій зустрівся очима із своїм однокурсником з Миколаївського ІНО Іваном Шекою: “Ми пізнали один одного, уважно глянули один одному у очі, але не привіталися... – О, цей донесе на мене в Академію і про “Гарт Юнаків”, і про мій колишній арешт, тюрму, – подумалось”<sup>16</sup>. Так і сталося. Повернувшись до Харкова, Юрій пішов до Інституту і працював:

“Увійшов Анатоль Костенко. Заговорили про різні речі. Раптом він увірвав і голосно запитав: “Ну, а що ти робив там у Миколаєві?! Признавайся! Нам усе відомо. І почалось...” Юрія було виключено з рядів профспілки, з роботи, зарахувавши його до “нетрудового елементу”. Ізольований, зацькований молодий учений життєво не витримав би, якби не моральна підтримка дружини, Олександри Сулими-Блохиної. Маскувався, ходив до Харківської державної бібліотеки і, незважаючи на гнітючу моральну ситуацію, уперто працював над дисертацією “Творчий метод І. Франка”.

Від профспілки отримав посвідку із безглуздою характеристикою – “буржуазний об’єктивізм в науковій роботі і український націоналізм”. Звісно, з такою характеристикою не можна було й думати про якусь роботу. Заяви, з’ясування, прохання до різних інституцій були безрезультатними: “Проходили довгі місяці нічних чекань “чорного ворона”. Не допомогла поїздка весною 1936 року до Москви... Душевно знівечений повернувся я до Харкова. У стані пригнічення вирішив написати статтю до російського журналу “Литературная учеба”, що виходив у Москві, моя стаття “Боротьба за Шевченка” появилась друком в 1936 році. Поява статті для харківських літературних кіл стала великою несподіванкою. Тим часом ЦК профспілки дістав від канцелярії Сталіна наказ переглянути справу Ю. Блохіна. Це зумовило серйозне занепокоєння у Харкові. Переполошені профспілковці раптом відновили Ю. Блохіна в своїх рядах, ВУЦВК натиснув на Харківський облвиконком, і Блохіну видали чудернацьку довідку, в якій зазначалося, що він “як досі не заарештований, має право на роботу”. Ходив Юрій із цією довідкою по всіх установах, і всі з переляком відмовляли йому. Нарешті в медичному технікумі знайшовся сміливець-директор, українець, який сказав: “Я Вас прийму на три місяці, а тоді ви за власним бажанням звільнитесь з роботи з гарною довідкою”.

Відразу його було запрошено писати до органу Спілки радянських письменників України “Літературного журналу”. Поступово стали друкувати статті Ю. Блохіна, які робили його ім’я відомим. Юрій познайомився з В. Свідзінським, Ю. Яновським, І. Сенченком. Потім в 1937 р. пішов на роботу до Харківського фінансово-економічного інституту. Написав дисертацію, склав екзамени на кандидатський мінімум, отримав позитивну рецензію від проф. О. Білецького. Захист було відкладено до осені. Не зважаючи на те, що розпочалася війна, професорська Рада Університету визнала науковий ступінь і призначила його викладачем української літератури, присвоївши йому звання доцента. Восени 1941 року Харків був окупований німцями, університет спішно евакуювався на схід.

В 1942 році вчені на чолі з проф. Михайлом Ветуховим заходились до відновлення університету, але німецька окупаційна влада перешкодила відновленню Університету, він обмежився лише діяльністю сенату і ректора, навчання не відбувалося.

У 1942 – 1943 роках Ю. Блохин за дорученням Організації Українських Націоналістів, членом якої був з осені 1941 року, працював у редакції газети “Нова Україна” і став керівником відділу “Культури, освіти і віровизнання”. Завданням його було насвітлювати на сторінках газети руйнівну роль більшовиків у житті України, великі вартості української культури і церкви, акцентувати важливість національно-політичних інтересів української нації. Останнє молодий вчений виконував з урахуванням цензурних обставин, однак з отчайдушною сміливістю, що його націоналістичні натяки були зрозумілі читачам., яскравим прикладом була його стаття “Проголошення Четвертого Універсалу” українським урядом, Центральною Радою.

Перший номер газети “Нова Україна” вийшов 1 листопада 1941 року з тризубом на логотипі, було нечуване за тих часів. Редакція згуртувала навколо себе кращі сили національної інтелігенції міста.

Газета піднімала багато цікавих тем. Крім офіційних повідомлень під рубрикою “З головної квартири фюрера”, якій була відпущена одна дві колонки, решта була віддана редакції на свій погляд.

Газета була своєрідним органом: ні прони́мецькою, ні з советським нахилом, ні органом міської управи – вона була голосом національної інтелігенції міста, хоч і не була незалежною від окупаційної влади, та все ж таки вона була єдиним інформативним органом, єдиним живим словом в умовах війни. Окупанти на перших порах загравали з національними силами, поки ще не набрали сили. Вони на перших порах не контролювали часопис, і можна було оприлюднювати різні факти. Так, газета вперше стала оприлюднювати голодомор 1932 – 1933 років, сталінські ГУЛАГи, репресії, матеріали, які письменники стали вивчати і опубліковувати свої праці, як, напр. І. Багрянний (“Тетсиманський сад”), а пізніше О. Солженіцин (“Архіпелаг Гулаг”). З’являлося багато матеріалів, де можна було довідатися про історію України, культуру, звичаї, мову, літературу: про це писали статті Юрій Шерех, Юрій Бойко-Блохин, А. Любченко, Д. Ніценко (Нитченко-Чуб), О. Веретенченко, М. Оглоблин, проф. Пародіський, В. Царинник, В. Боровий, А. Лиман і ін. Редактором газети був освічений журналіст Петро Сагайдачний, секретарем – колишній співробітник газети “Соціалістична Харківщина” О. Білосвіт, мовним редактором – Юрій Блохин. В редакції працювало 16 співробітників. Потім склад редакції змінювався. Редакція була розташована в будинку на Сердюковському провулку 7.

А. Любченко був хворий, Юрію довелося заступити його в редакції. Біля столу стояв кошик, у який новий редактор викидав таємно усі хвалебні вірші і статті на честь Гітлера. У цих газетах знаходиться біля 30 статей Ю. Блохина.

Часопис випередив свій час, вперше опубліковував жахливу дійсність, яка відбувалася в злочинній советській країні, яку приховували від інших держав, західна преса мовчала, бо цього не знала. Це був великий прорив, що свідчать назви статей: “Звірства большевиків”,

“Толгофа українського народу”, “Як большевики нищили українську культуру”, “Уярмлене селянство”, “Побут в таборах ГПУ”, “Ленін – гнобитель українського народу”, “Малий Ленін” і ін. Вперше харків’яни відзначали роковини загибелі юнаків під Крутами, а поет Варава написав вірш, який і до сьогодні не втратив свого значення; відзначалися важливі українські державні постаті, як С. Петлюра, О. Ольжич і ін. Високу оцінку цього часопису дала “Енциклопедія українознавства”, він був кращою газетою під час німецької окупації в Рейхскомісаріаті України (В. Кубійович). Дійсно так, це був перший і останній український часопис, до якого боялася вмішуватися радянська влада, і це надавало працівникам впевненості і відваги робити свою справу, хоча слід це розуміти правильно: ніхто не дає право думати, що ми підтримуємо тодішнє окупаційне становище Харкова.

В газеті “Нова Україна” дуже часто зустрічається прізвище Ю. Бойка (Блохина) і то більшість під криптонімами: “Ю.Б”, “Б”, “З” (Зорич – псевдо). І якось ніхто не помічав цього, або не хотів помітити. Звісно, що прийде час, і молоді вчені звернуть увагу на ці статті, в яких відчуваються симпатії і любов до свого народу, української культури, наскрізь націоналістичні погляди на необхідність боротьби проти радянського режиму і звільнення свого народу від цього ярма. Як пише, напевне, перший харків’янин про діяльність Ю. Блохина в Харкові кандидат юридичних наук Ростислав Рибальченко, який проживає в с. Мала Данилівка Харківської області: “Усі його численні статті рясніють цією ознакою (націоналістичні погляди, національні духовні скарби. – Д.Т.), присвячені були Богдану Лепкому, М. Кропивницькому, І. Франку, Є. Чикаленкові, А. Тесленкові та ін. (Доповнюю: М. Хвильовому, В. Винниченку, С. Єфремову, М. Зерову, Підмогильному і ін. – Д.Т.). Його статті багатопланові: мовознавство, історія України, історія української літератури, філософія, етнографія, педагогіка, критика, мистецтвознавство.

Хочу звернути увагу на мовознавство Ю. Блохина. Як пише Р. Рибальченко: “З гордістю можна сказати, що Харків був колискою становлення двох мовознавців і літературознавців світового рівня – Юрія Блохина (Бойка) і Юрія Шевельова (Шереха)”. І цю думку ми поділяємо. Треба було особисто знати цих вчених і з ними розмовляти, щоб прийти до такого висновку. Зокрема, буду говорити про Ю. Блохина, який в своїй бібліотеці мав масу українських правописних словників, але перевагу завжди надавав словнику Голоскевича, що можна і пізнати це по спрацьованому вигляду цієї книжки. Розмовляв він чистою українською мовою і вибухав, коли чув українську мову, радянських часів, засмічену російськими словами, хоча досконало знав і писав і російською мовою.

2 жовтня 1942 року в газеті “Нова Україна” появилася стаття Ю. Блохина “Українська мова”<sup>17</sup>, і це не випадково. Після короткого періоду українського відродження мови і літератури, радянський уряд про-

явив свою, набуту ще від своїх предків – російського царизму, – русифікаційну політику, яка на передодні війни давала яскраві наслідки: в усіх установах панувала російська мова, скорочувалась кількість українських шкіл, згорталось українське друкарство, друкувались книги для вищих навчальних закладів російською мовою, особливо технічна література. І це не могло не турбувати українську інтелігенцію. Процес русифікації проходив і в часи війни, особливо це видно із мови солдат і офіцерів, які говорили лише російською мовою, яка ніби їм надавала сили і патріотизму, але якої національності? Лише не своєї. Свідомі українські інтелігенти, вчені, письменники старались припинити процес русифікації. Як приклад була стаття Ю. Блохина, який нагадував про мову і її роль для збереження нації. Ю. Блохин переконливо стверджує, що русифікація в Харкові має свої негативні наслідки, бо всі на роботі і в побуті розмовляють російською мовою, виправдовуючись тим, що вони є інтернаціоналісти. Автор доводить, що коли русифікований українець стає гібридом, духовно скаліченою істотою, то він уже “не володіє тонкою чарівною музикою рідного слова, його колосальними багатствами”. Ю. Блохин стверджує, що “рідна мова є відбиток світу духовних цінностей, вона є дитина своєї нації, дитина своїх батьків, дідів і прадідів. Рідна мова є найбільш відточений, найбільш вирафінуваний засіб пізнання й виразу саме цих національних багатств”. Він констатує, що багато українців були вже “занедбані більшовиками в такій мірі, що уже не роблять жодного кроку, щоб повернутись в лоно рідної культури”. Все, що чітко не засвоїлось раніше нашим народом, – нерозуміння ролі мови в розвитку нації, духовності народу, розвитку культури, – зараз воно знову, в який раз, стає на порядку денному, знову наші “старші брати” затягують несвідому частину українців, яким важко говорити своєю рідною мовою, в лоно своєї мови, знущаючись і насміхаючись над українською мовою. Їх можна зрозуміти, вони проявляють свій патріотизм, а ми, українці, чи свято шануємо свій патріотизм, чи відстоюємо свою материнську мову? Напевне українцям слід би почитися цього в інших демократичних країнах, де рідна мова – це закон, але для того, щоб ти був висококультурною людиною, ти повинен вчити інші мови. У Німеччині безробітні люди, і то немолоді люди, зобов'язані вчити іноземну мову, і документ про освоєння мови повинні показати в устанovu, що забезпечує роботою – Arbeitsamt. Так само Д. Нитченко зіткнувся з випадком передачі, коли перекладачка перекладала з німецької мови на російську. Реакцією на це була поява в газеті “Нова Україна” його статті “Перекладачка”, де він з обуренням нагадує, що українська нація має свою українську мову.

А ось інша стаття Ю. Блохина “Найреакційніше вчення” (11. 06. 1942), в якій йдеться про реакційність вчення марксизму-ленінізму та працю Леніна “Матеріалізм і емпіріокритицизм”. Як слушно зазначає Р. Рибальченко, що “тоді це був перший камінець кинутий у “святиє” і непокитне “вчення” і “бога” Леніна”<sup>18</sup>. Це був сміливий і небезпечний ви-

ступ Юрія Блохина. Він стверджує, що “епоха большевизму на Сході Європи була епохою не лише фізичного, але й морального та духовного терору”. Мабуть тоді в Європі ніхто про це не сказав, більше того, він наважився виступити проти делітантів в філософії Леніна і Сталіна. Ю. Бойко уважно прочитав працю Леніна “Матеріалізм і емпіріокритицизм”, що було теж подвигом, мабуть ніхто не зміг прочитати таку ахінею до кінця, піддавши нищівній критиці цей “визначний” твір. Ю. Бойко стверджує, що ця книга Леніна була спробою пристосуватись до новітніх досягнень наук, але вона закінчилась для нього ганебним фіаско, бо він був далекий від філософських знань, він сам побачив, що увійшов в дрімучий ліс, з якого не міг вийти. Далі Ю. Блохин розвінчує “живучість” цього уже мертвого “вчення”: “Тільки ізолюючись від розвитку людської думки, марксизм ще може існувати”. Марксизм не бачить прогресу природничих наук, відкинув генетику, кібернетику, як “лженауки”. І це привело наші природничі науки до довготривалого відставання від інших західноєвропейських країн. Ю. Блохин робить висновок: “Залишаючи в своїй свідомості місце якимось решткам більшовицько-матеріалістичним поглядам, не можна носити ім'я культурної людини”<sup>19</sup>.

Про антинародний, тоталітарний і найжорстокіший радянський режим Ю. Блохин написав і такі статті, як “Українська література в боротьбі з большевизмом” (14. 06. 1942), “І. Франко в боротьбі з марксизмом” (1942, 29. 05), “Франко і декаденство” (1940), “Гетьман П. Дорошенко” (1942).

Приділяв увагу Ю. Блохин і питанням педагогіки: “Самоосвіта” (4. 12. 1942), “Наше вчителство” (27. 08. 1942). В цих статтях автор висловлює турботу про те, що війна завдала великих збитків і в духовній сфері молоді, яка відійшла від навчання під час війни. Він дає пораду зайнятися самоосвітою. Він бачить школу нового типу в умовах ідеологізації, вивчення історії України, літератури, навчання повинно проводитися рідною мовою.

Писав Ю. Блохин і про письменників, поетів, діячів української культури, твори яких були вилучені із обігу: Богдан Лепкий, Д. Січинський, Хв. Вовк, С. Черкасенко, М.А. Кропивницький, Є. Чикаленко, М.В. Лисенко, А. Тесленко. Були і літературознавчі статті: “Горький і Коцюбинський” (“Літературний журнал”, 1938, № 4), “Реалізм Нечуя – Левицького” (там же, 1937, № 12), “Естетичні погляди і творчий метод І. Франка” (там же № 1940, № 3), “Праця Коцюбинський над “Фата моргана” (там же, 1938, № 5) “Про творчість В. Самійленка” (1942), “Микола Хвильовий” (1942). У газеті “Нова Україна” Ю. Бойко надрукував: “Тригорій Косинка” (9. 09. 1942), “Франко і Шевченко” (1941), “С. Єфремов”, “М. Зеров”; етнографічні статті: “Великодні звичаї українського народу” (5. 05. 1942), “Наші традиції” (24. 05. 1942), “Українські крашанки і писанки” (8. 05. 1942). Писав Ю. Блохин і рецензії на книги, журнали, газети, театральні ви-



стави. Про це цікаво пише Р. Рибальченко: “Займався Юрій Бойко і оглядом преси того часу, головним чином журналів “Нові дні” і “Дороги”, які видавались у Львові..., ми вдячні йому і за те, що він дав свій відгук про такий, уже тепер рідкісний твір Симона Наріжного “Українська еміграція” (Прага, 1942), який охоплює період з 1919 по 1938 рік. Книга тепер дуже рідкісна, і її немає в жодній бібліотеці Харкова. В цій площині інтересів Юрій Бойко написав в свій час змістовний огляд журналу “Український засів”, перший номер якого вийшов в 1942 році (вийшло три номери). Ця рецензія вийшла 9 грудня 1942 року, вона є єдиним джерелом звідкіля ми маємо уяву про зміст журналів, бо жодного примірника не залишилося у Харкові і не знайдено. Це була б дорогоцінна для Харкова річ, бо у 1992 році видання цього журналу було відновлено і в першому номері вміщена ця стаття Бойка, і таким чином вона отримала друге життя. Журнал видається і досі, спочатку стараннями І. Бондаря, а потім О. Бронніковою”<sup>20</sup>. До цього хочу зауважити, що мною знайдена в Архіві Ю. Блохина стаття “Шевченко, визволений від большевицької фальсифікації”, де на титульній сторінці написано: “Український Засів”, ч. 4, 1943 рік”<sup>21</sup>, що свідчить про те, що вийшло більше чисел цього журналу. Цю статтю передруковує в свій VII т. “Вибрані праці”, користуючись документальним дозволом проф. Ю. Бойка-Блохина.

Відгукнувся Ю. Бойко і на цікаві вистави (“Катерина”, в театрі ім. Шевченка), кінофільми – “Його найкращий друг”, (“Т. Шевченко”. – Д.Т.), писав про виставки, історичний архів.

Після поразки німців під Сталінградом фронт наближався до Харкова. В січні 1943 року було ясно, що розконспірованим націоналістам треба відходити в глиб України. Юрій Блохин змушений покинути Харків, бо радянська розвідка уже знала про нього. Він прийняв псевдонім Бойко, і цей псевдонім залишився за ним на все життя. Весною 1943 року він виїхав до Києва, а далі до Вінниці, всередині 1943 року опинився у Галичині, у Львові, де викладав у театральному інституті історію української літератури. У Львові він зустрівся з О. Кандибою-Ольжичем, з яким обговорили нагальні завдання ОУН. Юрій працював в архіві НТШ над архівними матеріалами І. Франка, зблизився з укр. вченими Львова: М. Возняком, В. Дорошенком, С. Гординським. У Львові Ю. Бойко закінчив працю “Шлях нації” на початку 1944 року. У цій книжці Ю. Бойко накреслив схему історичного розвитку нації, універсальну схему, за якою відбуваються історичні зміни всіх націй.

В 1944 році Радянська армія наближалася до Тернополя, Ю. Бойко змушений покинути Львів і переїжджає на кілька місяців до Криниці, а далі, за дорученням ОУН, до – Відня, де під псевдонімом Миколаївець, виконував партійне доручення – організація новоприбулих членів ОУН у Відні. А далі він перебирається до Зальцбургу, але і туди наближався фронт зі Сходу, а тому слід було залишати місто. В квітні 1945

року Ю. Бойко разом з родиною попрямував до Мюнхена. Ця дорога була сповнена драматизму, про це описано в моєму в першому тому<sup>22</sup>. Так опинився Ю. Бойко в Мюнхені, де проживав до кінця свого життя. Тут, 15. 05. 1945 року, за тиждень, написав він драму “Зможу” під псевдонімом Зорич, з великою вірою, що боротьба за свободу нації буде йти далі новими шляхами<sup>23</sup>. Проф. В. Державин, прочитавши драму, назвав автора у своїй рецензії – “фанатичним мельниківцем” (Архів).

У 50-х роках укр. актори в Буенос-Айресі неодноразово ставили цю драму на сцені. А редактор часопису “Наш клич”, видатний український діяч Є. Онацький надрукував позитивну рецензію на виставу.

Життя Ю. Бойко-Блохина в чужій країні було нелегким. Але велика сила волі дала йому можливість досягти великих успіхів, і він став відомим світовим вченим, багатократним академіком, доктором, професором не тільки українським, але і німецьким професором і то дуже престижного Людвіг-Максиміліанс Університету в Мюнхені. Щоб стати чужинцеві професором такого Університету, звісно треба було за-служити, а щоб заслужити, треба було дуже важко працювати і знати хоча б декілька мов, і мати силу-силенну поважних праць. І всього цього він добився чесною працею, що свідчать архівні матеріали, на основі яких я написала чотири томники. Все, що він писав, що він організовував, навіть умовою праці в німецькому Університеті, було введення вивчення україністики в навчальний процес на ряду з русистикою, яка уже була запроваджена на кафедрі слов’янських літератур, і німці погодились. Він фактично був засновником вивчення україністики в Л.-М. Університеті. Всі наукові конференції, світові конгреси, проведені проф. Ю. Бойко-Блохиним, були підпорядковані українській тематиці. І з ним мудрі люди знаходили повне розуміння, а він ставив свої вимоги, які стосувалися не його особистих бажань, а завдань популяризації української науки, історії, культури. Він працював на благо своєї України, вірив у звільнення українського народу, мріяв про Незалежність України, і дочекався здійснення світлої мрії. Його праці були такими, що для нього був закритий шлях на Батьківщину, жодних відомостей, навіть про нього не писалося ніде, навіть в радянських енциклопедіях, де рясніли імена партійних діячів. Він для советчиків був страшним “ворогом народу”, “буржуазним націоналістом”, і був захищеним на всі віки їхнього панування.

Ю. Бойко-Блохин був не тільки світовим вченим, але він був визначним політичним діячем. Тематика праць його була не тільки наукова, але і політична, підтвердженням цього є його бібліографія праць (з 1930 – 1988 pp., 100 с.), складена німецькими професорами: F. Scholz und Schott. Jurij Bojko-Blochyn. Schriftenverzeichnis, 1933 – 1988. – Heidelberg, 1989. 100 s., яку слід би доповнити і продовжити українськими дослідниками.

Вперше, після піввікової розлуки з своєю Батьківщиною, проф. Ю. Бойко-Блохин відвідав Україну 6. 09. 1992 року, як писала “Літературна

газета” від 10. 09. 1992 року під заголовком: “Добрий день, рідна земле!”: “Так сказав минулої неділі в Бориспільському аеропорту літній сивочолий чоловік, вступивши з трапа літака німецької авіакомпанії, і по щоді непомітно збігла скупа сльоза. Його можна було цілком зрозуміти: після майже півстолітньої розлуки з нею”. Це були незабутні для професора зустрічі з вченими, письменниками, студентами, наукові конференції, поїздки в різні міста, які нагадували йому минуле, але найбільш тривожним була зустріч з своїм містом, де народився, вчився, був арештований за націоналістичну діяльність – з Миколаєвим, куди прибув 16. 09. 92 р., і пробув там два дні. Ю. Бойко виступив перед студентами педагогічного інституту “Спогади про Київ”, а також з лекцією на тему: “Гарт юнаків” у 1928 році і про заборону нашої діяльності”.

Цікаво те, що після відвідин Ю. Бойком-Блохиним Миколаєва студенти активізували свою працю, організували і провели Першу Всеукраїнську студентську наукову конференцію “Аркасівські читання” 20-21 грудня 1993 року і випустили збірник прочитаних доповідей. На сторінці 48 поміщено доповідь Івана Гайванюка із Миколаєва “Юрій Бойко-Блохін як літературознавець”, де він охарактеризував діяльність видатного українського літературознавця в діаспорі<sup>24</sup>. Вважаю за потрібне доповідь цього студента подати в Додатку мого VII тому “Вибрані праці” (2006). Але на цей раз професору не вдалось відвідати Харків через погіршення стану здоров’я. Так пройшло два тижні перебування професора на рідній землі в цікавих зустрічах, дискусіях, поїздках по рідній Україні.

Наступна поїздка проф. Ю. Бойка-Блохіна на Україну була запланована до 85-ти річчя з дня його народження. Прибув Ю. Блохіна на Україну 20 травня 1994 року до Києва, де відбулися урочистості з нагоди його ювілею.

21 травня 1994 року об 11 годині в Музеї літератури відбулася наукова конференція, присвячена ювілею проф. Ю. Бойка-Блохіна. З вступним словом привіту виступив директор Інституту українознавства проф. П. Кононенко. Виступи всіх учасників конференції дуже цікаві, вони навітлюють наукову діяльність професора і значення її для розвитку української науки. З цими матеріалами читач може частково ознайомитися із мого першого тому<sup>25</sup>.

На цей раз він відвідав Одесу, свою альма-матір, а також рідний Харків. І як пише очевидець цих подій Ростислав Рибальченко: “...і треба було бачити, з якою радістю він (Ю. Бойко. – Д.Т.) зустрічався з нашим містом, містом його юності і надій. З хвилюванням він торкався до ручок дверей педагогічного університету (тоді школа, в якій він викладав), ходив до художнього музею – тодішнього Інституту ім. Т. Шевченка, і стояв у задумі перед будинком редакції “Нова Україна” (Сердюковський пр., 7), ходив по подвір’ю будинку на вулиці Пушкінській, де колись мешкав... Спогадам не було кінця...”<sup>26</sup>. А потім

відбувалися урочистості, зустрічі з видатними особистостями, вченими, студентами, виступи нашого вченого по радіо, телебаченню, де він наświetлював основні теми і ідеї своїх праць як наукових, так і політичних. З захопленням і великим зацікавленням слухали лекції студенти, і кожен з них просив написати присвяту на подарованих книгах, що він радо це робив.

Відвідав Ю. Блохин чудову виставку молодих художників, організатором якої була п. Ольга Броннікова. Йшла мова про відновлення друкування журналу “Український засів”, професор вірив в те, що вона полагодиць цю справу позитивно, і він подав цікаву статтю для друку – огляд журналу “Український засів”, перший номер якого вийшов в 1942 року. І це вдалось О. Бронніковій зробити, ця стаття була надрукована в першому числі нововиданого журналу.

Повернувшись до Києва, він мав зустріч у Спілці письменників, членом якої був прийнятий.

Після напруженої праці на Україні, Ю. Бойко повернувся до Мюнхену, Українська громада уже знала про успіхи його в Україні. В інтерв'ю, даному маг. Б. Шарко в Мюнхені, він з білєю сказав: “Харків активний проросійський. Дія насланих в останніх десятиліттях росіян помітно виразна, величезна російська газетна пропаганда впадає в око. Є невелика, але тверда українська еліта...”<sup>27</sup>.

На початку квітня 1996 року професор отримав листа від заступника голови ПУНу П. Дорожинського про заплановану ідеологічну конференцію ОУН навесні. А крім цього, в Києві запланована міжнародна конференція “Тарас Шевченко і національно-визвольні змагання українського народу” (20-21 травня 1996 р.). І знову поїздка Ю. Бойка-Блохина на Україну. Він взяв участь в конференції з доповіддю “З досвіду досліджень у шевченкознавстві”.

22 травня 1996 року була організована поїздка учасників конференції до Канева з покладанням квітів на могилу Т. Шевченка. Відбувся урочистий мітинг, на якому виступили В. Андрущенко, Л. Красицька, П. Плав'юк та ін. Потім відбулося вручення дипломів лауреатів премії Фонду Тараса Шевченка: проф. Ю. Бойко-Блохину, кінорежисеру Володимиру Артеменку, акад. Любомиру Пирогу. В дипломі Юрія Б.-Блохина зазначено, що його нагороджено за визначний внесок у національне та державне відродження України як автора близько сорока праць у галузі шевченкознавства.

Остання поїздка проф. Ю. Бойка-Блохина на Україну відбулася на початку травня 1998 року до Києва, а потім поїздка до Харкова, де відбулася 11-12 травня 1998 року наукова конференція на тему “Харків 30-40-х років ХХ століття. Історія. Мистецтво”, присвячена 70-ти річчю наукової діяльності і 90-річчю з Дня народження Ю. Бойка-Блохина. Конференція відбувалася в стінах Харківського державного університету. На пленарному засіданні з доповіддю “Ю. Бойко-Блохин – дослідник творчості Лесі Українки” виступила Д. Блохина, яка презенту-

вала свою книгу “Життя і творчість Юрія Бойка-Блохина. До 70-ти річчя діяльності”, (Мюнхен; Київ, 1998, т. 1). 12 травня 1998 року на секційних засіданнях було прочитано 20 доповідей, присвячених життю і діяльності професора. І кожна доповідь обговорювалась не без участі Ю. Блохина, він доповнював, аналізував, що викликало великий подив у слухачів з приводу ерудиції, логічності аналізу виступів професора. У Харкові відбувалися різні офіційні і приватні зустрічі з видатними людьми. Чомусь мені особисто запам’яталась зустріч у родинному колі доньки акад. Д. Багалія проф. Ольги Багалій, яка багато розказувала про свого батька, а професор багато цікавого розказав присутнім про видатного вченого Д. Багалія. Ця тепла зустріч принесла велике задоволення від нашого спілкування.

Юрій Блохин планував далі поїздки на Україну, але погіршення здоров’я не давало йому можливості здійснювати безпосередній зв’язок з вченим світом України, він лише міг це здійснювати листуванням.

2.02.2005 року український уряд нагородив проф. Ю. Бойка-Блохина орденом “За заслуги” III ступеня, це була його остання нагорода. Помер Ю. Бойко-Блохин 17.05.2002 року в Мюнхені, де похований в крипті (склеп) на цвинтарі Westfridhof. Він помер, але праці його живуть, і його доробок заслуговує на найвищу пошану і дослідження як в діаспорі, так і в Незалежній Україні, ідеями якої жив, творив до кінця свого життя.

### *Примітки:*

<sup>1</sup> Тетерина Д. Організація Українських Письменників “Слово” на еміграції в Європі. – Київ; Мюнхен, 2005. – С. 241-244.

<sup>2</sup> Заруба Віктор. Вивчення життя і творчості академіка М.Є. Слабченка. // Український історик. – Нью-Йорк; Київ; Львів; Острого; Торонто; Париж, 2004. – Т. 1-2. – С. 39-52.

<sup>3</sup> Бойко Ю. Вибране. – Мюнхен, 1971. – Т. 1. – С. XXI-XXVI.

<sup>4</sup> Там само. – С. XXI.

<sup>5</sup> Там само. – С. XXIV.

<sup>6</sup> Там само. – С. XXV-XXVI.

<sup>7</sup> Там само. – С. XXVI.

<sup>8</sup> Там само.

<sup>9</sup> Там само.

<sup>10</sup> Там само. – С. XXIX.

<sup>11</sup> Там само. – С. XXXI.

<sup>12</sup> Там само.

<sup>13</sup> Там само. – С. XXXII.

<sup>14</sup> Там само. – С. XXXIII.

<sup>15</sup> Там само. – С. XXXIII.

<sup>16</sup> Там само. – С. XXXIV.

<sup>17</sup> Бойко Ю. Українська мова // Нова Україна. – Харків, 1942. 2.10

- <sup>18</sup> Рибальченко Р. Професорові Юрію Бойко-Блохину 90 років // Українське слово. – 1998. – № 19 (382). – С. 3.
- <sup>19</sup> Бойко Ю. Українська мова // Нова Україна. – Харків, 1942. 2.10
- <sup>20</sup> Рибальченко Р. Професорові Юрію Бойко-Блохину 90 років...
- <sup>21</sup> Бойко Ю. Шевченко визволений від більшовицької фальсифікації // Український Засів. – Харків, 1943. – Ч. 4.
- <sup>22</sup> Тетерина Д. Життя і творчість Юрія Бойка-Блохина. До 70-річчя діяльності. – Мюнхен; Київ: в-во ім. О. Теліги, 1998. – С. 41-43.
- <sup>23</sup> Зорич (Юрій Бойко-Блохин). Зможу. – Мюнхен, 1945.
- <sup>24</sup> Гайванюк І. Юрій Бойко-Блохин як літературознавець // Збірник Аркасівських читань. – Миколаїв, 1993. – 20-21.12. – С. 48-51.
- <sup>25</sup> Тетерина Д. Життя і творчість Юрія Бойка-Блохина... – С. 229-236.
- <sup>26</sup> Рибальченко Р. Професорові Юрію Бойко-Блохину 90 років... – С. 3.
- <sup>27</sup> Тетерина Д. Вказ. праця. – С. 238.

ГРИГОРІЙ КУРАС

*Українська Вільна академія наук у США*  
Нью-Йорк, США

### ДИПЛОМАТ, ІСТОРИК, ПАТРІОТ (ІВАН ТОКАРЖЕВСЬКИЙ-КАРАШЕВИЧ)

Надзвичайно колоритна і цікава постать цього визначного українського діяча ще не стала, на превеликий жаль, предметом спеціального дослідження. Про людину, яка не тільки вивчала історію, але й в певній мірі творила її, відомо лише з енциклопедій та довідників<sup>1</sup>. Щоправда, було оприлюднено кілька невеликих популярних нарисів<sup>2</sup>, які, на мій погляд, лише намітили проблему створення наукової біографії І. Токаржевського.

Князь Ян (Іван-Степан-Маріян) Токаржевський-Карашевич народився 24 червня 1885 р. в селі Чабанівці Ушицького повіту, на Поділлі. Наприкінці життя він писав у листі, що є головою роду з давнього литовського походження, але зв'язаного з Україною від XIV століття<sup>3</sup>. І. Токаржевський склав докладний родовід і все життя гордився своїм родом. Деякі генеалогічні матеріали, які він зібрав, зараз переховуються в архіві НТШ в Нью-Йорку. Скінчив Першу Житомирську гімназію. Студював філософію і політичні науки в університеті у Фрейбурзі в Швейцарії, у Відні, Мюнхені і Тулузі. Закінчив студії 1910 р., отримавши ступінь доктора філософії і політичних наук. В своєму curriculum vitae, який мені пощастило відшукати, він писав, що від 1910-го до 1918 р. мешкав в Чабанівці на Поділлі й управляв своїми маєтками<sup>4</sup>. Активною громадською діяльністю І. Токаржевський почав займатися



в часи Першої світової війни. Був членом різних організацій Червоного Хреста, головою Грушецького волосного комітету допомоги сім'ям військовиків, Головним контролером Подільського земського комітету допомоги пораненим. В 1917 р. обраний членом Подільського губернського та Ушицького повітового земств.

З початком національно-визвольних змагань І. Токаржевський беззаперечно став на бік Української Народної Республіки (УНР). Вірність і відданість Україні він не втратив попри всі тяжкі обставини життя. Здавалося б неординарний перехід князя в українство не був винятковим випадком. За століття полонізації та русифікації України чимало давніх українських родин втратили свою ідентичність. Згадаймо хоча б Шептицьких та Липинських. Але в часи українського національного відродження нащадки старих родин повертались до свого народу. І навіть ставали його провідниками. Видатний український історик Дмитро Дорошенко в листі до М. Чубатого дав влучну і як завжди яскраву характеристику князя: "...Пан Токаржевський – поміщик з російського Поділля, до весни 1918 р. він виступав як "polak kresowy", але весною 1918 р. під впливом, гадаю, пок. Липинського, станув на укр[аїнську] державну службу, прилучився до укр[аїнського] нац[іонального] руху, вірно працюючи для Укра[їни]. Він сам ревний римокатолик, відданий своїй релігії, але в той же час усім серцем прилучився до українства<sup>5</sup>. На цьому місці зазначу, що В. Липинський був шкільним товаришем І. Токаржевського і відіграв певну роль в його залученні до української справи. В своїх споминах І. Токаржевський писав, що коли він лежав в клініці, то його відвідали Д. Дорошенко і В. Липинський, умовляли вступити до міністерства закордонних справ і поїхати до Відня в якості радника посольства. "Пручався я, скільки міг, – згадував І. Токаржевський, – покликувався на моє непідготування, на те, що політика, а тим більше дипломатія, речі для мене чужі, але нічого не помогло. Дмитро Іванович на все знаходив відповідь і, переходячи від жарту до патріотичної проповіді, заставив мене згодитися<sup>6</sup>". 11 червня 1918 р. гетьман П. Скоропадський затвердив постанову про призначення І. Токаржевського радником українського посольства у Відні. Очевидно, що вже на початках своєї дипломатичної кар'єри він виявив неабиякі здібності. Про авторитет, яким користувались українські дипломати, свідчить хоча б уривок з листа Д. Дорошенка В. Липинському 15 березня 1924 р.: "Памятаю Ів. Ст. Токаржевський оповідав мені, як він, заступаючи Вас, на заупокойній Службі Божій по Францу-Йосифу II в соборі св. Стефана, сидів на другому місці (на першому сидів посол Німеччини), а там уже далі сиділи всі інші представники"<sup>7</sup>.

В червні 1919 р. І. Токаржевського призначають радником посольства в Константинополі (або, як він писав, Царгороді). Пізніше обійняв посаду повіреного у справах, а з 11 травня 1920 р. керував посольством в якості Надзвичайного посла і Повноваженого міністра. Вже на

схий віку історик оприлюднив спогади про цей період життя<sup>8</sup>. В цей час йому довелося виконати одну маловідому дослідникам місію. В своєму *curriculum vitae* І. Токаржевський зазначив, що під час перебування на посаді радника в Царгороді був тимчасово посланий до Риму представити особисто папі Бенедикту XV становище українського духовенства в Галичині (арешт митрополита, переслідування і т. ін.)<sup>9</sup>. У січні 1922 р. І. Токаржевський був призначений віце-міністром закордонних справ і керуючим міністерством УНР в екзилі. На цій посаді він залишався до 3 вересня 1924 р., коли, за його словами, "...подався до демісії і виїхав з Тарнова через Прагу до Франції. З того часу ніколи жадної урядової посади не займав"<sup>10</sup>.

У травні 1922 р. дипломат одружився з Оксаною Лотоцькою, донькою відомого українського діяча О. Лотоцького. Цікаво, що І. Токаржевський, зазначаючи цю подію в своєму життєпису, написав, не без гордошів, про її рід: "...Зі старовинної, білоруського походження з Вітебщини, боярської родини, осілої на Поділлі в XVIII ст., і Нимфодори Методіївни з Руденків з Київщини"<sup>11</sup>. Його дружина була теж високоосвіченою людиною, володіла пером, знала кілька мов. Характеризуючи постать визначного дипломата і історика, не можна обійти увагою питання про одну його рису, на яку звертали увагу деякі сучасники. І. Токаржевський мав одну слабкість – любив титули, цінував своє князівське походження, членство в Мальтійському ордені. У 1923 р. уряд УНР навіть видав посвідчення про його князівство. Той-таки Д. Дорошенко, який сам походив зі старовинного українського роду, але ніколи не підкреслював цього, у листі до М. Чубатого, між іншим, зазначив: "Він є трохи дивак (на мій погляд!), дорожить титулами, є лицарем Мальтійського ордену, але людина наскрізь чесна, щира й шляхетна"<sup>12</sup>.

Перебуваючи у Франції, І. Токаржевський активно займався громадською роботою. Насамперед намагався принести якнайбільшу користь українській визвольній справі. Був Генеральним секретарем Французького товариства українознавства, редактором бюлетеню "Франція-Україна", головою трохи незвичного українського Товариства фашизмознавства. Вільне володіння мовами давало можливість І. Токаржевському розповсюджувати знання про Україну серед європейців. Знадобилися його здібності й українцям. Так, 30 липня 1930 р. до нього звернувся з офіційним листом представник Українського Пластового Відділу ім. С. Петлюри у Парижі Іван Попович з проханням допомогти в перекладі на французьку пластового гімну<sup>13</sup>. З часу заснування журналу "Тризуб" він стає його активним співробітником. Виступав з численними лекціями, переважно на історичні теми. Серед паперів І. Токаржевського збереглося офіційне запрошення, підписане генералом О. Удовиченком, виступити в комбатантському Товаристві колишніх вояків Армії УНР у Франції з рефератом про гетьмана І. Мазепу 5 березня 1932 р.<sup>14</sup> Слід зазначити, що саме в паризький період життя

князь присвячував вже чимало часу науковим студіям, збирав матеріали історичні та геральдичні. Найвагомішими публікаціями були підготовлені 1-й том “Діярія Гетьмана Пилипа Орлика” та “Походження і герб гетьмана Мазепи”. Дипломат і історик мав неабиякий авторитет в міжнародних наукових колах. Був членом комітету “Франція-Схід”, членом дирекції і головою ради Міжнародного геральдичного інституту. Але понад усе ставив українську справу. Д. Дорошенко писав В. Липинському 27 вересня 1928 р. про враження від зустрічі з І. Токаржевським, який “Себе определяє як крайнього націоналіста і вважає, що нам треба розпалювати (очевидно в “народі”) ненависть до всього, що є неукраїнське”. Слід зазначити, що князь мав широкі зв’язки й авторитет в релігійних колах. Майже з дитинства був близько зв’язаний з митрополитом А. Шептицьким. І тому не дивно, що перебуваючи в Парижі, видатний церковний та культурно-громадський діяч відвідав хворого І. Токаржевського, пробувши в нього цілу годину. В архіві історика і дипломата, між іншим, є й нотатки про великого митрополита. Зберіг історик і всі листи А. Шептицького.

У 1936 р. І. Токаржевський з дружиною переїхав до Італії. Опанувавши ще й італійську мову, почав дописувати до різних італійських часописів. Читав лекції про Україну і всіляко пропагував українську справу. Був секретарем редакції місячника Мальтійського ордену. В цей час значну увагу приділяв дослідницькій праці. І. Токаржевський поринув в розшуки історичних документів в римських, падуанських та інших архівах та бібліотеках. Накопичені матеріали стали підґрунтям для багатьох його наукових та науково-популярних студій. Зрозуміло, що незабаром після утворення в Німеччині Інституту Родознавства та Знаменознавства, його Управа звернулась до відомого геральдиста та генеалога з проханням вступити в число його членів. 25 лютого 1948 р. князю прийшло офіційне запрошення за підписом Голови Інституту М. Міллера, в якому просили не відмовити повідомити про його ласкаву згоду. Дякуючи головному промоторові й фактично керівникові Родовідної Установи Є. Архипенкові за запрошення до співпраці, І. Токаржевський у листі від 18 квітня 1948 р., між іншим, зазначав: “...За останні роки друкував я мало річей, бо голова була занята іншими справами і тепер теж маю мало часу, бо доля примушує мене відкладати мою дорогу геральдику та генеалогістику та займатися громадськими справами як голова римського відділу та заступник голови Міжнародного Союзу Чужоземних Біженців”. Але попри все, як міг, сприяв розбудові Інституту Родознавства та журналу “Рід та Знамено”, який редагував той-таки Є. Архипенко. Скромна і чесна людина, І. Токаржевський ніколи не просив про допомогу, хоч був у прекрасних взаєминах з єпископом І. Бучком, з католицьким духовним світом, мав приятелів і в колах Ватикану. І все ж тяжкі умови повоєнного життя змусили його звернутись до Д. Дорошенка з проханням допомогти дістатись до Америки. Намагаючись якось сприяти цій справі, Д. До-

рошенко писав М. Чубатому: “Я ціню таких людей, як Токаржевський, які стали по наших боці й лишилися нам вірні, хоч він як поляк міг би зробити собі добру кар’єру в Польщі. У нас він має лиш біду, злидні, жадних перспектив, а проте вірно тримається нас”. І трохи далі: “... Варто не дати загинути цим культурним людям”.

На жаль, у 1947 р., коли Д. Дорошенко клопотався за князя, практично неможливо було здійснити цей задум. І в серпні 1948 р. подружжя Токаржевських переїхало до Великої Британії. В останні роки життя у Лондоні старий князь присвятив себе проблемам визволення народів, поневолених Москвою, зокрема українського. Визначного дипломата обрали членом Центрального Комітету Антибільшовицького Блоку Народів і Головою Делегатури АБН на Велику Британію. І. Токаржевський був одним з перших науковців, хто почав активно співробітничати в заснованому у 1948 р. журналі “Визвольний шлях”. Часопис репрезентував ОУН та значну частину гетьманців. Досвідчений публіцист містив політичні статті (під псевдонімом І. Остикович), згодом, з 1952 р., була опублікована низка його розвідок, підписаних криптонімом “Т.К.” Статті про Ярослава Мудрого, історію церкви, про віче, війсьکو в княжу добу та інші написані в популярній формі і були розраховані на широке коло читачів. Проте, як цілком справедливо зазначила Т. Дорохіна, зовсім інший характер мають студії І. Токаржевського, присвячені історії України-Гетьманщини. Вони вирізняються чітким формулюванням проблеми, широким історичним тлом та великим і різноманітним фактографічним матеріалом. Серед публікацій з цієї проблематики назву хоча б такі: “Бій під Полтавою: історичний фон”, “Гетьман Мазепа – Князь Священної Римської імперії”, “До історії роду Орликів”, “Жінки в житті Мазепи” та інші. Зазначу, що видатний дипломат довгий час збирав матеріали для ґрунтовної історії української дипломатії. Ця праця залишилась в рукопису і лише невеликий уривок з неї побачив світ на шпальтах “Визвольного шляху”, і то вже після смерті автора. На жаль, І. Токаржевський не побачив і інших своїх наукових розвідок, які продовжували виходити після його смерті.

За спогадами, старий князь жив скромно, навіть бідно. В листі від 21 травня 1949 р. Є. Архипенко писав І. Токаржевському: Я болю, що така визначна сила, як Ви, бідуєте в Англії. Як би скоріше відбувся виїзд до Франції. Разом якось будемо допомагати один одному”. Але цьому наміру не вдалося здійснитися. На початку 1950 р. померла вірна дружина князя, а його серце перестало битися 18 листопада 1954 р. 27 листопада на цвинтарі Gunnersbury в Лондоні зібралось багато людей, щоб попрощатися з великим українським патріотом і чудовою людиною. Прийшов вклонитись і гетьманич Данило Скоропадський.

Але була в нього і посмертна доля. 7 липня 1978 р. князь І. Токаржевський-Карашевич був перепохований на українському пантеоні в Бавнд-Бруку в Нью-Джерсі. І тут, на американській землі, куди він не зміг потрапити за життя, його тлінні останки вічно спочиватимуть се-

ред цвіту українства.

На глибоке переконання автора цих рядків постать князя І. Токаржевського-Карашевича є унікальною в модерній українській історії. І справа не лише в тому, що аристократ зі сполонізованого роду став полум'яним українським патріотом. Він блискуче поєднував дипломатичні здібності і наукову діяльність, громадську працю й публіцистику. Вирізнявся глибокою культурою й ерудицією. Була це чесна, скромна, глибоко релігійна людина. Його пієтет до національних традицій, пошана до лицарського героїзму предків викликали велику повагу до нього. Як влучно написано в його некролозі: "Він серед сучасників блистів маєстатичною величчю". І тому подальше вивчення життя і діяльності І. Токаржевського-Карашевича буде найкращою даниною пам'яті видатного українського діяча.

### *Примітки:*

<sup>1</sup> Токаржевський-Карашевич Ян // Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. – Париж; Нью-Йорк, 1980. – Т. 9. – С. 3234; Tokarzewski-Karashewicz, Jan // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto: University of Toronto Press, 1993. – Vol. V. – Р. 232; Швидкий В. Токаржевський-Карашевич Ян // Українські історики ХХ ст. Біобібліографічний довідник. – К., 2004. – Вип. 2. – Ч. 2. – С. 318-319.

<sup>2</sup> Господин А. Три визначні дипломати. – Вінніпег, 1989. – С. 27-32; Курас Г. Князь – з Україною в серці // Свобода. – Парсипані; Нью-Джерсі, 23 грудня 2005 р.; Білик О. Ще про князя І. Токаржевського-Карашевича // Там же. – 20 січня 2006 р.

<sup>3</sup> Лист І. Токаржевського-Карашевича до Є. Архипенка з 18 квітня 1948 р. Архів Є. Архипенка. Бахмет'євський архів Колумбійського університету.

<sup>4</sup> Токаржевський-Карашевич Ян. Curriculum vitae. Архів Є. Архипенка. Бахмет'євський архів Колумбійського університету.

<sup>5</sup> Лист Д. Дорошенка до М. Чубатого з 21 січня 1947 р. Український музей-архів в Стемфорді.

<sup>6</sup> Токаржевський-Карашевич. Кн. Дмитро Дорошенко (Зустріч, знайомство, приятель!) // Український літопис. – Авгсбург, 1953. – Ч. 1. – С. 133.

<sup>7</sup> Вячеслав Липинський // Архів. – Т. 6. Листи Дмитра Дорошенка до В'ячеслава Липинського. – Філядельфія, 1973. – С. 75.

<sup>8</sup> Токаржевський-Карашевич І. Царгородські спомини // Визвольний шлях (далі – ВШ). – Лондон, 1952. – № 7. – С. 27-30.

<sup>9</sup> Токаржевський-Карашевич Ян. Curriculum vitae. Архів Є. Архипенка. Бахмет'євський архів Колумбійського університету.

<sup>10</sup> Там же.

<sup>11</sup> Там же.

<sup>12</sup> Лист Д. Дорошенка до М. Чубатого з 21 січня 1947 р. Український музей-архів в Стемфорді.

<sup>13</sup> Архів І. Токаржевського-Карашевича // Архів НТШ. – Нью-Йорк.

<sup>14</sup> Діярій Гетьмана Пилипа Орлика // Праці українського наукового інституту. – Варшава, 1936. – Т. 17.

Надія Швайба

*Запорізький національний університет*

Запоріжжя

## **Н.Д. ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО: СПАДЩИНА ІСТОРИКА ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ ТА ПРОБЛЕМИ ЇЇ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Наталя Дмитрівна Полонська-Василенко (1884 – 1973 рр.) – талановитий український історик, що своїми наполегливими студіями внесла змістовні зрушення у напрямку дослідження історії Південної України XVIII століття. Значний період свого життя вчена прожила на еміграції (1945 – 1973 рр.), тісно співпрацювала із західними науковими осередками й інституціями: НТШ, УВУ, УВАН, очолювала осередок Українського Історичного Товариства в Німеччині. Звичайно, що на еміграції дослідницькі пріоритети Н.Д. Полонської-Василенко зазнали змін, але вчена ніколи не покидала студій над одним із провідних своїх напрямів.

Спадщина Наталі Дмитрівни Полонської-Василенко як дослідниці історії Південної України XVIII століття складається з багатьох площин: евристичної (бібліографічної та архівної), археографічної, науково-організаційної діяльності тощо. Крім історичних, в науковому доробку вченої можна виділити ґрунтовні історіографічні та джерелознавчі студії, які не втратили своєї цінності для сучасних дослідників історії Південної України та української історіографії взагалі. Окремий інтерес мають підготовчі матеріали вченої, за різних обставин неопублікований доробок, епістолярний комплекс джерел, що зберігається в особових фондах історика та фондах її дописувачів.

У студіях сучасних українських істориків (В.І. Ульяновського<sup>1</sup>, І.В. Верби<sup>2</sup>, С.Г. Водотики<sup>3</sup>, А.А. Непомнящого<sup>4</sup>) життєвий та науковий шлях Н.Д. Полонської-Василенко неодноразово поставав об'єктом досліджень, останнє значно сприяє визначенню місця вченої в українському історіографічному процесі. Але, не дивлячись на актуалізацію доробку Н.Д. Полонської-Василенко, залишається чимало проблем, пов'язаних із необхідністю повної реконструкції доробку історика, введення його до наукового обігу, відповідного історіографічного аналізу. Проблеми існують і у дослідженні спадщини вченої з історії Південної України XVIII століття. Напрямок цей протягом багатьох десятиріч залишався одним із провідних для науковця, а ім'я її можна



поставити в один ряд із знаними дослідниками історії Запорозжя: Д.І. Яворницьким, М.Є. Слабченком, О.О. Рябініним-Склярєвським, О.М. Апанович та В.О. Голобуцьким. Звідси актуальним для нас є огляд спадщини Н.Д. Полонської-Василенко по відповідним складовим її студій з історії Південної України XVIII століття, окреслення проблем, пов'язаних із спадщиною історика, та можливих шляхів їх подолання.

Опублікований науковий доробок вченої з історії Південної України складається з розвідок, написаних ще під час роботи над магістерською дисертацією<sup>5</sup>, статей, рецензій, доповідей, археографічних публікацій, вміщених на сторінках видань 1920 – 1960-х років, збірника статей та монографії, що була видана англійською й пізніше українською мовою. За своєю тематикою студії ці висвітлюють соціально-економічну та політичну історію Запорозжя періоду Нової Січі<sup>6</sup>; історіографію Запорозжя, твори XVIII століття переважно російських авторів<sup>7</sup>; доробок українських істориків Запорозжя (В.О. Біднова та М.Є. Слабченка)<sup>8</sup>; колонізацію і заселення території Запорозжя, сербських колоній та Новоросійської губернії до 1775 року<sup>9</sup>; окремі сторінки історії Південної України другої половини XVIII століття<sup>10</sup>; колонізацію і заселення Південної України в останній чверті XVIII століття<sup>11</sup>.

Аналіз цієї спадщини дає можливість з'ясувати основні напрями досліджень Н.Д. Полонської-Василенко з історії Південної України, її творчу лабораторію й методологічні засади, визначити опрацьований комплекс джерел, коло джерел, вперше введених до наукового обігу, виділити характерні риси бачення вченою історичного процесу на Півдні України, окреслити концепцію дослідниці щодо заселення регіону у XVIII столітті. В цьому напрямі в сучасній історіографії маємо позитивні зрушення – аналіз багатьох аспектів наукового доробку Н.Д. Полонської-Василенко<sup>12</sup>, але справу комплексного історіографічного аналізу ще належить здійснити.

Окремо слід виділити неопублікований доробок вченої. Маємо на увазі ті матеріали, що залишилися або у редакціях видань, ліквідованих на початку 1930-х років, або у науковому портфелі вченої, які вдалося виявити. До таких матеріалів належить ґрунтовне дослідження Н.Д. Полонської-Василенко “Втікачі в Південній Україні кінця XVIII сторіччя”, яке вчена здала до академічної збірки Комісії Полудневої України М.С. Грушевського. Закриття Комісії у 1930 році унеможливило вихід статті у світ. Публікація роботи Н.Д. Полонської-Василенко, а фактично представлення її науковому загалу більш, ніж через 70 років, аналіз роботи були здійснені 2003 року на сторінках “Записок науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ”<sup>13</sup>.

Залишається актуальним завдання виявлення оригінального тексту докторської дисертації Н.Д. Полонської-Василенко “Очерки по истории заселения Южной Украины в середине XVIII в. (1734 – 1775 гг.)”, захищеної 18 жовтня 1940 року в Інституті Історії СРСР

(Москва), й відповідно текстологічного порівняння дисертації з її наступними англомовною (1955 р.) та україномовною (1960 р.) публікаціями. В той же час маємо згадку Н.Д. Полонської-Василенко про матеріали, місце збереження яких досі не вдалось нам встановити. У статті “Південна Україна після зруйнування Січі” (1965 р.) вчена зазначала, що крім докторської існував ще 2-й том “Історії заселення Південної України в другій половині XVIII ст.”<sup>14</sup>. Доля праці, після її вивезення з Києва 1941 року разом з іншими документами Інституту Історії України АН УРСР, залишалась для авторки невідомою. За змістом праця продовжувала докторську дисертацію і мала охопити історію заселення півдня до кінця XVIII століття. Але нічого схожого в особових фондах Н.Д. Полонської-Василенко та М.П. Василенка у київських архівах не міститися. Маємо лише машинописну статтю обсягом у 23 сторінки “Заселення Південної України. II. 1775 – 1800 рр.”<sup>15</sup>, яка містить дуже мало посилань, за змістом схожа зі статтею, опублікованою 1965 року. Ця праця була написана вченою у 1944-45 роках, під час її перебування у Львові або Празі, а потім разом з іншими матеріалами УВУ потрапила до архівів Радянської України. Але ж Н.Д. Полонська-Василенко згадувала не окрему статтю, а “велику працю”, виявити таку поки що не вдалося.

Неопублікований науковий доробок Н.Д. Полонської-Василенко доповнює тематична збірка документів та матеріалів “Історія заселення Південної України у XVIII столітті”. Укладена вона була протягом 1938 – 1939 рр., але в основі збірки – архівні та опубліковані джерела, які збирались істориком, починаючи з 1914 року. Про завершення другого тому і подання його на розгляд 28. 03. 1939 р. маємо відомості із звіту вченої до Інституту історії України АН УРСР за 1939 рік<sup>16</sup>. На жаль, і досі нам не вдалось розшукати варіант збірника, який безпосередньо планувався до публікації і був рецензований у 1940 році професором О.П. Оглоблиним<sup>17</sup>. З рецензії, принаймні, відомо, що до збірника увійшло 769 документів і матеріалів (відповідно 379 – до першого тому, і 390 – до другого). Справа аналізу збірника ускладнюється тим, що навіть виявлені на сьогодні у вітчизняних архівосховищах матеріали не є повними, вони розпорошені по різних фондах і архівах і поки не дають нам підстав робити висновки про існування ще й третього тому збірника. Хоча Н.Д. Полонська-Василенко згадувала три томи “Джерел до історії Південної України у XVIII столітті”, І.В. Верба, який навів різні погляди в історіографії з цього приводу, також дотримувався думки про тритомний збірник<sup>18</sup>.

На сьогодні основна частина підготовчого варіанту збірника “Заселення Південної України у XVIII столітті” зберігається в Архіві Інституту історії України НАНУ (Опис 2, Од. зб. 143-146), при чому за відомостями звітів<sup>19</sup> та наявним датуванням одиниць зберігання 145-146 цілком очевидно, що це перший і другий томи збірника, представлені дослідницею до Інституту історії у грудні 1938 р. та у березні

1939 р. Матеріали ймовірного третього тому (Од. зб. 147), охарактеризовані І.В. Вербою, дійсно збереглися у стані лише підготовчому і розформовані по папкам “фабрики”, “пути и средства сообщения”, “откуп”, “внутренняя торговля, ярмарки”, “торговля внешняя”, без порядкових номерів, з робочими заголовками тощо. Маємо підстави припускати, що перед нами робота Н.Д. Полонської-Василенко, якою вона займалась в Інституті економіки АН УРСР, про що згадує в своєму звіті<sup>20</sup>, а саме матеріали, які підбирала до збірника “Народное хозяйство Южной Украины во второй половине XVIII столетия”. Пізніше, вчена могла планувати додати ці матеріали до 2-томної збірки, тим паче що за змістом вони цілком вписувались до більш широкої теми заселення й розвитку краю.

Окремі розпорошені частини матеріалів двотомного збірника зберігаються в особових фондах вченої<sup>21</sup>. Їх приналежність до збірки очевидна як за зовнішніми археографічними ознаками, так і за заголовками і підзаголовками, що відповідають окремим пунктам деталізованого плану розміщення документів в середині публікації.

Скопійовані та підготовлені до публікації у збірнику документи, що так і залишилися в дослідницькому портфелі Н.Д. Полонської-Василенко, мають не лише культурологічне значення (збереження змісту втрачених історичних джерел), а й значення історіографічне, бо в цілому відібрані документи відбивають концепцію історика щодо заселення Південної України у XVIII столітті. Сама дослідниця зазначала, що не має на меті представити вичерпну документальну історію заселення краю, а лише найбільш яскраві і виразні документи цієї історії<sup>22</sup>. В усякому разі актуальним залишається завдання реконструкції точного й повного змісту збірки, оформлення (бо збережені матеріали містять пропуски у нумерації документів, переставлення, загальна їх кількість менша за вказану в рецензії О.П. Оглоблина), визначення її значення з точки зору розвитку археографії та історіографії Південної України, а в подальшому – упорядкування та видання.

Наукова спадщина Н.Д. Полонської-Василенко з історії Південної України XVIII століття набуває унікального характеру в зв'язку з тим, що в окремих випадках виконує роль першоджерела. Це безпосередньо пов'язано із дослідницькою евристикою вченої, актуалізованим нею комплексом джерел та введенням цих джерел до наукового обігу. Величезних втрат на українських землях зазнали архіви під час революцій та війн, але зміст багатьох документів з історії Запорозжя та Новоросійського краю, оригінали яких загинули, представлений на сторінках наукових робіт історика, публікаціях, у копіях, інколи витягах, що зберігаються у фондах вченої<sup>23</sup>. В першу чергу це стосується джерел з Катеринославського архіву губернського правління, згодом Дніпропетровського крайового архіву (фондів Новосербського корпусу, Канцелярії Новоросійської губернії, Катеринославського намісництва), який зазнав катастрофічних втрат за часів Вітчизняної війни.

Матеріали Н.Д. Полонської-Василенко, які відбивають зміст втрачених джерел, частково вже знайшли своє представлення в сучасних дослідженнях<sup>24</sup>. Тому важливим й бажаним залишається визначення усього кола унікальної джерельної інформації, представленої у спадщині вченої.

Спадщина Н.Д. Полонської-Василенко містить численні підготовчі матеріали, які допомагають краще дослідити її студії з історії Південної України, реконструювати дослідницький процес, скласти більш повне уявлення про доробок історика. Ми вже згадували збірку джерел Н.Д. Полонської-Василенко, яка дійшла до нас у підготовчому стані. Крім того в особових фондах дослідниці зберігаються підготовчі матеріали до магістерської роботи, присвячені Г.О. Потьомкіну<sup>25</sup>, машинописні плани майбутніх досліджень, чернетки окремих частин докторської дисертації, розпорошені по різних справам<sup>26</sup>, докладна ретроспективна бібліографія історії Південної України за 1768–1886 роки<sup>27</sup>, тексти неопублікованих виступів та рецензій<sup>28</sup>, текст розділів підручника “Історія України у XVIII ст.”, написаних Н.Д. Полонською-Василенко напередодні еміграції до Німеччини<sup>29</sup> тощо.

У 1929 році вчена готувала до перевидання працю Д.І. Багалія “Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры...” (1889 р.). В результаті постало значно розширене й оновлене дослідження “Заселення Полудневої України (Запорожжя та Новоросійського краю) і перші початки її господарства і культурного розвитку”. Але дуже скоро робота була розкритикована як немарксистська концепція заселення Південної України, й проект залишився нереалізованим. Матеріали з доповненнями Н.Д. Полонської-Василенко збереглися<sup>30</sup>, вони надають нам можливість вивчати просування української історіографії у даному напрямі і безпосередньо відбивають формування власної концепції вченої щодо заселення Південної України у XVIII столітті.

Окремо слід згадати виписки з джерел Київських архівів<sup>31</sup>, численні копії історичних документів з Московського архіву Головного штабу (з фонду Г.О. Потьомкіна)<sup>32</sup>, з фондів архівів Сімферополя<sup>33</sup>, що заклали основу археографічної колекції вченої з історії Південної України.

На увагу заслуговує епістолярна спадщина вченої, вибірково листування історика вже опубліковано<sup>34</sup>. Епістолярія Н.Д. Полонської-Василенко виступає унікальним джерелом до вивчення наукового шляху вченої, передумов та умов її дослідницької діяльності, зносин і стосунків з визначними українськими істориками. Важливі подробиці щодо вивчення історії Південної України постають у діловому листуванні з Д.І. Багалієм, Д.І. Яворницьким, Б.Д. Грековим, В.І. Пічетою, в особистому листуванні з батьками, чоловіком М.П. Василенком, давнім знайомим і приятелем А.І. Маркевичем. Епістолярна спадщина розпорошена по фондах вченої та її дописувачів, і актуальною залишається проблема її комплексного наукового аналізу.

Мемуарна спадщина Н.Д. Полонської-Василенко також висвітлює сторінки її студій над історією Південної України, докладно подає перші кроки вченої на цьому довгому шляху, містить цінні згадки та особисті враження стосовно окремих істориків Запорожжя – В.Й. Біднова, Д.І. Яворницького, М.Є. Слабченка<sup>35</sup>. Не дивлячись на деякі фактологічні помилки у спогадах, написаних багато років потому, вони залишаються цінним джерелом для сучасних історіографічних студій<sup>36</sup>.

Після такого стислого огляду спадщини історика Південної України зупинимося на тих проблемах, що не були нами окреслені. Цілий ряд проблем історіографічного характеру ще вимагає докладного з'ясування. Актуальною є проблема еволюції історіософсько-методологічних засад вченої, визначення об'єктивних та суб'єктивних чинників, що впливали на цей процес. Ще належить визначити місце в історіографії концепції Н.Д. Полонської-Василенко щодо заселення Південної України у XVIII ст., її формування, значіння, та вплив на подальші студії. Проблема полягає у тому, що після еміграції вченої, використовувати відкрито її доробок радянські історики не могли, хоча сліди знайомства з ним, наприклад, у Є.І. Дружиніної та О.М. Апанович є помітними. Натомість, наскільки впливала спадщина вченої з історії Південної України на студії діаспорних дослідників<sup>37</sup> важко прослідкувати у повній мірі.

Одна з головних перешкод, що унеможливає комплексне, всебічне вивчення доробку вченої, пов'язана із Мюнхенським архівом Н.Д. Полонської-Василенко. Дослідники, які мешкають на Україні, не мають можливості ознайомитися з його матеріалами, звідси не раз наголошувалось на нерівномірності висвітлення доробку видатного українського науковця<sup>38</sup>. В даній статті ми також підкреслюємо, що наш огляд здійснений в результаті опрацювання архівів та бібліотек України та опублікованих робіт Н.Д. Полонської-Василенко, які вишли за кордоном. У якому стані перебуває архів, який його зміст, якими можуть бути шляхи його опрацювання, представлення матеріалів широкому науковому загалу – ці питання не обходять жодного історика, хто звертається до ґрунтовного вивчення спадщини вченої.

Потенційний шлях розв'язання цієї проблеми бачиться в організації спільного наукового проекту дослідження архівної спадщини діаспорних вчених. Звісно, можливим він буде лише за умов співпраці і підтримки цієї ідеї в УВАН та УІТ. Результатом такого проекту можуть бути в першу чергу впорядковані архіви, складені детальні описи фондів, різноманітні бібліографічні покажчики, публікації епістолярних та мемуарних джерел і, звичайно, комплексні історіографічні студії, присвячені окремим історикам та розвитку діаспорної історичної науки в цілому.

Щодо проблем спадщини Н.Д. Полонської-Василенко, то слід наголосити на тому, що наукові праці вченої з історії запорозького козацтва та історії заселення Південної України у XVIII столітті перетво-

рилися сьогодні на бібліографічну рідкість. Відмітимо той факт, що у наукових та обласних бібліотеках Запоріжжя, Дніпропетровська, Одеси (тобто сучасних центрах дослідження історії Південної України) можна знайти лише одну-дві роботи Наталі Дмитрівни, та й то у вигляді окремого відбитку (як у науковій бібліотеці Одеського національного університету ім. І.І. Мечнікова), або ксероксу роботи (як у відділі краєзнавства Запорозької обласної бібліотеки ім. О.М. Горького). Це зовсім не сприяє ознайомленню наукового загалу з доробком вченої. Двотомна збірка праць Н.Д. Полонської-Василенко “Запоріжжя XVIII століття та його спадщина”, видана невеликим тиражем у Мюнхені (1965 – 1967 рр.), потрапила на початку 1990-х років лише до окремих науковців і також є на сьогодні бібліографічною рідкістю. Теж стосується і монографії за темою докторської дисертації Н.Д. Полонської-Василенко, присвяченій заселенню та колонізації Південної України. Це призводить до того, що окремі висновки, зроблені дослідницею у 1920 – 1940 роки, дублюються в наш час, без зазначення, що вони вже мали місце в історіографії.

Цілком правомірним і необхідним, з огляду на непересічне значення доробку Н.Д. Полонської-Василенко для української історіографії, було б наукове перевидання творчої спадщини дослідниці. Тим паче, що на сьогодні Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського має досвід такої роботи і вже започаткував 20-томне серійне видання творів Д.І. Яворницького, вийшло в світ 6 томів спадщини М.С. Грушевського, готується до перевидання спадщина Д.І. Багалія. Саме у такий спосіб могли б ми, сучасні дослідники, найкраще віддати належне багаторічній, невтомній і плідній праці видатного українського науковця XX століття.

### *Примітки:*

<sup>1</sup> Верба І.В. Життя і творчість Н.Д. Полонської-Василенко (1884 – 1973). – К., 2000. Його ж. Причини ліквідації козацької республіки – Запорізької Січі у творчій спадщині Н.Д. Полонської-Василенко // Українська державність: історія і сучасність. Матеріали наукової конференції. – К., 1993. – С. 79-81. Його ж. Запорізька проблематика в наукових працях Н.Д. Полонської-Василенко // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. Матеріали III Всеукраїнських читань. – К., 1993. – С. 130-132. та ін.

<sup>2</sup> Ульяновський В.І. Наталія Полонська-Василенко: штрихи до портрета // Полонська-Василенко Н. Історія України. В 2-х тт. – К., 1995. – Т. 1. – С.V-LXXXVIII.

<sup>3</sup> Водотика С.Г. Нариси історії історичної науки УСРР 1920-х років. – Київ; Херсон, 1998. – 172 с.

<sup>4</sup> Непомнящий А.А. Н.Д. Полонская-Василенко и развитие исторического краеведения Крыма в первой трети XX века // Історія України:



Маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. – К., 1999. – Вип. 6. – С. 302-307. Его же. Н.Д. Полонская-Василенко и Крым // Историческое наследие Крыма. – 2004. – № 8. – С. 21-24. Його ж. Невідомі сторінки біографії Н.Д. Полонської-Василенко // Історія і культура Придніпров'я. Невідомі та маловідомі сторінки. Науковий щорічник. – Вип. 2. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 193-198.

<sup>5</sup> Полонская Н.Д. Одно из культурных начинаний Вольного Экономического Общества // ИТУАК. Год 31. – Вип. 54. – Симферополь, 1918. – С.81-125.; Ее же. Первые десять лет Симферополя // ИТУАК. – Год 31. – Вип. 55. – Симферополь, 1918. – С. 135-145.

<sup>6</sup> Василенкова-Полонська Н. З історії останніх часів Запоріжжя (з мапою) // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – К., 1926. – Вип. IX. – С. 278-331. Її ж. Маніфест 3 серпня в світлі тогочасних ідей // ЗІФВ ВУАН. – К., 1927. – Вип. XII. Її ж. Майно запорізької старшини як джерело для соціально-економічного дослідження історії Запоріжжя (1931 р.) // Запоріжжя та його спадщина. – Мюнхен, 1965. – Т. 1. – С. 286-288. Її ж. До історії повстання на Запоріжжі 1768 року // Там само. – С. 107-126. Її ж. Зруйнування Запорозької Січі // Там само. – С. 127-137. Її ж. Останній кошовий отаман Запорозької Січі П. Калнишевський // Вісник ООЧСУ. – Нью-Йорк, 1955. – № 7-8.

<sup>7</sup> Василенкова-Полонська Н.Д. Історики Запорозжя XVIII в. // Ювілейний збірник на пошану академіка Д.І. Багалія. – К., 1927. – С. 811-824. Її ж. Історики Запоріжжя XVIII в. Доповідь 7 червня 1927 р. // Вісник Одеської Комісії Краєзнавства при ВУАН. – 1929. – Ч. 4-5. Секція соціально-історична. – С. 18-21. Її ж. До історіографії Запоріжжя XVIII сторіччя // Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. – Мюнхен, 1965. – Т. 1. – С. 28-44. Її ж. Маніфест 3 серпня в світлі тогочасних ідей // Там само. – С. 158-164.

<sup>8</sup> Полонська-Василенко Н.Д. Рецензія. В. Біднов “Атакування Запорозької Січі 1775 р.” // Записки Історико-Філологічного відділу ВУАН. – Кн. XV (1927). – К., 1927. – С. 247-249. Її ж. Рецензія. В. Біднов “Устное повествование запорожца Н.Л. Коржа” та його походження і значіння” // Там само. – С. 250. Її ж. Рецензія. Проф. М.Є. Слабченко Соціально-правова організація Січі Запорозької // ЗІФВ ВУАН. – Кн. XVI (1928). – К., 1928. – С. 291-304.

<sup>9</sup> Полонська-Василенко Н.Д. Заселення Південної України в половині XVIII століття (1734 – 1775). – Мюнхен, 1960. – Ч.1-2. – 223 с. + 187 с.; Polonska-Vasylenko N. The Settlement of the Southern Ukraine (1750 – 1775) // The Annales of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US. – New York, 1955. – Vol. 4-5. – 220 р. Її ж. Заселення Південної України в середині XVIII ст. // Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. – Мюнхен, 1967. – Т. 2. – С. 7-28. Її ж. До історії першої Новоросійської губернії (1764 – 1774) // Там само. – С. 29-51.

<sup>10</sup> Полонська-Василенко Н.Д. Матеріали до історії гірничої про-

мисловості Донбасу // Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. – Мюнхен, 1967. – Т. 2. – С. 178-206. Її ж. Нездійснений архітектурний проєкт (До історії Катеринослава) // Там само. – С. 170-177. Її ж. Перша бібліотека на Південній Україні та її доля // Бібліологічні вісті, 1930. – № 4. (Теж саме – Інститут рукописів НБУ ім. В.Вернадського НАН України. – Ф. 42. – Оп. 1. – Спр. 265. – Арк. 1-39).

<sup>11</sup> Полонська-Василенко Н.Д. Південна Україна року 1787 (зо студій з історії колонізації) // Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. – Мюнхен, 1967. – Т. 2. – С. 90-169. Перші кроки єврейської колонізації в Південній Україні (зо студій над історією колонізації) // Там само. – С. 52-89. Південна Україна після зруйнування Січі // Там само. – С. 207-234.

<sup>12</sup> Бойко А.В. Південна Україна останньої чверті XVIII століття: аналіз джерел. – К., 2000. – С. 31-33, 223-225. Верб І.В. Забута спадщина // Наука і суспільство. – 1993. – № 7-8. – С. 53-55. Водотика С.Г. Нариси історії історичної науки УСРР 1920-х років // Історики 1920-х років про причини ліквідації Запорозької Січі. – Київ, Херсон, 1998. – С. 52-62. Швайба Н.І. Праця Н.Д. Полонської-Василенко “Майно запорізької старшини як джерело для соціально-економічного дослідження історії Запоріжжя” // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету. Південна Україна XVIII – XIX ст. – Вип. 7. – Запоріжжя, 2003. – С. 276-284. Її ж. Запорозький зимівник у студіях Н.Д. Полонської-Василенко // Козацька спадщина. – Вип. 1. – Нікополь, 2005. – С. 148-153; Її ж. Боротьба запорожців за свої землі періоду Нової Січі у студіях Н.Д. Полонської-Василенко // Запорозька старовина. – Запоріжжя, 2005. – Вип. 3. – С. 57-63; Її ж. Запорозька старшина XVIII століття у студіях Н.Д. Полонської-Василенко // Записки історичного факультету ЗДУ. – Вип. 18. Її ж. Історіографічний доробок Н.Д. Полонської-Василенко з історії Південної України XVIII століття // Записки молодих вчених та аспірантів. – К., 2005. – Вип. 11. – С. 365-375. та ін.

<sup>13</sup> Полонська-Василенко Н.Д. Втікачі в Південній Україні кінця XVIII сторіччя // Південна Україна XVIII – XIX століття. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ, 2003. – Вип. 7. – С. 287-300.

<sup>14</sup> Її ж. Південна Україна після зруйнування Січі // Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. – Мюнхен, 1967. – Т. 2. – С. 207.

<sup>15</sup> Центральний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). – Ф. 3806. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 51-74.

<sup>16</sup> Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України (ЦДАМЛМУ). – Ф. 542. – Оп. 1. – Спр. 287. – Арк. 21 а.

<sup>17</sup> Там само. – Спр. 293. – Арк. 1-13.

<sup>18</sup> Верб І.В. Археографічна діяльність Н.Д. Полонської-Василенко // Матеріали ювілейної конференції, присвяченої 150-річчю Київської археографічної комісії... – С. 401, 404-405.

<sup>19</sup> ЦДАМЛМУ. – Ф. 542. – Оп. 1. – Спр. 287. – Арк. 2, 21 а.

<sup>20</sup> Там само. – Арк. 2.

<sup>21</sup> ЦДАВО. – Ф. 3806. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 1-77; ІР НБУВ НАНУ. – Ф.42. – Оп.1. – Спр. 276. – Арк. 1-91; Спр. 277. – Арк. 209-223.

<sup>22</sup> Науковий архів Інституту історії України НАНУ (далі НА ІУ НАНУ). – Оп. 2. – Од. зб. 143. – Арк. IV.

<sup>23</sup> Полонська-Василенко Н.Д. Матеріали до історії гірничої промисловості Донбасу // Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. – Мюнхен, 1967. – Т. 2. – С. 184-206. Її ж. Заселення Південної України в половині XVIII ст. (1734 – 1775). – Мюнхен, 1960. – Ч.І. – С.141, 142, 195-196, 207; Ч.ІІ. – С.78, 89. НА ІУ НАНУ. – Оп. 2. – Од. зб. 143. – Арк. 102. Там само. – Од. зб. 144. – Арк. 55, 66, 72-77, 79-80, 97-100, 106, 114, 121, 167. Там само. – Од. зб. 145. – Арк. 4, 14-16, 28, 31-44, 68, 112, 198-210. Там само. Од. зб. 146. – Арк. 217-218, 249-251, 255-259, 268-274, 282-285, 288-290, 299-301, 309, 317.

<sup>24</sup> Мільчев В. Матеріали до історії болгарського населення України XVIII століття. – Запоріжжя, 1999; Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – Запоріжжя, 1998. – С.37-38, 52, 54.; Посунько О. Матеріали архівосховищ України до історії сербської колонізації середини 18 ст. та її наслідків // Сеоба Срба у Руско Царство половиною 18 века. Збірник радова са международног научног скупа у Новом Саду, 7-9 маја 2003. – Нови Сад, 2005. – С. 463,467; Каюк Д.Г. Поміщицька колонізація Південної України і Запорізька Січ / Історія та культура Придніпров'я. Науковий щорічник. – Дніпропетровськ, 2005. – Вип.2. – С. 51.

<sup>25</sup> ЦДАВО. – Ф. 3806. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 1-175; Спр. 16. – Арк. 1-215.

<sup>26</sup> ІР НБУВ НАНУ. – Ф.42. – Оп.1. – Спр. 270. – Арк.1-1 зв. Разлогий план дослідження “Розподіл Запорозьких Вільностей” [1930-31 pp.]; ІР НБУВ НАНУ. – Ф.42. – Оп.1. – Спр. 267. – Арк. 1-49. Розділ: Адміністрація Нової Сербії (укр. мовою); Спр. 17. – Арк. 1-10. Розділ: Адміністрація Новоросійської губернії; Спр. 21. – Арк. 1-15. Частина до розділу Українське населення Нової Сербії та Слов'яносербії. ЦДАВО. – Ф. 3806. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1-126. + Спр. 4. – Арк. 171. Розділи І частини дисертаційного дослідження (рос. мовою). Там само. – Спр. 9. – Арк. 1-222. Розділи: Склад людності новосербських полків, Українська людність в Новій Сербії, Перша Новоросійська губернія, Управління Новоросійською губернією, План про заселення Новоросійської губернії, Роздача земель поміщикам, Заселення державних слобод та міст, Підсумки заселення Новоросійської губернії (укр. мовою).

<sup>27</sup> ІР НБУВ НАНУ. – Ф. 42. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 1-85.

<sup>28</sup> ЦДАВО. – Ф. 3806. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 75-76. “Нові моменти вивчення історії Південної України”; Там само. – Спр. 31. – Арк. 60-79. Рецензія на роботу С. Шамрая “До історії залюднення Степової України в XV-XVIII ст... ”.

<sup>29</sup> ЦДАВО. – Ф. 3806. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 1-226.

<sup>30</sup> ІР НБУВ. – Ф. 42. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 1-55. Там же. – Спр. 34. – Арк. 1 – 264; Музей історії Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – Ф. 8. – Оп. 2. – Папка 37. – Арк. 1-273.

<sup>31</sup> ІР НБУВ НАНУ. – Ф. 42. – Оп. 1. – Спр. 277. – Арк. 1-223.

<sup>32</sup> ЦДАВО. – Ф. 3806. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 153-156 зв., 161-172, 250-251, 290-291, 295-300. Там же. Спр. 21. – Арк. 1-367.; Там же. Спр. 22. – Арк. 12, 23, 31-34, 77-78, 83-97. ІР НБУВ НАНУ. – Ф. 42. – Оп. 1. – Од. зб. 39-143.

<sup>33</sup> ЦДАВО. – Ф. 3806. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 1-152, 157, 173-249, 258-289, 292-294. Там же. Спр. 22. – Арк. 1-11, 13-22, 24-30, 36-37, 101-139, 162-351.

<sup>34</sup> Винар Л. Матеріали до біографії проф. Наталії Полонської-Василенко // Український історик, 1983. – № 2-4. – С. 86-94; Верба І.В., Водотика С.Г. Документи архівосховищ України про життєвий і творчий шлях Н.Д. Полонської-Василенко // Архіви України, 1993. – № 4-6. – С. 53-55; Верба І. Н.Д. Полонська-Василенко // Київська старовина, 1993. – № 5. – С. 32, 35-37; Верба І.В., Заруба В.М. Н.Д. Полонська-Василенко і родина Синявських // Записки науково-дослідницької лабораторії історії Південної України ЗДУ: Південна Україна XVIII-XIX століття. – Вип. 4 (5). – Запоріжжя, 2000. – С. 234-236; Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. – Вип. 1. Листи вчених до Д.І. Яворницького. – Лист Н.Д. Полонської-Василенко від 27.01.1935. – Дніпропетровськ, 1997. – С. 431-433. та ін.

<sup>35</sup> Полонська-Василенко Н.Д. Моя наукова праця (війна, 1913 – 1916) // Український історик. – 1983. – № 2-4. – С. 38-50. Її ж. Сторінки спогадів. Український Вільний Університет // Там само. – 1965. – № 3-4. – С. 40. Її ж. Михайло Єлисейович Слабченко / Перевидано: Заруба В. Михайло Слабченко в епістолярній та мемуарній спадщині (1882 – 1952). – Дніпропетровськ, 2004. – С. 280-281.

<sup>36</sup> Заруба В. Історик держави і права України академік М.Є. Слабченко (1882 – 1952). – Дніпропетровськ, 2004. – С. 42, 147-150.

<sup>37</sup> Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.). – Львів, 1996. – 448 с. Автор розпочинає книгу нарисом історії Запорозжя та його спадщини, ґрунтуючись на роботах Н.Д. Полонської-Василенко.

<sup>38</sup> Верба І.В. Життя і творчість Н.Д. Полонської-Василенко (1884 – 1973). – К., 2000. – С. 32.

ЯРОСЛАВ СЕНИК

*Львівська наукова бібліотека ім. Василя Стефаника НАН України*  
Львів

## ЯРОСЛАВ ЧИЖ (1894 – 1958) – ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІМІГРАЦІЇ В США<sup>1</sup>

Ярослав Ількович Чиж – військовий і громадський діяч, журналіст, публіцист, редактор і дослідник історії етнічних, зокрема українських громад в США<sup>2</sup>. Народився 17 лютого 1894 р. в Дублянах під Львовом в родині учителя. Від 1899 р. вчився в народній школі та гімназіях Львова та Ряшева, в 1912 р. з відзнакою закінчив українську гімназію в Перемишлі. Вивчав славистику на філософському відділі Карлового Університету в Празі в 1912 – 1914 та 1921 – 1922 рр. В таємному Українському університеті у Львові два семестри в 1920 – 1921 рр. вивчав українську мову й літературу.

Вже від початку навчання був активним громадським діячем. Співредактор “*Наших Листків*” – гімназійного видавництва у Перемишлі (1912). Член управи, пізніше голова ЦК Української молоді середніх шкіл у Львові (1910 – 1911), секретар Української Студентської Громади в Празі (1913 – 1914).

Під час I світової війни служив в австрійській армії (1914 – 1918), потім був політичним зв'язковим XII-го Австрійського Корпусу в Україні (1918). Після революції 1917 р. – сотник, начальник політичного відділу Корпусу Січових Стрільців у Києві (1918 – 1919), член Стрілецької Ради, редактор органу Корпусу – “*Стрілецької Думки*” (1919). По війні вернувся до Львова, був головою Комітету Української Молоді і Українського Студентського Союзу у Львові (1920 – 1921), помічником секретаря краєвого гуманітарного товариства “Український Горожанський комітет” у Львові (1920 – 1921).

Я. Чиж був одним із ініціаторів створення та членом Начальної Команди Української військової організації (1920 – 1921). Після невдалого замаху на Пілсудського і львівського воєводу Грабовського, учасником якого був Я. Чиж, він уникнув арешту, виїхав під кінець 1921 р. до Відня, потім до Праги.

3 вересня 1922 р. Я. Чиж прибув до США за дорученням Є. Коновальця як представник УВО для організації фінансової та ідеологічної підтримки від американських українців, започаткував тут збірку фондів на УВО. Він зараз же включився до політичної організації “Оборона України”, був членом її Головної управи і секретарем (1923 – 1926). Досліджував історію цієї організації між двома світовими війнами (у нарисі в книзі споминів І. Макуха)<sup>3</sup>, але через недугу не встиг завершити<sup>4</sup>.

Від березня 1923 до лютого 1924 р. був помічником керівника Українського бюро Інформаційної іншомовної Служби (Ukrainian

Bureau of the Foreign Language Information Service) в Загальній Раді (Common Council) в Нью Йорку. Незабаром перейшов до газети “Народна воля” – органу Українського Братського (Робітничого) Союзу. Спочатку був співробітником, а від жовтня 1924 р. до кінця червня 1929, а потім від 1933 до 1942 р. був її редактором. Був членом Головної Ради Українського Робітничого Союзу в Скрантоні (1925 – 1929, 1933 – 1941) та Українського Конгресового Комітету (1940 – 1941). Від 1942 р. Я. Чиж працював в Нью-Йорку як керівник відділу іншомовної преси пресово-інформаційного агентства “Загальна Рада” для Американської єдності (Common Council for American Unity), а з 1952 до 1958 – співдиректор Ради.

Я. Чиж володів, крім української, ще 6 мовами, читав 10 мовами. Відділ в “Загальній Раді” мав 26 перекладачів, переглядали новини із 27 мов з 700 газет з усіх країн для американської етнічної преси. Він розсилав статті про американські звичаї, закони, історію, політичні події, про краще розуміння між етнічними групами, вплив демократії та внесок національностей в американське життя до іншомовної етнічної преси<sup>5</sup>.

В 1956 р. став співорганізатором, а згодом виконавчим директором Комітету Національностей (Nationalities Committee) Програми Президента США “Народ до народу” (People to People Foundation, Inc.) для підтримання дружніх взаємин з іншими народами.

Я. Чиж був одним із найкращих журналістів в Америці. Як пише дослідник української преси О. Кравченко, “своїми статтями в “Народній волі” та редагованими календарями УБСоюзу проробив велику працю, навчаючи емігрантів позитивної громадсько-суспільної праці та заохочуючи їх до утримання постійного контакту з Рідним краєм і допомоги йому матеріально й морально”<sup>6</sup>. Зробив також багато для піднесення національної свідомості імміграційної громади. Його називали “найпершим авторитетом Америки про іншомовну пресу”. Від 1943 р. він був дорадником американського уряду в справах національностей, консультантом у цих справах у ряді недержавних і громадських установ стосовно іншомовної преси та національних груп в США. Як заступник директора Загальної Ради для Американської єдності, неодноразово був членом американських делегацій у поїздках до Європи.

Я. Чиж активно займався пресою, організаціями, культурними і громадянськими справами американських етнічних груп. Він – член Комісії з нагородження “Один світ” (One World Award Commission), Американської Академії суспільно-політичних наук (American Academy of Social and Political Science), Комітету допомоги новим іммігрантам Ради охорони здоров’я та соціальної допомоги Нью-Йорку (Committee on Services to New Immigrants of the New York Health and Welfare Council), Робочої групи Міжнародного Комітету неурядових організацій із питань міграції (Working Party of the International



Committee of Non-Governmental Organizations Interested in Migration), спонсор, член правління і член Комітету істориків Американського музею імміграції (American Museum of Immigration).

24 березня 1954 р. організація Philadelphia Fellowship Commission нагородила Я. Чижа національною відзнакою (National Citation) за видатний внесок в справу кращого розуміння між усіма расовими, релігійними та національними групами.

Я. Чиж був також плідним дослідником. За його словами, “научні заінтересовання лежали в ділянці історії, організації і преси українців, росіян та інших національних груп в Америці”<sup>7</sup>. Він вивчав історію імміграції в Америці і проблеми, пов’язані з історією і діяльністю окремих національних груп США. Проробив серію досліджень про країни походження представників понад двадцяти європейських народів, включаючи болгар, білорусів, козаків, карпато-русинів, чехів, росіян, українців та ін. Дослідження були підготовлені в 1950 – 1951 для Національного Комітету для Вільної Європи (National Committee for Free Europe), Східно-Європейського фонду (East European Fund), в 1953 – для корпорації Rand; а також для поширення серед урядових та інших інституцій, зацікавлених в політичній діяльності вищенаведених агенств.

Від 1950 р., практично від моменту створення УВАН, Я. Чиж активно співпрацював з Академією, був її Членом-кореспондентом. З його ініціативи 9 травня 1953 р. на засіданні УВАН було засновано Комісію для вивчення історії української еміграції в Америці (КІА). Головою комісії обрано Я. Чижа, а заступником та секретарем – С. Демидчука<sup>8</sup>. У пресі були надруковані відповідні нотатки та звернення до зацікавлених осіб про необхідність збирати матеріали для дослідів.

На засіданнях Комісії обговорювалися не лише різні проекти, але також були доповіді на теми, що стосувалися життя українських іммігрантів. Було розпочато складання бібліографії українських видань в Америці та біографій окремих видатних українських діячів. На жаль, ці спроби дали лише часткові результати. Одночасно Президія займалася підготовкою окремих гасел до Енциклопедії Українознавства, що почала виходити у Франції. Члени комісії виготовляли короткі нотатки про окремих діячів української імміграції в Америці.

В статтях і доповідях Я. Чижа звучали дві головні теми: початки української імміграції й окремі розвідки про її чільних діячів. Зокрема, цікавою була доповідь про “важливий епізод української імміграції в 19 ст.” – першу масову імміграцію політичного характеру – приїзд до Америки штундистів з Великої України в 1891 р. Почався він у 1891 р. до Вірджинії, а потім до Північної Дакоти, де до кінця 1900 р. оселилося біля 500 родин селян, головню із Тарашанщини. Вони залишили Україну через переслідування за спротив урядовому православ'ю. В 1920 р. їх було там біля 2.000 родин. Я. Чиж згадує свою спільну публікацію з А. Дубовим, а також нотатки про американських українців в

працях Ю. Бачинського, В. Галича, подає опис публікацій польських і російських авторів.

Він твердив, що “не зібрані й не опубліковані писання о. А. Гончаренка у видаваних ним періодиках, як “Аласка Геральд”, галицьких журналах “Народ” та “Товариш”, а також “Колокол”. Не освітлена як слід мандрівка галицьких переселенців на Гавайські острови від 1897 аж до 1909 року”. Наприкінці наводить список частини часописів, що виходили в Америці: “Америка” (1886 – 1890), “Руске Слово” (1890), “Новий Світ” (1891), “Американсько-Русский Вістник” (1891), “Свобода” (1893), “Свѣт” (1897) та ін.<sup>9</sup>

Окремий вечір, присвячений А. Гончаренку з нагоди 40-ліття з дня його смерті, відбувся 2 червня 1953 р. Доповіді виголосили Я. Чиж – “Життєпис А. Гончаренка”, І. Світ – “Діяльність А. Гончаренка, як редактора часопису “Аляска Геральд”, С. Ярема – “Військовий пароплав “Агапій Гончаренко”<sup>10</sup>. Цікавим було також питання існування української комуні в 1890 р. у Каліфорнії, до якої було втягнуто також А. Гончаренка. В різних протоколах комісії й доповідях була висвітлена діяльність окремих видатних українських діячів (М. Цеглинського, І. Желіховського, Л. Ясінчука, А. Цурковського та ін.). Було також згадано про М. Судиловського (д-р Расель) і обрання його першим сенатором на Гавайях. Прочитав кілька доповідей на наукових конференціях Академії (“Джерела історії українських братських організацій у Нью-Йорку”, “Початки української імміграції у США” та ін.). Також серед інших слід зазначити розвідки про першу українську книжку, видану в Америці – “Бузько”, та “Легенда про Макогона”.

Цікавим було повідомлення до Комісії, що архів українського діяча і редактора “Народної Воли” І. Ардана був переданий до УВАН, але не вдалося отримати інші багаті архівні матеріали, які після смерті Ардана син спалив, а книжки викинув на сміття. Цей акт викликав у членів комісії занепокоєння, й було вирішено звернутися до старших членів української імміграції, щоб їх архіви й збірки передавались до українських наукових установ для збереження. Треба зазначити, що ця проблема не менш актуальна і сьогодні.

На засіданні комісії 26 лютого 1954 р. був обговорений план написання фундаментальної автобіографії української спільноти в Америці, який залишився нездійснений. До 17 червня 1955 р. відбулося 17 засідань Комісії, але головно через хворобу Я. Чижа діяльність комісії почала занепадати<sup>11</sup>.

Я. Чиж також очолював Комісію для вивчення історії українсько-єврейських взаємин. Він зібрав об’ємний матеріал на цю тему, в останні місяці свого життя інтенсивно працював над підготовкою до друку статті про українсько-єврейські стосунки під час революції. На жаль, її не знайшли серед його паперів.

Викладав в новозаснованому Українському Технічному інституті в Нью-Йорку, був деканом політичного факультету в 1955/56 н. р., а осо-

бливо “був першим професором курсу, якого жадна висока школа ще не включала в свій програмі. Це була Історія Американської України, що мала на меті доказати, що українці в діаспорі заховали великі мистецькі, культурні і моральні цінності, і ними постійно доповнюють культурні надбання світу...”<sup>12</sup>.

Був щедрим жертводавцем цінних матеріалів (періодики, книг, рукописів і фотографій) до УВАН у США, які в складі музею-архіву УВАН становили спеціальний відділ ім. Я. Чижа<sup>13</sup>. Ще за життя Я. Чиж передав до УВАН частину матеріалів, що стосувалися історії української імміграції<sup>14</sup>. Вдова по ньому, Йосифина з дому Ярема передала його військово-історичну бібліотеку та різні його військові особисті пам'ятки до УВАН. Про це згадує також І. Кедрин, який пише, що він на прохання вдови Я. Чижа спонукав В. Міяковського перевірити архів Я. Чижа. Були там, між іншими, речі ще з першої світової війни, але не було “вартісних документів з Визвольної війни та піонерської доби українства в Америці”<sup>15</sup>. За заслуги Я. Чижа в дослідженні історії української імміграції УВАН присвятила йому окрему конференцію 21 травня 1960 р. Інша, менша частина архіву Я. Чижа зберігається в Дослідному центрі історії імміграції в Міннеаполісі. Там також є матеріали, що стосуються історії еміграції, в першу чергу української.

Лишив численні публікації англійською та українською мовами, головню з історії української громади в Америці. Публікації Я. Чижа друкувались в місячнику “Ukrainian Life” (Scranton, Pa.), “Common Ground” (New York), “Interpreter Releases” (New York), “Slavonic Review” (London), “Journal of Central European Affairs” (Boulder, Col.), “The Annals of the American Academy of Political and Social Science” (Philadelphia) та в інших періодичних виданнях. В часописі “Народна Воля”, редактором якого був в загальному 14 років, його редакційні статті, як правило, були без підпису, в “Календарях” УРСоюзу та в інших публікаціях підписувався “Я. Чиж”, “Я. Ч.”, “(ч.)” або ж зрідка повними іменем Ярослав Чиж. У святковому Шевченківському числі в 1936 р. у статті “Перше свято Шевченка в Америці” йдеться про перші згадки в українській американській пресі про Т. Шевченка, про першого популяризатора Т. Шевченка в Америці – А. Гончаренка, першу українську газету “Америку” І. Волянського, про “Свободу” та Календарі “Свободи”<sup>16</sup>. Про публікацію А. Гончаренка про Т. Шевченка в “Alaska Herald” була також ширша згадка в 1935 р. Інші цікаві публікації в цьому часописі: “Важна справа: Перепис населення і українці в Америці” – про рекомендації українцям щодо вказування в анкеті рідної мови і держави походження при переписі<sup>17</sup>; “Пропамятна книга УНСоюзу” – рецензія на вихід в світ відомої книги, додано деякі відомості, подано критичні зауваження щодо деяких публікацій, зокрема, статті В. Галича<sup>18</sup>; “Taras Shevchenko” – стаття про традиції святкування роковин поета в США<sup>19</sup>; “Чим цікавилися члени У.Р.С. 25 років

тому” – огляд публікацій часопису “Шершень” за 1911 р.<sup>20</sup>

Ярослава Чижа згідно із своїми службовими обов’язками цікавило перш за все функціонування іншомовної преси в США. Цьому питанню він присвятив цілий ряд своїх дослідницьких статей, головню англійською мовою<sup>21</sup>. Серед них кілька публікацій про українську пресу українською мовою<sup>22</sup>. Про пресу також згадано в кількох англomовних виданнях, в яких подавався огляд іммігрантської іншомовної американської преси взагалі. Крім того, він велику увагу присвятив початкам імміграції і першим поселенцям не лише в США, але й в інших країнах північної півкулі, куди їхали заробітчани з Галичини та Закарпаття<sup>23</sup>, питанню розміщення українців згідно офіційних американських статистичних даних<sup>24</sup>, поселенню українців в різних штатах США (Гавайях, Північній Дакоті, Монтані)<sup>25</sup>, організованому життю українців в цілому<sup>26</sup> та жіночих організацій (англійською мовою)<sup>27</sup> та ін.

Про Т. Шевченка у Америці писав в кількох статтях (одна – англійською мовою) як результат співпраці з УВАН та виступу на її конференціях<sup>28</sup>. Крім того, декілька статей він присвятив відомим діячам в еміграції Саві Чернецькому<sup>29</sup> та Агапію Гончаренкові<sup>30</sup>.

У квітні 1950 р. Я. Чиж почав дописувати до журналу “Вільна Україна”, де в 1956 р. вийшла згадана вище стаття “Драгоманів про “Споминки” А. Гончаренка” та ще одна про еміграцію з України<sup>31</sup>.

Певним підсумком довгорічних розшукув матеріалів і документів до історії української громади в Америці є велика праця Я. Чижа “The Ukrainian Immigration in the United States”, матеріали до якої збирав не один десяток років. По це він писав до Василя Галича 12 квітня 1932 р.: “Я теж вже від довшого часу збираю матеріяли для цього діла та пробую їх так саяк порядкувати”<sup>32</sup>. Через чотири роки 8 червня 1936 р. писав: “Я дальше збираю матеріяли для історії української іміграції і може за рік-два найду час (і видавця) для такої праці”<sup>33</sup>.

Стаття написана англійською мовою, хоча і надрукована в україномовному Альманасі – органі Українського Робітничого Союзу. Це одна із його небагатьох англomовних статей, яка повністю присвячена українській громаді. Автор пробував донести інформацію про українців до американського читача, а також до нового покоління українців, які не володіли мовою своїх батьків.

Ця розвідка на 32 сторінках складається із вступу та 12 розділів, в яких описав причини імміграції з України до Америки. Автор старався охопити і описати різноманітні аспекти суспільно-культурних змагань українців в американському суспільстві: характеризує діяльність релігійних громад, політичних структур, братських, суспільних і культурних організацій, культурне життя, пресу, а також внесок окремих українців у американське життя. Важливим є не лише опис того, як українці пристосовувались до життя на чужині, але й те, як вони допомагали матеріально та духовно своїй новій батьківщині. Праця базується на багатій джерельній базі, є 69 посилань на інші публікації. Надає також

значне місце статистичним даним із офіційних американських джерел, а також статистичним даним братських організацій та церковних громад.

Декілька статей написано у співавторстві із професором Університету в Нью-Йорку Джозефом Роучеком, який у свій час спонукав Я. Чижа до наукових досліджень. Ці спільні публікації стосувались історії української і російської етнічних громад в США і виконувались в рамках двох видавничих проєктів<sup>34</sup>. Крім того, вони разом видали огляд української соціологічної думки до 1914 р.<sup>35</sup> З іншим американським автором Семюелем Уоллесом спільно написана праця про долю Західної України під польською окупацією – полонізацію, колонізацію та пацифікацію<sup>36</sup>. З Рідом Льюїсом опублікована праця, в якій розглядались організації усіх етнічних громад (включно і з українською), що проживали в США<sup>37</sup>.

Велика частина доробку дослідника не побачила світ. Серед неопублікованих матеріалів в Архіві-музеї УВАН зберігаються: “Теперішнє питання еміграції” – машинописна стаття (12 арк.,) про еміграцію з Польщі до заморських та європейських країн. В статті пояснює причини та аналізує сучасний стан еміграції українців із Галичини, подає економічний і соціальний аналіз тих країн (Німеччина, Канада, Аргентина), куди “повинна йти еміграція зі Західної України” та дає рекомендації українцям. Оглядова стаття “Про еміграцію” складається із наступних частин: загальний огляд, огляд еміграції поляків, українців та росіян до кінця XVIII ст.; загальний огляд еміграції в XIX та XX ст., де подано огляд української еміграції в XIX та XX ст. окремо в Росії і в Австро-Угорщині до 1914 р., загальний огляд повоєнної еміграції, де йдеться про українську еміграцію в Росії, Румунії, Чехословаччині, Польщі. Серед інших досліджень: “Драгоманов та Павлик про Гончаренка” (10 арк.) та ін.

Маємо декілька посилань на наукові дослідження Я. Чижа пера українських та американських дослідників. Матвій Стахів<sup>38</sup> покликається на нього як дослідника перших поселень українців в США: “Колишній редактор “Народної Волі” в Скрентоні, Ярослав Чиж, що спеціально студіював питання української іміграції в З’єднаних Державах Америки, наводить у своїй студії докази, що тільки в одній Пенсильванії в роках 1726 – 1776 було вже багато українців поселених на постійно. Він на основі інших праць вчисляє цілий ряд родин з українськими іменами і прізвищами, що були тоді поселені в цій англійській колонії. Українці записали своє ім’я також в Революційній Війні Америки за визволення з підданства британському королеві”<sup>39</sup>.

Василь Галич писав про те, що в 1930-х рр. Я. Чиж вивчав американські архівні матеріали рекрутів Континентальної Армії Дж. Вашингтона і знайшов там декілька українських прізвищ<sup>40</sup>.

У збірнику “The Ukrainian Heritage in America” Галина Миронюк пише, що в Дослідному центрі історії імміграції (Immigration History

Research Center) при Міннесотському університеті в Міннеаполісі є архіви трьох найбільш відомих дослідників про українців в Америці: Ю. Бачинського, В. Галича та Я. Чижа. Зокрема, згадується стаття останнього “Ukrainian Americans: A Survey of Current Political Attitudes and Activities with Respect to their Country of Origin” (1951) та ін.<sup>41</sup>

Іван Кедрин в книзі споминів “Життя. Події. Люди” пише про свого давнього товариша: “Ярослав Чиж... став одним із піонерів українського життя на цьому континенті... Чиж був надзвичайно зручним політиком і тактиком: він, наприклад, не раз інспірував мене, щоби написати у “Свободі” критичну статтю, до якої давав мені фактичні дані, та на яку він міг би покликатися, інтервеніючи у даній справі в американських чинників. Це стосувалося, наприклад, насичення Фондації Форда, опісля “Фонду Східньої Європи”, неприхильним українцям персоналом... Це він інспірував мене написати цілий цикл статей про потребу українсько-жидівського порозуміння. Із частих розмов із ним я черпав теми до різних своїх статей. Він познайомив мене теж з багатьма цікавими людьми – з-поза українського світу...”<sup>42</sup>.

Американський автор Е. Гантер в праці про іншомовну пресу США присвятив Я. Чижу та українцям окрему главу, називаючи Я. Чижа “ходячою енциклопедією етнічної преси в Америці”: “Він носив томи інформації в голові, яку він зібрав як журналіст, письменник і консультант з іншомовної преси на протязі десятиків років” (переклад наш. – Я. С.)<sup>43</sup>.

В Америці Ярослав Чиж прожив 36 років, працюючи як дослідник, редактор і журналіст. Належав до еліти давньої української імміграції, зберігав завжди надзвичайний сентимент до років своєї військової служби і, хоч займав поважне становище в американській установі, був завжди українським державником, щирим демократом, робив великі послуги цілій українській визвольній справі. На могилі Я. Чижа в Нью-Йорку згідно його волі зроблено напис “Сотник січових стрільців”<sup>44</sup>.

Президент УНР в екзилі С. Витвицький назвав Ярослава Чижа “одним з передових публіцистів, визначним громадським і політичним діячем”<sup>45</sup>.

### *Примітки:*

<sup>1</sup> Матеріали до статті були, переважно, зібрані автором під час наукових досліджень в рамках спільного проекту Програми академічних обмінів імені Фулбрайта та Інституту Кеннана Міжнародного центру підтримки науковців імені Вудро Вілсона (м. Вашингтон, США) в вересні 2004 – березні 2005 рр.

<sup>2</sup> Про Я. Чижа див.: Українська Загальна Енциклопедія. – Т. 3. – С. 1184; Encyclopedia of Ukraine / Ed. by Volodymyr Kubijovyc. – Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 1985. – Vol. I. – P. 496-497; Енциклопедія України / Під ред. В. Кубійовича. – Мюнхен: Молоде жит-



тя, 1984. – Перевидання в Україні. – Т. 10. – Львів, 2000. – С. 3747; То Be Honored // Свобода. – 1954. – 13 березня. – Ч. 49; Спомин про Я. Чижа // Свобода. – 1959. – 15 січня; Ті, що відійшли: Ярослав Чиж // Голос комбатанта: Журнал об'єднання б. вояків-українців в Америці. – Нью-Йорк, 1959. – Весна. – Ч. 2 (8). – С. 29; Пам'яті Ярослава Чижа // Бюлетень УВАН. – Нью-Йорк, 1959. – Грудень. – С. 5; Yaroslav J. Chyz // The Annals of the Ukrainian Academy. – New York, 1959. – Р. 1699; [Ярослав Чиж] // Свобода. – 1960. – 22 листоп. – Ч. 224; Кедрин І. Життя – Події – Люди: Спомини і коментарі. – Нью-Йорк: Вид-ва кооператива “Червона Калина”, 1976. – С. 103, 297, 298, 301, 352, 496, 498, 499, 581, 582, 627; The Ukrainian Heritage in America // Ed. Walter Dushnyck, N. L. Fr-Chirovsky New York: Ukrainian Congress Committee of America, 1991. – Р. 3, 27, 129, 288, 310, 460, 646; та ін. *Архівні матеріали*: ЛНБ ім. В. Стефаника. Відділ Рукописів. – Ф. 252. – Оп. 1. – Спр. 850. – Арк. 1; Там само. – Ф. 252. – Оп. 2. – Спр. 836. – Арк. 33; Архів-Музей УВАН (Нью-Йорк, США). Архів Я. Чижа (фонд LXXIV); Дослідний центр історії імміграції (Міннеаполіс, шт. Міннесота, США). Архів Я. Чижа (IHRC 446).

<sup>3</sup> Макух І. На народній службі. – Дітройт: Укр. Вільної Громади Америки, 1958. – 628 с.

<sup>4</sup> Стахів М. Нова Україна в Америці. Національно-громадська діяльність української імміграції в З'єднаних Державах Америки на тлі братських організацій // Ювілейна книга УРС. 1910 – 1960. – Скрантон, 1960. – С. 113.

<sup>5</sup> MacDougall Sally. Language for All // New York World Telegram. – New York, 1944. – November 7. – Р. 1; Cartwright Marguerite. People you should know // Courier Magazine. – September. – 1955. – Р. 3;

<sup>6</sup> Кравченко О. “Народна Воля” та її редактори // Альманах Українського Братського Союзу (Almanac of the Ukrainian Fraternal Association). 1988. – Scranton, 1987. – С. 105-108.

<sup>7</sup> Чиж Я. Автобіографія // Архів-Музей УВАН (Нью-Йорк, США). – Архів Я. Чижа (фонд LXXIV).

<sup>8</sup> Народне Слово. – 1953. – 11 червня. – Ч. 22.

<sup>9</sup> Світ І. З діяльності комісії для вивчення історії укр. імміграції в Америці (1953 – 1960) // Український історик. – 1971. – Т. 8. – № 3-4. – С. 99-105.

<sup>10</sup> Український Прометей. – 1956. – Ч. 21.

<sup>11</sup> Світ І. З діяльності комісії для вивчення історії української імміграції в Америці // Український історик. – 1971. – Р. VIII. – Ч. 3-4 (31-32). – С. 103.

<sup>12</sup> Український Технічний інститут в Нью-Йорку. Лист до Йозефіни Чиж. Нью-Йорк. 15 грудня 1958 р. // Дослідний центр історії імміграції (Міннеаполіс, шт. Міннесота, США). – Архів Я. Чижа (IHRC 446). – Фолдер 1. – 1 арк. – Машинопис.

<sup>13</sup> УВАН. Лист до Йосипи Чиж. Нью-Йорк. 22 січня 1959 р. // Там само. – 1 арк. – Машинопис.

<sup>14</sup> УВАН. Лист до Джозефіни Чиж. Нью-Йорк. 6 квітня 1959 р. // Архів-Музей УВАН (Нью-Йорк, США). – Архів Я. Чиж (фонд LXXIV). – 1 арк. – Машинопис.

<sup>15</sup> Кєдрин І. Життя-Події-Люди: Спомини і коментарі. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1976. – С. 499.

<sup>16</sup> Народна Воля. – 1936. – 10 березня. – Ч. 28. – С. 2, 3.

<sup>17</sup> Народна Воля. – 1930. – Ч. 8.

<sup>18</sup> Народна Воля. – 1937. – Ч. 33-35.

<sup>19</sup> Народна воля. – 1938. – Ч. 33.

<sup>20</sup> Народна воля. – 1935. – Ч. 122.

<sup>21</sup> The War and the Foreign Language Press // Common Ground. – New York, 1943. – Spring; Number, Frequency, Distribution and Circulation of the Foreign Language Press in the United States // Interpreter Release of the Common Council for the American Unity. – New York, 1943. – October 13. – Vol. XX. – No. 37; Changes in the Foreign Language Press // Interpreter Release of the Common Council for the American Unity. – 1947. – June 12. – Vol. XXIV. – No. 26; 225 Years of the U.S. Foreign Language Press: Notes on its Influence, History and Present status // Interpreter Release of the Common Council for the American Unity. – New York, 1960. – P. 1-9 (помертно).

<sup>22</sup> Ювілей української преси і книжки в Америці (1886 - 1896 - 1936) // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1937. – Скрантон, Па., 1936. – С. 134-138; Півстоліття української преси в Америці // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1939. – Скрантон, Па., 1938. – С. 117-128;

<sup>23</sup> Шахтарський страйк у Пенсильвенії 1902 року // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1937. – Скрантон, Па., 1936. – С. 78-88; Вістки про українців в Америці перед горожанською війною // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1937. – Скрантон, Па., 1936. – С. 101-111.

<sup>24</sup> Федеральна статистика й українці // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1935. – Скрантон, 1934. – С. 137-147; Число і розміщення українців у Сполучених Державах // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1937. – Скрантон, Па., 1936. – С. 117-126.

<sup>25</sup> Українські емігранти на Гаваях // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1936. – Скрантон, Па., 1935. – С. 80-92; Дубовий А., Чиж Я. Українські колонії в Норт Дакоті // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1936. – Скрантон, Па., 1935. – С. 134-145; Українці на Гавайських островах // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1937. – Скрантон, Па., 1936. – С. 139-142; Українці в Норт Дакоті і Монтані // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1939. – Скрантон, Па., 1938. – С. 92- 100; Американський Південний Захід // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1941. – Скрантон, Па., 1940. – С. 109-118.

<sup>26</sup> Українські з'їзди в Америці // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1941. – Скрантон, Па., 1940. – С. 42-55; Національностеві гру-

пи в Америці та їх агенції // Ювілейний Календар Українського Робітничого Союзу. – Скрантон, Па., 1941. – С. 77-80.

<sup>27</sup> The Ukrainian women and their Organizations // Jubilee Book of the Ukrainian Women's League of America, 1925 – 1940. – New-York: Ukrainian National Women's League of America, 1940.

<sup>28</sup> Перші згадки про Тараса Шевченка в Америці // Шевченко: Річник 3. – Нью Йорк: УВАН, 1954. – С. 33-35; Шевченко в Негрській школі // Шевченко: Річник 4. – Нью Йорк, 1955. – С. 45. – [Видання Шевченківської конференції УВАН в США]; A figure in the Ukrainian past: when was Shevchenko's name first mentioned in this country // Ukrainian Life. – 1941. – March. – 2.3 6-7.

<sup>29</sup> На спогад Сави Чернецького // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1936. – Скрантон, Па., 1935. – С. 112-117.

<sup>30</sup> Агапій Гончаренко // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1935. – Скрантон, 1934. – С. 112-122; Драгоманів про “Споминки” А. Гончаренка // Вільна Україна. – Нью Йорк, 1956. – Ч. 11. – С. 35-41; Андрій Агапій Гончаренко // Календар Свободи на 1957. – УНС: Джерзі-Сіті, 1957. – С. 73-80.

<sup>31</sup> Край і еміграція. Жмут світла на декілька філософських аксіом // Вільна Україна. – Нью Йорк, 1956. – Ч. 8. – С. 4-8

<sup>32</sup> Дослідний центр історії імміграції (Міннеаполіс, шт. Міннесота, США). – Архів В. Галича (IHRC 16). – Фолдер 32.

<sup>33</sup> Дослідний центр історії імміграції (Міннеаполіс, шт. Міннесота, США). – Архів В. Галича (IHRC 16). – Фолдер 41.

<sup>34</sup> Chyz Y., Roucek J. Russian Americans // Our Racial and National Minorities / Editors F. J. Brown and J. S. Roucek. – New York, 1937. – P. 200-210. Also in One America / Editors F. Brown and J. Roucek. – New York, 1945. – P. 120-127. Revised edition; Chyz Y. J., Roucek J. S. Ukrainian Americans // Our Racial and National Minorities / Editors F. J. Brown and J. S. Roucek. – New York, 1937. – P. 210-219. Also in One America / Editors F. Brown and J. Roucek. – New York, 1945. – P. 128-135. Revised edition; Chyz Y. J., Roucek J. S. The Russians in the United States // Slavonic Review. – London Univesity. – April 1939. – Vol. XVII. – No. 51. – P. 638-658.

<sup>35</sup> Chyz Y., Roucek J. Ukrainian Sociology before 1914: An Outline of Studies on Ukrainian Sociology // Journal of Central European Affairs. – April 1941. – Vol. I. – No. 1. – P. 74-87. Reprinted in Ukrainain Life: A Monthly for Americans of Ukrainian descent. – Scranton, Pa., 1941. – July. – Vol. II. – Number 7. – P. 8-10.

<sup>36</sup> Wallace S., Chyz Y. Western Ukraine under Polish Yoke (Polonization, Colonization, Pacification) // The Ukrainian Review. – New York, 1931.

<sup>37</sup> Yaroslav J. Chyz, Read Lewis. Agencies Organized by Nationality Groups in the United States // The Annals of the American Academy of Political and Social Science. – Philadelphia, Pa., 1949. – Vol. 262. Reappraising Our Immigration Policy (Mar., 1949): P. 148-158.

<sup>38</sup> Стахів М. Нова Україна в Америці. Національно-громадська ді-

яльність української іміграції в З'єднаних Державах Америки на тлі братських організацій // Ювілейна книга УРС. 1910 – 1960. – Скрантон, Па., 1960. – С. 112-113.

<sup>39</sup> Див. The Ukrainian Immigrants in the United States // Календар Українського Робітничого Союзу на рік 1940. – Скрантон, Па., 1939. – С. 97-128; окремою відбиткою: The Ukrainian Immigrants in the United States, Scranton, Pa., Ukrainian Workingmen's Association, 1940.

<sup>40</sup> Halich W. The Ukrainian Heritage in America: An Introduction // The Ukrainian Heritage in America / Ed. Walter Dushnyck, N. L. Fr.-Chirovsky. – New York: Ukrainian Congress Committee of America, 1991. – P. 3.

<sup>41</sup> Myroniuk H. Ukrainian Collections and Archives in the U.S. // The Ukrainian Heritage in America / Ed. Walter Dushnyck, N. L. Fr.-Chirovsky. – New York: Ukrainian Congress Committee of America, 1991. – P. 288.

<sup>42</sup> Кедрин І. Життя. Події. Люди: Спомини і коментарі. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1976. – С. 496, 499.

<sup>43</sup> In many Voices. Our Fabulous Foreign-Language Press. – Norman Park, GA: Norman College, 1960. – Chapter Eleven. Where We Stand Now. – P. 182 (“A walking encyclopedia of the foreign-language press in America. He carried volumes of data in his head, that he had gathered as a foreign-language journalist and as a writer and consultant on the subject for decades...”).

<sup>44</sup> Ті, що відійшли: Ярослав Чиж // Голос комбатанта: Журнал об'єднання б. вояків-українців в Америці. – Нью-Йорк, 1959. – Весна. – Ч. 2 (8). – С. 29.

<sup>45</sup> Витвицький С. Лист до вдови Я. Чижа. Нью-Йорк, 17 грудня 1958 р. // Дослідний центр історії імміграції (Міннеаполіс, шт. Мінесота, США). – Архів Я. Чижа (IHRC 446). – Фолдер 1. – Машинопис. – 1 арк.

Ірина Валявко

*Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України*

Київ

## НОТАТКИ ДО ФІЛОСОФСЬКИХ СТУДІЙ ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО

При визначенні постаті Дмитра Чижевського та сфери його наукової діяльності іноді постає питання: чи був він філософом в повному розумінні цього поняття, чи лише істориком філософії? Думаю, що, для такої дискусії не має реальних підстав, адже науковий доробок Дмитра Чижевського є найкращим підтвердженням тому, що він був справжнім філософом, зі своєю власною системою поглядів та методологією. В спробі вищезгаданої постановки питання виокреслюється, насамперед проблема невивченості наукової спадщини Д. Чижевського:

адже досі немає повної бібліографії праць вченого, не говорячи вже про повне видання його творів<sup>1</sup>. Саме тому переважна більшість дослідників спирається, насамперед, на більш відомі праці вченого історико-філософського спрямування: “Філософія на Україні. Спроба історіографії питання”, “Нариси з історії філософії на Україні”, “Тегель в Росії”, “Філософія Г.С. Сковороди” та інші, залишаючи поза увагою менш відомі і звідси менш цитовані загально-теоретичні роботи вченого (наприклад, такі як: “До проблеми двійника (Із книги про формалізм в етиці)”, “Логіка і етика. До подолання етичного формалізму”, “Початок і кінець ідеологічних епох”, “Культурно-історичні епохи” та інші). Проте, навіть, праці з історії філософії, написані Дмитром Чижевським, репрезентують його як глибокого філософа з власним підходом до історико-філософських проблем, який не просто переказує хід історико-філософського процесу, а ґрунтовно аналізує його подаючи багато нових думок, цікавих співставлень, роблячи креативні висновки і проторуючи нові шляхи в цій галузі. Щодо науково-педагогічної діяльності Дмитра Чижевського, то, починаючи її як викладач широкого кола філософських курсів і згодом професор, він, однак, більшу частину свого життя присвятив славистиці, тобто дослідженню духовної історії слов’ян. Однак, навіть не філософські за тематикою праці вченого несуть на собі відбиток його філософських студій. З огляду на це, думаю, буде доречним, коротко зупинитись на питанні джерел філософської освіти вченого.

Дмитро Чижевський почав цікавитись філософією ще під час навчання в старших класах гімназії. Хоча це було викликано не стільки інтересом до суто філософської проблематики, скільки революційними віяннями і нелегальною літературою, в якій широко цитувалися різні філософські праці. На той час його науковим захопленням була астрономія, і саме тому по закінченню гімназії він, у 1911 році, поступає на фізико-математичний факультет Петербурзького університету. Але його цікавлять не лише технічні, а й гуманітарні науки. Так, у Петербурзі він протягом майже двох років відвідував лекції з філософії професорів О. Введенського та М. Лосського і був захоплений філософією та дискусіями, які точилися навколо різних філософських проблем. Згодом, перевівшись у 1913 році на історико-філологічний факультет Київського університету, Чижевський пройшов ґрунтовну філософську школу у В. Зеньківського та О. Гілярова. Саме Василь Зеньківський звернув увагу Д. Чижевського на таких мислителів, як Г.С. Сковорода, П.Д. Юркевич, М.В. Гоголь, Ф.М. Достоевський і сприяв поглибленню його інтересу до містичної літератури. Дослідженням цих тем Чижевський займався протягом усього життя. В. Зеньківський вважав Чижевського одним з найталановитіших своїх учнів: у численних листах до нього й у своїх роботах (наприклад, “Історія російської філософії”, “М.В. Гоголь”) він дає високу оцінку його історико-філософським та літературознавчим працям. В.

Зеньківський та Д. Чижевський протягом усього життя зберігали теплі дружні відносини. У своїх статтях, автобіографіях і виступах Чижевський неодноразово підкреслював духовну близькість зі своїм учителем. Пізніше, будучи редактором різних славистичних видань, він доклав чимало зусиль для опублікування і популяризації творчості В. Зеньківського в Німеччині.

У Київському університеті Дмитро Чижевський слухав також курс із філософії одного з визначних учених Російської імперії, досвідченого історика філософії та методолога професора О.М. Гілярова. Його курс лекцій також мав вплив на розвиток філософських поглядів Чижевського.

У 1921 році Чижевський емігрує з України до Німеччини, де продовжує свою філософську освіту. Йому пощастило навчатись у видатних німецьких мислителів. Спочатку він слухає в Гайдельберзі лекції філософа і психолога Карла Ясперса, однак, вже в 1922 переїжджає до Фрайбурга в Брейсгау до Едмунда Гуссерля, праці якого він із захопленням читав ще в Києві. Це була велика подія в житті Чижевського – здійснення однієї із мрій, оскільки він уже давно цікавився феноменологією і тепер мав можливість слухати лекції засновника цього філософського напрямку і брати участь у роботі його школи. Едмунд Гуссерль звернув увагу на Дмитра Чижевського і виділив його з багатьох своїх учнів. Пізніше, у 1932 році, даючи Чижевському рекомендацію для заняття посади лектора славистики університету в Галле, Е. Гуссерль охарактеризував його як “непересічну особистість”: “Це надзвичайно ґрунтовно освічений, самостійно мислячий філософ, виходячи з своєї славистики, захоплений переважно Гегелем, він водночас перебуває під впливом феноменології, при цьому для нього характерна гідна подиву широта вченості, що охоплює різні ділянки культури. Не базика! – спокійна, звернена в себе сама людина, котра не тільки сприймає, а й переробляє, у котрій залюбки вчишся”<sup>2</sup>. Перебування в товаристві учнів Е. Гуссерля Чижевський завжди згадував з гордістю, але прямим послідовником його школи він не став, хоча в своїх дослідженнях використовував деякі методи школи Гуссерля, так наприклад феноменологію Гегеля Чижевський аналізує, вже застосовуючи новітні герменевтично-феноменологічні студії.

У цей час у філософському житті Німеччини відбувалася ще одна подія, що одержала назву “гегелівський ренесанс”. Почався цей рух після 1900 р., а в 1923 вийшла одна з важливих робіт цього напрямку – книга Ріхарда Кронера “Від Канта до Гегеля”, у якій автор дає широку трактовку праць німецького мислителя, показуючи, що в системі Гегеля з’єднано логічне й містичне, раціональне й ірраціональне, і теорія Гегеля не є чистим панлогізмом, як досі вважалося. Д. Чижевський високо оцінив цю роботу. У своїй рецензії на перший том, що вийшла у 1924 році в журналі “Логос”, він писав: “Лише той, хто прочитає книгу, може оцінити всю ваговитість її стилю, ясноту яскравих та гострих



формувань, майже невичерпну здатність автора знову й знову повертатися до одної й тієї ж теми, підходити до неї все з нових і нових сторін, відкриваючи в ній усе нові й нові моменти”<sup>3</sup>. Р. Кронер писав роботи як в галузі систематичної філософії, так і в галузі історії філософії, і Чижевський знайшов у нього те, що відповідало його духовним потребам. Саме у Р. Кронера він почав писати одну із своїх блискучих робіт “Тегель у Росії”, що принесла йому заслужене визнання в широких наукових колах<sup>4</sup>. Ріхард Кронер пам’ятав про свого талановитого учня і, будучи вже в досить похилому віці, у 1964 році дав свою статтю до ювілейного збірника Дмитра Чижевського<sup>5</sup>.

Крім цих відомих філософів, Д. Чижевський слухав виклади таких видатних мислителів, як Г. Ріккерт, Й. Кон, Г. Майер, Ю. Еббінґхаус, М. Хайдеггер, що також мало вплив на розвиток його філософських поглядів. Однак слід підкреслити, що Чижевський потрапив до Німеччини вже досить зрілою особистістю з власним світоглядом і, до певної міри, визначеними філософськими поглядами. Свідченням цього є його інавгураційний виступ у Гайдельберзькій Академії наук у 1964 році, у якому Чижевський відзначив, що вже в 1921 році, тобто ще до початку німецьких філософських студій, він склав список запланованих робіт, з яких уже майже всі опубліковані чи готові до публікації, за винятком кількох<sup>6</sup>. Завдяки такій попередній підготовці, Чижевський, незважаючи на досить короткий термін своїх студій, під час яких він мусив ще заробляти собі на життя перекладами, зумів узяти досить багато.

Аналізуючи науковий доробок Дмитра Чижевського, слід зазначити, що у нього є певна кількість праць з теоретичної філософії, і саме в цьому напрямі він збирався захищати і свою дисертацію<sup>7</sup>, але все ж найбільш відомі його роботи в галузі історії філософії та германославіки. Він також не створив своєї власної філософської “вертикальної системи”, яку знайдемо у багатьох німецьких мислителів. Філософські погляди вченого розійшлися, так би мовити, “горизонтально” по всіх його працях. І в цьому відобразилася як широта його наукових інтересів, що разом з тим не дозволила йому сконцентруватися на чомусь одному і створити свою власну систему, так і його “слов’янська ментальність” чи “слов’янський дух”, завдяки якому, праці багатьох слов’янських мислителів мають багатий філософський підтекст, однак жоден слов’янин дотепер не створив філософської системи, подібної до гегелівської (що зовсім не є негативною рисою слов’янського світогляду, а насамперед відображає своєрідність слов’янського мислення). Що стосується філософських поглядів Чижевського, то він був гегельянцем у широкому значенні цього слова, тобто “філософом духу”, який, виходячи з цих засад, достатньо негативно ставився до таких течій як, наприклад, просвітництво та позитивізм.

З огляду на таку ґрунтовну філософську підготовку стає більш зрозумілим, чому праці вченого написані в галузі літературознавства, історії культури, історії релігії мають також і філософське спрямування.

Д. Чижевський досліджував історію ідей слов'янських народів під кутом зору “духовної історії” слов'ян, приділяючи особливу увагу поширенню і сприйняттю серед слов'янських народів ідей європейської філософії, насамперед німецької філософської думки.

Що стосується викладацької роботи в галузі філософії, то найбільш продуктивним був, напевно, Празький період життя вченого (1924 – 1932), оскільки цей час Д. Чижевський читав практично тільки філософські курси і велику частину свого часу присвячував науковим дослідженням з філософської тематики. Так у 1924 році Дмитра Чижевського було запрошено до Українського Педагогічного інституту ім. М. Драгоманова, де він викладав логіку, вступ до філософії, історію філософії, загальну естетику, музичну естетику, історію релігій, а також вів семінари з історії філософії. Деякий час він керував в Інституті кафедрою філософії та очолював кафедру педагогічної психології. Чижевський читав також філософію у Вільному Українському Університеті, де обіймав посаду доцента (1929 – 1932), а згодом екстраординарного професора. У цьому ж університеті Чижевський захистив свою першу докторську дисертацію: “Гегель і французька революція” (1929).

Вже тоді (приблизно у 1926 році) Чижевський визначив для себе напрямки своїх наукових інтересів: історія філософії слов'янських народів, однак виключно історико-філософські рамки були для нього вузькі, і він розширює їх, ставлячи собі за мету створити порівняльну історію слов'янських літератур; разом з цими двома темами пов'язана і “германославіка” (дослідження впливу німецької культури на духовне життя слов'ян); до кола його інтересів в цей же період входить дослідження слов'янської лексики та філософія мови (що поставили в контексті співробітництва з Празькою лінгвістичною школою), а також історія церкви та слов'янської культури<sup>8</sup> і, у висліді він приходить до дослідження духовної історії слов'ян – теми, якій Чижевський присвятив усе своє життя. Відзначимо, що його робота в багатьох напрямках, обраної ним тематики, була достатньо новаторською і давала можливість по іншому подивитись на речі, які здавались ustalеними і давно знайомими, а деякі проблеми зовсім по-новому були поставлені в його працях. Так, наприклад, видані у цей період монографії “Філософія на Україні. Спроба історіографії питання” (1926) та “Нариси з історії філософії на Україні” (1931) – стали першими серйозними роботами з української історії філософії, у яких остання розглядалася як окрема самостійна гілка світового культурного процесу, зі своєю методологією та періодизацією. Обидві роботи вченого отримали високу оцінку сучасників. Так історик-правник В'ячеслав Заїкін, роблячи огляд праць, що стосуються історії української філософії, виокремлює працю Д. Чижевського “Філософія на Україні. Спроба історіографії питання” як найбільш глибоку і важливу з цієї проблематики, а самого вченого вважає засновником цього напрямку досліджень: “Нарешті, останніми

роками приступив до систематичних і ґрунтовних дослідів над минулим української філософії й поклав своїми працями наукові підвалини історії української філософії проф. Дм. Чижевський. Ся праця проф. Дм. Чижевського є результатом довгих і старанних його студій й має дуже велику вартість не тільки для історії української філософії, але й для історії української культури, історії української Церкви (з котрою стисло зв'язаний розвій філософії на Україні) та інших галузей українознавства..." і, підкреслюючи внесок Д. Чижевського до розбудови української культури, В. Заїкін констатує: "Найвидатнішими представниками сучасної української філософії, що розвивається вже на національному ґрунті, являються Вяч. Липинський і Дм. Чижевський (котрий є не тільки дослідником історії філософії, але й філософом)"<sup>9</sup>. Проте, це була лише підготовча праця, яка мала на меті, насамперед, висвітлення джерел з історії філософії в Україні. Це відмітив у своїй рецензії на цю роботу і російський богослов й теолог Георгій Флоровський: "Книга Чижевського носить дещо попередній характер. Це – лише бібліографічне зведення та огляд... В цілому книга Чижевського – програма для захоплюючої книги"<sup>10</sup>. Наступна розвідка з цієї проблематики – монографія "Нариси з історії філософії на Україні" також була високо оцінена, особливо в колі українських інтелектуалів, для яких праці вченого стали підвалинами для розвитку історико-філософського українознавства. Дмитро Дорошенко у своїй рецензії зазначає: "Проф. Чижевський являється безперечно найвидатнішим дослідником на полі філософії з поміж сучасних українських вчених. Протягом останніх 7-8 років з під його пера вийшов цілий ряд розвідок, монографій, статей, заміток, критичних оцінок, друкованих по виданнях українських, німецьких, французьких, російських та чеських. В значній мірі вони відносяться до питань так, або інакше зв'язаних з розвитком філософічної думки на Україні. Характеристичною прикметою проф. Чижевського, як наукового письменника, являються широта наукових інтересів, глибоке обізнання з предметом і надзвичайна ерудиція; слід принотувати також ясний, прозорий виклад і дуже гарну українську мову писань проф. Чижевського, що, на жаль, не так часто трапляється в нашій науковій літературі... книга проф. Чижевського являється немов оглядом історії української культури, вона показує, що на Україні ніколи не завмирили вищі духовні інтереси, навіть і в тяжкі часи чужого панування, що філософічні ідеї, якими жилились найбільш освічені народи, завжди знаходили живий відгук на Україні, і серед самих українців раз у раз з'являлися талановиті представники філософічної творчості, з-поміж яких такий Сковорода міг би зробити честь і найбільш освіченій нації"<sup>11</sup>. Д. Скитський, рецензуючи працю Чижевського, пише: "Нариси Чижевського тим відмінні від звичайних курсів історії філософії, що не займаються тільки "фаховими" філософами: вони присвячують чимало місця поетам і письменникам, що полишили печать на духовному життю українського народу. Таким чи-

ном “Нариси” змальовують головні етапи розвитку світогляду чи світоглядів на Україні... Книжка Чижевського розвіває – очевидно цілком фальшивий погляд, буцімто на Україні крім Сковороди не були мислителів” і далі автор зазначає, що праці Чижевського повинні “... знайтися на столі у кожного, кому не байдужа справа нашої духовної культури”<sup>12</sup>.

В той час, як з української сторони роботи Д. Чижевського були високо оцінені багатьма вченими, реакція російської сторони була набагато стриманішою. Так, видатний російський філософ та історик філософії Микола Лосський, лекції якого Д. Чижевський слухав в Санкт-Петербурзі, визнаючи численність цінного матеріалу, зібраного Чижевським в “Нарисах...”, а також важливість аналізу та співставлень, здійснених вченим, зазначає, що “...задача, поставлена Чижевським, розглянути українську філософію як ціле, на протязі від початків християнства до нашого часу, дещо штучна, оскільки не можна відірвати українську культуру від загальноросійської... Насправді, вже у ХІХ ст. культурний взаємообмін між Україною, Великоросією та Белорусією настільки інтенсивний, що відокремити культури цих гілок російського народу один від одного неможливо”<sup>13</sup>. Проте, задача, що була поставлена Чижевським, як до речі і його роботи, витримали випробування часом і сучасні дослідники звертаються до праць вченого не скільки заради вшанування історичної пам’ятки минулого, як для того, щоб продовжити розпочату вченим дискусію щодо завдань та проблем історико-філософського українознавства, фундатором якого став Дмитро Чижевський<sup>14</sup>.

Фундаментальними і багато в чому піонерськими були дослідження Чижевського, присвячені аналізу творчої спадщини українського філософа Г.С. Сковороди: “Сковорода і німецька містика”, “Філософський метод Сковороди”, “Деякі джерела символіки Сковороди” та інші, котрі завершилися блискучою монографією “Філософія Г.С. Сковороди” (Варшава, 1934 рік), у якій Чижевський показав містико-релігійну основу філософії Сковороди і духовну близькість його вчення з думками німецьких містиків: Й. Арнтдта, Я. Беме, В. Вейгеля, А. Сілезюса та інших (на підставі цієї праці Чижевського було обрано членом Наукового Товариства ім. Т.Г. Шевченка).

Досліджуючи наукову діяльність Дмитра Чижевського, слід зазначити, що, починаючи з 1932 року, він головно читав лекції зі славістики і розробляв славістичні курси. Однак, серед славістів він був якщо не єдиним, то, принаймні, одним з не багатьох, хто мав фундаментальну філософську освіту, і це, безумовно, вплинуло на його славістичні студії, зробивши їх більш глибокими і різноманітними. Просто життя склалося так, що після Праги він був “затребуваний” переважно як славіст, а не як філософ і, зважаючи на різні об’єктивні обставини, не мав особливого вибору і отже мусив погоджуватися на посади, які йому пропонували. Однак, перехід до славістики не означав для Чижевського

кінець філософських досліджень – цією проблематикою він займався протягом всього життя, і однією з важливих складових його славістичних студій стала саме “філософська славістика”. Ці дослідження вченого мали на меті як аналіз філософської думки слов’янських народів і розкриття їхньої своєрідності та неповторності так і знаходження відповідного місця цим думкам в загальноєвропейському контексті і обґрунтування їхнього значення для європейської культури в цілому.

Д. Чижевський не тільки сам займався цими дослідженнями, але й намагався створити навколо себе певне коло однодумців та послідовників з числа своїх найбільш здібних студентів та докторантів. Для цього він використовував не тільки університетські лекції, але й займався “позалекційною” роботою, створюючи наукові гуртки. Працюючи лектором славістики в м. Галле (1932 – 1945), він керує славістично-філософським гуртком, до якого входили як його студенти та докторанти, так і ті, хто цікавився цією проблематикою. Пізніше ті, кому пощастило попрацювати в гуртку Чижевського, з захопленням пригадували ті часи і доповіді самого Чижевського, які справили на них глибоке враження. Один з постійних відвідувачів гуртка Вольфганг Беркефельд, згадуючи про той час, пише: “...для моїх тодішніх друзів і для мене він [мається на увазі Д. Чижевський – І.В.] належить Галле. Спомини про це місто були б неповними, якщо б ми забажали уявити собі Галле без нього. Як тільки двоє знайомих того часу зустрічаються сьогодні зразу впливає його ім’я. Як Гете про Олександра Гумбольдта й ми могли б сказати про нього: “Куди не торкнись, всюди він вдома і осипає нас духовними скарбами”. Він був подібним до “джерела з багатьма відводами під яким лише було слід раставляти сосуди і котрий завжди освіжає і невичерпно тече нам назустріч”<sup>15</sup>. Інший студент Д. Чижевського, а в подальшому відомий славіст, професор Л. Мюллер, у своїх споминах згадує: “Самим чудовим в цьому вже затьмареному небезпекою війни семестрі були “відкриті вечори” на квартирі Чижевського. 16 травня я зробив запис: “Вечері з 8 до половини 12 у Чижевського, котрий робить доповідь щодо нещодавно надрукованої книги іноземних письменників про Україну. Дуже цікаво. 23 липня: “Вечері з 8 до 12 у Чижевського. Він читав доповідь про Коменського в Німеччині. Як завжди – добре”. На особливому столі на цих вечорах складалися книги, які Чижевський придбав за останні тижні – кожний раз у великій кількості. Ці вечори у Чижевського з їх цікавими доповідями, з їх у висшій ступені захопливими бесідами, їх відкритим радішiem відносяться до найпрекрасніших споминів мого студентства”<sup>16</sup>.

В повоєнні часи, під час своєї роботи в Марбурзькому університеті (1945 – 1949) Д. Чижевський читав також лекції з філософії в Українському Вільному Університеті та Українській Богословській Академії. Україно-американський славіст Наталя Пазуняк, котра тоді була студенткою УВУ, і через багато років пам’ятає лекції Д. Чижевського, вважаючи його одним з найяскравіших і талановитіших викла-

дачів, яких вона коли-небудь чула. “Професор Дмитро Чижевський був знатоком філософської думки і через це був на значній відстані від людей, які його оточували. Філософія для Дмитра Чижевського (а був він справжнім професіоналом) не спеціальність чи професія, а життя. Він жив у сфері філософії, він мислив живучи в ореолі правди. Деякі з його виразів, наприклад були рефлексією способу образних деталей, які він реально сприймав, а оточуючи, включно з деякими студентами, іноді вважали це чужеродністю”<sup>17</sup>. Багато часу Дмитро Чижевський приділяв науково-педагогічній роботі: він створює свого роду науковий гурток чи скоріше семінар “Славістичне робоче товариство”, членами якого були його найбільш здібні студенти й аспіранти, а також колеги-викладачі (засідання відбувались, як правило, раз на два тижні). Періодично доповіді у Товаристві виголошували й іноземні гості (наприклад, Ф. Ліб, В. Зеньківський, о. Г. Флоровський, В. Шілкарський та інші), яких Чижевський спеціально запрошував на свої засідання. Тематика доповідей охоплювала коло проблем зі славістики та філософії. Відвідував цей семінар і професор О. Прицак, тоді ще докторант, котрий приїхав до Марбургу, щоби зібрати потрібну йому для дисертації літературу. Він зупинився у Чижевського, який не тільки прийняв його, але й допоміг в той нелегкий повоєнний час отримати харчові карточки. У своїх споминах О. Прицак згадує про виступи Чижевського на семінарі: “Велике враження справили на мене дві його лекції, що збереглися у моїй пам’яті. Перша була про діяльність німецьких пієтистів із Галле (Франке та його школа) в Росії і на Україні у XVIII столітті. Друга – про “філософію серця” українського філософа XIX століття Памфіла Юркевича”<sup>18</sup>.

Крім того, будучи дійсним членом Української Вільної Академії наук, Чижевський розпочинає працю над створенням окремої філософської секції УВАН. У 1947 році він, за допомогою свого приятеля і колеги по УВАН, засновника її бібліотеки та архіву Володимира Міяковського, розповсюджує лист у справі організації філософської групи, де звертається до всіх науковців, хто працює в галузі філософії для зголошення викладів на філософську конференцію. Проте, не так багато українських науковців працювало в цій сфері, і творення групи затрималось. Ця секція розпочала роботу лише у 1948 році (відбувши 2 засідання), 2 засідання відбулось і в наступному 1949 році (Чижевський прочитав доповіді: “Нова філософія і проблеми її періодизації” та “Час і ритм в природі і суспільстві”). Пізніше, переїхавши до США і викладаючи в Гарвардському університеті (1949 – 1956), Д. Чижевський відновлює, а практично наново створює філософську секцію УВАН в Нью Йорку і керує її роботою, збираючи навколо себе всіх зацікавлених філософською проблематикою. Неодноразово він виступав з ґрунтовними доповідями в УВАН, після яких проходили цікаві дискусії. Щоправда, повернувшись до Німеччини й очоливши Інститут Славістики Гайдельберзького університету, він вже не мав



можливості приїздити до США і опікуватись філософською секцією. Проте, він продовжував писати роботи й працювати в галузі філософії.

Оглядаючи наукову спадщину Дмитра Чижевського, слід зазначити, що його доробок з філософської проблематики достатньо потужний. Перерахую лише найбільш відомі з його праць: “Філософія на Україні. Спроба історіографії питання”, “Нариси з історії філософії на Україні”, “Гегель в Росії”, “Гегель і французька революція”, “Грецька філософія до Платона. Хрестоматія”, “До проблеми двійника (Із книги про формалізм в етиці)”, “Сковорода і німецька містика”, “Філософський метод Сковороди”, “Філософія Г.С. Сковороди”, “Логіка і етика. До подолання етичного формалізму”, “Логіка” (підручник), “Гегель і Ніцше”, “Достоевський як психолог”, “Достоевський і західноєвропейська філософія”, “Платон в Давній Русі”, “Релігійна утопія А. Іванова”, “Криза радянської філософії”, “Філософічна література українською мовою за рр. 1920 – 1926”, “Філософічні пошуки в Радянській Росії”, “На тему філософії історії”, “Думки про Шевченка. Естетичні та історикофілософічні фрагменти”, “В. Липинський як філософ історії”, “Коменський і західна філософія”, “Філософія життя у Людовіта Штура”, “Гегель у слов’ян”, “До проблеми філософської мови і філософії мови”, “Історія філософії I: антична філософія”, “Страхів, Достоевський, Ніцше”, “Початок і кінець ідеологічних епох”, “Чаадаєв: філософські листи”, “Лабіринт світа Я.А. Коменського: тематика і джерела”, “С.Л. Франк як історик філософії і літератури”, “Шіллер у Росії”, “Сковорода. Поет. Мислитель. Містик” та інші. Отже, Дмитро Чижевський, як мислитель і філософ, займає чільне місце в українській філософській думці, у дослідження та розвиток якої він зробив вагомий внесок.

### *Примітки:*

<sup>1</sup> Публікація 4-х томів вибраних праць Д. Чижевського, здійснена видавництвом “Смолоскип” у 2005 році, була лише першим кроком на цьому шляху. Проте це дало змогу українському читачеві познайомитись з широким спектром праць вченого, багато з яких були не відомі в Україні.

<sup>2</sup> Лист Гуссерля Е. Див. Янцен В.В. Дмитро Чижевський в Німеччині (з архівів Галле) // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 12. – С. 86.

<sup>3</sup> Чижевський Д. Рецензія на першій том книги Ріхарда Кронера “Від Канта до Гегеля” // 4-х томне видання вибраних праць Д. Чижевського. – Київ, 2005. – Т. 3. – С. 437-438.

<sup>4</sup> Про філософські студії Д. Чижевського в Німеччині і зокрема про вплив на нього Ріхарда Кронера згадує в своїй незакінченій рукописній статті “Шлях Д. Чижевського” Василь Рудко, який добре знав Чижевського і входив до разом з ним до філософської секції УВАН. Див. некаталогізовану колекцію В. Рудка в архіві Української Вільної Академії наук у США.

<sup>5</sup> Richard Kroner. Zum Problem das Übergeschichtlichen // *Orbis Scriptus*. Dmitrij Tschizewskij zum Geburtstag. – München, 1966. – S. 439-445.

<sup>6</sup> Див. *Orbis Scriptus*: Dmitrij Tschizewskij zum 70. Geburtstag. – München, 1966. – P. 26.

<sup>7</sup> Д. Чижевський працював над дисертацією “Про формалізм в етиці”, проте вона так і не була остаточно закінчена і захищена. Окремі частини цієї роботи були опубліковані у вигляді статей в різних виданнях. Див.: Д. Чижевський: О формализме в этике. Заметки о современном кризисе этической теории // *Труды Русского Народного Университета*. – Прага, 1928. – Т. 1. – С. 195-209; К проблеме двойника. (Из книги о формализме в этике) // *О Достоевском*. Сб. статей / Под ред. А.А. Бема. – Прага, 1929. – С. 9-38; Этика и логика. К вопросу о преодолении этического “формализма” // *Труды Русского Народного Университета*. – Прага, 1931. – Т. IV. – С. 222-240 та інші праці на цю тему.

<sup>8</sup> Див. Чижевський Д. Життєпис // *Філософська і соціологічна думка*. – 1990. – № 11 – С. 31-32.

<sup>9</sup> Заїкін В. Українська філософія // *Поступ*. – 1928. – Березень – Квітень. – № 3-4. – С. 122-127.

<sup>10</sup> Флоровський Г. Дм. Чижевський. Філософія на Україні. Спроба історіографії // *Путь*. – Париж, 1929. – № 19. – С. 118-119.

<sup>11</sup> Дорошенко Д. Філософія на Україні // *Хліборобський шлях*. – Львів, 1933. – 4 січня.

<sup>12</sup> Скитський Д. Нова праця про філософію на Україні // *Діло*. – Львів, 1932. – 18 лютого.

<sup>13</sup> Лосський Н. Д. Чижевський. “Нариси з історії філософії на Україні” // *Современные Записки*. – Париж, 1932. – С. 488-490.

<sup>14</sup> Відзначаючи внесок Д. Чижевського в дослідження і розбудову історії філософії України, Президія Академії наук України в 1999 році встановила премію імені Дмитра Чижевського за видатні заслуги в галузі філософії.

<sup>15</sup> Berkefeld W. Zum Geleit. Ein Kleiner Kreis in Halle // *Orbis Scriptus*: Dmitrij Tschizewskij zum 70 Geburtstag. – München, 1966. – P. 27-35.

<sup>16</sup> Мюллер Л. Воспоминания о Дмитрие Чижевском // “Материалы к биографии Д.И. Чижевского (1894 - 1977)”. Цей збірник готується до друку за ініціативи і під редакцією німецького дослідника спадщини Д. Чижевського – доктора В. Янцена. Автор статті також приймає участь в підготовці цього збірника до публікації.

<sup>17</sup> Пазуняк Н. Отрывки из воспоминаний о Д.И. Чижевском // “Материалы к биографии Д.И. Чижевского (1894 – 1977)”. Ці спомини п. Наталя написала на моє особисте прохання для цього збірника.

<sup>18</sup> Прицак О. Воспоминания о Дмитрие Чижевском // “Материалы к биографии Д.И. Чижевского (1894 – 1977)”. Перебуваючи на стипендії ім. Фулбрайта в США я мала нагоду зустрітися з проф. Прицаком і тоді ж запропонувала йому написати спомини про Д. Чижевського, що він незабаром і зробив з великим задоволенням і шаную до видатного вченого.

Галина Клинова

*Рівненський університет водного господарства*

Рівне

## **ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА ДОМБРОВСЬКОГО В УКРАЇНСЬКОМУ ІСТОРИЧНОМУ ТОВАРИСТВІ**

Олександр Домбровський – відомий історик, дослідник давньої історії України, історіографії, історії релігії та церкви. Вчений є дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка, Української Вільної Академії Наук у США, Американської Історичної Асоціації та Почесним членом Українського Історичного Товариства. Він був одним із співзасновників УІТ і до сьогодні залишається його активним діячем. З огляду на це, на особливу увагу заслуговує вивчення діяльності О. Домбровського у вищезазначеному товаристві, бо цей аспект діяльності дослідника майже не вивчений. Аналізу творчості О. Домбровського присвячено декілька статей переважно ювілейного характеру, серед них праці Л. Винара<sup>1</sup> й О. Купчинського<sup>2</sup>, А. Атаманенко й Г. Клинової<sup>3</sup>. Вони звернули увагу, в першу чергу, на давню історію як провідний напрямок наукової діяльності вченого.

О. Домбровський належить до членів-засновників Українського Історичного Товариства та журналу товариства “Український Історик”, у редколегії якого працює від 1964 р., від 1985 р. відповідаючи за публікації з давньої історії України та історії релігійних рухів. У діаспорі відбувалася дискусія щодо заснування ще однієї наукової установи та журналу (на той час вже діяли УВАН та НТШ). На думку незмінного редактора журналу та Президента УІТ проф. Л. Винара, О. Домбровський разом із Л. Биковським та о. І. Назарком були ідеалістами, котрі беззастережно підтримали ідею українського фахового історичного періодика і робили все можливе для його розвитку. О. Домбровський разом із Н. Полонською-Василенко та В. Дубровським запропонував запросити членів редколегії стати членами-засновниками товариства українських істориків<sup>4</sup> і сам став одним із тих, хто підписав “Комунікат Ініціативної Групи Українського Історичного Товариства”, що став програмою майбутнього товариства, в якій визначались основні завдання<sup>5</sup>. Вчений разом із Любомиром Винарем, Петром Ісаївим, Ігорем Каменецьким та Володимиром Киселівським увійшов до першої Статутової комісії УІТ<sup>6</sup>. Він намагався налагодити відносини між УІТ, УВАН у США та НТШ, довгі роки очолював осередок і представництво Українського Історика та УІТ в Нью-Йорку, керував нью-йоркським Архівом УІТ. Вже в 1967 р. Управа УІТ і Редакційна колегія “Українського історика” висловили подяку О. Домбровському за плідну й віддану працю для поширення журналу<sup>7</sup>, а в 1981 р. під час виборів до нової Управи УІТ О. Домбровського було обрано генеральним секретарем-скарбником товариства.

Діяльність О. Домбровського в УІТ було спрямовано в трьох напрямках: популяризація діяльності товариства, редакторська робота, участь у наукових конференціях.

Крім опрацювання різнопланових наукових досліджень, багато уваги вчений приділяв популяризації діяльності УІТ, ставши автором чисельних статей в періодичних виданнях про різні аспекти діяльності товариства, неодноразово науково аналізуючи різні напрями публікацій журналу “Український Історик”. В 1968 – 1969 рр. свою діяльність О. Домбровський спрямував на розвиток і розбудову журналу товариства. Про це свідчить його листування з Л. Винарем<sup>8</sup>, в якому вони вирішували справи, пов’язані зі змістом та тематикою наступних чисел журналу, його розповсюдженням. О. Домбровський та Л. Винар обговорювали пропозицію останнього стосовно зміни назви журналу “Український історик” на “Український історичний огляд”. О. Домбровський не підтримав таку ідею, і з цього приводу зауважив, що “Український історик” має свою нехай і недовгу традицію, до якої люди вже звикли. Зрештою справа не в назві, а в суті, тобто праці”<sup>9</sup>.

У 70 рр. XX ст. на Заході відбувався процес переосмислення історіографічної спадщини українських історичних шкіл. Саме розуміння поняття “історична школа” і традиції, що з нею пов’язані, викликали гостру дискусію серед членів УІТ та Гарвардського центру українознавчих студій. Дискусія розпочалася з публікації О. Прицака, в якій історик висловив певні погляди стосовно процесу формування “наукової школи національної історіографії”<sup>10</sup>. Реалізацію наукової традиції вчений пов’язував з успішним функціонуванням особливих дослідницьких осередків – наукових шкіл. “Культурне суспільство” – зазначив О. Прицак, – “породжує своє існування і розвивається через те, що найкращі його уми передають свій досвід елітарно вибраним представникам молодих генерацій, які знову цю естафету передають далі. Вповні розвинена нація має цілі системи таких корпорацій у діяхронному і синхронному перекроях. Це власне гарантує даній науці її вічність, очевидно у людському значенні цього слова. В науці такою корпорацією, яка вільно себе відновлює, є наукова школа. Серед наукових шкіл чільне місце належить історичній школі, бо саме вона є своєрідним комп’ютером національної пам’яті, ідентичності, окремішності і, як результат, активної національної свідомості тобто патріотизму”<sup>11</sup>. Історик перерахував такі елементи, які є передумовами для “правильного функціонування” наукової історичної школи: “досвідчений і свідомий свого завдання керівник школи, віддані справі талановиті учні, верстат праці (спеціальна бібліотека, семінар), постійна економічна база школи, постійні спільні завдання школи”<sup>12</sup>. На противагу поглядам О. Прицака виступив О. Домбровський, котрий звернув увагу на відсутність “естафетної приналежності” в частині матеріальної бази та університетської кафедри<sup>13</sup>. Дещо по-іншому О. Домбровський підходить і до визначення історичної школи. На думку вченого, “це елітар-

ний науковий осередок звичайно якогось напрямку, отже в загальному ідеологічно-уніфікаційних тенденцій при завершуванні історичних дослідів у методологічно-історіософічному й ідеологічному аспекті на якомусь етапі в процесі їхнього розвитку серед культурних суспільств при належному оцінюванні історичної традиції та свідомості вартості розвитку історичної науки шляхом естафетного передавання її вислідів далішим генераціям істориків і позиції у контексті цілої духовності даного народу. Диференційований характер домени світоглядно-історіософічних ідей і концепцій може створювати іноді підстави до творення більше чим одної історичної школи (те саме відноситься й до інших наукових шкіл) в умовах ідеологічно різних інтелектуальних середовищ та реальних можливостей їхнього існування й діяльності серед перш за все державних і більш культурних та заможних народів при наявності різних осередків наукового світу<sup>14</sup>. Отже, в поданій вище дефініції О. Домбровський відводить провідну роль спільним ідейно-теоретичним, а в широкому сенсі – світоглядним закладам та соціокультурним передумовам наукового розвитку, які зумовлюють виникнення історичної школи, процес естафетної передачі знань наступним генераціям виступає як вторинний по відношенню до методологічних та історіософічних чинників, які забезпечують існування наукової школи.

О. Домбровський постійно допомагав розвитку “Українського Історика”. Зокрема, в деяких листах Л. Винар звертався з проханням допомогти у поширенні видання, запрошував до співпраці в журналі<sup>15</sup>. Зважаючи на фінансові труднощі, часом “Український історик” виходив із запізненням, але це не зменшувало його наукової цінності. На сторінках журналу О. Домбровський часто публікував свої дослідження.

У 1979 р. вчений опублікував монографію “Нарис Історії Українського Євангельсько-Реформованого Руху”<sup>16</sup>, в якому розкрив питання генези, поширення протестантського руху на території США, Канади і західноукраїнських землях. Пізніше на сторінках “Українського історика” Л. Винар опублікував рецензію на вищезазначену працю, в якій коротко охарактеризував основний зміст роботи, подав її оцінку, зауваження. Л. Винар зазначив, що д-р О. Домбровський зібрав відносно обширний фактологічний матеріал і задовільно окреслив основні етапи розвитку Українського Євангельсько-Реформованого Руху в США, Канаді й західноукраїнських землях. Ця праця, на думку Л. Винара, виповнить поважну прогалину в українській історичній літературі<sup>17</sup>.

Важливе місце в діяльності О. Домбровського займала редакторська праця. У 1981 р. під грифом УІТ вийшов з друку перший атлас історії України, робота над яким тривала кілька років. О. Домбровський був одним із консультантів (разом із О. Оглоблиним, М. Антоновичем, М. Жданом, Л. Шанковським та Н. Кордиш-Головко)<sup>18</sup>. Атлас складається із 43 кольорових карт та супровідного тексту (всього 90 сторі-

нок), де тематично представлено всі періоди історії України. В цьому ж році за його ж редакцією вийшов XVIII том журналу “Український історик”, який присвячений ювілею головного редактора. Одночасно з цим О. Домбровський відредагував та доповнив видану УІТ монографію С. Мішка “Нарис ранньої історії Руси-України”<sup>19</sup>, в якій висвітлюються проблеми походження та етногенезу українського народу. Оцінку цієї праці дав К. Микитчук в листі до вченого від 28 жовтня 1982 р., в якому зазначив “Нарис ранньої історії України”, Степана Мішка, за Вашою редакцією, цікава і, на мою думку, цінна праця<sup>20</sup>. У 1982 р. під редакцією вченого видано другу частину “Ювілейної книги Української Академічної Гімназії у Львові”, а 1995 р. – третю. Ці видання присвячені діяльності вищезгаданого навчального закладу. Цим виданням, випускники Академічної Гімназії у Львові (багато з них є членами УІТ, зокрема редактор, Т. Мацьків та ін.) вшанували пам’ять про своїх викладачів та встановили роль і значення гімназії серед інших навчальних закладів<sup>21</sup>. За його ж редакцією у 1982 р. вийшла праця “Lubomyr Wynar – Historian – Educator – Bibliographer”. – New-York, 1982. – 70 р. У 2000 р. О. Домбровський разом з М. Брайчевським та І. Гиричем став редактором збірника наукових праць на пошану Л. Винара, за нагоди 50-ліття його наукової діяльності “На службі Кліо”. Видання цього збірника вимагало клопіткої і відповідальної роботи, про це свідчить лист О. Домбровського до І. Гирича від 8 травня 1998 р., в якому він звертається із проханням виражено підійти до питання змісту збірника, бо голова УІТ до справи збірника в його честь не ставиться ентузіастично і він ніколи не працював заради відзначень або винагород, а з почуття обов’язку<sup>22</sup>.

Третій напрям діяльності О. Домбровського в УІТ представлений участю у наукових конференціях, організованих товариством, тексти доповідей яких опубліковані переважно на сторінках журналу “Український історик”. Одна із перших таких конференцій була проведена з нагоди 5-річчя існування УІТ, 26 лютого 1971 р., в Нью-Йорку. О. Домбровський виступив з доповіддю “Українська історична наука в сучасній добі і наші завдання”, яка складалася з двох частин: розвиток і діяльність УВАН, УІТ та НТШ до Другої світової війни і після неї. Разом з тим О. Домбровський висловив пропозицію створити допоміжну гілку УІТ в Нью-Йорку.<sup>23</sup> Пропозиція вченого виявилася слушною і у грудні 1971 року виник новий осередок УІТ, який він очолив. Крім голови, до складу управи Товариства увійшли: заступник – д-р С. Ріпецький, секретар – інженер А. Мілянич, член управи – проф. Я. Падох. Цей осередок розпочав співпрацю з іншими науковими підрозділами<sup>24</sup>.

З 28 по 30 грудня цього року в Нью-Йорку відбулася 86 конвенція Американської Історичної асоціації, в якій УІТ вперше взяло офіційну участь і провело свою панель-конференцію, де обговорювали три теми: “Роль “Українського історика”, “Україна в сучасній американській



історіографії”, “УІТ і завдання української історичної науки”. О. Домбровський разом з колегами М. Антоновичем, І. Витановичем та Б. Боцюрковим виступали з короткими доповідями та взяли активну в обговоренні цих тем<sup>25</sup>.

Надзвичайно важливим для членів УІТ видався 1978 р., бо цього року вони відзначали п'ятнадцятиріччя журналу. Цій події було присвячено імпрезу, що відбулася 10 вересня і організована Ювілейним комітетом УІТ в Чикаго. Голова осередку М. Біда<sup>26</sup> надіслав запрошення О. Домбровському для участі у ювілейному вечорі, яке останній прийняв і виступив з доповіддю “Рання історія України на сучасному етапі дослідів”. Після доповідей зав'язалась цікава дискусія з приводу розвитку журналу “Український Історик”<sup>27</sup>. Наслідком цієї конференції стало запрошення проф. М. Біди<sup>28</sup>, котрий був Директором Польського університету в Чикаго викладати історію античну, скитів і сарматів<sup>29</sup>.

О. Домбровський робив спроби налагодити відносини між УІТ та УВАН у США. Однією з них було засідання секції Античної історії УВАН та УІТ, що відбулося 7 грудня 1979 р., на якому вчений виступив з доповіддю “Що таке історія України”, яку опублікував у 1982 р.<sup>30</sup> Приводом до написання даної роботи стала однойменна стаття О. Прицака. В обох роботах подано відмінні дефініції історії України. О. Прицак вважав, що “історія України” – це не історія української етнічної маси (етнізм не є об'єктом історії), а міряна лінарним часом минуле всіх типів держав, що існували на теперішній українській території в минулому, та їх носіїв (еліт), політично-свідомих спільнот (політичних українців), та перейнятих розвинутими ними цивілізацій. Власне безпристрасна візія історичних процесів, що довели з одного боку до занепаду цілої низки цивілізацій, а з другого – до інтеграції в українській національній спільноті і є предметом історії України, так і через неї підметом – предметом всесвітньої історії на даному ареалі<sup>31</sup>. На думку О. Домбровського, “історію України” можна здефініювати як науково впорядковану, класифіковану й висвітлену всесторонньо *summa summarum* історичних явищ, подій і фактів у контексті многогранного життя цілого народу на тлі простору й часу від праісторичної людини до нашої доби, при інтерпретації пов'язаних ланцюгом каузальності одних з одним окремих фаз історичного процесу та в історіософічному наświetленні шляхом науково-дослідного емпіризму, витонченого прагматизму й націологічного підходу до етнічного фактора автохтона, господаря й суверена своєї не лише етнографічної, але й історичної території<sup>32</sup>. Таким чином, охарактеризована дискусія засвідчила, що державницька парадигма продовжувала зберігати значний вплив на процес історичного пізнання.

З 27 по 30 грудня цього року в Нью-Йорку відбулася 94-а річна конвенція Американської історичної Асоціації, в якій члени УІТ, а саме О. Домбровський, С. Горак та Т. Гунчак взяли активну участь. Сесія УІТ була присвячена сучасному станowi української історіографії

і завданням українських істориків. О. Домбровський виступив з доповіддю “Дослідження ранньої історії України”. Він, як і всі доповідачі, підкреслив кризовий стан історичних дослідів в Україні, а також незадовільний стан вивчення історії України в Америці та Європі<sup>33</sup>.

Поряд з науково-організаційної діяльністю, О. Домбровський продовжував досліджувати давню історію. Про його компетентність і фаховість свідчить лист Н. Полонської-Василенко до вченого від 9 березня 1971 р.<sup>34</sup>, в якому вона зверталася до нього з проханням зрецензувати дисертацію на тему: “Культурна географія праісторичної України – колиска індоєвропейської цивілізації”. Далі в листі Н. Полонська-Василенко зазначила: “Я за фахом історик України, і не вважаю себе досить компетентною в питаннях, порушених докторантом. Тому я прошу Вас не відмовити познайомитися з його працею, і якщо знайдете її науково-цінною – дати рецензію”<sup>35</sup>. В УВУ не було професорів, котрі спеціалізувалися б по періоду давньої історії, тому декан філософічного факультету піднімала питання на засіданнях факультету про запрошення О. Домбровського до університету, але її клопотання було відхилено<sup>36</sup>. З особливою повагою Н. Полонська-Василенко ставилася до О. Домбровського за його відданість справі розвитку УІТ та журналу “Український історик”. В одному з листів вона зазначала, що вчений живе вищими культурними інтересами й ставить їх вище за особисті<sup>37</sup>.

Під керівництвом О. Домбровського члени осередку УІТ в Нью-Йорку 17 грудня 1982 р. організували “Вечір української історії”, на якому голова осередку виголосив доповідь “За правильну інтерпретацію ранньоісторичного процесу Східної Європи”<sup>38</sup>. Черговою спробою співпраці УІТ та УВАН стала конференція, присвячена давній історії, яка відбулася 30 січня 1983 р. О. Домбровський виступив з доповіддю “Проблема антив у світлі нової схеми ранньої історії Руси-України”<sup>39</sup>. У 1984 р. українські вчені на еміграції відзначали 50-ліття смерті М. Грушевського. З цієї нагоди відбувся цикл наукових конференцій, активним учасником яких був О. Домбровський. 9 червня в Торонто дослідник виступив з доповіддю “Інтерпретація М. Грушевським раннього історичного процесу на землях України”<sup>40</sup>. 23 листопада в Нью-Йорку О. Домбровський проголосив доповідь на тему: “М. Грушевський – основоположник української національної історіографії”<sup>41</sup>. 8 грудня в Пармі історик виступив з доповіддю “Етногенеза й рання історія України в наświetленні М. Грушевського”<sup>42</sup>. 27 наступного року вчений виступив перед діячами УВАН та УІТ в Нью-Йорку з доповіддю “Вклад М. Грушевського в досліді над ранньою історією України”. Згадана доповідь виголошувалась як остання з циклу відзначень 50-ліття смерті історика<sup>43</sup>. О. Домбровський був членом комісії для вивчення діяльності та творчості М. Грушевського, яка заснована в 1988 р. за ініціативою д-ра Л. Винара. Він разом із М. Антоновичем, С. Білокінем, Л. Винарем, І. Гиричем, В. Зарубою, І. Каменецьким та О.

Оглоблином займались дослідженням постаті видатного історика України<sup>44</sup>. Загалом, у творчості О. Домбровського особливе місце займає вивчення наукового доробку М. Грушевського. Ілюстрацією цього є цикл статей присвячених видатному історик<sup>45</sup>, в яких розглядаються і розвиваються певні аспекти історичної схеми, проблеми давньої історії України у висвітленні видатного вченого.

В 1985 р. члени УІТ відзначали 20-ліття діяльності товариства. Цій події вони присвятили випуск “Українського історика”, на сторінках якого вчений опублікував статтю “Проблема антів на сучасному етапі ранньоісторичних дослідів”<sup>46</sup>, а також наукову конференцію. Відкрив її та виголосив вступне слово М. Антонович. Доповідали Л. Винара “Слово про УІТ і завдання українських істориків” та О. Домбровський “Вклад галицьких учених у вивчення ранньої історії Русі-України”<sup>47</sup>. Активну участь брав О. Домбровський і в першій науковій конференції з нагоди 1000-ліття хрещення Русі-України, яка відбулася з 15 по 17 червня 1985 р. в Бавнд-Бруку. Вона складалась з двох частин: наукової та організаційно-ділової. Всього виголошено 12 доповідей, серед них оригінальністю думок відзначалась доповідь О. Домбровського “Українська духовність між Орієнтом і Окцидентом”, А. Жуковського “Вклад Київської Духовної Академії і її “Трудів” на культурному та богословському відтинках”, М. Войнара “Право Київської Церкви до XIII ст.”<sup>48</sup>. 17 листопада УВАН у співпраці з УІТ організували засідання, на якому О. Домбровський виступив з доповіддю “Етапи розвитку праукраїнської духовності в ранньоісторичній добі”<sup>49</sup>.

О. Домбровський був учасником наукової конференції, присвяченої обговоренню сучасного стану української науки в діаспорі та радянській Україні, що відбулася 22 листопада в Торонто. Вона складалась з трьох окремих сесій, відкриття і дискусій. На першій сесії вчені обговорювали стан українознавчих наук в діаспорі, на другій – стан українознавства в УРСР. Третьою сесією керував Л. Винар, котрий проголосив головну доповідь “Сучасний стан історичної науки: спостереження і роздуми”. О. Домбровський разом із М. Папом провели дискусію і поділилися думками про тодішній стан розвитку історичної науки, а також визначили завдання вченим на майбутнє<sup>50</sup>.

У 1989 р. виповнилось 90-років від дня народження і 70-років науково-академічної діяльності О. Оглоблина. О. Домбровський у співпраці з членами УВАН та НТШ та УІТ організував наукову конференцію, яка відбулася 18 листопада в Нью-Йорку. Відкрив її президент УВАН – Я. Білінський, а О. Домбровський виголосив заключну доповідь “О. Оглоблин і УІТ”, в якій висвітлив працю проф. О. Оглоблина як президента й згодом почесного президента УІТ у науково-організаційному житті, а також проаналізував статті вченого на сторінках журналу “Український історик”<sup>51</sup>.

Переломними в житті та творчості О. Домбровського були 90-ті

рр. XX ст. Це пов'язано із політичними подіями, що сталися на Батьківщині вченого, а зокрема із проголошенням незалежності України. З цього часу дослідник майже кожного року приїздив Україну й брав активну участь у науковому й громадському житті. 1990 р. як в Україні, так і на Заході проходив під гаслом "125-річчя з дня народження М. Грушевського". З 27 по 29 серпня у Львові відбулася Міжнародна наукова конференція "Михайло Грушевський – визначний український вчений, державний діяч, громадянин". О. Домбровський разом з колегами Л. Винарем, А. Жуковським брав активну участь у конференції і виступив з доповіддю "Стан грушевськознавства на сучасному етапі". Як бачимо, члени УІТ активно займаються тематичним поширенням творчості М. Грушевського<sup>52</sup>. Пізніше, 19-20 жовтня, з аналогічною тематикою відбулася наукова конференція в Нью-Йорку, учасниками якої були члени УВАН. О. Домбровський у своїй доповіді "Проблема антив у М. Грушевського" розкрив погляди видатного історика на проблему антив, а також зазначив, що М. Грушевський вважав антські племена предками українського народу і разом з тим критично ставився до державної організації антив. О. Домбровський ствердив, що аналіз візантійських джерел вказує на існування міжплемінного союзу антських племен з певними виявами державної організації<sup>53</sup>.

В 1993 р. члени УІТ відзначали 30-ліття журналу "Український історик". О. Домбровський у співпраці зі своїми колегами Л. Винарем та М. Антоновичем організували 5 грудня в Нью-Йорку наукову конференцію, яка складалась з двох сесій. Керівниками першої сесії були М. Антонович та О. Домбровський, а з доповідями виступили сучасний український історик Я. Калакура й президент УІТ – Л. Винар. Після перерви розпочала роботу друга сесія під керівництвом Т. Булат і В. Омельченка, де О. Домбровський виступив з доповіддю "Археологія і рання історія України на сторінках "Українського історика". Поряд ним свої доповіді виголосили д-р Т. Булат, д-р Т. Мандебура й д-р О. Вовк<sup>54</sup>. Отже, тематика доповідей виявила вагомий внесок української діаспори у розвиток історичної науки, значення журналу, як джерела правдивої історичної інформації.

25 вересня 1994 р. діячі УІТ та УВАН провели наукову конференцію, присвячену життю та творчості О. Оглобина. Керівниками першої сесії були О. Домбровський та Л. Гайда. З доповідями виступили Л. Винар, М. Антонович і Т. Булат. Друга сесія (керівники Л. Винар і Т. Булат) учасниками були О. Домбровський, Л. Гайда та І. Верба. та О. Домбровського. В доповіді вченого "Церковна тематика в історичних дослідках Олександра Оглобина" проаналізовано погляди історика стосовно концепції "Москва – III Рим"<sup>55</sup>. Восени цього року О. Домбровський черговий раз відвідав Україну, зокрема рідне м. Львів, де 24 жовтня у приміщенні Львівського університету ім. І. Франка відбулася наукова конференція на тему: "Михайло Грушевський та Львівська історична школа". Він виступив з доповіддю "Традиції шко-

ли М. Грушевського у Львівському НТШ в 1930-х рр.” Серед доповідачів були Я. Дашкевич, Л. Винар, І. Гирич, Я. Грицак, Я. Ісаєвич, Р. Крип’якевич та О. Купчинський. З 26 по 28 жовтня в Львові відбулася друга наукова конференція на тему: “Михайло Грушевський і Західна Україна”, в якій взяла участь Л. Винар, котрий виступив з доповіддю “Провідні історіографічні концепції М. Грушевського і створення львівської історичної школи” та О. Домбровський, котрий говорив про чотири “заокруглені” дати з життя великого історика України<sup>56</sup>.

1995 р. був позначений в житті О. Домбровського ініціативною творчою працею. Саме в цьому році члени УІТ відзначали 30-ліття товариства і йому присвятили число “Українського історика”, а також наукову конференцію, що відбулася 4 червня в Нью-Йорку. Вона складалася з двох сесій. О. Домбровський разом з д-р М. Антоновичем, д-р В. Омельченком, д-р Л. Винаром, Є. Корнійчуком та І. Гиричем, був учасником другої сесії, де виступив з доповіддю “Українська Вільна Академія Наук у США і УІТ: висліди співпраці”. Зважаючи на те, що конференція мала ювілейний характер, дискусія була відсутня, а лише виникали поодинокі запитання до окремих доповідей<sup>57</sup>. Активну участь брав О. Домбровський в організації (бо входив до Міжнародного академічного комітету для вшанування дня народження М. Грушевського, що діє при Президії НТШ) та роботі ювілейної конференції, яка присвячена 130-літтю з дня народження видатного історика. Вона відбулася 27 жовтня в Нью-Йорку. Після першої сесії “Михайло Грушевський: історик, суспільно-політичний діяч, державотворець”, відбулася презентація ювілейних київських видань Л. Винара “М. Грушевський: історик і будівничий нації” і В. Пристайко, Ю. Шаповала “М. Грушевський і ГПУ – НКВД. Трагічне десятиліття, 1924-1934 рр.”, здійснена О. Домбровським та Т. Булат. Представляючи працю Л. Винара, О. Домбровський коротко зупинився на основних етапах життя і творчості М. Грушевського, які зазначені в монографії. Відзначив О. Домбровський нове бачення Л. Винаром ролі М. Грушевського в творенні державницької школи української історіографії. Крім того, О. Домбровський поділився з присутніми спогадами, як у Львівському НТШ переживали смерть М. Грушевського<sup>58</sup>.

У 1998 р. як член Управи УІТ, О. Домбровський брав участь у засіданні Управи товариства і редколегії “Українського історика”, яка відбулася в листопаді цього року. На нараді обговорювали питання пов’язані з науково-видавничою діяльністю УІТ в Америці, Канаді, Україні, окрему увагу зосередили на розбудові й поширенні тематики “Українського історика” в наступних роках. О. Домбровський ствердив, що УІТ конструктивно співпрацює з УВАН у США, це проявляється у проведенні спільних конференцій і виданні книг. Голова УІТ підкреслив потребу дальшої співпраці в науково-видавничій діяльності з Інститутом археографії, історії й Інститутом українознавства НАН України, а також надалі продовжувати видання з Інститутом літерату-



ри НАН України. Директор Інституту літератури НАН України акад. М. Жулинський підтвердив потребу співпраці. Проф. О. Баран, заступник голови УІТ і віцепрезидент УВАН в Канаді, обговорив можливість спільних видань УІТ і УВАН, зокрема монографічних досліджень. Загалом члени Управи дійшли згоди щодо перспектив розвитку УІТ і “Українського історика”, а також затвердили видання Історії УІТ з відповідними архівними матеріалами<sup>59</sup>.

В цьому році НТШ та УІТ вшанували свого дійсного члена д-ра О. Домбровського і напередодні його 85-річчя видали збірник праць “Студії з ранньої історії України”. В цій книжці, вперше, зібрано і впорядковано (згідно з побажанням автора) найважливіші праці останніх десятиліть. Збірник складається з 33 статей, які згруповано у три розділи: I. Рання історія України. II. Новітня історія України: події, особи, інституції. III. Дискусійні статті та дослідження. Щодо назви збірника, то О. Купчинський, як редактор пропонував “Студії з ранньої і новітньої історії України”, бо у книжці 2/3 місця займає новітня історія України<sup>60</sup>. Однак О. Домбровський не погодився з цією назвою, бо вважає, що його творчість тематично не пов’язана з новітньою історією<sup>61</sup>. В збірнику розміщені і статті на пошану ювіляра: “Вступне слово” написав голова НТШ у Львові – О. Романів, статті “Життєвий і творчий шлях О. Домбровського” – Л. Винар та “З історіософії ранньої історії України О. Домбровського” – О. Купчинський.

Починаючи з 1999 р. українські історики розпочали роботу для проведення в 2000 р. конгресу українських істориків у Чернівцях. Співголовами Організаційного комітету стали проф. Ю. Макар та проф. Л. Винар. О. Домбровський разом з М. Брайчевським, В. Веригією, А. Добжанським стали членами оргкомітету<sup>62</sup>. Перший Міжнародний конгрес українських істориків відбувся за ініціативою УІТ 16-19 травня 2000 р. в Чернівцях, де О. Домбровський виступив на пленарному засіданні з доповіддю “До питання схеми ранньої історії України”. Протягом трьох днів понад 300 істориків мали змогу обмінятися думками про сучасний стан й подальший розвиток української історіографії в Україні і на Заході, а також визначити певні пріоритети в українських дослідженнях. О. Домбровський брав активну участь у дискусіях<sup>63</sup>. У кінці 2000 р. Президія НТШ у Львові нагородила д-ра О. Домбровського найвищим відзначенням – медаллю М. Грушевського за вагомий вклад у дослідження історії України, зокрема давньої, історіографії, джерелознавства, грушевськознавства<sup>64</sup>.

Особливо насиченим для О. Домбровського був 2003 р. У цьому році виповнилося 40 років від дня заснування журналу “Український історик”, який сьогодні є широко відомий серед фахівців України і за її межами. 10 жовтня в Нью-Йорку відбулася наукова конференція, присвячена розвитку журналу, на якій доповідали Л. Винар, А. Гумецька, О. Домбровський та А. Процик. Вчений був активним учасником історіографічних читань до 40-річчя “Українського історика”, на яких



черговий раз доведено, що журнал започаткував новий напрям історіографії і нову наукову дисципліну – грушевськознавство, відіграв колосальну роль у відродженні національних традицій української історичної науки, у формуванні національної свідомості, у відновленні державної незалежності України. Публікації Л. Винара, О. Оглоблина, Н. Полонської-Василенко, О. Домбровського, Т. Мацькова, сприяли методологічній переорієнтації радянських істориків, їх розриву з ідеологічними догмами партійно-класового трактування історії<sup>65</sup>.

У 2004 р. О. Домбровський черговий раз відвідав Україну. Він був учасником II Міжнародного Конгресу українських істориків на тему: “Українська історична наука на сучасному етапі розвитку”, який відбувся в Кам’янці-Подільському. На Конгресі працювало 48 секцій та підсекцій на яких відбулося обговорення актуальних проблем сучасної української історіографії та дослідження історії України в чужій історичній науці, розвитку української історичної науки в діаспорі, персонології, джерелознавства, методології та методів історичних дослідів, проблем ментальності та духовного життя України, голодоморів та інших форм етноциду українського народу. Пленарне засідання складалось із виступів відомих українських вчених, під час якого відбулося відзначення грамотою Почесного члена УІТ багаторічного генерального секретаря УІТ, голови секції Античної історії УВАН, д-ра О. Домбровського за заслуги перед українською історичною наукою. Під час конгресу, 18 вересня відбулася зустріч і нарада членів Історичної Секції, в якій взяли участь А. Атаманенко, В. Атаманенко, Л. Винар, О. Домбровський, І. Гирич, Л. Сакада та інші історики. Обговорено дальший розвиток “Українського історика” в Україні і питання співпраці Історичної секції з науковим установами в Україні<sup>66</sup>.

В цьому ж році О. Домбровський відсвяткував своє 90-річчя. З цієї нагоди, 31 жовтня в Нью-Йорку відбулася ювілейна зустріч-конференція на пошану вченого. Конференцію відкрив Олекса Біланюк, президент УВАН, яки й відзначив тривалий вклад ювіляра в розбудову Академії. Згодом науковий секретар УВАН Євген Федоренко, привітав О. Домбровського і прочитав почесну грамоту, якою відзначено наукову діяльність вченого і його тривалий вклад в розбудову УВАН і української історичної науки. Першу доповідь про вченого “Життя і наукова діяльність Олександра Домбровського” виголосив Л. Винар, в якій зазначив, що співпрацює з ювіляром довгі роки на форумі УВАН і УІТ. О. Домбровський є видатним істориком і одним із нечисленних спеціалістів з античної історії з солідним знанням грецької і латинської мов, істориком релігії та церкви, видатним грушевськознавцем, історіографом, автором цінних мемуарів і чисельних українознавчих статей в часописах і журналах. Другу доповідь “Розумом і серцем” виголосила Ася Гумецька, голова Літературознавчої і Мовознавчої Секції УВАН. Доповідачка підкреслила християнський і патріотичний мотив поезії О. Домбровського, подібно як у поезії молодого М. Грушевського.

Вони обидва “справжні українські патріоти і бачать історію, як циклічне повторення”. І найголовніше – “це глибоко віруючі християни, здібні до містичного переживання і бачення світу”. Після доповідей О. Домбровський поділився з присутніми спогадами про своє життя і творчість. Він згадав про гімназійне й університетське навчання у Львові та Празі, про своїх батьків, працю в наукових установах, зокрема УВАН і УІТ. Вчений подякував своїм колегам за товариську зустріч, Євген Федоренко закрити конференцію<sup>67</sup>.

Таким чином, довголітня діяльність О. Домбровського в УІТ була спрямована на розбудову і розвиток товариства та його офіціозу “Український історик”. Науковий доробок вченого та участь у наукових конференціях сприяли популяризації УІТ не тільки в США, але й в Канаді, Європі, Австралії.

### *Примітки:*

<sup>1</sup> Винар Л. Життєвий і творчий шлях О. Домбровського // О. Домбровський. Студії з ранньої історії України. – Львів; Нью-Йорк, 1998. – С.5-10.

<sup>2</sup> Купчинський О. З історіософії ранньої історії України Олександра Домбровського // Студії... – С.11-24.

<sup>3</sup> Атаманенко А., Клинова Г. Д-р Олександр Домбровський (До 90-ліття від дня народження) // Український історик (далі УІ). – Т. XLI – XLII. – Ч. 3 – 4 (163 – 164) / 1(165). – С. 240-251.

<sup>4</sup> Винар Л. На службі українській науці: “Український Історик”, 1963 – 1988 // Український Історик: 40 років служіння науці. 1963 – 2003. Статті і матеріали / Ред. А. Атаманенко. – Нью-Йорк; Острог, 2003. – С.221.

<sup>5</sup> Винар Л. Українське Історичне Товариство 1965 – 2000: Статті і матеріали. – Чернівці, 2000. – С.33-34.

<sup>6</sup> Обіжний лист УІТ від 1 грудня 1965 р. // Архів УІТ. – Ф. “Обіжники”.

<sup>7</sup> Бюлетень УІТ. – Січень, 1967. – Ч. 1. – С.2.

<sup>8</sup> Листи О. Домбровського до Л. Винара від 18 вересня і 7 жовтня 1969 р. // Архів УІТ. – Ф. О. Домбровського. – Спр. “Листування”. – Арк.1.

<sup>9</sup> Лист О. Домбровського до Л. Винара від 16 березня 1972 р. // Архів УІТ. – Ф. О. Домбровського. – Арк. 1.

<sup>10</sup> Пріцак О. Гарвардський Центр Українознавчих студій: Школа М. Грушевського // Пріцак О. Чому катедри українознавства в Гарварді? Вибір статей на теми нашої культурної політики (1967 – 1973). – Кембридж; Нью-Йорк, 1973. – С. 92.

<sup>11</sup> Там само.

<sup>12</sup> Там само.

<sup>13</sup> Домбровський О. До питання української історичної школи в діаспорі... – С. 475.

- <sup>14</sup> Там само. – С.474.
- <sup>15</sup> Лист Л. Винара до О. Домбровського від 7 лютого 1976 р. // Архів УІТ. – Ф. О. Домбровського. – Спр. Особисті документи”. – Арк.1.
- <sup>16</sup> Домбровський О. Нарис Історії Українського Євангельсько-Реформованого Руху. – Нью-Йорк; Торонто, 1979. – 622 с.
- <sup>17</sup> Винар Л. Рец. на кн.: Домбровський О. Нарис Історії Українського Євангельсько-Реформованого Руху. – Нью-Йорк; Торонто, 1979. – 622 с. // УІ. – 1982/1983. – Ч. 3-4/1. – С.175.
- <sup>18</sup> Хроніка // УІ. – 1981. – Ч. 1-4. – С.237.
- <sup>19</sup> Мішко С. Нарис ранньої історії Руси-України. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1981. – 226 с.
- <sup>20</sup> Лист К. Микитчука до О. Домбровського від 18 жовтня 1982 р. // Архів УІТ. – Ф. О. Домбровського. – Спр. “Особисті документи”. – Арк.1.
- <sup>21</sup> Ювілейна книга Української академічної Гімназії / Під ред. О. Домбровського. – Мюнхен; Філадельфія. – 1982. – Ч. II. – 346 с.
- <sup>22</sup> Лист О. Домбровського до І. Гирича від 8 травня 1998 р. // Архів УІТ. – Ф. О. Домбровського. – Спр. “Листи”. – Арк.1.
- <sup>23</sup> Хроніка // УІ. – 1971. – Ч. 1 – 2. – С. 136.
- <sup>24</sup> Хроніка // УІ. – 1971. – Ч. 3 – 4. – С. 147.
- <sup>25</sup> Хроніка // УІ. – 1972. – Ч. 1 – 2. – С. 146.
- <sup>26</sup> Лист М. Біди до О. Домбровського від 15 серпня 1978 р. // Архів УІТ. – Ф. О. Домбровського. – Спр. “Листи”. – Арк. 1.
- <sup>27</sup> Хроніка // УІ. – 1978. – Ч. 4. – С. 130.
- <sup>28</sup> Лист М. Біди до О. Домбровського від 29 вересня 1978 р. // Архів УІТ. – Ф. О. Домбровського. – Спр. “Особисті документи”. – Арк.1.
- <sup>29</sup> Program wykładów w II semestrze roku akademickiego 1978/1979 // Архів УІТ. – Ф. О. Домбровського. – Спр. “Особисті документи”.
- <sup>30</sup> Домбровський О. Що таке історія України ? // УІ. – 1982. – Ч. 1-2. – С. 76-93.
- <sup>31</sup> Пріцак О. Що таке історія України ? // Слово і час. – 1991. – №1. – С. 59.
- <sup>32</sup> Домбровський О. Що таке історія України ? // Студії.... – С. 418.
- <sup>33</sup> Хроніка // УІ. – 1980. – Ч. 1 – 4. – С. 219.
- <sup>34</sup> Лист Н. Полонської-Василенко до О. Домбровського від 9 березня 1971 р. // Архів УІТ. – Ф. О. Домбровського. – Спр. “Особисті документи”. – Арк.1.
- <sup>35</sup> Там само.
- <sup>36</sup> Лист Н. Полонської-Василенко до О. Домбровського від 24 березня 1971 р. // Архів УІТ. – Ф. О. Домбровського. – Спр. “Особисті документи”. – Арк.5.
- <sup>37</sup> Лист Н. Полонської-Василенко до О. Домбровського від 2 квітня 1971 р. // Архів УІТ. – Ф. О. Домбровського. – Спр. “Особисті документи”. – Арк.7.

- <sup>38</sup> Хроніка // УІ. – 1982/1983. – Ч. 3-4; 1. – С.182.
- <sup>39</sup> Хроніка // УІ. – 1982/1983. – Ч.3-4; 1. – С.182.
- <sup>40</sup> Хроніка // УІ. – 1985. – Ч. 1-4. – С.247.
- <sup>41</sup> Там само. – С.248.
- <sup>42</sup> Там само. – С.247.
- <sup>43</sup> Хроніка // УІ. – 1986. – Ч. 1-4. – С.140.
- <sup>44</sup> Хроніка // УІ. – 1990. – Ч. 1-4. – С.234.
- <sup>45</sup> Домбровський О. Антинорманська теорія з перспективи ранньої історії України в М. Грушевського // Студії... – С.217-227; Його ж. Географічний фактор в ранньоісторичній схемі Історії України-Руси М. Грушевського. – Там само. – С.209-217. Його ж. Методологічні основи дослідів над ранньою історією України М. Грушевського. – Там само. – С.183-193 та ін.
- <sup>46</sup> Домбровський О. Проблема антив на сучасному етапі ранньоісторичних дослідів // УІ. – 1985. – Ч. 1-4. – С.9-33.
- <sup>47</sup> Хроніка // УІ. – 1985. – Ч. 1-4. – С.249
- <sup>48</sup> Там само. – С.256.
- <sup>49</sup> Новини з Академії. – Листопад, 1986. – Ч. 10. – С.5.
- <sup>50</sup> Хроніка // УІ. – 1988. – Ч. 1-4. – С.232.
- <sup>51</sup> Хроніка // УІ. – 1989. – Ч. 4. – С.111.
- <sup>52</sup> Хроніка // УІ. – 1991. – Ч. 1-2. – С.212.
- <sup>53</sup> Там само. – С.219.
- <sup>54</sup> Хроніка // УІ. – 1994. – Ч. 1-4. – С.270.
- <sup>55</sup> Хроніка // УІ. – 1994. – Ч. 1-4. – С.285.
- <sup>56</sup> Новини з Академії. – 1996. – Ч. 20. – С.4-5.
- <sup>57</sup> Хроніка // УІ. – 1995. – Ч. 1-4. – С.351.
- <sup>58</sup> Булат Т. Михайло Грушевський – історик, суспільно-політичний діяч, державотворець: ювілейна наукова конференція в Нью-Йорку.// УІ. – 1996. – Ч. 1-4. – С.407.
- <sup>59</sup> Хроніка // УІ. – 1998. – Ч. 1-4. – С.352.
- <sup>60</sup> Лист О. Купчинського до О. Домбровського від 30 березня 1998 // Архів УІТ. – Ф. О. Домбровського. – Спр.“Листи”. – Арк. 1.
- <sup>61</sup> Лист О. Домбровського до О. Купчинського від 25 жовтня 1996 (авт. копія) // Архів УІТ. – Ф. О. Домбровського. – Спр.“Листи”. – Арк.1.
- <sup>62</sup> Хроніка // УІ. – 1999. – Ч. 2-4. – С.351.
- <sup>63</sup> Винар Л. Перший міжнародний конгрес українських істориків у Чернівцях // УІ. – 2000. – Ч. 4. – С.7-12.
- <sup>64</sup> Атаманенко А. Олександр Домбровський – лавреат медалі М. Грушевського // УІ. – 2000. – Ч. 4. – С.171.
- <sup>65</sup> Хроніка // УІ. – 2003. – Ч. 1-5. – С.576.
- <sup>66</sup> Новини з Академії. – 2003. – Ч. 27. – С.4.
- <sup>67</sup> Винар Л. Відзначення ювілею д-ра О. Домбровського в Нью-Йорку // УІ. – 2004/2005. – Т. ХІ / ХІІ. – С.336-337.

## ПОСТАТИ

ОЛЕКСАНДР КУЧЕРУК  
*Бібліотека ім. Ольжича*  
 Київ

### МИКОЛА БИТИНСЬКИЙ: ГЕРАЛЬДИСТ, ХУДОЖНИК, ПОЕТ

Микола Битинський, як він сам любив говорити, народився “на Великій Україні”, в містечку Літині 24 листопада за старим стилем 1893 р. в родині Оверка Битинського. Микола закінчив чотирьохкласну міську школу, дворічні педагогічні курси і художньо-промислову школу (1912 р.), де його викладачем був відомий художник і діяч народної освіти В. Розвадовський.

З початком Першої світової війни М. Битинського мобілізували до російської армії, він брав участь у Першій світовій війні, потім коротко вчителював, у березні 1919 р. мобілізований до Армії УНР. В час боїв під Проскуровом у листопаді 1919 р. потрапив у полон до денікінців звідки незабаром втік, але був інтернований поляками і направлений у табір в Ланцуті. Починаючи з березня 1920 р., він служив у 6-й стрілецькій дивізії (командир ген. М. Безручко), у жовтні 1920 р. підвищений до звання поручника. Пізніше, з його слів, “в складі своєї дивізії брав участь в боях при поході на Київ і при відступі з нього. При тому брав чинну участь і в історичній обороні Замостя побудовою з технічним куренем сильних польових укріплень навколо міста, що дало можливість дивізії витримати трьохдобову тяжку облогу і масові штурми більшовицької кінноти Будьонного”<sup>1</sup>.

М. Битинський разом з іншими опинився в таборах інтернованих вояків Армії УНР у Польщі, де служив начальником культурно-освітнього відділу штабу дивізії – (генерал В. Змієнко) і табору, де 1921 р. його підвищено до рангу сотника. Про таборове життя українських вояків М. Битинський писав так: “Шабля і рушниця замінені були на книжку й інші знаряддя культури, і з цією новою зброєю в новій фазі боротьби за Батьківщину український вояк на цій відповідальній стійці виконав так само чесно свій обов’язок, як перед тим виконував його у полі”<sup>2</sup>. Хоча перші проби пера М. Битинського, за його словами, датуються 1912 роком у час перебування в художній школі у Кам’янці-Подільському, але саме у таборах він активно співпрацює з українською таборовою пресою. Зокрема, призначений у серпні 1920 р. редактором газети “Нове життя”. У таборі М. Битинський для потреб курсів українознавства, на яких він викладав, підготував і видрукував збірку тек-

стів для слухачів “Наша Батьківщина – Україна” (1923). Працював також вчителем креслення і малювання в старших класах української реальної школи в Шип'юрно і у тому ж таборі вчив малюванню та читав лекції з історії українського мистецтва в малярській студії. Під псевдонімом Микола Оверкович (псевдонім утворено від імені його батька Оверка) друкує вірші, у табірній періодиці, а 1923 вийшла окрема збірка “В гromі і бурі”.

Наведемо лише один уривок з поеми “У Великі Дні”:

Слова Письма Святого нагадали  
В цей день сумний, невтішний і мені,  
Що так колись Іуди продавали  
І мій народ, конаючи в борні.  
Що ще й тепер словами правди й миру  
Нові іуди з медом на устах  
Ведуть народ мій бідний під сокиру, –  
В ярмо заковують на розпач і на жах...<sup>3</sup>.

Згодом його приятель о. Петро Білон писав у спогадах про М. Битинського: “обставини і різнородна обдарованість казали сотникові Української Армії братися за все: за редагування, за поезію, за малярство, за графіку, за проектування хрестів, медалів, надгробних пам'ятників, ілюстрацій, гербів, портретів, за статті, починаючи від популярних на різні теми і кінчаючи вузькоспеціальними з головної фахової ділянки – геральдики. Все це вимагало великого універсального знання”<sup>4</sup>.

У таборах М. Битинський прожив до 1923 року, після їх ліквідації він перебрався до Праги, тут у жовтні 1924 р., склавши іспити, отримав атестат за середню школу. Того ж року був зарахований до Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі на підвідділ історії й суспільних наук історико-літературного відділу. 19 червня 1929 року йому присвоїли звання “педагога середніх шкіл із правом викладати історію, історію мистецтва й археологію в усіх класах шкіл середньошкільного типу з українською мовою навчання”<sup>5</sup> та видали диплом про вищу освіту установашеного зразка.

М. Битинського цікавила геральдика та інші суміжні історичні дисципліни, з яких він у Празі слухав лекції приватним чином, брав уроки малюнку. Він продовжує підтримувати тісні зв'язки з колишніми українськими військовиками, бере участь у громадському житті української еміграції.

Найважливішою справою М. Битинського у празькому періоді життя стало виготовлення остаточного проекту відзнаки Хрест Симона Петлюри. Нагорода УНР “Хрест Симона Петлюри” була устаткована 22 травня 1933 року Головною Командою Військ і Флоту УНР та затверджена Президентом УНР в екзилі М. Лівіцьким. В основу форми остаточного варіанту Хреста М. Битинський поклав проект знаку нездійсненого унерівського ордена Визволення. Перші знаки Хреста



Симона Петлюри було виготовлено у Варшаві, пізніше було зроблено ще два додаткові випуски.

Ще 1929 р. М. Битинський разом з полковником В. Филоновичем заснували часопис “Гуртуймося” з підзаголовком “неперіодичний журнал військово-громадської думки”, спочатку на правах рукопису, по тому – високим друком. Характерною була створена М. Битинським обкладинка – вгорі дугою назва часопису, а по центру композиція, в центрі якої декоративний аркуш, над аркушем військовий шолом, а навколо прапори, шабля, гілки. Згодом М. Битинський переробив обкладинку, замість аркуша увів знак Залізного хреста та зробив загальну композицію компактнішою.

М. Битинський друкував у “Гуртуймося” свої нариси і статті під власним прізвищем, а поетичні під псевдонімом Микола Оверкович. Цікавою є його стаття у числі 9 (травень) 1932 р. “Військові відзнаки Української Національної Армії”, в якій він розглядає історію “українізації” військових одностроїв російської армії та створення одностроїв Армії УНР, Січових Стрільців, Української Галицької Армії, а також коротко торкається військових відзнак – Залізного Хреста нереалізованого Хреста Визволення та Хреста УГА. Стаття має кілька схем, що полегшують сприйняття матеріалу. Це була фактично перша узагальнююча праця на цю тему.

На той час у Празі діяв Союз українських журналістів і письменників на чужині (1932 р. нараховував понад 40 членів), головою якого довгий час був С. Сірополко, до президії входив, зокрема В. Филонович. Членом Союзу М. Битинський став 1932 р., а незабаром його обрали членом ревізійної комісії.

Майже десять років М. Битинський живе з творчих заробітків, переважно заробляючи з графічних робіт, значна частина пов'язана з емігрантським середовищем. У той час він створює низку своїх перших геральдичних творів, зокрема він виграв кілька конкурсів на емблеми установ чи організацій. Він виконав кілька геральдичних проєктів: емблему гідротехнічного відділу Української академії у Подєбрадах, значок Громади українських і білоруських студентів-лісівників Празького політехнічного інституту, знак Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова та емблему Українського вільного козацтва у Празі. Ним же зроблено проєкт, за яким виготовлено печатку Студентської громади при Українському Педагогічному інституті ім. Драгоманова.

Добрі стосунки склалися у М. Битинського з емігрантськими колами кубанських козаків у Празі. На той час боротьба в кубанському козацькому середовищі між проукраїнською частиною і проросійською групою закінчилася “перемогою” проукраїнської. М. Битинський створив “Герб Вільного козацтва” (1934), який використовувався на офіційних документах, печатці та виданнях Громади Кубанців у Празі. Кубанці у Празі заснували двомовні часописи “Вільне козацтво –

Вольное казачество”, редактором якого був кубанець І. Білий та часопис кубанської молоді “Чорноморець”, обкладинки до якого виконав також М. Битинський, ним же виконано художнє оформлення річника “Календарь-альманах “Вольного казачества-Вільного козацтва” на рік 1930 год”. У цьому ж альманасі М. Битинський опублікував досить значну розвідку російською мовою “Казачьи гербы”. Це одна з його ґрунтовних геральдичних праць. Автор, розуміючи, що читачем буде публіка, яка мало знайома з геральдикой, на початку подає основні відомості з геральдики, основні геральдичні закони і правила, далі розповідає про виникнення окремих поземельних козацьких гербів.

Хоча мова у цій розвідці М. Битинського йде про козацьку геральдику, він не втримується і робить відступ, щоб згадати про державний герб України – тризуб: “при затвердженні герба звертаються до своїх старих регалій, що мають за собою юридичну або традиційну силу; в оживленні тих регалій у нових умовах і створюється щось нове, яке твердо стоїть на старому. Це – традиція неперервності історичного процесу. [...] Наш час дає приклади повернення до своїх старих регалій і священних знаків серед народів, що досягли після російської революції своєї державної незалежності. Так поступила Україна, вибравши своїм державним гербом, після ліквідації герба царського, знак київського князя Володимира Святого – тризуб [...]”<sup>6</sup>.

У час співпраці з Українським воєнно-історичним товариством прізвище М. Битинського з’являється у вихідних даних збірників “За державність”. У ч. 6 (1936 р.), вказано, що він готував “світлини до друку”. Він інколи ледве не повністю перемальовував їх, “мінняв” цивільний одяг на військовий, додавав нагороди тощо. В 7 числі він містить три мальовані таблиці одностроїв Гайдамацького коша Слобідської України: козака Чорного куреня, козака Червоного куреня та старшини Червоного куреня. Кожна таблиця крім зображення вояка зі зброєю має схеми розміщення нарукавних знаків, загальні написи у нижній частині кожної таблиці емблеми військових підрозділів.

У Празі М. Битинський підготував вексилнологічні проекти, частини з яких була втілена – це прапор товариства “Сокіл” у Празі, прапор Союзу Українського Сокілства за кордоном, Товариства “Січ” у Братиславі, Української громади в Софії, прапор Дружини лицарів Хреста Симона Петлюри. За його проектом виготовлено надгробок президента Білоруської Народної Республіки Кречевського (Прага), полковника донських козаків Фролова (м. Літомишль) тощо.

Одночасно М. Битинський багато працює над геральдичними таблицями. До кінця 1930-х років він підготував цілу низку таблиць, окремі з яких були видрукувані як поштівки: “Державні Відзнаки України” (герби – великий, середній і малий, прапори, корогви, значки, печатки – велика, середня і мала; Прага, 1939), “Соборний Герб України” (Відень, 1940), “Герби українських земель” (Відень, 1940). За свідченням автора окремі оригінали перейшли до приватних колекцій,

так “Альбом Гербів Українських Земель” з 32 кольоровими гербами (1939) зберігалися у професора С. Смаль-Стоцького, “Альбом гербів українських гетьманів” з портретами – у священника А. Кістя, герби “Вільного козацтва” (1937) у інженера Єременка, Альбоми гербів міст Галичини стали власністю О. Ярошевського, Таблиці з гербами українських земель (1958) перейшли у власність Українського Народного Дому у Торонто<sup>7</sup>.

Співпрацюючи з пражським видавництвом “Сіяч” при Педагогічному університеті ім. Драгоманова, митець оформив низку їхніх видань. У ці ж роки він оформив кілька книг – збірку поезій майбутнього автора гімну ОУН О. Бабія “Гуцульський курінь” (1927 р.), виданої у Празі Групою Української Національної Молоді<sup>8</sup>, працю генерала М. Омеляновича-Павленка “Зимовий похід” (1937). У авторському графічному оформленні видано Українським воєнним товариством у Варшаві працю М. Битинського “Мазепинці по Полтаві” (1938). За змістом це є добра, але лише компіляція з М. Грушевського, М. Костомарова і тоді ще молодого І. Борщака.

В час відродження Карпатської України стрімке піднесення національної свідомості українців Закарпаття швидко перетворили їх з “русинів” на відомих українців. Весною 1939 р. М. Битинський перебирається до Закарпаття і знаходить працю вчителя української мови і літератури гімназії в м. Білки. У направленні міністерства культури, шкіл і народної освіти від 2 березня 1939 р. мовиться: “На Ваше прохання іменую Вас довірним професором при Українській Державній Реальній Гімназії в Білках”<sup>9</sup>.

М. Битинський не обмежувався педагогічною діяльністю, у цей час саме остаточно формувалася структура самооборонної парамілітарної організації “Карпатська Січ”, і він стає “членом Карпатської Січі – відділ в с. Білках біля Іршави – і брав участь у боротьбі карпатських січовиків проти мадяр у березні 1939 р.”<sup>10</sup>.

В середині березня 1939 р., після окупації Угорщиною Карпатської України, він повертається до Праги, де влаштовується експедитором і книговодом в Музеї Визвольної Боротьби України і працює там до 1942 року.

1942 р. М. Битинський був направлений німцями звичайним робітником на завод Рейнметал-Борсіг у Берліні, де він фізично пропрацював до завершення військових дій у Німеччині, тобто до весни 1945 р. З початку організації Української Національної Армії на території Німеччини, як колишнього військовика Армії УНР, його залучено до військової служби в штабі командуєчого Українською Національною Армією генерала П. Шандрука. Про це свідчить його службове посвідчення, у якому сказано: “Цим стверджується, що майор Микола Битинський, народжений 24. XII. 1893 року, дійсно є старшим старшиною штабу Української Національної Армії”<sup>11</sup>.

У цей час М. Битинський виготовив печатку Українського

Національного Комітету у Берліні, штамп та печатку штабу УНА. По закінченню війни, остерігаючись потрапити в полон, М. Битинський, за його словами, “втїк з Берліну до Вейсендорфу (Тюрінгія), а звідти до Баварії [у] Бад-Кісінген. Звідти інтернований до таб[ору] Ашаф-фенбург”<sup>12</sup>.

Основне завдання таборів полягало у тому, щоб забезпечити тисячі і тисячі осіб житом, одягом, прохарчувати і допомогти знайти своє місце в цивільному житті. М. Битинський до війни формально був чехословацьким громадянином і міг особливо не боятися радянських репатріаційних місій, але обережним треба було бути. Перебував він у різних таборах: у квітні-червні 1945 р. у Веймарі, червні-вересні у Бад Кісінгені, з вересня 1945 по червень 1947 р. в Ашаффенбурзі, потім коротко в таборах в Байройті, Майнц-Кастелі, Еттлінгенні та ін.

У всіх таборах він переважно займався викладацькою працею, так в Ашаффебурзі він читав в Українській гімназії історію України, навчав малювання, каліграфії. Коли 1947 р. його перевели до табору у Байройті, то дирекція Ашаффенбургської гімназії видала йому довідку, у якій високо оцінена його педагогічна праця, там зокрема сказано: “Пан Микола Битинський був знаменитим знавцем викладених предметів, їх методики, вмів зацікавити і захопити молодь своїми викладами, молодь любила і дуже цінила Його лекції [...] Дирекція гімназії висловлює Йому найщирішу подяку за вмилу і цінну його працю над виховання укр. молоді на еміграції”<sup>13</sup>.

Діяльність М. Битинського у Ашаффенбурзі не обмежувалася викладанням згаданих дисциплін у гімназії, він також викладав малювання і креслення в Українській господарській школі у тому ж таборі, читав лекції з теорії та історії українського мистецтва в табірній малярській школі, а на курсах українознавства читав лекції з історії українського війська, а також, що нас найбільше цікавить, він протягом 1945 і 1946 рр. читав на цих курсах лекції з геральдики<sup>14</sup>.

Зокрема він виконав проєкт надгробку з геральдичною композицією, в основі якої державний герб-тризуб, на могили українських робітників-остарбайтерів в Ашаффенбурзі, що загинули внаслідок бомбардування союзницькою авіацією в кінці Другої світової війни.

В цей час М. Битинський проявляє активність у різних сферах, так він входить до Спілки українських журналістів, Спілки українських науковців і навіть обирається членом Німецького малярського товариства у Байройті.

Політично М. Битинський був задіяний в усенерівському русі, він став членом новоствореної на еміграції у Німеччині партії Український Національно-Державний союз. М. Битинський увійшов до партії після її 2-го з'їзду, що пройшов у вересні 1947 р. у таборі в Майнц-Кастеллі. До провідного активу партії тоді належав, зокрема професор І. Кабачків, який був раніше деканом історико-літературного відділу педінституту ім. М. Драгоманова у Празі і який добре знав М. Битин-

ського, генерали Армії УНР М. Омелянович-Павленко, М. Садовський, полковник А. Валійський. Варто згадати також К. Паньківського, М. Ветухова, М. Шлемкевича, харків'ян В. Доленка і В. Дубровського.

Мабуть найважливішим у повоєнний період у Німеччині, до часу від'їзду до Канади, можна уважати участь М. Битинського у діяльності Української Родовідної Установи (УРУ) та виданні часопису "Рід та Знамено". Група однодумців на еміграції в Німеччині спробувала створити Українську Родовідну Установу. УРУ розглядалася як організація, що реєструє шляхетні роди, надає та затверджує герби тощо.

М. Битинський, а саме він був промотором створення УРУ, розумів УРУ як "об'єднання українських ознаменованих родів. Основне завдання УРУ – оформлення й скріплення українських родів". У своїй діяльності УРУ "Допомагає оформленню українських родів та дає вказівки в провадженні їх. Виробляє родові знамена та затверджує їх за родом. Реєструє українські роди та затягає їх до Української Родовідної Книги. Проводить родослівні пошукування. Допмагає виправленню скалічених прізвищ"<sup>15</sup>.

УРК "запроваджена з метою ввести в систему хронологічні записи роду та усіх його розгалужень і схоронити для потомства документальні записи про рід. Всі українські роди [...] будуть вписані до Української Родовідної Книги. Ці книги провадить і dokonує записів Управа УРУ. Тільки цей примірник Української Родовідної Книги має доказову силу"<sup>16</sup>. УРК складається з чотирьох частин: книга стародавніх родів, книга козацьких родів, книга "ново ознаменованих" родів, книга "новоїдостойнених" родів.

У додатках до 1-го числа "Рід та Знамено" (1947 р.) надруковано "Статут Української Родовідної Установи". Отож, найвищим органом УРУ є Снем (з'їзд) Знаменованих Родів, який обирає Почесну Зверхність у складі 30 осіб, обраних дожиттєво, що "приходить до голосу та видає свій суд в справах надзвичайної ваги, що заходять у житті УРУ"<sup>17</sup>. Всі ж справи УРУ між з'їздами веде Управа УРУ, яку також обирає на три роки з'їзд у складі 9 членів.

Як бачимо, УРУ задумувалася як своєрідна структура, що, крім формальної реєстрації родів, мала б виконувати функцію по згуртуванню української нації на основі спільного походження, родової спорідненості тощо. Чи під силу то було зробити на еміграції? Питання значною мірою риторичне, але те, що такі як М. Битинський задумувалися над згуртуванням українців і намагалися щось робити у тому напрямку, уже є великою справою. З доступних нам джерел можна назвати учасників цього руху, це у першу чергу згадуваний О. Міллер, В. Сенютівич-Бережний, В. Козловський, Б. Ясенчик, Б. Лончина, М. Андрусак, О. Оглоблин.

11-12 жовтня 1947 р. в таборі Майнц-Кастеллі відбувся I з'їзд УРУ. Про це подано ширшу інформацію у 4 числі часопису "Рід та Знамено" за 1947 р. До з'їзду було влаштовано невелику виставку оригінальних

творів та фотокопій, книг, виставлено 4 числа “Рід та Знамено” тощо. На репродукції світліни у “Рід та Знамено” можна розгледіти, зокрема, і роботи М. Битинського, це емблема та печатка УРУ, 5 аркушів з прапорами військово-морського флоту.

На засіданнях з доповідями виступили: В. Сенютович-Бережний, М. Міллер, Я. Рудницький, В. Мацяк, М. Битинський, через хворобу не зміг виступи О.Оглоблин.

УРУ вдалося провести від імені Інституту родо- та знаменознавства ще одну наукову конференцію у травні 1948 р., але цього разу вже у Мюнхені. Після цього діяльність УРУ пішла на спад, бо паралельно активізували свою діяльність відновлене Наукове товариство імені Шевченка (НТШ) та новостворена Вільна Українська Академія Наук (ВУАН). Пізніше один з членів УРУ та Інституту родо- та знаменознавства О. Оглоблин писав “Ця установа (УРУ – автор) мала деякі завдання, які на мою думку, не належать до компетенції наукової установи чи товариства. Інша справа Інституту родознавства та знаменознавства, що існував при тій Установі (на чолі був проф. Михайло Міллер) й де я керував відділом Родознавства”<sup>18</sup>.

Тепер звернемо увагу на часопис “Рід та Знамено”. Всього вийшло 4 числа, всі у 1947 р. В жодному числі не подано складу редакційної колегії, прізвища головного редактора, адреси редакції.

Перше число часопису “Рід та Знамено” містить розвідку М. Битинського “Українські державно-національні відзнаки” (історичний огляд української геральдики від найдавніших часів української історії до кінця козаччини). Крім вказаної статті М. Битинський помістив у цьому числі ще кілька, два підписаних матеріали: “Правильник до побудови українських родових знамен”, “Хибне зображення знамена” (йдеться про кольори пластової емблеми). У четвертому числі подано статтю М. Битинського “Знамена українських гетьманів (з 16 мал.)”.

На вихід чотирьох чисел “Рід та Знамено” відгукнувся І. Борщак у ч. 2 за 1949 р. паризького часопису “Україна”. Він пише, що “знайшлося на скитальщині кілька ентузіастів минулого України, кілька людей, що, незважаючи на щоденні турботи матеріального життя, заснували 1947 р. “Український Інститут Родо- та Знаменознавства” [...] Органом цього інституту, що на чолі його стоїть М. Міллер, і є журнал “Рід та Знамено”. Матеріали вміщені у ньому досить різноманітні з ділянки сфрагістики, генеалогії, герольдії тощо”<sup>19</sup>. Рецензент звернув увагу на назву журналу: “чому властиво редакція вибрала “Знамено” замість “герб”? Перше досі збереглося у чехів і словінців, друге польського походження, давно вже набуло права громадянства в українській мові. Гадаємо, що не всі читачі зразу зрозуміють зміст, що його вкладає редакція в слово “Знамено”<sup>20</sup>.

Ще одним здобутком М. Битинського в галузі геральдики стала його праця “Державні інсигнії України: Герб, печать, прапор, гімн”, яка вийшла друком на “циклостилі” 1949 р. На той час це була одна з най-



грунтовніших розвідок з історії української символіки. Праця складалася з 4 частин. Про герб і прапор більші, а печатку і гімн значно менші. Автор вмістив кольорове зображення укладеного ним великого герба України, кілька таблиць з описами прапорів європейських держав, подав чорно-білі рисунки “геральдичних” прапорів різних країн та його проекти державного прапора та його “відміни”.

М. Битинський досить критично ставився, і цілком справедливо, до дуже слабкої законодавчої бази символіки УНР, фактично лише державний герб та печатка УНР (і то геральдично невірно) був затверджений Українською Центральною Радою, а прапор і гімн існували не як державні, а як національні. Особливо багато клопоту було з кольорами прапору – синій чи жовтий має бути на горі. “Тому то – як пише автор – така ігнорація і легковаження відавна усталених в культурному житті держав особливих знакових знаків спричинилося до скрайньо назовні недоладних, а навіть безграмотних найвищих наших національних символів. І ця безграмотність далася відчувати тим способом, що у практичному використуванні державних наших знаків викликала ще раз цілу низку прикрих непорозумінь”<sup>21</sup>.

Таборове життя закінчувалося, більшість таборян поступово переїздили на постійне місце проживання до США, Канади, Аргентини, меншість залишалася жити у Німеччині. Весною 1951 р. М. Битинський покинув Німеччину, прибув до Канади, де і прожив решту життя. Вживаючись у новий ґрунт, М. Битинський долучився до громадського і культурного життя української Канади. Як фаховий педагог він працював одинадцять років викладачем на п’ятирічних Курсах українознавства імені Григорія Сковороди в Торонто. Підготував і розмножив у десятках примірників “Збірник навчальних матеріалів для виховників ЮНОДУ“у” (1961) у двох частинах для молодшої групи. Перша частина – це казки, байки, міти і легенди, а друга – ігри та забави.

М. Битинський три роки викладав на курсах українознавства ім. Івана Котляревського при православній церкві св. Володимира у Торонто, а у 1959 – 1960 навчальному році був директором цих курсів. Для потреб курсів він підготував до друку посібник “Українське мистецтво. Ч. 1. Архітектура”.

У кінці 1950-х років серед вчених на еміграції виникла необхідність об’єднати якимось чином дослідників допоміжних історичних дисциплін. Ініціаторами були О. Оглоблин, Р. Климкевич та Л. Винар. Для початку планувалося перевидати усі чотири числа часопису “Рід та Знамено”, а по тому далі продовжити його видання. Але цього не сталося, натомість виникла думка про створення товариства, яке об’єднало б усіх зацікавлених, таким чином було покладено початок створенню Українського Генеалогічного і Геральдичного Товариства (УГГТ). На час формального заснування товариства у 1963 р. його членами було 32 особи. Головою обрано О. Оглоблїна, заступником Л. Винара, генеральним секретарем Р. Климкевича, а головою Контрольної

комісії – М. Битинського<sup>22</sup>. Крім організаційної роботи М. Битинський взявся створити емблему і печатку УГГТ, після довгого обговорення було узгоджено всі деталі, і М. Битинський підготував проект, “Рисунок Колеги Битинського був одобрений всіми Членами Управи, але деякі з них завважили слушно, що він голосить “генеалогічне” (дуб з оголеним корінням) і “геральдичне” (три голі щити), але не голосить “українське”. Битинський, Кульчицький і я (О. Климевиц – автор) запропонували вмістити між дубом і щитками один з історичних українських тризубів (напр. Ярослава Мудрого, як це напр. бачимо на печаті УВАН). Трьох щитів заповнити не можна, бо якраз голі щити є символом геральдики. Справу остаточного оформлення печаті (вибір тризуба) передав я проф. Оглоблинові [...]”<sup>23</sup>. У середині 1963 р. печатка УГГТ з тризубом князя Ярослава Мудрого вже використовувалася Товариством.

Працюючи у галузі геральдики та інших допоміжних історичних дисциплін, він опублікував кілька варіантів статті про те, у якому порядку мають використовуватися барви державного прапора на еміграції. М. Битинський був прихильником варіанту, коли жовтий колір був у горі.

Так як у прязькому періоді життя найбільшим досягненням М. Битинського була праця над проектом Хреста Симона Петлюри, то у торонтському, мабуть, проектування і реалізація Воєнного Хреста Української Народної Республіки. Ініціатива відзначення сорокаліття утворення збройних сил УНР через заснування ордену “вийшла” від 5 станиці СБУВ у Торонто, до якої входив і сам М. Битинський. Генеральна управа СБУВ 1 вересня 1953 р. розглянувши пропозицію 5 станиці, ухвалила створити “Комісію для вироблення проекту Пропамятної відзнаки Армії УНР та її статуту”, очолив комісію генерал М. Садовський. М. Битинський увійшов до складу комісії, виготовити проект ювілейної відзнаки. Розроблений проект нагороди складався з знака ордену, мініатюри та грамоти, і був затверджений відповідним наказом по Міністерству військових справ. Опис відзнаки, як його подав в одному з документів М. Битинський: “1). Чоловий бік – металово пластичний й емальований. Білий просторам енний хрест сполучний раменами з золотою чотирикінцевою проміястою зіркою, положений на два схрещені золоті ж античні мечі; в осередку хреста в блакитному коловому полі золотий тризуб; колове поле оточене потрійним золото-біло-золото пругом [...] 2). Зворотній бік – металово гладкий. На ньому вирізано напис: 1917 – 1957. 3). Воєнний хрест носить на тридільній темно зелено-малиново-темнозеленій стрічці, при чому середня смуга ширша від скрайніх”<sup>24</sup>.

Закон про цей орден був прийнятий Президією Української Національної Ради лише 8 березня 1958 р. і відповідним наказом міністерства військових справ за підписом міністра генерала А.Вовка. Практичне нагородження Воєнним хрестом розпочалося 1962 р.

Треба додати, що 1961 р. М. Битинський очолив Крайову раду Воєнного Хреста і працював на цій посаді п'ять років.

У 50-60-х рр. XX ст. він виконав проекти родових гербів на замовлення осіб, з роду Климкевичів, Геник-Березовських, Садовських, Крицьких, Туранських, Копачів, Кульчицьких та ін.

За його проектами, а то і авторському виконанні створено прапори для українських організацій США і Канади – Буковинського куреня, кількох станиць Союзу бувших українських вояків (СБУВ), Союзу українських ветеранів Канади (СУВ), Об'єднання української демократичної молоді (ОДУМ), кількох пластових куренів, серед них курінь ім. С. Петлюри.

У цей час він спроектував печатки Воєнно-історичного товариства, членом якого він був, два варіанти печатки Українського архіву-музею у Чикаго, Українського народного дому у Торонто, Курсів українознавства ім. Г. Сковороди та ім. Котляревського, де він працював викладачем, Об'єднання українських педагогів Канади, митрополита Української Греко-Православної церкви Канади Іларіона Огієнка.

Для того ж Воєнно-історичного товариства М. Битинський виконав “фірмову” віньєтку, що вміщувалася на виданнях товариства. Це одна з кращих його геральдичних композицій. Картуш з державним тризубом, оточений лавровим і дубовим гіллям, схиленими прапорами та іншими елементами. Все це, так би мовити, “лежить” на архітектурному фрагменті.

У серії видань Українського воєнно-історичного інституту М. Битинський підготував і видав збірку поезій, що присвячені “світлій пам'яті лицарів державного війська України, полеглих у збройній боротьбі за батьківщину. 1917 – 1921” під назвою “Сенотаф” з його ж графічним оформленням. Книга складається з двох частин: перша – “Богатирський епос” (автор М. Оверкович, тобто М. Битинський) і другої, складеної з поезій різних авторів, серед них Є. Маланюк, О. Стефанович, О. Олесь. Для зразка наведемо прикінцеву частину поеми М. Оверковича “На Брамі України”:

Летить, минає рік за роком;  
Невпинно дні пливуть;  
У вік віків залізним кроком –  
Герої Крут  
Ідуть.  
І креслять їхні Світлі Тіні  
В безсмертя славну путь:  
В віках віків Борці Нетлінні –  
Герої Крут  
Не вмруть<sup>25</sup>!

Варто згадати, що М. Битинський практикував як маляр і, зокрема, іконописець, починаючи ще з Празького періоду, коли він виконав низку образів для українських православних церков, а також у

Німеччині, коли перебував у таборах ді-пі. Певним здобутком митця в Канаді став іконостас Свято-Андрієвської церкви (старої) у Торонто. Це чотири великі ікони іконостасу і чотири менші на райських воротах. На замовлення митрополита Іларіона виконав два варіанти антимінсів.

Про успіхи у цьому мистецтві о. П. Білон писав “Його Ахильова п’ята – в малярстві, дарма, що Битинський виконав багато замовлень для наших музеїв, церков і приватних людей [...] Хтось може закинути, що образи Битинського дуже подобаються нашій публіці. Але знаючи смак публіки, не можна у цьому випадку сказати, голос народу – Голос Божий”<sup>26</sup>.

До числа здійснених проєктів М. Битинського належать кілька надгробків в Канаді і США з використанням геральдичних композицій. Це згадуваний надгробок на могилі о. П. Білона у Баунд-Бруці, а також лікаря 4-ї київської дивізії Армії УНР О. Плітаса. В Торонто М. Битинський спроектував надгробки на могилах єпископа Платона, унерівських військовиків – брата Симона Петлюри полковника О. Петлюри, підполковника О. Омельченка, сотника О. Савченка. Не вдалося реалізувати схвалений проєкт пам’ятника на символічній могилі на території ферми “Київ” неподалік Торонто.

Продовжувалася праця у галузі книжкової графіки. Так ним виконано проєкти обкладинок кількох українських канадських часописів, це “Учительське слово”, “Життя і школа”, “Наш вік”, “Бюлетень Союзу бувших Українських вояків у Канаді”, “Вісник” консисторії Греко-Православної церкви в Канаді, “Новий літопис”. М. Битинський оформив кілька книг, виданих у канадських українських видавництвах, серед них книга поезій Л. Ромена “Передгрім’я”, “Спогади” о. П. Білона та ін.

Одна з останніх статей М. Битинського “Українські військові відзначення” у часописі “Вісті комбатанта” викликана була тим, писав він, що “серед теперішніх численних і різнорідних патріотичних імпрез вражає одно дуже прикре явище. Присутні на таких прилюдних зібраннях колишні наші вояки, що пишуться своїми, сказати б “військовими регаліями” – почесними відзнаками бойових нагород, службових заслуг і т.п. у вигляді орденів, орденських відзнак, пропам’ятних значків та інших зовнішніх виявів вояцької діяльності, якимось неоднаково прилюдно демонструють свої почесні емблеми [...] із здивуванням помічаєш дивний безпорядок у не одноставному користуванні тими відзнаками. Іноді таке явище націплювання на себе без знання й розуміння особливостей градації й походження відзнак та їхньої ступеневої вартості, мимохідь викликає сумне враження просто якогось ганебного хаосу”<sup>27</sup>. Справа у тому, що різноманітні громадські і комбатантські організації напродукували багато різноманітних “орденів” та відзнак і роздавали їх, так би мовити, направо і наліво.

Отже, М. Битинський у цій статті, що друкувалася з продовжен-

ням у ч. 1, 2, 3 за 1968 р., намагався подати загальні уявлення, що таке нагороди, їхні категорії, правила і порядок носіння, тим самим підвести науковий ґрунт. Цікавим є розділ 10 “Завмерлі, або нездійснені українські відзнаки”, де він на конкретних прикладах розглядає історії окремих нездійснених нагород. “Найкращим прикладом відзнак завмерлих служить орден св. Архистратига Михаїла, що був встановлений ще на початку нашої державності в 4-х ступенях для старшин і козаків однаково, і був у скорому часі, невідомо з яких причин, скасований”<sup>28</sup>.

Завершує статтю М. Битинський закликом до громадськості – “...теперішні несусвітні вчинки з нагороджуванням “орденами”, титулами та ранговими піднесеннями, вповні наподобляють [...] вибрики широкої отаманії на рідних землях, а потім діяння відновленого самозванцями на чужині, які спокійно тепер торгують козацькою честю, розпродуючи свої ордени й уділяючи ранги кожному хто “заслужиться”... Тому не слід мовчки терпіти таке очевидне порушення правопорядку й вояцької дисципліни, а слід протидіяти вакханалії непотребства й вийти з честю з того теперішнього хаосу”<sup>29</sup>.

М. Битинський, як згадувалося, входив до Союзу бувших Українських вояків у Канаді (СбУВ), він виготовив для 5-ї станиці (відділу) у Торонто прапор, який урочисто посвячено було у соборі св. Володимира. З часом М. Битинського було обрано головою цієї станиці. Він досить тісно співпрацював з Військово-історичним інститутом, який очолював генерал М. Садовський, котрий зібрав велику колекцію документів і матеріалів доби УНР. 1965 р. в Торонто на основі цього зібрання було проведено велику виставку. Одним з організаторів, поруч з генералом М. Садовським і С. Голяшем був М. Битинський, він виконав зокрема, афішу і інформаційний листок. У тексті цього листка наголошується, що для глядачів відкрито “єдину у світі збірку оригінальних воєнних пам’яток, що являються неоцінним всенациональним скарбом українського народу, які будуть перевезені до столиці вільної України – Києва”. Після смерті генерала М. Садовського у 1967 р. М. Битинського обрали директором цього музею, і музей перенесено з приватного помешкання покійного генерала М. Садовського до найнятого приміщення в будинку православної громади при соборі св. Володимира в Торонто<sup>30</sup>.

Але здоров’я вже не дозволяло діяти активно, важка хвороба забирала сили... 24 грудня 1972 р. М. Битинський помер. Поховали його на кладовищі в Торонто.

Полковник В. Филонович в некролозі писав “Доля судила мені пройти з Покійним тернистим шляхом нашої визвольної боротьби. Знав я його як зразкового, карного старшину, завжди лагідного і спокійного, і за час 50-літнього нашого кровного побратимства ніколи й нічим це побратимство не було порушено [...]. Світлої пам’яті М. Битинський – це зразок великого патріота, борця за волю й суверенність

нашої Батьківщини-України, це зразок обов'язку, вірності й честі”<sup>31</sup>.

А закінчити хочеться віршованими рядками, які заповів написати на своїй могилі М. Битинський:

Я вмер. Мене нема й не буде.  
Я відійшов у вічне небуття.  
Та в пам'яті ще будуть жити мною люди,  
Поки не згасне й їх життя.

### *Примітки:*

- <sup>1</sup> ЦДАВОВ України. – Ф. 4018. – Оп. 1. – Спр. 2113. – Арк. 9.
- <sup>2</sup> Битинський М. Українське Вояцтво на культурно-освітньому фронті // Гуртуймося. – 1932. – Травень.
- <sup>3</sup> Оверкович М. У Великі Дні // Релігійно-науковий вістник. – 1923. – Ч. 7-8. – С. 1.
- <sup>4</sup> Білон П. Спогади. – Пітсбург, 1952. – С. 135.
- <sup>5</sup> ЦДАВОВ України. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 2112. – Арк. 11.
- <sup>6</sup> Бытынский М. Казачьи гербы // Календарь-альманах Вольного казачества – Вільного козацтва на рік 1930 год. – Прага. – С. 114.
- <sup>7</sup> ЦДАВОВ України. – Ф. 4018. – Оп. 1. – Спр. 2113. – Арк. 16-17.
- <sup>8</sup> Група Української Національної Молоді увійшла до створеної у 1929 р. Організації Українських Націоналістів.
- <sup>9</sup> ЦДАВОВ України. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 2111. – Арк. 15.
- <sup>10</sup> ЦДАВОВ України. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 2112. – Арк. 31.
- <sup>11</sup> ЦДАВОВ України. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 2112. – Арк. 21.
- <sup>12</sup> ЦДАВОВ України. – Ф. 4018. – Оп. 1. – Спр. 2113. – Арк. не номерований.
- <sup>13</sup> ЦДАВОВ України. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 2111. – Арк. 35.
- <sup>14</sup> Люди й події // Рід та знамено. – 1947. – Ч. 1. – С. 27.
- <sup>15</sup> Рід та Знамено. – 1947. – Ч. 2. – С. 46.
- <sup>16</sup> Українська Родовідна Книга // Рід та Знамено. – 1947. – Ч. 1. – С. 5.
- <sup>17</sup> Додатки. Статут Української Родовідної Установи // Рід та Знамено. – 1947. – Ч. 1. – С. 3.
- <sup>18</sup> Листи Олександра Оглобина до Романа Климкевича // Український історик. – 2003. – Ч. 1-5 (156-160). – С. 153.
- <sup>19</sup> Україна. – 1949. – Ч. 2. – С. 144.
- <sup>20</sup> Україна. – 1949. – Ч. 2. – С. 144.
- <sup>21</sup> Битинський М. Державні інсигнії України: Герб, печать, прапор, гімн. – Б. м., 1949. – С. 49.
- <sup>22</sup> Досить детально справа утворення Українського Генеалогічного і Геральдичного Товариства висвітлена у статті Л. Винара “Українське Генеалогічне і Геральдичне Товариство”, що опублікована у журналі “Український історик” за 2003 р.
- <sup>23</sup> Листи Романа Климкевича до Олександра Оглобина // Україн-



ський історик. – 2003. – Ч. 1-5 (156-160). – С. 156.

<sup>24</sup> ЦДАВОВ України. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 2173. – Арк. 5.

<sup>25</sup> Сенотаф. – Торонто, 1962. – С. 24.

<sup>26</sup> Білон П. Спогади. – Пітсбург, 1952. – С. 137.

<sup>27</sup> Битинський М. Українські військові відзначення // Вісті комбатанта. – 1968. – № 1. – С. 18.

<sup>28</sup> Битинський М. Українські військові відзначення // Вісті комбатанта. – 1968. – № 3. – С. 44.

<sup>29</sup> Битинський М. Українські військові відзначення // Вісті комбатанта. – 1968. – № 3. – С. 47.

<sup>30</sup> Український воєнно-історичний інститут // Вісті комбатанта. – 1968. – № 1. – С. 54.

<sup>31</sup> ЦДАВОВ України. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 2175. – Арк. 2.

ОКСАНА ПИЛАТ

*Львівський національний університет ім. І. Франка*  
Львів

## ПИТАННЯ ЕМІГРАЦІЇ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СЕМЕНА ВІТИКА

В II половині XIX ст. всю Україну, в тому числі і Галичину, охопив демографічний бум. Місцева промисловість не змогла забезпечити всіх робочими місцями, а на селі і надалі зростало безземелля. Зростало безробіття. Таке явище досягло значних масштабів, що призвело до здешевлення робочої сили. Тяжкі умови проживання змушували людей покидати рідну землю і шукати кращої долі на чужині.

Так, наприкінці XIX ст. почалась масова еміграція українських селян переважно до Канади, США, Бразилії, Аргентини, Австралії. На сезонні, здебільшого сільськогосподарські роботи, виїздили до країн Західної Європи та Росії. Еміграція відбувалася в жахливих умовах. Дуже часто переселенців затримувала поліція, їх грабували корабельні компанії, не кажучи вже про злигодні, що очікували їх на чужих землях.

Австрійський уряд не дотримувався послідовної політики в еміграційному питанні, він навіть забороняв еміграцію, наказував не пропускати емігрантів через кордон, ув'язнював. Але ці та інші заходи, що провадилися австрійською владою, не зупинили процес еміграції.

Проблема еміграції українського селянина була актуальною і в діяльності політичних партій східної Галичини та їх лідерів. Однак ця проблема не займала значного місця в діяльності УСДП, оскільки дана партія більше зусиль спрямовувала на роботу серед міського пролетаріату. Тільки починаючи з 1906 р., тобто після прийняття аграрної програми, проблема трудової еміграції опинилася в центрі уваги

Певне місце еміграційному питанню приділяв у суспільно-політичній діяльності один із лідерів УСДП, депутат австрійського парламенту С. Вітик. Так, вже в період своєї першої депутатської каденції (1907 – 1911 рр.) він порушував цю проблему у парламентській промові, в якій звернув увагу на причини еміграції, до яких відніс ряд невітлених законів, що були прийняті не на користь простого народу, серед них еміграційний закон<sup>2</sup>.

У вересні 1907 р. С. Вітика було запрошено взяти участь у Штутгартському соціалістичному конгресі, який розглядав проблеми еміграції та імміграції. Його проведення стало надзвичайно важливим моментом для вирішення цих проблем. С. Вітик, виступаючи на конгресі, акцентував увагу на питання еміграції українських селян до Америки. Він, зокрема, різко розкритикував політику щодо створення перешкод на шляху емігрантів та вказав на ряд способів, що мали полегшити їх переїзд. На конгресі була ухвалена резолюція, що стосувалась боротьби із транспортними фірмами та компаніями, що значно збагачувались на емігрантах та “визискували” їх. Дану резолюцію підтримували делегати із США та Австралії<sup>3</sup>. У тому ж році С. Вітик зробив запит до президента – міністрів з вимогою, щоб уряд взяв під опіку галицьких емігрантів, які піддаються визиску пруськими поміщиками<sup>4</sup>.

На ІІІ конгресі УСДП в травні 1909 р. було прийнято резолюцію: домагатися закону, який рішуче забороняв би імміграцію штрейкбрехерів та законтракованих робітників: домагатися, щоб парламент розглянув питання про прийняття закону щодо охорони емігрантів. С. Вітик докладав чимало зусиль, аби втілити рішення конгресу в реальність. Про це свідчить його неодноразові виступи на засіданнях Державної Ради<sup>5</sup>.

Значне місце С. Вітик приділив питанню еміграції, виступаючи в березні 1910 р. в австрійському парламенті. Він назвав дану проблему однією із найважливіших та навів ряд прикладів, вказавши, що щорічно із Австро-Угорщини до США та інших держав переселяється 350 тисяч осіб, в тому числі з території Австрії 150 тисяч. За даними Леопольда Каро, зауважив С. Вітик, у 1906 р. з Австрії емігрувало біля 60 тисяч поляків, 30 тисяч українців, 13 тисяч чехів, 19 тисяч євреїв. У своїй доповіді С. Вітик не залишив поза увагою умови проживання емігрантів, наголосивши, що вони переживають “правдиві муки”. Він, зокрема, сказав, що недавно до Галичини із Пруссії повернулися босими близько 150 заробітчан. Тому він звернувся до парламенту з проханням розглянути еміграційне питання одним із перших, оскільки про долю емігрантів, а також про робітників, що переїхали до Пруссії, австрійський уряд зовсім не дбав<sup>6</sup>. Але, на жаль, вирішення даного питання було відкладено на тривалий час.

Еміграційне питання було одним із важливих і в другий період

парламентської діяльності С. Вітика. У своїй промові, виголошеній 11 грудня 1911 р., депутат, зокрема, наголошував, що американський мільярдер Картежі дотримувався думки, в основі якої лежало збагачення Америки завдяки робітникам з Європи, і зауважував, що з 1901 – 1905 рр. з Австро-Угорщини до Північної Америки виїхало біля 1 млн. людей. С. Вітик вважав, що українські емігранти і надалі залишилися значним джерелом прибутку для торгівельних агентів, фірм, власників кораблів та заморських промислових підприємців. Саме через них українські селяни нерідко потрапляли у безвихідне становище, з якого важко було знайти вихід, насамперед через відсутність відповідного законодавства. С. Вітик наголошував, що уряду необхідно звернути увагу на долю емігрантів, особливо на торгівлю українськими дівчатами, переправляючи їх із Галичини до Аргентини та Бразилії, що було непоодиноким явищем. Не обминув депутат і жахливих умов проживання емігрантів, наголосивши, що їм нерідко доводилось “...спати разом, як худоба, на соломі, що лежала розстелена на землі...”, та вказав, що “теперішні бараки, то терена всіляких хвороб”. Для надання допомоги емігрантам С. Вітик пропонував створити спеціальні комітети, що захищали б людей на випадок хвороби та непрацездатності. Радив також заснувати еміграційний уряд, у компетенції якого було б ведення статистичних даних, контроль за діяльністю торгівельних агентів, власників кораблів. Його завданням було би також дослідити, чи відповідають емігранти “...еміграційним приписам інших країв”. Водночас С. Вітик пропонував створити спеціальну організацію, яка б безплатно надавала інформацію агентам та особам, що планували емігрувати. А для вирішення цих та інших проблем повинен існувати еміграційний закон, якого не було прийнято лише в Австрійській та Російській імперіях<sup>7</sup>. Умови, в яких перебували українські емігранти, робили з людей справжніх “невільників”, – зауважував у своїй промові С. Вітик<sup>8</sup>.

26 березня 1912 р. у Відні відбувалася еміграційна нарада, на яку запросили науковців та представників політичних партій. Присутніми були також українські селяни, котрі проживали і працювали на чужині. З галицьких послів участь в еміграційній нараді взяли С. Вітик та І. Дашинський. У своїй доповіді С. Вітик запропонував оголошувати списки українських жінок, аби вони не потрапляли в руки “гендлярів живим товаром”<sup>9</sup>. Причому він наголосив, що оголошення списків про кількість емігрантів не повинні обходити австрійську владу стороною. Депутат також вважав, що емігранти перед від'їздом з Галичини повинні бути обізнані із кліматичними умовами тієї чи іншої країни, умовами проживання, характером запропонованої роботи тощо. Еміграційний уряд вважав С. Вітик, мали б очолити вихідці із Галичини, оскільки із кожних 100 австрійських емігрантів 80 були галичанами<sup>10</sup>.

В травні 1912 року С. Вітик у черговий раз у своїй доповіді помітне місце приділив питанню вирішення еміграційних проблем. Доповідач зауважував, що Австрія залишалася єдиною державою Європи, яка не

мала власного закону про охорону емігрантів, хоча була першою державою в еміграційному русі. Він наголошував, що прийняття еміграційного закону необхідне найближчим часом насамперед для попередження торгівлі живим товаром, переважно "дівчатами з Галичини до Бразилії...". Водночас депутат вважав, що переїзд з однієї країни до іншої був досить небезпечною справою, про це, зокрема, свідчить загибель корабля "Титанік", на якому з-поміж пасажирів III класу лише деяким поталанило вижити. Тому для їх безпеки обов'язково мав існувати закон, що надавав би матеріальну допомогу емігрантам на випадок смерті на користь їх родини. Депутат висловив думку про те, що українські політики зможуть бути спокійнішими за долю своїх емігрантів лише тоді, коли будуть виконані ці та інші побажання<sup>11</sup>.

Треба зазначити, що С. Вітик не випадково досить багато уваги приділяв проблемі еміграції. Йому самому протягом усього життя доволі часто приходилось емігрувати за кордон. Тому С. Вітику були відомі ті перешкоди та небезпека, що стояли на дорозі емігрантів. В роки Першої світової війни С. Вітик емігрував до Відня, де зіткнувся з багатьма незручностями. В цей час у Відні, крім відомих галицьких громадсько-політичних діячів (Я. Остапчука, А. Чернецького, М. Ганкевича), перебувало чимало українських робітників, яким доводилось переживати значні утиски<sup>12</sup>.

В липні 1919 р. С. Вітик переїхав до тимчасової столиці УНР м. Кам'янця-Подільського<sup>13</sup>, де очолив новостворене Міністерство у справах Західної області УНР, що розгорнуло широку добродійну діяльність по відношенню до втікачів-галичан, які опинились за Збручем без засобів для існування. При Міністерстві було створено спеціальний департамент, що займався їх працевлаштуванням, надавав житло, їжу. За даними офіційної газети "Галицький голос", завдяки зусиллям діячів даного Міністерства з липня по серпень 1919 р. було зареєстровано близько 5, 5 тисяч біженців з Галичини, з яких 250 отримали роботу, 900 чоловік мали можливість проживати на квартирах м. Кам'янця-Подільського. До 15 серпня люди отримали 750 безплатних обідів, а всього за час існування Міністерства їм було видано 4 878 обідів<sup>14</sup>. Однак, вже у вересні 1919 р. було прийнято закон про скасування Міністерства, який передбачалось реалізувати до 20 жовтня, але Міністерство проіснувало значно довше<sup>15</sup>. Закон про скасування Міністерства та утворення Комітету з питань допомоги втікачам-галичанам підписали голова уряду УНР І. Мазепа та С. Вітик<sup>16</sup>.

Вдруге на еміграції у Відні С. Вітик опинився наприкінці 1919 р., де відчував необхідність у товариській та матеріальній підтримці<sup>17</sup>. Але у листах, адресованих з Відня, С.Вітик не жалівся про своє важке матеріальне становище, а намагався якось допомогти своїм знайомим, особливо тим, котрим потрібно було дбати про свої родини. Цей факт свідчив про те, що С.Вітик не був байдужим до чужого горя.

В середині 1925 р. С. Вітик, як ряд інших галицьких діячів, переї-

хав на радянську Україну, зокрема, проживав у м. Харкові, звідки старався підтримувати зв'язки зі своїми колишніми однодумцями, в тому числі з М. Ганкевичем<sup>18</sup>. Отже, як бачимо, еміграційне питання порівняно часто торкалося і особистої долі С. Вітика. Тому закономірністю було те, що у своїй діяльності, в основному парламентській, С. Вітик значну увагу приділяв процесу еміграції. С. Вітик намагався захищати українських емігрантів від негативних моментів у їх переїзді за кордон та тих труднощів, що очікували їх там, переважно на основі своїх промов. Але, на жаль, С. Вітик не завжди наполягав на їх вирішенні і твердо не стояв на позиції розв'язання даної проблеми, хоча порушував важливі питання та пропонував вихід із складних ситуацій. Його ідеї щодо еміграційного питання не були втілені в реальність, і першопричиною цього явища стало неприйняття законодавства, що допомогло б захистити емігрантів.

### *Примітки:*

<sup>1</sup> Качараба С., Рожик М. Українська еміграція. Еміграційний рух зі Східної Галичини та Північної Буковини у 1890 – 1914 рр. – Львів, 1995. – С. 47.

<sup>2</sup> Вітик С. Українсько-польська справа в австрійському парламенті. – б.м., 1908. – С. 43; С. Вітик. Промова посла тов. Семена Вітика. – Львів, 1908. – С. 8.

<sup>3</sup> Штутгартський конгрес // Земля і воля. – Львів, 1907. – 19 верес.

<sup>4</sup> Качараба С., Рожик М. Українська еміграція... – С. 47; Земля і воля. – 1907. – 20 груд.

<sup>5</sup> Качараба С., Рожик М. Українська еміграція... – С. 47; Земля і воля. – 1911. – 30 груд.

<sup>6</sup> Промова посла тов. Семена Вітика, виголошена в парламенті дня 3 марта 1910 р. // Земля і воля. – Львів, 1910. – 11 березня; Парламент // Свобода. – Львів, 1910. – 10 берез.

<sup>7</sup> Промова посла тов. Семена Вітика, виголошена в парламенті дня 3 марта 1910 р. // Земля і воля. – Львів, 1910. – 11 берез.; Парламент // Свобода. – Львів, 1910. – 10 берез.

<sup>8</sup> Промова посла тов. Семена Вітика, виголошена під час бюджетової дискусії в австрійському парламенті дня 11 грудня 1911 р. Еміграція // Земля і воля. – Львів, 1911. – 30 груд.; Промова посла тов. Семена Вітика, виголошена під час бюджетової дискусії в австрійському парламенті дня 11 грудня 1911 р. (продовж.) Еміграція // Голос Підкарпаття. – Дрогобич. – 1912. – 19 січн.

<sup>9</sup> Еміграційна анкета // Голос Підкарпаття. – Дрогобич, 1912. – 11 квіт.

<sup>10</sup> Еміграційна анкета // Земля і воля. – Львів, 1912. – 4 квіт.

<sup>11</sup> В справі еміграції // Вперед. – Львів, 1912. – 28 трав.

<sup>12</sup> На еміграції // Нова громада / За ред. С. Вітика. – Відень, 1923.

– Ч. I. – С. 105-106, Ч. 3-4. – С. 191; Чернецький А. Спомини з мого життя. – Київ: Основні цінності, 2001. – С. 46.

<sup>13</sup> Бірчак В. Як соціалісти будували державу. (Спогад) // Вістник. – Львів, 1935. – Р. III. – С. 796.

<sup>14</sup> Жернокієв О., Райківський І. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії. – К.: Основні цінності, 2004. – С. 111; 3 Міністерства Галицьких Справ // Галицький голос. – 1919. – 4 верес. – С. 3.

<sup>15</sup> Наші стремління // Боротьба. – 1919. – 19 жовт. – С. 1; Лозинський М. Галичина в рр. 1918 – 1920. – Відень, 1922. – С. 171.

<sup>16</sup> Ухвалений Кабінетом Народніх Міністрів Закон // Галицький голос. – 1919. – 12 жовт. – С. 2.

<sup>17</sup> Бірчак В. Демагогія // Вістник. – Львів, 1936. – Р. IV. – С. 504.

<sup>18</sup> ЦДІА України у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2258. – Арк. 17, 19-20, 21-22.

Юлія Назарук

*Київський національний лінгвістичний університет*

Київ

## **ДРУГА ЕМІГРАЦІЙНА ДОБА ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ОЛЕКСАНДРА СКОРОПИСА-ЙОЛТУХОВСЬКОГО (НАПЕРЕДОДНІ ТА ПІСЛЯ ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ)**

Відомий український громадсько-політичний діяч доби Української революції 1917 – 1920 рр. Олександр Філаретович Скоропис-Йолтуховський присвятив значну частину своїх молодих років боротьбі з російським самодержавством. Приєднавшись у 1900 р. до Революційної Української Партії, а пізніше ставши членом Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) та соціал-демократичної “Спілки”, він невдовзі виїжджає за кордон, де займається активною революційною діяльністю (це була власне його перша еміграційна доба життя). Повернувшись до України в часі Першої російської революції, О. Скоропис-Йолтуховський взяв діяльну участь у підбурюванні селян до антиурядових виступів, за що був арештований та просидів в ув’язненні 33 місяці, після чого його було відправлено на заслання в Сибір.

У січні 1910 р. О. Скоропису-Йолтуховському вдається втекти за кордон<sup>1</sup>; кілька місяців він перебував у Кракові, відвідуючи місцеву Академію мистецтв, на літо Олександр Філаретович переїхав до Львова, а після цього оселився у Мюнхені, який став його “головним осідком”. У цьому гостинному німецькому місті О. Скоропис “студіював малярство й історію мистецтва, виїжджаючи звідти кількома наворо-



тами [кругами – *Ю.Н.*] на кількомісячний побут до Берліну, на Підкарпатську Україну, до Італії й Англії з паротижневими задержками [затримками – *авт.*] в Австрії, Швейцарії та Франції”<sup>2</sup>.

Весь час своєї еміграції О. Скоропис-Йолтуховський залишався поза партійним українським життям, фактично ігноруючи всі пропозиції з боку УСДРП і “Спілки” приєднатися до їх лав. Водночас довший час живучи у Мюнхені, Олександр Філаретович цікавився місцевим партійним життям, відвідуючи політичні збори двох найбільших протиборчих партій Баварії – клерикального “Центру” і Соціал-демократичної; більше того – для докладнішого ознайомлення з місцевим суспільно-політичним рухом О. Скоропис-Йолтуховський вписався до споживчого товариства і освітньої соціал-демократичної організації. Він також уважно приглядався до всіх проявів мистецького, культурного, педагогічного й економічного розвитку Німеччини, знаходячи в них багато гідного для наслідування.

Олександр Філаретович не міг залишатися поза життям української громади в Мюнхені, яка, зрештою, не виявляла особливої активності – лише зрідка організовуючи сходини і реферати. Час від часу О. Скоропис-Йолтуховський контактував з російськими соціал-демократами, але й ці зустрічі носили спорадичний характер (як правило – за обідом). Лише одного разу в 1912 р., коли стала зрозумілою неминучість війни між Росією і Німеччиною, О. Скоропис-Йолтуховський мав довшу розмову з кореспондентом “Руського Багатства” Ляховецьким (Майським) щодо позиції російської соціал-демократії у війні. Останній наполягав на необхідності “виконання обов’язку громадянина Росії” у війні (отже – війні до переможного для Росії кінця) і заперечував “пораженчеські” погляди О. Скорописа-Йолтуховського як вияв “реакційного шовінізму” та “більшовицького анахронізму”<sup>3</sup>. Тим не менш Олександр Філаретович де-факто довів свою правоту, зауваживши, що якщо б він зголосився “стати до лав оборонців вітчизни”, як того вимагали члени російської громади в Мюнхені, то це право він отримав би лише після відбуття трьох років каторги за втечу і десяти років заслання. Таким чином до складу російської армії О. Скоропис-Йолтуховський міг бути зарахований лише у 1925 р., що не в’язалося із здоровим глуздом навіть у головах російських горе-патріотів на німецькій землі.

Весну 1914 р. О. Скоропис-Йолтуховський провів в Італії, а влітку того ж року виїхав до Лондона, отримавши запрошення на роботу в екскурсійному комітеті “Московського товариства розповсюдження технічних знань”. Тут його і застала Перша світова війна, і Олександр Філаретович (разом з ще одним українським емігрантом – Мар’яном Меленевським) доклали всіх зусиль, щоб виїхати до Галичини, бо воліли бути ближче до українських земель<sup>4</sup>. 3 серпня 1914 р. вони з’явилися до австрійського посольства в Лондоні для отримання дозволу на в’їзд до меж Монархії. Їх поява заскочила зненацька працівників посоль-

ства, які не мали жодних інструкцій щодо таких випадків з Відня і мали діяти на свій власний страх і ризик. Всі роз'яснення Скорописа щодо мети поїздки до Галичини не мали майже жодного впливу на секретаря посольства, і лише після довгих переговорів посол пообіцяв дати свою відповідь ранком наступного дня.

Зрештою австрійський посол дотримав слова, і О. Скоропис-Йолтуховський та М. Меленевський отримали документи на виїзд до Монархії, проте, це були лише чисті незаповнені бланки паспортів з печатками посольства, що фактично не давало можливості ними скористатися (зокрема німецька влада могла запідозрити українських емігрантів у фальшуванні документів). Обмізкувавши ситуацію, вони вирішили звернутися до німецького посольства в Англії з проханням переправити їх (хоч би під арештом) до Відня, де Скорописа і Меленевського особисто знали кілька галицьких послів до Віденського парламенту або допомогти виповнити надані австрійцями бланки паспортів, найпростішим шляхом вирішивши цю проблему. Після короткого роздумування секретар німецького посольства погодився "підправити" документи (за його дорученням навіть був сфальшований підпис австрійського посла), після чого дипломат видав ще й спеціальний документ з проханням до німецьких військових та цивільних влад "не робити ні яких перепон панам, які удаються до Австрії з пашпортами на ім'я М[еленевського] і Скорописа"<sup>5</sup>.

Спішно ліквідувавши всі свої справи та маючи при собі близько 100 фунтів стерлінгів, колеги 5 серпня (тобто вже після оголошення Англією війни Німеччині) виїхали останнім пароплавом, що ще вільно відходив до Голландії, а звідти через Кельн, Франкфурт, Мюнхен і Зальцбург дісталися Відня. Тут Скоропис зустрівся з лідером австрійських соціал-демократів В. Адлером, який дуже скептично поставився до плану "рішучої зміни австрійської політики в українській справі", бо взагалі уважав національну політику Відня абсолютно "тупою і безглуздою". Але Скоропис, знаючи про русофільські симпатії В. Адлера, не зважив на його попередження і звернувся до міністерства закордонних справ Австро-Угорщини, де йому запропонували зв'язатися з референтом українських справ консулом Урбасом, який у цей час перебував у Львові<sup>6</sup>.

Дізнавшись у австрійському військовому міністерстві (з початком війни Урбаса було приділено до цього відомства) адресу консула, Скоропис і Меленевський виїхали до Львова. Вже наступного дня вони були прийняті Урбасом, який відразу став дізнаватися про те, які практичні кроки плануються ними для ініціювання революції в межах російської України. Отримавши відповідь, що своїм головнішими завданням вони вбачають не негайне революціонізування підросійської України, а радше віддалені наслідки цього процесу, Урбас запропонував Скоропису і Меленевському приєднатися до однієї з вже існуючих організацій – групи М. Залізняка або Союзу визволення України.

Всилу того, що СВУ творився як “безпартійна політична організація російських українців [...] для пропаганди ідеї самостійності України”<sup>7</sup>, і в ньому об’єдналися люди різних політичних переконань, О. Скоропис-Йолтуховський уважав за доцільне увійти до його складу, і тому 9 серпня 1914 р. приєднався до СВУ (у Львові)<sup>8</sup>. Вже наступного дня він взяв участь у таємній нараді, яка була проведена в мітрополітичних палатах на Святоюрській горі за ініціативою А. Шептицького. Крім згаданих осіб на цій нараді були присутні К. Левицький, М. Василько, С. Федак, консул Урбас та кілька австрійських урядовців<sup>9</sup>. А вже 25 серпня за дорученням проводу СВУ Скоропис разом з М. Меленевським відбули до австрійської столиці для заснування віденської групи Союзу. Ця поїздка була санкціонована Е. Урбасом, який доручив представникам СВУ узгодити вже підготовлені тексти звернень від імені Союзу до народів Європи та урядів нейтральних країн<sup>10</sup>.

У Відні О. Скоропис і М. Меленевський мали зв’язатися з парламентським послом Є. Олесницьким, який міг виступити як посередник у переговорах з австрійськими урядовими чинниками (зокрема – міністром внутрішніх справ Австро-Угорщини В. Штірком або міністром закордонних справ Л. Берхтольдом). Важливим було і проведення подальших консультацій делегатів СВУ з консулом МЗС Австрії Е. Урбасом, під час яких мали бути обговорені організаційно-технічні, фінансові та видавничі справи. Делегатів СВУ уповноважили виступати від імені СВУ, роблячи акцент на тому, що Союз не є суто емігрантською організацією, а має свої підстави в Україні<sup>11</sup>. Найвірогідніше подорож делегатів СВУ була обумовлена наближенням царських військ до Львова та реальною небезпекою його захоплення росіянами, а відтак необхідністю евакуації Союзу.

Ще до свого від’їзду О. Скоропис і М. Меленевський зуміли переконати Урбаса у недоцільності розповсюдження вже видрукованої відозви (її автором був Д. Донцов) австрійського цісаря до українського народу на тій підставі, що її виголошення матиме успіх лише тоді, коли Центральні держави “самі визнають право України на самостійність”<sup>12</sup>. Після цього О. Скорописом було підготовлено новий проект відозви, текст якої Урбас передав до Відня телефоном для узгодження, проте австрійський уряд виявився не готовим до такого радикального кроку, і в оголошенні цієї відозви консулу було відмовлено. На думку дослідника історії СВУ І. Патера, проголошення цього маніфесту в умовах тодішньої політичної ситуації було неможливим, бо в австрійському МЗС не до кінця розуміли і не надавали великої ваги українському питанню, не розглядали його в загальній еволюції міжнародної ситуації на сході Європи<sup>13</sup>. Водночас слід зважати й на те, що австрійські політики побоювалися самої можливості створення української держави, бо цей факт неминуче став би притягальною силою для Галичини, Буковини та Закарпаття, а також позначився на австро-польських вза-

єминах та позиції Угорщини щодо українського питання<sup>14</sup>.

Попри це О. Скоропис зумів переконати австрійського консула Е. Урбаса в тому, що "...для придбання симпатій широких верств українського народу мусить Австрія в корінь змінити свою політику щодо України"<sup>15</sup>, але за умови проведення "очікуваної нетерпляче аграрної реформи" або, принаймні, усунення "перешкод при самостійному проведенні цього діла"<sup>16</sup>. Зі свого боку Е. Урбас визнав, що Австро-Угорщина має визначитися з політичним устроєм українських земель, окупованих її армією. Така позиція консула давала О. Скоропису-Йолтуховському підстави сподіватися, що досвідчена в українській справі Австро-Угорщина зійде "зі своєї байдужої до нас, Українців, позиції, – а наше діло використати це для світової пропаганди української справи, добившись признання офіційними чинниками міжнародного значіння українського самостійницького руху"<sup>17</sup>.

Визначальним у цей час, на думку О. Скорописа було те, що військове зіткнення держав Почвірного союзу з Антантою, на боці якої виступила й Росія, витворювало для України цілком нові політичні можливості для активізації боротьби за відновлення української державності, даючи можливість привернути до цього питання увагу широких кіл європейської громадськості та тісно пов'язати його з міжнародною політикою. Він був переконаний, що поразка Російської імперії створить реальний шанс для національного самовизначення України та повної її самореалізації у недалекому майбутньому. О. Скоропис також розраховував на те, що війна "розкриє очі німецькій дипломатії на колосальне значіння для Німеччини в цій війні і взагалі для поступу й мирного дальшого розвитку цілого людства" української проблеми, "коли поставити її у весь зріст..."<sup>18</sup>.

Попри те, що О. Скоропис не належав до ініціаторів створення Союзу, він з самого початку посідав у ньому чільне місце, ставши вже у вересні членом його президії. Суттєві розбіжності в його поглядах на тактику діяльності та порядок фінансової звітності СВУ з першим головою СВУ Дмитром Донцовим призвели до того, що останній вийшов з Союзу. Пізніше Донцов мотивував це тим, що "Скоропис з Меленевським хотіли забезпечити собі неподільний вплив в Союзі", встановивши контакт з австрійськими урядовими чинниками й перетворити СВУ в своєрідну австро-німецьку допоміжну організацію<sup>19</sup>. Наступний голова СВУ – М. Залізник – не виявився на висоті тогочасних завдань Союзу, вдавшись до змовницьких або навіть авантюристичних методів роботи. Перевірка здійснюваних ним фінансових витрат, проведена австрійською владою, засвідчила серйозні порушення (зокрема – нецільове використання коштів). Про це ж заявляв і Д. Донцов<sup>20</sup>, звернення якого значною мірою і спонукали решту провідних діячів СВУ відсторонити М. Залізника від керівництва організацією<sup>21</sup>.

У свою чергу президія Союзу також зважила на цю критику і виключила останнього зі складу СВУ як такого, що скомпрометував себе

зв'язками з військовими установами Австрії та одночасно заявила, що Д. Донцов відсторонений нею від керівництва Союзом як нездатний до організованої політичної роботи<sup>22</sup>. Пізніше О. Скоропис-Йолтуховський пояснював “усунення” Донцова з СВУ тим, що останній “нестактовно поводився” по відношенню до деяких членів Союзу (насамперед – до нього і М. Меленевського), а на зборах у Відні не погодився на переобрання президії СВУ. Коли ж збори відкинули таке домагання Д. Донцова, він залишив організацію<sup>23</sup>. Відтак, починаючи з середини листопада 1914 р. (після відставки Д. Донцова та усунення М. Залізняка) О. Скоропис-Йолтуховський отримав можливість впливати на прийняття всіх рішень, що торкалися діяльності цієї організації, посідаючи одне з центральних місць в президії СВУ (до складу президії СВУ крім О. Скорописа увійшли також В. Дорошенко, А. Жук, М. Меленевський)<sup>24</sup>.

Дискусія між О. Скорописом, рештою членів президії СВУ та Д. Донцовим тривала ще довший час, причому кожна з сторін наводила свої аргументи на власну користь. Донцов кілька разів повертався до цієї проблеми, звинувачуючи провід Союзу в “запроданстві”; водночас він жодного разу не виступав з критикою програмних постулатів СВУ, що само по собі було досить промовистим. Публікуючи в липні 1915 р. своє звернення “До моїх політичних однодумців (з приводу т.зв. “Союза визволення України)”, Д. Донцов прагнув відкрити очі “на роль цих політичних еквілібристів [йдеться про О. Скорописа та інших членів президії СВУ – *Ю.Н.*] і запротестувати проти їх комічних претензій видавати себе за представників російської України”<sup>25</sup>.

За словами Донцова, його пропозиція давати “регулярні звідомлення з своєї господарки (доходи, видатки і т.д.)” не знайшла підтримки серед решти керівництва СВУ та власне обумовила його вихід зі складу організації<sup>26</sup>. У відповідь на звинувачення Д. Донцова діячі СВУ звертали увагу на те, що фінансових зловживань припускався лише М. Залізник, відтак покладати вину на решту членів президії недоречно, а після його усунення зі складу СВУ – взагалі не припустимо. Необхідно відзначити, що сама тональність висловлювань О. Скорописа і А. Жука на адресу Донцова була досить стриманою, бо, зрештою, діячі СВУ віддавали належне його заслугам у боротьбі з російським царатом.

Восени 1914 р. О. Скоропис вживав усіх заходів для того, щоб заручитися політичною підтримкою Австро-Угорщини українських самостійницьких прагнень. З цією метою на початку листопада він домігся аудієнції з представником австрійського МЗС О. Гойоса, який підтвердив об'єктивну зацікавленість монархії у визволенні України з-під російської неволі, заявив про підтримку Австро-Угорщиною ідеї державної самостійності Наддніпрянської України та засвідчив готовність Відня допомагати СВУ в досягненні цієї мети. 7 листопада О. Гойос ще раз підтвердив, що представники СВУ можуть покликатися

на таке трактування австро-угорським урядом справи російської України у дипломатичних заходах в інших країнах та пообіцяв повідомити про таку позицію Відня урядам Туреччини та Болгарії. Це визнання, безперечно, являло собою значне досягнення, проте, О. Скоропису не вдалося переконати О. Гойоса у необхідності надання цій заяві широкого громадсько-політичного розголосу в Європі<sup>27</sup>.

У пошуках коштів, потрібних для діяльності Союзу, президія значною мірою за наполяганням О. Скорописа прийняла рішення взяти “державну позику у союзників” (тобто – в Австрії і Німеччині), яку, на їх думку, мала повернути майбутня Українська держава. З цього приводу, О. Скоропис-Йолтуховський зазначав: “Ми не пристали на те, що це безповоротня субсидія, а ц[арсько] к[оролівське] Міністерство закордонних справ не признало цієї суми боргом державним, і рішено справу компромісно: що ми беремо ці гроші на працю СБУ без точно-го означення на письмі на яких умовах, а усно застерігаємо собі право повернути ці гроші, як тільки зможемо; тобто на нашу особисту відповідальність”<sup>28</sup>. Відсутність прозорості в порядку фінансування організації призвела до витворення досить відчутної опозиції СБУ з боку значної кількості як емігрантів-наддніпрянців, так і галичан, а пізніше сформувала О. Скоропису-Йолтуховському стійкий імідж “германського агента”.

Ще до цих подій (відразу після евакуації СБУ до Відня) О. Скоропис та інші члени Президії Союзу вжили заходів для налагодження тісних контактів з Головною Українською Радою (ГУР), що було потрібно як для представницьких цілей, так і для налагодження фінансування СБУ. 5 вересня провід СБУ звернувся до ГУР з спеціальною заявою, в якій зазначалося, що О. Скоропису-Йолтуховському (разом з М. Залізнякам і М. Меленевським) доручається представляти інтереси російської України в Австро-Угорщині як перед ГУР, так і перед іншими організаціями<sup>29</sup>. Через голову ГУР К. Левицького СБУ отримав перший грошовий транш (100 тис. крон) для власної діяльності (О. Скоропис не мав австрійського громадянства, відтак не мав права одержувати від держави будь-які кошти). Щоправда, на цьому ґрунті трапився й перший конфлікт з головою ГУР, який спочатку передав О. Скоропису тільки 15 тис. крон, хоча й отримав від МЗС Австро-Угорщини всю визначену суму. Розуміючи, що 15 тис. крон не вистачить для налагодження діяльності СБУ, О. Скоропис спробував повернути їх консулу Урбасу. Такі дії Олександра Філаретовича заскочили останнього зненацька, який не очікував від К. Левицького такої “самодіяльності”<sup>30</sup>.

Зрештою, конфлікт було залагоджено після втручання урядовців австрійського МЗС, але стосунки між СБУ і проводом ГУР були безнадійно зіпсовані, і більше того – К. Левицький та М. Василько у подальшому використовували всі можливості, щоб “отруїти” існування СБУ<sup>31</sup>. Під тиском президії ГУР австрійський уряд навіть запропону-



вав СВУ перенести свій осідок з Відня до Константинополя. Така позиція керівництва ГУР, однак, незмусила О. Скорописа-Йолтуховського та його однодумців відмовитися від політичної діяльності національно-державницького змісту. Але спочатку О. Скоропис був змушений вдатися до використання всіх своїх зв'язків в урядових структурах Центральних держав, маючи на меті запобігти перенесенню керівного осередку СВУ поза межі австрійської монархії. В одному з меморандумів проводу Союзу до МЗС Австро-Угорщини зазначалося, що цей крок мав би "фатальні наслідки для українських симпатій в малосвідомих українських верствах до Австрії, яка досі толерувала український рух, признавала нашу національну самостійність"<sup>32</sup>.

Подібні кроки австрійської влади переконали О. Скорописа-Йолтуховського у тому, що надії української політичної еміграції спертися на Центральні держави в боротьбі за самостійну українську державу в 1914 р. не мали достатньо вагомих підстав. Збагнувши це, він змушений був констатувати – "більшість представників, як Німеччини, так і Австрії... уважали тоді нашу справу абсолютно несерйозною утопією; деякі з них, які черпали свої відомості з московських і польських джерел, представляли нас просто політичними авантюристами. Звідси бажання офіційальних німецьких та австрійських кругів використати нас за гроші для звичайної шпигівської чи бунтівничої праці в заплілі московської армії. Прийняти нас, російських Українців, старих ворогів єдиної царської Росії, які вступили в рішучий момент на боротьбу з одвічним ворогом нашої самостійності поруч з центральними державами, тимчасово ворожими Росії, як своїх рівновартих союзників, – вони не могли, бо у них не було віри в саме існування нашого народу"<sup>33</sup>.

Зрештою О. Скоропису-Йолтуховському спільно з іншими членами президії вдалося на короткий час переконати австрійські урядові чинники у недоцільності видалення осідку СВУ з Відня. Але вже на початку 1915 р. тиск на СВУ поновився знову, причому австрійська влада погоджувалася не вживати обмежувальних заходів щодо СВУ за умови виконання ним вимог військово-політичного характеру. З огляду на їх неприйнятність, Союз відповів рішучою відмовою. Попри таку непоступливість президія СВУ і надалі залишалася у Відні, хоча й "мрії про провідну історичну роль Австрії у відродженню самостійної Української Держави довелося СВУ здати в архів". На думку О. Скорописа-Йолтуховського, Міністерство закордонних справ Австро-Угорщини, внаслідок відсутності в ньому дійсних знавців української справи, було не в змозі "піднятися до високого дійсно історичного погляду на будуччину Сходу, а в будуччині тій розглянути ясним оком великого політика майбутню роль України"<sup>34</sup>.

Навесні 1915 р. становище СВУ значною мірою стабілізувалося, що було пов'язано зі створенням Загальної Української Ради (ЗУР), одним із співзасновників якої й виступив Союз. 30 квітня того ж року О.

Скоропис (разом з В. Дорошенком і В. Козловським) увійшли до складу ЗУР з правом вирішального голосу; крім того Олександра Філаретовича було призначено постійним представником СБУ при президії ЗУР (на цій посаді він залишався до свого остаточного від'їзду до Німеччини восени 1915 р.)<sup>35</sup>. Разом з тим О. Скоропис розумів, що такий стан речей невдовзі може змінитися, і тому вжив активних заходів для поширення діяльності СБУ на територію Німеччини. Необхідно сказати, що завдяки його зусиллям, німецькі урядові чинники зацікавилися діяльністю СБУ та висловили свою готовність співпрацювати з ним, але ця співпраця мала дещо відмінний від Австро-Угорщини характер – “першим і головним завданням тут було налагодження національної культурно-просвітної праці серед полонених Українців”, а вже потім “політична репрезентація ідеї суверенності України і агітація в цім напрямі серед німецького громадянства”<sup>36</sup>.

Це сталося значною мірою завдяки наполегливим заходам О. Скорописа, який був переконаний у конечній необхідності налагодження СБУ “безпосередніх зносин з Берліном”. Проте, широко розпочати діяльність в межах Німеччини, Союзу вдалось лише завдяки сприянню з боку керівництва німецького “Товариства внутрішньої колонізації” – Фрідріха фон Шверіна і Еріха Койна, які, познайомившись з загальними напрямками роботи Союзу, погодились фінансувати його діяльність. На їх думку, “національне освідومлення українського народу і його висвободження з-під московського ярма, було актом справедливості й поступу в історії визволення народів, а разом з тим, це була би велика, політична користь для Німеччини. Без України не могла би Росія ніколи стати небезпечним сусідом для Німеччини”<sup>37</sup>.

Вже у кінці квітня 1915 р. у Берліні було засновано окреме представництво Союзу на чолі з членом Президії СБУ О. Скорописом-Йолтуховським і секретарем В. Козловським. Майже відразу вони вдалися до здійснення низки кроків політичного характеру, маючи на меті привернути до діяльності СБУ увагу німецьких урядових та військових кіл. Вже у травні О. Скоропис (разом з іншими членами Президії СБУ) підписали заяву, яка в тому ж році була опублікована як окрема брошура. В ній зокрема йшлося: “Ми звертаємося до кайзера, німецьких союзних князів і німецького народу з найщирішим та найневідкладнішим проханням визволити нас від тривалого гноблення і рабства й допомогти в досягненню державної незалежності. Лише через створення самостійної України великоруської небезпеки позбавиться й Німеччина”<sup>38</sup>.

За короткий час О. Скоропису вдалося зацікавити українськими справами впливових німецьких політиків і частину генералітету. На підтвердження цього свідчить той факт, що під час зустрічі О. Скорописа-Йолтуховського і Є. Голіцинського із заступником державного секретаря Німеччини Цимермана в жовтні того ж року, останній ознайомив діячів СБУ зі змістом виступу рейхсканцлера Бетмана-

Гольвега у Рейхстазі, звернувши їх увагу на наступу заяву глави німецького уряду: “Німеччина є і хоче залишитися оплотом миру і дружби великих і малих націй. Це є також основою для нашої точки зору щодо України, прагнення і національно-історичні права якої добре відомі кайзерівському німецькому урядові. Ми бажаємо з відкритим серцем, щоб рани, завдані українському народові російським гнітом так швидко зажили, як це можливо. Відносно можливого заснування української держави кайзерівський німецький уряд ставиться прихильно”<sup>39</sup>.

У 1910 – 1915 рр. О. Скоропис-Йолтуховський пройшов складний шлях переосмислення своїх політичних позицій в українському національно-визвольному русі. Його короткочасне перебування на каторзі за участь у революційних подіях, втеча з неї, багатолітні поневіряння за кордоном призвели до радикалізації його політичних поглядів. І якщо під час Першої російської революції Скоропис сповідував “автономістські” гасла – свідченням чого стало заснування ним та його однодумцями соціал-демократичної “Спілки” як складової частини РСДРП (на федеративних засадах), то опинившись на еміграції, він виразно еволюціонує в бік самостійництва. Спочатку О. Скоропис сповідував радикальні соціальні гасла і дещо легковажив національними, то в часі Першої світової війни він послідовно обстоював ідею української самостійності, хоча і з тактичних міркувань не заявляв про це перед початком війни. Одним з його найбільших здобутків стала організаційно-політична діяльність<sup>40</sup> виразно антиросійського змісту в Німеччині та Австро-Угорщині, що мала своєю метою зацікавити урядові чинники цих держав українською проблемою.

### *Примітки:*

<sup>1</sup> Подробиці втечі О. Скорописа-Йолтуховського із заслання досі залишаються ще не проясненими – *дбт*.

<sup>2</sup> Скоропис-Йолтуховський О. Мої “злочини” // Хліборобська Україна. – Відень, 1920 – 1921. – Кн. 2. – Ч. II, III, IV. – С. 194.

<sup>3</sup> Скоропис-Йолтуховський О. Мої “злочини”... – С. 194.

<sup>4</sup> Політична історія України. XX ст.: У 6 т. / Редкол. І.Ф. Курас та ін. – К., 2002. – Т. 1: На зламі століть (кінець XIX – 1917 р.). – С. 353.

<sup>5</sup> Скоропис-Йолтуховський О. Мої “злочини”... – С. 200.

<sup>6</sup> Там само.

<sup>7</sup> Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр. “Доба Центральної Ради” В 2-х т. / Упоряд.: К. Галушко. – К., 2002. – Т. 1. – С. 44.

<sup>8</sup> National Archives of Canada (Національний архів Канади), MG30 C167 – The Andry Zhuk Collection (Особовий архів А. Жука). – Vol.7. – File 3.

<sup>9</sup> Hornykiewicz T. Ereignisse in der Ukraine 1914 – 1922 (deren Bedeutung und historische Hintergründe). – Philadelphia, 1966. – Band. I. – P. 8-11.

<sup>10</sup> Лавров Ю.П. Початок діяльності Союзу визволення України //

Український історичний журнал. – 1998. – № 4. – С. 25-26.

<sup>11</sup> Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. – Львів, 2000. – С. 74.

<sup>12</sup> Повністю текст проєктованої відозви див.: Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр. ... – С. 299. (За вказівкою МЗС Австро-Угорщини всі 500 тис. примірників первісної відозви були знищені – Ю.Н.).

<sup>13</sup> Патер І. Вказ. праця. – С. 116.

<sup>14</sup> Bihl W. Österreich-Ungarn und der “Bund zur Befreiung der Ukraine” // Österreich und Europa. Festgabe für Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag. – Graz; Wien; Köln, 1965. – S. 507.

<sup>15</sup> Скоропис-Йолтуховський О. Мої “злочини”... – С. 203.

<sup>16</sup> Hornykiewicz T. Ereignisse in der Ukraine 1914 – 1922 (deren Bedeutung und historische Hintergründe). – Philadelphia, 1966. – Band. I. – P. 160-161 (Urbas: Ueber den Bund z. B. d. U., ueber die Wichtigkeit der Lösung der Agrarfrage in der russ. Ukraine und ueber die propagandistische Aufrufe des genannten Bundes).

<sup>17</sup> Скоропис-Йолтуховський О. Мої “злочини”... – С. 195.

<sup>18</sup> Там само.

<sup>19</sup> Сосновський М. Союз визволення України і політична діяльність Дмитра Донцова в Австрії, Німеччині та Швейцарії // Дмитро Донцов. Політичний портрет: з історії розвитку ідеології українського націоналізму. – Нью-Йорк; Торонто, 1974. – С. 131.

<sup>20</sup> Роздольський Р. До історії “Союзу визволення України” // Український самостійник. – Мюнхен, 1969. – Ч. 1(137). – С. 37.

<sup>21</sup> ЦДАВО України. – Ф. 4405. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 3.

<sup>22</sup> ЦДАВО України. – Ф. 4405. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 11.

<sup>23</sup> Скоропис-Йолтуховський О. Мої “злочини”... – С. 204-205.

<sup>24</sup> Німчук І. Українська політична еміграція у Відні в часі світової війни. Придніпрянська еміграція // Визволення. – Відень; Прага, 1923. – Ч. 2. – С. 25; Див. також: ЦДАВО України. – Ф. 4405. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 31-32.

<sup>25</sup> ЦДІАЛ України. – Ф. 360. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 23в.

<sup>26</sup> ЦДІАЛ України. – Ф. 360. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 1.

<sup>27</sup> National Archives of Canada (Національний архів Канади), MG30 C167 – The Andry Zhuk Collection (Особовий архів А.Жука). – Vol. 15. – File 25.

<sup>28</sup> Скоропис-Йолтуховський О. Мої “злочини”... – С. 205.

<sup>29</sup> Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців під час війни 1914 – 1918. – Львів, 1928. – С. 490-491.

<sup>30</sup> Скоропис-Йолтуховський О. Мої “злочини”... – С. 205.

<sup>31</sup> Патер І. Вказ. праця. – С. 155.

<sup>32</sup> ЦДАВО України. – Ф. 4405. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 34.

<sup>33</sup> Скоропис-Йолтуховський О. Мої “злочини”... – С. 201.

<sup>34</sup> Там само. – С. 214.

<sup>35</sup> Патер І. Вказ. праця. – С. 164.

- <sup>36</sup> Скоропис-Йолтуховський О. Мої “злочини”... – С. 214.
- <sup>37</sup> Терлецький О. Українці в Німеччині (1914 – 1918): Історія української громади в Раштаті. – Київ; Ляйпциг, 1919. – Т. 1. – С. 23.
- <sup>38</sup> Die Ukraine und die Krieg. – München, 1915. – S. 23.
- <sup>39</sup> Östeuropäische Zukunft. – Berlin, 1916. – № 1. – S. 14.
- <sup>40</sup> Докладніше про це див.: Назарук Ю. Діяльність Олександра Скорописа-Йолтуховського під час Першої світової війни // Український історичний збірник (2002). – Вип. 5. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – С. 199-211; Її ж. Організаційно-політична діяльність Олександра Скорописа-Йолтуховського серед полонених українців у Німеччині та Австро-Угорщині (1914 – 1917 рр.) // Наукові записки ІПіЕНД. – К., 2004. – Вип. 25.

ЯРОСЛАВ МАЛИК

*Львівський регіональний інститут державного управління  
Національної академії державного управління Національної академії  
державного управління при Президентові України  
Львів*

## ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПАВЛА КРАТА

Наприкінці XIX – на початку XX ст. на Американський континент, і особливо в Канаду, наростає, крім економічної, і політична еміграція. Чимало революційних, радикальних діячів, хто зазнавав переслідувань з боку царського уряду чи австрійських властей, також шукали притулку за океаном, де вони ставали організаторами культурно-освітньої та громадсько-політичної діяльності українців. Одним з перших таких діячів став Кирило Геник, який прибув до Канади в 1896 р. Він разом з Іваном Франком, будучи звинувачений у поширенні соціалістичних ідей у Східній Галичині, сидів у в'язниці в Коломиї. К. Геник продовжував пропагувати соціалістичні ідеї і в Канаді, де став ініціатором створення у 1903 р. читальні ім. Т.Г. Шевченка у Вінніпезі, був одним з організаторів першої української газети “Канадійський фермер”.

Одним з політичних і громадських діячів, що виїхав до Канади на початку XX ст., був Павло Крат.

Народився Павло Георгійович Крат у 1882 р. в Гадяцькому повіті на Полтавщині. Батько його був ветеринаром, якого часто переводили на службу в інші міста Полтавщини. Так, у 1887 р. він був переведений у Хорол, а в 1892 р. – у Лубни, управителем хліборобської школи, де Павло Крат прожив 10 років. Як згодом згадував Павло, “краса тієї місцевості та люди, з котрими я за той час здивався, багато вплинули на мій духовний розвиток”. Із народних звичаїв, переказів, міфів та легенд Павло взяв найголовніше – потяг до правди. Тож вирішив стати бор-

цем за неї<sup>1</sup>.

З 1893 р. Павло навчався у Лубенській гімназії. Тут він став членом таємного учнівського гуртка, до участі в якому його залучив однокласник Михайло Корінецький. У гуртку гімназисти студіювали твори Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова. У домашньому музеї панів Скаржинських, що в с. Круглик під Лубнами, познайомився з історією козаччини. Згодом почав збирати пам'ятки української старовини: зброю, старі документи тощо.

У 1898 р. Павло Крат познайомився з українською письменницею Л. Яновською, яка підтримувала тісний зв'язок із членами української громади в Києві. Він показав Л. Яновській свої перші вірші, “котрі вона не дуже похвалила, але охоти від писання не відібрала”.

У родині Яновських Павло Крат познайомився із вдовою М. Кибальчича. Довідався він також про земляка Д. Лизогуба, одного із засновників і учасників “Землі і волі”, страченого у 1879 р. за підготовку замаху на Олександра II. Дізнався Павло і про те, що притягалися до відповідальності за участь у революційних гуртках і його родичі – кум І. Леонтович і брат матері Дмитро. Тут же, у Лубнах, він познайомився з першими соціал-демократами, яких заслали сюди за революційну діяльність.

У 1902 р. за порадою Миколи Порша Павло Крат став членом Революційної Української партії (РУП). Серед видань РУП, які Павло Крат поширював по селах Полтавщини, були “Самостійна Україна”, “Дядько Дмитро”, “Чи є тепер панщина”, “Страйк і бойкот” та ін.

У цей період змінюється тональність і зміст його поезій: від здебільшого ліричних, які писав у гімназії, до революційних за змістом, що кликали до боротьби з царизмом. Першою його революційною поезією став вірш “Демонстрація”, опублікований улітку 1903 р. під псевдонімом Павло Розвій-Поле в органі РУП – часописі “Селянин”.

Годі, годі нам терпіти, прокидайтесь, люди!

Доки цар над нами праве, щастя нам не буде!<sup>2</sup>

– так розпочинає Павло Крат свого вірша.

На сторінках часопису “Селянин” у 1903 – 1904 рр. з'явилися його поезії “Передзвони”, “Степанова доля” (переспів за М. Конопницькою), “Дума про те, як цар будував в'язницю”. З-поміж інших виділимо вірш “Пісня селян” (“Годі стогнати, годі терпіти”), який на початку 1904 р. “Селянин” вмістив без підпису, а в наступні роки він публікувався під псевдонімом П. Розвій-Поле. Зазначимо, що у період революційних подій (1905 – 1907 рр.) пісня була досить відома серед селян Полтавщини.

Павло Крат вів по селах Полтавщини революційну агітацію, декілька разів нелегально пробирався в Галичину, звідки доставляв революційну літературу. Все це, річ ясна, не залишилось поза увагою: в іменному списку “Лиц сомнительной политической благонадежности, проживающих в районе Лубенского, Переяславского и Прилуцкого



уездов", складеному помічником начальника Полтавського губернського жандармського управління, є і прізвище Павла Крата<sup>3</sup>.

Після закінчення Лубенської гімназії (1903 р.) вчиться у Харкові, Москві та Петербурзі, в Київському університеті, його захоплюють революційні ідеї. Павло Крат стає одним з керівників РУП. Наприкінці 1904 р., коли в Революційній Українській партії відбувся розкол Павло Крат разом з Меленевським, Кавуном, Михайловичем та іншими організували Українську соціал-демократичну робітничу спілку, що ввійшла як складова частина в РСДРП (до меншовицького напрямку). Члени Спілки мали свій погляд на національне питання: досить скасувати царизм, встановити в Росії демократичну республіку, і національні та культурні права українського народу будуть забезпечені нарівні з усіма народами цієї республіки..

Члени Спілки поставили своїм завданням "ширити ідеї соціалізму і революції між українськими селянами і робітниками на українській мові, бо народ найкраще нас тоді зрозуміє". Тому в думах і піснях Павла Крата звучить заклик до боротьби з царським самодержавством та поміщиками.

У цей період Павло Крат активно співробітничав у органі Спілки – газеті "Правда", що виходила у Львові і нелегально пересилалася на Наддніпрянську Україну. На сторінках газети під псевдонімом Павло Розвій-Поле він опублікував нарис "Петербурзька неділя", в якому докладно розповів про події 9 січня 1905 р. у Петрограді. "Враз всі зрозуміли, – пише П. Крат, – наче полуда з очей спала, що той, на кого вони покладались, на кого надіялись, є кат-падлюка, що дав зібратись народів, а потім звелів його голого різати..."<sup>4</sup>. Прямим закликом до боротьби звучать слова, що кров перших борців "не пропаде даремно, що за їхньою однією барикадою уся Росія вкриється такими, а то й більшими, міцнішими, такими, що не візьме вже їх царське військо, а сам царат згине під ними"<sup>5</sup>. До речі, нарис "Петербурзька неділя" вийшов у Львові окремою брошурою і разом з газетою "Правда" та додатком до неї ("Листок правди") поширювався на Україні.

На сторінках "Правди" були опубліковані такі поетичні твори Павла Крата, як "До краю", "На смерть Каляєва", "Дума про волю", "Дума про орла" та інші, в яких звучав заклик до повалення самодержавства в Росії.

Уникаючи переслідувань царської охранки, П. Крат емігрував спочатку у Швейцарію, а 10 серпня 1905 р. прибув до Львова, де одразу ж включився у політичну діяльність.

Навчаючись у Львівському університеті, разом з М. Січинським, А. Коцком, І. Крип'якевичем та іншими передовими студентами веде П. Крат боротьбу за український університет. Найгостріша демонстрація відбулася у 1907 р. Студенти захопили корпус університету по вул. св. Миколая (тепер М. Грушевського), вивісили на даху національний український прапор, побудували барикади. Емігрант із "російської

України” Павло Крат, одягнувши ректорську мантию, порізав портрети ректорів. Викликана поліція затримала більше 100 студентів і ув’язнила їх у тюрмі по вул. Баторія (тепер Князя Романа)<sup>6</sup>.

Хоча в результаті голодування студенти були випущені, намісник австрійського цісаря в Галичині вирішив видати Павла Крата, як одного з організаторів студентських заворушень у Львові, російській владі. Тож довелося П. Крату таємно втікати зі Львова. Згодом він опиняється у Канаді.

У цей період, у 1907 р., у Канаді було сформовано українське відділення Соціалістичної партії Канади у Вінніпезі. Ініціаторами його створення стали Василь Головацький і Мирослав Стечишин. До них приєднався Павло Крат. Вони провели у Вінніпезі ряд мітингів, на яких пропагували соціалістичні ідеї. Згодом П. Крат стає одним із керівників українського відділення СПК у Вінніпезі.

Противники соціалістичних ідей всіляко намагалися скомпрометувати П. Крата та його товаришів, усунути їх від політичної діяльності. Для цього влаштовувались різні провокації: Павлові Крату і його товаришам пред’являли звинувачення у порушенні громадського порядку під час проведення передвиборного мітингу, в організації торгівлі пивом в українському відділенні СПК. Двічі відбувався суд, який, однак, змушений був визнати звинувачуваних невинними. “Але робітництво Вінніпегу розуміє, – підкреслювалось з цього приводу в газеті “Червоний прапор”, – що тут захоплено честь усього робітничого люду Канади. Не В. Кульку, не Терненка (псевдонім П. Крата. – Я. М.), не Головацького судять, хочуть судовими коштами задавити молоду робітничу організацію”<sup>7</sup>.

У 1907 р. в Канаді утворились ще два українські відділення Соціалістичної партії Канади – у Портедж ла Прері (провінція Манітоба) і Нанаймо (провінція Британська Колумбія). Зусиллями цих трьох українських відділень СПК було започатковано видання першої соціалістичної газети на американському континенті – “Червоний прапор”, перший номер якої вийшов 15 листопада 1907 р. Редактором її став Павло Крат. Газета, навколо якої згуртувалися члени і прихильники СПК українського походження, публікувала матеріали про становище українських емігрантів в Канаді, висвітлювала розвиток соціалістичного руху, кликала до боротьби. Широко інформувала газета своїх читачів про злиденне життя їхніх братів у Галичині, боротьбу українських студентів з польськими студентами-шовіністами у Львівському університеті.

Газета “Червоний прапор”, редагована П. Кратом, проіснувала до 8 серпня 1908 р. (вийшло 18 номерів). Вона припинила своє існування внаслідок ряду як об’єктивних, так і суб’єктивних причин: український соціалістичний рух тоді був ще досить слабкий, заважало і тертя у керівництві українських відділень СПК.

Продовжила справу “Червоного прапора” газета “Робочий народ”

– орган Української соціал-демократичної партії Канади, перший номер якої вийшов у травні 1908 р. Павло Крат виступив ініціатором руху солідарності заокеанських українських поселенців з визвольною боротьбою населення Східної Галичини, яке зазнавало важкого соціального і національного гніту Австро-Угорської імперії. Приводом до розгортання кампанії солідарності стало вбивство 12 квітня 1908 р. студентом Львівського університету, товаришем П. Крата по боротьбі за український університет у Львові – Мирославом Січинським намісника цісаря в Східній Галичині графа А. Потоцького. Цей терористичний акт мав на меті привернути увагу громадськості світу до становища трудящих Східної Галичини. Мирослава Січинського засудили до страти, яку згодом замінили 20-річним ув'язненням.

У Канаді розгорнулася широка кампанія проти суворого вироку, за звільнення засудженого. З ініціативи П. Крата у серпні 1909 р. у Вінніпезі українські соціалісти створили комітет по визволенню Мирослава Січинського з тюрми “Діброва” у Станіславі. До його складуввійшли В. Кулька, М. Кохановський, М. Стечишин, Т. Томашевський і П. Крат. Поряд з визволенням М. Січинського, комітет ставив завдання використати цю кампанію як для об'єднання робітників і фермерів у США і Канаді у Федерацію українських соціал-демократів, так і для піднесення революційного руху в Галичині.

Було зібрано десятки тисяч підписів проти ув'язнення М. Січинського, розпочався збір коштів для його визволення. На І з'їзді Федерації українських соціал-демократів (27 серпня 1910 р. у Едмонтоні) заслухали звіт про роботу комітету, на його основі створили “Товариство ім. М. Січинського для допомоги визвольному рухові українського народу в Австрії та Росії”. У Головний комітет товариства ввійшли М. Стечишин, Є. Володій, М. Губицький, П. Крат, І. Панчук, О. Сенюк.

У день вбивства А. Потоцького (12 квітня) щороку відбувались мітинги. П. Крат неодноразово виступав у пресі, написав поему “Січинський в неволі”. Незважаючи на труднощі, зібрали 2578 доларів, з них 1552,5 долара переслали комітетові у Галичину. Це дало змогу підкупити охорону тюрми “Діброва”, з якої М. Січинський втік у ніч на 10 листопада 1911 р<sup>8</sup>.

У 1910 р. в Канаді, поряд з кампанією за визволення М. Січинського, розгорнулася акція протесту проти розгулу польських шовіністів у Східній Галичині. Приводом стало вбивство польськими студентами 1 липня 1910 р. соціал-демократа, учасника революційних подій в Росії, борця за український університет у Львові Адама Коцка. Особливу роль у цій кампанії відіграла газета “Робочий народ”.

У 1911 р. П. Крат очолив комітет по підтримці кандидата Української соціал-демократичної партії Канади В. Головацького до канадського парламенту, опублікував на сторінках газети “Робочий народ” серію пропагандистських статей під загальною назвою “Для фермерів”

Велике революційно-пропагандистське значення мали художні твори П. Крата, які виходили до читача через періодичну пресу (газети “Червоний прапор”, “Робочий народ”), так і окремими виданнями.

У 1909 р в м. Едмонтоні місцеве відділення Федерації українських соціал-демократів випустило збірку “Соціалістичні пісні”, упорядковану П. Кратом (під псевдонімом П. Терненко) У ній вміщено 12 пісень, автором більшості з яких був сам упорядник. Це, зокрема, такі: “Не пора”, “Маївка”, “Годі терпіти”, “Ой вже час”. Ряд пісень П. Крат переклав з інших мов (“Разом, товариші, в ногу”, “Червоний прапор”, “Похоронний марш”). Тут же вміщено перший переклад українською мовою “Інтернаціоналу”. Є підстави вважати, що його теж здійснив П. Крат. Це була перша збірка українських революційних пісень на Американському континенті, які активізували громадсько-політичну діяльність української еміграції.

Приблизно наприкінці 1914 або в 1915 р. (рік випуску на книзі не зазначено) побачили світ вірші Павла Крата “За землю і волю”. Як зазначав у передмові Микола Гишка, до неї включено майже всі політичні поезії Павла Терненка – Павла Крата, які він створив до 1914 р. Крім збірки поезій, у Канаді вийшли три збірки його прозових творів, у яких висвітлюється тяжке життя трудящих на Наддніпрянській Україні, їх боротьба проти своїх гнобителів<sup>9</sup>. Писав П. Крат і драматичні твори. Так, 7 грудня 1907 р. у залі читальні ім. Шевченка у Вінніпезі аматорами Українського відділення СПК було поставлено його п'єсу “Жовтневі дні”, яка зображала події на Полтавщині восени 1905 р.

Павло Крат уважно слідкував за подіями в Росії і в Україні напередодні і в період Першої світової війни. Він мав надію побачити Росію вільною через революцію, що могла б вибухнути у результаті поразки Росії у війні. З другого боку, П. Крат був проти війни, адже в такому випадку Росія прагнутиме загарбати Галичину, осередок національно-визвольної боротьби українського народу. Тому він підтримує ті партії, що висунули у своїх програмах лозунг Сполучених Держав Європи, куди б входили держави на автономних правах. П. Крат вірить, що

Надходе день, день визволу і слави,

Зоря його горить кривавим вже огнем...<sup>10</sup>.

Напередодні Першої світової війни П. Крат, як і його товариші по ФУСД, чимраз більше відходить від послідовного курсу соціал-демократів. Проте і далі відстоює соціальну революцію, тому свою збірку поезій того часу – “За землю і волю” – завершує заклик до пролетаріату:

Візьми! Й займи місця їх

Сам на вічні віки<sup>11</sup>.

Павло Крат пов'язував перемогу соціалістичної революції в Росії із майбутнім людства. Проте дійсність була іншою. З України в далеку Канаду надходили звістки про політичні події, які не співпадали з його

поглядами на революцію. Особливо тяжкими були повідомлення про здійснення жорстоких насильств, терору, в тому числі і над його рідною матір'ю, яка була його порадником і помічником в час, коли він ставав на шлях революційної боротьби. "І не може моє серце погодитися з пануючими тепер на Україні "комуністами", що цю кволю 70-літнього удову вони ограбували за свого першого нападу на Київ до послідньої нитки і примусили на старість літ шкандибати пішки 600 верстов на чужину, а вона ж не одного з них вбрала і нагодувала і переховала за революції 1905 року"<sup>12</sup>.

У результаті глибокого аналізу подій Павло Крат доходить до висновку, що людей треба рятувати і лікувати від зла, як рятують їхнє тіло від хвороб. "І я побачив, – писав він, – що жодна політика, жодні партії, жодні революції, жодні школи і науки не допоможуть, коли люди не візьмуться... себе від зла очищати, доки більшість людства не стане добрими людьми"<sup>13</sup>.

Павло Крат пропонує своє філософське розуміння людини, добра і зла, а також шляхи виховання людини. Не зі всіма поглядами і положеннями П. Крата можна погодитись (зрештою, ці його погляди ще треба вивчати і аналізувати), але в тому він має рацію, що шляхом насильства і терору суспільство соціальної справедливості побудувати не можна.

Така еволюція поглядів врешті-решт привела Крата до релігії, про-ти якої він ще зовсім недавно боровся. Свої погляди він висловлює в працях "Із Христом повоскресаймо" (Торонто, 1923), "Дослідження Бога" (без зазначення місця і року). З 1923 р. він видає в Торонто журнал "Віра та Знання", на сторінках якого, поряд, із матеріалами на релігійну тематику, знайомить читачів з історією церкви на Україні, діяльністю видатних українських діячів, суспільною думкою. Того ж року він веде активне листування з М.С. Грушевським, намагаючись залучити його до співробітництва у журналі, а також до написання "Історії релігійної думки на Україні". П. Крат докладає чимало зусиль для видання англійською мовою "Історії України" М.С. Грушевського.

У 1924 – 1939 рр. Павло Крат часто бував у Західній Україні, де заснував релігійні общини Євангельсько-Реформаторської Церкви, видав (1932 р., Коломия) посібник з організації цих общин – "Як виглядає устрій реформованої церкви, що тримається пресвітерського систему". Однак П. Крат не підтримував тези про необхідність поділу християнської релігії. "Я не зацофаний сектант. Хоч належу до секти пресвітерської, але у мене перед очима Єдина Неподільна Церква Христова", – писав П. Крат до М.С. Грушевського<sup>14</sup>.

Помер П. Крат у Торонто в 1952 р.

Погляди Павла Крата були суперечливими, непослідовними. Він намагався поєднати марксизм з романтичним патріотизмом, хитався між лібералами та консерваторами. Проте необхідно підкреслити, що був Павло Крат неординарною особистістю, визначним оратором,

письменником, і в період своєї бурхливої політичної діяльності зробив багато для розвитку суспільно-політичного життя українських емігрантів у Канаді.

### **Примітки:**

- <sup>1</sup> Крат П. Як я почав знову молитись // Віра та Знання. – Торонто, 1923. – № 1. – С. 11-12.
- <sup>2</sup> Селянин. – Чернівці, 1903. – № 1. – С. 3.
- <sup>3</sup> Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. 320. – Оп. 1. – Спр. 372. – Арк. 7.
- <sup>4</sup> Правда. – Львів, 1905. – № 1.
- <sup>5</sup> Там само.
- <sup>6</sup> Крип'якевич Р. Історик України // Дзвін. – 1990. – № 5. – С. 83.
- <sup>7</sup> Червоний прапор. – Вінніпег, 1908. – 11 січ.
- <sup>8</sup> Робочий народ. – Вінніпег. – 1911. – 6 груд.
- <sup>9</sup> Крат П. Кров за кров. Оповідання з життя на Київщині. – Вінніпег: Накладом редакції “Робочого народу”, 140. – 16 с.; Його ж. Візита “Червоної дружини”. Образ з революційних розрухів на Полтавщині в літі 1906 року. – Вінніпег: Червоний прапор, 1912. – 19 с.; Його ж. Коли легше буде? – Вінніпег: Червоний прапор”, 1912. – 15 с.
- <sup>10</sup> М. Павликови // Робочий народ. – 1913. – 17 верес.
- <sup>11</sup> Крат П. За землю і волю! – Вінніпег, б.в., 1914. – С. 64.
- <sup>12</sup> Крат П. Як я почав знову молитися... – С. 12.
- <sup>13</sup> Крат П. Віджитки в людській натурі, або наука, як пізнати себе, щоб стати дійсною людиною. – Торонто, 1920. – С. 6.
- <sup>14</sup> ЦДІА України в м. Києві. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Од. зб. 566. – Арк. 5.

ЯНА ТАРАВСЬКА

*Київський національний лінгвістичний університет*  
Київ

## **ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ АНДРІЯ ЖУКА ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Перш ніж взяти участь у заснуванні та діяльності “Союзу визволення України” (СВУ) – безпартійної організації українців-емігрантів з Наддніпрянщини, що постала у Львові з початком Першої світової війни – Андрій Ількович (Ілліч) Жук пройшов довгий та непростий шлях професійного революціонера<sup>1</sup>. Його багатогранне життя та діяльність ще не стали предметом наукових досліджень, хоча в різний час було опубліковано кілька статей науково-довідкового, біографічного, спеціального або публіцистичного змісту<sup>2</sup>. Сьогодні досить активно досліджується його участь у кооперативному русі в Галичині, а також журналістська діяльність<sup>3</sup>. Згадки про А. Жука містяться й у синтетичних



працях з історії української соціал-демократії<sup>4</sup>. Найповніше деякі аспекти його політичної біографії були проаналізовані у низці статей, уміщених у тематичному випуску альманаху “Молода нація”<sup>5</sup>. Але політичний та науковий доробок А. Жука, його обширна публіцистична спадщина вимагають пильніше придивитися до нащадка давнього козацького роду з Полтавщини, який пройшов довгий та непростий шлях професійного революціонера, був активним діячем українських національно-визвольних змагань, а у міжвоєнний час довгий час продовжував жваву громадсько-політичну роботу в еміграції<sup>6</sup>.

На початку серпня 1914 р. Андрій Жук як член-фундатор СВУ взяв участь у виробленні програми діяльності новоствореної організації, а після відсторонення від керівництва Союзом Д. Донцова<sup>7</sup> і М. Залізняка<sup>8</sup>, увійшов до складу його керівного органу – президії, отримавши можливість впливати на прийняття всіх рішень, що торкалися діяльності СВУ (до неї також входили В. Дорошенко, О. Скоропис-Йолтуховський та М. Меленевський)<sup>9</sup>. Підпис А. Жука (в числі інших членів проводу СВУ) стояв під більшістю важливих документів СВУ, у т. ч. під відозвою “До громадської думки Європи” від 25 серпня 1914 р., в якій стверджувалося, що єдиним захистом для Європи перед агресією Росії може бути самостійна українська держава, і що її створення необхідно для встановлення політичної рівноваги для подальшого мирного розвитку Європи<sup>10</sup>. Жук взяв діяльну участь в обґрунтуванні цієї тези на шпальтах видання Союзу – “Вістника СВУ”, умістивши на його сторінках значну кількість своїх статей.

Особливо плідною була діяльність Жука у середовищі полонених українців зі складу російської армії у таборі Фрайштадт<sup>11</sup>. Спільно з членами “Політичного гуртка” (був утворений з числа таборян) А. Жук проводив серед полонених національно-освідлюючу роботу “в українським, патріотичним, протиросійським дусі”. Як зазначалося у підписаному А. Жуком “Звіті з діяльності Союзу визволення України серед полонених російської армії української народности” від 4 листопада 1915 р., основними формами цієї роботи були “доступні популярні читання”, навчання грамоті, випозичання з бібліотеки книжок, плекання народної музики, співу і мистецтва; курси німецької і української мов, літератури та історії, соціальних наук, кооперації, господарства і рільництва; а її метою – “пробудження національної свідомості серед полонених, поглиблення культурного рівня, поширення серед них ідеї політичної самостійності української нації, горожанське (громадянське – *авт.*) виховання на основах політичної активності та самодіяльності”<sup>12</sup>.

Післязаснуваннявтаборіу1916р.низкикультурно-просвітницьких товариств – національна та освітня робота серед полонених набула системності та планомірності, чим табірний актив мав завдячувати зокрема і А. Жуку. Особливо активно працювало товариство “Просвіта” та заснований при ньому “Інститут Народнього Віча”, на запрошення

якого Жук неодноразово виступав з рефератами на різні політичні теми та оглядами міжнародних та військових подій, а також брав участь у публічних дискусіях на національно-історичні та соціально-економічні теми<sup>13</sup>. А. Жук приділяв чільну увагу налагодженню контактів і з полоненими офіцерами-українцями, які утримувалися в таборі Терезін. Через прапорщика К. Курила А. Жук почав поширювати серед офіцерів українську літературу та “Вістник СВУ” та опосередковано причинився до заснування в цьому таборі “Кружка членів Малорусской библиотеки”, що став ефективним чинником національного освідомлення таборян<sup>14</sup>.

Лютнева революція, за словами А. Жука, перетворила СВУ з “політичної репрезентації” українців з Наддніпрянської України за кордоном у “просвітню організацію для полонених і виселенців та добровільним заступництвом інтересів сих жертв війни й окупованих країв перед центральними державами”<sup>15</sup>. Проте це не означало, що його провідні члени мали відмовитися від політичної діяльності самостійницького змісту. Саме під цим кутом зору слід розцінювати входження Жука до складу Бойової (Центральної) управи Українських Січових Стрільців 25 липня 1917 р.<sup>16</sup>, в якій він залишався до кінця Першої світової війни.

Після проголошення самостійності УНР та її визнання урядами Німеччини та Австро-Угорщини, А. Жук взяв діяльну участь у залученні патріотично налаштованих таборян до лав майбутніх збройних сил незалежної України. З цією метою він часто відвідував табори полонених українців та вів в їх середовищі активну роз’яснювальну роботу. Так, зокрема, 20-23 лютого 1918 р. він побував в українському таборі Зальцведель (Німеччина), де взяв участь у табірному вічі. На ньому А. Жук в своїй промові відзначив, що “полонені Українці, які увесь час полону працювали над собою, щоб повернутися додому свідомими громадянами й вірними синами України, представляють такий елемент, на який наша національна власть може покластися як на більш-менш вихований в громадським організаційним життям, який може принести з собою спокій і порядок на Україну”<sup>17</sup>.

Після повернення до Австрії А. Жук взяв діяльну участь у процесі формування з числа полонених вояків-українців 1-ої Стрілецько-козацької (Сірожупанної) дивізії, ставши членом табірної “Бойової управи”. За його діяльної співучасті на початку березня 1918 р. у Фрайштадті було сформовано Січовий курінь ім. Гетьмана І.Виговського. Андрій Жук був присутній на прощальному загальнотабірному вічі та виступив з промовою перед січовиками<sup>18</sup>. У кінці березня 1918 р. Жук виступає з ініціативою самоліквідації СВУ, для чого розробляє розрахований на тримісячний термін “Ліквідаційний план СВУ”. За його пропозицією провід Союзу вирішив не припиняти до кінця червня 1918 р. видавничої і просвітньої діяльності Союзу, яка повинна була провадитися під особистим контролем ліквідаторів СВУ (А.

Жука, В. Дорошенка, О. Скорописа-Йолтуховського і В. Козловського) спільно з представниками табірних громад полонених<sup>19</sup>. 1 липня 1918 р. “Союз визволення України” рішенням його членів було розв’язано у зв’язку зі здійсненням його “програмового домагання – державної самостійності України”<sup>20</sup>.

Перебуваючи під час Першої світової війни на чужині, А. Жук не припиняв роботи, спрямованої на визволення України з-під царського деспотизму. Для цього він ініціював створення Союзу визволення України – організації, яка причинилася до національного освідомлення десятків тисяч полонених українців у таборах Німеччини та Австро-Угорщини. А. Жук як член президії СВУ, докладав всіх зусиль для активізації культурно-освітньої та національно-патріотичної роботи в середовищі полонених, що уможливило розпочати у таборах формування українських військових з’єднань, вояки яких пізніше взяли діяльну участь у збройному захисті України від більшовицької навали.

### *Примітки:*

<sup>1</sup> Андрій Ількович (Ілліч) Жук (1880 – 1968) – відомий український громадсько-політичний діяч, дипломат, публіцист, журналіст, кооператор. У 1900 р. він увійшов до складу Револьюційної української партії, пізніше приєднався до Української соціал-демократичної робітничої партії. У 1902 – 1903 рр. А. Жук активно публікується на шпальтах партійних видань (часописів “Гасло” і “Селянин”), стає одним із засновників у Харкові “Союзу службовців на залізницях півдня Росії”. У 1906 р. його обирають членом ЦК УСДРП. Невдовзі після цього А. Жука було арештовано, і після свого звільнення він виїжджає за кордон (до Львова). Починаючи з 1909 р. Жук редагує журнал “Економіст” і “Самопоміч”, на шпальтах яких публікує низку своїх статей про проблеми розвитку кооперативного руху в Галичині. Водночас він не полишає й політичних справ, зокрема бере участь у виданні партійного органу УСДРП “Праця”. А. Жук доклав багато зусиль для створення всеукраїнської політичної організації самостійницького спрямування та налагодження видання нового друкованого органу – часопису “Вільна Україна”. У 1912 р. він став ініціатором заснування Українського інформаційного комітету.

<sup>2</sup> Енциклопедія Українознавства. Словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Львів, 1993. – Т. 2. – С. 699-700; Витанович І. Андрій Жук (Ільченко), кооператор-громадянин. – Львів, 1938; Жук Ю. Спогади про батька // Політика і час. – К., 1994. – № 4. – С. 60-63; Грач А. Діяльність Андрія Жука у таборах для українських військовополонених періоду Першої світової війни // Матеріали третього міжнародного конгресу українців (Харків, 26-29 серпня 1996 р.). Історія. – Харків, 1996. – С. 211-213; Палієнко М., Срібняк І. Матеріали колекції Андрія Жука Національного архіву Канади як джерело вивчення історії України // Спеціальні галузі історичної науки: Збірник на пошану Марка Акимовича Варшавчика. – К., 1999. – С. 168-175 та ін.

<sup>3</sup> Патер І.Г. Андрій Жук – журналіст // Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повід. другої Всеукр. наук.-теор. конф. 21-22 грудня 1994 р. / Ред. кол.: М.М. Романюк (відп. ред. та ін.). – Львів; Житомир, 1994. – С. 193-197; Його ж. Андрій Жук: політик, кооператор, публіцист // Вісник Львівської комерційної академії. – Львів, 1998. – Т. 2. – Ч. 2: Проблеми гуманітарних наук. – С. 114-132; Патер І., Пастушенко Р. Андрій Жук // Українські кооператори: історичні нариси. – Львів, 1999. – С. 281-294; Снісарчук Л.В. Сторінки творчого життя Андрія Жука // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / За ред.: М.М. Романюка. – Львів, 1996 – 1997. – Вип. III-IV. – С. 400-410.

<sup>4</sup> Див. зокрема: Голобуцький О., Кулик В. Українська соціал-демократична спілка // Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX – початку XX ст. Дослідження. – К., 1996; Головченко В. Від “Самостійної України” до Союзу визволення України: нариси історії діяльності української соціал-демократії початку XX ст. – Харків, 1996. – 190 с.

<sup>5</sup> Молода нація. – К., 2002. – № 3(24). – 279 с.

<sup>6</sup> Колесник М. Андрій Жук: з історії життя та діяльності в 1900 – 1918 pp. // *Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość.* – Toruń-Kijów, 2003 – 2004. – № 2-3. – S. 227.

<sup>7</sup> Докл. про це див. зокрема: Роздольський Р. До історії “Союзу визволення України” // Український самостійник. – Мюнхен, 1969. – Ч. 1(137). – С. 37; Див. також: Лавров Ю.П. Початок діяльності Союзу визволення України // Український історичний журнал. – 1998. – № 4. – С. 25-26; ЦДАВО України. – Ф. 4405. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 11.

<sup>8</sup> ЦДАВО України. – Ф. 4405. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 3.

<sup>9</sup> Німчук І. Українська політична еміграція у Відні в часі світової війни. Придніпрянська еміграція // Визволення. – Відень-Прага, 1923. – Ч. 2. – С. 25; Див. також: ЦДАВО України. – Ф. 4405. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 31-32.

<sup>10</sup> ЦДАВО України. – Ф. 4405. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 1-13в. (Текст відозви опубліковано у першому номері “Вістника Союзу визволення України” від 5 жовтня 1914 р.).

<sup>11</sup> Докл. про це див.: Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914 – 1920 pp.). – К., 1999.

<sup>12</sup> National Archives of Canada. (The Andry Zhuk Collection). – MG30. – C167. – Vol. 15. – File 14.

<sup>13</sup> Дубрівний П. Союз визволення України в 1914 – 1918 pp. // Наукові записки Українського технічно-господарського інституту. – Мюнхен, 1968. – № XV(XVIII). – С. 78.

<sup>14</sup> Прохода В. Вплив “Фрайштадської Республіки” і СВУ на українську чинність у старшинських таборах у Терезіні та Йозефові // Союз визволення України (1914 – 1918) у Відні. – Нью-Йорк, 1979. – С. 54.

<sup>15</sup> National Archives of Canada. (The Andry Zhuk Collection). – MG30. – C167. – Vol. 15. – File 5.

<sup>16</sup> Даниленко В.М., Добржанський О.В. Академік Степан Смаль-Стоцький: життя та діяльність (1859 – 1938 рр.). – Київ; Чернівці, 1996. – С. 132.

<sup>17</sup> Організація і відправка на Україну відділів українського війська з полонених українців німецьких таборів // Вістник політики, літератури і життя. – Відень, 1918. – 17 березня. – Ч. 15(198). – С. 237.

<sup>18</sup> Перша й друга відправка на Україну відділів українського війська з полонених українців німецьких таборів // Вістник політики, літератури і життя. – Відень, 1918. – 14 квітня. – Ч. 16(199). – С. 225-227.

<sup>19</sup> National Archives of Canada. (The Andry Zhuk Collection). – MG30. – C167. – Vol. 15. – File 14.

<sup>20</sup> Жук А. Розв'язання Союзу визволення України // Вістник політики... – 30 червня. – Ч. 26(209). – С. 393.

ОЛЕКСАНДР ІЩУК

*Державний архів Служби безпеки України*

НАТАЛІЯ НІКОЛАЄВА

*Київський національний університет ім. Т. Шевченка*

Київ

## ДМИТРО КУП'ЯК: ШТРИХИ ДО БІОГРАФІЇ

У повоєнний час, коли “холодна війна” між СРСР та західними країнами набула особливо гострих форм, періодично мали місце спроби СРСР звинуватити різні уряди у приховуванні учасників антирадянських повстань. Значна їх кількість стосувалася обвинувачень проти учасників українського національно-визвольного руху, які опинилися за кордоном.

У 1964 – 1972 рр. в Канаді та світі набула розголосу справа з спробою СРСР вилучити від Канади видачі відомого бізнесмена та українського громадського діяча Дмитра Куп'яка, якого комуністична влада вважала за військового злочинця. Така вимога радянським урядом ставилася тричі: в 1964 р., 1968 р. та 1970 р.

Ще з початку 1960-тих років радянська влада на Львівщині розпочала збирати інформацію про діяльність Д. Куп'яка та його бойові Служби безпеки (СБ) ОУН в 1944 – 1945 рр. 6 січня 1964 р. органами КДБ при РМ УРСР була порушена кримінальна справа за фактами масового вбивства мирних громадян у 1944 – 1945 рр.

29 липня 1964 р. та 10 грудня 1968 р. було винесено постанови про притягання до кримінальної відповідальності Д. Куп'яка.

20 жовтня 1964 р. Міністерство закордонних справ СРСР надіслало посольству Канади в Москві ноту, в якій вимагало видачі Д. Куп'яка, як військового злочинця<sup>1</sup>. На це канадська сторона відповіла, що немає юридичного обґрунтування для здійснення такої вимоги.

24 червня 1965 р. у Міністерстві Закордонних справ СРСР послу Канади в СРСР було вручено ноту, в якій вдруге вимагалось видати радянському суду Д. Куп'яка<sup>2</sup>. Цього разу до неї додавалися матеріали, зібрані владою Львівщини про участь Д. Куп'яка у вбивствах мирного населення в селах області, з свідченнями громадян, які це підтвердили.

В той час органи КДБ розшукали та заарештували повторно учасників боївки Д. Куп'яка – Володимира Олійника, Андрія Мороза, Павла Чучмана, Степана Чучмана та Леонтія Поцілуйка. Всім їм приписували те, що вони у складі боївки СБ ОУН крайового проводу на Львівщині вели активну боротьбу проти радянської влади та вчинили ряд вбивств мирних громадян. Найважливіші свідчення проти Д. Куп'яка складали зв'язкова між ним та керівником СБ Львівського крайового проводу ОУН Г. Пришляком – С. Сасубовська, та учасник його боївки П. Смага.

У обвинувальному висновку, складеному 7 серпня 1969 р., перелічувалась значна кількість злочинів, які, на думку слідчих, начебто вчинили Д. Куп'як і його бойовики, зокрема:

участь у проголошенні самостійності України влітку 1941 р. та підтримка дій німецької окупаційної влади;

участь влітку 1941 р. у арештах та катуванні радянських активістів (голів колгоспів, членів комсомолу та партії тощо), які залишилися на окупованій німцями території;

терористична діяльність боївки СБ крайового проводу ОУН у 1944 – 1945 рр., вбивства мирного населення, зокрема поляків (всього понад 200 осіб).

Слідству вдалося розшукати фотографію Д. Куп'яка з національним прапором під час урочистостей на фоні німецького прапору з свастикою. У справі було зібрано дуже багато свідчень людей, які особисто знали Д. Куп'яка і засвідчили про його участь у державотворчих спробах влітку 1941 р. та каральних акціях ОУН в 1944 р. Найбільше свідчень подали родичі загиблих мирних громадян, які загинули від рук учасників ОУН або УПА. Вони стверджували, що Д. Куп'як був надзвичайно жорстоким і особисто замучив та вбив десятки людей. Було здійснено розкопки могил загиблих мирних громадян, проведено експертизи, які засвідчили їх насильницьку смерть.

Водночас практично в усіх документах, учасників українського національно-визвольного руху, як завжди, названо “німецько-українськими націоналістами”, “бандитами” і іншими лайливими виразами. Звісно, нічого не вказувалося про діяльність власне радянської влади, яка своїми заходами (депортаціями, арештами та іншими репресіями) налаштувала проти себе місцеве населення.

Сам Д. Куп'як у спогадах заявив, що він, як керівник боївки СБ ОУН, дійсно неодноразово брав участь у бойових діях проти радянських військ і вбивав “червоних комісарів”, де лише міг. Водночас він рішуче заперечив наклепи на свою адресу, і відмовився визнати участь



у масових вбивствах мирного населення. Окремо він наголосив на тому, що УПА намагалася захистити місцеве українське населення від комуністичного терору, а не винищувати його, адже окупаційна радянська влада організувала масові виселення, арешти та інші репресії. Також він відзначив, що як ОУН, так і УПА завжди мали за головну мету створення незалежної Української держави, а це ніколи не подібалося комуністам. Нагадав Д. Куп'як і про активну участь у знущанні над мирним українським населенням спецзагонів НКВС, замаскованих під відділи УПА, та значної частини радянського державного і партійного апарату.

Щодо українсько-польського протистояння у 1942 – 1944 рр., він зазначив, що саме поляки розпочали винищення українського населення у 1942 р. на Холмщині, і якщо ОУН проводила репресивні акції, то вони були лише відповіддю на польські. Таким чином, на його думку, відповідальність за українсько-польський збройний конфлікт на території західноукраїнських земель лежить в першу чергу на польській стороні. Водночас він не відкидав того, що на війні буває всяке, і невинні люди також гинули, не заперечивши прямо своєї участі в каральних акціях ОУН.

Варто зауважити, що діяльність боївки СБ ОУН Львівського крайового проводу ОУН – це лише один з епізодів боротьби між ОУН і УПА та радянською владою, яка тривала і у 1939 – 1941 рр., і після завершення Другої світової війни. Як тепер відомо, це протистояння відзначалося особливою жорстокістю, причому у нього постраждало багато мирного населення. Зважаючи на репресивно-каральну політику радянської влади, важко було очікувати від підпільників гуманності щодо представників радянської адміністрації. Тому не дивно, що після остаточного розгрому організаційної мережі ОУН в середині 1950-х років комуністична влада СРСР з усіх сил намагалася обілити власну діяльність у західноукраїнському регіоні і звалити всю провину за кровопролиття на “українсько-німецьких буржуазних націоналістів”. Між тим видання наукові останніх років яскраво засвідчують, що саме радянська влада вчинила найбільші злочини проти українського народу<sup>3</sup>.

Д. Куп'як відмовився отримати виклик до суду і прибути до Львова, оскільки усвідомлював, що справедливості від радянського суду годі чекати. Тому судовий процес проти учасників боївки СБ ОУН Д. Куп'яка, який відбувся у палаці культури цукрового заводу м. Красне Львівської області з 27 жовтня по 2 грудня 1969 р., пройшов без його участі. До справи було залучено показання 154-х свідків, закликано кореспондентів з усього соціалістичного табору та селян з навколишніх сіл, тому зала на 500 осіб була щодня заповнена. Матеріали кримінальної справи були зібрані у 51 томі. Як і слід було очікувати, вирок суду був суворим: В. Олійник, А. Мороз, П. Чучман, С. Чучман були засуджені до 15 років виправно-трудових таборів, а А. Поцілуйко – до 14

років.

У серпні 1970 р. радянський уряд втретє вимагав видати Д. Куп'яка, але знову отримав відмову. Після завершення судового процесу упорядковані матеріали разом з нотою про видачу Д. Куп'яка знову були надіслані до уряду Канади, але він відмовився його видати, оскільки мій СРСР та Канадою не було угоди про видачу.

У 1970 р. у видавництві “Каменярь” у Львові було видано збірник матеріалів про судовий процес над учасниками боївки СБ Львівського крайового проводу ОУН накладом у 10.000 примірників<sup>4</sup>. Книга мала на меті продемонструвати те, що Д. Куп'як був головним організатором винищення мирного населення Львівщини боївкою СБ крайового проводу ОУН, а сам з награваними грошима втік спочатку до Польщі, а потім – до Канади. Згодом ця книжка була видана у Києві англійською мовою та розповсюджувалася в Канаді.

Сам Д. Куп'як намагався відкинути всі ці обвинувачення, постійно спілкувався з канадськими журналістами і пояснював їм справжні причини боротьби ОУН проти радянської влади, становище українського народу під час радянської та німецької окупації. Статті про його життєвий шлях були опубліковані у значній кількості канадських українських та англomовних газет. Більшість із них позитивно оцінювали його участь в українському національно-визвольному русі. Окрім того, Д. Куп'яка підтримали родина та ряд українських організацій Канади.

За власним зізнанням Д. Куп'яка, перші місяці після жовтня 1964 р. він жив, як на вулкані, не знаючи, що його очікує далі. Однак поступово, отримуючи підтримку від громадськості, він став звикати до свого нового становища. Щоб продемонструвати радянській владі, що він не боїться її погроз та не переховується від суспільства, у 1972 р. Д. Куп'як балотувався кандидатом від канадської прогресивно-консервативної партії на виборах до парламенту Канади у Торонто. Під час передвиборчої кампанії він не оминав нагод пояснити канадській громадськості, частина якої із симпатією ставилася до СРСР, справжній стан речей в Україні Рад, зокрема те, що права людини там не дотримуються і населення є практично безправним. Він посів у своєму окрузі друге місце, набравши 8982 голоси, що на 2162 голоси більше, ніж попередній кандидат з прогресивно-консервативної партії Канади на минулих виборах в цьому окрузі.

Біографія Д. Куп'яка, як учасника ОУН – це типова ілюстрація до життєвого шляху та трагедії багатьох українських родин, які хотіли мирно жити на українській землі, однак вимушені були боротися з окупантами. Його брат загинув в боротьбі з радянською владою в лавах ОУН, батьки були вислані на північ в Сибір, де і загинули.

Куп'як Дмитро Георгійович (Юрійович) народився 6 листопада 1918 р. в с. Яблунівка Кам'янка-Стумилівського повіту на Львівщині, що в 55 км від Львова. Як він зазначає в спогадах, його день народження випадає на шостий день після проголошення Львові Західноукраїнської

народної республіки, тобто народився він у вільній Українській державі. Село Яблунівка не було великим, в ньому було до 130 хат, і станом на 1939 р. жило 1140 людей.

Батьки Д. Куп'яка були малоземельними. Хліба родині вистачало, але на взуття вже треба було заробляти, де лише можна. Перед 1914 р. батьки Д. Куп'яка виїжджали на сезонні роботи до Німеччини. На зароблені гроші вони у 1912 р. збудували хату, і в подальшому займалися переважно сільським господарством. Юрій Куп'як вмів ткати, і цим підробляв для родини.

Під час Першої світової війни Ю. Куп'як був на фронті чотири роки в австрійській армії, а потім ще 7 місяців в Українській галицькій армії. Під час Чортківської офензиви УГА він був поранений в груди, від чого терпів все життя. Дітей він виховував у строгій дисципліні, через що мав сутички з дружиною.

Д. Куп'як мав лише одного брата – Михайла, 1912 р. н., який згодом брав активну участь в діяльності ОУН та УПА. Початкову освіту вони отримали в школі с. Яблунівка. З цих років він згадує, що хоча в школі не було жодного поляка, всі учні вивчали польську мову, а найбільш ненависним предметом для українців була історія Польщі, яка була пронизана зневагою до всього українського.

Після закінчення початкової школи Д. Куп'як мав намір вступити в гімназію, однак у його батьків не було грошей, щоб оплатити навчання. Була ще можливість вчитися в гімназії в Львові, але для цього потрібно було змінити метрику про народження з української на польську, на що він не погодився, вважаючи такий вчинок зрадою свого народу. Протягом наступних кількох років він вимушений був займатися різною фізичною працею (дробленням каміння, вирубкою лісу тощо), а згодом – торгівлею.

Учасником ОУН Д. Куп'як став у 1938 р., коли крайовим проводом було організовано Кам'янка-Бузький районний провід ОУН. До ОУН його залучив керівник цього проводу О. Капій – “Скиба”. За його дорученням Д. Куп'як організував і очолив у с. Яблунівка “п'ятку” ОУН.

30 жовтня 1938 р. Кам'янка-Бузький районний провід ОУН провів демонстрацію в підтримку Карпатської України з проти польськими гаслами. Демонстрація завершилася сутичкою з поляками, внаслідок чого кілька людей отримали фізичні ушкодження. За це 7 листопада 13 учасників акції було заарештовано польською поліцією. 12 листопада арештували і Д. Куп'яка. У поліції його сильно побили, а згодом посадили до Золочівської в'язниці. 16 лютого 1939 р. польський суд засудив Д. Куп'яка на 3 роки в'язниці за організацію демонстрації, а його брата та інших учасників акції було засуджено на різні строки від кількох місяців до 2 років. Згодом всіх засуджених перевезли з Золочева до Білостоцької в'язниці.

Однак довго сидіти у польській в'язниці Д. Куп'яку не довелося. 1

вересня 1939 р. розпочалася німецько-польська війна, і вже 6 вересня Д. Куп'як із іншими в'язнями зуміли втекти з в'язниці і повернулися додому, де вже господарювала радянська влада.

Під час першої радянської окупації західноукраїнських областей Д. Куп'як з осені 1939 р. по квітень 1940 р. працював у районній базі в Бузьку, де мав можливість добре вивчити радянський спосіб життя, оскільки безпосередньо обслуговував у магазині районних працівників партії та НКВС. За його свідченнями, всі товари з магазинів зникли за кілька місяців, бо були викуплені представниками радянської адміністрації і відправлені на Схід. Дуже скоро настав загальний дефіцит товарів. Незважаючи на активну пропаганду радянського способу життя, розпочалися арешти свідомих українських громадян, закривалися національні установи, які функціонували за Польської влади. Розпочалися вивози населення в Сибір.

30 квітня 1940 р. під загрозою арешту Д. Куп'як перейшов в підпілля ОУН, де активно діяв до нападу Німеччини на СРСР 22 червня 1941 р. В той час він виконував обов'язки організаційного референта Кам'янка-Струмилівського повіту ОУН, зустрічався у підпіллі з керівником крайового проводу ОУН І. Клімівим – “Легендою”, керівником окружного проводу ОУН М. Свистуном – “Вороном” та іншими. Значну увагу в той час ОУН приділяла навчанню і пропаганді національних ідей, задля чого Д. Куп'як проводив таємні зустрічі з молоддю у різних селах.

Дуже скоро органи радянської влади вдалися до реалізації принципу колективної відповідальності за українську національну діяльність. 23 травня 1940 р. батько та мати Д. Куп'яка були вигнані з своєї хати і вивезені в Сибір, де і померли відповідно у 1942 та 1947 р.

22 червня 1941 р. розпочалася німецько-радянська війна. ОУН вбачала в ній шанс створити незалежну Українську державу, можливо, навіть під протекторатом Німеччини, на зразок Словаччини чи Хорватії. Після проголошення Самостійності України 30 червня 1941 р. у Львові Д. Куп'як брав участь у оголошенні Акту населенню в різних селах Львівщини. Однак невдовзі виявилось, що німці не мали наміру підтримувати українські державотворчі прагнення. Невдовзі розпочалися масові арешти учасників ОУН. Після арешту німцями керівників ОУН Я. Стецька та С. Бандери, Д. Куп'як, як і більшість підпільників, продовжував приховану національну роботу. Він переїхав до Львова, де вступив на навчання до шестимісячних бухгалтерських курсів в торгівельній школі, а згодом – на однорічний курс вищого ступеня в цій же школі.

Проживаючи у Львові, Д. Куп'як продовжував виконувати різноманітну роботу в організаційній мережі ОУН, працював з молоддю, утримував конспіративну квартиру тощо. Восени 1942 р. він став свідком масових арештів німецьким гестапо членів ОУН(б), зокрема І. Клімівіа – “Легенди”, І. Равлика, В. Лобая, П. Башука і інших. Чимало

учасників ОУН тоді було страчено за антинімецьку роботу.

Д. Куп'як брав участь у забезпеченні спеціальної операції СБ ОУН по визволенню з німецької в'язниці двох членів Центрального проводу ОУН – Дмитра Грицяя – “Перебийноса” та Ярослава Старуха – “Синього”. Саме на його квартирі учасники цієї операції, бойовики СБ ОУН передавалися у німецьку форму. Лише дивом він уник арешту гестапо, яке швидко дізналося про його квартиру і влаштувало там засідку. Згодом, за розпорядженням керівника СБ ОУН Львівського крайового проводу ОУН Григорія Пришляка – “Мікушки”, Д. Куп'як працював над упорядкуванням архіву ОУН, робив копії зі звітів та іншої документації для їх подальшого зберігання та використання.

Після упорядкування архіву Д. Куп'як на доручення проводу ОУН організував боївку з 20 осіб, яка повинна була виконувати функції охорони керівників підпілля на зв'язкових лініях. Разом з цією групою він супроводжував керівника УПА-Захід В. Сидора – “Шелеста”, військового референта УПА по Львівській області Володимира Рудого – “Аркаса” та інших. Він був свідком розстрілу командира сотні УПА Володимира Олійника – “Орла”, засудженого військовим трибуналом УПА за співпрацю з німцями. Судячи з усього, в той час його боївка також виконувала і каральні функції.

Підпілля ОУН довго і серйозно готувалося до повернення радянської влади, прагнучи підняти національну революцію. Після приходу Червоної армії влітку 1944 р. Д. Куп'як знову зібрав свою боївку і перевів її на нелегальне становище у ліси. В той час в Західних областях України укріплювалася радянська влада, причому в першу чергу створювалися військкомати, районні відділи НКВС та відділи заготівлі продуктів. Також активно діяла УПА, яка намагалася проводити боротьбу проти комуністичного режиму, вважаючи його головним ворогом українського народу.

Д. Куп'як брав участь у значній кількості акцій ОУН і УПА, спрямованих проти комуністичної влади. Особливої уваги заслуговує збройний напад на районний центр Радохів Львівської області навесні 1945 р. Внаслідок цього нападу, за даними Д. Куп'яка, було вбито 24 працівника радянських органів, та звільнено з в'язниці понад 200 українців. Взимку 1944 – 1945 рр. НКВС були проведені масові операції проти українського національно-визвольного руху. Проте, незважаючи на численні жертви підпілля, повністю ліквідувати ОУН і УПА їм не вдалося.

1 травня у бою із загonom НКВС був смертельно поранений розривною кулею брат Д. Куп'яка – Михайло Куп'як – “Генерал”. Він помер через кілька днів по дорозі до Львівського госпіталю. Тоді ж його поховали на цвинтарі в Яблунівці. Однак через певний час комуністична адміністрація дізналась про місце його поховання, викопала труп та викинула на поїдання воронам.

Радянська влада вживала різноманітні заходи для ліквідації україн-

ського руху. В травні 1945 р. Д. Куп'як став свідком діяльності легендарної "Волинської сотні" УПА, яку зорганізувало НКВС для винищення підпілля. Завдяки пильності повстанців ця сотня була своєчасно виявлена і її дії не принесли значної шкоди.

Після закінчення війни в УПА відбулася реорганізація. Більші відділи (загони та курені) були розформовані у невеликі відділи та сотні, і інші підрозділи. В цілому підпілля перейшло до ще більш законспірованих форм діяльності. Оскільки Д. Куп'як добре знав польську мову, то він отримав завдання Проводу ОУН з фальшивими документами легально, як репатрійований поляк, переселитися до Західної Польщі та чекати вказівок від керівництва. Кілька бойовиків його групи були легалізовані в Львові, а ще троє – Михайло Горбач – "Зелений", Михайло Поцілуйко – "Неситий" і Михайло Мартинюк – "Рак" також виїхали до Польщі.

Наприкінці жовтня 1945 р. Д. Куп'як, маючи фіктивні документи на ім'я поляка Владислава Бродзяка, приїхав до Львова, два рази пройшов відповідну прикордонну перевірку та виїхав залізницею у Польщу. Прибувши в м. Вроцлав, він отримав призначення на роботу від Центральної Фабрики Тканин до невеликого міста Лібав (Любавка), яке знаходилося на кордоні Польщі та Чехословаччини. Там він працював відповідальним за канцелярію однієї з ткацьких фабрик, на якій в основному працювали чехи, німці та поляки.

Згодом Д. Куп'як з метою прикриття своєї справжньої біографії став членом Польської соціалістичної партії і організував її ланку на своїй фабриці. Його було обрано секретарем Спілки робітників текстильної промисловості в місті Лібавка, що для звичайної людини в нормальних обставинах було б чудовим стартом кар'єри. Однак він побоювався, щоб його на людних зібраннях не впізнали представники Ужонду Безпеченства (УБ), які в той час проводили активний розшук українців. Одного разу, перебуваючи у відраядженні, він зустрів поляка, який знав його ще з його участі в ОУН в 1938 р., але зумів своєчасно втекти.

Поступово Д. Куп'як дійшов до висновку, що у Польщі йому залишатися далі було небезпечно. Зв'язок з проводом ОУН тоді вже був перерваний, і він мусив діяти самостійно. 12 травня 1946 р. він іще з двома особами перейшов кордон між Польщею та Чехословаччиною, полишивши легальне життя у Польщі. На потязі вони перетнули Чехословаччину і приїхали до кордону з Баварією. Оскільки чехословацько-німецький кордон дуже уважно охоронявся прикордонниками, переходити його треба було обережно і швидко. Незважаючи на значну втому, дощ та пересічену місцевість, Д. Куп'як зумів подолати і цей кордон та опинився у Західній Німеччині. За враженнями Д. Куп'яка, кордон, який так пильно стерегли прикордонники, був не лише кордоном між двома окремими країнами, але і між двома світами. По одній стороні була система брутального насильства над людиною і її гідніс-



тю, а по другій – право людини охоронялось державним законом.

Приїхавши до Мюнхена, Д. Куп'як відновив зв'язки з учасниками ОУН. Він був прикро вражений серйозними протиріччями між різними українськими партіями в Німеччині, причому не стільки їх ідеологічними розбіжностями, скільки різкою і подекуди грубою формою дискусії та взаємними образами. Найбільше в той час між собою сперечалися ОУН (б) та ОУН (м).

У кінці серпня 1946 р. Д. Куп'як переїхав до американської зони окупації Німеччини у український табір в м. Госляр, в якому тоді жило 300 осіб. Тоді ж він нав'язав зв'язок із переселенцями зі свого села, які вже давно жили в Канаді, і отримував від них матеріальну допомогу. Згодом його родич Петро Політило запропонував йому переїхати в Канаду назавжди, і Д. Куп'як подав необхідні дані для оформлення відповідних документів, хоча сам сумував за Батьківщиною і сподівався повернутися туди.

У 1947 р. Д. Куп'як приїхав на сезонні роботи до Англії, де працював у одному з південних графств на роботах, оплачуваних англійським міністерством рільництва у різних господарів. 5 червня 1948 р. він на пароплаві “Алберта” перетнув Атлантичний океан і прибув до Канади, де оселився у селищі Вільна неподалік Едмонтону у П. Політила. Останній мав 160 акрів землі і був фермером, допомагаючи грішми становленню українського громадського життя в Канаді. Д. Куп'як одразу ж став працювати у його підприємстві. Згодом Д. Куп'як вирішив, що йому потрібно створити власне підприємство. Протягом 1950 – 1960 рр. він поступово поліпшував свій статок, працюючи в сфері торгівлі. У 1953 р. він одружився, і в 1956 р. разом з дружиною Стефанією переїхав до Торонто, де купив невеликий ресторан “Юніті грілл”. Оскільки в той час він брав активну участь в громадському житті українців, то поступово розширював сферу своїх контактів. Йому спало на думку збудувати великий український ресторан, у якому могли б відбуватися зібрання українців. Ця ідея знайшла підтримку і у інших членів української громади. В 1960 р. Д. Куп'як придбав ресторан “Mayfair Inn”, біля якого збудував нове велике приміщення на 450 місць. Будівельні роботи та праця в ресторані вимагали багато часу, через що доводилося працювати по 12-15 годин щоденно.

Починаючи з 1964 р. радянський уряд добивався від уряду Канади видачі Д. Куп'яка до СРСР, вважаючи його за військового злочинця. Однак Д. Куп'як відкинув всі ці звинувачення і розповів канадській пресі правду про діяльність ОУН та УПА і їх справжні прагнення, в першу чергу – створення Самостійної Соборної Української Держави і боротьбу проти її окупантів. У 1972 р. Д. Куп'як продав ресторан “Mayfair Inn”, який оцінювався у 300.000 доларів, іншим власникам, і зважаючи на стан здоров'я, відпочивав та працював на власній фермі. Друзі вмовили його написати спогади, щоб його згадували не лише за матеріалами, виданими в СРСР. Його книга “Спогади нерозстріляно-

го” була опублікована у 1991 р. в Торонто, а у 1993 р. була перевидана у львівському видавництві “Каменяр”<sup>5</sup>.

Д. Куп’як помер у Канаді після тривалої важкої хвороби 13 червня 1995 року. Його особиста бібліотека була передана з Канади до м. Буська та с. Яблунівки.

**Примітки:**

<sup>1</sup> Известия. – № 254 (14724). – 24 жовтня 1964 р.

<sup>2</sup> Известия. – № 150 (14929). – 27 червня 1965 р.

<sup>3</sup> Див.: Західня Україна під большевиками. IX. 1939 – VI. 1941. Збірник / За ред. М. Рудницької. – Нью-Йорк, 1958. – 494 с.; Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. – Кн. 1. – АН України, Ін-т Українознавства, Львівське відділення Ін-ту укр. археографії та ін. Львів: Просвіта, 1993. – 800 с.; Кн. 2. – Наук.-дослід. центр історії нац.-визв. змагань України. Львів: гал. вид. спілка, 1997. – 664 с.; Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років (до 50-ти річчя операції “Вісла”) / Упоряд. Ю. Сливка. – Львів: Інститут українознавства імені І. Крип’якевича НАН України, 1998. – 132 с.; Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні, 1917 – 1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х кн. Кн. 1. – Іван [Григорович] Білас. – Київ: Либідь: Військо України, 1994. – 432 с.; Рубльов О., Черченко Ю. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції. 20-50-ті роки XX ст. – К.: Наукова думка, 1994. – 350 с.

<sup>4</sup> Розплата. Документи і матеріали судового процесу над групою бандитів ОУН. – Львів: Каменяр, 1970. – 170 с.

<sup>5</sup> Куп’як Д. Спогади нерозстріляного. – Львів: Каменяр, 1993. – 432 с.

## КУЛЬТУРА, МИСТЕЦТВО, ЛІТЕРАТУРА

ІГОР СТЕБЕЛЬСЬКИЙ  
Віндзорський університет  
Віндзор, Канада

### ЗА УКРАЇНСЬКУ КУЛЬТУРУ: ДО ДЖЕРЕЛ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ АСОЦІАЦІЇ ДІЯЧІВ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Моя стаття торкається спілки людей, які мали не малий вплив на культурно-освітнє життя української громади західної діаспори. Їх головна ціль була плекати українську культуру, поширювати її крізь культурно-освітню діяльність і таким чином протидіяти асиміляції на поселеннях, боронити репресованих діячів української культури на рідних землях та боротися з русифікацією в Україні. Асоціація давала членам верву до творчої, культурно-освітньої та громадсько-політичної праці.

Проблеми, котрі турбували членів асоціації у діаспорі, є і тепер дуже актуальними в Україні. Імперські зазіхання Росії на незалежну Україну продовжуються. Через її п'яту колону, вона наполегливо старається вдержати, утвердити і вкорінити російську мову і культуру в Україні. Ослаблений стан української культури і мови в Україні, особливо на сході і півдні, хвилює немало совісних душ української творчої інтелігенції та патріотичних громадян України. Тому інформація про асоціацію діячів української культури може бути корисним предметом розшуків та натхнення до праці для бажаючих в Україні. У цій статті я наведу джерела про діяльність членів асоціації діячів української культури.

**Загальні штрихи.** Асоціація діячів української культури, за описом надрукованим у 1984 році в англomовній Енциклопедії України<sup>1</sup>, є спілкою українських письменників, мистців, акторів, журналістів та науковців за межами України. Вона зорганізована діячами української культури, які спілкувались політично з організаціями Українського Визвольного Фронту. Асоціація має національні організації в ЗСА і Канаді та представництва у Західній Європі, Аргентині та Бразилії. Має поверх 100 членів. Видала два збірники під назвою *Естафета* (Нью-Йорк; Торонто, 1970, 1974), та видає неперіодичний журнал *Терем* (Детройт / Дірборн, 1962) і місячний додаток "Література і Мистецтво" в тижневій газеті *Гомін України* (Торонто). Виконавче бюро міститься в Торонті під керівництвом Богдана Стебельського.

За двадцять років багато змінилося. Провідні члени відійшли у ві-

чність, а молодих членів не прийшло на зміну. Богдан Стебельський помер 27 липня 1994 р., а його дружина, яка перебрала працю голови та неповночасного редактора сторінки “Література і Мистецтво”, ослабла і упокоїлася 6 червня 2002 р. На засіданні АДУК в Торонті не нашлося охочих перебрати естафету і нести громадський хрест провадити організацією. Виконавче бюро і асоціація, як така, перестали існувати у 2002 р. Залишилися публікації як свідки великої бувшої праці. Творчість та публіцистика діячів української культури по змозі продовжується одиницями в інших споріднених організаціях та публікується в існуючих газетах та журналах. Таким чином, місячний додаток “Література і Мистецтво” вже не має свого редактора, але виходить під наглядом сучасного головного редактора газети *Гомін України*, Олега Романишина, під патронатом досвідного інституту “Україніка”. Електронна пошта редакції газети *Гомін України* є [homin@oaaibn.com](mailto:homin@oaaibn.com)

**Початок і ціль АДУК.** На підставі хроніки в першому числі *Естафета АДУК*, асоціація постала в Торонті (Канада) 6 червня 1965 р.<sup>2</sup> Мотивуючим чинником була маніфестація діячів української культури під гаслом “На захист української культури і народу”. До складу управи увійшли Степан Таламай, В’ячеслав Давиденко, Михайло Дмитренко, Іван Ковалів, Юрій Крохмалюк-Тис, Євген Курило, Роман Кухар, Володимир Ласовський, Григор Лужницький, Антін Малюца, Фотій Мелешко, Орест Павлів, Ірина Пеленська, Михайло Сосновський, Богдан Стебельський, Юрій Стойко, Михайло Черешньовський і Микола Чировський. Управу очолив Михайло Кушнір. Через п’ять років, на першому з’їзді АДУК в Нью-Йорку був вибраний на голову Богдан Стебельський<sup>3</sup>.

За словами редактора *Естафети*, Б. Стебельського<sup>4</sup>, АДУК є понадпрофесійним ідейним об’єднанням творчих людей усіх галузей культури, що обстоюють принцип суверенності і підметності української нації, і духової самобутності – світогляду, культури та державності. АДУК прагне зберегти природну та органічну лінію розвитку української культури, щоб на її базі плекати і розвивати духовий клімат для національного світогляду, що ідейно насажує український наріз у боротьбі за самостійність і державність. АДУК стимулюватиме розвиток і ріст усіх родів української духової культури, а зокрема для поповнення тих прогалін у розвоєвій тягlostі культурних надбань, що їх заподіяв окупант в Україні.... АДУК буде протидіяти процесам ворожої окупації в серцях і мізках української людини. Поборюватиме шкідливі для національної самобутності, політичної підметності і моралі впливи чи то окупантів в Україні чи носіїв і пропагаторів матеріалізму та космополітизму серед українців у діаспорі. Для названих цілей АДУК організовуватиме свої відділи і делегатури в країнах поселення українців Америки і Європи та видаватиме періодичні видання, твори мистецтва та науки, організуватиме з’їзди членів, конференції та окремі творчі виступи.

До якої міри була досягнена вище намічена мета, можна оцінити з хроніки, звітів з'їздів, описів конференцій та окремих творчих виступів, як також видання творів мистецтва і науки.

**Організаційні справи, з'їзди та конференції.** Про організаційні справи, з'їзди та конференції можна довідатися з репортажів у газеті *Гомін України*. Зібрані підсумки через кілька років знаходяться в частині "Хроніка" в двох числах *Естафета*. Тут також можна довідатися про особи та їх організаційні ролі в АДУК.

Ось в першому числі *Естафета* є короткі звіти про заснування відділів АДУК у Нью-Йорку (1967) та Філядельфії (1969). Там також є нотатки про діяльність споріднених організацій: Об'єднання Мистців Українців в Америці (Нью-Йорк) та Українська Спілка Образотворчих Мистців у Канаді (Торонто).

У другому числі *Естафета* є обширний звіт про Перший З'їзд АДУК (Нью-Йорк, 30-31 травня 1970) та його резолюції, та звіти діяльності відділів АДУК у Нью-Йорку, Північному Нью Джерзі, Філядельфії, Детройті, Бофало, Монтреалі, Торонті, Вінніпегу, Едмонтоні. Хроніка закінчується звітом про діяльність головної управи АДУК. Там описана діяльність голови АДУК, включно з його поїздками до Європи (Мюнхен, Брюссель, Лондон), Аргентини (Буенос Айрес), ЗСА (Чикаго, Нью Йорк) та різних міст Канади, зустрічами з творчими та впливовими людьми, публічними виступами. Внаслідок цих поїздок, у ЗСА та Канаді були зорганізовані відділи АДУК, а в країнах Європи та в Аргентині свої делегатури. Окрім того, багато справ велося кореспонденцією.

Другий і Третій Міжкрайові З'їзди АДУК відбулися в Торонті у 1979 і у 1988 році. На кожному Міжкрайовому З'їзді, на котрих учащали делегати всіх складових відділів, був переобраний головою АДУК Богдан Стебельський, виконуючи свої обов'язки голови Асоціації повних 24 роки.

Після смерті Богдана Стебельського та його дружини, Аріядни, листування голови з відділами, поодинокими членами, та визначними особистостями, як Дмитро Донцов та Володимир Кубійович, було передано до Державного Архіву Канади (National Archives of Canada), в Оттаві. Про фонди з української тематики (які також включають фонди Донцова та Кубійовича), слід звертатися до архівіста, Мирона Момрика в Оттаві (його електронна адреса є [mmomryk@archives.ca](mailto:mmomryk@archives.ca)).

**Творчі виступи.** Творчі виступи членів АДУК відбувалися при різних okazіях і не все реклеямувалися як виступи членів АДУК. Образотворчі мистці брали участь у спільних чи поодиноких виставках своїх творів, іконописці розмальовували Українські церкви, графіки приготовляли обкладинки для книжок, оформлення для збірних фото випускників шкіл або написи на маніфестації чи концерти, різьбарі та архітекти ставили пам'ятники визначним постатям історії України, артисти музики чи драми виступали на громадських концер-

тах. Мовознавці, мистецтвознавці, музикологи та інші науковці виступали на різних наукових конференціях.

Багато з членів АДУК займалися культурно-освітньою діяльністю крізь виховну працю в молодіжних організаціях, як Пласт або Спілка Української Молоді, або крізь учительську працю в українських рідних школах, які звичайно мали лекції в суботу. Відмічення важливих роковин були okazji для величавих концертів, де виступали учні, підготовані стараннями членів АДУК. Наприклад, в Торонті Аріядна Стебельська режисувала драми за метою Леся Курбаса і поставила, між іншими, Лесі Українки “Орфееве чудо”, та “Грішниця”, і Тараса Шевченка “Великий льох” і “Неофіти”. Сцену та костюми, звичайно, приготували і ролі в драмах переважно грали учні Курсів Українознавства ім. Юрія Липи. У Вінніпегу член АДУК Наталка Леонтович Башук зорганізувала і провадила дитячий театр “Перепелички”.

Про події, де брали участь члени АДУК, звичайно, писали у різних газетах, особливо в газеті *Гомін України*. Особливо цінним узагальненням праці членів АДУК можна найти у статті Богдана Стебельського під псевдом Василь Ткаченко, “Асоціація діячів української культури”, у річнику *Альманах “Томону України”* 1991<sup>5</sup>. Там подано важніші конференції, мистецькі виставки, публікації та відгук на них у Радянській Україні до 1990 року.

**Видання творів мистецтва і науки.** Видання творів мистецтва були різного характеру. Інформативні нотатки, звичайно, містилися у газеті *Гомін України* під хронікою; статті аналітичного характеру з ілюстраціями та поезії являлися під редакцією Д-ра Богдана Стебельського в місячній додатку “Література і Мистецтво” або в річнику *Альманах “Томону України”*, (Торонто: Видавництво “Гомін України”, 1948). Аналітичні статті та вірші членів АДУК також появлялися в журналі *Визвольний Шлях: Суспільно-політичний і науково-літературний місячник* (Лондон: “Українська Видавнича Спілка”, 1947).

Журнал *Естафета* являвся всестороннім виданням АДУК. У ньому містилися статті про мистецтво, літературу і критику; твори у розділах під назвами поезія, проза і драма; розвідки під назвою галерія творчих людей, огляд книжок і рецензії; есеї під рубрикою проблеми і дискусії; і хроніка діяльності АДУК. Вийшли тільки два числа *Естафети*, у 1970 та у 1974 роках.

Особливо цікавими і роздумливими розвідками являються Михайла Кушніра “Дерсоналістична критика” та Аріядни Шум (Стебельської) “Техне” чи “колакейя”<sup>6</sup>. Кушнір заглиблюється в питання ролі творчих людей – від одної крайності, як зняряддя устрою, системи, кляси, чи суспільства, до другої крайності, як індивідуалістичному творцеві, романтичному магові, який перед ніким і нічим не відповідальний – та знаходить обміркований ідеал у персоналістичній критиці. Шум (Стебельська) черпає клясичних філософів, як також Шевченка, Франка і



Лесі Українки в задумі над тим, що надає духовий ріст людині.

Особливе місце у виданні творів членів АДУК займав журнал *Терем*<sup>7</sup>. Під довголітньою редакцією письменника Юрія Тиса (Крохмалюка), з початку (від 1962 до 1975 року) журнал являвся як видання Інституту Української Культури у місті Детройті; опісля він являвся як видання АДУК у сусідньому місті Варрен. Кожне число журналу *Терем* було присвячене одній окремій суцільній темі: у 1962 р. про археолога Я. Пастернака; у 1966 про післявоєнну сучасну Українську літературу в діаспорі; у 1968 р. про образотворчого мистця М. Дмитренка; у 1971 про письменника Б. Нижанківського; у 1975 р. про графіка Я. Гніздовського; у 1979 р. про письменника В. Барку; у 1981 р. про образотворчого мистця Л. Гуцалюка; у 1982 р. про письменника З. Тарнавського; у 1984 р. про письменника Г. Лужницького; і в 1990 р. про образотворчого мистця та мистецтвознавця С. Гординського<sup>8</sup>.

Деякі наукові праці членів АДУК, які одночасно були членами Наукового Товариства ім. Шевченка, появлялися у виданнях Канадського Наукового Товариства ім. Шевченка. Ключеве видання, яке віддзеркалювало дух і напрям праці членів АДУК був *Збірник матеріалів наукової конференції К НТШ в обороні української культури і народу*<sup>9</sup>. Тут перелік тем праць і їх авторів: "Наука і політика" (Є. Вертипорох), "Відновлена українська держава та советська Росія" (М. Стахів), "Московський геноцид-народовбивство" (Л. Шанковський), "Положення жінки і дитини в УССР" (І. Пеленська), "Українська молодь в СССР" (М. Кушнір), "Українська наука в СССР" (М. Чировський), "Українська література і московська культурна політика на Україні" (Б. Романенчук), "Злиття націй в СССР" (В. Давиденко), "Большевицьке переслідування Православної і Католицької Церкви в Україні" (Г. Лужницький), "Соціалістичний реалізм у літературі і мистецтві" (Б. Стебельський).

Варто підкреслити, що цей збірник, і особливо статті Б. Стебельського, викликали гостру критику в УССР. Обширні коментарі появилися в статті Костя Гуслистого і Лариси Демиденко під заголовком "Розквіт української радянської культури і націоналістичні вигадки" у журналі *Народна творчість та етнографія* (Київ: ч. 6, 1970). Про цю реакцію та ролю К. Гуслистого у встановленню пам'ятників Леніну та введенні нових звичаїв та обрядів в Україні описав Б. Стебельський в *Естафеті*<sup>10</sup>.

Збірник праць Богдана Стебельського, довголітнього голови АДУК та К. НТШ, становить його широкий діяпозон зацікавлень у науці, літературознавстві та мистецтвознавстві<sup>11</sup>. Його перша по порядку стаття, "Українська культура – джерело самобутності і світогляду українського народу", представляє його кредо, яке віддзеркалює його наполегливу працю у провіді АДУК та НТШ.

Наступний збірник наукових праць К. НТШ містив переважно літературознавчі статті аналітичного характеру. Із них, 12 належало

Олександрі Копач, одна Олегові Романишину, і аж 23 Аріядні Стебельській. Були також статті з історії релігії (Петро Біланюк), про образотворчого мистця Михайла Мороза (Б. Стебельський) та про перспективи книжки в діаспорі (Василь Верига). Все ж таки, провідна стаття Б. Стебельського, “НТШ у Канаді – пляни і праця”, включає напямні для дальшої наукової праці в різних галузях гуманістичних та суспільних наук на користь України<sup>12</sup>.

**Заклучення.** Асоціяція діячів української культури стимулювала членів до розвитку особистої творчості та сприяла вивченню народних традицій та розвитку стилів українського народного та елітного мистецтва. Вона надавала авторитет солідним науковим підходом до аналізу та критики мистецьких творів. Вона надавала снагу своїм творчим членам до праці в культурно-освітній та громадсько-політичній діяльності для блага українського народу.

Сьогодні Україна ще не пододала русифікації. П’ята колона не піддається у підривній праці. Треба працювати над підвищенням авторитету української культури у всіх її аспектах: мови, мистецтва і науки. Тоді росіяне явно відчують, що Україна не Росія.

### **Примітки:**

<sup>1</sup> Association for the Advancement of Ukrainian Culture // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto: University of Toronto Press, 1984 – 2001. – Vol. I. – P. 130.

<sup>2</sup> Асоціяція діячів української культури // Естафета АДУК: журнал літератури, мистецтва, науки і критики. – Нью-Йорк; Торонто: Видавнича Спілка “Гомін України”, 1970. – Ч. 1. – С. 246.

<sup>3</sup> Перший з’їзд асоціації діячів української культури // Естафета: збірник АДУК. – Нью-Йорк; Торонто: Видавнича Спілка “Гомін України”, 1974. – Ч. 2. – С. 301.

<sup>4</sup> Асоціяція діячів української культури // Естафета: збірник АДУК: журнал літератури, мистецтва, науки і критики. – Нью-Йорк; Торонто: Видавнича Спілка “Гомін України” 1970. – Ч. 1. – С. 246.

<sup>5</sup> Ткаченко Василь (псевд.). Асоціяція діячів української культури // Альманах “Гомону України” 1991. – Торонто: Видавнича Спілка “Гомін України”, 1991. – С. 175-186.

<sup>6</sup> Про мистецтво і критику // Естафета: збірник АДУК: журнал літератури, мистецтва, науки критики. – Нью-Йорк; Торонто: Видавнича Спілка “Гомін України”, 1970. – Ч. 1. – С. 5-29.

<sup>7</sup> Терем: проблеми української культури. – Детройт: Інститут Української Культури, 1962 – 1975; Варрен: Асоціяція Діячів Української Культури, 1979 – 1990.

<sup>8</sup> Terem // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto: University of Toronto Press, 1984 – 2001. – Vol. V. – P. 193.

<sup>9</sup> Канадське Наукове Товариство ім. Шевченка // Збірник матеріалів наукової конференції К. НТШ в обороні української культури і народу

/ Ред. Є. Вертипорох, Б. Стебельський. – Торонто: Друкарня Видавничої Спілки “Гомін України”, 1966. – Ч. 7.

<sup>10</sup> Наші “Критики” з позицій московського народоббивства // Естафета: збірник АДУК. – Нью-Йорк; Торонто: Видавнича Спілка “Гомін України”, 1974. – Ч. 2. – С. 297-300.

<sup>11</sup> Канадське Наукове Товариство ім. Шевченка. – Том XXXII. Богдан Стебельський. Ідеї і творчість: збірник статей та есеїв / Ред. О. Копач. – Торонто: Друкарня Видавництва Спілки “Гомін України”, 1991.

<sup>12</sup> Канадське Наукове Товариство ім. Шевченка. – Том XXXII. Збірник наукових праць Канадського НТШ / Ред. Б. Стебельський. – Торонто: Друкарня Видавництва Спілки “Гомін України”, 1993.

ОКСАНА БОЙКО

*Кременчуцький університет економіки, інформаційних технологій і управління*  
Кременчук

### РЕЛІГІЙНІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ ЛЕОНІДА МОЛОДОЖАНИНА (СКУЛЬПТУРА, ІКОНИ, ВІТРАЖІ, МОЗАЙКА)

*Талант – зірка душі мистця.* Леонід Молодожанин народився 1915 року 15 січня в місті Полонному (тепер Хмельницької області) в сім'ї гончара. За словами самого Леоніда Молодожанина, він “всмоктав глину” разом з молоком матері. Любов до створення пластичних форм стала часткою його ества і визначила життєвий шлях. Період навчання майстерності скульптора супроводжувався складними історичними подіями, тож закінчити повний курс в Ленінградській Академії мистецтв у класі скульптури під керівництвом професора Матвія Манізера, не вдалося. Ще юнаком Леоніда разом з іншою молоддю було вивезено до Німеччини на тяжкі роботи. І навіть в такій скрутій врятувала його незмінна зірка творчості – талант. Знайомство з Ернстом Шüle вивело Леоніда на новий щабель творчого зростання. Дуже скоро Леонід Молодожанин переїжджає до Відня до майстерні скульптора Вільгельма Франса, який був щиро здивований високим рівнем майстерності юнака з України... Потім було навчання в Берлінській Академії і незабутня зустріч з майбутньою дружиною Маргарет Шолтес. Та сувора повоєнна Європа дарує унікальну зустріч з колишнім гетьманом України Павлом Скоропадським, який у відвертій розмові порадив молодому подружжю “своєчасно змотувати вудки” і вибиратися з Німеччини за океан у Канаду, де мешкає багато українців і вони добре розбудовують своє національне життя. Згодом Леонід і Маргарет так і вчинили, оселившись у Вінніпезі (штат Манітоба), де мешкають і до сьогодні. Найбільшою нагородою і визнанням для скульптора за багаторічну

працю став “Сад скульптур Лео Мола”, відкритий 18 червня 1992 року в Ассінбай – парку за підтримки мера міста Вінніпега. Цей музей під відкритим небом зібрав всі скульптурні твори Лео Мола, та далеко не все, що було створено майстром за життя. Адже крім скульптур, є ще керамічні твори, живописні полотна, мозаїка, вітражі та безліч графічних замальовок, ескізів.

*Сакральні образи та їх модифікації.* Серед багатого доробку Маєстро левову частку займають твори сакрального характеру та скульптурні портрети релігійних діячів: це кілька стильових модифікацій портретів Патріарха Йосипа Сліпого; прекрасна галерея образів Римських пап Івана XXIII, Павла VI й Івана-Павла II, що виконані для Українського Католицького Університету ім. Св. Климента в Римі; Філадельфійський пам’ятник митрополиту Андрію Шептицькому та портрет митрополита Іларіона Огієнка; символом страждання за християнську віру є відлита в бронзі вражаюча постать Падре Піо. Та не тільки римських першоієрархів вирізьблював мистець. Коло його інтересів сягає історії духовності давньоруської доби. До ювілею хрещення Київської Русі-України з’явилися медальйони з барельєфним зображенням святих Ольги й Володимира, скульптура Анни Ярославни – як втілення мудрості й краси, пам’ятник князю Володимирі. Оригінальна монументальна композиція, в котрій зійшлися античність і сучасність, це “Викрадення Європи”. Модерні ремінісценції зустрічаємо у таких творах Лео Мола, як абстрактна композиція “Розп’яття”, виконана в техніці ручного кування; барельєфний образ Прометея на мармуровій плиті поруч з вашингтонським пам’ятником Тарасу Шевченкові. Серед галереї сакральних образів окремим стовпом стоїть скульптура пророка Мойсея, в котрій висока майстерність поєдналась з оригінальним авторським баченням.

Обдарована Богом людина унікальна в усіх своїх проявах. Тому нас не дивує, що крім скульптурного жанру, Леонід Молодожанин успішно працював у жанрі монументального живопису, виконавши прекрасну серію вітражів для церков Канади, зокрема 12 вікон та вікно – розенда для катедри Св. Володимира і Св. Ольги, також вітраж “Таємна Вечеря” трикутної форми для Об’єднаної церкви в Вінніпезі. Рідкісною для східного християнства за своєю композицією є монументальна мозаїка “Свята Трійця” для Святотроїцького собору (Вінніпег), яскраво виражений христологічний характер якої вражає своєю глибиною і величиною.

В авторській колекції мистця зберігаються численні ескізи ікон, що давно стали невід’ємною часткою Божественної літургії в багатьох церквах Канади. Та враховуючи надзвичайну цінність часу, докладно зупинитися на кожному творі неможливо. Тому серед усіх розглянемо ті, котрі вирізняються оригінальною авторською ідеєю, своєрідною манерою виконання, осяяні світлом творчої особистості скульптора і зберігають непідробний гуманізм, відкритість Всесвіту (що споконвіку

було характерною рисою українського народу).

**Папа римський Іван-Павло II. Історія створення серії портретів.** 1978 року після раптової смерті Івана-Павла I, було обрано нового папу – польського кардинала з Кракова Кароля Войтилу, найменованого Іваном-Павлом II. Вперше за всю майже двохтисячолітню історію Римо-Католицької Церкви її головою було обрано слов'янина. Одним з виявів позитивного ставлення українців до нового папи було замовлення патріархом і кардиналом Йосифом Сліпим Лео Молові поясного портрета Івана-Павла II. Це замовлення надійшло скульпторові під час його приїзду до Італії 1979 року. Скульптор погодився. Папа часто зустрічався з віруючими на майдані святого Петра, влаштовував загальні аудієнції для паломників. Саме там скульптор бачив папу зблизька, спостерігав за його усміхненим обличчям, привітною манерою розмовляти з людьми. Багаторічний досвід портретиста, натренована пам'ять зауважувати найістотніше з того, що потрібно зафіксувати й відобразити у скульптурному портреті, допомогли йому в роботі над твором без потреби, аби брати сеанси моделювання з натури. Пізніше, коли портрет було завершено, і його могли оглянути люди, рідко хто з них утримався від захоплення схожістю портрета до живою Івана-Павла II з його відкритістю, зверненістю до люду, з його усмішкою усім обличчям. Молодожанин створював свої портрети після коротких сеансів роботи з натури або ж на основі фотографії чи інших зображень. Розмова з людиною, портрет котрої мав виконувати, давала майстрові часом більше візуальної інформації, ніж години неперушного сидіння її під час сеансів.

За формою виконання портрет папи Івана-Павла II належить до ретельно деталізованих портретів з гладенькою манерою ліплення. В подібній манері Лео Мол виконував раніше портрети Павла VI, Івана XXIII, кардиналів Сліпого й Тіссерана. Цю манеру, зорієнтовану на стиль класицизму, можна було б назвати “католицькою”, її характеризує цілковите виключення пливких і гострих форм. Шкіра обличчя гладенька, але гладкість не доведена до полірування; у ній помітна шершавість, свій вишуканий рельєф. І це добре, бо уподібнює такого роду гладкість до природного вигляду шкіри. Одяг теж трактується гладко, проте деталі – без надмірної витонченості, шершавість проступає ще виразніше, ніж на обличчі. Скульптор потрактував одяг Івана-Павла II дрібними наліпами кульок, які зверху прогладжені різцем. Така поверхня створює форму, яка імітує фактуру тканини і не дає полисків. Передав Лео Мол накладені та вишиті орнаменти на тканині.

З цього портрета Івана-Павла II Лео Мол зробив чотири відливи в бронзі, котрі зберігаються в Українському Католицькому Університеті в Римі, в музеї Ватикану, в одному з музеїв у Німеччині і в особистій збірці Молодожанина у Вінніпезі.

**Скульптура в Альтотингу.** Паломництва папи Римського Івана-Павла II в різні країни світу, зокрема його історичне відвідання Німеч-

чини 1980 року, лягло в основу статуї Лео Мола для містечка Альтотінг, розташованого в найпівденнішій приальпійській частині Баварії. Тож саме там папа вклонився пресвятому образу, що має серед баварців назву “чорної Мадонни”. Факт вшанування папою образу Богородиці не пройшов повз увагу відомого в Баварії чернечого “Товариства св. Діви Марії”, яке й вирішило увічнити цю подію, встановленням бронзової статуї папи біля каплиці Марії Магдалини, звернувшись з таким проханням до Лео Мола. Отож, власне, концепцію “папи усіх народів Христа” автор узяв за основу пам’ятника в Альтотінгу. А портретна частина вже була готовою. На якісь міліметри скульптор змінив малюнок очей, – адже погляд у монументальній скульптурі мав бути спрямований у далечінь і охоплювати великі обшири. В одязі єпископа, у високій (прикрашений візерунком з листя лавру й геральдичними елементами) митрі, з посохом, який вінчає розп’яття Христа, піднявши правицю у привітанні, Іван-Павло II при цьому не має нічого такого, щоб промовляло про його зверхність, винятковість, вивищеність над іншими. Християнин серед рівних, він ніби йде назустріч людям. Ідея єдності з людьми пронизує пам’ятник. Звертальність і порив зумовили динаміку скульптури: тканина одягу ніде не звисає поздовжньо, а скрізь береться широкими діагональними складками, продовжують напрям руху руки кілька монументальних складок фелону у вигляді півкіл. Драпірований одяг нагадує традиції еллінської скульптури, пов’язує не тільки манеру виконання з давниною, а й підсилює зміст творіння, наближаючи його духовні цінності до тисячолітніх скарбів.

Лео Мол подбав про деталі, щоб вони були виразні. Він доклав зусиль і виявив уміння при формуванні загального контуру скульптури. Пам’ятник було встановлено на виступі каплиці на тлі світло-кремової стіни. Це забезпечує особливу роль контуру, силуету твору. Для чіткішого прочитання пам’ятника важко знайти інше тло. Тут вступає у свої права мова контрасту форми й кольору. Лео Мол використав для композиції схему еліпса – форму, яка символізує завершеність і досконалість. У скульптора з’явилась ідея доповнити загальну композицію, тим самим забезпечити гармонію мас, геральдикою папської влади, для якої характерна папська корона-тіара, яка складається з трьох частин. Перш – небо, друга – земля, третя частина – чистилище, потойбічний світ. Елементи символізують владу над всіма частинами. Побіч від тіари – два ключі, котрі дають владу в’язати і відпускати. А під хрестом з літерою “М” написано – “Totus tuus”. Сам майстер тішився своєю знахідкою, і ченці також погодилися на нововведення.

***“Тяємна Вечеря” та серія вітражів для канадських церков.***  
Погляньмо на перші кроки еміграційного життя в Канаді, коли зрілий мистець зміг виділитись серед творчого середовища перемогою у конкурсі на кращий проект пам’ятника Тарасу Шевченку. В цей час з’явилась чудова нагода проявити свій різнобічний талант у сфері монументального живопису. Об’єднана церква у Вінніпезі замовила



Леоніду Молодожанину вітраж з християнським сюжетом – Таємна Вечеря. Відома в світі фреска Леонардо да Вінчі свого часу відкрила людству неповторну унікальність сюжету, поєднавши в собі новаторські на той час ідеї повітряної і лінійної перспективи, закон Золотого перетину й горизонтальну композицію. Щоб уникнути подібності до відомого шедевра, Лео Мол обирає трикутний формат витягнутої догори форми (793x671x793). Відповідно і композиційна будова сюжету розвернулася з горизонтальної на вертикальну: витягнутим прямокутником розташований стіл, навколо котрого сидять Апостоли, в основі столу – Син Божий. Перед Ним чаша з вином як символ Святого причастя, в центрі столу – білий Агнець. Образ Ісуса виділяється кількома засобами: композиційно (Він сидить на чільному місці за столом в найвищій точці трикутника – вітражу). Обличчя Ісуса зображено в анфас – Він дивиться в очі глядачеві, благословляючи правицею, а лівою рукою втішає матір Марію (тоді як портрети учнів в профіль). Окрім своєрідного розташування, центральний образ виділено й кольором: яскрава червона накидка, білосніжна сорочка і жовтогарячий німб світяться на темно-синьому тлі небес. Така багатозначність кожного елементу поряд з досить простою композицією перетворює вітраж на глибокий художній твір, що оживляє подію й веде глядача до роздумів. Аби надати вітражеві особливої виразності, Леонід Молодожанин кожне портретне зображення виконує окремим живописним розписом, фарбами, котрі за авторською технологією сплавляються зі склом.

Оригінальні ідеї, новаторські пошуки індивідуального стилю та унікальні технологічні знахідки Леонід Молодожанин згодом розвинув у серії вітражів для катедри Св. Володимира і Св. Ольги у Вінніпезі. Варто пригадати, що Лео Мол виконав вітражі для 30 храмів та інших духовних установ, загалом за його проектами виготовлено понад 80 вітражів. Такий плідний шлях у вітражному мистецтві дав змогу виробити свій індивідуальний стиль. Проживаючи у Нідерландах, Молодожанин знайомиться з таємницями плавлення і фарбування металевими окисами скла, монтажу вітражів. Досконала техніка дозволяла яскраво і “легко” втілювати багаті колорити й складні композиції. Роздивляючись серію з 12 вітражів (Вінніпег), впадає в очі народний характер цих творів, що наближає їх до давніх українських традицій живопису на склі. Цей жанр, як своєрідне явище народної культури, має давні традиції у світовому мистецтві, а своїм корінням сягає часів Візантії. В Україні ж у XIX ст. він належав до пріоритетних видів образотворчого мистецтва. Тож імовірно, що збережені традиції живопису на склі вплинули на формування смаків ще за дитинства Леоніда, назавжди закарбувавши в душу естетику народу, поєднавши казкове і правдиве, земне і фантастичне, реальне й нереальне... Вітражі Лео Мола вирізняються площинним зображенням, яскравими колоритами, багатою декоративністю, що є стилістичними особливостями народної ікони на склі. Автор щедро збагачує свої твори елементами народного декоративно-вжитко-

вого мистецтва. Багатство гончарної справи представлено на вітражах куманцем, барильцями, дзбаном та таріллю, поруч з чарками та плесканцями автор зображує і різьблені дерев'яні свічки – трійці. У багатьох випадках тлом для них виступає орнаментовка вишиваних рушників чи тканин ковдри, вдало поєднуються опішнянський розпис з ткацькою традицією Волині, майстерними виробами карпатських різьбярів. Культурою української землі дихають старенькі дерев'яні церковки, сільські хатки під солом'яною стріхою. Вдало поєднується розмаїтість традиційного одягу від киеворуської до сучасної доби. Не оминули уваги майстра й традиційні народні свята з колоритною символікою ще дохристиянського періоду: снопи пшениці. Восьмикутна зірка в руках колядників, сонях. Сонце й місяць, чаша, птах, білий голуб, корона. А найчастіше вживаний хрест.

Навіть пісенна творчість забриніла в царині скляної картини: сивий бандурист перебирає струни бандури, молодий гуцул трембітою сповіщає радісну новину Різдва Христового. Музичні інструменти у вітражах на ряду з книгами, скрижалями, геральдичними знаками, стають промовниками і носіями багатой історії та культури.

Робота над серією тривала кілька років, була складною за задумом, бо відкривала великий пласт історії від князівства Святих Ольги і Володимира, Святослава Мудрого, захоплюючи й козацьку добу Івана Мазепи, аж до сучасних днів. Паралельно іде сюжетна лінія християнської історії новозавітного періоду: Різдво і Воскресіння Христове, чудесний образ Козацької Покрови. Новітні часи представлені у “Золотоверхому Києві” та вікнах “Місто Львів”, “Спроби поєднання”, “Від Малої церкви до Митрополичої Катедрі”... Подивившись на вікна в історію – і наче навколо тебе вся Україна, розгорнута на барвистому рушнику!

***“Пророк Мойсей” різця Леоніда Молодожанина.***

*Мистець, осяяний небесним світлом,*

*Він камені вбача відбиток думи.*

*Наповнені натхненням всі творіння,*

*Осяяні тим Духом всі скульптури.*

Поезія Мікеланджело Буанарроті однаково справедлива як для образу Мойсея, створеного генієм Відродження, так і для скульптури Лео Мола. Та треба мати неабияку відвагу, аби взятися за трактування в скульптурі старозавітного пророка, коли у світовому мистецтві вже існує геніальний твір на цю тему. Та навіть з першого погляду глядач розуміє, що обидва твори розділяють не тільки століття, епохи, а філософська концепція, – яскрава індивідуальність мистців. Очевидно, що твір різця Леоніда Молодожанина – дитя нового часу, сповненого символізму. Скульптор як тонкий психолог, вирішив зображальну тему не поверхово, а вклав одну з найсимволічніших проблем ХХ ст.: коливання у виборі між пріоритетом Духа чи матерії. Допоміг же скульптору зрозуміти пророчу вдачу Мойсея Іван Франко своєю поемою “Мойсей”.

“Цей твір своєю метафоричною мовою навіть ліпше збігався з моїм уявленням про людину” – загадує Лео Мол. Навіть у своєму житті поет нелюдськими зусиллями намагався змінити дихання Духа – диханням розуму. Життя своє, істоту свою він різав на шматки для того,... щоб в кінці шляху зрозуміти, що розум – смертний, історичний і обмежений, Дух же – вічний, надісторичний і безмежний, бо Дух ісходить від вічного Бога, “як світло від світла”.

Після довгої підготовчої роботи скульптор зупиняється на образі Мойсея – пастуха, котрий пасе отару біля гори Хорив. У терновому кущі серед полум'я йому з'являється видіння. Відбувається розмова між пророком і Богом, яка стає підґрунтям для концепції скульптури. І Лео Мол спробував “намалювати” в своїй уяві, якими могли бути відчуття, рухи, вираз Мойсея. “Я вдався до засобу, що досить рідко застосовується, – до відображення крайнього збудження і бурхливого руху” – пригадує Лео Мол. І як результат творчого пошуку, скульптура справді випадає з дотеперішнього річища творів Молодожанина з класичною манерою. Ця постать трактована за допомогою гострих і рвучких форм. Маси напластовані одна на одну збуреною хвилею. Довга борода не лежить на випнутих грудях, а клубочиться по них, навіваючи враження крайньої напруги і швидких рухів голови. Свита з грубої вовни береться дебелими складами, немов цупку тканину розвіває сильний вітер. Але що найбільше вражає, то це розведені руки Мойсея – дивно бачити дуже, м'язисті руки, підведені у нерішучості і цілковитому здивуванні. Вказівним пальцем правиці він вказує на небо, а долоня лівої викриває внутрішню боротьбу і непевність. Таке положення рук відображає два зустрічні рухи: повеління від Бога (вертикаль) і пристрасті людини (горизонталь).

Уся драматична поза Мойсея – неначе великий знак запитання, ілюструє його слова сумніву: “Хто я, що піду до фараона і виведу з Єгипту синів ізраїлевих?..” Обличчя пророка випромінює глибоку драму, очі широко відкриті, сприймаючи видіння. Це момент наповнення Святим Духом – силою Божою. Образ нагадує велетенський хрест. Майстер довів скульптуру до певної простоти геометричних форм, але підкорив загальній ідеї. Тож ми бачимо простоту, яка народила скульптуру-думку.

Авторська знахідка чудова і в тому, як оброблений матеріал (вапняк), з якого створена скульптура: замість блискучої поверхні мармуру ми спостерігаємо шершаву поверхню, яка, відбиваючи сонячне світло, надає скульптурі ефекту розсіяних м'яких світлотіней, неначе постать пророка огорнена повітрям, живе і дихає в атмосфері події...

“Пророк Мойсей” не був замовною скульптурою. Проте сталося так, що ним зацікавилися представники єврейських громад, колекціонери. Ось чому після того як автор у 1954 році витесав її, зробив ще 12 відливів у бронзі, залишивши твір у статусі оригінального.

*Зерна українського мистецтва в скарбниці світової культури.*

Мета всього життя Лео Мола – творчість. Тільки в цьому процесі можлива реалізація внутрішнього світу людини, її Волі, спрямованої на прекрасне – вищий світ духовності, віри, котрий в християнстві символізує Царство Небесне і Трійця.

Вроджений талант, прекрасна художня освіта в житті Лео Мола поможлились на працездатність, цілеспрямованість, добру вдачу, вміння віднайти в собі сили й мудрість в скрутні часи, залишитись доброчесною людиною в моменти злетів. Лео Мола притаманні такі риси, як людяність, доброта, віддана любов мистецтву й незмінна любов до України, трепетне ставлення до національної культурної традиції.

Творчий доробок Леоніда Молодожанина, на прикладі багаторічного досвіду майстра, доводить, що класичний стиль виконання не тільки має право стати художньою мовою для сучасних мистців, а й виступає “берегинєю” найкращих традицій, досягнень в майстерності виконання, глибоких знань з анатомії людини, кольорознавства, композиційних законів і розуміння природної гармонії, втіленої в мистецтво. Ці знання підсилює авторська індивідуальність, оригінальність і новизна ідей. При вдалому поєднанні ми спостерігаємо справжні мистецькі твори світового рівня, котрі з належною увагою були сприйняті й визнані не тільки світовими мистецькими колами, а й народами, незалежно від мови, країни.

Одна з обраних Лео Молом тематичних ліній – релігійна, стала вагомим внеском в розвиток української духовності, культури і мистецтва і представила їх на світовому рівні в Канаді, Америці та Європі.

Все це потребує особливої уваги, вивчення і висвітлення досягнень нашого співвітчизника в Україні.

### *Примітки:*

1. Степовик Д. Скульптор Лео Мол: Життя і творчість. – К.: Мистецтво, 1995.
2. Вітражі Катедри Св. Володимира й Ольги. Ювілейний комітет Катедри Св. Володимира й Ольги. – Вінніпег; Манітоба, 1977.
3. Франко П. Патріарх Йосиф Сліпий. Альбом. – Львів, 1997 рік.
4. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – К.: Оберіг, 1993.
5. Ніколаєва Т. Історія українського костюма. – К.: Либідь, 1996.
6. Сидор О. Українське Богословське Наукове Товариство // Богословія. – Рим, 1996.
7. Овсійчук В. Українське малярство Х – XVIII століть. Проблеми кольору. – Львів, Інститут народознавства Національної Академії Наук України, 1996.
8. Нотатки з мистецтва. Об'єднання мистців українців в Америці, відділ у Філадельфії, грудень 1978, липень 1967. – 1990.
9. Історія української філософії / За ред. О. Федіва, Г. Мозгової. – К.: Україна, 2001.

10. Крвавич Д.П., Стельмашук Г.Г. Український народний одяг XVII – початку XIX ст. в акварелях Ю. Глоговського. – К.: Наукова думка, 1988.
11. Священник Михаил. Православный взгляд на творчество. – М., 1997.
12. Мірчук І. Естетика. – Мюнхен, 2003.
13. Leo Mol Sculpture Garden. Assmiboine Park. Winnipeg, Manitoba, Canada, Polar bear with cub, 1983.
14. Волинець С. Леонід Молодожанин – український мистець // Український Голос. – Вінніпег, 1958. – 3 вересня.
15. Канадійський журнал про українського мистця // Український Голос. – 1960. – 5 жовтня.
16. Мистецька виставка Л. Молодожанина у Вінніпегу // Новий Шлях. – 1960. – 25 березня.
17. Відкриття пам'ятника Т. Шевченкові в Вашингтоні у травні 1964 року // Новий Шлях. – 1963. – 18 травня.
18. Тарас Шевченко. Пропам'ятна книга. – Вашингтон, 1964. – С. 14, 26, 31.
19. Скульптор Л. Молодожанин // Новий Шлях. – 1965. – 7 серпня.
20. Л. Молодожанин – член Королівської Академії Мистецтв // Український Голос. – 1966. – 9 листопада.
21. Мистець Молодожанин відзначений медалею // Український Голос. – 1968. – 3 січня.
22. Скульптор Л. Молодожанин став членом Італійської Академії Мистецтва і Праці // Свобода. – 1979. – 21 грудня.
23. Українські мистці в Римі // Свобода. – 1979. – 24 липня.
24. Молодожанин – клясичний скульптор // Український Голос. – 1981. – 9 грудня.
25. Портрет папи Івана XXIII роботи Леоніда Молодожанина у Ватиканському Музеї // Вісті з Риму. – Рим, 1983. – 29 жовтня.
26. У пам'ять 1000-річчя Хрещення України // Поступ. – 1984. – 22 липня.
27. І Вінніпег має пам'ятник св. Володимира-Хрестителя України // Поступ. – 1988. – 14 серпня.
28. З галереї видатних земляків // Християнський Голос. – Мюнхен, 1989.
29. В Торонті відслонили пам'ятник князеві Володимирові Великому // Свобода. – 1989. – 14 червня.
30. Степовик Д. Гості з України у Вашингтоні. Едмонтон – 89 // Культура і життя. – Київ, 1989. – 23 липня.
31. Р. Г. // Український Голос. – 1989. – 19 червня.
32. У Вінніпезі відкриють музей праць Л. Молодожанина // Український Голос. – 1990.
33. Будують парк скульптур Л. Молодожанина у Вінніпезі // Свобода. – 1990. – 13 жовтня.

34. Гординський С. Леонід Молодожанин // Терем. – Детройт, 1990. – Квітень. – С. 60-62.
35. Степовик Д. Бронзовий родовід генія // Культура і життя. – 1990. – 4 березня.
36. Базелюк М. Леонід Молодожанин: Для мене найголовніше в житті – це скульптура // Літературний Львів. – 1992. – Січень.
37. Малюта І. Леонід Молодожанин // Українська Культура. – Київ, 1992. – Ч. 12. – С. 1, 9.
38. Лавенська Л. Сад Лео Мола // Промінь. – Вінніпег, 1992. – Червень.
39. Лебединская Т. Скульптурний сад Лео Мола // Санкт-Петербургская панорама. – Санкт-Петербург, 1993. – С. 19-21.
40. Мороз Р. Лео Мол: Жива легенда в містичному дзеркалі української історії // Культура і життя. – 1993. – 6 лютого.

Жанна Янковська

*Національний університет "Острозька академія"*

Острог

## ТРАДИЦІЇ І НОВАТОРСТВО В ІКОНОПИСНИХ ТВОРАХ ЯКОВА ГНІЗДОВСЬКОГО

Відомо, що у XX столітті багато талановитих митців, художників – вихідців з України волею долі, з різних причин опинилися в еміграції. І там, за межами рідної землі, багато із них досягли неабияких творчих успіхів. Основна частина їх творчої спадщини, а також відомості про їх життя більшою мірою стали відомі на Україні лише в останні 10-15 років, уже після проголошення незалежності. Тому є цілком природним, що зараз зацікавлення їхньою творчістю у нас надзвичайно велике. І, мабуть, найперше виникає питання про те, що у їх творчості є традиційним, таким, що єднає їх із батьківщиною, а що з'явилося нового, чого ми не знаходимо у мистецтві художників цього періоду на Україні. Такий порівняльний аналіз можна проводити як на рівні сюжетно-образної системи, так і на стильовому зрізі.

Оскільки проблема, заявлена у темі, є дуже широка і за кількістю особистостей митців, що творили у цей період за межами України, і за різноманітністю стильових течій, то у цьому виступі ми обмежимося аналізом творчості лише окремих із них. Варто зазначити, що, мабуть, найбільше заслуговує на такий аналіз жанр іконопису як такий, котрий майже зник у XX столітті (за часів радянської влади) на теренах України. І якби естафету розвитку цього жанру не підхопили і не розвинули художники української діаспори, то ми мали б майже цілковито перервану традицію в українському ікономалярстві. Сьогодні ж імена С. Гординського, Ю. Мокрицького, П. Холодного, Ю. Новосільського, Х.



Дохват, М. Левицького, Я. Гніздовського, Р. Глуква, О. Мазурика, М. Бідняка та багатьох інших митців у галузі сакрального мистецтва є відомі не лише у країнах їх проживання та на Україні, але й усьому світові.

Нерядовою працею у напрямку донесення достовірної історичної інформації та репродуктивних зображень іконопису до українського читача є фундаментальна праця Д. Степовика “Історія української ікони Х – ХХ століть”, і за своїм призначенням вона є цілком завершеною. На сьогодні ж виникають різноманітні питання з приводу теоретичного аналізу цих творів, визначення стильових пріоритетів, їх порівняльної характеристики.

Аналіз бодай окремих іконописних творів у саме такому ключі – завдання, що ставилися перед написанням цієї статті.

Дуже цікавою для аналізу саме в такому плані виявилася іконописна творчість Якова Гніздовського (1915 – 1985), який найбільш творчу і плідну частину свого життя як видатний графік, маляр і творець дереворитів провів у Сполучених Штатах Америки. Тим цікавішими видаються його досліді в галузі творення модерної ікони, що на Україні з ними з'явилася змога познайомитися аж після 1990-го року, на жаль, уже після смерті художника.

Біографія Я. Гніздовського достатньо описана у сучасних українських мистецьких виданнях, тому, за браком часу, не будемо на ній зупинятися. Малярський спадок художника досить значний, різноплановий і шанований у світі. Його художні образи якимсь дивним чином, скоріше внутрішньо, ніж зовнішньо, деє на підтекстовому рівні, перегукуються із графічними образами і творами, де він однаково прагне досягнути велике (навіть вселенське) у малому, виводячи на передній план духовне, а не матеріальне.

50-60-ті роки для художника були сповнені творчих сумнівів та шукань, він багато працює, але його полотна поки що не завжди знаходять свого глядача і поціновувача. Твори цих років відзначаються надзвичайною різноманітністю, де відчуються впливи різних художників та мистецьких напрямів. Але, попри ці хитання, він ніколи не втрачав своєї професійної індивідуальності та своєї несповторної манери.

Своєрідним актом упевненості в собі стала його перемога на двох виставках поспіль у США у 1978 році, де митець виступав із полотнами “Куш” і “Яйця”, які були написані задовго до цього. Заохочений успіхом, він вирішує повністю зайнятися виключно мистецтвом<sup>1</sup>. Митець має бажання оселитися на постійно у Нью-Йорку, але, опинившись у фінансовій скруті, був змушений жити і працювати в суцільній ізоляції в Бронксі, знову переживаючи духовну кризу і втрачаючи впевненість у собі. Про цей період свого життя він писав: “У своїй праці я потрапив до глухого кута... Хоч мої матеріальні нестатки дійшли до краю, це здавалося дитячою забавкою порівняно з духовою кризою. Парадоксальність мого становища полягала в тому, що, здобувши незалежність, я несподівано усвідомив: я не знаю, що з нею робити. Я

вирішив не займатися нічим, окрім малювання, але я не знав, як малювати”<sup>2</sup>.

Перше звернення Якова Гніздовського до мистецтва на релігійну тематику припадає якраз на складні для нього 50-ті роки. Саме у 1955 і 1956, відповідно, роках він написав два таких твори, що характеризуються мистецтвознавцями як найсильніші у цей період: це “Розп’яття” і “Таємна вечеря”. На першому полотні, як зазначає Ярослав Лешко, зображено розп’ятого Христа “майже піктографічно”<sup>3</sup>. Саме зображення площинне, простір двовимірний. Ця двовимірність створюється двома кольорами тла: чорним, що займає більшу частину площі й символізує Христову жертву, і жовтим, що символізує Спасіння. Із вражаючою експресією і майже анатомічною точністю зображені понівечені частини тіла Христа (руки, ноги, пробиті цвяхами, пронизаний списом бік та чоло із терновим вінцем).

Якщо, як уже зазначалося, “Розп’яття” – площинне зображення, то полотно “Таємна вечеря” – більш перспективне. Я. Гніздовський тут відходить від традиції і зображує Ісуса з апостолами не сидячими за столом, налаштованими для вечері, а стоячими, в різко обмеженому просторі, що ніби позначений невидимими перспективними лініями. Ці лінії сходяться в центрі полотна, де розміщено постать Христа, якого зображено фронтально, в червоному одязі, що символізує його страждання. Постаті апостолів осяжні, але разом з тим застигли, ніби занімілі на півподиху. Всі обличчя звернені до Христа, крім Іудиного, в образі якого уособлено зло, прокляття, зраду.

Проте, ці два, хоч і дуже талановиті полотна художника, написані до того ж в період творчих пошуків, не дають ще нам повного уявлення про нього як про сформованого іконописця. До мистецтва ікони Гніздовський повернеться значно пізніше, коли обставини дадуть змогу працювати йому, уже на схилі життя, кілька років над створенням цілого іконостасу.

У 1981 році прихожани новозбудованої церкви Святої Трійці у Кергонксоні (Нью-Йорк) запропонували митцеві намалювати для неї іконостас. На цей час у США працювало уже багато митців іконопису українського походження, які були зорієнтовані на традиційні стильові поєднання “візантинізм-бароко”, “візантинізм-ренесанс”. Але ця церква, збудована за проектом архітектора Радослава Жука, уже сама по собі за стилем побудови відкидала використання цих напрямів для іконостасу. Храм був побудований у модерному ключі, разом з тим, із врахуванням традиційних особливостей старовинної дерев’яної архітектури західної України, зокрема Карпат, із чітко вираженими елементами готики. Кілька років наполегливої праці коштували для Гніздовського образи цього іконостасу, за якими досить доказово можна судити про використання традицій та новаторських прийомів художником.

Дуже влучно в загальному плані схарактеризував ці ікони Я. Лешко,

зазначаючи, що Гніздовський створив образи “гіперреалістичної насиченості, де постаті, небо і краєвид існують у стані підвищеної інтенсивності буття. Вони є одночасно в цьому і в потойбічному світі, а їхня матеріальність – духовна. Якщо в тематичному плані майстер додержується принципів традиційного іконостасу, створені ним образи є неповторно “гніздовські”. Вони не є ані відверто модерними, ані стилізовані під якийсь специфічний момент історії мистецтва<sup>49</sup>”.

Д. Степовик у альбомно-аналітичному виданні “Історія української ікони Х – ХХ століть” зазначає, що ікони Я. Гніздовського виконані на основі поєднання стилів готики і ренесансу<sup>5</sup>, що як не можна краще було співзвучним із архітектурним ансамблем церкви Святої Трійці. Це дуже рідкісний стильовий синтез. Як продовжується далі у згаданому дослідженні, “Гніздовський узяв від готики вертикалізм, стрімкий рух угору”<sup>6</sup>. Саме завдяки цим ознакам його образи стають легкими, більше духовними, ніж тілесними (ікони “Преображення”, “Вознесіння”, “Покрова” та інші). Цей же автор у своїй праці “Іконологія й іконографія” пише, що готичний стиль уже пробували застосувати на Україні творці ікон у XV столітті на Холмщині та Підляшші, проте, у цій галузі “експерименти з готикою не були дуже вдалі”<sup>7</sup>. Ікони Гніздовського знайшли схвальні відгуки, насамперед, мистецтвознавців та своїх поціновувачів серед прихожан, хоча не всім було зрозуміло, як можна було відступити в іконі від візантійського канону. Так, художник не наслідував ні жодного із візантійських стилів, проте, не можна сказати, що він зовсім не використав їх досвіду. Приглушені та чіткі тони одягу, його кольорова гама, видовжені, з відтінком аскетизму лики святих, їх пози, жестикуляція, – це ті елементи, які еднають ікони маляра із давнім візантійським каноном, щоправда, самі вирази обличчя святих, на відміну від “візантійських”, випромінюють радісну духовність, ніжність, готовність до внутрішнього контакту.

Отже, Я. Гніздовський, створивши аналізований іконостас, виступає, насамперед, художником-модерністом, використавши до цього не поєднуваний в іконописі стильовий синтез, і разом з тим, залишився маляром-традиціоналістом, дотримуючись основного канону візантійської іконографії.

Ренесансність ікон Гніздовського полягає у бездоганній симетрії, повній гармонії кольорів та і самих образів.

Є ще одна риса, яка робить ці образи близькими українцям. Художник далекий від прямого етнографізму, хоча деякі елементи національного все ж присутні у його творах. Це, насамперед, повністю слов'янські лики святих, поле дозрілої пшениці, отара овець як незаперечні атрибути українського пейзажу, український рушник та “подовий” хліб на ньому в іконі “Таємна вечеря” та ін. Усі ці елементи виконують ніби з'єднуючу функцію між різностильовими компонентами творів маляра, функцію гармонізації цих стилів і підстилів, переплавлення їх у монолітну полістильову єдність. Мабуть, тому Д. Степовик і

зазначав, що “для модерної в архітектурному відношенні церкви Гніздовський виконав іконостас, який є настільки ж модерним, наскільки й опертим на традицію. ...Загалом же, у Кергонксонському іконостасі втілювалося найістотніше, що було притаманне Гніздовському-мистцеві та людині. Його українська природа піднеслася до меж вселюдського, навіть космічного і торкнулася великих сфер буття”<sup>8</sup>.

Внутрішня сутність малярства Гніздовського полягала в тому, що він будь-які стилі чи напрями не використовував буквально, творчо переплавляв її, асимілював до власної тематичної та живописної системи. І нехай навколо іконостасу церкви Святої Трійці й досі точаться суперечки, – це лише свідчення його неординарності та виняткової цінності.

### ***Примітки:***

<sup>1</sup> Лешко Я. Яків Гніздовський – маляр, графік // Яків Гніздовський. 1915 – 1985. Ретроспективна виставка. – Нью-Йорк: Український Музей, 1995. – С. 13.

<sup>2</sup> Там само.

<sup>3</sup> Там само. – С. 15.

<sup>4</sup> Там само. – С. 33.

<sup>5</sup> Степовик Д. Історія української ікони Х – ХХ століть. – К.: Либідь, 2004. – С. 115.

<sup>6</sup> Там само.

<sup>7</sup> Степовик Д. Іконологія й іконографія. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – С. 267.

<sup>8</sup> Там само. – С. 117.

Остап Ножак

*Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича*  
Чернівці

## **ОРАТОРІЯ С. МАЙДАНСЬКОЇ Й В. КІКТИ “СВЯТИЙ ДНІПРО” У ВИКОНАННІ ЕДМОНТОНСЬКОГО ХОРУ “ДНІПРО”**

Історія, як послідовна сукупність подій та явищ буття, що повторюються, має здатність формувати цикліку буття людини, народу, нації. Безумовно, це відображається на ментальності окремо взятої нації, адже духовний потенціал часу закодовується в архетипних проявах різноманітних подій, фактів, каузальних, темпоральних, локальних та інших понять. Як правило, саме ці поняття асоціюються у свідомості людей з певною націєтворчою субстанцією, основою буття нації. Одне з центральних завдань, які стоять перед українською елітою сьогодні, – це відновлення цієї субстанції, народної архайки, повернення україн-

ської культури до власних витоків, відновлення питомої енергетики. До таких осіб, які намагаються творчо виконувати це важливе завдання, можна віднести письменницю Софію Майданську й композитора Валерія Кікту. Ораторія “Святий Дніпро”, яку вони створили 1992 року, становить розгорнуте музично-епічне полотно, в образах якого втілені головні віхи історії України-Русі. В основі твору лежить ідея Дніпра – вічної ріки, що з геофізичного поняття переростає в духовне. Для багатьох поколінь українців головна водна артерія, Дніпро, становила і становить не просто водотранспортний шлях або ж величезну систему водопостачання, а духовне поняття, своєрідне джерело культури, те, що єднає дві половини України – східну і західну. В долині цієї ріки люди живуть уже протягом десятків тисяч років, що підтверджують археологічні дані.

Історія написання ораторії “Святий Дніпро” безпосередньо стосується українського хору “Дніпро”, що в Едмонтоні (художній керівник, диригент – Марія Дитиняк). Хор було засновано Романом Солтикевичем у 1953 році. Упродовж більш ніж півстолітнього існування “Дніпро” збагачує українську культуру високоякісною музикою. Окрім сценічного, “живого” звучання, він випустив чотири альбоми, відеосаєту “Неофіти” (1989) і компакт-диски (1990, 1996). У 1992 році до композитора Валерія Кікти звернувся з пропозицією написати твір на вшанування 40-річного ювілею хору “Дніпро” головний диригент Торонтської опери Володимир Колесник. В. Кікта відповідно зацікавив ідеєю написання лібрето письменницю Софію Майданську. Варто детальніше зупинитися на творчості обох авторів, оскільки саме їхній життєвий та творчий досвід спричинився до виникнення цього монументального хорового твору.

Софія Майданська народилась 1948 року на засланні (Свердловська область), у родині політв'язнів. Майже від народження вона виховувалась удома, на Буковині, де отримала хорошу школу народної освіти. Її дідусь із бабусею, високоосвічені сільські педагоги, виховували майбутню письменницю в дусі народної моралі. “Мої родичі свого часу навчалися в кращих учителів, бабуня і дідусь до кінця свого життя пишалися тим, що серед їхньої професури були такі яскраві особистості, як члени НТШ, відомі вчені: доктор З. Кузеля..., доктор М. Кордуба..., доктор В. Сімович” [5, 14]. Перед тим, закінчивши разом зі своєю майбутньою дружиною Вчительську семінарію в Чернівцях, дідусь склав матуру у Відні. Ще раніше, у 1913 році, дідусь із бабунею (ще не знайомі між собою) разом із чернівецькими студентами зустрічали на пероні Івана Франка, слухали його поему “Мойсей”. Пізніше, вчителюючи селами Буковини, “познайомилися з Ольгою Кобилянською і не раз, приїжджаючи до Чернівців, заходили до неї” [5, 14]. Спілкувалися також з Іриною Вільде, дружні контакти з якою особливо посилилися після відвідання нею Садгори, містечка під Чернівцями, наприкінці 50-х років (тоді І. Вільде завітала в товаристві художників-шістдесят-

ників, серед них був також відомий художник, дисидент Опанас Заливаха). Можна виявити і ще раніші витoki творчого первня майбутньої письменниці: її дідусь, тоді ще тринадцятирічний підліток, зустрівся з Василем Стефаником на початку XX століття у Снятині [5, 14].

Таким чином, мистецьке коріння Софії Майданської формувалося в добу українського національного відродження 20-х років, у часи розквіту і пізнішого краху ідей творчої інтелігенції, починаючи із сумнозвісного насиченого подіями національного масштабу 1933 року.

У Садгорі Софія Майданська закінчила музичну школу, в Чернівцях – музичне училище, у Львові – консерваторію імені Миколи Лисенка по класу скрипки. На останніх курсах навчання її захопила поезія. “Поезія і музика постійно живуть в мені, завжди керують моїм словом, незалежно від того, якому жанрові воно служить”, – скаже пізніше в інтерв’ю для журналу “Березіль” Софія Майданська [5, 10]. Музика протягом усього творчого життя допомагала й допомагає письменниці у творчості, вимагаючи ретельно обдуманих композиційних прийомів. “Все йшло від потреби конструювання – чи то музичних форм, чи архітектурних...” [3, 6]. У її творчій практиці чимало літературно-музичних програм, у яких поезія поєднується з камерною скрипковою музикою.

Письменниця працює також у жанрі “прикладної поезії”. Так вона називає великі літературно-музичні композиції, сценарії, концертні програми, в яких поєднує музику, поезію та єдинонаціональну концепцію збереження людини як самодостатньої частинки нації. Наведемо хронологічний зріз творів Софії Майданської цього “жанру”: 1990 – сценарій заключного дня фестивалю української поезії “Золотий годин”; 1991 – сценарій та постановка окремих програм святкування 750-річчя міста Коломиї; 1993 – сценарій карнавального свята “Маланка” у Києві; 1998 – музично-сценічне дійство “Золотий камінь посіємо”, присвячене ювілею Ніни Матвієнко; 1999 – концертна програма на здобуття Державної Шевченківської премії народного артиста України Валерія Бурмістра; 1999 – музично-сценічне дійство, присвячене 1000-річчю української писемності; 2000 – літературно-музична вистава “Сад божественних пісень”; 2002 – літературно-музична композиція “Щастя, де ти живеш?”, присвячена 280-річчю з дня народження Григорія Сковороди; 2002 – літературно-музична композиція “Непереможна українська Брунгільда”, присвячена 130-річчю з дня народження Соломії Крушельницької. Авторка семи поетичних збірок і кількох прозових та драматичних творів, вона співпрацює з такими талановитими українськими композиторами, як Ганна Гаврилець, Володимир Губа, Олександр Козаренко, Валерій Кікта та ін.

З композитором Валерієм Кіктою Софія Майданська познайомилася під час навчання в консерваторії. Письменниця згадує, як уродженець України й мешканець Москви, В. Кікта, “піддаючись магнетичній силі таких яскравих особистостей нашої музичної культури, як Стані-



слав Людкевич, Микола Колесса, Роман Сімович, приїздив до Львова” [5, 9].

Доля Валерія Кікти нагадує долю багатьох українських митців, які, народившись в українському середовищі, були змушені духовно виростати в центрі імперії. Фактично, В. Кікта став жертвою типово російського “звичаю” стягнення інтелектуальних і творчих сил до столиці, повторивши долю Дмитра Бортнянського, Максима Березовського та багатьох інших українських композиторів. У семирічному віці (народився 1941 року) його разом з іншими дітьми з Донецької області відібрали для хору О. Свешнікова. Відтоді, з семи років, він живе і працює в Москві. Там він закінчив десятирічну музичну школу для обдарованих дітей, консерваторію по класу композиції, аспірантуру. У Москві здобув загальне визнання як композитор, автор одинадцяти балетів, багатьох симфонічних і камерно-інструментальних творів, отримав звання заслуженого діяча мистецтв Російської Федерації, посаду професора Московського консерваторії. Стосовно української композиторської школи, то митець вивчав композицію під керівництвом Станіслава Людкевича і Дмитра Шостаковича. “Та феномен генерації полягає в тому, що в глибинах свідомості він постійно чує “поклик предків”, – вважає Софія Майданська, – і через це відчуває потребу реалізації себе як українського композитора. Фактично з дитинства не маючи українського оточення, він вільно розмовляє рідною мовою” [5, 9].

У його ранніх концертно-симфонічних творах проявляється “трипільський” первень, інтуїтивне проникнення в найглибші пласти історичної пам’яті. Його музична мова базується на мелодизмі української народної пісні, народних звичаях. Саме українські колядки, щедрівки й веснянки стали основою одного з перших великих творів Валерія Кікти – однойменного концерту для симфонічного оркестру. “Через пісню він повертається до традицій, пізнаючи і безпомилково прочитуючи їхні ладотональні символи” [8, 141].

Домінуюче місце у творчості композитора займає тема історії України-Русі. В ораторії “Княгиня Ольга”, концерті для арфи з симфонічним оркестром “Фрески Софії Київської”, симфонічному літописі “Володимир Хреститель” – сюжети й образи історії та культури великої середньовічної держави. Отже, не дивно, що саме композиторові-літописцю Валерію Кікті й письменниці Софії Майданській було адресоване прохання В. Колесника про створення монументального інструментально-хорового твору. Результатом їхньої співпраці, як уже було сказано, став ораторіальний літопис “Святий Дніпро” для хору, солістів та симфонічного оркестру.

Ідея була не тільки важливою, цікавою, а й актуальною. Як виявилося, тема Дніпра як вічної ріки, яка постійно тривала пліч-о-пліч з українським народом, охороняла від духовного винищення, ще не мала гідного розвитку і втілення у великих музичних формах. Тому, за словами автора лібрето Софії Майданської, “не слід обмежуватися вузь-

кою функцією музики “до ювілею”, а краще написати етнічне розгорнуте музичне полотно, що повернуло б нашу пам'ять до джерел могутньої ріки” [5, 10]. Маєстро Володимир Колесник, головний хормейстер “Дніпра” Марія Дитиняк і сама хорова капела прийняли задум митців. Відтак розпочалася робота, яка тривала близько року.

У жовтні 1993 року, після завершення праці над ораторією, відбулася її прем'єра. Першу постановку здійснив хор “Дніпро”. До слова, наступним виконавцем твору став оперний хор імені Миколи Лисенка в 1996 році в Торонто. Утретє (і на сьогодні – востаннє) ораторія “Святий Дніпро” виконувалась в Україні – 2000 року хором імені Платона Майбороди Національної радіокомпанії України і Національним симфонічним оркестром України. Усі три постановки щоразу здобували шалений успіх і ставали вагомою культурною подією. Але, як не дивно, пропозиція авторів проїхатися з хором по містах України залишилася нездійсненою через відсутність коштів і байдужість деяких чиновників.

Ораторія складається з одинадцяти частин, кожна з яких охоплює певну історичну епоху історії українського народу і буквально говорити мовою свого часу. В основі ораторії лежить український ірмос XVI ст., завдяки чому ідею твору становить духовна суть ріки як символу нації [8, 144].

Вступ латинською мовою (“Похвала Дніпрові” Феофана Прокоповича), переплетений з інструментальним мотивом накочування Дніпрових хвиль, фокусує увагу слухача на історичній нерозривності нашої нації з європейською історією. Розгорнуте звукове зображення відтворює античні мотиви у словах “*Salve, magne patet...*” (“Славен будь, Отче великий...”). У наступні частини, в яких ідеться про Київську Русь, вдало інкрустовано уривки автентичних текстів “Літопису Руського” і “Слова о полку Ігоревім”. Тема Дніпра поступово збагачується інтонаціями українського народного мелосу й церковною ритмо-мелодикою, зокрема коли йдеться про апостола Андрія Первозваного, який “рушив по Дніпру вгору і за приреченням Божим прийшов і став під горами на березі... І зійшов він на гори, і благословив їх, і поставив хрест”, про хрещення слов'ян Володимиром Великим (“...і зійшлося людей без ліку, і ввійшли вони у воду, і було видно радість велику на небі і на землі, що стільки душ спасається”).

У музичній мові ораторії поряд із цитуванням давніх творів для якнайповнішого відтворення архаїчності мотивів композитор використовує елементи церковного розспіву й урочисті інтонації прославляння. Разом з витокami державотворення автори звертають увагу реципієнтів на етнічні мотиви (“Ми так давно сюди прийшли...”), які розпочинають і довершують собою могутній спокійний ритм перших п'яти частин ораторії. Після умиротвореного мелодизму його нішу заповнює рвучка музика шостої частини, в якій ідеться про нашествя орди. Атональні інтервали, важкі для виконання, повторюють страшне

й градаційне “Гряде орда!” Могутня драматична кульмінація (нашесть диких кочівників, розпорошеність “внуків Всеславових”, незгоди між родичами-князями, нищення церков) переходить у плач-голосіння над слов’янським родом, що зазнав нашесть. Трагічний момент посилюється в цій частині настроями народного голосіння – і в музичному, і в мовному ракурсі (варто буде зазначити, що Софія Майданська, навчаючись у Львівській консерваторії, досліджувала мелодику буковинських голосінь, похоронних обрядів, що, безумовно, позначилося на майстерності написання відповідної частини лібрето). Мотив нищення духовних цінностей народу переходить у проблему яничарства і збереження мови:

зрадливий кочівник...

...твою мову –

твою єдину Ярославну,

гвалтує на розоранім валу.

Руїна торкається також народної моралі:

А Десятинна церква

падає,

падає і валиться,

і знов падає,

ущент розчавлена гріхами нашими

і нашим горем.

Антитезою в ораторії постає наступна частина, присвячена й козацькій добі. І поетеса, і композитор передали вільний дух запорозького козацтва мовними та музичними засобами українського бароко. В образній мовностилістичній картині Софія Майданська використовує словесне багатство відчайдушної козацької пісні-думи, відповідні ритміку й строфіку, традиційні народні вигуки й мовні звороти, трансформує слова Шевченка (“Слава наша доки світа не вмере, не поляже!”). Композитор для імітації бандури вводить у музичну канву арфу і використовує хоральні приспівні інтонації, таким чином, повторюючи в новому звучанні миролюбні настрої українського народу. “Композитор, – за словами доктора мистецтвознавства Марії Загайкевич, – спирається у створенні художніх образів на характерні, піднесені до символу музичні “знаки” епохи [...] Так виникає ще одна, героїчна кульмінація твору” [2, 3].

Після козацької пісні звучить ще один уривок з “Похвали Дніпрові” Феофана Прокоповича:

Але батьківщину свою найчастіше

краще за мури усякі борониш

і ворога злого, шлях заступивши,

примушуєш геть відійти від кордонів.

Латинський текст похвали нагадує нам про те, що козаки були не просто народними месниками, а розвиненим у культурному плані прощарком українського народу. Освіченість козацької верхівки нагадує і

про академічні школи в Україні – такі як Києво-Могилянська, Острозька академія та ін. навчальні заклади. У лібрето ораторії “Святий Дніпро”, а також в інших творах Софія Майданська підкреслює самобутність української культури: “Це на нашій Євангелії присягали французькі королі, наша молодь середнього стану в XVI ст. вчилася в Сорбонні, Саламанці, Падуї, а повернувшись, обсаджували села і містечка школами. Це наші гетьмани, крім державних справ і переможних воєнних операцій, встигали будувати по селах собори, які і в Римі були б окрасою, “фундували” навчання спудеїв і навіть призначали “рукою власною” головного капельмейстера над братчиками цеху музичного” [5, 8-9].

Наступні частини ораторії охоплюють найтрагічніші стоїття поневолення українського народу – починаючи від “двоглавої тіні”, яка “паде на ясні води” Дніпра і до економічних псевдозвершень Країни Рад, зокрема Чорнобильської катастрофи й перетворення Дніпра на суцільну мережу водосховищ. Частини, у яких ідеться про царське й більшовицьке поневолення України, повторюють мелодію та мелодику тих моментів ораторії, де мовиться про навалу Батієвої орди: контрасти мінорної, повільної звукоритміки і напруженого речитативу, впевнені вигуки-постріли та їхнє саркастичне відлуння (“Ми комунари! Нарі... нарі!... Ми не раби! Раби... раби...”). Дослідниця з діаспори Аріядна Шум вказує на ці ж контрасти в музиці: “Ця дев’ята частина, одна з найдовших в ораторії, побудована музично на контрастах. Початок – прихід революції, впроваджує цілком нові музичні елементи: зменшений лад на три тони, рвучкий ритм, звуково настрої жаклих, хрипких вистрілів. В наїзді Орди були деякі завивання, характер східної мелодики, вітру. Тут вистріли, вистріли, вистріли і хрипіння” [12, 7]. Структура ораторіального літопису підкреслює пряме успадкування СРСР сумнозвісних традицій Російської імперії: між двома частинами (восьмою – “Двоглава тінь паде на ясні води...” і дев’ятою – “Кров революції наші полоще знамена!...”) відсутня пауза.

Трагічну картину понад 300-річного гніту автор лібрето посилює біблійною алюзією, використовуючи сюжет знищення немовлят під час народження Христа. У хаос уривкових фраз влітається принишлий розпач-уболівання за цвіт нації, який “у зародку” був знищений тоталітарним режимом. Соло (м’яке жіноче сопрано) нагадує про материнську трагедію, водночас вселяючи промінь надії на відродження нації завдяки ніжним наспівам колискової пісні:

Дитина в яслах спить,

на сні спить Марія.

Царі ще не прийшли...

Ще Ірод

не має гадки нас вбивати.

Дніпро, який наче відсторонено споглядає трагедію народу, насправді переживає важкі роки разом з людьми:

На Дніпрі,  
на світ прийнявши,  
нас пелени сповили.  
А відпускаючи –  
сповіють Соловки...

Трагічно-ліричний тренос над лихоліттями українського народу підводить слухача до передзавершальної частини, у якій Софія Майданська заторкує проблему екології. Як частинка природи, лірична героїня відчуває духовний і фізичний зв'язок з великою й тепер безпомічною рікою. Ця частина ораторії виняткова й тим, що на перший план поряд із Дніпром виходить особистість – людина, яка на собі відчуває змінність історичного плину, вплив історії на ментальність нації. Так, лірична героїня пливе “між лататтям зоряних світів” і відтворює в уяві часи, коли споконвічна українська Ріка була живою стихією:

...он там, де зараз чорним струпом  
Застигла магла, там колись Дніпро  
На білому піску із дітьми грався  
І риба вірила його воді.

Після глибоко ліричного прощання з Великою Рікою (“Дніпро мене малу бере на руки і пригортає до грудей своїх”) автори ораторії підводять слухачів до вже згадуваної нами циклічності історії – звучить уривок “Похвали Дніпрові”, спершу латинською, потім по-українськи. Повертається мотив могутніх хвиль, що відтворено в музиці мажорними прославними інтонаціями. Текст звучить тричі (у лібрето – один раз) задля запевнення величі й неперервності водної артерії української нації. Дніпро після багатьох століть розвитку, розквіту, занепаду й відродження духовності українців знову постає їхнім вічним охоронцем. Завдяки талановитому проникненню композитора у зміст, ці слова набувають глибини й незнищенної могутності.

Як стверджує Марія Загайкевич, “в ораторії щасливо поєдналися в єдину художню цілісність поетичне світосприймання відомої письменниці Софії Майданської та характерні особливості музичного мислення Валерія Кікти, – митців, для яких історична доля українського народу завжди була близькою і хвилюючою” [2, 3].

Ораторія С. Майданської та В. Кікти “Святий Дніпро” отримала схвальні відгуки у пресі. Серед тих, за якими нам вдалося простежити – огляд Миколи Бея *“Про Майданську, її лібретто ораторії “Святий Дніпро” та ще де що*”, надрукований у тижневику “Україна і світ” (1996); стаття Аріяни Шум *“Ораторіяльний літопис “Святий Дніпро”* в газеті “Томін України” (1996) і рецензія Марії Загайкевич *“Музичний літопис боротьби і звитяги”*, що побачила світ у виданні “Культура і життя” (2001). Усі автори сходяться на одній думці: ораторія “Святий Дніпро” – унікальний синкретичний, музично-поетичний твір національного значення, оскільки “перекидає арку до вокально-симфонічних полотен українських композиторів” [2, 3] і “може репрезентувати нас як націю” [12, 7].

***Література:***

Бей Микола. Про Майданську, її лібретто ораторії “Святий Дніпро” та ще дещо // Україна і світ (Канада). – 1996. – 14-20 лют. – С. 10.

Загайкевич Марія. Музичний літопис боротьби й звитяги // Культура і життя. – 2001. – 8 трав. – С. 3.

Івасюк Оксана. “...Відчув мою долоню біля серця” // Молодий буковинець. – 1998. – 11 верес. – С. 6.

Китайгородська Віра. “Моя орбіта – довкола Буковини”: Відтінки літературно-філософського портрета // Буковинське віче. – 1997. – 14 черв. – С. 3.

Лобовик Ірина. Софія Майданська: “Ще довго нам даватиметься взнаки холопський синдром...” // Березіль. – 1995. – № 5-6. – С. 3-24.

Майданська-Ілюк Одарка: “Пам’ятаю!” // Слово Просвіти. – 2002. – 12-18 квіт. – С. 9.

Майданська Софія. А нас багато... // Вісті з України. – 1993. – № 43. – С. 10.

Майданська Софія. Літописець // Сучасність. – 2000. – № 11. – С. 141-144.

Майданська Софія. Провінційність – то поняття, знегативлене імперією... (Інтерв’ю вела Ірина Садова) // Буковинський журнал. – 1995. – № 3-4. – С. 74-80.

Майданська Софія. 10 років у моїй долі // Українське слово. – 2001. – № 1. – С. 1.

Українська літературна енциклопедія: В 5 т. / За ред. І. Дзевєріна. – Т. 3: К–Н. – К.: “Укр. енциклопедія” ім. М.Бажана, 1995. – С. 256.

Шум Аріядна. Ораторіальний літопис “Святий Дніпро” // Гомін України (Канада). – 1996. – 17 квіт. – С. 7.

При цитуванні ораторії “Святий Дніпро” використано вкладку до компакт-диска “Sacred Dnipro: Oratorio” (Copyright: Canadian Ukrainian Opera Association. Recorded live at Massey Hall, Toronto, Canada, April 28, 1996. Orders: 620 Spadina Avenue, Toronto, Ontario, M5S 2H4).

МАКСИМ КИРЧАНІВ  
Воронезький університет  
Воронеж, Росія

## КАНАДСЬКА ЛІТЕРАТУРА У ПОШУКАХ УКРАЇНСЬКОГО КОРИННЯ (ПРОБЛЕМИ ТВОРЧОСТІ ДЖЕНІС КУЛИК КИФЕР)

Дженіс Кулик Кіфер – письменниця, яка народилась в Торонто і одержала освіту у Франції і Англії, вона живе в Онтаріо, можливо, вона – не тільки найкрупніша канадська письменниця українського походження, але і та, яка глибше інших інтегрувалася в канадське суспіль-



ство. Канадська критика указує на те, що успіх письменниці – результат розриву з українським етнічним середовищем<sup>1</sup>. Творчість письменниці привертає увагу дослідників, їй було присвячено дві дисертації<sup>2</sup>. Вона пише прозу англійською мовою, її шлях до української тематики не простий. Вона довго опиралася цьому, сприймаючи себе як канадську письменницю, що підтверджує припущення Т. Журженко про те, що жінки-письменниці можуть належати до двох абсолютно різних течій – вони можуть бути національно чи антинаціонально орієнтовані<sup>3</sup>. Перша поетична книга “Білизна ангелів менших” з’явилася в 1986 році. Твори письменниці (наприклад, “Експрес Париж – Неаполь”, “Сузір’я”)<sup>4</sup> виходили в 1980 – 1990 рр. Вона – авторка декількох літературознавчих праць<sup>5</sup>. Ці книги і статті вийшли англійською, і знайти в них що-небудь українське – задача складна і нездійсненна з причини повної відсутності українських мотивів.

Подібно багатьом українським емігрантам, які вирости і одержали освіту на Заході, її з Україною пов’язує небагато. З нею вона контактує на сторінках своїх книг і на професійному рівні: у 1998 році Дженіс Кулик Кіфер разом з відомою українською дослідницею Соломією Павличко випустила спільну роботу “Київ двох земель: нове бачення. Антологія розповідей з України і Канади”. У 2005 році вона опублікувала книгу про розвиток української канадської ідентичності<sup>6</sup>. Романи “Зелена бібліотека” і “Мед і попел: історія сім’ї”<sup>7</sup> – найяскравіші з її “українських” творів. Тому, канадська критика схильна бачити в ній письменницю, яка відкриває свою “другу країну” – Україну. Українські дослідники відзначають, що романи викликали суперечки в Україні і Канаді, де були сприйняті як тексти-пошуки канадської національної ідеї, в яких виявилися б вписаними долі та життєві шляхи післявоєнних європейських емігрантів<sup>8</sup>.

У “Зеленій бібліотеці” і “Меді і попелі”, за словами авторки, вона хотіла “виписати свою етнічну приналежність у прямому розумінні цього слова”<sup>9</sup>. Засобами англійської мови письменниця реконструює українську дійсність. Це їй зробити не вдається, і замість реконструкції вийшла міфологізація. Вона створила ще один з літературних міфів, пов’язаних з Україною, підтверджуючи свій розвиток в рамках саме канадської літератури, оскільки для Канади створення своїх літературних і національних міфів було, а на фоні сучасного мультикультуралізму, є актуальною задачею<sup>10</sup>. Реконструкція України зроблена на основі спогадів родичів-українців і власних авторських вражень від поїздок до України. Героїня “Зеленої бібліотеки” Іва Чаун несподівано дізнається про своє наполовину українське походження. Це приводить до різних змін в її житті: вона виявляється вимушеною переглянути і відмовитися від сформованих протягом років життєвих стереотипів. Вона намагається сама визначити свою національну ідентичність. Інші герої книги, емігранти старшого покоління, пан Мороз і Оля Павленко, готові до реального повернення в Україну. Для другого покоління канад-

ських українців повернення на історичну батьківщину неможливе. Для третього – повернення може мати тільки символічний характер.

Героїня роману Іва Чаун готується до поїздки на батьківщину предків як туристка. Такий зміст книги підтверджує припущення канадської критики про те, що в 1990-і роки англomовна проза національних співтовариств в Канаді відійшла від традиційного для себе питання “Де ми?”, намагаючись знайти відповідь на інше: “Хто ми?”<sup>11</sup>. Історична батьківщина і подорож туди розглядалася в такій ситуації як один із способів знайти відповідь. Перед реальною мандрівкою вона відвідує Україну в уяві. Ця метафорична поїздка – своєрідний досвід знайомства з Україною. У 1993 році Іва випадково знаходить стару фотографію, де бачить жінку з хлопчиком, який схожий на її сина. Після цього у неї з’являються підозри, що вона має українське походження. Вона починає свої пошуки і звертається по допомогу до своїх знайомих – сім’ї Морозів. Оля Павленко (пані Мороз) підтверджує, що хлопчик з фотографії – Іван Котелько, її батько, а його мати, бабуся Іви – українська поетка Леся Львович, розстріляна в Бабиному Яру<sup>12</sup>. У одному з інтерв’ю Кулик Кіфер призналася, що прототипом Лесі стала Олена Теліга<sup>13</sup>.

За словами сучасного українського дослідника Н. Тучинської, Оля Павленко – не другорядний персонаж. Вона виконує роль казкаря, першовідкривача для Іви її історичної батьківщини. Одна згадка про розстріляну поетку відкриває невідомий світ української культури. Факт українського походження змінює ставлення Іви до Олі Павленко. Якщо в її дитячих спогадах – вона – прибиральниця в їх будинку, яка не знає англійської мови, то тепер вона визнає, що Оля Павленко вільно говорить англійською мовою і має дві освіти. Ще дивніше для Іви, що українська мова і українська культура – основні чинники національної ідентифікації для Олі Павленко. Іва визнає, що її батько так і не вивчив англійську мову, вважав за краще жити серед українських емігрантів. Українська мова для нього – показник чужості канадському суспільству.

Оксана Мороз, ще одна з героїнь “Зеленої бібліотеки”, представляє друге покоління еміграції. Вона символізує глибину і ступінь асиміляції деякої частини української діаспори. Вона не хоче повертатися в Україну після того, як та стала незалежною державою. Вона соромиться свого українського походження, а після того, як її батько і брат повертаються на батьківщину, – відмовляється контактувати з ними. Не розуміючи своїх вчинків, не усвідомлюючи їх негативної ролі, вона позбавляє себе унікальності, особистості і індивідуальності. Оксана ви-креслила з пам’яті частину історії своєї сім’ї, остаточно асимілюючись в Канаді. Іва, у свою чергу, летить в Україну, де зустрічається з Олексом Морозом. Граючи з ним в слова, заучуючи нові українські фрази, вона усвідомлює, що українська мова і українська культура для неї рідні. Тому в англomовний текст вводяться українські слова<sup>14</sup>. Проте, під час

сварки Олекса перекладає її з англійської на українську дві фрази “I love You” і “Fuck You” – саме цей урок мови показує їй, наскільки вона повернулася до України, хоча вона і розуміє, що ніколи не навчиться вільно говорити українською мовою. Така точка зору українського критика Наталії Тучинської. Український канадський дослідник Максим Тарнавський інтерпретує цей аспект інакше. Коментуючи слова одного з героїв роману про відсутність в українській мові еквівалента для англійського “Fuck You”, він відзначає, що так може писати лише людина, котра “має дуже вичищене уявлення про українську культуру”<sup>15</sup>.

У романі “Зелена бібліотека” є і автобіографічні мотиви. Автор сама зробила подорож з Канади до Києва. У романі описаний її власний досвід зближення з культурою, яка до цього була для неї чужою. Коментуючи цю ситуацію, вона пише: “спочатку я чинила опір візиту, удвічі сильним було у мене відчуття сорому, який я завжди випробовувала при одній тільки думці про Шевченка, сорому за мою українську мову, яка примушувала мене читати “Кобзаря” в перекладі”. Проте, відвідання музею Тараса Шевченка в Києві звільнило її від “юнацького сорому” за українське походження. На останніх сторінках “Зеленої бібліотеки” Іва телефонує Олексі до Києва з Канади. Ця символічна сцена втілює відновлення її зв'язку з історичною батьківщиною, з українською мовою, що, на думку української критики, говорить про бажання Дженіс Кулик Кіфер показати важливість збереження української мови для української діаспори в Канаді<sup>16</sup>. Тема подорожі і повернення нащадків європейських емігрантів і самих емігрантів на їх історичну батьківщину – не нова тема для канадських письменників європейського походження. Дженіс Кулик Кіфер в одній з своїх наукових праць, коментуючи проблему повернення, писала, що дорога додому пов'язана з багатьма психологічними труднощами: “нам говорили, що ми не можемо повернутися додому, а якщо ви повернетесь, то зрозумієте, що дім перемістився, він розташований не там і не тут, не в новій або старій країні, він знаходиться десь посередині”<sup>17</sup>.

Тема повернення – результат роботи пам'яті і прагнення зафіксувати її у вигляді літературного наратива. За словами Дж. Півато, повернення або подорожі в країну предків, реальні і уявлені, допомагають усвідомити свою історичну батьківщину, поглянути на неї під своєю точкою зору. Мандрівки нерідко приводять до змін у відношенні до Канади і канадського суспільства. Ці подорожі важливі, тому що стимулюють перегляд старих і традиційних сімейних наративів і стереотипів про предків-емігрантів. Дж. Півато пише, що в сімейних міфологіях емігрантів вже мертві предки можуть бути більш живими, ніж їх живі нащадки. Саме поїздки приводять до ревізії цієї думки серед наймолодших представників етнічних груп<sup>18</sup>. Ці зміни і аналізує Дж. Кулик Кіфер.

Роман “Зелена бібліотека” зустрів різні оцінки серед канадських

українців. Багато хто з діячів української громади сприйняв його як спрощений опис української дійсності, як спробу автора розповісти навіть не історію України, а історії українців, з якими вона знайома слабо. До того ж сама Кулик Кіфер в одному з інтерв'ю заявила, що своїм романом хотіла розповісти “багато історій”<sup>19</sup>. Дослідник української літератури М. Тарнавський припускає, що основа пошуків етнічності в романі – це українська історія. Тарнавський указує на поверхневий рівень знання української історії Дж. Кулик Кіфер, припускаючи, що вона могла прийти на сторінки роману із сторінок “України: історії” Ореста Субтельного – видання, розрахованого на англomовного читача. Українська критика Канади вказувала на те, що Дж. Кулик Кіфер написала в значній мірі спрощений роман, оскільки зосередила свою увагу на таких образах (наприклад, Чорнобилі), які більшою мірою відомі і зрозумілі для середнього канадця. Тому М. Тарнавський указує на те, що роман фрагментарний<sup>20</sup>.

“Мед і попіл” – ще одна “українська” книга письменниці. Коментуючи її творчу історію, вона відзначала, що сама “росла з історіями, які примусили мене усвідомити, що я походжу з того місця, яке проймає історією”. Слід визнати, що цей роман вписується в подібні твори (що знаходяться на межі прози і публіцистики) канадських авторів, нащадків європейських емігрантів. Примітно, що книги подібного плану виникли в кінці 1990-х років, а їх появі передувало зростання інтересу до Східної Європи<sup>21</sup> як батьківщини значного відсотка сучасних канадців. “Мед і попіл” – робота, заснована на реальних спогадах авторки і її родичів. Події, описувані в книзі, починаються в 1900 році з народженням діда письменниці Томаша Соловського. Вона розглядає історію п’яти поколінь своєї сім’ї і завершує відвідинами Києва в 1997 році. Коментуючи особливості книги, вона указує на те, що “писала не тільки про історію сім’ї, але і про те, як ця сімейна історія переплітається з історією країни”. Видавці книги указують, що книга містить цінний “досвід іммігрантів, загальний для багатьох канадців”. Це – дуже особистий погляд на історію України крізь історію декількох поколінь однієї сім’ї: “кожна сім’я має свої міфи і кожний з її членів вправі їх по-своєму інтерпретувати”. Один з канадських критиків, аналізуючи “Мед і попіл”, підкреслив те, що книга стала цінним нагадуванням того, що Україна, яку багато канадських українців сприймають як батьківщину, не “така приємна, як ми звикли думати”. “Мед і попіл” став спробою узагальнення досвіду декількох поколінь канадських українців, кроком у бік відмови від упереджень, що дісталися в спадок від своєї “старої країни”<sup>22</sup>.

Аналізуючи проблему ідентичності Дж. Кулик Кіфер, потрібно згадати про роль мовного чинника. Її стосунки з українською мовою не можна назвати ідеальними. Кулик Кіфер згадує, що удома батьки з нею не розмовляли українською<sup>23</sup>. У одній з своїх наукових праць вона пише: “через мову я взнала страшні приниження, мої вчителі в україн-

ській школі, які знали тільки основи англійської мови, не учили нас ні граматиці, ні лексиці, дотримуючись тієї думки, що їх задача навчити нас формулювати свої думки або виправити нашу вимову. Вони відмовилися повірити, що я не говорю на українській мові, що вона мені не рідна, а чужа". Вона не заперечує, що вже двадцять років намагається зрозуміти українську мову, історію і культуру. Мовні труднощі характерні для багатьох канадських українців: якщо в 1990-і роки близько 50 % канадських українців визнавали українську мову як рідну, то лише 20 % використовували її регулярно в побуті<sup>24</sup>.

Не дивлячись на чужість української мови, її проза містить українські мотиви, і тому її "українські" книги можна інтерпретувати в категоріях "літературних історій". Цей контекст показує, що її художня творчість представлена швидше "гіпотетичними припущеннями"<sup>25</sup>, ніж результатами наукового аналізу, що особливо цікаве, якщо брати до уваги, що Дж. Кулик Кіфер не тільки письменниця, але і відома дослідниця канадської літератури. Відрив літературного компоненту творчості від наукового перетворює українські сюжети на спогади, викликани особистим досвідом. Це робить її українську прозу уразливою зі сторони критики.

Розглядаючи ідентичність Д. Кулик Кіфер, згадаємо і про науково-дослідну діяльність письменниці. У центрі її інтересів – модернізм і канадська література. Її дослідження присвячені проблемам канадської літератури. Українська проблематика і історія української літератури потрапляють в сферу її уваги не часто. Цьому сприяє те, що рідна мова для Д. Кулик Кіфер саме англійська, а українською вона володіє у меншій мірі. Тому в центрі її досліджень проблеми, не пов'язані з Україною зовсім: морська проза, канадський модернізм. Правда, у ряді своїх наукових розвідок вона надала увагу мультикультуралізму, транскультурним зв'язкам, їх віддзеркаленню в літературі, проблемам етнічності<sup>26</sup>. Не дивлячись на високий рівень наукового аналізу проблем, зв'язаних і з українською діаспорою, це не робить її ближчою до українського культурного середовища.

Таким чином, її інтеграція і асиміляція в англо-канадське суспільство була настільки глибока, що вона не відділяє себе від канадської літератури і саме їй присвячує велику частину своїх наукових досліджень, оскільки об'єктивно сприймає її як "свою". Можна згодитися зі словами Максима Тарнавського про те, що Д. Кулик Кіфер не "є частиною суспільства, про котре вона пише", оскільки її проза "типово канадська". В даному випадку ми спостерігаємо один з проявів канадського мультикультуралізму: література меншини перестає бути такою, впливаючись в національний літературний контекст. Твори письменниці важко співвідносити з якимсь одним певним типом літератури: вона може бути інтерпретована в категоріях етнічної літератури або літератури етнічної меншини<sup>27</sup>. У її ідентичності англо-канадський елемент запанував над українським. Сама вона позиціонує себе як канадську

В такій ситуації питання про Дж. Кулик Кіфер як українську авторку не стоїть. Дженіс Кулик Кіфер – англомовна дослідниця та письменниця українського походження, зв'язок котрої з канадською українською громадою, не дивлячись на всю щирість і наївність її книг, слабкий, поверхневий і нерозвинений. Дженіс Кулик Кіфер почала шукати свою Україну в зрілому віці. Роман Д. Кулик Кіфер – роман феміністський, а не український. Саме фемінізмом, бажанням затвердити вільний вибір жінки, яка вольна у визначенні своєї власної ідентичності, він програє романам інших авторів українського походження.

Романи Дженіс Кулик Кіфер демонструють нам зв'язок мови написання з тими уявленнями про батьківщину, які ця мова формує. Така ситуація стала результатом того, що і Дж. Кулик Кіфер сама, не віддаючи собі в цьому звіту, створювала свої українські наративи в рамках постколоніального контексту. Україна, яку вона описує – колонізована українська реальність, яку вона намагається деколонізувати: з одного боку, ментально її осмислити, представити як своє велике “місце пам'яті”, а, з іншого, зрозуміти її і, тим самим, звільнити. Набір українських дискурсів, який ми спостерігаємо в романах англомовних письменників українського походження, є постколоніальним через мову їх описання.

Перед тим, як поставити останню крапку в статті, хотілося б згадати своєрідну дихотомію, співіснування двох образів-символів (*Ukraine* і *Україна*), яка характерна для романів Дж. Кулик Кіфер. Визначаючи чим є (чи була) “стара батьківщина” для сучасних англомовних письменників українського походження, тим, що англійською називається *Ukraine* або тим, як вона звучала для їх батьків *Україна*, ми змушені констатувати, що друге прочитання, розуміння позбавлене для них великої актуальності. Така англомовна перцепція *Ukraine* розвивається навколо декількох сюжетів, характерних і для україномовних інтелектуалів, що підтверджує доцільність звернення до їх творчості як до джерела для вивчення української історичної пам'яті в XX столітті в інтелектуальній традиції української діаспори.

### Примітки:

<sup>1</sup> Mukherjee A.P. Canadian Nationalism, Canadian Literature and Racial Minority Women // *Floating the Borders: New Contexts in Canadian Criticism* / ed. N. Aziz. – Toronto, 1999. – P. 151-172.

<sup>2</sup> Clayton Ch. Finding the Other Family: A Profile of Janice Kulyk Keefer // *Books In Canada*. – 1998. – Vol. 27. – No 8; Clayton Ch. Interview with Janice Kulyk Keefer // *Journal of Commonwealth Literature*. – 1999. – Vol. 34. – P. 183-197; Divided Loyalties: Janice Kulyk Keefer's Travels Through Life and Literature Prove that you Can Come Home Again // *Books In Canada*. – 1990. – Vol. 19. – No 6. – P. 18-21; Howells C. A. Janice Kulyk



Keefer's Travelling Ladies (for Simone Vauthier) // *British Journal of Canadian Studies*. – 1992. – Vol. 7. – No 2. – P. 415-425; Nicholson C. Grain of the Actual: Janice Kulyk Keefer and Her Writing // *British Journal of Canadian Studies*. – 1992. – Vol. 7. – No 2. – P. 397-414; Marald E.A. In Transit: Aspects of Transculturalism in Janice Kulyk Keefer's Travels. Dissertation. – Umea University, 1996; Tuchynska N. From ethnic towards transnational: "The Green Library" by Janice Kulyk Keefer. Master's thesis. – Ontario: Lakehead University, 2002.

<sup>3</sup> Zhurzhenko T. Ukrainian Feminism(s): Between Nationalist Myth and Anti-Nationalist Critique. – Vienna, 2004.

<sup>4</sup> Kulyk Keefer J. White of the Lesser Angels. – Charlottetown, 1986; Kulyk Keefer J. The Paris; Napoli Express; Ottawa, 1986; Kulyk Keefer J. Constellations. – Toronto, 1987; Kulyk Keefer J. Traveling Ladies. – Toronto, 1992; Kulyk Keefer J. Rest Harrow. – Toronto, 1992.

<sup>5</sup> Kulyk Keefer J. Under Eastern Eyes: A Critical Readings in Maritime Fiction. – Toronto, 1988; Kulyk Keefer J. Reading Mavis Gallant. – Toronto, 1989.

<sup>6</sup> Kulyk Keefer J., Pavlychko S. Kyiv, of Two Lands: New Visions, an Anthology of short fiction from Ukraine and Canada. – Coteau, 1998; Kulyk Keefer J. Dark Ghost in the Corner: Imagining Ukrainian-Canadian Identity. – Saskatoon, 2005.

<sup>7</sup> Kulyk Keefer J. The Green Library. – Toronto, 1996; Kulyk Keefer J. Honey and Ashes: the Story of Family. – Toronto, 1998.

<sup>8</sup> Тучинська Н. Мова і національна свідомість. Канадсько-український варіант // *Ї. Незалежний культурологічний часопис*. – 2004. – Т. 35.

<sup>9</sup> Kulyk Keefer J. Coming Across Bones: Historiographic Ethnofiction // *Writing Ethnicity: Cross-Cultural Consciousness in Canadian and Quebecois Literature*. – Quebec, 1996. – P. 84-104.

<sup>10</sup> Carson N. Canadian Historical Drama: Playwrights in the Search of the Myth // *Studies in Canadian Literature*. – 1977. – Vol. 2. – № 2.

<sup>11</sup> Hulan R. Who's There? // *Essays in Canadian Writing*. – 2000. – № 71. – P. 61-69.

<sup>12</sup> Kulyk Keefer J. The Green Library. – Toronto, 1996.

<sup>13</sup> The Ukrainian Weekly. – 1996. – Vol. LXIV. – №. 45.

<sup>14</sup> Дженіс Кулик Кіфер не самотня в поєднанні англійської мови з неанглійськими лексичними елементами. Див. по даній проблемі: Tiesen H.F. Mother Tongue as Shibboleth in the Literature of Canadian Mennonites // *Studies in Canadian Literature*. – 1988. – Vol. 13. – № 2; Aponiuk N. The use of Ukrainian names by three contemporary Canadian writers // *The Ukrainian experience in Canada: Reflections* / Ed. J. Rozumnyj, O. Gerus, M. Marunchak. – Winnipeg, 1994. – P. 304-311.

<sup>15</sup> Максим Тарнавський у зв'язку з цим пише: "Anyone who believes that Ukrainians has no equivalent for the F word has a very sanitized notion of Ukrainian culture" – Tarnawsky M. "What is Told" in "The Green Library".

History, Institutions, Language. A Paper presented at the conference Cross-Stitching Cultural Borders: Comparing Ukrainian Experience in Canada and the United States. October 29-31, 1998. Toronto // *Canadian Ethnic Studies*. – Vol. 31. – № 3. – P. 104-113.

<sup>16</sup> Тучинська Н. Мова і національна свідомість. Канадсько-український варіант // *І. Незалежний куьлтурологїчний часопис*. – 2004. – Т. 35; Kulyk Keefer J. Coming Across Bones: Historiographic Ethnofiction // *Writing Ethnicity: Cross-Cultural Consciousness in Canadian and Quebecois Literature*. – Quebec, 1996. – P. 84-104.

<sup>17</sup> Thomas B. The New Historicism and the Other Old-Fashioned Topics. – Princeton, 1991; Kulyk Keefer J. The Sacredness of Bridges: Writing Emigrant Experience // *Literary Pluralities* / Ed. C. Verduyn. – Peterborough, 1998. – P. 97-110.

<sup>18</sup> Про цю проблему див.: Verduyn C. Memory Work / Migrant Writing // *Intersexions: Issues in Race and Gender in Canadian Women Writing*. – New Delhi, 1996. – P. 106-115; Pivato J. Effects on Italian Communities of Migration to Canada: A Literary Perspective // *Migration and the Transformation of Culture*. – Toronto, 1992. – P. 253-265.

<sup>19</sup> The Ukrainian Weekly. – 1996. – Vol. LXIV. – № 45.

<sup>20</sup> Canadian Ethnic Studies. – Vol. 31. – № 3. – P. 104-113.

<sup>21</sup> Eksteins M. Walking Since Daybreak: A Story of Eastern Europe and the Heart of Our Century. – Toronto, 1999; Karafilly I. Ashes and Miracles: A Polish Journey. – Toronto, 1998; Hoffmann E. Exit into History: A Journey Through New Eastern Europe. – Toronto, 1993.

<sup>22</sup> Kulyk Keefer J. Honey and Ashes: the Story of Family. – Toronto, 1998; Kostash M. A Journey into Eastern Europe. – Toronto, 1993; Diakunchak Y. A New Memoir by Ukrainian Canadian Kulyk Keefer // The Ukrainian Weekly. – 1999. – Vol. LXVII. – № 9; Kröller E.-M. How Do You Go Back To Where You've Never Been // *Canadian Literature*. – № 164.

<sup>23</sup> The Ukrainian Weekly. – 1996. – Vol. LXIV. – № 45.

<sup>24</sup> Про ситуацію з українською мовою і її використання серед нащадків українських переселенців в Канаді див.: Chumak-Horbatsch R. Language in the Ukrainian Home: Its Use in Ten Toronto Families Attempting to Preserve their Mother Tongue. PhD Dissertation. – Toronto: University of Toronto, 1984; Kulyk Keefer J. Gender, Language, Genre // *Language in Her Eyes: Views on Writing and Gender by Canadian Woman Writing in English* / Ed. L. Scheier, S. Sheard, E. Wacel. – Toronto, 1990. – P. 164-172.

<sup>25</sup> Blodgett E.D. Literary History in Canada: The Nation and Identity Formation. – P. 33-47; Perkins D. Is Literary History Possible? – Baltimore, 1992. – P. 7.

<sup>26</sup> Kulyk Keefer J. Recent Maritime Fiction: Women and Words // *Studies in Canadian Literature*. – 1986. – Vol. 11. – № 2; Kulyk Keefer J. Loved Labour Lost: Alistair MacLeod's Elegaic Ethos // *Aliataire MacLeod: Essays on his Works* / Ed. I. Guilforf. – Toronto, 2001. – P. 72-83; Kulyk Keefer J. Home Comings / *Border Crossing: Travels through Imagined and Actual*

Worlds // *Dangerous Crossings: Papers in Transgression in Literature and Culture* / Ed. M. Loeb, G. Porter. – Uppsala, 1999. – P. 15-30; Kulyk Keefer J. *Personal and Public Records: Story and History in the Narration of Ethnicity* // *Tricks with a Glass: Writing Ethnicity in Canada* / Ed. R.G. Davis, R. Baena. – Amsterdam, 2000. P. 1-8; Kulyk Keefer J. *The Sacredness of Bridges: Writing Emigrant Experience* // *Literary Pluralities* / Ed. C. Verduyn. – Peterborough, 1998. – P. 97-110; Kulyk Keefer J. *From Dialogue to Polylogue: Canadian Transcultural Writing during the Deluge* // *Difference and Community: Canadian and European Cultural Perspectives* / ed. P. Easingwood, K. Gross, L. Hunter. – Amsterdam, 1996. – P. 59-70.

<sup>27</sup> Про ці процеси в рамках мультикультуралізму див.: Aponiuk N. *Ethnic Literature, Minority Writing, Literature in Other Languages, Hyphenated-Canadian Literature - Will It Ever Be "Canadian"?* // *Canadian Ethnic Studies*. – 1996. – Vol. 28. – № 1. – P. 1-7; Curtis L., Gupta D., Straw W. *Culture and Identity: Ideas and Overviews*. – P. 10; Tarnawsky M. "What is Told" in "The Green Library" // *Canadian Ethnic Studies*. – Vol. 31. – № 3. – P. 104-113.

<sup>28</sup> У одному з інтерв'ю вона призналася, що "do not know the language. I see myself as a Canadian-Ukrainian writer". Див.: *The Ukrainian Weekly*. – 1996. – Vol. LXIV. – №. 45.

ІВАН ПАТАРАК

*Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича*  
Чернівці

### ДІЯЛЬНІСТЬ РЕЛІГІЙНИХ ОБ'ЄДНАНЬ ПО ОРГАНІЗАЦІЇ ПАРАФІАЛЬНИХ ГРОМАД В КАНАДІ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Наприкінці ХІХ та на початку ХХ століття виїзд до “Америки” став дуже відомим в західноукраїнських землях. Відомість та популярність підкріплювалась досвідом перших офіційних переселенців, котрий спонукав багатьох мешканців Галичини, Буковини та Закарпаття залишити свої споконвічні землі заради кращого життя у Канаді. Домінуюча роль церкви в житті українців на рідній землі до Першої світової війни перенеслась разом з ними в Канаду. Греко-католицька і Греко-православна церкви, які були гілками Східного чи Візантійського обряду, здавались спочатку дивними канадцям англійського, французького чи іншого західноєвропейського походження. Справа в тому, що на початковому етапі імміграції релігійний вакуум серед нових іммігрантів заповнювали Римо-католицька та Протестантська церкви. Вони намагались прийняти активну участь у житті новоприбулих.

До початку ХХ століття в Канаді були тільки тимчасові місії українських греко-католицьких священників з США, які намагались закласти підвалини до організації української Греко-католицької церкви в Канаді. Крім цього, спостерігалась деяка активність Російської православної місії, що намагалась привернути в лоно своєї церкви якомога більше вірних, користуючись відсутністю постійної опіки греко-католицькими священниками над своїми прихожанами.

Саме питання організації постійного перебування греко-католицьких священників та заснування єпархії Греко-католицької церкви в Канаді і стало одним з пріоритетних для митрополита Андрія Шептицького, коли він очолив Галицьку митрополію в 1900 році. Про церковну ситуацію своїх вірних в Канаді митрополит знав з першоджерела, так як ще в 1898 році місіонер о. Лякомб, генеральний вікарій єпископа Паскаля з Сент-Альберта, заїжджав до нього з приводу “висилки нежонатих священників до Канади”<sup>1</sup>.

Очоливши митрополію, він навіть намагався відвідати США і Канаду, але префект конгрегації “Пропаганда фідє” (пропаганди віри) не давав на це дозволу<sup>2</sup>. Така позиція Риму пояснювалась тим, що митрополит Галицький, згідно конгрегації пропаганди віри, не мав юрис-

дикції над греко-католиками, які емігрували за океан. Вони підпорядковувались місцевим (заокеанським) римо-католицьким єпископам<sup>3</sup>. Але, не зважаючи на це, митрополит доручив о. Василю Жолдаку, своєму секретарю, в 1901 році відвідати Канаду і докладніше з'ясувати стан справ, щодо релігійного життя українських іммігрантів.

Прибув о. Жолдак в Вінніпег наприкінці 1901 року. Саме в цей час загострювалось протистояння між греко-католиками та римо-католицьким духовенством. Суперечка стосувалася права на володіння парафіями, єпископи Риму хотіли щоб українці записували збудовані ними церкви на латинську корпорацію, натомість громада не бажала цього, а вимагала призначення власного єпископа. Вона вважала, що таке підпорядкування призведе не тільки до обмеження прав їхньої церкви, але і до зради інтересів нації<sup>4</sup>. Відвідавши Манітобу, Саскачеван і Альберту, о. Василь Жолдак 17 червня 1902 року разом з о. Жаном оо. Облятів, про приїзд якого просив о. Жолдак у єпископа Легалля для повнішого розкриття ситуації за океаном, покинули Едмонтон та 4 липня 1902 року відплили на кораблі до Ліверпуля, а за 20 днів вже були у Львові з докладною доповіддю для митрополита А. Шептицького і "просили, щоб українські оо. Василіяни прибули до Канади та перebrали під свою опіку місійний терен"<sup>5</sup>.

Перша місія оо. Василіян відправилась до Канади вже в жовтні 1902 року у складі: трьох отців чину Святого Василя Великого (ЧСВВ) Платоніда Філяса, Созонда Дидика та Антіна Строцького, братчика Єремії Янішевського, чотирьох сестер-служебниць (Амброзії Ленкевич (Ambrosia Lenkevych), Ізидори Шиповської (Isydora Shypovska), Емілії Клапоушок (Emilia Klaroushok), Таїди Врублевської (Taida Vrublevska)), а також о. Василя Жолдака, який відвідував Канаду вдруге<sup>6</sup>.

Саме з часу прибуття оо. ЧСВВ до Канади почалась постійна духовна опіка над українцями греко-католиками. Осередками їхньої діяльності стали міста Біверлейк (тепер Мондер) в Альберті, Ростерн в Саскачевані та Вінніпег у Манітобі<sup>7</sup>. З цих міст місіонери їздили до поселень українських іммігрантів, які були розкидані на величезній території, проводили богослужіння в їхніх помешканнях, організовували громадські групи, засновували парафії, проповідували слово Боже<sup>8</sup>. Богослужіння відбувались постійно, незалежно від дня тижня. Греко-католики, які користувались послугами священників інших віросповідань, побачивши своїх священнослужителів, повертались до рідної віри.

Оо. Василіяни та сестри-служебниці спрямовували свою діяльність на заснування в Канаді двох українських релігійних чинів, які відігравали в майбутньому важливу роль в релігійному житті українців Канади. Так як до їхнього приїзду духовними потребами більш ніж 60 тисяч українців греко-католиків<sup>9</sup> займалось менш ніж 10 священників<sup>10</sup>, ця подія (приїзд місії оо. Василіян) була дуже важливою для українських емігрантів на канадській землі.

В наступні два роки на допомогу трьом ченцям ЧСВВ приїхало ще чотири: Матей Гура та Навкратій Крижановський в 1903 році<sup>11</sup>, Атанасій Филипів та Іван Тимочко в 1904 році<sup>12</sup>, за іншими даними в 1905 році<sup>13</sup>. Останнім в піонерський період прибув Василій Ладика (1909 р.), який на той час був ще студентом, але в 1912 році закінчив богословські студії і почав працювати як місіонер<sup>14</sup>. Крім цього до місійної діяльності серед українців греко-католиків долучилися римо-католицькі священники о. Йосафат Жан, о. П. Ру, о. Адоній Сабурен та інші, які вивчили українську мову, прийняли український церковний обряд і решту свого життя присвятили праці для української церкви<sup>15</sup>.

Але не всі спроби місіонерів налагодити церковно-громадське життя в українських поселеннях увінчувалися успіхом. Траплялися випадки, коли священники з свого небажання організовувати громаду, або ж з корисливої мети підривали довіру людей, яку потім було дуже важко повернути. От наприклад, Іван Гуменюк, видатний громадський діяч української громади форту Вільям, в своїх спогадах пише про те, що о. Крижанівський в 1907 році перед великодніми святами, відвідуючи їхнє поселення, навіть не робив спроб організувати громаду<sup>16</sup>.

Пізніше люди взагалі зіткнулись з тим, що якийсь громадянин Богонько, приїхавши до поселення, почав видавати себе за священника, натомість, один з поселенців згадав, що бачив його в ролі музиканта на хрестинах в Вінніпезі. І насамкінець, в 1910 році до форту прибув греко-католицький священник о. Дволіт, який поспіхом почав збирати гроші на будівництво церкви і пояснював це бажанням того, щоб митрополит А. Шептицький освятив її наріжний камінь в ході свого візиту до Канади. Так і сталось, але разом з митрополитом з поселення від'їхав і о. Дволіт, не заплативши за проведені роботи і не передавши нікому зібрані кошти. Церква на тому місці так і не була побудована<sup>17</sup>.

Звісно, що після таких подій, громаді було важко взагалі комусь вірити і вона досить скептично відносилась до подальших спроб місіонерів з організації людей і збору коштів на ті чи інші потреби. Це не додавало популярності і без того небагаточисельним релігійним місіям. Але, не дивлячись на певні негаразди і непорозуміння з деякими громадами, в загальному робота місій була успішною.

Робота перших постійних місіонерів Греко-католицької церкви в Канаді суттєво відрізнялась від роботи їх попередників. Всі священники, які працювали в Канаді до оо. Василян рано чи пізно змушені були покинути країну. Це відбувалось фактично через складне матеріальне становище. Серед першоприбульців часткову матеріальну підтримку мав тільки о. Д. Поливка від "Пропаганди фідє". Натомість місія оо. Василян мала серйозну підтримку з Галицької митрополії, а також слід зауважити, що вже й самі поселенці потроху починали "ставати на ноги" і допомагати своїй церкві та священникам.

Нормальне матеріальне положення давало можливість місіонерам, невдовзі після приїзду, розпочати будівництво храмів. Першу церкву



вони збудували у Пено-Стар, Альберта. При церквах засновували Апостольство Молитви, Товариство Доброї Смерті та інше. Крім цього отці Василіяни заснували Новіціят сестер служебниць, відкривали парафіяльні школи, де навчання проводили сестри-служебниці. В таких школах вивчалась українська мова, пісні, молитви. В 1904 році священики заснували “Українське Запомогове братство Св. Миколая”<sup>18</sup>.

Завдяки приїзду оо. Василіян дещо згладились відносини між греко- та римо-католицьким таборами. Перша група ченців працювала в Альберті та Саскачевані, о. Гура і о. Крижановський в Манітобі, а о. В. Жолдак був призначений монсенсьйором Лянжевеном, архієпископом дієцезії св. Миколая, Манітоба, візитатором з функцією генерального Вікарія і працював теж в Манітобі. Такий стан справ фактично нормалізував міжконфесійні відносини і зняв напруженість. Але через нові заяви римо-католиків, щодо контролю над українською церквою, це тривало не довго.

Саме непорозуміння між греко-католиками і римо-католицьким духовенством, недостатня кількість священиків Східного обряду серед українців греко-католиків стали хорошою основою для діяльності єпископа Серафима (справжнє ім'я Степан Устольський), який навесні 1903 року почав роботу над заснуванням так званої “Незалежної грецької церкви”<sup>19</sup> (хоча над цією тезою М. Марунчака можна подискутувати, так як з спогадів сучасників<sup>20</sup> дізнаємось, що не Серафим був ідейним покровителем заснування згадуваної вище церкви).

Приїхав Серафим до Канади за допомогою Кирила Геника-Березовського, перекладача імміграційного бюро в Вінніпезі, в березні 1903 року з Америки<sup>21</sup>, де він не знайшов визнання, через свої русифікаційні настрої, серед священиків, нещодавно утвореної, “Рускої Церкви в Америці”, провідниками якої були греко-католицькі священики-відступники, що вийшли з під протекторату римо-католицьких єпископів в Канаді і утворили власну незалежну церкву та намагались знати собі єпископа.

Діяльність Серафима в Країні кленового листка почалась з висвячення на священиків, в кращому випадку, дяків, а в гіршому, простих фермерів без будь-якої освіти. За незначний час на священиків було висвячено більше 50 осіб, а за два роки свого існування “серафимівський рух” об'єднав понад 60 тисяч вірних<sup>22</sup>.

Такою ситуацією вирішив скористатись К. Геник-Березовський за допомогою своїх друзів Івана Бодруга та Івана Негрича, які були вчителями, відповідно, з Сіфтона та Теревовлі. Обоє вони закінчили теологічні студії в “Манітоба коледж” у Вінніпезі<sup>23</sup>. К. Геник-Березовський прагнув створити церковне утворення, яке було б незалежним від Риму і змогло б об'єднати українську громаду. А до І. Бодруга та І. Негрича він звернувся, бо вважав, що “Серафим, упертий москаль, не розуміє нашого народу...”<sup>24</sup>, і тому людям “...треба буде розумного проводу поза Серафимом”<sup>25</sup>.

Невдовзі ці два молоді вчителі з Галичини були висвячені на священників (29 квітня 1903 року) і почали працювати над заснуванням “Руської Незалежної Греко-Православної Церкви Канади”. Назва цього утворення в ході розробки статуту була змінена за порадою спесвітеріан, які були його фінансовою основою. І вже в 1904 році, якраз за відсутності в Канаді Серафима, який тимчасово виїхав до Росії, І. Бодруг, І. Негрич та інші скликали Собор, на якому офіційно проголосили факт створення “Незалежної грецької церкви”<sup>26</sup>.

Незалежна грецька церква стала важливим фактором в житті українців в Канаді. Тільки в Манітобі було засновано десятки громадських центрів. Ще більше їх було в Саскачевані та Альберті. Громада приймала цю церкву, так як вважала, що отримала довгоочікувану незалежність від римо-католиків та Російської православної місії. Це були свідомі люди, які об’єднувались перш за все за націоналістичним принципом. Ю. Стечишин, один з українських істориків у Канаді, взагалі вважав, що “хоч цей рух був на церковнім полі, то в дійсності він був народницький, національний”<sup>27</sup>.

В 1907 році церква вже нараховувала 30 священників та 40 тисяч вірних<sup>28</sup>. Але через надмірну фінансову залежність від пресвітеріан, її подвижники змушені були впроваджувати певні зміни в проведення Служби Божої, що, звісно, не подобалось людям і відштовхувало деяких. А в 1912 році Пресвітеріанська церква прийняла рішення скасувати фінансову допомогу Незалежній грецькій церкві і запропонувала її послідовникам перейти на протестантизм. Це і призвело до краху церкви. Частина священників погодилась перейти до пресвітеріанства, частина перейшла до інших релігійних конфесій, прихожани знову опинились на роздоріжжі різних релігійних течій і в черговий раз стали предметом боротьби.

Однією з релігійних організацій, яка з початку імміграції українців на канадську землю вступила в боротьбу за них була Російська православна місія. Вона мала тривалий досвід роботи в Америці, так як ще в 1870 році місійний центр був переміщений з Аляски до Сан-Франциско. І саме звідти почалось поширення її впливу на Америку, а пізніше і на Канаду.

Ця релігійна інституція в своїй діяльності не задовольнялась тільки обслуговуванням своїх вірних. Її діяльність була також спрямована на залучення до своєї віри тих християн, які не мали підтримки своєї рідної церкви. Так, наприклад, вже в 1891 році Російська православна місія змогла перетягнути в лоно своєї церкви першу греко-католицьку релігійну громаду в Америці, м. Міннеаполіс, на чолі з о. Олексієм Товтом<sup>29</sup>, а в 1897 році в Канаді поселення “Восток”<sup>30</sup>. Таким чином, вже до кінця 1900 року РПЦ залучила до себе 13 греко-католицьких громад з 6898 вірними, 4450 з яких були з Угорщини і 2448 з Галичини<sup>31</sup>.

В 1898 році настоятелем РПЦ в Америці був призначений єпис-

коп Тихон, який дуже енергійно взявся за справу розширення впливу церкви на північноамериканському материк. Це сприяло тому, що в Канаді до 1906 року вже нараховувалось 5 незалежних парафій та 19 місій Російської православної церкви з 6748 вірними<sup>32</sup>. Розвиток церкви здебільшого здійснювався за рахунок греко-католиків, які приймали православ'я.

Що ж приваблювало людей в цій церкві і примушувало змінювати свою віру? По-перше, українці звикли до Візантійського обряду та жонатих священників, а в початковий період еміграції ними опікувались римо-католицькі духовники, які дотримувались celibату, і тільки поодинокі місії греко-католицьких священників з Галичини на початку XX століття діяли на теренах Канади. По-друге, єпископи римо-католицької церкви вимагали запису церковних споруд на свою корпорацію, чого дуже не хотіли миряни. По-третє, РПЦ залучала до своїх місій священників, вихідців з України, яких добре сприймала українська громада. Найбільшого розвитку ця церква досягла, звісно, в США, але і в Канаді вона мала певні здобутки. Статистичні дані говорять про те, що в 1909 році кількість парафій Російської православної церкви в Канаді досягла 10-ти<sup>33</sup>. Це було непоганим здобутком, враховуючи те, що управління діяльністю місій здійснювалось з теренів США, а окрема благочинія з своїм єпископом в Канаді була створена тільки в 1908 році<sup>34</sup>.

Таким чином, початок XX століття відзначався інтенсифікацією діяльності різних релігійних утворень на теренах Канади. Греко-католицька церква, розуміючи загрозу переходу своїх вірних до інших релігій, почала збільшувати свою присутність в Канаді, залучаючи до місійної діяльності оо. Василіян. Слід відмітити також, що римо-католицькі єпископи дещо змінили свою позицію щодо українців і почали підтримувати ініціативу призначення для них власного єпископа з Галичини.

Свідома українська молода інтелігенція на еміграції за допомогою священника з Росії, єпископа Серафима, здійснила успішну спробу організації власної церкви для українських іммігрантів "Незалежної грецької церкви", але через відсутність власних матеріальних ресурсів і, відповідно, через зовнішній (пресвітеріанський) вплив дуже скоро втратила своє дітище. Що ж стосується Російської православної місії, то вона, користуючись недостатньою опікою над українцями греко-католиками, намагалась перетягнути їх в лоно своєї церкви і певних успіхів таки домоглась.

### *Примітки:*

<sup>1</sup> Марунчак М. Українські церкви в розвиткових фазах української діаспори // Збірник праць Ювілейного Конгресу. – Мюнхен, 1988. – С. 372.

<sup>2</sup> Там само.

<sup>3</sup> Савчук С., Мулик-Луцик Ю. Історія української Греко-Православної церкви в Канаді. – Вінніпег, 1984. – Т. 2. – С. 18.

<sup>4</sup> Marynchak M. The Ukrainians Canadians: A History. – Winnipeg; Ottawa, 1970. – Р. 104.

<sup>5</sup> Казимира Б. Митрополит Андрій Шептицький та канадійські українці // Пропамятна книга оо. Василян у Канаді. 50 літ на службі Богові й народові (1902 – 1952). – Торонто, 1953. – С. 103.

<sup>6</sup> Боровик М. Українсько-канадська преса та її значення для української меншини в Канаді. – Мюнхен, 1977. – С. 48; Marynchak M. Ibidem. – Р. 104.

<sup>7</sup> Казимира Б. Релігійно-громадське життя в українській католицькій митрополії в Канаді. – Торонто, 1965. – С. 18.

<sup>8</sup> Ювілейна пам'ятка 25-ліття новіціату оо. Василян у Мондері, Алберта. – Мондера, 1948. – С. 31.

<sup>9</sup> Казимира Б. Митрополит Андрій Шептицький та канадійські українці... – С. 104.

<sup>10</sup> McGowan G. M. Roman Catholics and the Ukrainian Catholic Church // Canada's Ukrainians: Negotiating an Identity. – Toronto, 1991. – Р. 221.

<sup>11</sup> Боровик М. Вказ. праця. – С. 48.

<sup>12</sup> Marynchak M. Ibid. – Р. 105.

<sup>13</sup> Ювілейна пам'ятка 25-ліття новіціату оо. Василян у Мондері... – С. 31.

<sup>14</sup> Там само.

<sup>15</sup> Казимира Б. Релігійно-громадське життя в українській католицькій митрополії в Канаді... – С. 18.

<sup>16</sup> Гуменюк І. Мої спомини: До розвитку організованого життя українців у Східній Канаді. – Торонто, 1957. – С. 15.

<sup>17</sup> Там само. – С. 16.

<sup>18</sup> Ювілейна пам'ятка 25-ліття новіціату оо. Василян у Мондері... – С. 32.

<sup>19</sup> Marynchak M. Ibid. – Р. 105.

<sup>20</sup> Савчук С., Мулик-Луцик Ю. Вказ. праця. – Т. 3 – С. 209. (цитата зі спогадів І. Бодруга); Стечишин Ю. Історія поселення українців у Канаді. – Едмонтон, 1975. – С. 290.

<sup>21</sup> Савчук С., Мулик-Луцик Ю. Вказ. праця. – Т. 3. – С. 208.

<sup>22</sup> Yuzyk P. Religious life // A. Heritage in transition: Essays in the history of Ukrainians in Canada. – Toronto, 1982. – Р. 151.

<sup>23</sup> Marynchak M. Ibid. – Р. 106.

<sup>24</sup> Савчук С., Мулик-Луцик Ю. Вказ. праця. – Т. 3. – С. 209. (цитата зі спогадів І. Бодруга).

<sup>25</sup> Там само.

<sup>26</sup> Marynchak M. Ibid. – Р. 106.

<sup>27</sup> Стечишин Ю. Вказ. праця. – С. 292.

<sup>28</sup> Yuzyk P. Ibid. – Р. 152.

- <sup>29</sup> Савчук С., Мулик-Луцик Ю. Вказ. праця. – Т. 2. – С. 168.  
<sup>30</sup> Там само. – С. 170.  
<sup>31</sup> Марунчак М. Українські церкви в розвиткових фазах української діаспори... – С. 378.  
<sup>32</sup> Yuzyk P. The expansion of the Russian Orthodox Church among the Ukrainians in North America to 1918 // *Studia Ucrainica* 2. – Ottawa, 1984. – № 5. – Р. 218.  
<sup>33</sup> Ibid. – Р. 221.  
<sup>34</sup> Ibid.

Людмила ТРЕТЯК

*Національний університет "Острозька академія"*  
 Острог

### **МІСЦЕ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ПОЛЬЩІ: 1944 – 1947 РОКИ**

Одним з недостатньо досліджених питань у сучасній українській та польській історіографії є післявоєнна історія греко-католиків в Польщі, адже церковно-релігійна тематика в радянських джерелах була в числі заборонених. У зв'язку з цим дослідження місця Греко-Католицької Церкви в суспільно-політичному житті Польщі в 1944 – 1947 роки містить новизну та є актуальним.

Аналізуючи стан наукової розробки даної проблеми, можемо зробити висновок про його недостатність. Більшість авторів праць є польськими вченими, однак матеріал ними викладено однобічно та суб'єктивно. Багато важливих проблем післявоєнної ГКЦ замовчується. Історія ГКЦ в Польщі не заохочувала до наукових досліджень передусім відсутністю доступу до архівів та ще й розпорошеністю джерельних матеріалів, велика кількість з яких неукomплектовано зберігається в церковних архівах.

На сьогодні комплекс джерел з історії Греко-Католицької Церкви в Польщі є доволі об'ємним, складним і малодослідженим, адже в ньому відбилися всі фактори, що спричинили особливості радянської, сучасної української та зарубіжної історіографії стосовно ГКЦ.

Серед досліджень, присвячених релігійній ситуації греко-католиків на території Польщі в роки Другої світової війни та післявоєнний період, необхідно відзначити напрацювання Є. Місила, о. І. Гарасима, Д. Іванечка, С. Стенпя. Вченими розкрито методи втілення радянської релігійної політики, описано трагічну долю українського духовенства. Надзвичайно цінними є праці Р. Дрозда та І. Галагіди, в яких вони досліджують політику польської влади щодо українців, описують духовне життя греко-католиків. Водночас значний масив документів і матеріалів з історії ГКЦ стосовно досліджуваного періоду зберігається у

церковних архівах та в архівах Об'єднання українців у Польщі. Із джерел, які найяскравіше відображають діяльність ГКЦ в Польщі, вирізняється епістолярна спадщина священників. Її аналіз дає змогу простежити вагому роль ГКЦ у житті українського суспільства.

Таким чином, опрацювання та архівні матеріали дають змогу висвітлити головні аспекти в діяльності ГКЦ в Польщі 1944 – 1947 рр.

Метою цієї статті є визначення місця Греко-Католицької Церкви в суспільно-політичному житті Польщі в 1944 – 1947 рр. Для досягнення цієї мети слід реалізувати такі завдання: 1) визначити основні напрями релігійної політики польської влади, форми і методи її проведення; 2) простежити участь ГКЦ в суспільно-релігійних процесах; 3) висвітлити боротьбу священників за збереження Церкви.

Релігійна політика СРСР була перенесена в Польщу у формі безпосередніх указів і становила взірцеву модель, до якої польській владі потрібно було йти. Атеїстична ідеологія польської державної влади вважала католицький костел за одного з головних ворогів. У перші місяці після визволення від німецьких окупантів, представники державної влади, намагаючись знайти підтримку у проведенні реформ, не чинили прямого тиску на католицький костел. Така ж політика проводилася і щодо східних церков. Проте, вже 12 вересня 1945 року Рада Міністрів ухвалила рішення поступово ослаблювати костельні інституції та ізолювати костел від Апостольської Столиці. Одразу розпочалися арешти священнослужителів, яких звинувачували у співпраці з німцями, шпигунстві на користь Ватикану, у підтримці класової нерівності. Співробітниками радянських спецслужб нотувалися церковні казання, почалася цензура на релігійні видання. Держава під свій контроль також взяла освітньо-виховну діяльність костелів. Одночасно було розпочато пропагандистську роботу, яка мала на меті дискредитувати костел в очах спільноти<sup>1</sup>. Вищезгадані події позначилися на діяльності Греко-Католицької Церкви. Після Другої світової війни розпочинається новий трагічний етап в історії Греко-Католицької Церкви в Польщі, який характеризується передусім нищенням її адміністративних структур.

До Другої світової війни Греко-Католицька Церква в Польщі була окремою адміністративною структурою, яка безпосередньо залежала від Апостольської Столиці. Структуру Церкви становила Галицько-Львівська Митрополія, яка складалася з Львівської архієпархії, Станіславської та Перемишльської єпархій (створена у 1934 році Конгрегацією для Східних Церков у Римі) та Апостольська Адміністрація Лемківщини<sup>2</sup>. Після встановлення нового державного кордону в 1945 р. від Галицько-Львівської митрополії на території Польщі залишилася більша частина Перемишльської єпархії. Однак, Перемишльська єпископська курія залишилася на території УРСР. Державний кордон розмежував не тільки деканати, але й поодинокі парафії, до складу яких входило декілька сіл. Із 22 деканатів, що опинилися на території Поль-



щі, 10 втратило загалом 67 парафій, тобто 47 % колишнього стану.

Апостольська Адміністрація Лемківщини залишилася без адміністративних та територіальних змін до 1947 року. Згідно даних 1943 року на Лемківщині у 9 деканатах, 129 парафіях та 198 церквах працювало 128 священників та нараховувалося біля 127,5 тис. вірних<sup>3</sup>.

Польська влада вважала, що завдяки договору від 9 вересня 1944 р., який було підписано в Москві між Польським Комітетом Народного Визволення і урядом УРСР про взаємообмін населенням, вдасться повністю переселити до України людей греко-католицького віросповідання і проблема Греко-Католицької Церкви в Польщі ліквідується сама по собі<sup>4</sup>.

У 1944 році на польській території нараховувалося біля 700 тис. українців, 60 % з яких були греко-католиками. Післявоєнні політичні та територіальні зміни в польській державі спричинили чимало перетворень в Греко-Католицькій Церкві. Це було початком періоду нищення адміністративних структур церкви<sup>5</sup>.

Переселення українського населення згодом почало втрачати добровільний характер. Надалі в практику увійшла політика примусового переходу греко-католиків до православного віросповідання. Іншим засобом влади була спроба використання авторитету вищого духовенства для активізації переселення українців в УРСР. Прикладом може бути доля єпископа Йосафата Коциловського. В кінці 1944 р. і на початку 1945 р. його намагалися переконати перейти у православ'я. Після того, як впевнилися, що це неможливо схилили підтримати акцію переселення<sup>6</sup>. Заступник головного уповноваженого уряду УРСР у справах репатріації українців Тимофій Кальненко намагався дискредитувати єпископа в очах секретаря ЦК КП(б)У Дем'яна Короченка і народного комісара внутрішніх справ України Василя Рясного. 20 листопада 1944 р. Кальненко поставив їх до відома, що "біскуп перемишльський, будучи членом ОУН, видав звернення до священників, аби вони всілякими способами протидіяли евакуації українців"<sup>7</sup>. Всупереч сподіванням влади, о. Коциловський навіть після свого арешту не підписав заяви на добровільне переселення в УРСР, а також не виступив з пропереселенською відозвою до вірних і духовенства<sup>8</sup>. 12 вересня 1945 р. Рада Міністрів прийняла рішення про втрату чинності конкордату між Апостольською Столицею та Польщею. Греко-католицький обряд перестав офіційно виступати в державних документах. У жовтні 1945 року було закрито Єпархіальну духовну семінарію. Того ж року припинили діяльність два греко-католицьких товариства "Єпархіальної помочі" та "Інститут двів і сиріт по священниках"<sup>9</sup>.

Після вивезення греко-католицьких ієрархів на польській території залишилося біля 500 церков, які входили до юрисдикції перемишльського єпископства. 29 жовтня 1945 р. Перемишлянський єпископат видав розпорядження, в якому йшлося про те, що опустілі церкви вважаються філіями парафіяльних костелів<sup>10</sup>.

На початку весни 1945 року на Підсяння і Холмщину охопили бандитсько-грабіжницькі напади на українські села, на їх греко-католицьке та православне населення. Терор та вбивства змушували священників залишати свої парафії та шукати порятунку у римо-католицьких церквах. Від куль польського збройного підпілля гинули цілі українські села. Більше ста осіб було вбито в Бересті, Ласкові, Модрині, Шиховичах, Сарині, Писковичах, Вербиці, Скопові та в інших. Загалом кількість жертв нараховує від вісьми до десяти тисяч. М. Козак наводить приклади вбивства греко-католицьких священників. Серед загиблих були: о. А. Слюсарчик з Люблинця, о. І. Дем'янчик зі Скопова, о. В. Лемцьо з Павлокоми, о. О. Білик з Березки<sup>11</sup>.

21 вересня 1945 року було заарештовано і вивезено у тюрму в Ряшеві Перемишльського владика Й. Коциловського. Там він перебував до 18 січня 1946 р. Проте, недовго отець знаходився на волі. 26 червня 1946 р. польська влада силою забрала владика Йосафата з резиденції і передала його до рук радянського МДБ<sup>12</sup>. Коциловський перебував в ув'язненні спочатку у Львові, а потім у Києві. Його звинуватили у співпраці з німецькими окупантами і в доставці хліба для українських арештантів<sup>13</sup>. Після важкої хвороби Блаженний Йосафат помер 17 листопада 1947 р. у концтаборній лікарні в селі Чапаєва біля Києва, і там був похований. Пізніше його останки перепоховано в місті Стрий<sup>14</sup>. На початку 1947 року в Перемишлі не існувало жодної Греко-Католицької Церкви, залишилися тільки окремі священники. Польська влада визнала факт виселення єпископа Коциловського до СРСР як ліквідацію єпархії<sup>15</sup>. Перебуваючи на свободі між двома арештами наприкінці травня 1946 р., єпископи Коциловський і Лакота взяли участь у конференції польського єпископату, що проходила в Ченстохові. Однак, залишаються не з'ясованими ні тема переговорів між польським та українським духовенством, ні їх результат<sup>16</sup>.

Питання першого арешту о. Й. Коциловського стало предметом аналізу конференції польського єпископату, яка відбувалася 3-4 жовтня 1945 року на Ясній Горі. Було зобов'язано всіх ординаріїв надавати допомогу греко-католицькому духовенству. 22-24 квітня 1946 р. о. Коциловського було запрошено на нараду єпископів. Занепокоєний існуючою ситуацією, примас Польщі А. Гьонд звернувся до Апостольської столиці з проханням вивчити проблему тогочасного становища ГКЦ. У відповідь папа Пій XII 25 жовтня надав кардиналам А. Гьондові і А. Сапезі надзвичайні повноваження у справі ГКЦ. Найсуттєвішим з них було право призначати греко-католицьких капеланів на проведення літургії та інших релігійних функцій в латинському обряді<sup>17</sup>. При цьому формальний перехід у латинство був не обов'язковий. Крім того, папа зобов'язав кардиналів давати греко-католикам можливість приймати святі таїнства у рідному обряді. Під час візиту кардиналом Гьондом Ватикану 10 грудня 1946 р. Папа призначив його спеціальним делегатом для всіх східних обрядів у Польщі, а Конгрегація до

справ Східних Церков наділила усіма своїми правами включно з інструкціями їх застосування. Рішенням Апостольського Престолу кардиналові Гьонду надавався точно окреслений опікунський і керівничий мандат відносно духовенства, вірних та майна Греко-Католицької Церкви в Польщі.

Повернувшись з Ватикану, примас Гьонд рекомендував єпископам південно-східних єпархій “не створювати мнених підстав для обвинувачень, що вони спричиняються для ліквідації Церкви”<sup>18</sup> та заборонив виносити з греко-католицьких церков іконостаси. Протягом перших трьох місяців кардинал обмежився виданням для ординаріїв завдання опрацювати звіт про ситуацію східних обрядів на території їхнього правління. Дещо пізніше Апостольський Делегат Гьонд вдався до більш рішучих дій. 31 березня 1947 р. він призначив о. В. Гриника Генеральним Вікарієм Перемишльської єпархії, а 1 квітня того ж року о. А. Злупка – Генеральним Вікарієм для Апостольської Адміністрації Лемківщини. Рішення виявилось запізнілим, тому що з 27 квітня 1947 р. розпочалося переселення українців у північні й західні воєводства Польщі. Новопризначені Генеральні Вікарії виїхали разом з вірними, залишаючи підлеглі своїй юрисдикції терени. На практиці це прирівнювалося із втратою наданим їм повноважень<sup>19</sup>.

В результаті операції “Вісла” з Польщі виїхало 300 священників, а залишилося 114<sup>20</sup>. Майже 150 тис. українських греко-католиків були переселені в так звані “Ziemie Odzyskane” – Ольштинське воєводство, на Західне Помор’я і на Дальній Шльонск. Їх розселяли таким чином, щоб жили якнайдалі один від одного. Тому 3-4 родини з різних сіл опинялися в одному селі серед поляків під пильним наглядом спецслужб. Священники були відділені від своїх парафіян. Також вони могли відправляти богослужіння виключно в латинському обряді. Як виняток, о. Теодор Серединський та о. Мирослав Ріпецький отримали дозвіл на проведення богослужінь в східному обряді<sup>21</sup>. Наступним кроком стала хвиля арештів греко-католицького духовенства, яке залишилося в Польщі. 30 священників до 1948 року перебувало в Центральному Обозі праці в Явочні. Кілька священників перебувало у в’язницях<sup>22</sup>. Загалом за 1943 – 1947 рр. було вбито 39 священників<sup>23</sup>.

Церковне майно перейшло у державну власність, а Римокатолицька Церква користувалася деякими церковними приміщеннями, переймаючи їх в орендування<sup>24</sup>. У єпископському палаці в Перемишлі влаштовано музей, семінарський будинок став школою, а єпископська катедра перейшла до ордену кармелітів. Знищено більшу частину пам’яток сакрального мистецтва, закрито школи, видавництва й християнські організації<sup>25</sup>.

Ліквідація Греко-Католицької Церкви в Україні, виселення її священників з Польщі, арешт о. Коциловського не залишили байдужими українців, які перебували в еміграції. Генеральний секретар закордонних справ Найвищої Української Ради в еміграції видав Меморандум в

справі переслідування Греко-Католицької Церкви і розіслав його папі та представникам різних західних держав. Конгрес українців в США з приводу даного питання прийняв резолюцію, а через кілька місяців українці в Німеччині організували акцію протесту. Проте, такі дії українських емігрантів не викликали відповідної реакції на міжнародному рівні<sup>26</sup>.

Таким чином, у 1944 – 1947 ГКЦ у Польщі була представлена Перемишльською єпархією та Апостольською Адміністрацією Лемківщини. Державна влада заборонила зносини з Ватиканом. У результаті переселення українського населення до УРСР кількість греко-католицьких священників зменшилася з 414 до 114. Ті, що залишилися, піддавалися репресіям: арешти, ув'язнення, розстріли. Офіційно ні Перемишльська єпархія, ні Апостольська Адміністрація Лемківщини не були ліквідовані державними законами, вони формально продовжували існувати. Важко було відбудовувати нормальне релігійне життя в умовах відсутності офіційного визнання суб'єктності Церкви та її окремого юридичного статусу.

### *Примітки:*

<sup>1</sup> Stępień S. Kościół grekokatolicki w Polsce po II wojnie światowej i w czasach współczesnych (do roku 1998) // Polska – Ukraina 1000 lat sąsiedztwa / Pod red. S. Stępnia. – Przemyszl, 1998. – Т. 4. – С. 339.

<sup>2</sup> Гарасим І. Греко-Католицька Церква у Польщі після II світової війни // Календар “Благовіста”. – 1999. – С. 61.

<sup>3</sup> Місило Є. Греко-Католицька Церква у Польщі (1944 – 1947) // Варшавські українознавчі записки. – 1989. – Зошит 1. – С. 208.

<sup>4</sup> Stępień S. Ibid. – С. 341.

<sup>5</sup> Гарасим І. Вказ. праця. – С. 62.

<sup>6</sup> Stępień S. Ibid. – С. 341.

<sup>7</sup> Bilas I. Likwidacja grekokatolickiej diecezji przemyskiej oraz tragiczne losy jej ordynariusza biskupa Jozafata Kocyłowskiego w kontekście polityki wyznaniowej ZSRR // Polska – Ukraina 1000 lat sąsiedztwa / Pod red. S. Stępnia. – Przemysl, 1996. – Т. 3. – С. 285.

<sup>8</sup> Місило Є. Вказ. праця. – С. 210.

<sup>9</sup> Гарасим І. Нарис вибраних аспектів історії Греко-католицької Церкви в Польщі (1945 – 1985) // Зустрічі. – 1990. – № 5-6. – С. 21.

<sup>10</sup> Musiał J. Stan prawny i sytuacja faktyczna świątyń unickich na terenie diecezji przemyskiej w latach 1945 – 1985 // Polska – Ukraina 1000 lat sąsiedztwa / Pod red. S. Stępnia. – Przemysl, 1990. – Т. 1. – С. 258.

<sup>11</sup> Козак М. Пом'яни, Господи, душі слуг твоїх. – Перемишль; Львів: “Свічадо”, 2002. – С. 15-16.

<sup>12</sup> Блаженний Йосафат Коциловський перемиський єпископ / Упор. В. Пилипович. – Перемишль, 2004. – Т. 1. – С. 8.

<sup>13</sup> Iwaneczko D. Wysziedlenia Ukraińców a Kościół grekokatolicki w Polsce (1944 – 1947) // Akcja “Wisła” / Pod red. J. Pisulińskiego. – Warszawa:

IPN, 2003. – S. 145.

<sup>14</sup> Блаженний Йосафат Коциловський перемиський єпископ... – С. 8.

<sup>15</sup> Гарасим І. Нарис вибраних аспектів історії Греко-католицької Церкви... – С. 62.

<sup>16</sup> Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939 – 1950). – Львів, 2005. – С. 182.

<sup>17</sup> Stępień S. Sapiehowie a obrządk wschodnie kościoła Katolickiego / Kardynał Adam Stefan Sapieha. Środowisko rodzinne, życie i dzieło. Praca zbiorowa pod red. S. Stępnia. – Przemyszl: PWIN, 1995. – С. 77.

<sup>18</sup> Місило Є. Вказ. праця. – С. 216.

<sup>19</sup> Там само. – С. 216-217.

<sup>20</sup> O tożsamość grekokatolików. Zbiór dokumentów z historii Cerkwi Grekokatolickiej w Polsce / Pod red. M. Czecha. – Warszawa, 1992. – S. 8.

<sup>21</sup> Церква в рідному краю і в Польщі. Лист о. Василя Гриника з дня 18 березня 1948 року до Івана Бучка (Архієпархіальна бібліотека ім. Костянтина Чеховича в Перемишлі).

<sup>22</sup> Majkowicz T. Kościół grekokatolicki w PRL // Polska – Ukraina 1000 lat sąsiedztwa / Pod red. S. Stępnia. – Przemyszl, 1990. – Т. 1. – S. 252.

<sup>23</sup> Гарасим І. Вказ. праця. – С. 23.

<sup>24</sup> Гарасим І. Греко-Католицька Церква у Польщі після II світової війни... – С. 63.

<sup>25</sup> Гарасим І. Нарис вибраних аспектів історії Греко-католицької Церкви... – С. 22.

<sup>26</sup> Iwaneczko D. Ibid. – S. 145.

## УКРАЇНЬСКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ 20-30-Х РОКІВ

ВАЛЕНТИНА ПІСКУН

*Київський національний університет ім. Тараса Шевченка*  
Київ

### ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ В ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДСЬКОГО КОМІТЕТУ В ЧЕХОСЛОВАЧИНІ ПО СОЦІАЛЬНІЙ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ЕМІГРАНТІВ У 20-Х РР. ХХ СТ.

Одним із засобів самореалізації українських політичних емігрантів у країнах перебування стали різноманітні громадські об'єднання неополітичного спрямування. Характерною особливістю згуртування в таких "малих групах" було те, що вони пронизували все життя: від організації самопомочі – до створення об'єднань за професійною ознакою й долучення до діяльності в міжнародних недержавних організаціях. Тобто, в еміграції українці продовжили звичний для себе тип згуртування, характерний попередній досвід, принесений із Батьківщини.

У Польщі поступово головною дієвою легальною організацією, що заступила діяльність уряду УНР, став Український Центральний Комітет. Утворився Комітет 21 квітня 1921 р., статут зареєстровано Міністерством внутрішніх справ Польщі 9 серпня 1921 р. за підписом трьох осіб: А. Лукашевича, П. Пилипчука, А. Ніковського. Офіційним представником перед урядом Речі Посполитої Польської було Варшавське відділення Комітету, хоча саме варшавське відділення унормувалося лише в 1931 р.<sup>1</sup> Фінансово УЦК існував за рахунок різних надходжень: від Міністерства Праці і Державної Опіки Польщі, окремих громадян країни, від декого із українських політичних емігрантів. Відомо, наприклад, що у листопаді 1921 року Петро Холодний переказав 100 тис. польських марок для потреб студентів<sup>2</sup>. Діяв Український Центральний Комітет у Польщі до початку Другої світової війни, мав свої філії у декількох містах.

10 серпня 1921 р. до складу УЦК було кооптовано 15 осіб: Євгена Лукашевича, Станіслава Стемповського, Генріка Йожевського, Діонісія Валединського, Олександра Саліковського, Івана Фещенко-Чопівського, Івана Кабачківа, Андрія Лівницького, Івана Огієнка, Павла Зайцева, Іоахіма Волошиновського, Леоніда Михайліва, Віктора Зелінського, Марка Безручка, Сергія Дельвіга. Окрім Валединського,



всі решта були чинними діями уряду УНР, входили до його складу і обіймали різні посади<sup>3</sup>. Спочатку Комітет очолював А. Лукашевич. Після відставки уряду П. Пилипчука у 1922 р. функція комітету полягала у виданні посвідчень українським громадянам. Також, окрім організування допомоги емігрантам, Комітет виконував функцію дипломатичного представництва УНР при уряді Речі Посполитої<sup>4</sup>. Ним так само проводилася реєстрація українських емігрантів. Іноді офіційні представники Уряду зверталися до Лукашевича, як голови УЦК, з метою отримання дозволу на поселення на східних землях. Було таке прохання для отримання дозволу на в'їзд в Польщу з правом перебування на Волині для зазначених осіб: 1) Володимир Миколайович Леонтович, бувший член "Державної Ради". 2) Юлія Володимирівна Леонтович, дружина. 3) Ольга Володимирівна Коженкова (дочка Івана Миколайовича Леонтовича), брат<sup>5</sup>. До цього часу вони перебували у Болгарії. Такий дозвіл було отримано.

Поступово діяльність Українського Центрального Комітету, його місцевих філій набула більш-менш чіткого, організованого характеру. Про те, що між українською політичною еміграцією в Польщі і у Франції існував постійний зв'язок, засвідчує одне із розпоряджень Українського Центрального Комітету у Польщі від 23 жовтня 1925 р. "Український Центральний Комітет постановив зобов'язати всі відділи УЦК і всі групи еміграції передплатити до кінця року "Тризуб", що виходить в Парижі з 15 жовтня"<sup>6</sup>.

Важливою акцією у житті української політичної еміграції в Польщі стали з'їзди української еміграції. Перший такий з'їзд відбувся 15-18 серпня 1923 року у Варшаві<sup>7</sup>. На ньому були присутні 60 делегатів (51 – обрані і 9 докооптовані), які представляли різні еміграційні колонії та культурно-освітні товариства. Серед них були військові і цивільні особи, а також представники УЦК: Микола Юнаків, В'ячеслав Прокопович, Іван Токаржевський-Карашевич, Марко Безручко, Степан Сірополко і Павло Зайцев. На з'їзд з'їхалися представники з різних міст Польщі: з Тарнова, Ченстохова, Каліша, Щипіорна, Стршалкова, Варшави, Гродна та ін<sup>8</sup>. Головним завданням з'їзду, на чому наголошувала переважна більшість виступаючих, було – організувати роботу української еміграції і надати допомогу УЦК в її налагодженні. За результатами з'їзду було ухвалено "Резолюцію", яка стосувалася різних сфер життя української еміграції: організаційної, збору національного податку, культурно-освітньої роботи, правового забезпечення тощо. Окрім того, в резолюції йшлося про необхідність зміни Статуту УЦК. А до його підготовки й ухвалення діяв тимчасовий Регулямін. У останньому наголошувалося на тому, що "Український Центральний Комітет є єдиним органом, який представляє українську еміграцію в Польщі"<sup>9</sup>.

Як зазначає О. Вішка, – головним наслідком з'їзду було те, що українці звернулися до Міністерства внутрішніх справ Польщі з різними

проханнями. Як наслідок того, представників УЦК М. Ковальського та В. Сальського, а також російських представників було запрошено до МВС, і надано інформацію про деяку зміну правового статусу емігрантів. Вона полягала в тому, що всі українські політичні емігранти незалежно від того прибули вони в Польщу до 12 жовтня 1920 року, чи після – отримували карту азилу терміном на один рік. Той документ давав право вільного пересування територією держави за винятком східних воєводств на умовах зобов'язань польських громадян (умови вимельдування і замельдування<sup>10</sup>); право на в'їзд до східних воєводств видавалося індивідуально, у випадку приналежності до української політичної еміграції, встановлювалося за посвідченнями УЦК. Дозволи на перебування в східних воєводствах видавалися місцевими органами<sup>11</sup>. Формально було ліквідовано поділ на так званих “азилантів” і “побутовиків”, якщо особа доводила, що вона є політичним емігрантом. Проте, досить складно було довести хто є, а хто ні політичним емігрантом. Багато звільнених з обозів людей розпорошилося по країні, і часто не мали жодних документів. Тим більше, що не часто адміністрації воєводств володіли усією інформацією про юридичний бік справи<sup>12</sup>.

Український Центральний Комітет підтримував тісні стосунки з паном Карпентьером – представником уряду Високого комісара Ліги Націй у справі біженців у Варшаві. Через представництво українські емігранти отримували допомогу від міжнародної спільноти, а також за його безпосередньої участі було організовано переїзд українських емігрантів на роботу до Франції<sup>13</sup>.

Важливого значення для згуртування української політичної еміграції в Польщі та відстоювання своїх прав мав другий з'їзд української еміграції. Він відбувся 29-31 грудня 1928 року, хоча попередньо його проведення планувалося значно раніше. На з'їзді були присутні не лише українські делегати, а й представники від польських демократів, від Грузинського Комітету, вільного козацтва Дону, Кубанського уряду, татарського народу Криму і Поволжя. Були представлені на зібранні також і урядовці УНР. Це свідчило про те, що продовжувалася тісна співпраця урядових та громадських структур, а політичне питання не знімалося з порядку денного їхньої діяльності.

На з'їзді було ухвалено новий статут і дещо змінено назву – Товариство “Український Центральний Комітет у Польщі”<sup>14</sup>. Це було зумовлено зміною польського законодавства.

Р. Смаль-Стоцький через декілька років напруженої праці Товариства Український Центральний Комітет 31 жовтня 1937 р. на 4 з'їзді зазначав: “...еміграція і Уряд УНР становлять одну нерозірвальну цілісність. Українці дали світові небувалий приклад утримування організаційної сконсолідованості еміграції на протязі 17 років”<sup>15</sup>. А інший доповідач – заступник керівника правничої секції сотник Денисенко наголосив: “В сфері справної опіки над українською полі-

тичною еміграцією в цьому періоді було здійснено значне досягнення, яке було результатом довгих клопотань Головної управи попередньої каденції, а саме, впровадження в життя відомої постанови Ради Міністрів у справі уділення українським емігрантам нових доводів особистих, які відрізняються тим від нансеновських Пашпортів, що в них зазначається національність українська, а не російська, а державна приналежність не усталена, але остання українська. Крім того, в отих доводах особистих мали бути ставлені аднотації про право азилу і право побуту в цілі заробковій. Самі доводи особисті видаються на три роки і можуть бути продовжені<sup>16</sup>.

Таким чином Український Центральний Комітет у Польщі у 20-х – 30-х роках згуртував навколо себе найбільш активних українських політичних емігрантів, сама організація мала розгалужені зв'язки в країні і тим самим відстоювала права українців у Польщі.

У 1921 році в межах “Руської допомогової акції” з метою отримання допомоги біженцями з Росії, України й Білорусі, українцями було створено громадську організацію Український Громадський Комітет. Керувала роботою Комітету Управа в складі: голови М.Ю. Шаповала, членів Управи: Н.Я. Григорієва і О. Мицюка, секретаря Г. Грицяца, бухгалтера – М. Балаша, керуючих відділами – реєстраційним – М. Косюри, трудовим – М. Кондрашенка, культурно-просвітнім – Р. Лашенка, кооперативним – Б. Мартоса, медико-санітарним – лік. Літов і асистентка лікаря – М. Сисак<sup>17</sup>. В сучасній українській історіографії детально розглянув діяльність Українського Громадського Комітету О. Даниленко<sup>18</sup>. Зосередимо увагу лише на тих моментах, які не аналізувалися зазначеним автором. Передовсім це стосується контактування з представниками ЗУНР. Уже 4 серпня 1921 року Український Громадський Комітет звернувся з інформаційним повідомленням про початок роботи до Представництва ЗУНР. “Маємо шану подати Вам до відома відозву Українського Громадського Комітету до українських громадян в справі заложення комітету, з надією, що Ви не відмовите взяти активну участь в ділі допомоги нашим біженцям. М. Шаповал”<sup>19</sup>. І в подальшому наддніпрянці тісно контактували з українцями Галичини не лише у питаннях взаємодопомоги у виживанні в іншій країні, а й у спільних проєктах: культурних, освітніх та політичних.

Важливими науковими й освітніми центрами в ЧСР, створеними за участю УГК стали: Український Вільний Університет; Українська Господарська Академія в Подєбрадах (1922 р.), Український гурток пластичного мистецтва (1922 р.), Український педагогічний інститут імені М. Драгоманова (1923 р.), 1 червня 1924 р. створено Український національний музей-архів, згодом Музей визвольної боротьби і Українське історико-філологічне товариство в Празі<sup>20</sup>.

У одному зі звітів про проведення акції зазначалося про те, що в ЧСР навчається 2132 українських студенти, з них у чеських навчальних

закладах навчаються – 1389, в Українському педагогічному інституті – 119, в Господарській Академії в Подєбрадах – 476, малярській школі – 148. Кульмінації допомогова акція досягла у 1925 році, скінчило навчання – 750 осіб<sup>21</sup>.

Зважаючи на розгортання українських навчальних закладів у ЧСР, радянський уряд шукав способи впливу на викладачів, а також на студентів, які там навчалися. За ініціативою і при фінансовій підтримці повпредства СРСР в ЧСР було створено “Союз студентів громадян УСРР”. Перший секретар Повпредства СРСР в ЧСР М. Калюжний записав у своєму щоденнику (6-13 жовтня 1923 р.): Представниками студентського “Союзу студентів-громадян УСРР” напередодні було проведено установчі збори, які привернули значну увагу публіки. Засновники: Харусь, Михалкин, Сацький) детально познайомили зібрання з завданнями “Союзу”, – підготовка до повернення на Радянську батьківщину, ознайомлення з сутністю радянського життя, боротьба з антирадянськими елементами на еміграції тощо. Запитання з боку “гостей”, котрі прибули на збори, зводились до такого, чи не позбавлять їх чехи повної стипендії для студентів, які відновляться в правах Радянського громадянства. (До цього часу подібних інцидентів не було, – за цей тиждень мали два випадки, коли за наявності радянського паспорту студенти отримували необхідні відмітки про те, що вони є стипендіатами ЧСР, такі відмітки зазвичай ставилися тільки на “пруказах”, що видавалися емігрантам “політичним”, котрі не мали паспортів своєї країни; побоювання у студентів були з огляду на провокації петлюрівців, які домагаються позбавлення стипендії студентів-зміновіхівців).

Обрано правління “Союзу” із найбільш вірних людей, список попередньо був узгоджений зі мною. Інтерес до Союзу з боку студентства зростає. Багато заяв, зокрема, надходить від студентів-галичан. Я рекомендував Правлінню не захоплюватися збільшенням кількості членів “Союзу”, а зайнятися ґрунтовною “обработкой” тих членів, що є, і посилити роботу в напрямку впливу на емігрантську масу, яка до цього часу була незначною”<sup>22</sup>.

М. Калюжний не тільки занотовував події, що відбулися, а на сторінках своїх щоденників (своєрідних звітів) розробляв плани проникнення в емігрантське середовище. 7 жовтня 1923 р. записав у щоденнику: “В Подєбрадах “хлібороби” відкрили свій клуб. Встановилось певне розподілення “сфер впливу й дії” між емігрантськими групами: есерівський Громком – в Празі; хлібороби – в Подєбрадах. Є там і група “зміновіхівців” наших, але дуже слабка і забита (осіб 16). З утвердженням статуту “Спілки громадян УСРР” вони дещо пожвавилися”. “Хлібороби” явно підсилюються, зміцнюють свої стосунки з російськими реакціонерами і мають підтримку з боку чеських аграріїв. – Одночасно з відходом “маси” емігрантської (студенти, рядові контрреволюційних армій) від попередніх “вождів”, типово для еміграції це

посилення правих елементів, – “хліборобів” і фашистів. На те, що в українських колах посилюється фашизм (навіть в Америці) звертає увагу і Меленевський в листах до мене. Беззаперечно нам потрібно звернути в той бік більше уваги. Доведеться, зокрема, приділити увагу цьому питанню в “Новій громаді”<sup>23</sup>.

Повпредство СРСР досить активно діяло в різних напрямках проникнення в український рух на еміграції. Той же М. Калюжний 8 жовтня записав: “Др. Мельник “майбутній голова” соціалістичного союзу студентів повинен об’єднати всі “Драгоманівки” в Польщі, Америці й на еміграції. До цього часу у “Драгоманівки” входили всі, хто визначав себе соціалістами і соціалістами-революціонерами і петлюрівські соціалісти-демократи, хоча керівний вплив залишався за комуністами. Накреслено повести справу таким чином, щоб викинути петлюрівські елементи і соціалістів-революціонерів”<sup>24</sup>. В організаціях почалася колотнеча, яка була не зрозуміла самим членам, проте нею керувала вміла рука, що використовувала незначні протиріччя на свою користь.

Протиріччя також виникали з приводу розподілу коштів, які надходили від уряду. Коли у 1922 р було асигновано певні кошти для студентів, то проти проходження їх через УТК виступила організація “Студентська Поміч”. З метою диверсифікації надходження коштів (і в той же час їхнього контролю через своїх людей) УТК зініціював створення Чесько-Українського Комітету для допомоги українським студентам та професорсько-викладацькому складу. Значна роль в розподілі коштів належала також Чесько-українському комітету (ЧУК). Восени 1923 р. ним було ухвалено рішення про те, що студенти, котрі мають паспорти своїх країн, як Польща, Румунія і т. д., будуть отримувати дещо знижену стипендію (350 чеських крон замість 520, що їх отримували т. зв. “повні” емігранти, що жили за “пруказами” чеськими. Також вони позбавлялися права на отримання одягу тощо. М. Калюжний записав у “Щоденнику” з цього приводу: “Ці заходи викликані підступами поляків та петлюрівців, котрі вже давно домагаються, щоб чехи скоротили стипендії студентам-галичанам і українцям змінюхівцям, котрі визнають себе громадянами СРСР. Чехи передали це питання на вирішення самих студентів, кого вважати політичним емігрантом. До цього часу питання вирішувалося вигідно для галичан і змінюхівців з огляду на переваги в ЧУК галичан. Тепер питання переглядається. Поміж змінюхівців збентеження, – нещодавно вони ухвалили постанову про обов’язковість для всіх членів “Союзу” отримати радянські паспорти, – тепер не знають як бути. Я їм рекомендував вичекати час. Проти петлюрівців, котрі домагаються припинення стипендій галичанам і змінюхівцям українським, зібрані матеріали, що компрометують їх фактами зв’язків з поляками”<sup>25</sup>. Такі “факти”, як правило, оприлюднювалися у пресі.

Українські громадські організації намагалися посилити ефективність своєї роботи, залучивши якомога ширше коло учасників. У

Бюлетені Українського пресового бюро в ЧСР Ч. 16 від 3/VII–1924 р. зазначалося: “До Громадського комітету прийняті дійсними членами: Ів. Мірний, К. Цурканів, Юр. Дараган, Я. Зозуля, М. Обідний, Л. Кобилянський, Ів. Кобиський, Гр. Чернуха, Хлюр Мар. Вийшли зі складу УТК В. Левицький, В. Станіславський, К. Ласковенко через виїзд за межі ЧСР і Загринівський М. з причин особистих.

Діяльність товариства здійснюється шляхом самооподаткування. Прибуток склав 5198 чеських крон; на 3253 – закуплено літератури. Надіслано 10 доларову допомогу одному хворому письменнику в Україну”<sup>26</sup>. Така інформація засвідчує, що склад комітету дещо змінювався, часом поповнювався новими членами. Розгорнувши у 1922 р. широку культурно-освітню роботу, УТК почав активно запрошувати видатних українських діячів, вчених до ЧСР та надавати їм стипендії на прожиття. Навколо нього скупчилися представники різних політичних поглядів, проте, мусили zdeполітизуватися, або принаймні, офіційно не виявляти свою партійну належність, що було занадто складно навіть для самого М. Шаповала й переважної більшості представників УПСР, які входили до складу УТК. Тобто, партійний чинник був своєрідним подразнювачем для виникнення протиріч і дискусій всередині УТК.

Використовуючи фінансові можливості УТК і людський ресурс української політичної еміграції, організаторам УТК вдалося широко розгорнути роботу і тим самим впливати на ставлення чехословацького уряду до них самих. Уже за три роки роботи дійсних членів УТК на I.VII.1924 року було 94. Зареєстровано було 5.209 осіб українських емігрантів. Відділи УТК були зареєстровані в Жілін, Братиславі, Йозефові і Ужгороді<sup>27</sup>. Проте, така активна діяльність не влаштувала і радянських більшовиків, і чехословацький уряд. У 1924 – 1925 роках виник конфлікт в УТК, що був спричинений як внутрішніми протиріччями між окремими діячами, так і, головню, втручанням сил зовнішніх – прорадянський змінювівський чинник. Так на цей час допомога чехословацького уряду скоротилася вдвічі. М. Шаповал зазначає, що осередок УТК уже з 1925 року “перейшов на наукову працю в формі Соціологічного інституту. У 1926 році був откритий “Український комітет” з функціями лише допомогового бюро і з асигновкою, якою нікому допомагати вже було не можна”<sup>28</sup>. Зменшення допомоги, зрозуміло, породжувало протиріччя між лідерами руху. З великим сумом М. Шаповал занотував у Щоденнику: “3.IX.1925 були останні збори УТК. Гааган зробив перед зборами звіт, велика дебата. Сумневич, Зозуля, Пирхавка, Постоловський перед зборами подали заяву про вихід з УТК. Наші після зачитання листа з міністерства вийшли, і Український Громадський Комітет перестав існувати”<sup>29</sup>. Уже тоді постало питання про створення нової організації і М. Шаповал вів про це переговори з др. Гірсою. “Після довгої балачки і дискусії він згодився на негайне відкриття нової організації – “Українського Комітету”<sup>30</sup>. За декілька міся-



ців було підготовлено статут нової організації, і 13.II.1926 р. у суботу заклали Український Комітет.

Д. Дорошенко у листі до В. Липинського від 12 травня 1926 р. про своє становище в ЧСР писав: “Основна перешкода та, що ми тут не маємо свободи рухів. Не через заборони, чи фізичні перешкоди, а тому, що всі ми морально звязані, перебуваючи на утриманні тутешнього уряду. Позбутись же утримання добровільно ніхто не хоче, бо інакше тут прожити не можна, а хоч би хто й знайшов якусь роботу в Карпатах по розробці лісу, або-що, то все одно він був би страчений для громадського діла.

Ми ж самі, коли хочемо залишитись чесними людьми, мусимо або зріктись піддержки й опіки чеського уряду, або ж – не робити того, що йому неприємне”<sup>31</sup>. Про своєрідне подвійне ставлення чехословацького уряду до українців писав 8 вересня 1930 року у листі до М. Шаповала Н. Григоріїв. У Чехії “є небажання, щоб зріст українського руху не пошкодив їх інтересам. Тому їм і доводиться танцювати між небажанням настринчити українців проти себе і небажанням допустити їх до скріплення в таку силу і в такій формі, яка б перешкодила здійсненню деяких їхніх мрій. Оце, на мою думку, становище чехів, які розуміють зміст українського руху...

За Підкарпаття треба говорити, треба відстоювати свої інтереси...

Наперед можна з певністю сказати, що ми програємо. Питання лише в якій мірі. У нас зараз фактично не має ні одного бойця вільного й маючого час до боротьби та мінімальні можливості”<sup>32</sup>.

В аналітичній записці про роботу Українського комітету в ЧСР за січень-серпень 1928 року підкреслювалося, що всього на даний час комітетом зареєстровано емігрантів – 5848 осіб. Порушено клопотань про видачу та продовження пружказів на побут в ЧСР – 93. Видано посвідок на право одруження – 117; свідоцтв бідності – 165. Видано комітетом посвідок про здачу прохань до органів влади про дозвіл на право праці – 133<sup>33</sup>.

У той же час розпочалася робота по створенню Союзу Українських Організацій в ЧСР. Як зазначав М. Галаган, – “До кінця 1927 року в ЧСР не існувало української національної організації, що згуртувала б у своїх рядах ширші верстви української еміграції з виключенням в ній партійности. З ініціативи тодішнього Союзу Організацій Українських Націоналістів 22 листопада 1927 року М. Галаган, Я. Моралевич, П. Макаренко, Н. Плохий, М. Лорченко, Д. Демчук, Ст. Нижанковський, Ф. Стешко, П. Савицький, М. Сціборський організували збори. 22 грудня 1927 р. Статут було затверджено Міністерством внутрішніх справ ЧСР. Спочатку його підписали 79 осіб. Головну масу членів товариства складали вояки УГА. Першим головою було обрано Ф. Щербину (1928), наступним М. Галагана (1929 – 1937)”<sup>34</sup>.

У 1930 р. в ЧСР було створено Союз українських емігрантських організацій. 12 липня 1930 р. на зборах Союзу за участю 23 делегатів

було ухвалено статут Союзу, обрано органи. 18 липня Статут було подано на затвердження до Земського уряду. Органом Союзу була Управа на чолі з головою М. Галаганом<sup>35</sup>. Організаторами Союзу виступили: Інститут Громадознавства, Видавничий Фонд, Український Комітет, Педагогічний Інститут, Гімназія, Бджолярі і “Вільна громада” з Пшибраму. Головою Союзу було обрано М. Шаповала.

Суттєві перемини в житті емігрантів у ЧСР відбулися на зламі 20-х початку 30-х рр., які виявилися в загальній зміні урядової політики та переформатуванні українських громадських організацій.

У грудні 1926 р. міністр закордонних справ Е. Бенеш повідомив парламент, що збирається згорнути “Руську допомогову акцію”. Проти такої допомоги виступали комуністи і міністерство фінансів. “Руська акція” стала об’єктом політичної боротьби в самій Чехословаччині. Тому поступово витрати обмежувалися<sup>36</sup>. Більше того, ЧСР налагоджувала активні економічні стосунки з СРСР і, звісно, не була зацікавлена в демонстрації допомоги опозиційним до більшовиків українцям. М. Шаповал писав про те, що прийшла нова ера і для ЧСР і для емігрантів. “Інституції й організації, утворені УТГК були усамостійнені, емігранти розпорошені по окремих “хуторах”.

Українські емігранти були поділені, атомізовані, один проти одного наелектризовані куди більш, ніж це робить різниця політичного світогляду. Механіка асігновок – це велика сила...

31 січня 1927 року уряд ЧСР оповістив ліквідацію (як виявилось пізніше посрейнню) допомоги всім емігрантам<sup>37</sup>.

М. Шаповал, який був одним із найактивніших українських діячів у 20-х роках у ЧСР, окрім того, саме йому найбільше довіряла чехословацька влада стосовно виділення й належного використання коштів, занотував 30.XII. 1928 р. у своєму Щоденнику: “Чехи вболівають над розбиттям української еміграції (яке самі створили системою розпорошених асігновок емігрантів) і все вимагають від українців “об’єднання”, якого знов таки системою своєю не допускають. Якесь рафіноване лицемірство. Що їхнє суспільство розбите на групи і течії, то нормально, а що українці розбиті – то ні!

Ясно, що таємна ціль русофілів, розбити і розпорошити українську еміграцію, позбавити її всякого політичного значіння. Мети своєї вони досягли, українські примітиви цього не розуміють<sup>38</sup>. Втопившись від постійних принижень, і втративши, певним чином, контроль над обмеженими грошовими потоками, М. Шаповал розпочинає нову сторінку своєї політичної біографії. Уже в 1927 р. він зосереджується на встановленні тісних контактів із російськими соціалістами-революціонерами (Мансветов, Чернов) та з соціалістичними колами США та Канади. Дві його поїздки на американський континент мали певний успіх в отриманні незначних коштів і, як наслідок, деякого унезалеження від чехословацьких урядових “асігновок”. Другий напрямом, що його активно почав лобіювати Микита Юхимович, – можливість ство-

рення транснаціональної компанії з перевезення емігрантів із колишньої Росії до країн південної Америки (Аргентини та Бразилії). Проте, зреалізувати ці плани йому так і не вдалося. 25 лютого 1932 р. він помер від серцевого нападу.

Особливістю існування українських громадських організацій у ЧСР було те, що всі вони користувалися допомогою чехословацького уряду і практично не мали інших коштів для оплати приміщень, утримання працівників тощо, а отже, – мусили діяти під безпосереднім контролем урядових структур (Кураторії за представленістю урядових чинників) та у відповідності з дотриманням своїх зобов'язань перед чехословацьким урядом – не провадити політичної роботи. Перш за все це стосувалося політики інших держав.

Таким чином, основними формами громадського згуртування українських політичних емігрантів у країнах найбільшого скупчення Польщі і Чехо-Словаччині були Український Центральний Комітет та Український Громадський Комітет.

У першій половині 20-х років за умови невизнання всіма політичними силами, які опинилися на еміграції, координуючої легальної ролі уряду УНР в екзилі й Головного отамана Симона Петлюри, емігранти, використовуючи свій досвід громадської роботи, почали гуртуватися навколо провідних фігур за попередньою політичною ознакою. Найбільш дієвими і впливовими громадськими організаціями в еміграції в цей час були: Український Центральний Комітет у Польщі та Український Громадський Комітет у Чехо-Словаччині. Перший був легальною структурою закамфльованого продовження діяльності Державного Центру УНР в екзилі, а другий – фактично центром впливовості Микити Шаповала та Української партії соціалістів-революціонерів. У другій половині 20-х р. більшу політичну й фінансову вагу набирають ті політичні й громадські діячі, які гуртувалися навколо уряду УНР і Симона Петлюри. До того ж зазначене середовище емігрантів менш за все було поруйноване більшовицькою агентурою і так званім зміновіхством. Особливо така тенденція стає помітною на тлі політичних змін у самих європейських країнах. Центр ваги громадських впливів українців у житті країн перебування концентрується у Польщі, Франції і все ще актуалізується в Чехо-Словаччині (хоча й з елементами певного затухання попередніх впливів та виходом на громадську ниву більш радикальних сил).

### *Примітки:*

<sup>1</sup> Детально проаналізував процес офіційного оформлення УЦК польський історик О. Вішка в праці: Wiszka Emilian. Emigracja ukraińska w Polsce 1920 – 1939. – S. 38-752.

<sup>2</sup> Див.: ЦДАВОВ України. – Ф. 3508. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 4, 7-8; Спр. 2. – Арк. 4зв.

<sup>3</sup> ЦДАВОВ України. – Ф. 3508. – Оп. 1. – Спр. 1а. – Арк. 3-7; Ф.

4465. – Оп. 1. – Спр. 283. – Арк. 3.  
<sup>4</sup> Wiszka Emilian. Ibid. – S. 45-48.  
<sup>5</sup> ЦДАВОВ України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 508. – Арк. 120.  
<sup>6</sup> ЦДАВОВ України. – Ф. 3508. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 8.  
<sup>7</sup> Перший 3'їзд української еміграції в Польщі // Трибуна України.  
 – 1923. – № 5-7. – С. 137-164.  
<sup>8</sup> Український сурмач. – 1923. – № 59-60. – С. 2-3, 13.  
<sup>9</sup> Там само. – С. 5.  
<sup>10</sup> Із польської: meldować się – прописуватися.  
<sup>11</sup> Wiszka Emilian. Ibid. – S. 73.  
<sup>12</sup> Див.: Павленко М. Становище українських біженців у Польщі. –  
 С. 93.  
<sup>13</sup> Вісти УЦК. – 1924. – № 2. – С. 2, 14-21.  
<sup>14</sup> Тризуб. – 1929. – № 3. – С. 5.  
<sup>15</sup> ЦДАВОВ України. – Ф. 3508. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 3.  
<sup>16</sup> ЦДАВОВ України. – Ф. 3508. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 15.  
<sup>17</sup> Див.: Український Громадський Комітет // Нова Україна. – Прага,  
 1922. – Ч. 1. – С. 34.  
<sup>18</sup> Даниленко О. Український Громадський Комітет у Чехословаччині  
 (1921 – 1925 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2004. – 18 с.  
<sup>19</sup> ЦДАВОВ України. – Ф. 4440. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 163.  
<sup>20</sup> Детальніше про мережу наукових установ див.: Піскун В.  
 Мотивація розбудови мережі наукових установ українською політичною  
 еміграцією у 20-х рр. ХХ ст. // Наукові записки Національного універси-  
 тету “Острозька академія”. Історичні науки. – Вип. 5. – Острого; Торонто;  
 Нью-Йорк, 2005. – С. 51- 64.  
<sup>21</sup> Ústřední státní archiv v Praze. – MZV. – RPA. – К. 39.  
<sup>22</sup> ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1738. – Арк. 69.  
<sup>23</sup> Там само.  
<sup>24</sup> Там само.  
<sup>25</sup> Там само. – Арк. 146.  
<sup>26</sup> ЦДАВОВ України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 158. – Арк. 4, 4зв.  
<sup>27</sup> Детальніше див.: Шаповал М. Щоденник від 22 лютого 1919 р.  
 до 31 грудня 1924. – Ч. І. Прилоги / Упор. С. Зеркаль. Накладом упоряд-  
 чика. – Українська громада ім. М. Шаповала в Новім Йорку, 1958. – С.  
 29-30.  
<sup>28</sup> ЦДАВОВ України. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 88.  
<sup>29</sup> Шаповал М. Щоденник від 1 січня 1925 р до 22 лютого 1932 р.  
 – Ч. II / Упор. С. Зеркаль. Накладом упорядчика. – Українська громада ім.  
 М. Шаповала в Новім Йорку, 1958. – С. 116.  
<sup>30</sup> Шаповал М. Щоденник... – Ч. II. – С. 16.  
<sup>31</sup> Вячеслав Липинський. – Архів. – Т. 6. – Листи Дмитра Дорошенка  
 до Вячеслава Липинського. – С. 219.  
<sup>32</sup> ЦДАВОВ України. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 157. – Арк. 27,  
 27зв., 28.

<sup>33</sup> Праця Українського Комітету в ЧСР з 1 січня по 1 серпня 1928 р. // Вістник Українського Комітету в ЧСР. – 1928. – Травень-липень. – С. 27-28.

<sup>34</sup> Галаган М. Десять років Української громади в ЧСР. Огляд життя і чинности (1927 – 1937). – Прага, 1937. – Управа Української Громади в ЧСР. – С. 8.

<sup>35</sup> Хроніка організації Союзу // Вістник союзу українських емігрантських організацій в ЧСР. – 1930. – Ч. 1. – Липень. – С. 7-8.

<sup>36</sup> Dokumenty k dejinam ruské a ukrajinske v Československé republice (1918 – 1939) // Zdeněk Sládek, Ljubov Běloševská a kol. aut. – Praha: Slovanským ústav AV ČR, Euroslavica, 1998. – S. 145.

<sup>37</sup> ЦДАВОВ України. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 87.

<sup>38</sup> Шаповал М. Щоденник від 1 січня 1925 р. до 22 лютого 1932 р. – Ч. II. – С. 79.

ТЕТЯНА ОСТАШКО

*Інститут історії України НАН України*  
Київ

## УКРАЇНСЬКИЙ МОНАРХІЧНИЙ РУХ ЗА ДАНИМИ ПОЛЬСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ СПЕЦСЛУЖБ (DŹÓJKA)

Після поразки національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. для державницької думки української еміграції у Західній Європі, Канаді, США, а згодом – Латинській Америці і на західноукраїнських землях стало характерним посилення політичних позицій монархізму. Цей напрямок був пов'язаний з ім'ям відомого історика, політика, мислителя В. Липинського. Народжені в передреволюційний час його ідеї еволюціонували у струнку теоретичну державницьку концепцію майбутнього розвитку української держави. Навесні 1920 р. В. Липинський разом з кількома своїми прихильниками (Д. Дорошенком, М. Кочубєм, А. Монтрезором, С. Шеметом, Л. Сідлецьким (Савою Крилачем), О. Скоропис-Йолтуховським та М. Тимофіївим) створює у Відні Український союз хліборобів-державників – легальну позапартійну політичну організацію. Аби уникнути внутрішньої боротьби серед українських монархістів, можливість появи в їх лавах претендентів на роль “гетьмана-отамана”, чи “гетьмана-диктатора”, засновники УСХД вирішили персоніфікувати П. Скоропадського, який у 1918 році був гетьманом України. Осередки українського гетьманського руху почали формуватися у багатьох європейських державах, в тому числі і Речі Посполитій Польській та на західноукраїнських землях, які у 1920-30-х рр. належали до Польщі. Одночасно у деяких європейських країнах почали діяти інші монархічні організації, які ґуртувалися навколо ерцгерцога Вільгельма Габсбурга, відомого під псевдонімом Василь

Вишиваний, та нащадка гетьманського роду Івана Полтавця-Острянці.

Досліджуючи проблему існування та діяльності українських гетьманських організацій, що існували як легальні осередки українського політичного еміграційного руху, автор звернувся до матеріалів польської військової спецслужби, які дозволяють більш детально висвітлити роль українських монархістів у національно-визвольному русі у міжвоєнний період. Автор намагався з'ясувати, які форми і методи роботи гетьманських організацій найбільше цікавили польську військову спецслужбу, що дає змогу здійснити порівняльний характер розвідувальних матеріалів і офіційної інформації, яка подавалась у пресі та звідомленнях українських монархічних організацій.

Поява українського консервативно-монархічного руху на початку 1920-х рр. як явища національного суспільно-політичного життя українців в еміграції продемонструвала потребу певних соціальних сил у розробці ідеології цього руху. Як вже зазначалося, головним ідеологом українського монархізму був В. Липинський, він же став автором статуту та програмових документів УСХД. У документах колекції “Польська військова спецслужба (dwójka)”, що знаходиться у Російському державному військовому архіві у Москві (ф. 308-к), неабияка увага приділяється головному автору програми українських монархістів – В. Липинському та гетьману П. Скоропадському, з особою якого була персоніфікована ідея української трудової монархії. Насамперед вивчалися політичні зв'язки і контакти обох діячів, а також ступінь популярності гетьмана протягом 1920-30-х років. Після конфлікту між гетьманом та головою Ради присяжних УСХД у 1928 р., про що агенатура досить швидко повідомила своє керівництво, аналітики прогнозували розв'язання організації, оскільки разом з В. Липинським відійшла велика група “колишніх прихильників П. Скоропадського на чолі з Кочубеєм”<sup>1</sup>.

Серед документів “dwójky” окремий комплекс складають особисті справи провідних діячів гетьманського руху та інших монархічних організацій, зокрема Вільгельма Габсбурга та І. Полтавця-Острянці, які торкаються насамперед їх особистих контактів з українцями, що мешкали на території Польщі. Зокрема, експозитура №2 “dwójky” повідомляла польський Генеральний штаб про встановлення політичних контактів В. Габсбурга з гетьманським центром в Берліні у грудні 1921 р. Проте діяльність останнього аналітики не вважали поважною і ставили під сумнів швидке розгортання його політичної акції<sup>2</sup>.

Водночас військові спецслужби детально вивчали ступінь матеріальної підтримки тієї чи іншої організації з боку насамперед Німеччини. Так в особистій справі гетьмана П. Скоропадського, яка формувалася протягом 1932 – 1935 рр., підібрані агентурні данні про його особисті контакти з провідними колами Німеччини, визначалися можливі джерела фінансування гетьманської акції, аналізувалася ступінь його по-



пулярності серед впливових політичних і військових діячів тощо<sup>3</sup>. Особиста справа Вільгельма Габсбурга, сформована у 1933 – 1935 рр., поряд з донесеннями військових агентів про його контакти як з українськими, так і австрійськими, французькими та іншими політичними і військовими діячами, містить інформацію про стан його власного бізнесу та фінансові можливості тощо<sup>4</sup>.

Поряд цими матеріалами деякий фактаж міститься у персональних справах осіб, які перебували під наглядом “dwójky”. Зокрема у справах О. Скорописа-Йолтуховського, С. Шемета, Д. Дорошенка, І. Мірчука, О. Шаповала, В. Залозецького та ін.<sup>5</sup> Однак нерідко інформація, подана резидентурою носить суб’єктивний характер, оскільки подекуди факти подавались з джерел представників політичного табору української еміграції, які не лише упереджено ставились до особи гетьмана П. Скоропадського та його прихильників, але були їх відвертими політичними супротивниками.

У фонді “Експозитури №2 II Відділу Генштабу Польщі у Варшаві” (ф. 461) РДВА збереглися хоча і дещо фрагментарні данні про контакти провідників монархічних організацій з промисловцями і фінансистами Західної Європи. Зокрема агентурні матеріали дають можливість стверджувати, що лідер Українського національного козацького руху (УНАКОР) І. Полтавець-Остриця протягом 1925 – 1927 рр. не лише мав стосунки з відомими в той час профашистськими організаціями Іспанії, Франції, Туреччини, Польщі, Болгарії і Литви, але й одержав фінансову допомогу від Націонал-соціалістичної партії Німеччини. Діяльність його організації матеріально підтримали і деякі великі промисловці цієї країни<sup>6</sup>.

У документах польської військової спецслужби зберігається чимала кількість матеріалів про діяльність українських гетьманських організацій як на теренах Речі Посполитої Польської, так і в інших країнах. Вони охоплюють період з 1921 по 1939 рік. Це переважно аналітичні матеріали щодо перспектив розвитку українських монархічних організацій та їх впливів на українську політичну еміграцію, а також донесення агентів польської військової спецслужби про перебування у Польщі та в західноукраїнських землях провідників гетьманських організацій. Більшість з цих аналітичних довідок розглядала перш за все, наскільки толерантно ставиться політична група, а також її провідники до польської влади.

На початку 1921 р. розгорнула свою діяльність організація хліборобів-католиків з України в Польщі – “Союз хліборобів України”. Наприкінці квітня 1921 р. у Варшаві відбувся його установчий з’їзд, який визначив мету об’єднання та обрав керівні органи. Чільним органом союзу стала рада союзу, до складу якої увійшли: В. Гржибовський, граф З. Грохольський, В. Гуляницький, Ф. Котович, Л. Кочубей, В. Кринський, проф. В. Косинський, граф А. Монтрезор, І. Волховський, граф А. Собанський. Виконавчий орган – управу очолив колишній гос-

подар гетьманського двору – великий землевласник з Чернігівщини М. Ханенко. Членами управи були обрані С. Горватт (тов. голови), О. Руссановський (тов. голови), А. Білопольський, С. Підгорський, Г. Щеньовський і С. Шемет. При Союзі було засновано Хліборобський Червоний Хрест для допомоги українській еміграції та інтернованому в Польщі українському війську<sup>7</sup>.

Антипольські настрої у галицькому суспільстві, зневіра у можливість державного центру Є. Петрушевича здійснити реальні кроки до відновлення самостійної України, скептичне ставлення до уєнерівського руху багатьох галицьких політиків, а також усвідомлення на цьому тлі позитивного досвіду державотворення за доби гетьманату П. Скоропадського поштовхнули розвиток прогетьманських настроїв у Галичині. Основними осередками діяльності гетьманських організацій на галицьких землях стають Львів та Перемишль. Формування галицької гетьманської групи, яка дістала назву Організації Галицької Гетьмансько-Монархічної Інтелекції, розпочалося у 1926 р. До її складу входили переважно українські вчені, творча інтелігенція та представники дрібної шляхти<sup>8</sup>. Потужні гетьманські осередки були також і на Волині. У січні 1931 р. у Варшаві була заснована місцева організація Українського союзу хліборобів-державників, яка об'єднала гетьманців у Польщі. До її складу увійшли А. Монтрезор, Є. Томашівський, А. Сідлецький, В. Моїсеєнко та ін.<sup>9</sup> Польські військові спецслужби не випускали із свого поля зору їх діяльність та контакти.

Починаючи з 1928 р., якісно змінюється аналіз польською військовою спецслужбою діяльності гетьманських організацій в Європі, а також посилюється увага до діяльності цих організацій в Америці. Аналіз набуває більш систематичного характеру, вирізняється розробкою окремих напрямків діяльності українських гетьманських організацій та спробою зробити підрахунки членів і прихильників УСХД. В 1928 р. спеціалістами *dwójka* виділяються чотири основні центри гетьманського руху: Німеччина як місце осідку гетьмана П. Скоропадського та керівних органів УСХД; ЧСР, в якій виділяються два осередки в Празі та Підкарпатській Україні; Варшава як центр діяльності українських монархістів у Польщі на чолі з А. Монтрезором та Чикаго – головний центр гетьманських січей, які перейшли на платформу українських монархістів<sup>10</sup>.

Можна також відзначити, що розвідувальні матеріали польської військової спецслужби (*dwójka*), яка діяла при Генеральному штабі Польщі, свідчать, що її спеціалісти приділяли чимало уваги ідеологічним засадам існування УСХД та вивченню ступеня популярності ідеології в колах української еміграції. Аналітичні матеріали, в яких аналізувалися головні політичні течії в українському еміграційному середовищі, на різних етапах існування гетьманських організацій визначають основні течії в русі та особливості його існування, ідеологічні підстави діяльності<sup>11</sup>.

22 грудня 1928 р. датується перший розлогий аналітичний матеріал *dwójku* про українські монархічні організації за кордоном. Він був складовою загального звіту про українські політичні еміграційні організації. До цього часу збиралися лише не систематизовані матеріали на окремих осіб гетьманського руху, які відвідували Польщу, або мали це робити, а також ті, хто контактував з українськими громадсько-політичними діячами, які засвідчили свою прихильність до УСХД. Згідно із схемою, яка була розроблена польською військовою спецслужбою, в Берліні існувало дві монархічні групи. Першу складали поборники гетьманської ідеї, не зв'язані з особою Павла Скоропадського та його спадкоємця Данила Скоропадського; другу – прихильники гетьманської влади в Україні, які визнавали право на гетьманування роду Скоропадських<sup>12</sup>.

На відміну від першої групи, зв'язки якої майже не викликали зацікавлення *“dwójku”*, друга – досить ретельно обробляється на всіх рівнях діяльності, від центру до найменших філій. Головними представниками її визнавались В. Липинський, Д. Дорошенко, С. Шемет та М. Кочубей. Згідно документу, ця група, яка об'єднувалась навколо особи колишнього гетьмана Української Держави П. Скоропадського, “що працює в дусі німецької політики”, прагнула утворення самостійної України. Проте, польські аналітики вважали, що ця майбутня держава, на випадок її створення економічно та політично буде залежною від Німеччини.

Разом з тим, польськими аналітиками розроблялась версія можливої співпраці українських монархістів з аналогічними російськими організаціями, а також розглядався проект створення федерації майбутньої гетьманської України з майбутньою найбільшовицькою Росією. В цьому ж напрямку вивчалися і можливі контакти Вільгельма Габсбурга з російськими промонархічними силами<sup>13</sup>.

Як вже зазначалося, особлива увага польських спецслужб приділялась зв'язкам П. Скоропадського з військовими та політичними колами цієї країни, зокрема генералом Гренером. Аналізувався також перебіг створення за допомогою впливових урядових та політичних чинників Німеччини Українського наукового інституту в Берліні (УНІБ) та діяльність останнього. Увагу фахівців привернула ситуація політичного протистояння в кураторії інституту. Вони були занепокоєнні можливим посиленням впливів ОУН на діяльність цього наукового закладу і ретельно вивчали можливі наслідки захоплення українськими націоналістами проводу Українського наукового інституту в Берліні<sup>14</sup>.

Поряд з УНІБ в огляді аналізується видання “Військового вісника”, як часопису, який видавався під егідою інституту, і одночасно розглядається можливість створення при цьому вузі військових студій. Безперечно, остання тема найбільше цікавила *“dwójku”*, тому в довідці і в схемі розміщення гетьманських організацій, Берлін та ЧСР, де меш-

кали провідні українські військові діячі (генерали М. Омелянович-Павленко (старший), Білоус-Савченко та В. Петрів), статті яких були опубліковані у “Військовому віснику”, були тісно пов’язані<sup>15</sup>. Аналітики польської військової спецслужби висловлювали припущення, що П. Скоропадський прагне створення Української вищої військової школи, першим кроком до якої і були “Військовий вісник” під егідою УНІБ та залучення до співпраці у ньому військових спеціалістів<sup>16</sup>.

Розробляючи лінію гетьманських організацій в Америці, фахівці робили наголос на січові організації, чисельність членів в яких сягала 25 тис. українських емігрантів. За даними “dwójk”, вони були добре організовані і мали солідне фінансування. Часопис “Січ”, який виходив у Чикаго, передплачувався різного роду українськими організаціями, переважно на Східній Галичині<sup>17</sup>.

Гетьманський центр у Празі характеризувався “dwójk’ою” як “дуже добре організований” українською військовою елітою на чолі з генералом М. Омеляновичем-Павленком. Його чисельність дорівнювала 200 чоловік. Інший осередок в ЧСР – Союз хліборобів-гетьманців Підкарпатської України, за тим же джерелом, налічував близько 500 чоловік. Його очолював Василь Мурашко<sup>18</sup>.

Характеризуючи прихильників гетьманської ідеї на території Східної Галичини у складі Польщі, те ж джерело констатувало “велику симпатію... до Скоропадського шляхти, землевласників та обивателів земських, які мають маєтки на території українській, що належить до Польщі”. На думку аналітиків, для того, щоби поглибити такі симпатії у польської шляхти до свого руху, П. Скоропадський видав свою старшу дочку за польського аристократа – графа Адама Монтрезора. Одночасно польські монархісти, які об’єднувалися навколо часопису “Слово”, на чолі з послом Мацкевичем, були прихильниками П. Скоропадського. Відзначалась також симпатія до гетьманського руху з боку греко-католицьких діячів і насамперед митрополита А. Шептицького. Незважаючи на те, що гетьману не вдалося за сприяння останнього налагодити контакти з Ватиканом, “dwójka” не виключала такої можливості у майбутньому<sup>19</sup>.

Поряд з цим також відзначались успіхи прихильників П. Скоропадського по нав’язанню стосунків з впливовими політичними та фінансовими колами Угорщини та Румунії. Прихильниками гетьмана в цих країнах були представники деяких аристократичних родів та значна кількість українських емігрантів, якими гетьманський рух асоціювався з антибільшовицьким.

Значний інтерес викликають данні про фінансування тих чи інших гетьманських осередків, часописів та різного роду політичних акцій гетьманців. Серед цих інформацій слід виділити повідомлення агента під псевдо “Варяг”, який у 1935 р. зазначав, що націонал-соціалістична влада Німеччини відмовляється фінансувати гетьмана П. Скоропадського, як відомо він одержував пенсію, встановлену йому ще за часів

Веймарської республіки. Посилаючись на львівський часопис “Тромадський голос”, агент наголошував, що новий уряд в Німеччині не вважає потрібним матеріально підтримувати гетьмана, який не бажає працювати на пропаганду національних інтересів цієї країни<sup>20</sup>. Подібні інформації дозволяють більш об’єктивно оцінити взаємини провідників гетьманського руху із владою у тих країнах, де діяли їх осередки і насамперед в Берліні – столиці держави, що незабаром стала винуватцем Другої світової війни. Агент “dwójku” під псевдо “Альберт” за два роки перед цією інформацією доніс про сенсаційні арешти провідників УСХД в Берліні: М. Кочубея, В. Полетики, полковника Зеленецького та ін., які підозрювалися націонал-соціалістами у роботі на користь Польщі<sup>21</sup>.

Агентурні донесення польської військової спецслужби дають можливість більш детально висвітлити стосунки гетьманського проводу в Берліні не лише з націонал-соціалістичними силами, які прийшли до влади у Німеччині, але й з українськими рухами протягом 1920-30-х рр. Так, польські фахівці досить детально вивчали можливості співпраці гетьманського проводу і Державного центру в екзилі, а також здійснення спільних акцій УСХД і Організації українських націоналістів. Не виключено, що подібна співпраця дуже турбувала “dwójku”, яка в свою чергу застосовувала низку дезінформаційних акцій аби дискредитувати в очах ОУН гетьманців та її діячів. Про це зокрема, свідчить робота польських спецслужб по поширенню наклепницьких чуток про одного з чільних діячів гетьманського руху, професора Івана Мірчука як польського і чеського агента серед українських націоналістів напередодні його приїзду до Праги<sup>22</sup>.

Низка польських військових агентів досить детально вивчала українських діячів, які мали бодай невелику популярність серед української еміграції. Завважувалися насамперед особисті чесноти і вади, комунікаційні здібності тощо. Так, цілком позитивна характеристика відомого українського вченого і громадсько-політичного діяча Дмитра Дорошенка агента “Варяг”, складена 25.05.1935 р., закінчувалася наступним резюме: “Людина порядна й ідеаліст, дуже упертий із значним домішком “хохлятської” хитрощі. Дійсний інтелігент... Чи має Дорошенко багато симпатиків важко сказати, однак слід відзначити, що як вчений і чесна людина дуже виділяється серед українців”<sup>23</sup>. В аналітичних довідках на ту чи іншу особу поряд з персональними характеристиками визначалося коло контактів та знайомств, взаємини з представниками інших політичних груп української еміграції тощо. Фактично “dwójka” відпрацьовувала можливі варіанти використання особистих якостей і знайомств для подальшого нагляду або непрямого послуговування діями і контактами особи.

Вивчення деяких донесень, їх ретельна перевірка та порівняння з іншими джерелами, дають можливість по-новому дослідити чимало аспектів діяльності гетьманських організацій, а також їх можливі

альянси з деякими політичними групами. Зокрема викликають зацікавлення повідомлення про налагодження у 1935 р. УСХД зв'язків групою Івасюка і Кубанською громадою, а також групою Федоріва, т.зв. козаками-гетьманцями, спроби досягнути порозуміння з представниками націоналістичної опозиції в ОУН Леоніда Костаріва. Інформуючи про переговори, які проводив останній, агент "Варяг" звертав увагу, що гетьманців репрезентував Б. Гомзин – один з ідеологічних провідників українських монархістів. Метою зустрічей була розробка спільних тактичних дій цих груп ОУН спільно з гетьманцями<sup>24</sup>. Разом з тим, агент вважав такі спроби нереальними, а розміри можливої співпраці не видавались йому значними. Подібне трактування не було безпідставним, адже за матеріалами "dwójka" А. Костарів протягом кількох років був польським агентом і на замовлення служби фактично провадив підтримку роботи в ОУН, намагаючись розколоти організацію<sup>25</sup>.

Починаючи з 1930 р. все більш активно прослідковується діяльність інших монархічних груп, які діяли окремо від гетьманського руху, під проводом Вільгельма Габсбурга та Івана Полтавця-Остряниці. Так, зокрема за даними польського посольства у Празі, можна прослідкувати еволюцію т.зв. "Габсбургської партії монархічної", яка ставила собі за мету посадити на український трон в Східній Галичині Вільгельма Габсбурга – сина Карла-Стефана Габсбурга, який на той час мешкав у Варшаві. Незважаючи на те, що через політичні погляди батько розірвав стосунки із сином Вільгельмом, "dwójka" продовжувала збирати та аналізувати їх контакти, а також виявляла значний інтерес до дій архієпископа та його прихильників, в т. ч. і закордоном<sup>26</sup>.

У персональній справі Вільгельма Габсбурга польськими спецслужбами прослідковано також усі його контакти з провідними українськими політичними діячами в Галичині, особисті зустрічі та листування. Значна увага зверталась на участь митрополита А. Шептицького у політичній акції Вільгельма Габсбурга та вказувалось на сприяння останньому у встановленні контактів з Римом<sup>27</sup>. Польські агенти неодноразово подавали інформацію про контакти особистого ад'ютанта В. Габсбурга Ляришенка, який наприкінці 1920-х рр. мав тісні зв'язки з галицькими москвофілами, а у 1932 р. після розриву з В. Габсбургом відкрито заявляв про свої більшовицькі симпатії та наміри виїхати до УРСР<sup>28</sup>. Не менш цікавими нам видаються спроби польської агентури ще у 1922 р. завербувати П. Бармаша – одного з найближчих соратників І. Полтавця-Остряниці, за допомогою якого "dwójka" розраховувала одержувати інформацію про наміри та діяльність українських і російських монархістів<sup>29</sup>.

Окремі документи дозволяють прослідкувати процес формування українських гетьманських організацій не лише в Польщі, але й на території інших країн – Румунії, Німеччини, ЧСР та США. Це переважно донесення польських воєнних аташе в цих країнах, а також листування



експозитури № 2 II відділу Генерального штабу РПП у Варшаві (ф. 461 Російського державного військового архіву); особливого інформаційного референта корпусної округи №5 у Кракові (колекція ф. 308, оп. 19 того ж архіву) та листування експозитури №5 Генерального штабу у м. Львові (ф. 462 того ж архіву) тощо.

Надзвичайно цінним джерелом для вивчення діяльності гетьманських організацій у цілому світі є листування окремих представників цих організацій з редакціями українських газет та приватними особами на території Польщі, яке копіювалося і аналізувалося в особливому відділі командування корпусного відділу №5 у м. Львові (колекція ф. 308, оп. 7. – РДВА). Великий інтерес становлять фотокопії листів провідників гетьманського руху, які надсилались українським громадсько-політичним діячам, що мешкали на території Польщі, і були перехоплені польською військовою спецслужбою у Львові. Так, у фотокопії листа від 20 січня 1930 р. з Праги О. Шаповала до Д. Григолинського – прихильника гетьманського руху з Перемишля знаходимо чимало цікавих фактів про чільних діячів УСХД, з якими перший вів приватне листування. Він також подає відомості про найбільш активних членів гетьманської громади у Празі, публікацію в українських часописах їх дописів тощо<sup>30</sup>.

Слід зазначити, що у колекції ф. 308 РДВА зберігаються матеріали, що дозволяють не лише прослідкувати динаміку розвитку гетьманського руху, але й виявити, перевірити та проаналізувати кількісний і персональний склад організацій, чисельність періодичних видань тощо. Одночасно в матеріалах польської військової спецслужби збереглися інформації про взаємовідносини гетьманських організацій з іншими українськими політичними угрупованнями та закордонними урядовими і громадськими чинниками.

Таким чином аналіз матеріалів колекції “Польська військова спецслужба (dwójka)” дає підстави стверджувати, що не зважаючи на те, що українські монархічні організації, які на відміну від інших українських політичних угруповань знаходились на легальному становищі, вони і надалі залишались під пильним наглядом польських спецслужб. Ці документи є надзвичайно цінним джерелом для детального вивчення історії українських монархічних організацій за кордоном, конкретизації їх діяльності. Донесення та огляди dwójku дають можливість прослідкувати зв'язки окремих діячів, мережу періодичних видань гетьманських установ, коло прихильників тощо. Тим самим ці документи суттєво доповнюють джерельну основу дослідження діяльності як окремих діячів українського монархічного руху, так і гетьманських осередків не лише на території Польщі, але і в ряді країн Європи та Америки.

### *Примітки:*

<sup>1</sup> Російський державний військовий архів (далі – РДВА). – Ф.

308-к. – Оп. 7. – Спр. 621. – Арк. 5.

<sup>2</sup> Там само. – Оп. 19. – Спр. 4. – Арк. 30-30зв.

<sup>3</sup> Там само. – Оп. 7. – Спр. 292.

<sup>4</sup> Там само. – Спр. 322.

<sup>5</sup> Там само. – Спр. 291, 312, 334 та ін.

<sup>6</sup> Там само. – Ф. 461. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 86.

<sup>7</sup> Шемет С. Огляд українського хліборобського руху на еміграції в першій половині 1921 року // Хліборобська Україна. – Відень, 1921. – 36. V, VI. – С. 172; Українське слово. – Берлін, 1921. – 31 травня.

<sup>8</sup> Центральний державний історичний архів у м. Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 199. – Арк. 76.

<sup>9</sup> Бюллетень Гетьманської Управи. – 1930. – Ч. 18. – С. 9.

<sup>10</sup> РДВА. – Ф. 308-к. – Оп. 7. – Спр. 621. – Арк. 6.

<sup>11</sup> Там само. – Ф. 308. – Оп. 7. – Спр. 621. – Арк. 7.

<sup>12</sup> Там само. – Оп. 19. – Спр. 153.

<sup>13</sup> Там само. – Ф. 461. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 86-87.

<sup>14</sup> Там само. – Ф. 308-к. – Оп. 7. – Спр. 621. – Арк. 7-8.

<sup>15</sup> Там само. – Арк. 6, 8.

<sup>16</sup> Там само. – Арк. 8.

<sup>17</sup> Там само.

<sup>18</sup> Там само.

<sup>19</sup> Там само. – Арк. 9.

<sup>20</sup> Там само. – Арк. 119.

<sup>21</sup> Там само. – Спр. 675. – Арк. 42.

<sup>22</sup> Там само. – Спр. 283. – Арк. 4.

<sup>23</sup> Там само. – Спр. 341. – Арк. 11.

<sup>24</sup> Там само. – Спр. 241. – Арк. 33.

<sup>25</sup> Там само. – Спр. 241.

<sup>26</sup> Там само. – Спр. 584.

<sup>27</sup> Там само. – Спр. 322. – Арк. 5.

<sup>28</sup> Там само. – Оп. 19. – Спр. 159. – Арк. 66зв.

<sup>29</sup> Там само. – Оп. 4. – Спр. 70. – Арк. 12.

<sup>30</sup> Там само. – Оп. 7. – Спр. 647. – Арк. 5-7.

Володимир Сідак

Тамара Вронська

*Національна академія Служби безпеки України*

Київ

## РАДЯНСЬКІ СПЕЦСЛУЖБИ В ДЕЗОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Проблем буття та політичної діяльності різних гілок української еміграції у своїх дослідженнях торкалося вже чимало вітчизняних й

іноземних дослідників. Втім такий важливий аспект, який узагальнено можна назвати “політичним здоров’ям” добровільних вигнанців рідної землі, у повному обсязі ще не знайшов належного висвітлення в історичній літературі, хоча його тією або іншою мірою торкалася більшість з тих, хто звертався до питань життєдіяльності української спільноти у міжвоєнний період. Це ж стосується й аналізу деструктивних чинників, які впливали на політичне протистояння і дезорганізацію учорашніх учасників національно-визвольних змагань в Україні.

Відомо, що надзвичайно важкі умови еміграції “розхитали” табір української політичної еміграції, провідники якої й до того не знаходили консенсусу з цілої низки принципових питань державотворення. Не було єдності у думках, а отже й діях, оцінці причин поразки, реальних шляхах виходу з кризи. Замість об’єднання колишніх однодумців у боротьбі за незалежність України, реальністю стали численні, перманентні суперечки, породжені гіпертрофованими амбіціями провідників, спробами звинуватити один одного у прорахунках недалекого минулого. Конфліктність упродовж всього досліджуваного періоду була головною характерною рисою української еміграції. І якщо зважати на те, що внутрішнє здоров’я будь-якої спільноти багато в чому залежить від стосунків між її членами, то можна навіть без ґрунтовного аналізу й прогнозування передбачити важку і тривалу хворобу, яка, подібно до серйозного вірусу, вражає весь організм.

Відсутність єдності, внутрішні чвари у середовищі української еміграції суттєво полегшили роботу радянських спецслужб, які не полишали свого “зацікавлення” нею з перших днів її існування. Арсенал методів боротьби з українською політичною еміграцією та її симпатиками в радянській Україні був різноманітним – від фізичного знищення найбільш небезпечних “ворогів” до організації цільових спецоперацій по розкладу еміграції зсередини.

З 1925 р. ця робота радянських спецслужб активізувалася, був взятий курс *на планомірне* проведення спецоперацій, об’єктом яких стали різні гілки політичної української еміграції, серед яких уснерівська посідала на той час, як найбільш впливова та сильна, чільне місце.

Тогочасний лідер уснерівської еміграції Симон Петлюра, знаючи про це, слушно наголошував: “Українська політична еміграція – це сіль в оці сучасним червоним окупантам України. Вони роблять все, щоб розкласти, перетягти на свій бік, знищити її – на це йдуть гроші, над цим працюють численні агенти”<sup>1</sup>.

Спеціальні операції радянських спецслужб, об’єктом яких ставали різні гілки української еміграції та їх симпатиками за кордоном, займали одне з провідних місць у повсякденній практиці чекістів. Втім, у міжвоєнний період в арсеналі боротьби радянських спецслужб були не лише згадані та інші операції з притаманними їм сценаріями. Достатньою ефективністю у досліджуваній період відзначалися чекістські заходи щодо розкладу українських еміграційних політичних осередків, які здій-

снювалися шляхом штучного підкидання компрометуючих матеріалів на провідних діячів алярмового забарвлення, сфабрикованих документів, які розпалювали взаємну ворожнечу між окремими еміграційними відгалуженнями. У тогочасній атмосфері протистояння і перманентних чвар цей метод був дуже дійовим. Він застосовувався як у згаданих операціях, так і як заходи окремої цільової дії. Недаремно деякі лідери української еміграції досить категорично висловлювалися з цього приводу. Прикметні у цьому контексті слова активного діяча ДЦ УНР Р. Смаль-Стоцького: “Куди не глянеш, розтіч думок, брак організації, консолідації. Ми сильні в поборюванні самих себе, своїх братів. Як скажені собаки жеремося за косточками, кинені до того між нас нашими ворогами...”<sup>2</sup>.

Про подібні ситуації згадував дослідник життя і діяльності С. Бандери П. Балей: “...Хтось накручує пружину міжгромадського нап'яття, пружину ворожнечі... до неможливості. Таким чином вогонь і енергія, призначена долею на конструктивну роботу, кимось тонко була перемкнута на деструкцію, на ворожнечу...”<sup>3</sup>. Ким був цей “хтось”, вже тоді не було таємницею. А сьогодні ми лише більш детально можемо дізнатися про методи роботи по поглибленню політичного протистояння, хоча ще багато чого й дотепер залишається за лаштунками історії...

Компрометація, дискредитація, маніпуляція, розклад, дезінформація – всі ці терміни добре відомі людству з найдавніших часів. Вони слугували як методами, так і метою політичної боротьби задля досягнення більш серйозних цілей, зокрема таких, як нейтралізація або навіть знищення противника. Досить активно ці прийоми використовувалися збройними силами різних держав і їх спецслужбами в інформаційно-психологічних операціях<sup>4</sup>.

Втім у документах дуже рідко доводиться зустрічати відверті згадки про цільову компрометацію або розклад у середовищі противника. За усталеною у спецслужбах усього світу практикою конкретні дії завуальовували більш благозвучними висловами (евфемізмами) у всі часи їх існування. Так, операції з дезінформації спецслужб противників радянської влади іменувалися “акціями впливу”, “активними заходами”, “заходами сприяння”<sup>4</sup> тощо.

Чи не єдиним виданням, де цілком відверто розповідається про застосування психологічних операцій або їх окремих методів і прийомів у практиці радянської розвідки та контррозвідки є праця радянського

Інформаційно-психологічна операція – це комплекс заходів інформаційно-психологічного впливу на людей (військово-політичне керівництво, керівництво спецслужб, політичних партій та рухів, населення своєї чи чужої держави тощо) з метою зміни у бажаному напрямі їх психологічних характеристик (поглядів, точок зору, настроїв, мотивів, установок, стереотипів поведінки), групових норм поведінки, масових настроїв, суспільної свідомості в цілому та виклику прийняття бажаних для ініціатора рішень і дій, а також запобігання інформаційному впливу супротивника.

розвідника С. Турло “Шпионаж”, написана у 1924 р.

Зауважимо, що загальнодержавні спецслужби рідко були одноосібними ініціаторами проведення психологічних операцій. Замовником їх завжди виступали і виступають держава або певна політична сила, а виконавцями стають ЗМІ, дипломатичні установи, пропагандистські органи та спецслужби, які задіюються у заходах широкомасштабного характеру зазвичай разом і підтримуючи один одного. Іноді загальнодержавні спецслужби проводять і свої власні психологічні операції, які також не завжди є плодом їх “відомчої” ініціативи, а виконуються у межах їх компетенції як складова тієї чи іншої програми.

Згаданий вище С. Турло, розглядаючи різні напрямки роботи радянських спецслужб, акцентував на введенні в оману і розкладі ворожих організацій, зазначаючи: “Ці дві можливості мовби самі по собі об’єднуються, оскільки введення в оману вже саме по собі є розкладом. Але можна ще ввести в його середовище дезорганізацію: розлад, розвал, “стравити” між собою. Треба мати для цього хороших, розумних, винахідливих та досвідчених працівників, які теоретично і практично знали б свою справу, випробуваної чесності і працездатності, таких, що вміють знайти вихід з найбільш скрутного становища. Ногами тут працювати не можна, а виключно головою. Ці тактичні прийоми хороші тим, що робота здійснюється невеликим апаратом, без галасу, а результати досягаються величезні...”<sup>5</sup>.

Про окремі методи розкладу, провокації, дискредитації і компрометації, які застосовувалися радянськими спецслужбами, С. Турло серед іншого радив розпускати провокаційні чутки про окремого члена організації, головним чином провідного, що він, мовляв, подвійний агент, працює для обох сторін, внаслідок чого таку особу “будуть боятися й остерігатися”, а сама організація завалиться або принаймні зруйнується її правильне функціонування<sup>6</sup>.

А коли у справі розкладу “ворожої” організації в органів радянської держбезпеки виникали труднощі, С. Турло радив їм користатися негараздами та суперечками у їх власних лавах. “Якщо така організація, – писав він, – ідейно міцна і відбиває прагнення значної частини населення, боротьба з нею дуже важка і небезпечна, оскільки репресії проти неї викличуть обурення мас, які їй співчують. У таких випадках контррозвідка також вдається до провокаційного способу їх розкладу. Необхідно спіймати кого-небудь із членів організації “на гарячому”, щоб були в наявності всі підстави передати його суду, але не робити цього й звільнити його через деякий час. Знаючи, що цю особу спіймано з доказами, інші члени організації будуть очікувати на її засудження, а замість того, побачивши її звільнення, вони запідозрять її в тому, що вона своє звільнення купила ціною зради, стала служити у контррозвідці. Ставлення до неї зміниться, їй перестануть вірити і будуть боятися. Всередині організації виникнуть стосовно цього розбіжності, після першого не довірятимуть й іншим, які підтримують її, що

неминуче призведе до розпаду організації, або у крайньому разі паралізує її діяльність. Можна у такі організації вводити своїх людей, які там започаткують опозицію, взаємні тертя, чвари, доведуть організацію до вибуху зсередини, знесилять її. Тоді вона втратить вплив на маси, ті, хто її поважав і їй співчував, відсахнуться від неї. Тоді можна її і ліквідувати, і це не викличе ніякого обурення, на них не будуть дивитися як на мучеників за правду, а як на шарлатанів, які спіймалися, і так їм і треба. Як тактичний прийом цей спосіб дуже хороший для контррозвідки...”<sup>7</sup>. До такого методу часто вдавалися радянські органи державної безпеки, намагаючись скомпрометувати учасників визвольного руху 1917 – 1920 рр., а також діячів політичних еміграційних угруповань, підкидаючи чутки певного змісту.

У контексті даного дослідження слід звернути увагу на дуже цікаву “Інструкцію”, яка безпосередньо стосується цієї ділянки роботи. Авторство її безспідставно приписується ОДПУ, хоча і віднайдена вона серед документів діячів Державного Центру УНР в екзилі<sup>8</sup>.

На жаль, оригіналу документа з повним викладом усіх пунктів немає. Віднайдений архівний примірник інструкції містить уривки з коментарями працівників екзильних спецслужб.

Назва першого розділу інструкції промовляє сама за себе: “Впровадження розкладу в (ворожу) організацію. Вступ до організації”. Далі йдуть конкретні рекомендації: “Ввійшовши в організацію, треба бути дуже обережним і терпеливим. Цю роботу не можна вести з поспіхом, коли загал знає, що ви належали до ворожої організації, то треба поступово з неї виокремитися, показуючи назовні, що Ви з неї невдоволені та нею розчаровані”.

Другий розділ “Дискредитування провідників” наставляє, як саме треба проводити роботу у цьому напрямку і серед іншого підкреслюється: “...Починати від осіб, які мають впливи. Їх легко повалити. ... Щоб когось здискредитувати треба братися до того поступово, починаючи найкраще від жарту, змагаючи до висміяння і погорди. Особливо важливим є очорнювання особистого життя тих осіб, на яких мається напровадити атаку. Починаючи від очорнювання, треба його представити якнайбільш правдоподібним. 4) Дуже важливим є поширення інсинуацій, що поодинокі провідники є схильні переступати межі своєї влади, що вони мають за собою неморальні вчинки, що вони нездатні, нетактовні в поведінці з членами організацій. В цей спосіб треба починати з самого долу і поволі йти аж догори...”.

“Дискредитування методів праці” – таку назву має третій розділ Інструкції. Четвертий – “Як псувати відносини між членами організації” роз’яснює, що конкретно треба робити для нищення довіри поміж ними. П’ятий – “Поширення чуток” вчить цьому давньому “мисте-

<sup>7</sup> Інструкція зберігається у фондах Центрального державного архіву громадських об’єднань України серед особистих документів В. З. Филоновича.



цтву”: “Ціль поширення чуток може бути різною: викликувати паніки в противника, а довіри в ваших приятелів, здискредитувати противника, затертя ваших слідів, звернення уваги маси в бажаному напрямку і т. д. Чутка повинна бути цікавою, або алярмуюча. Вона мусе бути така, щоб в неї можна було повірити, а як має ще й вигляд правди, то тим краще. Наприклад, коли маєте заздалегідь інформацію, що має статися якась подія, тоді пускайте про це чутку з бажаним для вас напрямком. Чутка мусить мати сенсаційну закраску. Водночас мусите мати головну відповідь на випит, якщо викриється джерело чуток: найкраще пускати чутку з кількох місць водночас”.

Останній розділ Інструкції “Підмінювання ідей” розтамуає, як нищити “ворожі комунізмові ідеї”<sup>8</sup>.

Таким розлогим цитуванням можна було б й обмежитись, аби зрозуміти, як саме мала діяти радянська агентура. Проте останній рядок документу (“І в українському житті трапляються випадки, які дуже нагадують большевицькі методи”) не може залишити байдужим, оскільки він вже належить перу одного із співробітників унерівських спецслужб і відтак наштотує на багато невтішних для української еміграції висновків... Що ж до походження цього документу, то, порівнявши матеріали, вміщені у книжці С. Турло, можна зробити небезпідставне припущення, що він є переробленим варіантом напрацювань цього автора. Надто схожі за послідовністю, логікою і за формулюваннями ці тексти.

На нашу думку, цей документ цікавий не лише своїм змістом, а й коментарями працівників спецслужб ДЦ УНР в екзилі. Їх розуміння проблем, що могли б виникнути у разі застосування наведених у документі методів проти них, варті серйозної уваги і аналізу. Разом з тим виникає питання: чому ж, знаючи ці методи, вони не вберегли свої організації від проникнення роботи ворожої агентури? Доходимо висновку (і це підтверджує цей та інші документи), що внутрішня боротьба поглинала основну увагу еміграції. У цій боротьбі вона “недогледіла” або “недооцінила” головного ворога, втратила не лише пильність, а й здатність до опору.

Відсутність стабільності в українській спільноті не залишалася непоміченою і з боку іноземних дипломатів. Недаремно у 1935 р. голова Північного департаменту Міністерства закордонних справ Великобританії у Бухаресті Лоренс Кольєр, до компетенції якого, крім цілого ряду країн, належала також і робота по СРСР, писав: “...Українські партії так себе взаємно ненавидять, що вони завжди оскаржують лідерів одна одної в тому, що вони є большевицькими агентами...”<sup>9</sup>. Останнє обвинувачення було (у більшості випадків – *Авт.*) наслідком роботи радянської агентури, яка дуже енергійно впроваджувала ці чутки в середовище української політичної еміграції.

Треба сказати, що діяльність чекістів у цьому напрямку була досить ефективною. Завдяки їх “зусиллям”, цілеспрямованій роботі по комп-

рометації тоді пройшло чимало процесів, судових розглядів у середовищі колишніх учасників визвольних змагань, приводом для яких ставало звинувачення того чи іншого діяча, зокрема, у співпраці з радянськими спецслужбами. Зрозуміло, що чутки такого роду підкидалися ззовні. На ці розгляди було витрачено чималі сили. Як наслідок, в українські структури за межами рідної землі вносився розбрат, недовіра. Усі ці руйнівні фактори значною мірою послаблювали спільний фронт боротьби проти дійсних ворогів.

Окрім радянських спецслужб у другій половині 20-х років польська “двуїка” також дуже активно працювала в середовищі української еміграції. Її підвищеною увагою були охоплені усенерівці, гетьманці, оунівці, усі політичні течії, які мали свої осередки в різних країнах Європи.

Справами, пов'язаними з українською еміграцією у 2-му відділі польського Генерального штабу займався окремий його структурний підрозділ – 2-га експозитура, зусиллями якої періодично складалися вичерпні звіти про діяльність українців за кордоном, вживалися конкретні, аналогічні до радянських, методи поглиблення політичного протистояння.

Описані вище тактика та методи роботи радянських спецслужб у середовищі усенерівської еміграції, зацікавлення нею та відповідна деструктивна робота польської “двуїки”, звичайно, не дозволяють скласти вичерпного уявлення про весь їх арсенал, проте, дають підстави для висновків щодо пріоритетів та напрямів цієї діяльності, – з одного боку. З іншого – дозволяють зрозуміти, що відсутність єдності у власних лавах, розхитаність, взаємне поборювання не залишалися непоміченими у таборі супротивника і створювали сприятливий ґрунт для розкладової роботи, що нищила та знекровлювала й без того послаблену чварами українську еміграцію.

### *Примітки:*

<sup>1</sup> Цит. за: Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. – К., 2001. – С. 404.

<sup>2</sup> Цит. за: Кентій А.В. Українська військова організація (УВО) в 1920 – 1928 рр. – Короткий нарис. – К., 1998. – С. 66.

<sup>3</sup> Балеї Петро. Фронда Степана Бандери в ОУН 1940 р.: Причини і наслідки. – LAS VEGAS, WV, USA, 1997. – С. 345-346.

<sup>4</sup> Очерки истории российской внешней разведки: В 6 т. – Т. 2: 1917 – 1933 годы. – М., 1997. – С. 14.

<sup>5</sup> Турло С.С., Задат І.П. Шпіонаж. – М., 2002. – С. 387.

<sup>6</sup> Там само. – С. 381.

<sup>7</sup> Там само. – С. 382.

<sup>8</sup> Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 269. – Особисті документи В. Філоновича. – Спр. 184.

<sup>9</sup> Бачина-Бачинський Є. Євген Коновалець у Женеві (витяг із щоденника) // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 897.

## ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ

ІГОР СРІБНЯК

*Київський національний лінгвістичний університет*

Київ

### **ПРОБЛЕМА РЕКОНСТРУКЦІЇ ВИДАННЯ ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНИХ ЧАСОПИСІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ (ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ)**

Сучасний період розвитку України позначений активним зростанням інтересу широкої громадськості до історичного минулого свого народу. Він зробив надзвичайно актуальними проблеми наукового вивчення та використання нашої писемної історико-культурної спадщини, осмислення й опанування якої є неодмінною умовою розвитку історичної науки. Закономірність цього процесу полягає у тому, що без широкої, всебічної вивченої джерельної бази неможливо відтворювати історичний процес у всій його повноті та об'єктивності, визначати концептуальні напрямки сучасного розвитку. Перед істориками постає проблема аналізу і критичного опрацювання всієї сукупності джерел, джерельної спадщини, яка є важливою складовою духовності народу та його історичної пам'яті. Від рівня використання усіх джерельних комплексів, їх аналізу та зіставлення інформації залежить якість конкретно-історичних досліджень, створення нових фундаментальних праць з історії України.

Дослідження військово-історичної періодики та її внеску у формування джерельної бази наукового пізнання минулого вбачається важливим завданням сучасного вітчизняного джерелознавства. Воно передбачає, з одного боку, комплексне висвітлення процесів становлення, формування та розвитку військово-історичної періодики як єдиної, цілісної системи, а з іншого боку, викликає необхідність історико-джерелознавчого аналізу її окремої складової – військово-історичної періодики. Таким чином, перед сучасною військово-історичною наукою стоїть широке коло проблем, пов'язаних з науковою розробкою синтетичної історії військово-історичної періодики та детальним аналізом функціонування її окремих видань, визначенням їхньої цінності як історичних джерел.

Реалізацію цього завдання доцільно розпочати з дослідження особливостей функціонування трьох українських військово-історичних часописів ("Табір", "За державність" і "Гуртуймося"), які видавалися у Польщі (перші два) та Чехословаччині у міжвоєнному часі. Їх редакції в різний час об'єднували в своєму складі таких відомих українських

військових діячів як генерали С. Дельвіг, В. Сальський, М. Капустянський, П. Шандрук, В. Куш, А. Вовк, В. Змієнко та ін.; крім того до редколегій входили також і старші офіцери М. Садовський, Ю. Науменко, П. Шрамченко, Т. Олексіук, В. Колосовський та багатьох інших старшин Армії УНР. Завдяки співучасті в часописах широкого кола українських військовиків? на їх шпальтах була опублікована велика кількість змістовних статей та матеріалів, в яких зокрема осмислювалися уроки збройної боротьби українського народу за свою волю і незалежність періоду Визвольних змагань 1917 – 1920 рр.

Основний масив джерел з історії видання українських військово-історичних часописів міжвоєнного часу зосереджений в архівних установах та бібліотечних закладах України, Польщі та Чехії. Найважливішу його складову становлять документи й матеріали, що зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Останні можна умовно поділити на три групи. Першу з них складають матеріали вищих військових установ Армії УНР, в яких відклалися різні документи, пов'язані з організацією військово-історичних часописів. Так, зокрема, у ф. 1075 (Військове міністерство УНР) та ф. 1078 (Головне управління Генерального штабу Армії УНР) зберігається значна кількість листів М. Капустянського, В. Куша та інших генералів Армії УНР, які брали участь у редагуванні журналів; нормативні документи Українського військово-історичного товариства та інших емігрантських організацій, які виступали видавцями або надавали матеріальну допомогу воєнно-історичним часописам.

Другу групу складають матеріали редакційних архівів, у т.ч. – ф. 4452 (Редакція періодичного журналу “Гуртуймося”, 1930 – 1940 рр., м. Прага), які містять протоколи зборів і засідань редакцій (зокрема – статутні та програмні документи часописів, листування редакцій з міжнародними благодійними організаціями та різними емігрантськими осередками, списки дописувачів та авторів статей, що були опубліковані на шпальтах цих видань, облікові та касові книги, робочі матеріали редакцій тощо). Важливу інформацію можна почерпнути і з ф. 3802 (Український громадсько-видавничий фонд в Празі, 1923 – 1935 рр.), в якому відклалися прохання редакцій військово-історичних часописів про надання їм фінансової допомоги.

Третя група – це особові фонди відомих українських політичних та військових діячів, з якими листувалися редакції військово-історичних часописів. Вони мають важливе значення для дослідження історії видання цих журналів з огляду на те, що в них відклалися спомины, щоденники, автобіографії редакторів та членів редколегій цих видань. Спогади, які є важливою складовою джерельної основи дослідження, містять важливу інформацію, яка суттєво доповнює відомості архівних та інших видів друкованих джерел. Вони відтворюють не тільки окремі події з історії видання військово-історичних часописів, але й “атмосфе-

ру” епохи, психологічні портрети історичних осіб, водночас відбиваючи світогляд та особисту позицію їх авторів.

Однією з найцінніших українських збірок цього архіву є колекція матеріалів з фонду М. Шаповала (ф. 4007), в якому зокрема зберігається уніфіковане звернення редколегії журналу “Табір” з поясненням мети своєї діяльності: “а) досліджувати здобутки Світової війни і нашої визвольної боротьби; б) ознайомлювати з найновішими винаходами з царини воєнної техніки; в) студіювати воєнні штуки (мистецтва – *авт.*) по чинах (діях – *авт.*) великих полководців; г) взагалі освітлення всіх галузей воєнного діла і через те усталення тієї воєнної доктрини, без якої неможливе існування правдивої (справжньої – *авт.*) армії. В журналі передбачається вміщати не лише оригінальні твори, але й компіляції і переклади з творів, які матимуть принципове значення і можуть викликати зацікавлення”<sup>1</sup>.

Це звернення дає досить повне уявлення про програмні засади діяльності редколегії журналу “Табір”, а також свідчить про її активну роботу із залучення коштів, потрібних для видання часопису. На підтвердження цієї тези свідчить і лист генерал-хорунжого П. Шандрука (що зберігається у тому ж фонді), адресований представникові Українського Громадського Комітету (УГК) в Празі Євгену Вировому. В ньому містилося прохання до УГК надати матеріальну допомогу у виданні другого числа журналу шляхом передплати через видавничий фонд Комітету або асигнування певної квоти на підтримку часопису в обмін на відповідну кількість примірників<sup>2</sup>.

Деякі дані про військово-історичні видання можна почерпнути в особовому фонді С. Наріжного (ф. 4432), одна із справ якого (оп. 1, спр. 3) містить рукопис матеріалів “Культурна праця української еміграції в рр. 1919 – 1939 (частина друга)”, у ф. 3695 (особовий фонд члена Центральної Ради, сенатора і професора С.П. Шелухіна, 1893 – 1938), а також у ф. 3047 (особовий фонд генштабу генерал-хорунжого В. Петріва). Слід відзначити, що джерела особового походження надають історикові можливість проникнути у глибини людського світосприймання, відчутти “дух” тієї епохи, без чого важко відтворити цілісну історичну картину та дійти об’єктивних висновків. Але разом з цим вони несуть відбиток суб’єктивізму в оцінці подій та характеристик осіб, що передбачає їх критичний аналіз та співставлення з іншими документальними свідченнями.

Важливе значення для висвітлення досліджуваної теми мають і документи Центрального державного архіву громадських організацій України, хоча з них можна почерпнути значно менший обсяг інформації про військово-історичну періодику. Насамперед йдеться про матеріали, які надійшли до цього архіву ще у 1988 р. від КДБ УРСР. Після науково-технічного упорядкування документів цього фонду (близько 117 тис. арк.) було виділено 205 фондоутворювачів, у тому числі 129 установ і організацій, сформовано 1644 справи<sup>3</sup>, які увійшли до фонду-

колекції “Український музей у Празі” (ф. 269). Цей фонд налічує близько 1600 справ, які поділені на три групи (описи): документи установ та організацій, матеріали особового походження та періодичні видання<sup>4</sup>.

У першому описі зберігається рукопис В. Проходи “Записки до історії Сірих або Сірожупанників” (спр. 347-360), документи Українського військово-історичного товариства у Празі за 1931 – 1933 рр., в яких міститься важлива інформація про видавничі проекти УВІТ (спр. 380-382). Другий опис містить епістолярії чільних діячів української військової еміграції – М. Битинського (впродовж 1930 – 1942 рр.), Є. Вирового (1920 – 1941), В. Петріва (1921 – 1944), В. Проходи (1930 – 1939), які провадили активне листування з членами УВІТ у Варшаві (зокрема – М. Садовським і В. Кущем). У цьому фонді також представлені науково-публіцистичні статті та рукописи авторства В. Філоновича (1922 – 1938), які призначалися для публікації на шпальтах журналу “Гуртуймося”. На жаль, дирекція ЦДАГО України досі не відкрила цю колекцію для широкого кола дослідників, даючи дозвіл на ознайомлення з її документами лише особливо “довіренім” науковцям. Пояснюючи таку свою “вибірковість” неспорядкованістю матеріалів цього фонду, дирекція ЦДАГО України із незрозумілих причин впродовж останніх п’яти років уникає вживати конструктивних заходів для зміни такого стану справ, дозволивши натомість публікацію окремих матеріалів з цього фонду співробітникам архіву.

Важливе значення для дослідження даної проблеми мають також матеріали Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (ЦДІА України у м. Львові). У фондах цього архіву – ф. 309 (Наукове товариство ім. Т. Шевченка у м. Львові), ф. 581 (Колекція документів про діяльність урядів та армій УНР і ЗУНР) та інших – зберігаються численні епістолярії членів УВІТ, адресовані українським науковим інституціям у Львові.

У Центральному державному кінофотофоноархіві України (ЦДКФФА України) зберігається невелика кількість світлин з фондів “Українського празького архіву”, на яких представлені члени редколегій українських військово-історичних часописів, а також деякі автори публікацій з числа чільних військових діячів Армії УНР. Ці фотодокументи, які здебільшого ще не уведені до наукового обігу, є важливим зображальним джерелом з досліджуваної теми.

Значний науковий інтерес для розкриття теми становлять документи зарубіжних архівних установ. Так, зокрема, цінні матеріали про Українське військово-історичне товариство та його видавничу діяльність зберігаються у Центральному військовому архіві у Варшаві (Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie-Rembertowie)<sup>5</sup>. Чималий масив фактичних даних, представлений у фондах II-го відділу штабу Військового міністерства Польської держави (Oddział II Sztabu Ministerstwa Spraw Wojskowych, т. 21, 382), до якого увійшли матеріали про видавничу діяльність мешканців Української станиці у Каліші в 1924



– 1939 рр.

Цікаву і різноманітну інформацію про деякі обставини видання військово-історичної періодики можна почерпнути з військового відділення фонду “Український музей в Празі” Державного центрального архіву в Празі, що утворився на основі матеріалів колишнього “Українського празького архіву”, які не потрапили до СРСР у післявоєнний період. Серед документів, що зберігаються у цьому фонді, окремі матеріали редакційного архіву, зокрема відозва редакції щодо надсилання пожертвуваль до благодійного фонду для українських біженців у Румунії (картон 12, інвентарний номер 323); документи з видавничої діяльності Українського воєнно-історичного товариства у 1935 – 1936 рр. (картон 19, № 499); рукописи історичних праць редактора журналу “Гуртуймося” М. Битинського (картон 30, № 676).

Особливий інтерес являють картони 37-40, в яких відклалися епістолярії українського військового історика О. Думіна, у т.ч. листи, отримані у 1925 – 1943 рр. від редакцій військово-історичних часописів та чернетки відповідей на них. Картони 65 (№ 830) і 79 (№ 940) відповідно містять листування генерала М. Омеляновича-Павленка і референти Українського Громадського Комітету Є. Вирового з українськими організаціями з різних країн, у т.ч. з редакціями військово-історичних часописів. Слід відзначити, що пошукову роботу в архіві значно полегшує опублікований у 1996 р. опис цього фонду, що було здійснено спільними заходами Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, Архівного управління Чеської Республіки та Державного центрального архіву в Празі<sup>6</sup>.

Роком раніше чеські архівісти опублікували окремий анотований путівник по всім архівним установам своєї країни, де подали перелік всіх фондів української еміграції, в яких відклалися документи з історії діяльності української еміграції<sup>7</sup>. Крім цього цінні дані про часопис “Гуртуймося” та його авторів можна почерпнути у ще одному чеському науково-довідковому виданні, яке як за своїм обсягом, так й рівнем наукового опрацювання наявних в Чехії матеріалів з даної проблеми, заслуговує на пильну увагу вітчизняних дослідників історії української еміграційної преси<sup>8</sup>.

Надзвичайно цінний комплекс епістолярних джерел зберігається й у Російському державному військовому архіві – зокрема у фонді № 271К представлено листування редактора українського військово-історичного часопису “Гуртуймося” М. Битинського, вивчення якого дозволяє прояснити багато невідомих сюжетів з історії функціонування згаданого журналу.

Ще одна важлива складова комплексу джерел – власне матеріали громадсько-політичних та військово-історичних часописів, в яких міститься різнорідна інформація про повсякденну роботу їх редакцій. Ці матеріали є без перебільшення самоцінними, бо дають дослідникові можливість реконструювати певні процеси в середовищі української

військової еміграції (і зокрема простежити творчо-організаційні зусилля її чільних представників із налагодження видання військово-історичних часописів), доповнюючи значною мірою свідчення архівних документів.

Комплекти (повні та неповні) українських еміграційних військово-історичних часописів значною мірою збереглися до сьогодні й знаходяться у кількох бібліотечних закладах України (зокрема у фондах Відділу періодики Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Науково-довідкової бібліотеки архівів України, Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника). Окремі річники емігрантської преси зберігаються також у низці бібліотечних та архівних установ Польщі – Публічний та Народовий бібліотеках Варшави (Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy; Biblioteka Narodowa – Warszawa), Ягеллонській бібліотеці в Кракові (Biblioteka Jagiellońska – Kraków).

Критичне сприйняття фактів та свідчень, наведених на шпальтах військово-історичних видань, передбачає їх співставлення з даними збірок документів, упорядники яких ввели до наукового обігу велику кількість документів з архівосховищ різних країн, утворивши певне документальне підґрунтя для подальших досліджень з цієї теми та споріднених з нею проблем. У цьому ряду публікацій слід згадати про ґрунтовну передмову Я. Тинченка до однієї з найзначніших військово-історичних праць авторства генерала М. Капустянського, в якій наведено цікаві свідчення про участь останнього у підготовці до видання першого номеру журналу “Табір”. Дослідник зокрема наводить не датований лист М. Капустянського до головного редактора білоемігрантського “зміновіхівського” журналу “Война и мир” полковника В. Мазур-Ляхівського та співробітника цього ж журналу підполковника В. Колосовського, в якому міститься пропозиція опублікувати рецензію на перший випуск “Табору”<sup>10</sup>.

Аналіз джерельної бази досліджуваної проблеми свідчить, що українська зарубіжна україністика не мала відповідної документальної бази для комплексного дослідження даної проблеми. Це призводило до того, що попри всю документальну й фактологічну цінність спогадів безпосередніх учасників тих подій, їм бракувало (за рідкісним винятком) аналітичного осмислення тих процесів. Водночас жоден з вітчизняних дослідників не ставив перед собою завдання дослідити історію видання військово-історичних журналів. Разом з тим, існує певний дисбаланс між рівнями наукового опрацювання даної проблеми: окремі аспекти функціонування військово-історичних часописів досліджені досить докладно, але переважна більшість сюжетів має значно менший ступінь наукового опрацювання. Спираючись на архівні документи, спогади очевидців, матеріали періодичної преси, дисертант поставив собі за мету здійснити комплексний аналіз обставин функціонування української еміграційної військово-історичної періодики міжвоєнного часу, що у свою чергу дозволить окреслити ті досяг-

нення, що стали наслідком подвижницьких зусиль найсвідомішої частини українського старшинства в умовах еміграції.

Отже, потреба вивчення цієї теми зумовлена насамперед необхідністю зваженого та об'єктивного дослідження історії видання згаданих журналів, головним завданням яких було згуртування української військової еміграції, розкиданої по різних європейських країнах, але свідомої свого обов'язку перед Батьківщиною. Актуальність теми дисертації визначається також і тим, що обставини функціонування військово-історичної періодики у міжвоєнний період ще не були предметом спеціального комплексного дослідження в українській та зарубіжній історіографії. Без наукової розробки даної теми наші уявлення про процес формування української військової еміграції, як важливої складової другої хвилі української політичної еміграції, матимуть неповний характер.

### *Примітки:*

<sup>1</sup> Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4007. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 77.

<sup>2</sup> ЦДАВО України. – Ф. 4007. – Оп. 1. – Спр. 23. – Арк. 41зв.-42.

<sup>3</sup> Кентій А.В. Фонд “Український музей у Празі” ЦДАГО України як складова “Празького Архіву” // Архіви України. – 2000. – № 1/3. – С. 43-49.

<sup>4</sup> Центральний державний архів громадських об'єднань України. Путівник / Р. Пиріг (голова редколегії). – К., 2001. – С. 243-282.

<sup>5</sup> Див. зокрема: САВ, I. 303. 4. 5468, к. 107.

<sup>6</sup> Див.: Український музей в Празі / Упоряд. Р. Махаткова. – Київ; Прага, 1996. – 295 с.

<sup>7</sup> Ruská a ukrajinská emigrace v Československé republice 1918 – 1938. Přehled archivních fondů a sbírek uložených v České republice Václav Podaný a Hana Barviková. – Praha, 1995. – 108 p.

<sup>8</sup> Prace ruske, ukrajinske a beloruske emigrace vydane v Československu. 1918 – 1945 (Bibliografie s biografickými údaji o avtorech). – Díl I. – Svazek 1-3. – Praha, 1996. – 1472 s.

<sup>9</sup> Тинченко Я. Микола Капустянський: Підсумок життя за 90 років // Україна, 1919-й...: М. Капустянський “Похід Українських армій на Київ – Одесу в 1919 році”; Маланюк Є. “Уривки зі спогадів”. Документи та матеріали. – К., 2004. – С. 47-48.

<sup>10</sup> Див.: ЦДАВО України. – Ф. 1075. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 24.

## **ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ПОЧ. ХХ СТ. У ВИСВІТЛЕННІ ЧАСОПИСУ “КНИГАРЬ”**

Український народ пережив декілька хвиль еміграції. Причини переселень різні – від пошуку кращої долі до міграції в межах тогочасних імперій, до складу яких входила Україна (Австро-Угорщини, Росії, Румунії тощо). І всюди українці намагалися відстояти і зберегти свою національну культуру і самобутність через освіту, пресу, книговидавництво.

Діаспорна преса і книговидавництво здавна цікавили науковців. Особливо це помітно в останні два десятиріччя. Але й на поч. ХХ ст. зацікавленість діаспорною пресою та книговидавництвом посідала не останнє місце в наукових дослідженнях учених того часу, зокрема, в період 1917 – 1920 рр. Це праці С. Паночіні, С. Єфремова, С. Кондри, В. Міяковського, П. Филиповича, А. Яриновича, Ю. Меженка та ін. Деякі з них були надруковані на сторінках часопису “Книгарь”. Тому ми поставили собі за мету оглянути критичні матеріали даного журналу, які б стосувалися питання української видавничої справи в діаспорі. Та перш за все декілька слів про самий “Книгарь”, оскільки тривалий час згадок про нього намагалися уникнути.

Скупа довідка про цей часопис міститься в “Енциклопедії українознавства”: “Книгарь”, критико-бібліографічний місячник видавництва “Час” у Києві (1917 – 1920 рр.) за редакцією В. Королева-Старого й М. Зерова. Як продовження “Книгаря” появилася одне число журналу “Голос друку” (1921 р.) і кілька чисел періодичного журналу “Книга” у видавництвах “Книгоспілка” (1923 р.) і “Шлях освіти” (1924 р.) в Харкові” [3, 1054].

Повна ж його назва – “Книгарь. Літопис українського письменства”. Заснований видавничим товариством “Час” у Києві 25 серпня 1917 року. Перший його номер вийшов у вересні 1917 року, останній – в 1920 р. (всього 31 номер). За задумом редакції часопис повинен був виходити щомісяця, проте, з різних причин іноді з’являвся раз на два місяці (№ 12-13 за 1918 р., № 23-24, № 25-26 за 1919 р.), а в 1920 р. – раз на три місяці (№ 29-31). Головними редакторами журналу були В. Королів-Старий (№ 1-18) та М. Зеров (№ 19-31).

“Книгарь”, — писав М. Гудкевич у статті “Организация библиографической работы на Украине”, — був зародком періодичного органу державної бібліографії. Окрім реєстраційної роботи, журнал надавав багато місця для статей з питань книжкового ринку (інколи чисто рекламного характеру), критико-бібліографічним оглядам і рецензіям. Ідеологічно “Книгарь” відбивав політичні тенденції його керівників, які об’єдналися на широкий платформі буржуазно-національної державності” [1, 27].

Отже, на шпальтах часопису містилося чимало не лише критичних матеріалів, а й чисто статистичних та бібліографічних. Серед них “Спроба реєстру української періодичної преси” (№ 16, С. 998-1004) С. Кондри; “Книжкова українська продукція в 1917 р.” (№5, С. 243-251), “Огляд української книжкової продукції в 1918 році” (№ 20, С. 1310-1326) С. Паночіні; “Наші місячники” (№ 4, С. 175-178) С. Єфремова, “Українська преса в Америці” (№ 4, С. 178-182) А. Яриновича тощо.

Окрім того в “Книгарі” постійними були рубрики “Огляд преси” (10 статей), “Нові видання, надіслані до редакції “Книгаря” (понад півтори тисячі книг), “Періодичні видання, що надійшли до редакції часопису “Книгарь” (85 чисел видань, 54 назви).

Проаналізувавши всі ці матеріали, можна уявити загальну картину стану української діаспорної видавничої справи.

Про видавництва та видавничі товариства (союзи) у “Книгарі” говориться мало. Їх можна розділити на дві підгрупи: окремі видавництва за кордоном; філії тих, які знаходилися в Україні.

До першої підгрупи, зокрема, належать “Видавництво Полонених Українського Тaborу” (Венцляр), видавництва “Союзу Визволення України” та “Українського Жіночого Комітету помічі для ранених” (обидва – Відень), “Український рух” (Раштад); до другої – видавниче товариство “День” (Київ – Прага). Варто зазначити, що навіть видавниче товариство “Час”, яке видавало “Книгарь”, теж з 1919 р. мало свою філію у Празі.

Щодо преси, то стислі бібліографічні дані можна отримати у рубриці “Нові періодичні видання, надіслані в редакцію Книгаря”. У повідомленнях вказувалися назва та місце видання, періодичність, видавець та ціна. Наприклад: “Українець” – на Зеленому Кліні. Тижневик. Виходить у Владивостоку. Ціна окрем. числа 5 коп.” [6, 224]; “Вільне життя”. Газета щотижнева. Вид. Укр. Громади у Тіфлісі. Передплата на 1 місяць 60 коп.” [6, 225]; “Ранок” – двохтижневий політично-економічний і літературний часопис. Вих. у Ставрополі на Кавказі. Передплата на місяць 35 коп. [6, 225]; “Читатель” – двохтижневий бібліографічний журнал. Москва. Передплата на рік 6 руб.” [6, 226].

На основі цих матеріалів можна дані за 1917 р. звести в таку таблицю:

№ з/п	Країна	№ з/п	Назва часопису	Місце видання	Періодичність
I	Австрія – Німеччина	1	Вісник Союзу визволення України	Відень	тижневик
		2	Рідне слово	Біла	тижневик
		3	Розвага	Фрайштадт	тижневик
		4	Вільне слово	Зальцведель	двічі на тиждень
		5	Громадська думка	Вецляр	двічі на тиждень
		6	Розсвіт	Роштат	двічі на тиждень

II	Канада	1	Канадійський Русин	Вінніпег	тижневик
		2	Канадійський Фармер	Вінніпег	тижневик
		3	Ранок	Вінніпег	тижневик
		4	Робітниче Слово	Торонто	тижневик
		5	Робочий народ	Вінніпег	тижневик
		6	Український голос	Вінніпег	тижневик
III	США	1	Америка	Філадельфія	щоденна газета
		2	Гайдамаки	Трентон	тижневик
		3	Іскра	Нью-Йорк	двотижневик
		4	Народ	Нью-Йорк	тижневик
		5	Народна Воля	Скрантон	тричі на тиждень
		6	Народне Слово	Роск	тижневик
		7	Нове Життя	Олифант	тижневик
		8	Робітник	Клевеланд	щоденна газета
		9	Свобода	Д ж е р с е й Сити	тричі на тиждень
		10	Союз	Пітсбург	тижневик
		11	Україна	Чикаго	тижневик

*Зарубіжні українські періодичні видання у 1917 р.*

Більш детальну інформацію про українську пресу на Північно-американському континенті можна отримати з матеріалу А. Яриновича, який так і називався “Українська преса в Америці” (№ 4, С. 178-182).

Як зазначає автор, вже своїм “зовнішнім виглядом, технічними засобами, гарячковим тоном в інформаціях українська американська преса справді робить поважне враження” [10, 178].

Кількість сторінок у газет – 6, 8, 12, 14. Вартість часописів великого формату на 4-6 сторінок з малюнками і періодичністю тричі на тиждень – 3 долари на рік. Щодо щоденних видань, то, наприклад, “Америка”, щоденна газета великого формату, коштує 5 доларів на рік.

Усі видання А. Яринович за політичною спрямованістю ділить на дві групи: “наші соціалісти” та “клерикали”, між якими часто на їх шпальтах відбуваються полемічні дебати.

Правда, не всі газети з Американського континенту можна було придбати на той час в Україні. Сюди доходила лише невелика частка: “Свобода”, “Народня Воля”, “Український Голос”, “Гайдамаки” та “Америка”. На їх сторінках можна було знайти згадки про ще декілька часописів: “Канадійський Фармер”, “Канадійський Русин”, “Робітник”, “Нове Життя”, “Робітниче Слово”, “Іскра”, “Ранок” та “Народ”.

Матеріали у цих виданнях подаються у формі невеликих повідо-



млень із заголовками переважно політичного та соціального характеру. Ось їх перелік в одному з номерів газети “Народня Воля” (тут і далі в цитатах збережено правопис видань – Т.Г.): “Керенський перестерігає. – В Москві страйк проти конференції. – Росія відкинула пропозицію папи. – В. Винниченко зрезигнував. – Російський уряд забагато розказує. – Проганяють кардинала. – Япон проти папи. – Складає на Бога. – Австрія готова дати Галичину. – Курять з біди. – Штюрмер умірає. – Німець утік. – Також соціаліст” тощо [10, 179].

Поряд з політикою – чимало повсякденного матеріалу. Наведемо уривок про бугая: “Червона краска машини подразнила чутливі нерви бугая, і він станув в боєвій позиції. Наступив страшенний удар. Машина з іздцем опинилася на голові бугая, який підняв ворога в гору і рухнувши своїм карком, кинув цілий крам через пліт на поле. Потовчений і подряпаний Болцер лежить в шпиталі, а побідний бугай преспокійно ремигає зелену травичку, начеб і не сталося нічого” [10, 180].

Дуже часто ці матеріали були лише чутками або й вигадками.

А ще автор критикує ці видання за надмірну кількість необґрунтованих малюнків та фотографій, якими вони перенасичені.

У цілому ж матеріали про українську діаспорну пресу та книговидання у “Книгарі” були досить-таки поверхневими, часто навіть чисто статистичного характеру. Причин такого явища можна назвати декілька.

По-перше, важко було отримати примірники видань як через відстані, так і через складне політичне становище в Україні того часу, коли на її території велися воєнні дії і влада часто змінювалася.

По-друге, основну увагу редакція часопису приділяла видавничій продукції всередині країни, яка в період 1917 – 1919 рр. переживала справжній бум, намагаючись виділити якісну продукцію від друкованого “ширпотребу”. Адже ще в першому номері “Книгаря” зазначалося: “...є небезпека, що всякі спекулянти постараються використати момент і підсунути меншим братам незрячим замість справжньої літератури – макулатуру” [6, 1]. Тому редакція ставить собі за мету за допомогою критичних аналізів видань перешкоджати цьому ганебному процесу.

Та все ж навіть з цієї невеликої кількості матеріалів видно, що зацікавленість діаспорною видавничою справою існувала, і лише через ряд об’єктивних причин вона не змогла набрати відповідних солідних масштабів.

### *Примітки:*

<sup>1</sup> Годкевич М. Организация библиографической работы на Украине // Библиография в СССР и книжные палаты: Сб. Статей. – Харьков, 1928. – С. 87-136.

<sup>2</sup> Дашкевич Я. “Книгарь” – журнал епохи революції і контрреволюції // Україна. Наука і культура. – К., 1991. – Вип. 25. – С. 26-44.

- <sup>3</sup> Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – К., 1996. – Т. 3. – С. 1054.
- <sup>4</sup> Зеров М. В справі критично-бібліографічного журналу // Бібліологічні вісті. – 1925. – №1/2. – С. 118-123.
- <sup>5</sup> Ківшар Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917 – 1923). – К., 1996. – 344 с.
- <sup>6</sup> Книгарь. Літопис українського письменства. – К., 1917 – 1920. – №1-31. – 2076 с.
- <sup>7</sup> Королевич Н.Ф., Лазебний Л. “Книгарь” через сімдесят років // Книжник. – 1990. – №4. – С. 39-48.
- <sup>8</sup> Петров С. Так народжувався часопис “Книгарь” // Друкарство. – 2001. – №1. – С. 4-6.
- <sup>9</sup> Чорний В.В. Журнал “Книгарь” (1917 – 1920) як джерело до бібліографії української книги // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – Львів, 1995. – Вип. 3. – С. 107-115.
- <sup>10</sup> Яринович А. Українська преса в Америці // Книгар. – 1917. – №4. – С. 178-182.

ЛАРИСА АНТОЩУК

*Національний університет “Острозька академія”*

Острог

## **ЖУРНАЛ “THE UKRAINIAN QUARTERLY” ЯК ПЕРІОДИЧНЕ ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОНГРЕСОВОГО КОМІТЕТУ АМЕРИКИ**

Звернення до результатів досліджень представників української діаспори в науковий обіг України та світу є досить важливим. Саме тому висвітлення ролі періодичних видань та їх ролі у популяризації напрацювань українських вчених є сьогодні актуальною. Публікації на сторінках діаспорних видань апелюють до “білих плям” історії України. Дана стаття присвячена дослідженню періодичного видання Українського Конгресового Комітету Америки “The Ukrainian Quarterly”, журналу, який вже протягом 62 років виходить в середовищі представників української діаспори. Відповідно до пропонованого аналізу видання, більша увага приділена аналізу доробку редакційного колективу та авторів видання у справу поширення знань про Україну та український народ.

Дослідження історії виникнення, виходу, об'єму та ареалу поширення періодичних видань, складу їх основних читачів, тематики статей та розділів – унікальна можливість дослідити не лише політичні, культурні та інші умови проживання певної частини населення, а й шанс проаналізувати етнічний склад, релігійні погляди, економічну ситуацію у тій чи іншій місцевості, країні. Ще декілька років тому до да-

ної теми зверталися досить небагато дослідників. Сьогодні на щорічних Всеукраїнських науково-теоретичних конференціях “Українська періодика: історія і сучасність”, які проводяться із 1992 року у Львові<sup>1</sup>, об’єктом доповідей та досліджень стали видання, присвячені періодиці українців із різних країн світу. Слід зазначити, що збільшується кількість досліджень, присвячених роботі із періодикою іноземними мовами.

Важливим джерелом у дослідженні періодики, що виходила в діаспорі, є ряд досліджень, які з’явилися останнім часом. Зокрема, бібліографічний покажчик (1900 – травень 2002 рік) “Українське зарубіжжя”<sup>2</sup>, підготовлений та виданий Інститутом досліджень діаспори, що містить цікаві статистичні дані. Огляд основних аспектів розвитку української преси першої хвилі еміграції до США подає Василь Герасим<sup>3</sup>. Його стаття, що висвітлює історію появи української періодики в Північній Америці (зокрема, часописів “Америка”, “Аляска Геральд”, “Свобода”) є важливою для прослідкування розвитку видань емігрантів України. Видавничу діяльність української еміграції у Західній Європі та Канаді висвітлює Лілія Завойська<sup>4</sup>. Стаття охоплює період 20- кінець 50-х років ХХ століття та висвітлює в основному історію видавництва та загальну генезу видань даного періоду. Загальне становище преси в США та загалом досить ґрунтовний огляд даної проблематики зустрічається у статтях Я. Сеника<sup>5</sup>, Ю. Романишин<sup>6</sup>.

Питання дослідження журналу “The Ukrainian Quarterly” передбачає роботу в архівах самого видання, проте, такі архівні збірки розташовуються в наукових установах США, і на даному етапі роботи над даною темою були недоступні.

Дослідження проводиться на основі комплексу номерів журналу в бібліотеці Інституту досліджень української діаспори Національного університету “Острозька академія”, фондів відділу україніки Наукової бібліотеки ім. Вернадського та бібліотеки ім. О. Ольжича.

Видавник “The Ukrainian Quarterly”, Український Конгресовий Комітет Америки, був заснований у 1940 р. і став головним центром українських організацій у США. Більше шести десятиліть Конгресовий Комітет відстоює інтереси американців українського походження, емігрантів із України. Як благодійна, просвітницька та філантропічна організація, УККА має великий досвід активної праці над вирішенням питань, що цікавлять українсько-американську громаду особливо у сфері відносин між США та Україною. Для реалізації зазначених у статуті організації завдань, УККА веде активну видавничу діяльність. Відомо, що з 1944 року комітет видає “The Ukrainian Quarterly”, двотижневик “The Ukrainian Bulletin”. Видавництво УККА опублікувало низку книжок українською й англійською мовами, інформативних матеріалів про Україну. За покажчиком видань, розробленим членом Управи музею-архіву О. Фединським<sup>7</sup>, серед періодичних видань УККА є й Бюлетень Шкільної ради – централі Опікунів Шкіл

Українознавства, координаційного осередку шкільних рад.

Заснування та розвиток “The Ukrainian Quarterly” безпосередньо пов’язано з діяльністю і з ім’ям ініціатора видання досліджуваного часопису – істориком права та церкви – Миколою Чубатим.

Коли США “вступили до війни із гітлерівською Німеччиною од-ночасно з тим, під впливом большевицьких нацькувань, посилювся тиск на українців. Перший Український Конгресовий Комітет Америки, заснований 24 травня 1940 року із представників чотирьох успішних організацій, не зміг витримати антиукраїнського курсу, втілюваного представниками влади із Вашингтону”<sup>8</sup> і практично розпався. В даний період до США приїхав Микола Чубатий. Метою його приїзду було – взяти участь у нараді “як член ексекютивного комітету “Rex Romana”, що мав виразне протикомуністичне і протифашистське обличчя, мав вироблену марку ворога гітлеризму і це дало йому (М. Чубатому – авт.) змогу у цих критичних для українців часах виступити з проектом створення Ініціативного Комітету для скликання Ради американських українців з метою вибрати новий Конгресовий Комітет, у якому були б репрезентовані всі круги нашого суспільства”<sup>9</sup>. Відомо, що збори Конгресу відбулися 22 січня 1944 року у Філадельфії. М. Чубатий став автором маніфесту про скликання УККА. Даний маніфест Ініціативний комітет виголосив ще 4 липня 1943 року.

В. Душник (головний редактор “The Ukrainian Quarterly” у 1957 – 1984 рр.) досить чітко окреслює спрямування і причини заснування журналу, стверджуючи: “...метою періодичного видання є публікація правди про Україну, історію боротьби українського народу за свободу та здобуття незалежності, суверенності... УККА вирішив видавати журнал політичного характеру, який виконає завдання поширення знань про Україну по всьому світі”<sup>10</sup>. В статті “Історія “The Ukrainian Quarterly” М. Чубатий наголошує також на важливості захисту демократії та протистояння антидемократичним випадом “Червоної Росії”<sup>11</sup>.

Микола Чубатий планував розпочати протидію “антиукраїнським” настроям, що панували у тогочасному американському суспільстві (переважно завдяки діяльності як радянських впливів, так і американських комуністів). “Його пляном було створити поважний англомовний журнал, який при співпраці нечисленних тоді американських та канадських противників комунізму, як, наприклад, професор К.А. Меннінг – випробуваного приятеля українців та канадських професорів В. Кірконеля і Г. Сімсона й визначних українських інтелігентів Андрусишина, Душника, Добрянського, Іваха та ін. не тільки спростували би більшовицькі наклепи на український самостійницький рух, але й творив би потенціальну базу для переоцінки політичних поглядів американських урядових і наукових чинників, відкриваючи їм шлях до правдивих відомостей про советську Росію”<sup>12</sup>. В результаті з’явився перший номер журналу “The Ukrainian Quarterly”. Цей номер підготу-

вав і представив перед другим Конгресом американських українців, що проходив 22-23 січня 1944 року) сам Михайло Чубатий. Тоді його було затверджено як головного редактора. На цій посаді вчений пропрацював 13 років із 1944 по 1957 рр.

Завдання, поставленні першим редактором перед “The Ukrainian Quarterly” могли найповніше реалізовуватися завдяки мові видання – вирішено, що це буде англійська. Передбачалося, що світова спільнота вільно мала б можливість ознайомлюватися із матеріалами “The Ukrainian Quarterly”, а при бажанні й публікувати свої власні праці в цьому журналі. Проте, ознайомитися із “The Ukrainian Quarterly” не мали можливості громадяни УРСР і не через “мовний бар’єр”, а відсутність даного видання у бібліотеках, наукових установах України.

Мова видання була вибрана й з метою поширення ідей незалежності, демократії, миру. Зокрема, в передмові до першого номеру “The Ukrainian Quarterly” видавці зазначають: “відповідальність за майбутнє лежить на країнах англomовного світу. Саме тому для тих американців, котрі народились в Україні або ж мають українське походження, важливо через зв’язки у іншій державі інформувати світ про справжній стан справ в Україні”<sup>13</sup>.

Територіальне поширення “The Ukrainian Quarterly” станом на 1962 рік: публічні бібліотеки США, Канади, урядові установи даних країн, та 60 інших країн Азії, Африки, Європи (серед яких журнал отримували і в Польщі та Чехословаччині), куди видання надходили в основному до університетських бібліотек. Цікаво, що лише один номер зовсім випадково потрапив в Україну і знаходився в НАН<sup>14</sup>. Сьогодні в Україні не в повному комплекті “The Ukrainian Quarterly” є в бібліотеці ім. І.В. Вернадського (Київ), ім. О. Ольжича (Київ), Парламентській бібліотеці, бібліотеці Інституту дослідження української діаспори Національного університету “Острозька академія” (Острог).

Фінансування будь-якого періодичного видання є важливим не лише з точки зору кількості тиражів, території поширення, складу редакційної колегії, а й з позицій об’єктивності та ідеологічного чи політичного спрямування публікацій. Зокрема, питання про фінансування було задано в 1962 році диктором радіо “Свобода” для головного редактора “The Ukrainian Quarterly” в той час – Володимира Душника. Була висловлена думка більшості урядових кіл Радянського Союзу про те, що діяльність українських емігрантів повністю фінансується урядом США. В. Душник зазначив, що “The Ukrainian Quarterly”, “як і інші видання та діяльність УККА цілком фінансується за рахунок добровільних внесків та коштами передплатників”<sup>15</sup>. Наголошуючи на відокремленій позиції щодо політичних інтриг періоду радянсько-американського протистояння, редактор журналу В. Душник стверджує, що “The Ukrainian Quarterly” “не отримує коштів від приватних чи державних організацій, і не отримував з самого початку за-

снування, як виразник незаангажованого українського мислення”<sup>16</sup>.

Підзаголовком, що визначав основну тематику “The Ukrainian Quarterly” з початку його заснування був “Журнал східноєвропейських та азіатських відносин”. Сучасна тематика окреслена як “Журнал українських та міжнародних справ”.

Сама назва (“The Ukrainian Quarterly”) свідчить про періодичність видання журналу. Щороку планувалося видавати 4 випуски – по одному на три місяці. Проте, серед наявних номерів “The Ukrainian Quarterly” в Інституті дослідження діаспори Національного університету “Острозька академія”, бібліотеці ім. І.В. Вернадського, ім. О. Ольжича є випуски, які включають два номери.

З 1944 року нумерування журналу здійснювалося з початком календарного року, тобто, зимовий номер рахувався першим, весняний – другим, і, відповідно, літній та осінній, який був останнім у році (заключним річного тому). Зміни в щорічній нумерації можемо прослідкувати, починаючи з 1966 р. (аналізуючи доступні випуски) вже ведеться за іншим принципом – початковим стає весняний номер, а заключним – зимовий. Цей же принцип використовується і в сучасних виданнях “The Ukrainian Quarterly”.

Суто історичним видання назвати не можна, незважаючи на те, що домінуючі позиції на сторінках журналу займають статті на історичні теми. Багато дописувачів та авторів праць, надрукованих на сторінках “The Ukrainian Quarterly”, є представниками наукових кіл або фахівцями різних галузей, тому й культурологічні, літературні, економічні, етнологічні теми тут представлені досить широко.

Впродовж 62 року неодноразово змінювалася тематика публікацій, структура журналу “The Ukrainian Quarterly”; на його сторінках виходили праці вчених із різних країн світу. Проте, стержневою в усі роки існування журналу була мета, яку перед редакційним складом поставив засновник журналу М. Чубатий – поширення у світі знань про Україну та українців як народ.

На основі завдань та цілей, що реалізовував творчий колектив авторів часопису, пропонується поділити існування журналу на два великих періоди: 1) До становлення незалежності України (1944 – 1991 рр.) та 2) Після 1991 року і до сучасного періоду. Проте, як видно, перший період охоплює період в 47 років. Доцільним є його розділити на підперіоди. Для цього поділу одним із критеріїв виступає редакційний склад журналу.

Тема історії України висвітлювалася у досліджуваному виданні в основному у статтях, присвячених становищу України в складі СРСР. Як зазначає головний редактор єдиного фахового історичного журналу “Український Історик”, що почав виходити у 1963 році в США, Л. Винар, “для історичних досліджень кожна доба є однаково важлива. Українське середньовіччя повинно стояти на одному поземі з дослідками Козацької доби чи доби Відродження. На жаль, через нескордино-



ваність і відсутність належної організації історичних досліджень ми (*історики діаспорної гілки української історіографії – авт.*) не спромоглися на паралельне опрацювання історичних епох. Зокрема, фатальний стан з дослідженням *протоісторії* та нашого середньовіччя... Саме в неспроможності налагодження систематичної дослідницької праці, в неспроможності створення сталого історичного верстату праці – добачаємо одну із основних рис кризи організації історичних дослідів”<sup>17</sup>.

“The Ukrainian Quarterly” містить ряд статей із різних періодів історії України. Проте, як і в “Українському Історику” прослідковується загальна тенденція непропорційності у висвітленні тих чи інших періодів. Досить важливою є роль “The Ukrainian Quarterly” у розвитку вітчизняної та зарубіжної історичної науки. Адже, не зважаючи на те, що журнал не має чіткого історичного спрямування, документація, мемуари, наукові статті на його сторінках носять важливий характер для розвитку історіографії.

В останній період із матеріалів журналу можна прослідкувати домінування в основному культурологічних, політологічних, літературних матеріалів, історична тематика не відходить на задній план. Хоча за останні 14 років дещо змінилося співвідношення досліджуваних проблем та суттєво доповнився авторський колектив (за рахунок вчених із України).

Внесок “The Ukrainian Quarterly” у розвиток історичної науки вимірювальний у кількості матеріалів із історії України, всесвітньої історії та залученими до його роботи вченими із усього світу. Якісним показником є і те, що більшість авторів журналу – відомі у своїх країнах вчені, які працювали над своїми дослідженнями протягом багатьох років, що вплинуло на загальний науковий рівень “The Ukrainian Quarterly”. До того ж публікації археографічного та джерелознавчого характеру англійською мовою звернули увагу багатьох урядовців та вчених зарубіжних країн до питання визнання України як повноцінно-го об’єкта міжнародних відносин.

Журнал “The Ukrainian Quarterly” на досить високому рівні поповнив скарбницю розвитку українознавства. Зокрема, перший номер даного періодичного видання (1944) створювався у несприятливий період для розвитку української науки взагалі – Україна світовою громадськістю сприймалася як провінційна частина Росії. Можливість проводити дослідження і публікувати їх на сторінках наукового англomовного видання спонукала багатьох вчених діаспори працювати в архівах, досліджувати маловисвітлені факти з історії країни, з якої вони мусили емігрувати. Цей період характеризувався і надзвичайно активною діяльністю радянської пропаганди, активізацією дій американських прихильників комунізму та загалом далеко не лояльним ставленням урядових структур до питань українців на теренах США. Крім того, згуртування науковців навколо періодичного журналу “The Ukrainian Quarterly” сприяло тому, що вчені почали розробляти ряд

нових методологічних засад у дослідження історії України, світової історії, фіксуванні поточних міжнародних подій, декларацій, резолюцій (урядових та неурядових організацій). Таке ставлення у кінцевому підсумку як наслідок мало ряд безцінних публікацій офіційних документів, листів, звернень.

Із 1944 року журнал почав публікувати під розділом “Ukrainica in foreign Periodicals” матеріали, що стосувалися України за даними зарубіжної преси – це дало можливість доступу вчених до вже опрацьованих та віднайдених статистичних чи інформативних даних. Значення переоцінити неможливо, адже на основі аналізу матеріалів даного розділу досить легко можна скласти уяву про загальне знання України, українського народу та подій на теренах українських земель представниками періодики інших держав. А це безпосередньо відображає і уявлення громадськості різних країн світу про Україну. Безперечно, такий аналіз буде не дуже втішним – об’єктивні та не заангажовані публікації за авторства іноземних журналістів, вчених є скоріше винятком, ніж правилом. Домінування радянського підходу до тлумачення подій мало вплив і в коротких повідомленнях щодо українців.

Для дослідників періоду новітньої історії безцінними є публікації на сторінках “The Ukrainian Quarterly” документів із історії сучасності та водночас епістолярних, мемуарних джерел. Подібні публікації служать все тому ж завданню, поставленому першим редактором журналу – зацікавити інші країни історією та життям в Україні.

Науковці діаспори із заснуванням журналу отримали видання, де могли вільно висловлювати свою думку по багатьох суперечливим питаннях історії. У майбутньому вони отримали нагоду обмінюватися досвідом та результатами наукових доробок із вченими України. Сьогодні журнал, змінивши підзаголовок на “Україна на міжнародні відносини”, вміщує статті українських вчених та зарубіжних науковців по основних питаннях українознавства. Матеріали досить цікаві з позицій становлення нових дипломатичних зв’язків сучасної України, інтеграційних процесів у різні міжнародні організації, загального позиціонування молодого демократичної держави на політичній та економічній мапі світу.

Загалом “The Ukrainian Quarterly” – унікальне видання, яке цього року перетне 62-річний рубіж і продовжує публікацію матеріалів високого наукового рівня та завойовує нових читачів у багатьох країнах світу, до яких останнім часом приєдналися і пострадянські країни. Важливо, що і громадяни України сьогодні можуть ознайомлюватися з матеріалами даного видання та дописувати і публікувати свої праці на сторінках “The Ukrainian Quarterly”. Цьому сприяли і редактори другого періоду існування журналу – Володимир Стойко (до 2004) та Тарас Гунчак (із 2004 р.).

Дослідження внеску періодичного видання Українського Конгресового Комітету Америки “The Ukrainian Quarterly” в розвиток сучас-

ного українознавства потребує ще наукової переоцінки та визнання.

### *Примітки:*

<sup>1</sup> Українська періодика: історія і сучасність. – Львів, 1995. – 292 с.; Львів, 1997. – 296 с.; Львів, 2002. – 600 с.; Львів, 2003. – 988 с.; Львів, 2005. – 676 с.

<sup>2</sup> Українське зарубіжжя: Бібліографічний покажчик (1900 – трав. 2002 рр.). Інститут досліджень діаспори. – К.: Рада, 2002. – 345 с.

<sup>3</sup> Гарасим В. Українська преса першої хвилі еміграції на теренах Північної Америки та її роль у національно-культурному житті нації // Українська преса: історія і сучасність. – Львів, 2005. – С. 93-96.

<sup>4</sup> Завойська Л. Видавнича діяльність української еміграції у Західній Європі та Канаді (20-ті – кінець 50-х рр. XX ст.) // Українська періодика: історія і сучасність. – Львів, 2005. – С. 162-165.

<sup>5</sup> Сенік Я. До історії дослідження історії української іммігрантської преси США // Українська періодика: історія і сучасність. – Львів, 2003. – С. 706-721; Сенік Ярослав. Культурно-просвітницька діяльність перших редакторів української емігрантської преси в США // Українська періодика: історія і сучасність. – Львів, 2002. – С. 678-687.

<sup>6</sup> Романишин Ю.О. Газета “Українські щоденні вісті” про життя українців Південної Америки // Українська періодика: історія і сучасність. Доповіді та повідомлення Всеукраїнської науково-теоретичної конференції 22-23 грудня, 1995 року / Ред. М.М. Романюк та ін. – Львів, 1995. – С. 182-184.

<sup>7</sup> Фединський О. Бібліографічний покажчик української преси поза межами України: річник за 1966 р. – Клівленд (Огайо), 1967. – 76 с.; Річник III-IV за 1968 – 1969 рр. – Клівленд (Огайо), 1970. – 64 с.; Річник V-VI за 1970 – 1971 рр. – Клівленд (Огайо), 1972. – Ч. 1 – 80 с.; Річник VII-IX за 1972 – 1974 рр. – Клівленд (Огайо), 1975; Річник X-XIII за 1975 – 1978 рр. – Клівленд (Огайо), 1979. – 80 с.

<sup>8</sup> The Story of the Ukrainian Congress Committee of America (1940 – 1951). – New York, 1951. – P. 13.

<sup>9</sup> Ждан Михайло. Микола Чубатий (з нагоди 80-ліття). – Мюнхен; Нью-Йорк, 1970. – С. 15.

<sup>10</sup> “The Ukrainian Quarterly” and enslaved Ukraine // The Ukrainian Quarterly, 1962. – № 3. – Autumn. – P. 262.

<sup>11</sup> Chubaty Nicholas D. The Story of the Ukrainian Quarterly // Index to Volumes I (1944) – X (1954). – P. 3-5.

<sup>12</sup> Ждан Михайло. Вказ. праця. – С. 14.

<sup>13</sup> Editorial. Introducing the Ukrainian Quarterly // The Ukrainian Quarterly, 1999. – №1. – P. 10. Див також: Thirty Years of Generating Enlightenment and Pursuing Freedom // Ukrainian Quarterly. – Winter, 1974. – Vol. XXX. – № 4. – P. 341.

<sup>14</sup> “The Ukrainian Quarterly” and enslaved Ukraine // The Ukrainian Quarterly, 1962. – №3. – Autumn. – P. 262.

<sup>15</sup> Ibid.<sup>16</sup> Ibid.

<sup>17</sup> Винар Л. Криза організації історичних дослідів // Винар Л. "Український історик": 40 років служіння науці, 1963 – 2003. Статті та матеріали / Ред. А. Атаманенко. – Нью-Йорк – Острого, 2003. – С. 103.

ОКСАНА ДЗВІНЧУК

*Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича*  
Чернівці

### ЧАСОПИС "УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОС" – ОРГАНІЗАТОР ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ КАНАДИ (РЕЛІГІЙНО-ЦЕРКОВНИЙ АСПЕКТ)

Кожен громадянин будь-якої держави – це носій певної інформації та її споживач. Як зазначає І. Михайлин, "головним будівельним матеріалом для громадської думки є інформація, а головними каналами її формування і вираження – органи масової інформації"<sup>1</sup>. Засоби масової інформації, за визначеннями деяких вчених, окрім своєї основної функції, такої як інформування (Н. Богомоллова, З. Боярська, В. Миронченко, А. Москаленко, Л. Губерський, В. Іванов, А. Вергун), здійснюють вплив на аудиторію (М. Ляйппе, А. Москаленко, Л. Губерський, В. Іванов, А. Вергун). Отже, засоби масової інформації в контексті діяльності інших соціальних інститутів формують громадську думку.

Завдяки багатофункціональності журналістики, громадське мислення не тільки формується та виражається, а й структурується. Найбільшу роль у цьому процесі відіграє організаторська (організаційна) функція, яку виділяють як українські, так і зарубіжні вчені (А. Москаленко, Д. Прилюк, О. Бочковський, С. Сірополко).

Діаспорна преса з метою збереження української спільноти в іноетнічному середовищі розглядала організаційну функцію як одну із найважливіших. Природно, що для українців-емігрантів преса ставала таким типом видання, в якому значна за обсягом та змістом всебічна інформація органічно поєднувалася з організаційно-дидактичною діяльністю, завдяки чому соціальна інформація безпосередньо переводилася в соціальну практику. Масовий друкований орган був тим організаційним центром, навколо якого гуртувався великий актив, який, власне, за допомогою газети свідомо формував та зберігав традиції етноменшини. Таким масовим, стабільним організаційно-дидактичним центром для українців Канади став часопис "Український Голос" ("УГ"), що виходить в м. Вінніпег з 1910 р. і до наших днів. На жаль, часопис залишається мало дослідженим як в Україні<sup>2</sup>, так і в Канаді<sup>3</sup>.

Значна заслуга часопису "Український Голос" полягає в тому, що

його редактори досить вчасно зорієнтувались в хаосі еміграційного життя, вирішили зберегти та консолідувати спільноту шляхом духовної еволюції кожного українця. Вони взяли на себе відповідальність за організацію таких закладів (церковних, церковно-освітніх), які сприяли б етнічному духовному розвитку в англomовному середовищі.

Однією з головних рис розвитку та стабільності української спільноти в Канаді редакція часопису вбачала в духовній еволюції кожного емігранта. Досліджуючи духовний стан особистості, канадський учений С. Ярмусь користується терміном “духовність” (від слова – дух), вважає, що саме дух є основою феноменальності людини. Вчений зауважує: “основним елементом духовності є жива свідомість людини, але свідомість дійсно активна про свою Віру, про її об’єм та її вимоги. Це – основа, або ґрунт духовності, на якому базується і з якого розвивається своєрідний спосіб чи стиль людського життя<sup>4</sup>. Саме така релігійна свідомість становить сукупність розумової, чуттєвої та вольової сфери життя людини, що об’єднується вірою в святе, божественне, позитивне, ідеальне, трактується як моральна та ціннісна підвалина духовності особи. Релігія, згідно з твердженням науковців С. Бубсенка<sup>5</sup>, А. Колодного<sup>6</sup>, В. Лубківського<sup>7</sup> є основою духовності не лише особи, але й етнічної групи, етносу. “В етнічності тієї чи іншої релігії, – зазначає А. Колодний, – відображається специфіка походження, історії та розвитку певного народу, особливості його сакралізованого світовідчуття, світосприймання та світоставлення<sup>8</sup>. У національній релігії закладена модель етнічних цілісностей, що виражаються в матеріальній (архітектура культових споруд, їх орнаментика – фрески, різьба, вишивка) та духовній (релігійні звичаї, обряди, організація релігійного життя, віровчення) культурі, засвідчують про оригінальність та самобутність в контексті світової. Разом з тим національна релігія – це складова космополітичних течій (християнство, протестантизм та ін.), які утверджують загальнолюдські моральні цінності. Таким чином, релігія виконує важливу роль в житті особи, етнічної групи, етносу: формує їх духовний стан, зберігає етнічну свідомість, консолідує єдиновірців, інтегрує їх у світове суспільство.

Турбуючись про збереження і розвиток духовності українця-емігранта, стабільність традиційної віри та інтеграцію української спільноти в канадське суспільство, редакція часопису спрямувала діяльність газети стосовно української релігії так: “Під виглядом релігійним часопис “УГ” має держатися на пряму раціонально-наукового”. Таке ставлення часопису до релігійних справ загалом українських поселенців засвідчувало, що керівництво “УГ” обрало програму прогресивного онтологічного осмислення, яке виринає із глибинних пошуків істини, потреб і висновків людської природи. Редакція переконана, що почуття і воля людини, (а звідси – світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, світопереживання, світоперетворення) повинні перевірятися найвищою інстанцією особи – розумом, який має базуватися на

науково-доведених аргументах і фактах. Тому раціональний напрям передбачав виховання людяного, етичного, толерантного ставлення до іновірців, а науковий – переконував, що для пізнання істини релігії необхідно володіти знаннями, які набуті шляхом освіти.

Зокрема той же читач Біблії, який не має богословських знань, не повинен вірити, що його власна інтерпретація змісту релігійного писання правильна і не потребує пояснення людиною духовного чину. Перший редактор часопису В. Кудрик у статті “Дещо про релігію” відзначає, що основою всіх релігій є віра. “Всі правди, що голосить Христова наука, повинні міститись в Біблії. Багато людей-науковців таумачать Біблію... Так отже, хто читає Біблію, той повинен конче читати і те, що деінде о Біблії і релігії пишеш”<sup>9</sup>. Тобто, редакція часопису “УГ” пропонувала кожній людині займатися самоосвітою у сфері релігійній, щоб згодом зробити вірний висновок, який підказує розум і серце.

Головне завдання “УГ” полягало в його інтенції прищепити українським поселенцям ідею національної єдності також і в сфері релігійній. Проте, воно зустрілося із різними перешкодами, проблемами, вирішення яких було необхідним для збереження цілісності етнічної групи. Серед найважливіших можна виокремити такі: формування етичного відношення до іновірців; створення церкви, яка б об’єднувала представників однієї нації; утвердження рідної мови в церковному богослужінні; видавництво релігійного пресового органу; організування церковно-освітніх закладів.

Формування етичного відношення до іновірців зустрічалося із суперечностями з боку різних віросповідних угруповань, оскільки домінуючою тезою їхніх переконань став принцип фанатичної відданості, що засівав у душі емігрантів розбрат, хаос, непорозуміння. Найгірше, що віросповідання ставало причиною ворожих стосунків між представниками однієї нації. Досить часто воно ґрунтувалося на такій лексемній канві, яка каже: “Хто не з нами, той проти нас”.

Ідея єдності у релігійній сфері, згідно з поглядами редакції, мала базуватися на принципі толерантності. Йдеться не про те, що українці в Канаді належать до церков різних вір, а тільки про те, що фанатизм кожного з тих релігійних угруповань є головною перешкодою на шляху до об’єднання українців до спільної праці. “Знають всі добре, що в самій Канаді багато єсть сект релігійних між англійцями та в життю (суспільному – О. Д.) ся релігійна ріжниця не грала ролі”<sup>10</sup>.

Захищаючи право кожної людини, а в цьому й право українця, вибирати собі таке віросповідання, яке найкраще відповідало б його світоглядowi, та намагаючись прищепити серед українських поселенців в Канаді принцип взаємної толерантності, редакція часопису вбачала досягнення єдності етнічної спільноти на базі генетичних традицій у всіх сферах людського життя.

Оскільки “український народ виробив безліч релігійно-культурних



традицій і звичаїв, які ...є великими морально-естетичними цінностями української нації”<sup>11</sup>, то їх в Канаді необхідно було розвивати і зберігати. Для цього потрібно було організувати будівництво церкви, яка б виступала творчою силою у збереженні етнокультури, регулятором моралі, основою людської духовності.

Щоправда, чимала кількість емігрантів, опинившись у хаотичному вирі життя, потребуючи спілкування із Богом, ішли до тих церков, що були збудовані для канадців. Інтелігентні працівники часопису стурбовані таким виходом із ситуації, що склалася, оскільки вбачали соборність спільноти і у збереженні віри української. “Нікого не силуємо бути греко-католиками або православними, хоча й ці обі релігії уважаємо, так сказати б, за національні, бо нарід наш з ними зжився і в них виховався...”<sup>12</sup>.

Редакція “УГ” задумалася над створенням такої церкви, яка б об’єднувала всіх українців-християн. Проте, перш за все, вона хотіла переконатися у бажаннях щодо релігійної приналежності самих емігрантів. Тому 6 серпня 1913 року з’являється стаття “Сторінка церковної історії українського народу в Канаді”, в якій уміщено звернення, щоб широкі круги української спільноти висловили свої думки про те, якою вони б хотіли бачити свою церкву в Канаді. Розбіжність поглядів та бажань емігрантів засвідчують листи, що почали з’являтися в часописі. Для ілюстрації думки доцільно навести уривки з деяких епістолярних творінь. Так, В. Запорожан із Скоротну в Манітобі, який першим звернувся до “УГ”, пише: “Народна Церков є після моєї гадки та, в котрій якийсь нарід має своїх єпископів і священників тої самої народності. Однак церква має бути і зватись церквою Христовою, а церква Христова є та, котра має видиму голову на землі, – Папу”<sup>13</sup>. Наступним був лист автора, що підписався псевдонімом С. Чуко, який пропонував створити Українську народну демократичну церкву в Канаді, в якій “українці греко і римо-католики та православні, які тепер так люблять різнитися злучилися”<sup>14</sup>. Учитель В. Чумер у статті “Може б так було добре?” запропонував такий спосіб утворення єдиної церкви: “Спосіб сей – вернутись назад на віру наших прадідів, вернутись на нашу правдиво-руську віру, на православіє...”<sup>15</sup>.

Застосовуючи історичний метод, редакція часопису розпочинає друк серії статей під назвою “Протягом соток літ”, вміщувалися в “УГ” з 1913 до 1914 року, де відтворені теми історії церкви в Україні. Часопис доводив читачам, що для українців є характерні дві українські релігійні течії: греко-католицька та православна. Більшість українських канадців походила з Галичини, де історично провідну роль відігравала греко-католицька церква, тому й не дивно, що галичани бажали створення католицького храму візантійського обряду. Емігранти з Буковини були твердо переконані, що в Канаді необхідно жити вірою своїх предків, тобто православ’ям. Володіючи ідеєю української соборності, активної солідарності в релігійній сфері, представники часопису, для її збере-

ження та втілення в реальне життя, вирішують створити єдину, так звану народну церкву, в якій би були об'єднані люди однієї нації, в даному випадку українці. Професор І. Тесля вважає, що ідея створення такої церкви вперше розглядалася в часописі "Канадійський Фармер", редактор якого о. Г. Гикавий порушив це питання у передовій статті 2 листопада 1917 року. Інший канадський вчений, професор Ю. Мулик-Луцик, спростовує цю думку на користь часопису "УГ". Погоджуємося із його поглядом, оскільки підтвердженням цього є статті М. Стечишина, що вміщені в "УГ" за 26 вересня 1917 року під назвою "Про справу корпорації", та другою, доповненою статтею під рубрикою "Під суд народа" – 3 жовтня 1917 року. Дослідник історії українців Канади М. Марунчак зауважує, що "у праці української церкви багато помагав часопис "УГ", а теж "Канадійський Фармер", якого редактор о. Г. Гикавий був в організаційній групі"<sup>16</sup>.

Ця група людей організувала збори, участь у яких брали близько 150 представників спільноти, які вирішили створити українську греко-православну церкву. "УГ" вмістив звіт та постанову цих зборів. У статті "Відозва до українського народа в Канаді" зазначається, що кожен українць-емігрант повинен щиросердно працювати над організуванням та функціонуванням такого храму: "Коли се станеться, тоді з помочію Бога і працею всіх нас наша Українська Греко-Православна Церква стане правдивою демократичною інституцією, котра працюватиме на славу Бога і доброго народа"<sup>17</sup>.

Другою проблемою стало створення навчального закладу богословського типу, в якому здобували б освіту майбутні священики греко-православної церкви. Звертаючись до читачів за фінансовою допомогою зі шпальт часопису "УГ", організатори акції зазначають: "Ми в Канаді не зробимо більшої культурно-просвітньої роботи доти, доки ми в кожній більшій колонії не дістанемо сталих інтелігентних провідників. А тих провідників ми можемо дістати тільки в особі учителів і священиків"<sup>18</sup>.

Українська спільнота високо оцінювала діяльність святих отців, бо вони були не тільки духовними наставниками пастви, несли до неї слово Боже її рідною мовою, а й учителями парафіяльних шкіл, де навчали дітей фермерів і робітників катехизму, церковного співу, читати й писати з букварів і читанок; відстоювали у багатьох випадках громадські права іммігрантів; були разом з учителем головними особами в громадах українських поселенців піонерських часів, організаторами і натхненниками їх національно-духовного життя. Недарма митрополит Іларіон (І. Огієнко) в своїх проповідях і наукових працях постійно наголошував: "Церква – це душа народу. Душа правдива, жива, що оживлює кожен народ й робить його справжньою нацією. Народ без своєї окремої церкви – народ без душі, народ мертвий, печаткою нації не означений, на денаціоналізацію призначено"<sup>19</sup>. Свою духовно-націотворчу функцію, отже, й виховання національної свідомості, на

думку вченого та ієрарха церкви, вона виконує лише тоді, коли користується у своїй діяльності мовою віруючих. “Рідна мова, – пише митрополит Іларіон, – шлях до Бога! Церква без рідної мови – церква мертва, не діяльна, це Церква без душі. Народ у цій Церкві – чужий їй, пасивний – бо він тут не оживлений найвищим даром Духа Святого, – даром рідної мови, даром найглибшого Богопізнання. Без рідної мови Церква не зіллється з народом. А народ не стане нацією”<sup>20</sup>. Стає зрозумілим тепер, чому діячі “УГ” та української імміграції в Канаді так наполегливо й послідовно обстоювали рідномовну церкву та її провідну роль у створенні та збереженні ідеї соборницького духу серед представників етноспільноти.

Перше богослужіння Української греко-православної церкви (УГПЦ) відбулося восени 1918 року. Зауважимо, що в процесі генези Української греко-православної церкви в Канаді та в ранньому періоді її розвитку, ця назва (з додатком “греко”) відіграла свою питому психологічну роль для справи рецепції цієї церкви серед значної частини українських поселенців у цій країні. Хоча церква була православною, серед її прихильників були представники різних конфесій та різних соціальних прошарків: молода україно-канадська інтелігенція (переважно двомовні вчителі), православні буковинці.

Українська греко-православна церква в Канаді функціонувала згідно з традицією українського соборно-правного ладу. Так, надзвичайним собором від 8 і 9 серпня 1951 року УГПЦ в Канаді проголошено митрополією. Керівником ієрархії став митрополит Іларіон. З часом змінювалися керівники митрополії, але ідеологія єдності українства залишалася стабільною.

З’ясовуючи значення “УГ” для заснування та розвитку УГПЦ в Канаді, професор-богослов С. Ярмусь зазначає: “Він був головним вісником і захисником ідеології устрою української греко-православної церкви в Канаді, а поширення цієї ідеології, і розвиток її в існуючу структуру нашої Церкви, – у великій мірі завдячується саме “Українському Голосові”<sup>21</sup>.

Церковно-релігійне питання української спільноти на теренах Канади широко висвітлювалося на шпальтах часопису “УГ”, де відтворювалися всі іпостасі релігійного буття, що спричинювало значний вплив на свідомість читача. Формування громадської думки в церковно-релігійному аспекті здійснювалося “УГ” шляхом подачі публікацій за такими напрямками:

- релігійно-церковним;
- релігійно-духовним.

У релігійно-церковному напрямку висвітлювалися питання історії українських церков, їх створення та функціонування, виховувалися етичні норми поведінки в релігійних установах, описувалися релігійні собори, їх рішення, пояснювалися церковні канони, тлумачилися писання Біблії та ін.

Питанням релігійно-духовного напрямку приділялося значно більше уваги, оскільки саме вони були акумуляторами моральної свідомості громадян. На основі духовного кодексу людини, десяти заповідей Божих виховувалося почуття поваги та любові до ближнього, чесності, справедливості, правдивості, віри в перемогу добра над злом, уміння прощати, зберегти чистоту совісті та душі; формувалися толерантні взаємовідносини між людьми, які являються представниками різних націй, шанобливе ставлення до їх традицій, культури; розвивалося почуття національної відповідальності за збереження українських звичаїв, обрядів.

Приділяючи особливу увагу духовному розвитку особистості шляхом душевного зв'язку людини з Богом та збереженню традиційної для українців християнської віри, зрозуміло, що всебічне висвітлення питань релігійних є багато містким і потребує окремого пресового органу. Тому редакційно-адміністративний склад працівників "УГ", враховуючи релігійні погляди української спільноти та розглядаючи церкву як морально-духовну установу, засновують та видають окремий часопис "Вісник" – орган Української греко-православної церкви в Канаді.

Випускаючи у квітні 1924 року в світ перше число "Православного Вістника", назву якого згодом було замінено на "Вісник", редакція нового часопису проголосила свою програму, головною тезою якої став захист інтересів українського православ'я в Канаді.

Як зазначалося в редакційній статті, швидко зростання УГПЦК вимагало органу, присвяченого виключно справам цієї церкви. Релігійні питання досі порушували світські часописи, зокрема "УГ", "за гостинність і прихильність "Українського Голосу" і других часописів Українська Православна Церква є і на все останє дуже вдячна"<sup>22</sup>.

Завдання – висвітлювати питання про релігійні справи, вмішувати статті на моральні та теологічні теми, писати про справи загального громадського значення, оскільки вони досить часто причетні до церкви, подавати історичні матеріали та наукові розвідки теологічного характеру, а також прозу та поезії релігійного або морального змісту. "Ідеологія – православна і українська"<sup>23</sup>.

Появу першого числа "Вісника" привітала тодішня Консисторія Української греко-православної церкви в Канаді, у цьому ж числі поміщено лист, фрагмент якого варто процитувати: "...Життя потребувало такого часопису не від нині. Церква, церковна справа, церковна робота, церковні потреби, церковні клопоти, се одна з наших народних життєвих справ, а допоможе народ порозкидати по широких просторах – отже все те разом взятє вимагає часопису, який би взяв за собою народ, даючи йому змогу порозуміватися і розуміти себе взаємно"<sup>24</sup>.

На початку "Вісник" виходив раз на місяць, а згодом став двотижневиком. Збільшувався і обсяг: з восьми шпальт до шістнадцяти. Нова газета мала добру моральну і фінансову підтримку з боку читачів. Цей факт витворював для адміністрації та редакції обнадійливу перспекти-

ву. Так, з 31 серпня 1954 року “Вісник” видає видавничу спілку “Екклезія”, що діяла при Консисторії Української православної церкви в Канаді. Ця газета згодом була двомовною, яка, щоправда, дедалі більше стає англomовною.

Значна кількість публікацій самого “УГ” стосувалася проблематики становлення і розвитку церковно-освітніх закладів, серед яких пріоритетне місце надавалося створенню першої школи такого типу – Колегії св. Андрія.

Як зазначає о. С. Савчук, “...думка про заснування Колегії св. Андрія повстала в деякого ще в 1932 році... Конкретний план заснування Колегії св. Андрія був вперше проведений на Конференції духовництва 29 червня 1943 року, і був нею одобрений. Кампанія за збіркою фондів на Колегію була проголошена урядово 15 січня, 1944<sup>25</sup>.”

Професор М. Тимошик зауважує, що це був задум заснувати власну духовну школу на зразок давньоукраїнських братських шкіл чи Острозької академії<sup>26</sup>.

Урочисте відкриття Колегії св. Андрія відбулося у 1946 році. Створена вона як вища школа теологічного спрямування. Випускники цього навчального закладу отримували дипломи православного священика.

У 1962 році керівництвом Колегії св. Андрія підписано контракт з Манітобським університетом. Цей факт засвідчував про хороші перспективи розвитку: по-перше, її визнано вищою школою державного рівня; по-друге, поруч із богословським відкритим гуманістичний факультет, що дозволило увійти в систему канадського державного університету. Важливо, що на факультеті створено кафедру історії України. “Відкриття цієї кафедри при Колегії – стверджує канадський вчений – це дуже важлива справа, бо після Едмонтонського університету і Гарварду, де історія України входить в українознавчі студії – виклад Історії України в Колегії св. Андрія – це перша кафедра історії України на академічному рівні в українській інституції”<sup>27</sup>; по-третє, якісно збільшувався викладацький склад. Так, в цьому навчальному закладі в різний час працювали професори Д. Дорошенко, І. Власовський, І. Огієнко, Л. Білецький, Ю. Мулик-Луцик, С. Ярмусь, П. Маценко, О. Герус та ін.; по-четверте, збільшувалася кількість студентів, оскільки право вступу мали українці різних віросповідань; по-п’яте, Колегія св. Андрія стала частиною Манітобського університету, тому з 1964 року її нове приміщення знаходиться на університетській території.

Колегія св. Андрія була тією навчальною установою, що зберігала та виховувала дух української соборності. Працює цей навчальний заклад і в наш час.

Таким чином, публікації часопису “УГ” та “Вісника” ефективно впливали на рівень релігійної свідомості читачів. Завдяки діяльності церкви “дух належності, дух опозиції до чужих опікунів вкорінився глибоко в душі наших поселенців”<sup>28</sup> і багато спричинився до того, щоб

збудувати національну свідомість тодішніх українців у Канаді і зберегти ідентичність української маси та втримати її при українських організаціях.

Наголосимо в цьому контексті: хоча “УГ” розгорнув рух на полі релігійно-церковнім, характер його від початку був глибоко українським.

### *Примітки:*

- <sup>1</sup> Михайлин І. Основи журналістики. – К., 2002. – С. 91.
- <sup>2</sup> Тимошик М. Історія видавничої справи. – К., 2003. – 496 с.; Тимошик М. Місійна роль друкованого слова // Український Голос. – 2000. – 21 жовтня; Тимошик М. Українське друкарство в Канаді. Історія та сьогодення // Друкарство. – № 4. – липень-серпень. – 2001. – С. 18-23.
- <sup>3</sup> Український Голос. – 1928. – 25 листопада.
- <sup>4</sup> Журналістський профіль С. Ярмуса. – Вінніпег, 2001. – С. 500.
- <sup>5</sup> Релігієзнавство / За ред. С. Бубсенка. – К., 1998. – 495 с.
- <sup>6</sup> Академічне релігієзнавство / За ред. А. Колодного. – К., 2000. – 862 с.
- <sup>7</sup> Лубківський В.І. Релігієзнавство. – К., 1997. – 479 с.
- <sup>8</sup> Академічне релігієзнавство / За ред. А. Колодного. – К., 2000. – С. 168.
- <sup>9</sup> Кудрик В. Дещо про релігію // Український Голос. – 1916. – 24 березня.
- <sup>10</sup> Український Голос. – 1910. – 16 березня.
- <sup>11</sup> Академічне релігієзнавство / За ред. А. Колодного. – К., 2000. – 862 с.
- <sup>12</sup> Український Голос. – 1910. – 16 березня.
- <sup>13</sup> Запорожан В. Говорити?! // Український Голос. – 1913. – 16 серпня.
- <sup>14</sup> Чуко С. Про релігію // Український Голос. – 1913. – 3 вересня.
- <sup>15</sup> Чумер В. Може б так було добре? // Український Голос. – 1913. – 10 листопада.
- <sup>16</sup> Марунчак М. Студії до історії українців Канади. – Вінніпег (Канада), 1966 – 1967. – Т. 2. – С. 150.
- <sup>17</sup> Український Голос. – 1913. – 21 травня.
- <sup>18</sup> Український Голос. – 1928. – 25 листопада.
- <sup>19</sup> Митрополит Іларіон. Українська церква. – Вінніпег (Канада), 1982. – С. 3.
- <sup>20</sup> Там само. – С. 13-14.
- <sup>21</sup> Ярмусь С. Шістдесятиліття (1910 – 1970) “Українського Голосу” // Вісник. – 1970. – 1 квітня.
- <sup>22</sup> Вісник. – 1924. – 16 квітня.
- <sup>23</sup> Там само.
- <sup>24</sup> Український Голос. – 1925. – 16 вересня.



- <sup>25</sup> Савчук С., Мулик-Луцик Ю. Історія української греко-православної церкви. – Вінніпег (Канада), 1984. – Т. 2. – С. 775.
- <sup>26</sup> Фігус-Ралько А. Українська Канада. – Київ; Вінніпег, 2001. – 139 с.
- <sup>27</sup> Журналістський профіль С. Ярмуса. – Вінніпег, 2001. – С. 183.
- <sup>28</sup> Український Голос. – 1928. – 25 листопада.

Алла АТАМАНЕНКО

*Інститут дослідження української діаспори  
Національного університету "Острозька академія  
Острог"*

## ПУБЛІКАЦІЇ ПРОГРАМНИХ МАТЕРІАЛІВ ДІЯЛЬНОСТІ УІТ НА СТОРІНКАХ "БЮЛЕТЕНЮ" ТОВАРИСТВА

Важливе значення для розуміння мотивації та змісту діяльності УІТ мають його програмні документи та статті, що обумовлювали засади функціонування Товариства. До програмних документів відносимо в першу чергу, статuti та комунікати. Комунікати публікувалися на сторінках журналу "Український історик" та "Бюлетеню" УІТ. Повного тексту статутів на сторінках видань Товариства опубліковано не було, хоча у "Бюлетені" обговорювався проєкт цього основного документу. Статuti Товариства та їх переклади різними мовами (українською, англійською та німецькою) зберігаються в архіві УІТ і стануть об'єктом розгляду в майбутньому.

Програмними матеріалами можна вважати статті з "Українського історика" та "Бюлетеню УІТ", в яких розглядалися основні напрямні розвитку Товариства в контексті постановки актуальних питань тогочасного наукового життя. Зміст подібних публікацій журналу УІТ як джерел до історії Товариства розглянула Л. Сакада, яка виокремила з них "офіційні повідомлення установчого плану" (комунікати, повідомлення та звернення, а також "Обіжні листи")<sup>1</sup>. В кількох статтях в цілому було розглянуто різноманітні, в тому числі й подібні публікації на сторінках "Бюлетеню УІТ" та масив "Обіжних листів"<sup>2</sup>.

Важливо згадати, що УІТ притримувалося організаційної схеми, дещо відмінної від схеми інших наукових інституцій. Якщо НТШ і УВАН створили окремі установи з власними органами управління в США, Канаді, Європі та Австралії, УІТ мало одну Управу, яка включала представників різних країн і осередки (клітини), які не творили окремих товариств, але мали власних голів та управи. Цей принцип централізації діяльності в різних країнах зробив УІТ цілісною установою, що, безперечно, полегшувало координацію його діяльності, а його програмні документи і статті обумовлювали діяльність всіх осередків Товариства.

Отже, важливе значення як матеріали програмного характеру мали

комунікати. Перший з них – “Українське Історичне Товариство: вибір Управи”, був опублікований у 1964 р. в журналі “Український історик”. В ньому проголошувалося створення УІТ та вперше формулювалися завдання його діяльності. Вони писалися керівництвом Товариства і головним редактором журналу “Український історик” з метою обговорення напрямів діяльності УІТ та подальшого розвитку його видання.

Багато програмних матеріалів друкувалося в “Бюлетені” УІТ. У березні 1967 р. тут було надруковано для обговорення проект Статуту УІТ, до якого просили прислати зауваги. Згідно з першим розділом статуту, затверджувалася назва товариства, тереном діяльності проголошувалися США та ін. країни проживання членів, мовою публікації досліджень проголошувалися українська, англійська та інші. Тут пропонувалися до обговорення завдання УІТ, які передбачали:

“а. Об’єднувати істориків, дослідників допоміжних історичних наук, а також активних прихильників історичної науки.

б. Сприяти дослідам над історією України і Східної Європи, а теж історією української громади в США.

в. Сприяти виявленню, реєструванню і вивченню джерельних матеріалів до історії України і Східної Європи в закордонних архівах і бібліотеках.

г. Проводити видавничу діяльність, в міру можливості видавати періодичні видання і монографічні праці, як теж допомагати у виданні праць з історії України і Східної Європи.

г. Співпрацювати з іншими науковими установами у вільному світі”<sup>3</sup>.

Статутом визначалися керівні органи УІТ – Управа, загальні збори та Контрольна комісія. Припинити існування Товариства могли Надзвичайні збори, 75 % учасників яких проголосувало б за це. В такому випадку майно товариства переходило б на ціль, визначену Надзвичайними зборами. Як вже згадувалося, розглядалися категорії та зобов’язання членства. Пізніше приймалися документи, які стосувалися як найважливіших аспектів діяльності УІТ, так і подій в житті України (листи-звернення). На початку сімдесятих років УІТ було легалізовано в США з отриманням статусу неподаткової організації, що також сприяло розвитку його діяльності.

Неодноразово згадувалося у публікаціях програмних документів та в “Обіжних листах” про членство УІТ. Зрозуміло, обумовлювалося це і в проекті статуту 1967 р. Відповідно до статуту 1967 р. йшлося про різні аспекти членства. Визначалися категорії членів – почесні, звичайні та члени-прихильники (пізніше ці категорії дещо змінювалися). Почесні члени мали обиратися Управою Товариства за особливі заслуги перед наукою і УІТ. Звичайних членів мала затверджувати Президія Управи на основі їхньої наукової праці. Ними могли бути представники різних національностей, якщо працювали над історією України та Східної Європи. Членів-прихильників затверджувала Управа на основі

їхньої наукової праці або активного зацікавлення історичною наукою та сприяння діяльності товариства.

Члени УІТ належали до різних поколінь. Проблемою старшого покоління істориків було ускладнення з пошуками фахової праці, відносно слабке знання англійської чи інших іноземних мов, нарешті – вік, в якому не починають кар'єру. Тому вони переважно працювали фізично, але вільний від “заробляння хліба насущного” час віддавали науковій творчості. Молодше покоління переважно зуміло реалізувати себе в країнах поселення, одержавши вищу освіту і працюючи в університетах чи бібліотеках.

Крім того, члени УІТ часто були також членами інших наукових установ – українських (УВАН, НТШ, УВУ, УНІГУ, КІУСУ) та українських (національних славістичних, історичних та ін. об'єднань, професорами університетів). УІТ об'єднало їх за фаховою ознакою – всі вони були істориками або дослідниками допоміжних історичних дисциплін, в той час як інші установи, членами яких вони були, об'єднували науковців за іншим принципом. Серед членів Товариства були науковці та любителі історії. До перших належать як відомі сьогодні в Україні дослідники, автори спогадів та ін. праць, так і ті, чий імена та праці, на жаль, з різних причин ще не повернулися, або лише почали повернення на батьківщину. Серед перших – Олександр Оглоблин, Наталія Полонська-Василенко, Богдан та Любомир Винарі, Євген Онацький, Лев Биковський, Омелян Пріцак, Петро Курінний, Теодор Мацьків, Володимир Міяковський, Ілля Витанович, Ярослав Падох. Серед других – Леонід Бачинський, Михайло Ждан, Ігор та Юліан Каменецькі, Роман Климкевич, Петро Стерчо, Іван Світ, Лев Шанковський, Михайло Пап, Юрій Тис-Крохмалюк та ін. Для частини цих вчених УІТ та його періодик “Український Історик” стали стихією та основним місцем оприлюднення наукових досліджень.

Частина публікацій “Бюлетеню” хоч і була написана у формі статей, мала програмний характер. У першому числі за 1968 р. в статті Л. Винара “На порозі нового року” було зроблено підсумки двох років існування УІТ. Тут зазначалося, що під кінець 1967 р. Товариство нараховувало 130 членів. За цей час воно проявило себе в активній видавничій діяльності. Зокрема, було видано 14 чисел журналу, а також п'ять випусків серії “Історичні студії”, один випуск серії “Історичні монографії”, окреме видання, присвячене Михайлові Грушевському. Крім того, Товариство дало ініціативу до відзначення 100-ліття від дня народження М. Грушевського, тісно співпрацювало з іншими науковими інституціями і стало організацією-засновником Української Наукової Ради в Вільному Світі, до якої увійшли провідні українські наукові інституції США, Канади, Європи.

Програмне значення мала й стаття “Чотири роки “Українського історика”, в якій подавалася інформація до історії журналу та ставилися завдання на майбутнє<sup>4</sup>. Так, важливим для реконструкції подій є тер-

дження, що перше число журналу “Український історик” вийшло на початку січня 1964 р., датоване роком 1963, а з 4-го числа за 1964 р. журнал видавався як орган Українського Історичного Товариства. Відзначаючи складні умови праці дослідників, автор статті Л. Винар закликав до докладання всіх зусиль для гідної репрезентації української історичної науки на світовому форумі.

Програмне значення для журналу “Український історик”, а відтак – для УІТ, мала редакційна стаття без підпису “Наші невідкладні завдання”, автором якої був Л. Винар. В ній розглядалися питання, пов’язані переважно з розвитком журналу, зокрема, потребою залучення до співпраці неукраїнських дослідників і друку статей різними мовами. Це питання пізніше ще неодноразово наголошувалося<sup>5</sup>. Важливість і неоднозначність цього питання викликала різні, в тому числі й негативні, думки у членів УІТ, які подавалися в листах та на сторінках газет. “Український історик” був єдиним україномовним фаховим історичним виданням в діаспорі, україномовність якого, можливо, сприяла збереженню україномовності “Українського історичного журналу”<sup>6</sup>. В той же час більшість дослідників, особливо тих, що належали до тогочасного молодшого покоління і активно входили до американського і канадського наукового середовища, настоювали на більшому використанні у наукових дослідженнях і під час наукових конференцій англійської та інших іноземних мов. В 1969 р. пропозиції щодо “різномовності” викликали низку заперечень у частини представників старшого та середнього поколінь вчених. Зокрема, Василь Чапленко писав в газеті “Новий шлях” про можливі наслідки пропозиції редактора журналу: “Він (Л. Винар – А.А.) не подумав про те, що скажуть про це ті борці за визволення українського народу, яким інколи доводиться козиряти й тим, що робить еміграція, щоб спонукати Москву на деякі уступки”<sup>7</sup>. Аргументи Л. Винара про залучення в якості авторів неукраїнців для популяризації української тематики серед неукраїнського суспільства Чапленко заперечував тим, що такі автори не будуть співпрацювати з журналом безгонорарно, а молодше покоління українських дослідників при стимулюванні англومовності перестане писати рідною мовою і швидше розчиниться в неукраїнському науковому світі<sup>8</sup>. Дискусія продовжилася<sup>9</sup>, що свідчить про важливість поставленого питання, пов’язаного з багатьма науковими проблемами.

В статті про невідкладні завдання Товариства автор також пропонував розширення тематики публікацій журналу, що передбачало б включення досліджень з історії культури, суспільних рухів ХІХ – ХХ століть та історії української еміграції. Пропонувалося також містити важливі матеріали з історії сусідніх з Україною країн, філософії або теорії історичних наук. Крім журналу, передбачалося продовження започаткованих книжкових серій “Історичні монографії” та “Мемуаристика”.

Засади діяльності УІТ та пошуки на цьому шляху розкриває і за-

пропонована для обговорення членів стаття Л. Винара, ініціатора його створення та заступника голови, про плани праці Товариства<sup>10</sup>. Він зупинився на трьох основних аспектах: видавничій, науково-організаційній діяльності та фінансово-господарських справах. До провідних складових видавничої діяльності вчений відносив журнал “Український історик”, серійні видання УІТ і “Бюлетень”. Він наголосив на важливих концептуальних змінах у виданні журналу, пов’язаних із можливістю друку в ньому різномовних матеріалів, що відповідало видавничим засадам світових видань, а для УІ відкривало можливість співпраці з наймолодшим (часто англomовним) поколінням українських істориків та дослідників проблем історії України й Східної Європи неукраїнського походження.

Згадувалося тут і про задум підготовки та видання української історичної енциклопедії (яку, на жаль, так і не вдалося видати в еміграційних умовах). В статті йшлося й про потребу видання історичної бібліографії – “цього основного ключа до історичних досліджень” – ретроспективної, поточної (“біжучої”) та персональної як в журналі “Український історик”, так і в окремих випусках. Щодо останньої – її важливість пояснювалася появою низки т.зв. “забутих” вчених, зокрема, представників львівської та київської шкіл М. Грушевського, якими не цікавилися зі зрозумілих причин дослідники на батьківщині й мало що могли зробити в умовах відсутності архівних матеріалів у діаспорі. Розуміння можливості подібного забуття істориків діаспори привело Л. Винара до пропозиції видавати біо-бібліографічні матеріали про окремих вчених. Ця пропозиція з часом реалізовувалася як на сторінках журналу “Український історик”, так і в окремій книжковій серії УІТ “Українські вчені”. Постійно на сторінках журналу друкувалася й поточна бібліографія – як окремими розділами, так і в рубриці “Одержані видання”.

При розгляді науково-організаційної праці УІТ Л. Винар зупинився на її двох важливих аспектах: на необхідності організації та проведення наукових історичних конференцій, в яких брали б участь члени Товариства та представники інших установ, а також на завданнях архіву УІТ, в якому зберігалися в основному видання та біо-бібліографічні матеріали членів, а також доступні поза Україною праці й архівні матеріали М. Грушевського та І. Крип’якевича. Окремі повідомлення про архів з’явилися в попередніх числах “Бюлетеня” – у першому повідомлялося про те, що в ньому зберігаються біо-бібліографічні матеріали та деякі друковані праці членів, а окрему секцію становлять праці М. Грушевського та матеріали, присвячені його творчості<sup>11</sup>. Після смерті І. Крип’якевича при архіві було засновано секцію матеріалів історика – його праці, дослідження про нього, листування, спогади сучасників, світлина тощо<sup>12</sup>. В грудні 1968 р. було вміщено подяку Леву Биковському за надіслані матеріали до секції М. Грушевського, Омелянові Прицаку дякували за надіслані матеріали до бі-

біографії І. Крип'якевича<sup>13</sup>, а також пропонувалося створити секцію матеріалів Дмитра Дорошенка<sup>14</sup>. В статті про плани праці Товариства зазначалося, що вдалося зібрати в архіві майже всі праці М. Грушевського та І. Крип'якевича, що друкувалися в “Записках НТШ”, а також численні фотографії та заклиалося членів Товариства надсилати свої матеріали з тим, що в майбутньому можуть видаватися неперіодичні збірники архівних матеріалів.

Важливою складовою програмної статті про плани УІТ був розділ про фінансово-господарські справи. Перш за все потрібно наголосити, що створенню фінансової бази керівництво Товариства надавало великої уваги від початку його діяльності. Причина того крилася у відсутності будь-якого державного фінансування діяльності українських наукових установ та організацій. Дуже рідко деякі з них мали гранти недержавних інституцій. Тому для розвитку діяльності Товариства створення фінансової бази, яка б уможливлювала видання журналу та книг, організацію конференцій та ін. було дуже важливим. Більшість українських наукових установ і організацій на заході йшла за принципом збирання грошей на створення т.зв. “залізного фонду”, на банківські відсотки з якого можна було б провадити працю. Для УІТ такий фонд складався переважно з членських внесків, передплати за журнал, розпродажу видань, пожертв окремих осіб. Але протягом довгих років створення такого фонду з різних причин було майже неможливим. Саме тому від перших чисел “Бюлетеню” наголошувалося на потребі сплати членських внесків, які в 1967 р. складали 10 американських дол. для мешканців США та Канади, 6 дол. – для мешканців інших країн<sup>15</sup> (що включало й одержання періодичних видань УІТ – журналу “Український історик” та “Бюлетеню”), із звільненням пенсіонерів за їхньою заявою при умові, що вони будуть сплачувати хоча б 6 дол. передплати на журнал. Різниця в розмірі членських внесків була пов'язана з відмінностями в курсах валют та рівнем життя в інших країнах, для яких сума в 10 дол. була досить високою. В той же час, для деякого з членів, що проживали й на американському континенті, 10 доларів були чималою сумою, тому меценатами журналу “Український історик” в тому ж 1967 р. проголошувалися ті особи, що річно заплатили не менше 10 дол., установи – не менше 20<sup>16</sup> (для порівняння – членський внесок за 1965 р. складав 2 дол.). В 1969 р. було змінено положення про статус мецената. Тепер потрібно було скласти пожертву в розмірі не менше 50 доларів від особи, чи 100 доларів від установи<sup>17</sup>, що було доречним при необхідності одночасного видання журналу, бюлетеню та книг і прагнення створення “залізного фонду”. В багатьох числах “Бюлетеню” заклиалося приєднувати нових меценатів та жертводавців і з вдячністю приводилися приклади таких пожертв. Так, у числі 5 (17) за вересень-жовтень 1968 р. згадувалося: “Минулого місяця ми одержали добровільний даток від нашого члена й смерита, проф. В. Міяковського, в сумі \$15.00. Проф. В. Міяковський пише, що “є багато



людей, науковців, істориків, для яких кілька долярів за журнал легко пожертвувати". Просимо наших членів узяти собі до серця ці слова нашого сеніора й визначного вченого"<sup>18</sup>. В "Бюлетені" постійно подавалися списки жертводавців, в яких згадувалися всі, навіть найменші суми – в 1 чи 2 долара. Саме потреба створення достатньої для видавничої діяльності фінансової бази обговорювалася автором статті, де зазначалося, що в 1969 р. необхідно зібрати 15 тис. доларів шляхом приєднання нових меценатів, жертводавців, передплатників журналу. Власне, в усіх програмних статтях, написаних Л. Винарем чи Р. Климкевичем наголошувалося на справах фінансування Товариства, яке не мало державних субсидій і існувало лише за рахунок членських внесків, пожертв та передплати журналу. Жоден із членів Товариства не брав гонорарів за працю (лише невелика допомога для підтримки виплачувалася старшим членам, які часто не мали жодного іншого прибутку). Тому неодноразово власні гроші на видання журналу "Український історик" додавав Л. Винар, на видання "Бюлетеню" – Р. Климкевич (який фактично повністю фінансував друк і розсилку), Л. Винар, А. Биковський та ін. жертвували тиражі видань власних книг на розбудову фінансової бази УІТ.

Підводилися підсумки та зазначалися плани на майбутнє в статті редактора "Бюлетеня" Романа Оріона Климкевича "З новим роком"<sup>19</sup>. Автор охарактеризував можливості та зобов'язання українських істориків на заході, зазначаючи, що "...знаємо, що серед еміграційних обставин наша праця подеколи й подекуди нелегка, але все-таки можлива і конечна. Нею лише зможемо виправдати наше життя на чужині"<sup>20</sup>. Серед безпосередніх завдань УІТ та його членів Р. Климкевич назвав потребу присвяти увагу науковим проблемам, які в силу різних причин не досліджувалися, зміцнити основу наукової співпраці, якою є УІТ. Для цього, на його думку, були потрібні: співпраця й примірне виконання членських обов'язків – співдіяльності при виконанні наукових проєктів УІТ, збагачення архіву та взаємна допомога у відповідь на наукові розшуки та запити, висування наукових пропозицій, звіти з власної праці, вчасна сплата членських внесків. Членів УІТ закликалося до приєднання нових наукових сил, в першу чергу молодих істориків, що забезпечувало б співпрацю і нормальну зміну поколінь. Знову ж, наголошувалося на потребі створення міцної фінансової бази, "щоб наше Товариство могло стояти на нехитких матеріальних основах. Віримо, що настане час, коли українським історикам не треба буде журитися такими справами, але поки що знаходимося серед обставин, які вимагають від нас не лише наукових, але теж грошових вкладів і причинків"<sup>21</sup>.

Підсумки п'ятирічної праці Товариства та плани на майбутнє відзначалися в статті "П'ятиліття УІТ" редактора "Бюлетеню" Романа Климкевича<sup>22</sup>. Серед планів Товариства наголошувалося на потребі видання історичної бібліографії, продовжувати серійні видання та

журнал “Український історик”, розпочати публікацію архівних матеріалів і перевидання деяких праць. В цьому ж числі “Бюлетеня” в статті Л. Винара пропонувався для обговорення розгорнутий план видання “Української історичної бібліографії” з відповідним коментарем<sup>23</sup>. Аналіз цього документа свідчить про глибоке фахове опрацювання проекту (при цьому потрібно зазначити, що його автор в американському науковому світі був відомий не лише як історик, а як професійний бібліограф та бібліолог). Враховуючи, що планом передбачалося бібліографічне опрацювання публікацій з української історії різними мовами, включно з журнальними статтями, на заході та в СРСР, можна лише пошкодувати про те, що через різні причини в межах УІТ його так і не вдалося реалізувати в повному об’ємі – у вигляді щорічних випусків. Повторення запрошення до участі в праці над підготовкою історичної бібліографії в наступному числі “Бюлетеня”, на нашу думку, свідчить про невелику кількість бажаючих взяти участь в цьому проекті.

Для визначення позиції УІТ в українському науковому житті та розуміння керівництвом Товариства завдань історичної науки на тогочасному етапі важливе значення має програмна стаття Любомира Винара “Вимога часу”, опублікована в четвертому числі “Бюлетеня” за 1970 р.<sup>24</sup> В ній йшлося про потребу кращої координації українознавчої діяльності українських наукових установ на заході, зокрема в США – Української Вільної Академії Наук, Наукового Товариства ім. Шевченка, УІТ, Українського Наукового Інституту Гарвардського Університету. Він вважав, що є потреба обговорення загального плану українознавчих досліджень для всіх наукових установ і закликав до проведення загальної конференції наукових установ і вчених для обговорення стану справ і накреслення планів на майбутнє. Автор підкреслив, що кожна наукова праця з ділянки українознавства – наукова діяльність УВАН, НТШ, УІТ, створення українознавчого центру при Гарвардському університеті, впровадження викладання української мови, історії, літератури в університетах Америки, як це планує Американська Асоціація Підтримки Славістичних Студій (AAASS), розбудова українознавчих бібліотечних фондів – все це має значну питому вагу в дальшому розвитку українознавства. Важливе значення для українського наукового життя мав і той факт, що в американських університетах в цей час працювало близько 200 українських викладачів, а в бібліотеках – біля 200 українських бібліотекарів й ряд науковців займав важливі посади в американських наукових інституціях. Автор статті наголосив на потребі написання поважних узагальнюючих (колективних чи індивідуальних) англomовних праць з української історії для американських університетів, англomовних досліджень про окремі періоди української історії, створення української історичної бібліографії, історичного словника. Він закликав більше друкувати українознавчих статей та монографій в американських наукових виданнях, що

могло дозволити змінити ситуацію з концепцією викладання історії Центральної та Східної Європи в американських університетах, яка викладалася за російською історичною схемою. Л. Винар також підкреслював вагу україномовних досліджень, для підготовки яких є “солідні історики”, та потребу опрацювання історії українців в США, що опрацьовувалася на той час багато повільніше, ніж історія української імміграції в Канаді.

“Новорічні рефлексії” в статті “Праця поза нами і перед нами” висловив один із членів Товариства Олександр Домбровський<sup>25</sup>, проаналізувавши працю УІТ в 1971 р., наголосивши на її позитивах та негативах. До перших він відніс зростання кількості членів, встановлення співпраці з Американською Славістичною та Американською Історичною Асоціаціями, участь в наукових імпрезах згаданих установ. До позитивів автор відніс й популяризацію історії України серед української громади, творення клітин УІТ в різних місцевостях США та Канади, видання та поширення тематики журналу “Український історик”. Головним недоліком була недостатність проведеної акції по створенню фінансової бази УІТ.

В статті “Напередодні 10-ліття “Українського історика” її автор Р. Климкевич дав відповіді на три власних питання – про те, чи є важливим для українського суспільства існування історичного журналу, про те, чи виправдало себе його десятилітнє існування, про те, чи потрібні якісь зміни<sup>26</sup>. Відповіді на перші два були позитивними та детальними. Відповідаючи на третє питання, автор відзначив недостатність фінансової бази УІ та запропонував віддати належний знак пошани його засновнику та редактору Л. Винареві т.зв. “Даром приязні” – пожертвою на видавничий фонд журналу: “Ми знаємо, що серед нашого членства є чимало не найбагатших і не наймолодших, недужих і безробітних, ми знаємо, що нам приходилося вже частіше просити в наших членів за добровільними грошовими датками, але в даному випадку справа не в висоті пожертви, лише в її значенні...”, – писав Р. Климкевич<sup>27</sup>.

Публікації “Бюлетеня” подають інформацію про плани діяльності Товариства. Співставлення цих планів з інформацією підсумкових статей в “Бюлетені” та з іншими джерелами дає можливість зробити висновки, наскільки протягом 1967 – 1972 рр. Товариству вдалося реалізувати проекти, накреслені в програмних статтях, якою була співпраця з українськими та неукраїнськими науковими установами та об’єднаннями вчених, якими були видавничі проекти та наскільки їх вдалося реалізувати. Вже в першому числі згадувалося про встановлення співпраці з Історичною секцією УВАН у США, Історичною секцією УВАН в Канаді, Історичною секцією УВАН в Європі, Історично-Філософічною секцією НТШ в Америці, Інститутом Східноєвропейських досліджень ім. В. Липинського (США), Українським Вільним Університетом (Німеччина), Українським Воєнно-Історичним інститутом (Канада), Українським Музеєм-Архівом

(Клівленд, США), Українським Генеалогічним і Геральдичним Товариством (США)<sup>28</sup>.

### *Примітки:*

<sup>1</sup> Сакада Л. “Український історик”: Генеза, тематика, постаті. – Нью-Йорк; Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2003. – С.203-206.

<sup>2</sup> Атаманенко А. “Бюлетень Українського Історичного Товариства” як джерело до його історії // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2005. – Вип. 13. – С.284-305; Ї ж. Джерела до історії Українського історичного товариства: бюлетень й обіжні листи // Матеріали до історії Українського історичного товариства / Ред. А. Атаманенко. – Нью-Йорк, Острог: Українське Історичне Товариство, Національний університет “Острозька академія”, Інститут дослідження української діаспори, 2006. – С.12-33.

<sup>3</sup> “Проект Статуту Українського Історичного Товариства”. Бюлетень УІТ, рік I, ч.3 // Матеріали до історії Українського історичного товариства... – С.47-49.

<sup>4</sup> Винар Л. Чотири роки “Українського Історика”. Бюлетень УІТ, рік II, ч. 2 (12) // Там же. – С.98-100.

<sup>5</sup> “Український Історик” на новому етапі свого розвитку // Український історик. – Т. VI. – Ч.1-3 (21-23). – 1969. – С.174-175 та ін.

<sup>6</sup> Сакада Л. “Український історик”: Генеза, тематика, постаті... – С. 61.

<sup>7</sup> Чапленко В. “Український історик” на неправильному етапі // Новий шлях. – 1969. – Ч.49.

<sup>8</sup> Там же.

<sup>9</sup> Винар Л. Полеміка методів висмикування (до статті проф. В. Чапленка “Український історик” на неправильному етапі) // Новий шлях. – 1970. – Ч.1.

<sup>10</sup> Винар Л. Плани праці Українського Історичного Товариства (порядком обговорення). Бюлетень УІТ, рік III, ч.2 (20) // Матеріали до історії Українського історичного товариства... – С.132; Винар Л. Плани праці Українського Історичного Товариства. Бюлетень УІТ, ч.3(21) // Там же. – С.138-139.

<sup>11</sup> Архів УІТ. Бюлетень УІТ, рік I, ч.1 // Там же. – С.37.

<sup>12</sup> Архів УІТ. Бюлетень УІТ, рік II, ч.4 (16) // Там же. – С.108.

<sup>13</sup> Архів УІТ. Бюлетень УІТ, рік II, ч.6 (18) // Там же. – С.121.

<sup>14</sup> Від Управи УІТ. Бюлетень УІТ, рік II, ч.6 (18) // Там же.

<sup>15</sup> Членська вкладка. Бюлетень УІТ, рік I, ч.1 // Там же. – С.36-37.

<sup>16</sup> Меценати “Українського Історика”. Бюлетень УІТ, рік I, ч.1 // Там же. – С.38.

<sup>17</sup> Збірне меценатство “Українського Історика”. Бюлетень УІТ, рік III, ч.3 (21) // Там же. – С.142.

<sup>18</sup> Допомогова акція “Українському Історикові”. Бюлетень УІТ, рік II, ч.4 (16) // Там же. – С.111-112.

- <sup>19</sup> Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. З новим роком. Бюлетень УІТ, рік III, ч.6 (24) // Там же. – С.157-158.
- <sup>20</sup> Там же.
- <sup>21</sup> Там же.
- <sup>22</sup> Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. П'ятиліття УІТ. Бюлетень УІТ, рік IV, ч.1 (25) // Там же. – С.163-164.
- <sup>23</sup> Винар Л. Плян видання Української Історичної Бібліографії. Бюлетень УІТ, рік IV, ч.1 (25) // Там же. – С.165-166.
- <sup>24</sup> Винар Л. Вимога часу. Бюлетень УІТ, рік IV, ч.4 (28) // Там же. – С.194-196.
- <sup>25</sup> Домбровський О. Праця поза нами й перед нами (Новорічні рефлексії). Бюлетень УІТ, рік V, ч.4 (32) // Там же. – С.234-236.
- <sup>26</sup> Климкевич Роман О. Напередодні 10-ліття “Українського Історика”. Бюлетень УІТ, рік VI, ч.2 (34) // Там же. – С.253-257.
- <sup>27</sup> Там же. – С.256.
- <sup>28</sup> Співпраця з науковими установами. Бюлетень УІТ, рік I, ч.1 // Там же. – С.38.

Юрій Недужко

*Інститут історії України НАН України*  
Київ

## **ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВНОГО ЦЕНТРУ УНР В ЕКЗИЛІ ТА МАС-МЕДІА КРАЇН ЗАХОДУ (1948 – 1965 РР.)**

Наша держава виділяє як пріоритетний напрямок поглиблення контактів і налагодження тісних взаємовідносин з українською еміграцією. Про це, зокрема, свідчать прийняття Верховною Радою України 4 березня 2004 року Закону України “Про правовий статус закордонних українців”, розробка та реалізація Державної програми “Українська діаспора до 2000 року” та Національної програми “Закордонне українство на період до 2005 року”, підготовка наступної Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2010 року. В державному бюджеті України на 2007 рік передбачені кошти на підтримку зарубіжних українців. В Конституцію України включена спеціальна стаття 12, яка проголошує: “Україна дбає про задоволення національно-культурних потреб українців, які проживають за межами держави”<sup>1</sup>.

Відповідно велика роль в цьому належить історичній науці. Адже висвітлення минулого українського народу поза межами Батьківщини, його боротьби за національне державне відродження буде сприяти збереженню національної ідентичності української еміграції, зближенню та консолідації українців усього світу, стане однією з форм співпраці з зарубіжними українцями. Саме на це й орієнтована дана наукова

праця.

На жаль, історія зарубіжних українців висвітлена надзвичайно фрагментарно. Діяльність Державного центру УНР в екзилі, незважаючи на важливість проблеми, взагалі залишається “білою плямою” української історіографії. Питанням формування засад української державності в еміграції присвятили свої праці переважно лише вчені та політичні діячі української діаспори.

Досить цікаві матеріали про діяльність Державного центру УНР в екзилі в 1920 – 1992 роках містяться в книгах Президента УНР в екзилі Миколи Лівичького (1907 – 1989) “ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками”<sup>2</sup> та Голови екзильного уряду УНР в 1980 – 1989 роках Ярослава Рудницького “ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2 роками”<sup>3</sup>. Не зміг обійти увагою роль ДЦ УНР в екзилі в боротьбі за відродження української державності і останній Президент УНР в екзилі М. Плав’юк<sup>4</sup>. Багато цікавої інформації про переговори українських закордонних політичних сил щодо концепції реорганізації ДЦ УНР в екзилі можна знайти в працях З. Городиського, В. Маруняка, К. Паньківського<sup>5</sup>. В монографії вітчизняних вчених В. Сідака та Т. Вронської змістовно досліджено функціонування спецслужб ДЦ УНР в екзилі в 1926 – 1936 роках<sup>6</sup>. Відносини між ДЦ УНР в екзилі та ЗП УГВР висвітлені в статті голови ЗП УГВР Мирослава Прокопа<sup>7</sup>. Аналізу діяльності Державного центру УНР в екзилі присвячений збірник статей і матеріалів під редакцією Л. Винара і Н. Позуняк, де автори окреслили основні періоди і напрямки роботи уряду УНР в екзилі<sup>8</sup>. Проблеми міжнародного правового статусу екзильного уряду УНР були присвячені роботи В. Маркуся та Я. Рудницького<sup>9</sup>. Ряд наукових публікацій присвятив висвітленню діяльності Державного центру УНР в екзилі і автор цих строк<sup>10</sup>. Проте, всі вище згадані праці лише частково торкаються зазначеної проблеми.

Мета даного дослідження – на основі осмислення нових документів, матеріалів і спогадів учасників подій, узагальнення здобутків історіографії всебічно охарактеризувати і висвітлити взаємодію Державного центру УНР в екзилі та мас-медіа країн Заходу.

Після закінчення Другої світової війни питання здобуття державної незалежності України продовжувало залишатися одним з найактуальніших в середовищі української еміграції. На противагу органам державної влади Радянської України відновив активну діяльність Державний центр УНР в екзилі (ДЦ УНР в екзилі). В 1948 році з представників зарубіжних українських політичних організацій була утворена Українська національна рада (УНРада), яка взяла на себе функції українського предпарламенту в еміграції. Головою УНРади був обраний Борис Іваницький. Був створений уряд УНР в екзилі. Очолив його Ісаак Мазепа. Президентом УНР в екзилі на той час був Андрій Лівичький.

Серед основних напрямків діяльності ДЦ УНР в екзилі важливе



місце відводилося його взаємодії з мас-медіа для інформування представників української еміграції, а також органів влади, політичних сил і громадськості країн Заходу про визвольні змагання українського народу з метою отримання їх підтримки в боротьбі за державну незалежність України<sup>11</sup>. Інформаційна діяльність ДЦ УНР в екзилі здійснювалася за допомогою Ресорту преси і інформації уряду УНР в екзилі. Він був створений в період проведення першої сесії УНРади, яка тривала з 16 по 20 липня 1948 року. В різний час Ресорт преси і інформації уряду УНР в екзилі очолювали М. Шлемкевич, С. Довгаль, М. Лівіцький, Ф. Пігідо.

Організаційна структура Ресорту преси і інформації передбачала діяльність наступних відділів:

1. Українського інформаційного бюро (Укр. Інформ. Бюро), яке повинно було за допомогою українських журналістів з різних країн займатися видавничою діяльністю, зокрема видавати українською і іноземними мовами "Вісті", пресові бюлетні для мас-медіа, брошури і книги для висвітлення проблем відродження незалежної демократичної України, співпрацювати з зарубіжними видавництвами;

2. Відділу українських радіопересилань, який повинен був тісно співпрацювати з українськими радіовідділами радіостанцій "Освобождение", "Голос Америки", "Голос Канади", "Радіо Риму", "Радіо Мадриду", "Радіо Буффало", радіостанціями Бразилії. Цей відділ повинен був постачати їх новинами й коментарями про ДЦ УНР в екзилі, громадсько-політичне життя в діаспорі і Україні. До сфери його обов'язків входило пророблення заходів для відкриття Європейського відділу "Голосу Америки" на українській мові, а також Українського відділу ВВС, та на перспективу, українських радіовідділів у Франції і Туреччині;

3. Представництв Ресорту в різних країнах. До їх компетенції входило налагодження контактів з мас-медіа своїх країн, розміщення в них матеріалів про події в Україні, збір та пересилка до Ресорту інформації про питання, які стосувалися боротьби за відродження незалежності України, участь в роботі українських товариств співпраці з іншими народами і популяризації їх діяльності, підтримка контактів з еміграційними ЗМІ народів країн Центральної і Східної Європи та СРСР, організація доповідей про діяльність ДЦ УНР в екзилі серед української громади;

4. Прибічної Рада при Ресорті. Вона складалася з відомих українських журналістів та письменників для створення професійного підходу до української пропаганди в країнах Заходу та СРСР<sup>12</sup>.

Головною метою інформаційно-пропагандистської роботи ДЦ УНР в екзилі повинно було стати найефективніше використання "холодної війни" між країнами Заходу та СРСР для забезпечення відродження незалежної демократичної України. Важливими аспектами подібної діяльності було використання протиріч між обома

військово-політичними блоками для спонукання їх до поступок українській державності, а також привернення народних мас і радянської еліти в Україні на сторону українських державно-визвольних змагань.

Для цього було вирішено використовувати політично-пропагандистській і інформаційний тиск з боку Державного центру УНР в екзилі на органи влади СРСР “з метою нових поступок українському народу на Батьківщині”<sup>13</sup>. Одним з основних його елементів була концепція “демократичної Української Народної Республіки та вільної коаліції партій Української Національної Ради” на протипагу уряду УРСР<sup>14</sup>. Державний центр УНР в екзилі домагався більшої свободи для національно-культурного розвитку українського народу в СРСР, підвищення рівня життя населення Радянської України, а також здобуття нових формальних і фактичних атрибутів “державності” УРСР та наповнення вже існуючих реальним змістом<sup>15</sup>.

З цієї метою на Ресорт преси і інформації уряду УНР в екзилі покладалося завдання: “...бити по Москві зі становища їхньої ж конституції. Систематично показувати народові України фіктивність “самостійності” УССР через неповноцінність, напр. міністерств закордонних і військових справ, відсутність дипломатичних зв’язків УССР із зовнішнім світом, підкреслювання що Україна ще не є соборна, винародовлення України через репресії і переселення ...через викриття антинародної економічної, фінансової, адміністративної політики Москви щодо України та політики нерівномірного капіталовкладення на територіях УССР...”<sup>16</sup>.

Іншим напрямком інформаційної діяльності ДЦ УНР в екзилі була пропаганда відродження незалежної демократичної України в країнах Заходу. Її пропонувалося будувати насамперед на основі подій в УРСР. Зокрема, на їх тлі висвітлювати цілі і діяльність ДЦ УНР в екзилі, використовуючи, насамперед, зарубіжну пресу, радіо, наукові видання, кіно, міжнародні з’їзди і конференції. Важливе значення мало своєчасне реагування Укр. Інформ. Бюро на появу в західній пресі інформації і коментарів про українську визвольну справу, особливо у випадку наклепів і перекручувань. Це повинно було сприяти налагодженню тісних контактів із західними мас-медіа. Окремі зусилля повинні були бути спрямовані на залучення іноземних журналістів і публіцистів для висвітлення української тематики, зокрема і за допомогою організації постійних прес-конференцій та доповідей для іноземної преси. Багато уваги приділялося підтримці контактів Укр. Інформ. Бюро та українських журналістів з засобами масової інформації представників інших народів СРСР<sup>17</sup>.

Екзильний уряд УНР високо цінив величезне значення навіть одностороннього зв’язку з українським народом на Батьківщині за допомогою радіопересилань українською мовою. Саме тому Ресорт преси та інформації живив всіх заходів для того, щоб розширити свої можливості радіопередач та зробити радіопересилання систематичними,

максимально наблизивши їх до завдань національно-визвольної боротьби. Багато уваги приділялося забезпеченню об'єктивного висвітлення світових подій для українського населення в УРСР з метою інформування його про реальний стан справ в світовій політиці, зокрема, стосовно "українського питання". Особливе значення, на думку провідних діячів ДЦ УНР в екзилі, набуло питання про розширення географії українських радіопересилань, зокрема на територію Східної Європи, де перебували радянські війська, серед яких було багато українців, а також Далекий Схід та Казахстан. Це пояснювалось тим, що на цих територіях перебували чисельні групи української молоді, які не мали книжок та газет рідною мовою<sup>18</sup>.

Екзильний уряд УНР налагодив систематичні контакти з українською радіоредакцією "Голос Америки", радіостанціями "Свобода", "Радіо-Рим", "Радіо-Мадрид", "Радіо Канади", а також місцевими радіостанціями, наприклад "Радіо-Буффало" з Чикаго. Особливе значення приділялося стосункам з радіо "Свобода", яке на відміну від усіх згаданих радіостанцій свої програми передавало "від імені українців у вільнім світі"<sup>19</sup>.

Радіо "Свобода", початкова назва радіо "Визволення" розпочало своє існування наприкінці 1952 року. На початку своєї діяльності воно підпорядковувалося спільному керівництву американської адміністрації та Координаційного центру антибільшовицької боротьби (КЦАБ) на чолі з князем О. Керенським. Після організації радіо "Свобода", в ній понад 2 роки не було радіопередач українською та білоруською мовами, через розходження, які існували у представників неросійських народів СРСР з КЦАБ.

Потрібно зазначити, що ще в травні 1952 року після чисельних переговорів голови Представництва екзильного уряду УНР в США С. Витвицького з представниками неросійських народів СРСР, в Нью-Йорку був заснований Координаційний комітет представників поневолених народів СРСР, згодом – Ліга визволення народів СРСР (Паризький блок). До складу організації увійшли представники білорусів, азербайджанців, грузинів, казахів, північних кавказців, туркестанців та українців. Метою діяльності комітету був захист спільних інтересів представлених в ньому народів та вироблення їх спільної позиції щодо незалежності своїх країн перед урядами іноземних держав та міжнародними організаціями<sup>20</sup>. Першим головою Паризького блоку був колишній грузинський міністр закордонних справ Євген Гегечкорі, другим – екзильний Президент Білорусі Микола Абрамчик, третім – Президент УНР в екзилі Микола Лівіцький.

В кінці 1954 року були проведені детальні переговори між Паризьким блоком та АКВБ щодо вирішення цього питання. Участь у переговорах брали від українців – Микола Лівіцький, від білорусів – Микола Абрамчик. Їх наслідком стало створення української та білоруської редакцій на радіо "Свобода". Умови угоди між Паризьким бло-

ком та АКВБ визначали засадничі принципи функціонування української редакції радіо “Свобода”. До них серед інших відносилися такі:

1. Персонал української редакції повинен був призначатися за згодою дирекції радіостанції та екзильного уряду УНР;

2. Зміст та ідеологічна спрямованість українських радіопересилань повинні були узгоджуватися між дирекцією радіостанції та екзильним урядом УНР;

3. Українська радіоредакція повинна була керуватися не тільки інструкціями дирекції радіостанції але й уряду УНР в екзилі;

4. Зважаючи на те, що в основу діяльності радіо “Свобода” були покладені принципи “непередрішенства” та “права народів на самовизначення”, українська радіоредакція не мала права проводити безпосередньої пропаганди за відновлення державної незалежності України та закликати до активної діяльності в цій справі. Проте, вона мала право постійно і вичерпно подавати відомості про існування суверенної української держави в минулому, її утворення, боротьбу з іноземною агресією, захоплення, тогочасні утиски з боку радянського режиму в Україні;

5. Українська радіоредакція повинна була подавати відомості про діяльність українських громадсько-політичних організацій в країнах Заходу, передавати в інформаційному порядку їх заклики, декларації, відозви та звернення. Ця інформація не повинна була підлягати цензурі. Прямий ефір радіо “Свобода” повинен був надаватися для виступів діячам Державного центру УНР в екзилі, які мали право висвітлювати свої погляди на майбутнє України. Подібні матеріали повинні були подаватися у вигляді об’єктивної інформації, і за домовленістю сторін радіо “Свобода” не несла за них відповідальності<sup>21</sup>.

16 серпня 1954 року група українських журналістів створила українську радіоредакцію і розпочала свої 20 хвилинні програми впродовж 12 годин тричі на кожну непарну годину. Шефами української радіоредакції в 1954 – 1965 році були: М. Ковальський, М. Добрянський, В. Кубрик-Ромашка. Крім того, від американської адміністрації діяли представники радіо “Свобода”: Діз, Терпак, Дяковський, Герус, Бесараб<sup>22</sup>.

З 30 жовтня 1956 року українські радіопередачі були збільшені до 30 хвилин 15 годин на добу. Згодом, було введено ще 2 додаткові радіопрограми по 30 хвилин кожна. Загальна тривалість українських програм в ефірі складала 18 годин. З 1957 року розклад радіопрограм раз на день змінювався для того, щоб включити останні новини, які надійшли в першій половині дня. Потужність українських радіотрансляторів була низькою та дозволяла покривати радіохвилями лише територію УРСР. ДЦ УНР в екзилі неодноразово звертався до АКВБ та дирекції радіостанції “Свобода” з вимогами передати українській радіоредакції потужніші транслятори, зокрема, розташовані в Іспанії. Вони були в 5 разів потужніші за українські та дозволяли покривати

радіохвилями територію Західної і Східної Європи, Далекий Схід і Казахстан. АКВБ обіцяв це зробити в майбутньому, зважаючи на технічні складнощі, які існували на той момент. Це викликало справедливе невдоволення ДЦ УНР в екзилі, який неодноразово підкреслював переваги, які були надані в радіотрансляціях російській еміграції, незважаючи на те, що саме українські радіопересилання СРСР заглушували з особливою наполегливістю<sup>23</sup>.

Незважаючи на не цілком сприятливі умови співпраці з радіо “Свобода”, протягом перших 3 років існування української радіоредакції було досягнуто певних результатів. Радіопрограми розповідали про “колоніальну політику Москви”, примусову русифікацію, утиски неросійських народів СРСР. В програмі “З життя української еміграції” містилася інформація політичного характеру, в радіопрограми включалася інформація ДЦ УНР в екзилі стосовно боротьби за державну незалежність України, подавалися критичні статті про українську радянську літературу. Проте, не було дозволено виступів в прямому ефірі політичних діячів української еміграції. Натомість було введено практику передавати інтерв'ю з визначними українськими особистостями<sup>24</sup>.

З 1958 року серед європейського керівництва АКВБ помітно зросли “проросійські настрої”. Це виявилось в відміні підготовленої Паризьким блоком Антиколоніальної конференції народів СРСР, яка повинна була відбутися в Парижі за участю європейських парламентарів та видатних політичних діячів країн Заходу. Європейське представництво АКВБ відмовилося фінансово допомогти заздалегідь запланованому проведенню цієї конференції. Замість неї, за рахунок тих сум, які були виділені на проведення конференції, була організована без відома Паризького блоку виставка “10 років комунізму” витримана в московському імперіалістичному стилі<sup>25</sup>.

Подібні тенденції відбилися і на роботі радіо “Свобода”. До гострого протистояння між ДЦ УНР в екзилі та дирекцією радіостанції ситуація дійшла в 1959 році, коли американське керівництво радіо “Свобода” заборонило передавати в усіх неросійських мовах відомості про резолюцію Конгресу США №86-90 про Тиждень поневолених націй. Через деякий час, екзильний уряд УНР та Паризький блок втратили вплив на кадрову політику та зміст радіопересилань радіоредакцій неросійських народів СРСР.

В середині 60-х років XX ст. Паризький блок спробував виправити ситуацію яка склалася. З його ініціативи була створена Консультативна комісія, до складу якої увійшли представники Паризького блоку та дирекції радіо “Свобода”. Представники Паризького блоку висунули ультиматум дирекції радіостанції: вони повинні були мати вплив на формування кадрової бази національних радіоредакцій та характер і зміст їх радіопередач<sup>26</sup>.

Комісія набула постійного статусу. Її засідання відбувалися кілька разів на рік. На них обговорювалися різні актуальні питання щодо ста-

новища СРСР. Становище в радіо “Свобода” покращилося. В редакційній політиці більше уваги стало приділятися національним проблемам в СРСР. Проте, повністю повернути собі контроль за формуванням кадрової бази національних радіоредакцій та характеру їх радіопередач Паризькому блоку до кінця 60-х років ХХ ст. так і не вдалося.

Для інформування української еміграції про діяльність ДЦ УНР в екзилі було налагоджено постійні контакти з українськими газетами: “Прометей”, “Народна воля”, “Народне слово”, “Свобода” (США), “Український голос”, “Канадійський фермер” (Канада), “Українські вісті” (Європа), “Українське слово” (Франція), “Українці в Австралії” (Австралія). ДЦ УНР в екзилі підтримував ініціативу українців в Аргентині про створення газети “Рада”. Вона стала друкованим органом Товариства сприяння УНРади та Товариства прихильників УНР. Ресорт преси і інформації екзильного уряду УНР розмістив в бюлетенях Укр. Інформ. Бюро заклики на підтримку цієї газети, направив листи до всіх Крайових представництв екзильного уряду УНР в яких просив підтримати нове українське періодичне видання та надсилати до нього свої матеріали і статті<sup>27</sup>. Крім того, проходила активна взаємодія Ресорту преси і інформації та Публіцистичного інституту при Науковому товаристві Т. Шевченка, який займався дослідженнями українських та іноземних мас-медіа<sup>28</sup>. Було налагоджено контакти з іноземними журналістами, зокрема укладено угоду з редакцією німецького друкованого органу Союзу вільної преси. Згідно з нею, Ресорт постачав для цього видання матеріали про Україну. Було налагоджено контакти, щодо видавництва періодичної кореспонденції під назвою “Об’єднана Європа”. Її видавцем повинен був бути Ульріх фон Штауфенберг – небіж полковника, який здійснив замах на А. Гітлера 20 липня 1944 року. В цьому журналі повинні були друкуватися матеріали про Україну, український національно-визвольний рух, а також боротьбу інших “поневолених народів” за свою незалежність<sup>29</sup>. В мас-медіа зарубіжних країн були вміщені чисельні статті, присвячені історії і культурі України, проблемі відродження незалежної демократичної України. Зокрема, в ряді газет країн Європи, США, Канади та Аргентини було опубліковано серію статей під загальною назвою “Від автономії до незалежної Української Держави” загальним обсягом біля 80 сторінок друкованого тексту<sup>30</sup>. Подібна діяльність сприяла зміцненню позицій ДЦ УНР в екзилі, визнання його як повноважного представника “поневоленого” українського народу в світі.

Підсумовуючи все вищесказане, необхідно зазначити, що:

1. Відновлення діяльності ДЦ УНР в екзилі призвело до необхідності інформування української еміграції, органів влади, політичних сил, громадськості та мас-медіа країн Заходу про український національно-визвольний рух з метою здобуття їх підтримки у справі відродження незалежної демократичної України;

2. Для цього було створено Ресорт преси і інформації екзильного



уряду УНР, який розгорнув активну інформаційно-пропагандистську діяльність на захист інтересів українського народу та справи відродження незалежності України, що сприяло зміцненню позицій ДЦ УНР в екзилі як серед української еміграції, так і в країнах Заходу;

3. Необхідно відзначити наполегливу працю керівників Ресорту преси і інформації М. Шлемкевича, С. Довгаля, М. Лівницького, Ф. Пігідо, завдяки зусиллям яких справа відродження незалежності України набула розголосу в країнах Заходу;

4. ДЦ УНР в екзилі налагодив активну взаємодію з мас-медіа країн Заходу. Це відчутно сприяло боротьбі української діаспори за відродження державної незалежності України, дозволяючи вести прямі радіотрансляції на територію УРСР.

Серед перспективних напрямків подальших досліджень потрібно відмітити необхідність висвітлення інформаційної діяльності Державного центру УНР в екзилі в другій половині 60-х – 80-х роках ХХ століття.

### *Примітки:*

<sup>1</sup> Конституція України.: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – С. 6.

<sup>2</sup> Лівницький М. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 рр. – Мюнхен; Філадельфія: Українське інформаційне бюро, 1984. – 72 с.

<sup>3</sup> Рудницький Яр. ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2 роками. – Оттава, 1994. – 96 с.

<sup>4</sup> Плав'юк М. Роль Державного Центру Української Народної Республіки в екзилі у відродженні української державності // У майбутнє – в ім'я України! Матеріали ІІІ Всесвітнього форуму українців, 18-20 серпня 2001 р. / Ред. кол. М. Дробноход (гол.) та ін. – К., 2001. – С. 307-309.

<sup>5</sup> Городиський Зенон. Українська Національна Рада. Історичний нарис. – Київ: Видавничий дім “КМ Academia”, 1993. – 98 с.; Маруняк Володимир. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні. – Т. 1: Роки 1945 – 1951. – Мюнхен: Академічне видавництво д-ра Петра Белея, 1985. – 429 с.; Паньківський К. Від комітету до Державного Центру. – Нью-Йорк; Торонто, 1968. – 287 с.

<sup>6</sup> Сідак В.С., Вронська Т.В. Спецслужба держави без території: Люди, події, факти. – К.: Темпора, 2003: Видавництво Національної академії СБ України, 2003. – 240 с.

<sup>7</sup> Прокоп Мирослав. Меморіал УНР і УГВР на мировій конференції в Парижі // Сучасність. – 1987. – Ч. 10. – С. 74-93.

<sup>8</sup> Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі: статті і матеріали / Під ред. А. Винара і Н. Пазуняка. – Філадельфія; Київ; Вашингтон: Фундація ім. С. Петлюри в США, вид-во “Веселка”, 1993. – 493 с.

<sup>9</sup> Маркусь В. Екзильний уряд Української Народної Республіки в міжвоєнний період (1921 – 1939): міжнародно-правова та порівняльна

аналіза // Сучасність. – 1986. – Ч. 12. – С. 70-84; Рудницький Я. Ще раз про екзильний уряд. (До статті В. Маркуся в “Сучасності”, 1986, Ч. 12) // Сучасність. – 1987. – Ч. 6 – С. 123-126.

<sup>10</sup> Недужко Ю.В. Погляди Президента УНР в екзилі Миколи Лівичького (1967 – 1989) на проблему відродження незалежної демократичної України // Література та культура Полісся. – Вип. 27: Регіональна історія та культура в українському та східноєвропейському контексті / Відп. ред. і упорядник Г.В. Самойленко. – Ніжин: Видавництво НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. – С. 183-187; Недужко Ю.В. Європейські політичні процеси та перспективи відродження незалежної демократичної України в працях Президента УНР в екзилі Миколи Лівичького. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004. – 64 с.; Недужко Ю. Створення і діяльність Державного центру УНР в екзилі (1945 – 1955) // Національні Рухи Опору в Східній і Центральній Європі кінця 1930 – х – середини 1950-х років: Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. – К.: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2005. – С. 171-177; Недужко Ю. Взаємодія Державного центру УНР в екзилі з міжнародними організаціями та органами влади країн Заходу // Тези доповідей Першої Міжнародної Наукової Конференції “Діаспора як чинник утвердження держави України у міжнародній спільноті” 8-10 березня 2006 року. – Львів, 2006. – С. 32-35; Недужко Ю.В. Формування українського національно-визвольного руху в еміграції (1945 – 1950 рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей). – Вип. 30. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 318-328; Недужко Ю. Жіночі організації української діаспори в контексті боротьби за відродження незалежної демократичної України (сер. 40-х – 50-ті рр. XX ст.) // Всеукраїнський науковий журнал “Мандрівець”. – 2006. – №1. – С. 23-29; Недужко Ю.В. Державний центр УНР в екзилі: боротьба за демократію та незалежність України // Український вимір. Міжнародний збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2005. – Ч. 4. – Кн. 1. – С. 129-147.

<sup>11</sup> Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВОУ). – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 75.

<sup>12</sup> ЦДАВОУ. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 374. – Арк. 21.

<sup>13</sup> ЦДАВОУ. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 374. – Арк. 18.

<sup>14</sup> Там само.

<sup>15</sup> Там само.

<sup>16</sup> Там само.

<sup>17</sup> ЦДАВОУ. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 374. – Арк. 19.

<sup>18</sup> ЦДАВОУ. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 374. – Арк. 29.

<sup>19</sup> Там само.

<sup>20</sup> ЦДАВОУ. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 94.

<sup>21</sup> ЦДАВОУ. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 1311. – Арк. 26-27.

<sup>22</sup> Там само.

- <sup>23</sup> ЦДАВОУ. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 374. – Арк. 29.  
<sup>24</sup> ЦДАВОУ. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 374. – Арк. 30.  
<sup>25</sup> ЦДАВОУ. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 374. – Арк. 30-31.  
<sup>26</sup> ЦДАВОУ. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 1311. – Арк. 27.  
<sup>27</sup> Там само.  
<sup>28</sup> ЦДАВОУ. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 374. – Арк. 9.  
<sup>29</sup> ЦДАВОУ. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 374. – Арк. 11.  
<sup>30</sup> ЦДАВОУ. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 374. – Арк. 26.

ОЛЕКСІЙ КОНОВАЛ

*Фундація ім. Івана Багряного*

Арлінгтон Хайс, США

## ДЕ ЗБЕРІГАЮТЬСЯ ВИДАННЯ ТА АРХІВИ СЕРЕДОВИЩА УРДП-УДРП ТА ЙОГО БРАТНІХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Під час Другої світової війни багато родин гнаних, переслідуваних, розкуркулюваних та голодуючих в 1933 році залишили Україну й після війни опинилися на території Австрії та Німеччини. Згідно договору США, Англії та СРСР в Ялті, люди з східних та центральних областей України, що були частиною радянської України, підлягали примусовій репатріації з Заходу на “родіну” в Советський Союз.

Українці з Галичини та земель, що до 1939 року були під Польщею та “стара еміграція”, особи, що вийшли на еміграцію з урядом УНР після Першої світової війни, репатріації не підлягали. Тому становище “східняків” і “західняків” України було відмінне.

В 1946 році Іван Багряний написав памфлет “Чого я не хочу вертатися до СРСР”, який завдяки українцям в американській армії, був переданий до США, перекладений на англійську мову й вручений впливовим сенаторам США, урядові Англії та генералові Айзенгаверові, який своїми вояками примушував силою їхати людей на “родіну”. Після того ситуація трохи змінилася, перестали силою вивозити до репатріаційних таборів, але їх під час “скрінгів” викидали з ДП таборів, як не примусово вивезених осіб на працю в Німеччину.

Іван Багряний зі своїми друзями розпочав видавати в Новім Ульмі в Німеччині газету “Українські вісті” та в скорому часі створив нову партію під назвою Українська Революційно-Демократична Партія (УРДП), яка охопила велике число свідомого елементу з центральних та східних областей України, так званих тоді “східняків”, людей з Великої України. До них мали певне упередження вихідці з західних областей України, члени та прихильники українських націоналістичних середовищ. Діяльність УРДП спершу зосереджувалася в американській зоні Німеччини, а пізніше поширилася на англійську та французьку зони.

Газета “Українські вісті”, що розпочала виходити наприкінці 1945 року стала голосом і оборонцем підрадянської еміграції – проти примусової репатріації, чи таборових “скрінгів” (перевірок звідки дана особа була з Сходу чи Галичини), чи щодо заходів виїзду на нові поселення в інші країни, за океан.

Для багатьох членів УРДП відкрилися двері виїзду до США, Канади, Бельгії, Франції, Аргентини, Австралії, Англії, Бразилії, Венесуелі та інших країн світу. В тих країнах вони створили в п'ятдесятих роках свої Крайові Комітети УРДП чи ОУРДП та тримали й далі зв'язок з своєю централею, яка перебувала в Новім Ульмі, де мешкав з своєю родиною Іван Багрянний, керівник партії та більшість членів проводу. Старанням членів УРДП 18 липня 1950 року в Нью Йорку створено Об'єднання Демократичної Української Молоді (ОДУМ) в США, а пізніше створено ОДУМ в Канаді, Англії, Австралії, Німеччині та Бельгії. В чотирьох останніх країнах по десяти роках праці ОДУМ припинив своє існування через виїзд активних членів ОДУМ-у на американський континент. Між іншим, в Німеччині при кінці сорокових років велися переговори між середовищем Степана Бандери та Івана Багряного, щоб створити одну організацію української молоді, що не належить до Пласту. Але з тих переговорів нічого не вийшло. Особи з середовища ОУН Ст. Бандери не довіряли особам, що були запропоновані до спільного Центрального Комітету. Вони почали їх перевіряти, й більшість не пройшли перевірки, про що докладно розповідає в своїх спогадах Василь Ів. Гришко, який в той час був у середовищі ОУН. В той час в США було створено Демократичне Об'єднання Бувших Репресованих з-під Советів (ДОБРУС), а в Канаді Союз Українців Жертв Російського Комуністичного Терору (СУЖЕРО), Легіон ім. Симона Петлюри, Товариство Сприяння УНРаді, Товариство Одумівських Приятелів (ТОП) та Фундацію ім. Івана Багряного.

Середовище УРДП та його, вище згадані, братні організації, видали цілий ряд вартісних книг українською та англійською мовами про колективізацію, розкуркулювання, арешти та заслання на Сибір, за год 1933 року, бо вони були наочними свідками трагічних років комуністичної влади на Україні.

Пройшли десятки років за межами України, й старша активна генерація в УРДП та його братніх організаціях почала помалу відходити в інший світ. Першим припинив своє існування ДОБРУС, тоді СУЖЕРО та Легіон ім. Симона Петлюри, а з кінцем травня 2000 року, члени партії УРДП-УДРП, вирішили також припинити своє існування, а спрямувати решту своєї енергії, увагу та фінанси в праці фундації ім. І. Багряного, щоб допомогти незалежній Україні стати на власні ноги. Партія уважала, що не варто переносити свою діяльність в Україну, де й так забагато вже партій, багато яких мають ті ж самі ідеї, що мала УРДП.

Рівночасно з створенням вище згаданих організацій появилися їх газети, журнали, бюлетені, інформаційні листки та інші пресові органи. За більш як півстоліття існування цих організацій назбиралося багато архівів та річників різних видань. Так як деякі організації припинили своє існування, чи сповільнювали свою діяльність, було вирішено

зберегти те, що ще залишилося, архіви та річники видань, для історії, для студій та дослідів майбутнім поколінням.

Річники видань вище згаданих середовищ: “Українські вісті”, “Український Прометей”, “Ми ще повернемось!”, “Наша боротьба”, “Наші позиції”, “Штурм”, “Нові дні”, “Молода Україна” та багато інших видань були вислані до Конгресової бібліотеки США у Вашингтоні, до українського музею в Чикаго, до архіву УВАН в Нью-Йорку, до Іллінойського університету в Урбана-Шампейн, в українську секцію, до Іміграційного історично-дослідного центру при Міннесотському університеті, до Українського Культурного і Освітнього Центру у Вінніпезі, до бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі, до Українського Вільного Університету в Нью-Йорку для вислання в Україну та іншим. В Україну вислано безпосередньо нами багато вище згаданих видань та книжок, виданих нами чи діяспорою в Києво-Могилянську Академію, до Острозької Академії, до державного Архіву-Музею в Києві, до музею ім. Тараса Шевченка в Києві та Каневі, до музею діяспори в Львові, до бібліотек в Полтаві, Одесі, Запоріжжі, Миколаєві, Харкові, Охтирці, Сумах та інших містах України.

Секретаріат ЦК УРДП та Фундація імені Ів. Багряного уклала умову 1990 року з УВАН в Нью-Йорку, щоб передати на збереження архіви та листування Івана Багряного, яке частинно впорядкувала його дружина Галина, що стосується діяльності Секретаріату УРДП від 1945 року та Крайових Комітетів УРДП Англії, Австралії, Німеччини, Франції, Канади та США. Перші 140 папок архівів та листування відвіз я з дружиною 1990 року випозичиним великим авто в Нью-Йорк до УВАН, які були складені в три залізні шафи, які придбала фундація ім. І. Багряного. В умові згадано, що ці архіви можуть бути передані в архіви Києва, але наразі вони й досі в Нью-Йорку. Туди вислано на додаток ще кілька десятків ящиків архівів.

Іван Багрянний – письменник, публіцист, маляр та громадсько-політичний діяч вів широку кореспонденцію з своїми друзями по перу та партії. В двадцяти папках зберігається цікаве листування, посортоване нами, з такими відомими українській громаді особами як: Григорій Костюк, Віталій Бендер, Юрій Косач, Юрій Шерех, Григорій Китастиий, Ігор Костецький, Іван Кошелівець, Дмитро Кислиця, Дмитро Нитченко, Андрій та Микола Лівницькі, Іван Майстренко, Григорій Алексінський, Нестор Городовенко, Тарас Бульба-Боровець, Борис Лівницький, Павло Маляр, Микола Приходько, Василь Чапенко, Володимир Кубійович, Петро Одарченко, Василь Онуфрієнко, Тодось Осьмачка, Леонід Полтава, Микола Понеділок, Микола Степаненко, Михайло Ситник, Петро Шинкар, Микола Шлемкевич, Василь Гришко, Михайло Воскобійник, Мар’ян Дальний (Горгота), Іван Дубинець, Кость Даниленко-Данилевський, Володимир Державин, Ростислав Василенко, Володимир та Розалія Винниченко, Петро Волиняк, Семен Підгайний, Федір Гаєнко, Федір Пігідо, Анатолій



Нікітін та багато інших. Листування з деякими особами, що були на ключевих становищах в УРДП, вставлені в багатьох папках партії УРДП. Листування Івана Багряного з відомими особами з примітками та короткими даними про осіб, кому були спрямовані листи, вийшло друком у 2002 р. у видавництві “Смолоскип” в Києві, в двох книгах.

Серед переданих матеріалів до УВАН, що стосуються УРДП, є речі, архіви Івана Дубинця, Петра Шинкаря, Петра Бербця, Петра Домченка, Сергія Євсєвського, Валентина Новицького, Олексія Коновала та інших з років їх діяльності в партії. В папках діяльності Секретаріату УРДП-УДРП зберігається листування членів Секретаріату та Центрального Комітету: Миколи Дзябенка, Анатолія Лисого, Михайла Воскобійника, Василя Гришка, Миколи Степаненка, Михайла Смика, Олексія Коновала, Мар’яна Дального, Андрія Глиніна, Василя Ромашко, Петра Волиняка, Івана Пишкала, Євгена Федоренка, Анатолія Гудзовського, Андрія Бондаренка, Сергія Маренка, Леоніда Чудовського, Юрія Нагорного, Василя Григоренка, Федора Гаєнка, Федора Гайового, Антона Гурського, Григорія Мороза, Якова Гвоздецького, Петра Майсюри, Олександра Скопа, Василя Пономаренка, Миколи Підлісного та багато інших.

Збережені протоколи, обіжники, бюлетені, звернення та листи перших чотирьох з’їздів УРДП, що відбувалися в Новім Ульмі в Німеччині. В окремих папках вміщені всі матеріали, що стосуються підготовки та проведення наступних з’їздів. Перебіг деяких з’їздів, доповіді та виступи Івана Багряного, Василя Гришка, Михайла Воскобійника, Петра Волиняка та інших осіб записані на рольках звукозапису й вони долучені до архівів.

В 1992 році Галина Багряна надіслала нам додатково листування, фотографії, рукописи та ілюстрації Івана Багряного до його власних книг. З поміж цих матеріалів – рукописи та машинописи з авторськими поправками творів “Золотий бумеранг”, “Розгром”, “Телефон”, “Тигролови”, “Буйний вітер”, а також схеми й деякі розділи запланованих, але не закінчених творів “Спартак”, “Поєдинок”, “Новелі для себе”, “Тайфун”, “Люба” та нотатки, різні інформації про Одесу та розміщення кораблів на Чорному морі та листування для написання нового твору “Танцерник Потьомкін”.

Іван Багрянний, як маляр, ілюстрував свої власні твори: казки “Про Павлика мандрівника” та “Телефон”, книгу “Антон Біда – герой труда” та ін. Він намалював обкладинки до таких книжок як “Юність Василя Шеремети” Уласа Самчука, “Щастя” – збірки новел і оповідань Павла Маляра (Миргородського), “Сміх і горе” Олеся Шпицьки (Скопа), “Старший боярин” Тодоса Осьмачки та ін. В 1992 році на конференції в Урбана-Шампейн був Сергій Гальченко, вчений, хоронитель фондів Інституту літератури ім. Тараса Шевченка Академії Наук України, якому я особисто передав чернетки окремих розділів “Тигроловів”, “Буйний вітер” та інших книжок, а також його ілюстрації вставлені в

окремий альбом, разом 56 ілюстрацій.

Під час Першого Всесвітнього форуму українців в Києві, я не міг зустрітися з С. Гальченком, щоб передати йому ще й інші речі Багряного, то щоб не везти їх назад в США, я передав їх до Центрального Державного Архіву-Музею літератури й мистецтва України, а це рукописи майже всіх творів Багряного та нотатки, цитати та замітки до розпочатих, чи планованих нових творів та ще ніде не друкovanі вірші, пародії, карикатури та інше.

В шосту річницю смерті Григорія Китастого, на його могилі не було пам'ятника. Громадський комітет та Капеля Бандуристів в Детройті розпочали збірку грошей, але не могли ту справу довести до кінця. Середовище УРДП, так як він був його членом, взялося закінчити поставлення пам'ятника на його могилі. Мистці Іван Яців та Олег Мороз зробили по сім різних проєктів пам'ятника, величний проєкт створив Микола Голодик з Нью Йорку та пам'ятник – постать Григорія Китастого з бандурою подав Дан Статтс з Арізони. Не всі проєкти пам'ятника підходили на могилу в Бавнд Бруці на кладовищі, одні через великі кошти, інші через величину. Багато з них могли б бути прикрасою в українських містах чи парках в пошані до композитора, що творив своїй нації патріотичні пісні та музику. На його могилі поставлено пам'ятник мистця Івана Яціва, а всю кореспонденцію, проєкти пам'ятників та листу жертводавців передано до Архіву-Музею в Києві. А на решту грошей, що зібрано більше як потрібно, видано збірник пісень Григорія Китастого до слів поетів діаспори та України під назвою “Вставай, народе!”.

В останніх роках відійшли від нас активні працівники УРДП-УДРП Михайло Воскобійник та колишній голова Центрального Комітету ОДУМ-у Олексій Пошиваник. Передані архіви їх ріднею переслано більшості до Історично-еміграційного центру в Міннеаполісі, панні Галині Миронюк, разом з архівами газети “Українські вісті”, архівами ЦК ОДУМ-у, філії ОДУМ-у Чікаго, листування Товариства Рух в Чікаго, школи українознавства при парафії св. Володимира в Чікаго та різні програмки, летючки, квитки, жетони, сторінки ОДУМу при “Свободі” та “Українських вістях”, вирізки з газет та річники журналу ОДУМ-у “Молода Україна”.

Під час збирання листування Івана Багряного виявилось, що багато архівів дружини померлих чоловіків, чи їх діти повикидали в смітник після смерті їх батьків.

Мимо того ще раніше було зібрано велику кількість речей, що потребували збереження і дані вони в відповідальні руки, де вони напевно будуть збережені.

Також ми зібрали й видали друком доповіді, статті, памфлети, рефлексії, есеї написані Іваном Багряним під його прізвищем, псевдами чи взагалі без підпису як редакційні, що були друкovanі в газетах та журналах його середовища. Книга вийшла друком в 1996 році у видавни-

цтві “Смолоскип” в Києві під назвою “Публіцистика” й має 860 сторінок.

В 1997 році в тому ж видавництві вийшла велика книга “Українська Революційно-демократична Партія (УРДП-УДРП)” – збірник матеріалів і документів, яка має 850 сторінок великого формату і містить історію, дописи, фотографії за півстолітню діяльність УРДП-УДРП, ДОБРУС, СУЖЕРО, Легіон ім. Симона Петлюри, ОДУМ, який ще й далі веде корисну працю з дітьми й молоддю, та інші братні організації. Збережені матеріали в архівах є до диспозиції дослідників та науковців.

Вікторія Курченко

*Українська Вільна академія наук у США*  
Нью-Йорк, США

### **АМЕРИКАНСЬКА УКРАЇНІКА: ФОНДИ АРХІВУ УКРАЇНСЬКОГО ІНСТИТУТУ АМЕРИКИ ТА ОПИСИ БАХМЕТЬЄВСЬКОГО АРХІВУ КОЛУМБІЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ НЬЮ-ЙОРКА**

Вивчення фондів українських колекцій, які зберігаються в США, знаходиться на такій стадії, коли передчасно пропонувати дещо більше, ніж начерк майбутнього узагальнення.

Утім, приємно відзначити, що з ініціативи НТШ-А (Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в Америці) в Нью-Йорку 24 квітня 2004 року було створено комісію й проведено круглий стіл “Українські архіви в Америці”. В ньому взяли участь представники різних громадських і наукових установ<sup>1</sup>, а також автор цього повідомлення від Українського Інституту Америки (УІА). Світлана Андрушків – директор бібліотеки НТШ-А, підкреслила співпрацю з Державним комітетом архівів України і Науковим Інститутом Гарвардського університету і звернула увагу присутніх на появі сайту [www.archives.gov.ua](http://www.archives.gov.ua)

Протягом наступного 2005 року засідання архівістів було проведено в УВАН (Українська Вільна Академія Наук). Під час обговорення присутні торкалися загальних проблем щодо виявлення, збору, зберігання, обліку, опрацювання архівних документів та створення до них науково-довідкового апарату. Проте, всі нарікали на слабку матеріально-технічну базу й брак архівосховищ та робочих приміщень. Ці умови не дозволяють повною мірою виконувати основні функції архівів – накопичувати і постійно зберігати документи, які можуть зникнути. Погіршення економічного стану установ пов'язане ще й зі зміною поколінь в діаспорі, зменшенням людей, відданих українським справам в еміграції. Тому важко підтримувати рівень і якість архівної спадщини в США, актуальність вивчення якої, з іншого боку, постій-

но зростає.

Гострим питанням в дискусії виявилось створення ЕД (електронних документів), тобто з'ясовувалося наскільки необхідно переводити в електронний формат оригінальні тексти і чи не буде при цьому зменшено вартість джерела.

На сьогодні документи українці зберігаються в різних місцях. Ці документи умовно можна поділити на: 1) матеріали, накопичені в університетах і бібліотеках американською славістикою; 2) збірки архівів, музеїв та установ, створених зусиллями українських емігрантів; 3) приватні архіви; 3) емігрантська періодика за різні часи; 4) джерела церкви.

Сучасні дослідники мають потребу до формування сукупності архівної джерельної бази, в багато чому віддзеркаленої історією української еміграції.

Частиною цього унікального процесу можна вважати створення і функціонування Українського Інституту Америки, який назавжди пов'язаний з ім'ям свого засновника і мецената Володимира Джуса.

Життя української діаспори в Америці постійно турбувало видатного винахідника і власника фабрики. В нього, як і в багатьох українців, була мрія – зберегти історичне коріння на чужині, культуру рідного народу, мову та, найголовніше, можливість чинити політичний вплив на користь своєму народові. Поступово ідея переросла в конкретний план, який був втілений в дійсність.

Відразу після завершення Другої світової війни Володимир Джус почав готувати відкриття великого українського центру, який би об'єднав всі напрямки наукових, культурних та інформаційних потреб зарубіжних українців та був поширений на весь регіон Північної Америки. Так з'явився проєкт спеціалізованого інституту. Володимир Джус звернувся до двадцяти відомих українських родин в США з пропозицією стати членами такої корпорації. Получивши згоду, було утворено раду директорів, яка стала працювати в штаб-квартирі українського представництва Червоного Хреста<sup>2</sup>.

3 травня 1948 року в штаті Нью-Йорк був зареєстрований Ukrainian Institute of America, inc. Володимир Джус був обраний першим президентом. Спочатку офіс було відкрито в Вест Айсліпі, поза Нью-Йорком. Подія такого масштабу була сприйнята з великим ентузіазмом. В статуті інституту було чітко зазначено: розповсюджувати, підтримувати і ширити всякі прояви української політичної і культурної діяльності через влаштування та підтримку суспільних і професійних доповідей, наукових конференцій та симпозіумів; освітніх заходів; мистецьких виставок, концертів, театральних вистав, літературних вечорів; зміцнювати зв'язки з інтелектуальними колами американського світу для ознайомлення їх з історією, традиціями та сучасними проблемами українського народу в Україні і в діаспорі<sup>3</sup>.

У 1955 році Володимир Джус надав фінансову дотацію на придбання одного з привабливих історичних будинків міста Нью-Йорка<sup>4</sup>.

У цьому чудовому палаці Інститут плідно працює до теперішнього часу<sup>5</sup>.

В 1987 році історик, професор Рагерського університету Тарас Гунчак зніціював науковий підрозділ Українського Інституту: Дослідно-документаційний Центр. Він звернувся до української спільноти з проханням надсилати документи і матеріали, які стосуються історії ХХ століття, а також віддавати на зберігання власні папери і мемуари. Це було зроблено вчасно. На Гончаків заклик відгукнулося багато свідків подій, і за короткий час Центр став володіти масивом цікавих матеріалів. Увага була зосереджена на темі “Україна й українці у ХХ столітті”, в яку входили питання революцій 1917 року, відображалися життєві умови народу під час і після Першої та Другої світових війн, діяльність поодиноких осіб і організацій в імміграції, відносини діаспори з американським суспільством та іншими етнічними групами, тощо.

Довгий час виконавчим директором Центру була Олена Несіна, колишній викладач і перший диктор української служби “Голосу Америки”<sup>6</sup>. Вона енергійно налагоджувала контакти, зокрема з університетами, видавництвами, культурними товариствами, зацікавленими українською тематикою, одержувала приватні архіви, спогади діячів діаспори, митців.

З 1990 року Документаційний Центр був відкритий для дослідників, їх користуванню були запропоновані не тільки численні фонди, а і наукова бібліотека на англійській, українській, польській мовах. Від 2002 року від праці відійшла пані О. Несіна і ДЦ був закритий на реорганізацію. В 2005 році була відновлена робота в архіві, який потребує нової систематизації, вдосконалення і описів одиниць зберігання.

За своїм походженням і характером документи фонду архіву розподіляються по чотирьох відділах: історичному, філологічному, мистецькому та інженерно-технічному. Вони, в свою чергу, діляться на збірки.

Найбільший масив матеріалу об’єднує історичний відділ. Перелічимо дуже стисло такі рубрики:

революційні події і громадянська війна; Січові Стрільці і національний рух; голод в Україні 1932 – 1933 роки, 1946 – 1947 роки; знищення українських церков; примусова колективізація на селі; архів 1-ої Дивізії УНА в Ріміні; архів Братства Колишніх Вояків 1-ої Дивізії УНА табори Ді-Пі; історія української еміграції; діаспорові установи і організовані ними численні заходи; емігрантська періодика; дисидентський рух з 1960-х років; розпад СРСР. Філологічний відділ включає матеріали: особисті архіви письменників та літературних діячів; матеріали для досліджень з мовознавства та літературознавства; інтерв’ю з письменниками та статті про них; художні твори українською мовою, видані в діаспорі; колекція дитячих книжок для дітей і юнацтва діаспори, казки. Мистецький відділ: приватні архіви митців; матеріали про

діячів українського мистецтва; інформація про розвиток українського мистецтва і музики поза Україною; спадщина митців (колекція картин, скульптури, малюнків, графічних праць (Гординського, Архипенка, Балабана та інших) Інженерно-технічний містить: оригінали патенту на винахід В. Джуса; технічні рукописи Джуса; матеріали і бібліотека Товариства Українських Інженерів в Америці.

Повертаючись до історичних проблем, варто наголосити, що проблема діаспори – це складна конфігурація, досвід еміграції потребує осмислення і узагальнення, а також нових методологічних підходів до її вивчення. Але як би ми їх не інтерпретували, зміст джерел відкриває надзвичайно цікавий і колосальний матеріал. Це плани і звіти комісій, інститутів, комітетів, громад, музеїв, кафедр, відділів та осередків. Існують огляди наукової, культурної та фінансової діяльності за різні роки, протоколи і стенограми засідань, конференцій, нарад і зборів, тези виступів та доповідей, запрошення, обширне листування і так далі.

Україніка так само зберігається й у відомчому Бахметьєвському архіві (БА) в Нью-Йорку. Його офіційна назва Архів Східно-Європейської історії і культури при Колумбійському університеті. Він розпочав свою діяльність в 1951 році. Архів розміщений в загальній бібліотеці Батлер (Butler Library), східнослов'янські документи – саме БА розташовані в внутрішній бібліотеці Рідкісних книг і рукописів (Rare book & Manuscript Library). Всі матеріали, які поступали і поступають до архіву в різні часи, мають реєстраційний запис, з якого починається пошук інформації. В Бахметьєвському архіві крім оригінальних документів є велика кількість колекцій газет всіх напрямків, часописів, плакатів, брошур, фотографій, малюнків та інших цікавих джерел для різнопланових досліджень<sup>7</sup>.

За нашими спостереженнями в БА повно представлені роки правління російського імператора Олександра III, в часи якого зростає рівень революційної боротьби, в тому числі і за українську свідомість населення. Серед українських “різничинців” спливають спомини про організацію тюремного департаменту та режим по відношенню до політичних в'язнів. Має цінність перелік безладу на просторі всієї Росії у 1905 – 1906 роках<sup>8</sup>.

Епоха діяльності П.А. Столипіна знаходить своє відображення в спеціальних серійних рукописах. Достатньо висвітлені земські реформи та відношення Міністерства внутрішніх справ до них. Декілька рукописів земських діячів в період 1900 – 1917 років якісно відображують історичні події і реалії минулого життя.

Цілий ряд відомостей має відношення до більшовицького перевороту, громадянської війни та спроб вирішити питання української державності.

Найважливішим в цьому об'ємі займають фонди Гетьмана П. Скоропадського, і В. Винниченка, їх листування, роздуми, спогади



учасників подій.

Починаючи з 1920 років змістовно подані проблеми української еміграції. Їх можна дослідити в персональних справах Сватикова, Денікіна, Богаєвського і т. д.<sup>9</sup>

Численні рукописи учасників II Світової війни розкривають життєві сюжети, ситуацію перед початком війни, описують перебування авторів в таборах і шлях їх до політичної еміграції. В архіві містяться видання Ді-Пі (1945 – 1951) від друкарських до літографічних.

Із інших документів відзначимо свідoctва про УГКЦ (Української Греко-Католицької Церкви) та її стосунки з православ'ям, у тому числі з закордонним.

Неабияку вартість для вивчення історії діаспори, її проблем, історії української еміграції мають колекції: видатного науковця й літературознавця Ю. Шевельова, М. Ветухова – першого президента УВАН в Америці, Є. Архипенка (рідного брата митця), Ю. Лавриненка, Л. Дражевської, та інших відомих діячів, окремих українських творчих, професійних, політичних об'єднань.

Отже, з погляду повноти і наукової цінності, цей архів, як нам здається, є найзначнішим з усіх зібрань на теренах США.

Варто зазначити, що ті дослідники, які, долаючи перешкоди, нарешті опиняються в діючій програмі ім. Фулбрайта, або інших, при Колумбійському університеті, решту часу вони змушені витратити на вивчення описів. Пошукачі не мають можливості вчасно зорієнтуватися в необхідній інформації і це, безумовно, впливає на темпи наукової роботи. Важливо уявляти ще до прибуття в США, що американські архіви організаційно відрізняються від європейських. Наприклад, одиницею зберігання там вважається не аркуш, а коробка. Тому якщо коробок більше чим одна, нами вказано їхню кількість.

Для спрощення визначеної ситуації подаємо перелік знайдених деяких назв колекцій з позначенням теми (тем) англійською мовою, так, як це виглядає в каталозі Бахметьєвського архіву Нью-Йорка:

1. Name Of Collection: Evgen P. Arkhipenko Papers, Ukrainian Emigration 1922 – 1959 boxed – 62;
2. Name Of Collection: Kezar Bernand Memoirs, Soviet Ukraine before World War II; World War II, ca 1959 – 1965
3. Name Of Collection: Elsa Bermaut Manuscript, Ukraine (1917 – 1949)
4. Name Of Collection: A.M. Brofel'dt Memoirs, World War I; February Revolution
5. Name Of Collection: Boris M. Brofel'dt Memoirs, World War I; Emigration – Germany, England, France
6. Name Of Collection: Evgenii M. Brofel'dt. Memoirs, Tsarist Government; Ukraine before World War I; World War I; Revolution and Civil War; Skoropadskii Government in Ukraine, ca 1959

7. Name Of Collection: Chyzhevskii Correspondence, Ukrainian Emigration, 1 reel positive, 1 reel negative
8. Name Of Collection: Marianna A. Davydova Memoirs, Rual Nobility; 1905 – 1917 Revolutions; Ukraine
9. Name Of Collection: P. Dorman Manuscripts, Ukraine between the World Wars
10. Name Of Collection: L.A. Drazhevs'ka Papers, Ukrainians Emigration – U.S.; Voice of America; boxed – 7
11. Name Of Collection: I.A. von Gersdorf Memoirs, World War; Civil War
12. Name Of Collection: N. Grigor'ev Manuscripts, Ukraine; World War II
13. Name Of Collection: A.D. Golitsyn Memoirs, Revolution & Civil War; Ukraine; Zemstvos; ca 1950
14. Name Of Collection: V. I. Lekhno Memoirs, Emigration; World War II; Vlasov Army
15. Name Of Collection: Marshall Maduffie Papers, Soviet Union in the Early 1950-s; Americans in USSR; boxed – 11; 1box of negatives
16. Name Of Collection: Father Dmytro Myhockyj Papers, Ukrainian Catholic Church 1907 – 1971 in New York City
17. Name Of Collection: D.K. Ovdenko Memoirs, Law and Legal Profession; 1905 Revolution; Odessa; Emigration – Constantinople, France, ca 1930 – 1955
18. Name Of Collection: O.F. Skoropys-Ioltukhovskiy Papers, World War II; Ukrainian Nationalism, 1917 – 1943
19. Name Of Collection: I.I. and V.P. Shali Manuscripts, Labor camps; Ukrainian folklore, 1958 – 1965
20. Name Of Collection: V.V. Shapkin Manuscript, Ukraine – World War I; Cossaks; 1917 revolution
21. Name Of Collection: Shevchenko Scientific Society, Famine in Ukraine 1930-s; 1 reel reading negative, 1 reel positive
22. Name Of Collection: G.Y. Shevelov Correspondence, Ukrainian Emigration; Linguistics; Émigré Scholarship 1948 – 1981; boxed – 9
23. Name Of Collection: Ol'ga N. Shilo-Nudzhaevskaia Memoirs, Civil War-Ukraine, Crimea, Emigration-Europe; World War II. ca. 1962
24. Name Of Collection: V.E. Sproge Memoirs, Soviet Union between the World Wars; Ukraine; Soviet Economic Development 1917 – 1963
25. Name Of Collection: A.K. Svitich Papers, Orthodox Church – Russia, Poland, Ukraine; 1917 Revolution; Emigration; 1858 – 1959. boxed – 3
26. Name Of Collection: Fedor Tkachenko Memoirs, World War II;

- Ukraine, ca 1958
27. Name Of Collection: Ukrainian Famine of the 1930s, 1928 – 1934; 1 in microfilm cabinet on Stack 14
  28. Name Of Collection: M.O. Vetukhiv Papers, Ukrainian emigration – U.S.; Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.; Genetics, ca 1900 – 1959, boxed – 46
  29. Name Of Collection: V.K. Vynnychenko Papers, Ukrainian Literature and Politics, ca 1900 – 1950, boxed – 140 (!)
  30. Name Of Collection: P.M. Volkonskii Papers, Emigration – Europe; Orthodox Church, 1905 – 1946, boxed – 2
  31. Name Of Collection: L. Zaleska Onyshkevich Manuscript, Ukrainian drama (literature)
  32. Name Of Collection: V.V. Zenkovskii Memoirs, Civil War – Ukraine; Orthodox Church in Emigration; Emigration – Europe, ca 1951 – 1962

Наприкінці хочемо висловити сподівання, що вказані дані мають доповнити відомості про зарубіжну архівну україніку та посприяють науковому опрацюванню всієї сукупності документальних джерел “американської України”. Діяльність діаспори може зацікавити не тільки фахівців з історії, але й приваблювати науковців з інших гуманітарних дисциплін і розглядатися у контексті сучасної американської славістики. Є. Казінець<sup>10</sup>, керівник Балто-слав’янського відділу Публічної бібліотеки Нью-Йорка вважає, що зібрання зі слов’янських та східно-європейських регіонів менш за все вивчені в США, причому значна їх кількість має відношення до періоду до 1917 року і залишається ще й досі відірваною від української науки.

### *Примітки:*

- <sup>1</sup> Бюлетень НТІША-А. – 2004. – Число 18 (34). – С. 21.
- <sup>2</sup> The Biography of William Dzus, Inventor by Ronald Lowerence Bern, Published WPMC Inc. – New York, 1961. – P. 126.
- <sup>3</sup> UIA, Inc. Certificate of Incorporation and By Laws. – NY, 1962. – P. 3-4.
- <sup>4</sup> Ukrainian Institute of America 1948 – 1963. Fifteenth Anniversary. – NYC, 1963. – P. 15.
- <sup>5</sup> Look at web: [www.ukrainianinstitute.org](http://www.ukrainianinstitute.org)
- <sup>6</sup> The Voice of America, March-April. – 1950. – P. 5.
- <sup>7</sup> Look at web BA <http://www.Columbia.edu/web/indiv/rbml/collections/bakhtmeteff/index.html>

Крім цього подаємо контактну інформацію працівників ВА  
Електронна адреса [bar@libraries.cul.columbia.edu](mailto:bar@libraries.cul.columbia.edu), телефон в Нью-Йорку 1(212)-854-3986.

<sup>8</sup> По материалам Архив русской и восточно-европейской истории и культуры при Колумбийском университете. – Нью-Йорк, 1952. – Б.М. (без месяца). – С. 4.

ВІТАЛІЙ МАКАР

*Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича*  
Чернівці

### **КАНАДСЬКІ АРХІВНІ ФОНДИ І КНИЖКОВІ ПУБЛІКАЦІЇ ПРО ІНТЕГРАЦІЮ УКРАЇНЦІВ ДО БАГАТОНАЦІОНАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА КАНАДИ**

В нинішній етнічній мозаїці Канади українці посідають дев'яте місце, налічуючи понад один мільйон її жителів. Щоправда, з року в рік неухильно падає чисельність канадських українців однонаціонального походження. Вони складають заведомо третину від того мільйона. Процес, загалом, зрозумілий. Інтеграція іммігрантів у будь-яке суспільство невіддільна від асиміляції. Канадське суспільство є особливим. Воно ще й досі формується за рахунок новоприбульців. Українці формально почали населяти Канаду 115 років тому, хоч є небезпідставні припущення, що вони там з'явилися раніше. Але в даному випадку це не має ніякого значення.

За понад століття свого перебування у Країні кленового листка українці стали важливою складовою частиною її багатонаціонального суспільства, внесли вагомий внесок у соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток. Відповідно, вони пройшли тернистий шлях від перших українських поселенців з Галичини і Буковини до нинішніх повноправних громадян процвітаючої держави, влившись до всіх структурних клітин її організму. Так склалося, що канадські українці не лише розбудовували прибрану батьківщину, але й робили потужний внесок у відстоювання інтересів своїх братів і сестер, залишених в Україні, чим сприяли здобуттю нею незалежності наприкінці минулого століття.

Питання інтеграції українців до канадського суспільства завжди цікавило українських дослідників. Але з відомих причин об'єктивне його дослідження в Україні стало можливим лише із здобуттям нею незалежності, хоч насправді база для цього закладалася в попередні десятиліття. В самій же Канаді за час проживання там українців нагромаджено чималу кількість архівних і опублікованих документальних матеріалів, пов'язаних з ними, написано велику кількість наукових, популярних робіт про них як авторами українського, так і неукраїнського походження. Роботи написані істориками, політологами, соціологами. Є чимало спогадів. Автор представленого матеріалу поставив собі за мету провести короткий огляд неопублікованих та опублікова-

них документів і матеріалів, включно із спогадами стосовно формування української етнічної групи Канади.

Якщо говорити про архівні матеріали, то вони в основному зосереджені у Національному архіві Канади, який тепер діє в об'єднаній структурі – Бібліотека і архів Канади, а також у провінційних архівах Онтаріо, Манітоби, Саскачевану, Альберти, Британської Колумбії. Крім того є поточні архіви українських громадських об'єднань, таких, наприклад, як Конгрес українців Канади, різноманітних українських асоціацій, українознавчих університетських кафедр. Є, для прикладу, така структура як Українсько-канадський архів-музей Альберти, який має непогану підбірку документів про життєдіяльність української етнічної групи. Зокрема, там зібрана колекція документів і матеріалів першого українського депутата Палати громад федерального парламенту Михайла Лучковича, яка суттєво проливає світло на інтеграційний процес українців до канадського суспільства. Більше того, Лучкович ініціював виступи у канадському Парламенті на захист українців від переслідувань в СРСР, Польщі, Румунії у міжвоєнний період<sup>1</sup>.

Якщо ж говорити про інтеграцію українців до канадського суспільства, маючи на увазі якісь конкретні фонди в архівах, то насамперед варто звернути увагу на матеріали зібрані у Відділі імміграції Бібліотеки і архівів Канади. Там зосереджені документи, пов'язані з еміграційно-імміграційною діяльністю Осипа Олесківця, званого наприкінці XIX ст. галицького діяча, який зробив чимало для того, щоб впорядкувати спонтанний виїзд своїх земляків за океан, а також із самою імміграцією, імміграційною політикою канадських властей, рапортами з місць щодо облаштування новоприбулих, їх поведінки тощо<sup>2</sup>.

Про формування української етнічної групи на початках поселення українців у Канаді досить красномовно говорять поліцейські рапорти з т. зв. Північно-західних територій, на яких утворилися провінції Манітоба, Саскачеван і Альберта. Поліційні служби контролювали освоєння поселенцями отриманих гомстедів (земельних наділів). Тому їх рапорти багаті повідомленнями не лише про ті чи інші правопорушення, але й про соціально-економічний стан іммігрантів та виконання ними зобов'язань, взятих при в'їзді до Канади<sup>3</sup>.

Особливо корисним виявився документ з фондів Манітобського провінційного архіву. Це звіт Бюро соціальних досліджень провінційних урядів Манітоби, Саскачевану і Альберти, т. зв. "Комісії Свистуна", в якому схарактеризовано стан українських поселень у канадських преріях на початку XX ст.<sup>4</sup> Звіт, фактично, став першим серйозним дослідженням на урядовому рівні становища українців у Канаді. В ньому зібрано відомості про життя іммігрантів в багатьох поселеннях, таких як: Стюартбурн, Вайтмаус, Санді Лейк, Дофин, Кенора, Принс Альберт, Хафорд та інших, що знаходяться у степових провінціях Канади.

Загалом з канадських архівних матеріалів можна почерпнути відомості про те, в яких важких умовах довелося працювати українським

поселенням на початках свого перебування в Країні кленового листка, якими фінансовими можливостями вони володіли при освоєнні земельних ділянок, про шкільну освіту, церковне життя тощо. Крім того, в матеріалах, наприклад, Саскачеванського провінційного архіву можна знайти дані стосовно кількості українських іммігрантів, котрі прибули на Захід Канади на початку минулого століття, і як вони там об'лаштовувалися<sup>5</sup>.

Чимало архівних документів і статистичних матеріалів стосовно українців опубліковано окремими виданнями чи у загальноканадському контексті. Серед всього іншого тут є різноманітні щорічники, матеріали переписів тощо. Невеликий обсяг пропонованого матеріалу не дозволяє авторові здійснити якийсь глибший їх аналіз. Тому обмежимося згадкою лише про окремі з них. Зокрема, важливі відомості етнічної приналежності новоприбулих і їхнє розселення по провінціях містяться в окремих канадських статистичних щорічниках<sup>6</sup>. Одним з найцінніших у цьому плані є, на нашу думку, “статистичне резюме” за редакцією В. Дарковича<sup>7</sup>, де міститься матеріал стосовно усіх сфер життя канадських українців протягом 1891 – 1976 рр.: розселення по провінціях, релігійна приналежність, освітній рівень, професійна зайнятість, політична активність тощо. Цей матеріал опирається на переписи населення Канади, тож він дає змогу прослідкувати зміну інтеграційних та адаптаційних процесів.

У Канаді раз на десять років проводяться переписи населення. Інколи проводяться й проміжні переписи, коли цього вимагають якісь обставини. Загалом матеріали канадських переписів містять досить об'єктивну інформацію про демографію, національний склад, соціальне становище, зайнятість та всі інші виміри життя канадського суспільства. Цілком зрозуміло, що з появою у Країні кленового листка українців у матеріалах переписів з'явилася про них інформація. Щоправда, поняття “українець” з'явилося у канадській статистиці лише у міжвоєнне двадцятиліття. До того українці йменувалися буковинцями, галичанами, австріяками, русинами, поляками, румунами – залежно від того, хто з якої місцевості приїхав<sup>8</sup>.

Чимало цікавої інформації стосовно українців містять документальні публікації на загальноканадську тематику. Це, наприклад, “Історія Канади в документах, 1763 – 1966”<sup>9</sup>; “Прерійний Захід до 1905: канадське першоджерело”<sup>10</sup>; “Історичні статистики Канади”<sup>11</sup>; “Канада: Парламент. Дебати в Палаті громад”<sup>12</sup>. У цих публікаціях знаходимо матеріали стосовно українців або ж ті, які могли б пролити якесь світло на українську проблему. Особливо це стосується ранніх публікацій. Вони відносяться ще до початку ХХ ст., коли перша хвиля імміграції українців до Канади сягала свого апогею. Відповідно, парламент країни обговорював і ухвалював документи, які мали регулювати цей процес.

У різні роки з'явилися публікації матеріалів, що стосувалися ви-



ключно української меншини. Вони містили, наприклад, документи з якоїсь важливої події у житті канадських українців, яка впливала згодом на їх становище, зміцнення позицій у суспільстві тощо. Серед них можна виділити, зокрема, публікацію “Перший загальноканадський Конгрес українців Канади”<sup>13</sup>, видану ще 1943 р., а також “Збірник матеріалів і документів у 25-ліття діяльності КУК 1940 – 1965”<sup>14</sup>. Комітет українців Канади заснований 1940 р. (з 90-х рр. – Конгрес українців Канади) для координації діяльності українських організацій у цій державі<sup>15</sup>. Він, проводячи свої з’їзди, публікує їх документи і матеріали, в яких відображено стан української етнічної групи, її організацію, збереження й плекання української мови, національних традицій тощо.

Чи не вперше у Канаді 1945 р. за редакцією Н. Гунчака опубліковано документально-статистичну добірку самими українцями щодо свого життя, базовану на матеріалах переписів<sup>16</sup>. У другій половині 80-х рр. вийшла за редакцією знаних українсько-канадських науковців Богдана Кордана і Любомира Луцюка важлива документальна публікація “Делікатне і важке питання: Документи з історії українців Канади”<sup>17</sup>. В ній автори зібрали значну кількість документів, які стосуються усіх сторін життя українців від часу їх прибуття до Канади. При цьому упорядники насамперед відбирали ті документи, які дійсно стосувалися найскладніших моментів життя українців у Країні кленового листка: зверхне на печатках ставлення до них як до людей, нездатних ні на що інше, як на “брудну” некваліфіковану роботу, людей з низьким загальним культурним рівнем, переслідування їх в роки Першої світової війни як “ворожих агентів” (а всі вони походили переважно з Австро-Угорщини), непорозуміння в середовищі самих українців, що не додавало їм авторитету та ін. Авторитет упорядники зібрали, опрацювали й опублікували 55 документів за 1899 – 1962 рр.

Підготовлений тим же Б. Корданом статистичний довідник “Українські канадці та канадські переписи населення 1981 – 1996 рр.” є також важливим джерелом для вивчення сучасної української етнічної групи Канади<sup>18</sup>. Статистичні матеріали, представлені у довіднику, відтворюють широку картину кількісного складу українських канадців, їх географічного розміщення у країні, вікової структури, релігійної приналежності, знання української мови, освіти, професійної зайнятості тощо.

Важливою для дослідження перших українських поселенців є документальна публікація Володимира Кисілевського, базована на матеріалах Національного архіву Канади (тепер Бібліотека і архів Канади). Цінність її полягає в тому, що автор залучив до свого дослідження документи, які до того часу не були у науковому вжитку. Текст книги в багатьох випадках нагадує коментарі автора до опублікованих ним документів. Виходячи з таких міркувань, її варто віднести до документальних публікацій<sup>19</sup>.

У Канаді опублікована значна кількість бібліографічних довідни-

ків, присвячених українцям, починаючи з піонерської доби. Вони, як й інші видання подібного типу, містять чималий фактаж, супроводжувані коментарями упорядників. Серед них є, знову ж таки, загальноканадські, в яких, проте, у відповідних місцях згадується про тих чи інших канадських українців або про українську проблему загалом. До них можна віднести, наприклад: “Бібліографію степових провінцій до 1953 року з біографічним індексом”<sup>20</sup>, “Канадський словник англійської мови”<sup>21</sup> та ін.

Якщо говорити про довідники на виключно українську тематику, то щонайменше два з них, досить ґрунтовних, уклав В. Кайє. Перший – “Словник українсько-канадських біографій піонерів-поселенців Манітоби. 1891 – 1900”<sup>22</sup>, другий – “Словник українсько-канадських біографій піонерів-поселенців Альберти. 1891 – 1900”<sup>23</sup>.

У середині 80-х рр. за редакцією тодішнього президента УВАН (Українська вільна академія наук) у Канаді Михайла Марунчака вийшов об’ємний україномовний довідник про канадських українців<sup>24</sup>. З нього можна почерпнути інформацію про багатьох державних та громадсько-політичних діячів українського походження, їх участь у створенні й діяльності українських структур тощо.

Доцільно згадати, бодай побіжно, про два довідники про українців, у т.ч. й у колишньому Радянському Союзі, виданих у США і Канаді. Один з них українською мовою вийшов у виданні НТШ в Нью-Йорку<sup>25</sup>. Свого часу він відіграв поважну роль щодо поширення у світі інформації про українців та Україну. В ньому непогано представлені канадські українці. Але в ті часи, коли писався довідник, доступ до джерел в СРСР та інших тодішніх соціалістичних державах, де проживали українці, був відсутній. Тому інформацію про них автори довідника часто черпали з випадкових, не завжди достовірних джерел. Це до деякої міри вплинуло на його якість, хоч автори йшли на це свідомо, оскільки іншого виходу не мали.

Вже після розпаду Радянського Союзу, 1994 р. в Торонто видано англomовний довідник про українців в Україні та світі<sup>26</sup>. Це видання має перевагу перед попереднім закордонним з двох причин. По-перше, довідником, виданим українською мовою, спроможні користуватися тільки ті, хто володіє нею. А лише у Канаді, навіть серед тих, хто вважає себе українцем (або канадцем українського походження), понад дві третини не володіють українською мовою. По-друге, новий довідник базується вже на більш-менш достовірних джерелах про українців не лише в Канаді, США чи інших державах Заходу, але й у країнах Центрально-Східної Європи та в тих, що виникли після розпаду СРСР. В тій частині, яка нас цікавить, довідник містить узагальнений матеріал щодо українців Канади, включно з демографічним станом, зайнятістю, освітою, культурою, іншими життєвими сферами. Його для довідника підготували Всеволод Ісаїв та Андрій Макух в розділі “Українці в Канаді”<sup>27</sup>. В ньому подано етностатистичні дані щодо укра-

їнських канадців, розглядається їх участь в суспільно-політичному та економічному житті Канади, освіта, релігія, наука, культура тощо. Говорячи про те, що українцям в Канаді вдалося значною мірою інтегруватися у канадське суспільство, автори все ж вважають, що “вони ще не проникли в економічну еліту країни”<sup>28</sup>.

Не зайвим буде сказати дещо й про таке важливе, на думку автора, видання Ольги Войценко, яким є восьмитомний “Літопис українського життя в Канаді”<sup>29</sup>. Авторка “Літопису” була знаною громадсько-політичною діячкою, а також дружиною багатолітнього редактора канадського часопису “Український голос” Петра Войценка. Власне кажучи, кожний з томів охоплює певний час життєдіяльності української громади у Канаді і побудований у хронологічному порядку за матеріалами “Українського голосу”. “Літопис” завершується кінцем 70-х рр. Він для дослідника придатний не розгорнутими характеристиками процесів адаптації українців у канадське суспільство. Вони в ньому просто відсутні. Але при потребі в ньому можна відшукати події, імена людей, які брали в них участь, з чого, використовуючи також інші матеріали, можна скласти собі уявлення про процеси, що проходили в українському середовищі Канади.

Важливими для дослідження даної проблематики є енциклопедії українознавства, видані в різні часи на Заході, оскільки вони мають безпосереднє відношення до українців у Канаді. І не лише тому, що в них відтворено їхнє становище в тій країні. Але ще й тому, що тамтешні українські вчені і видавці брали безпосередню участь у їх створенні. Видання “Енциклопедії українознавства”, як відомо, започатковане в Європі. Протягом 1949 – 1952 рр. вийшла її перша частина за редакцією Володимира Кубійовича і Зенона Кузеля. Друга, “Словникова частина”, побачила світ у десяти томах протягом 1955 – 1984 рр. 3 90-х рр. перевидана у Львові в одинадцяти томах. Але дослідників даної проблематики більше цікавили б англomовні видання, здійснювані вже у Канаді. Мова про двотомне видання “Україна. Коротка енциклопедія”, що вийшло за загальною редакцією Володимира Кубійовича у видавництві Торонтського університету за значної участі українських вчених, що проживали в Канаді. Видавцем виступила Українська національна асоціація<sup>30</sup>. У другому томі йдеться про українців поза межами колишнього Радянського Союзу. Саме там вміщений матеріал про українців у Канаді. В енциклопедії висвітлено історію українського поселення, кількість поселенців, їх духовне, соціально-політичне, культурне і економічне життя, а також проблему асиміляції. Розділ написаний В. Кисілевським (Кайє)<sup>31</sup>.

Останнім такого типу виданням стала п'ятитомна англomовна “Енциклопедія України” під редакцією Володимира Кубійовича і Данила Гусара-Струка, публікацію якої завершено у Торонто 1993 р. До неї додано у 2001 р. том “Індекси і помилки”, підготовлений Андрієм Макухом<sup>32</sup>. Зрозуміло, що поява протягом 60-х – 90-х рр. англomовних

енциклопедичних видань про Україну та українців суттєво вплинула на інформування світової громадськості про українців в Україні та поза її межами, в тому числі й у Канаді, тим більше, що енциклопедія там видавалась.

Добре відомо, що мемуари є досить суб'єктивним джерелом. Тим не менше, варто згадати бодай окремі з них. Вони несуть інформацію про життя українців у “Новому краї”, їх адаптацію до канадського суспільства в основному до Першої світової війни. Вони виходили українською та англійською мовами.

У цьому плані досить цікавими виявилися, наприклад, спогади греко-католицького священика Нестора Дмитріва. Він проживав у США, але двічі у 1897 р. виїжджав до Канади для душпастирської опіки над тамтешніми українцями, ставши, по суті справи, там першим українським священиком. Його спогади невеликі за обсягом, але дають уявлення про перші кроки українців на канадській землі<sup>33</sup>. Саме в ті часи, 1900 р., до Канади прибув з Галичини колишній австро-угорський офіцер Петро Зварич, який відіграв помітну роль в освоєнні канадського Заходу українцями, що він і описав у своїх “Споминах”, які спочатку вийшли українською мовою<sup>34</sup>, а згодом були перевидані англійською.

Одним з перших у Канаді опублікував свої спогади Василь Чумер, прибувши туди 1903 р. Він вчителював у Манітобі і Альберті. Був організатором Асоціації українських піонерів Альберти. Зробив чимало для адаптації українців у степових провінціях Канади<sup>35</sup>. Подібними є спогади прибулих до Канади інших українців. Всі вони пишуть про те, що, незважаючи на неймовірні труднощі піонерського життя в Канаді, вона стала для них “землею великих можливостей”<sup>36</sup>.

На особливу увагу заслуговують спогади Михайла Лучковича – першого українця у федеральному парламенті Канади. Вони висвітлюють входження українців до канадського суспільства з позиції не тільки як представника етнічної групи, а загальнодержавного політичного діяча, покликаного захищати в Парламенті інтереси не лише українців, а перш за все діяти про загальні справи. Лучкович, як показало життя, виконав обидва завдання дуже добре<sup>37</sup>.

Названі публікації спогадів ніяким чином не вичерпують всього того, що написали про своє життя у Канаді українські переселенці за понад столітній час перебування там.

Підсумовуючи викладене, хочеться зазначити, що неопубліковані та опубліковані документи і матеріали, як також спогади українських першопрохідців у Канаді, є неоціненним джерелом для дослідження проблематики української етнічної групи країни.

### *Примітки:*

<sup>1</sup> Ukrainian Canadian Archives and Museum of Alberta (Українсько-Канадський Архів-Музей Альберти) // The Michael Luchkovich

Collection.

- <sup>2</sup> Library and Archives Canada. Immigration Branch. – RG 76.
- <sup>3</sup> Там само. – RCMP Record, RG 18.
- <sup>4</sup> Ukrainian Rural Communities: Report of Investigation by Bureau of Social Research Governments of Manitoba, Saskatchewan and Alberta / Introduction and Summary by L. Woodsworth. – Winnipeg, 1917. – 25-th January // Manitoba Provincial Archives. – Microfilm M 7. – MG 10. – B 17.
- <sup>5</sup> Saskatchewan Archives Board. – Film 2.621. – Vol. 98. – File 12681-B. – Part 4, 5.
- <sup>6</sup> Canada Year Book, 1997 / Eds. J. Woods, I. Woods. – Ottawa: Ministry of Industry and Technology, 1997.
- <sup>7</sup> A Statistical Compendium on the Ukrainians in Canada, 1891 – 1976 / Ed. By W. Darkovich. – Ottawa, 1980.
- <sup>8</sup> Lehr Y. The Government and the Immigrant: Perspectives on Ukrainian Block settlements in the Canadian West // Canadian Ethnic Studies. – V. 9. – 1977. – № 2. – P. 42-52.
- <sup>9</sup> Canadian History in Documents, 1763 – 1966 / Ed. by Y. Bliss. – Toronto, 1966.
- <sup>10</sup> The Prairie West to 1905: A Canadian Sourcebook. – Toronto, 1975.
- <sup>11</sup> Historical Statistics of Canada. – Toronto, 1965.
- <sup>12</sup> Canada: Parliament. Hous of Commons Debates. – Vol. 46. – Ottawa, 1904; Vol. 264. – Ottawa, 1948.
- <sup>13</sup> First All-Canadian Congress of Ukrainians in Canada. – Winnipeg, 1943.
- <sup>14</sup> Збірник матеріалів і документів у 25-ліття діяльності КУК. 1940 – 1965. – Вінніпег, 1965.
- <sup>15</sup> Енциклопедія українознавства. Словникова частина / Ред. В. Кубійович і ін. – Т. 3. – Париж: Молоде життя, 1959. – С. 1091.
- <sup>16</sup> Canadians of Ukrainian Origin: Population / Ed. by N. Hunchak. – Winnipeg, 1945.
- <sup>17</sup> A Delicate and Difficult Question: Documents in the History of Ukrainians in Canada / Eds. B. Kordan, L. Luciuk. – Kingston, 1986.
- <sup>18</sup> Kordan Bohdan S. Ukrainian Canadians and the Canada Census 1981 – 1996. – Saskatoon: Heritage Press, 2000.
- <sup>19</sup> Early Ukrainian Settlements in Canada. 1895 – 1900. Dr. Yosef Oleskow's Role in the Settlement of the Canadian Northwest / By Vladimir Y. Kaje. – Toronto: University of Toronto Press, 1964.
- <sup>20</sup> A Bibliography of the Prairie Provinces to 1953 with Biographical Index / Compiled by Bruce Braden Peel. – Toronto, 1973.
- <sup>21</sup> The Houghton Mifflin Canadian Dictionary of the English Language / Ed. by W. Morris. – Markham, 1980.
- <sup>22</sup> Dictionary of Ukrainian-Canadian Biography of Pioneer Settlers of Manitoba. 1891 – 1900 / Ed. and compiler V. Kaye. – Toronto, 1975.
- <sup>23</sup> Dictionary of Ukrainian-Canadian Biography of Pioneer Settlers of

Alberta. 1891 – 1900 / Ed. and compiler V. Kaye. – Toronto, 1984.

<sup>24</sup> Біографічний довідник до історії українців Канади / Ред. М. Марунчак. – Вінніпег: УВАН в Канаді, 1986.

<sup>25</sup> Українські поселення. Довідник. – Нью-Йорк, 1980.

<sup>26</sup> Ukraine and Ukrainians throughout the World. Ed. By Ann Lencyk Pawliczko. – Toronto; Buffalo; London, 1994.

<sup>27</sup> Ibid. – P. 327-357.

<sup>28</sup> Ibid. – P. 331.

<sup>29</sup> Войценко О. Літопис українського життя в Канаді. – Т. 1: Піонерська доба: 1891 – 1918. – Вінніпег: Тризуб, 1961; Т. 2: Доба росту й диференціації. Роки після 1-ої світової війни, 1919 – 1924. – Там само, 1963; Т. 3: Доба росту й диференціації. Роки 1925 – 1929. – Там само, 1965; Т. 4: Доба росту й диференціації. Роки 1930 – 1939. – Там само. – 1969; Т. 5: Доба консолідаційних заходів. Воєнні роки і повоєнна розбудова. 1940 – 1949. – Там само, 1973; Т. 6: Доба дальших консолідаційних заходів і демографічних пересувів (дисперсія) – 1950 – 1959. – Едмонтон: КІУС, 1982; Т. 7: Доба завершених консолідаційних процесів і змагання за конституційне визнання – 1960 – 1965. – Там само, 1986; Т. 8: У змаганні за нову Канаду: початки офіційної двомовності й багатокультурності 1970 – 1979. – Там само, 1992.

<sup>30</sup> Ukraine. A Concise Encyclopaedia. V. I. – Toronto: University of Toronto Press, 1963, 1970, 1980, 1988; V. II. – 1971, 1988.

<sup>31</sup> Volume II. – P. 1151-1193.

<sup>32</sup> Encyclopedia of Ukraine. Vol. 1-5. – Toronto: University of Toronto Press Inc., 1984 – 1993. Vol. 1-2 / Ed. by Volodymyr Kubijowyc. Vol. 3-5 / Ed. by Danylo Husar Struk; Index and Errata / Compiled by Andriy Makuch. – Toronto: University of Toronto Press Inc., 2001.

<sup>33</sup> Дмитрів Н. Канадійська Русь. Подорожні спомини Нестора Дмитрова. – Вінніпег, 1972.

<sup>34</sup> Зварич П. Спомини. 1877 – 1904. – Вінніпег: Тризуб, 1976.

<sup>35</sup> Czumer W. Recollections About the Life of the First Ukrainian Settlers in Canada. – Edmonton, 1981. Україномовне видання під назвою “Спомини про переживання перших українських переселенців у Канаді” вийшло 1942 р.

<sup>36</sup> Bickersteth Y. The Land of Open Doors: Being Letters from Western Canada 1911 – 1913. – Toronto, 1976; Broadfoot B. The Pioneer Years 1895 – 1914: Memories of Settlers Who Opened the West. – Don Mills, 1981; Land of Pain Land of Promise: First Person Accounts by Ukrainian Pioneers 1891 – 1914. Research and Translation by Piniuta H. – Saskatoon, 1981.

<sup>37</sup> A Ukrainian Canadian in Parliament. Memoirs of Michael Luchkovich. – Toronto: Ukrainian Canadian Research Foundation, 1965.



Марина Палієнко  
Микола Щербак  
*Київський національний університет ім. Т. Шевченка*  
Київ

## ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ У ФОНДАХ РОСІЙСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ВІЙСЬКОВОГО АРХІВУ

Важливим аспектом вивчення історії української політичної еміграції міжвоєнного періоду є дослідження процесу формування, розміщення та історичної долі зібраних нею документальних колекцій. У радянський період ця проблема залишалася поза увагою дослідників, по-перше, через політичні причини, а, по-друге, через недоступність самих еміграційних архівів, значна частина яких перебувала на таємному зберіганні у спецвідділах радянських архівів. Поступове їх розсекречення та введення до наукового та суспільного обігу розпочалося лише на межі 1980-х – 1990-х років, що у свою чергу призвело до актуалізації проблеми вивчення історії формування цих джерельних комплексів. Упродовж 1990-х – початку 2000-х років побачила світ ціла низка праць українських та зарубіжних дослідників, присвячена як висвітленню діяльності окремих архівних, музейних та бібліотечних осередків української еміграції в Європі, так і долі їх колекцій у повоєнний період (зокрема праці Л. Лозенко, М. Мушинки, Р. Махаткової, М. Палієнко, А. Кентія та ін.)<sup>1</sup>. Вагомий внесок у дослідження проблеми переміщення колекцій був зроблений американською дослідницею Патрицією Кеннеді Грімстед, результати багатолітньої пошукової діяльності якої знайшли відображення в англomовній праці “Трофеї війни та імперії: Архівна спадщина України, Друга світова війна та міжнародна політика реституції”. У 2005 р. у Києві вийшла друком книга П.К. Грімстед “Празькі архіви” у Києві та Москві: Повоєнні розшуки і вивезення еміграційної україніки”, яка являє переклад дев'ятого розділу зазначеної вище монографії<sup>3</sup>.

Сьогодні великий масив матеріалів з українських еміграційних архівів міжвоєнного періоду представлений у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г.С. Пшеничного. Водночас слід відзначити, що значна частина документальних колекцій міжвоєнної еміграції залишається поза межами України і зберігається, між іншим, в архівних, музейних, бібліотечних фондах Чехії та Словаччини (у Національному архіві в Празі, Слов'янській бібліотеці Національної бібліотеки Чеської Республіки, Архіві міста Праги, Музеї українсько-руської культури у Свиднику та ін.)<sup>4</sup>. Крім того, надзвичайно цінний комплекс джерел з історії україн-

ської політичної еміграції перебуває сьогодні на зберіганні у Державному архіві Російської Федерації та Російському державному військовому архіві у Москві. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема виявлення “еміграційної українки” у фондах зазначених архівосховищ, встановлення джерел походження цих матеріалів, визначення їх автентичності, репрезентативності та наукової цінності, і таким чином організації інтелектуального доступу до їх інформації.

Дана публікація присвячена характеристиці та аналізу матеріалів з історії української еміграції, які зберігаються сьогодні у Російському державному військовому архіві (РДВА). До складу фондів РДВА ці матеріали потрапили після ліквідації Центру зберігання історико-документальних колекцій. Остання ж інституція була утворена у червні 1992 р. з метою зберігання колекцій колишнього Центрального державного особливого архіву СРСР (ЦДОВА СРСР) – таємного архіву, який постав у 1946 р. згідно до спеціальної постанови Ради народних комісарів СРСР. Основу ЦДОВА СРСР у момент його створення складали трофейні фонди польського походження, які були вивезені з території Західної України та Західної Білорусі у 1939 р., а також документи, що були знайдені радянськими військами та спецслужбами у травні – червні 1945 р. в Чехословаччині (у районі м. Чеська Липа) та в Нижній Сілезії (м. Хабельшвердт поблизу Вельфельсдорфа).

Комплекс трофейних документів включав у себе як власно німецькі документи, так і матеріали, що були вивезені нацистами під час окупації європейських країн. Ця друга група включала документи державних установ європейських держав (Франції, Бельгії, Польщі, Австрії та ін.), більшу частину яких складали французькі документи (серед яких була широко представлена офіційна документація Головного управління національної безпеки Франції, Друге бюро Генштабу Франції, військового міністерства Франції). До цієї групи відносилися також документи масонських лож, громадських та політичних організацій, єврейських общин, навчальних закладів, архіви суспільних та політичних діячів. Загалом ЦДОВА СРСР у 1946 р. прийняв на зберігання 1,5 млн. справ<sup>5</sup>. У 1960 р. до архіву надійшли також матеріали установ СРСР, які займалися військовополоненими та інтернованими іноземних країн.

Більшість документів перебувала у стані розсіпу, з огляду на що упродовж кінця 1940-х – початку 1960-х рр. вони пройшли науково-технічне опрацювання в архіві. Слід також відзначити, що, починаючи з середини 1950-х рр., розпочався процес часткового повернення (реситуції) окремих матеріалів. Однак, за радянських часів цей процес відбувався дуже повільно, за таємними домовленостями окремі групи документів поверталися виключно країнам соціалістичного табору – НДР, Польщі, Чехословаччині. Тільки з розпадом СРСР відбулося часткове пошукання процесу передачі урядом Російської Федерації, зокрема, 1993 – 1994 рр. Франції було передано 944718 справ фран-

цузького походження, а у 2000 р. – ще 77992 справ; у 1997 р. князівство Ліхтенштейн одержало 1101 справу<sup>6</sup>.

Підтвердженням того факту, що серед “трофейних” матеріалів були представлені й окремі групи документів з історії української міжвоєнної еміграції, є виявлена нами у фонді Архівного управління Міністерства внутрішніх справ УРСР “Довідка-орієнтировка про наявність у Центральному державному особливому архіві СРСР документальних матеріалів про діяльність українських націоналістів”, датована 3 жовтня 1956 р.<sup>7</sup> Згідно цієї довідки, укладеної заступником начальника ЦДООА СРСР капітаном Хрящовим, в архіві зберігалося понад 10 фондів, які містили документальні матеріали “петлюрівських емігрантських організацій” у Франції та Чехословаччині міжвоєнного періоду. Серед зазначених фондів були:

1) Особовий фонд Олександра Шульгина (містив матеріали трьох пражських конференцій української еміграції – протоколи засідань, мандати делегатів, їх звіти; рукописи статей О. Шульгина, його листування, документи, які відображали діяльність О. Шульгина в різних комісіях Ліги націй);

2) Фонд “Українська бібліотека ім. С. Петлюри в Парижі” (складався з матеріалів Судової комісії в справі вбивства С. Петлюри – стенограми судових засідань французькою мовою, перекладів значної кількості українських документів, що були представлені французькому суду, протоколів засідань комісії, вирізок з французьких та українських газет із звітами про процес Шварцбарда, рукопису книги А. Яковліва “Паризький процес”; у фонді містилися також верстка та гранки біографічних статей про С. Петлюру, листування та фінансові документи бібліотеки, збірка прес-бюлетенів, які видавалися українськими організаціями у Парижі, Берліні, Брюсселі, Варшаві, Лондоні, Празі, Женеві, Вашингтоні, Філадельфії, Нью-Йорку французькою, польською, англійською, німецькою мовами, комплекти журналу “Рідна школа”, що видавався у Львові у 1933 – 1938 рр., комплект видань Українського наукового інституту в Берліні та ін.);

3) Фонд редакції журналу “Тризуб” в Парижі (містив листування редакції, оригінали статей та заміток для окремих номерів журналу, гранки та верстки окремих номерів, архів редакції з матеріалами різних емігрантських організацій, бюлетені та протоколи з’їздів “Союзу українських емігрантських організацій у Франції”, велику кількість газетних вирізок із повідомленнями про стан справ у Радянській Україні, Західній Україні, Закарпатській Україні та життя української еміграції, колекцію програм українських концертів та афіш театральних вистав, рукописи українських творів та ін.);

4) Фонд “Товариство бувших вояків Армії УНР у Франції” (складався із списків, анкет, заяв про прийом у члени товариства, протоколів його засідань, рукописів, спогадів, доповідей, листування голови товариства генерала О. Удовиченка);

5) Фонд “Українська господарська академія у Подебрадах (Чехословаччина)” (містив статут, протоколи та листування видавничого товариства при академії, залікові листи студентів, групові фотографії студентів та викладачів, бюлетені та ін.).

Крім того, як відзначалося у довідці, в архіві зберігалось кілька невеликих за обсягом фондів, де знаходилися документи Товариства заporожців, Українського Червоного Хреста, Українського товариства сприяння Лізі Націй, Української православної автокефальної парафії в Парижі, особовий фонд міністра фінансів УНР П. Чижевського.

Оскільки діяльність архіву та інформація про його існування за радянських часів була цілковито засекречена, лише на початку 1990-х років окремі вчені отримали обмежений доступ до його фондів. Вперше архів було згадано у пресі у лютому 1990 р.<sup>8</sup> Невдовзі ЦДОО СРСР було реорганізовано у Центр зберігання історико-документальних колекцій, фонди якого складались з двох великих комплексів: 1) документів про військовополонених та в'язнів таборів Другої світової війни та повоєнного періоду (168 фондів за 1939 – 1960 рр.) та 2) трофейних матеріалів (857 фондів за період з XIV ст. до 1945 р.).<sup>9</sup> Після чергової реорганізації фонди цього архівосховища були передані до Російського державного військового архіву.

Однак до сьогодні матеріали з історії української еміграції, які зберігаються в РДВА, фактично залишаються поза науковим обігом. Доступ до них ускладнений й тим, що у покажчику фондів архіву, який побачив світ у 2001 р., згадується тільки фонд “Націоналістична організація “Українська бібліотека ім. С. Петлюри” (м. Париж)” (ф. 271к)<sup>10</sup>. Між тим у ньому “опущено” інформацію про наявність в архіві інших фондів “еміграційної українки”, попри те, що вони там все ж таки зберігаються. Вперше перелік цих фондів та коротку анотацію складу їх матеріалів було вміщено в англomовній статті П.К. Грімстед на сторінках “Harvard Ukrainian Studies”, присвяченій повоєнній долі колекції Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі<sup>11</sup>.

Отже, у РДВА перебувають на зберіганні кілька фондів, матеріали яких торкаються діяльності міжвоєнної української еміграції в Європі (головним чином – у Франції):

ф. 65к – Український народний союз у Франції (оп. 1, 26 од. зб., 1933 – 1939 рр.);

ф. 267к – Котенко Тимофій, український націоналістичний письменник (оп. 1, 3 од. зб.);

ф. 268к – Судова комісія українських емігрантів, Париж (оп. 1, 83 од. зб., 1917 – 1927 рр.);

ф. 269к – Товариство бувших військовослужбовців армії Української народної республіки у Франції (оп. 1, 48 од. зб., 1921 – 1940 рр.);

ф. 270к – Редакція щотижневика “Тризуб”, Париж (оп. 1, 106 од. зб., 1925 – 1940 рр.);

ф. 271к – Націоналістична організація “Українська бібліотека ім.

С. Петлюри” (м. Париж) (оп.1, 196 од. зб., за 1892 – 1942 рр.);

ф. 272к – Чижевський Павло Іванович (оп.1, 8 од. зб., 1919 – 1926 рр.);

ф. 273к – Українська асоціація при Лізі Націй (оп.1, 86 од. зб., 1918 – 1940 рр.);

ф. 274к – Українські націоналістичні організації у Чехословаччині (оп.1, 16 од. зб., 1922 – 1938 рр.).

Вивчення історії діяльності Української бібліотеки ім. С. Петлюри, аналіз процесу комплектування її міжвоєнної колекції, а також долі зібрання під час Другої світової війни дає підстави стверджувати, що серед зазначених вище фондів РДВА наявні документи, які були на початку 1941 р. конфісковані та вивезені нацистами з Парижа (зокрема, матеріали власне Бібліотеки, редакції часопису “Тризуб” та Товариства бувших вояків Армії УНР у Франції)<sup>12</sup>.

Серед документів, що відклалися у фондах РДВА, найважливіше значення для дослідження історії Української бібліотеки ім. С. Петлюри та реконструкції її зібрання становлять матеріали, які відклалися у фонді 271к, зокрема: листування з українськими емігрантськими організаціями та емігрантами у Польщі, Чехословаччині, Італії, Болгарії, Румунії, Швейцарії, Німеччині, Туреччині та ін. з питань діяльності Бібліотеки, про її фінансову підтримку, збирання пожертв, надіслання книг та матеріалів (спр. 2-6, 14-15), копії листів Ради бібліотеки до українських емігрантів та організацій з висловленням подяки за отримані кошти та матеріали (спр. 7-12), каталог виставки, присвяченої гетьманові І. Мазепі (спр. 17), журнали обліку надходжень до бібліотечного зібрання за різні роки (спр. 18-23), фінансові документи та підписні листи Бібліотеки (спр. 24-42), статутні документи різних українських еміграційних установ, спогади учасників Визвольних змагань, рукописи праць українських емігрантів на різні теми, документи, які були передані до бібліотечного зібрання (спр. 43-74), вирізки з різних періодичних видань з української тематики (спр. 75-80, 82-118), а також вирізки з газет про процес Шварцбарда (спр. 119-128). Ці матеріали дають можливість реконструювати окремі сторінки діяльності Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі, проливають світло на процес комплектування її книжкової та архівної колекції у міжвоєнний період.

22 квітня 1929 р. Рада висловлювала подяку В. Королеву за згоду стати представником Бібліотеки у Чехословаччині та відзначала, що з особливою вдячністю приймає його пропозицію передати до архіву Бібліотеки листи різних осіб: “Від Вас буде залежати, на яких умовах ті листи будуть прийняті, і власне, коли і як їх можна буде використовувати [...] Що до заходів про одержання речей, які лишаються після певних осіб, то це річ така делікатна, що її переводити самій Раді трудно. Тут якраз наші представники були б на місці, як от Ви зробили з Є.Х. Чикаленком. За це Вас Рада найбільше дякує. Взагалі такі легати можна

діставати лише дякуючи персональним зв'язкам. А натурально ця думка Ваша дуже добра й використовувати такі можливості конче потрібно [...]»<sup>13</sup>.

Взагалі слід відзначити, що на початковому етапі В. Королів був одним з найбільш активних представників Бібліотеки. У листі від 4 вересня 1929 р. Рада бібліотеки підкреслювала: “Те, що Ви до цього часу прислали, цінне й важне. Такого представника, з такою енергією, як Ваша, годі відшукати”. В. Королів не тільки регулярно надсилав до Бібліотеки книги та періодичні видання, але й намагався поповнити бібліотечні фонди рукописними матеріалами відомих українських діячів. Так, у тому ж листі від 4 вересня підносилось питання про долю речей та рукописів, які залишилися після смерті відомого громадського діяча Є.Х. Чикаленка, і які В. Королів пропонував перевезти до Парижа для зберігання у Музеї при Бібліотеці. На жаль, на той час Бібліотека не мала задля цього ані фінансів, ані відповідних приміщень: “Ви питаєте, що робити з речами пок[ійного] Євг[гена] Харламповича. Це для Бібліотеки зараз трудне питання, а саме: збирати всі його речі. Натурально, що дрібніше: рукописи, книжки, матеріали різні, то все треба взяти й зберегти при Музеї. Що ж до одєжі, то це було б затяжко. Бо помешкання у нас не таке велике. Чи не гадаєте Ви, що такі речі легше було б передати до Музею при Університеті. А зрештою цікаво було б знати, скільки того всього буде. Бо була б велика шкода, коли б, зібравши такі речі, довелося їх тримати десь у скрині, без спроможності їх виставити, як то годиться. Так само і з пересилкою тих речей важко щось сказати. Очевидно, що можна, то посилкою, а що ні, то доведеться передати з okazjiю”<sup>14</sup>.

4 жовтня 1929 р. бібліотекар І. Рудичів повідомляв В. Королеву, що одержав посилки з книжками і висловлював йому та Н. Королеві вдячність за них. Він також відзначав, що В. Прокопович підтримував ідею В. Королеви про створення при Бібліотеці колекції портретів зарубіжних діячів та письменників, які прихильно ставились до українського народу та писали про нього<sup>15</sup>.

Матеріали РДВА свідчать, що серед інших представників Бібліотеки були генерал В. Сікевич у Вінніпезі, проф. М. Антонович у Берліні, проф. І. Шендрик у Львові, сотник М. Забело у Туреччині. Рада намагалась постійно підтримувати з ними контакт, обговорюючи у листах питання комплектування Бібліотеки та збирання пожертв. Показовим у цьому відношенні є лист до представника Бібліотеки у Туреччині сотника М. Забели, датований 29 квітня 1929 р., в якому були викладені інструкції щодо основних аспектів його діяльності: “Подавайте нам адреси різних організацій українських у Туреччині, а також окремих осіб. Чи не відомо Вам про ті організації, що існували раніше, скажімо, 5-6 літ назад, от як Союз Хліборобів. Чи перебуває в Царгороді п. Зоц-Кравченко? А чи лишилися які папери після покійного Адасовського? Взагалі дбати треба про те, щоб після померлих наших людей їхні архі-



ви переходили не до приватних людей, а до Музею. Так само й справи та архіви організацій. Між іншим важно мати фотографії наших людей. Збирайте всяку пам'ятку, навіть найдрібнішу. Якщо маєте Ви, чи хтось інший витинки з турецьких газет з днів смерті бл. п. Головного отамана та з днів процесу Шварцбарда, просимо передати їх до Музею, бодай поодинокі числа”<sup>16</sup>.

12 жовтня 1930 р. Г. Келлер-Чикаленко (донька Є. Чикаленка) повідомляла Раду Бібліотеки: “Високоповажані Панове, посилаю сьогодні ящик книжок: українських, російських і французьких, колекцію вирізок з газет, кілька фотографій, поштових карток з портретами українських письменників та діячів і автограф Миколи Лисенка, чорновик, який колись, прийшовши на лекцію, випросила в нього після того, як він мені загравав ту свою композицію в нагороду за вивчену лекцію”<sup>17</sup>. Загалом вона надіслала 93 книги та 63 журнали. Проте, особливе зацікавлення у співробітників Бібліотеки викликав нотний аркуш “Moderato melancolique”, написаний власноручно М.В. Лисенком.

У листопаді генерал Юнаків з Тарнова (Польща) передав до Бібліотеки фотографії та матеріали біографічного характеру<sup>18</sup>; у грудні – інженер В. Філонович з Праги передав мапу рейду Ю. Тютюнника в 1921 р. та 6 таблиць – список 359 розстріляних в Базарі<sup>19</sup>; О. Безпалко – мапу України, якою користувався начальник Генштабу Армії УНР генерал Юнаків<sup>20</sup>.

24 лютого 1931 р. генерал О. Удовиченко передав до архіву при Бібліотеці “пакунок різного листування, що відноситься до перебування Армії Української народної республіки в таборах: Каліш і Стрілково в Польщі” за 1920 – 1924 роки та 13 оригінальних листів С. Петлюри. У супровідному листі до Ради Бібліотеки О. Удовиченко відзначав:

“При цьому листі прикладаю 13 листів, написаних власною рукою Головного отамана Симона Петлюри, які передаю в розпорядження бібліотеки.

Ці листи відносяться до періоду 1920 – 1924 років та містять в собі: накази, розпорядження, інформації та ін., зв’язані з перебуванням Армії УНР в таборах.

Я прошу Раду бібліотеки залишити за мною право користуватися цим цінним матеріалом.

Передаю наступні листи:

1. Лист від 10. III. 23 року (стор. 58 і 59). На ім’я генерал-інспектора та начальника Генерального штабу, в копії Воєнміну. Зміст: застереження щодо виїзду вояків на роботу до Франції.

2. Лист від 27. XII. 1922 року (стор. 42). На ім’я генерал-інспектора, начальника Генерального штабу, копія Воєнміну. Зміст: в справі архіву Армії та окремих частин. Необхідність опрацювання історії дивізій.

3. Лист від 17. XI. 1922 року (стор. 31). Генерал-інспектору. Зміст: розпорядження щодо влаштування річниці розстрілу вояків в м. Базар.

4. Лист від 15. IX. 1922 року (стор. 74). Воєнміну. Зміст: розподіл грошей для Армії.

5. Лист від 23. IX. 1922 року (стор. 67-73). Генерал-інспектору, копія Воєнміну. Зміст: наказ цей викликаний від'їздом вояків до ССРСР. В ньому зазначено про необхідність широко провадити культурну працю та на національне виховання вояків. З цією метою призначався в табір б. пр. міністр В. К. Прокопович. "Треба з нашої армії створити фанатиків української державності, людей національної честі і самоповаги".

6. Лист від 14. X. 1922 року (стор. 58). Зміст: розпорядження щодо похорон ген. Пилькевича.

7. Лист від 24 грудня (старого стилю) 1921 року. Генерал-інспектору (стор. 16). Зміст: привітання з Різдвяним святом.

8. Лист від 21. XII. 1921 року (стор. 15). Генерал-інспектору, копія начальнику Генерального штабу. Зміст: запитання про працю військового факультету в таборі Стрілково.

9. Лист від 25. V. 1922 року (стор. 13). Генерал-інспектору. Зміст: наказ генерал-інспектору виїхати до Стрілково та полагодити непорозуміння, що виникли там серед командного складу.

10. Лист від 22. V. 1922 року (стор. 7 і 8). Генерал-інспектору, копія командирам груп. Зміст: розпорядження з приводу прибуття до таборів більшовицької репатріаційної комісії.

11. Лист від 13. X. 1922 року (стор. 13-15). Генерал-інспектору, копія Воєнміну. Зміст: в справі перебування в таборах репатріаційної більш. Комісії та оголошення "амністії".

12. Лист від 14. X. 1922 року (стор. 18). Генерал-інспектору. Зміст: висловлюється спів жаль українській Армії з приводу смерті генерала Пилькевича.

13. Лист від 17. XI. 1922 року (стор. 29 і 30). Генерал-інспектору, копія Воєнміну. Зміст: про необхідність збирати матеріал про діяльність Чека від осіб, втекли з України<sup>21</sup>.

Цінні матеріали планував передати до бібліотечної колекції відомий український громадський діяч Євген Бачинський<sup>22</sup>. 20 січня 1936 р. він писав до І. Рудичева з Женеві: "Для Бібліотеки у мене знайшлося б багато чого, лише не маю часу переглядати: у льоху у мене лежать ще 16 ящиків, а вже й забув із чим. От якби приїхали переглянули б і відвезли б із собою, бо пересилати це коштує. Я останні роки зайнятий своїм архівом. У мене є в конвертах персональні матеріали більше як про 800 людей, котрих я особисто знав або листувався за останні 30 літ життя мого. Надзвичайно цінний матеріал, котрий я поволі доповнюю власними споминами. Це правдива історія еміграції української та осіб чужих, котрі до української справи торкалися. Але це і архів, який має і практичне значіння, принаймні для мене, бо про багатьох з наших сучасних діячів знаходяться документи вельми цікаві і корисні принагідно. Треба Вам сказати, що за весь цей час я більш менш акуратно вів

свої нотатки, і тому маю таке занотоване, що й не сниться багатьом! Це вже хіба після моєї смерті передано буде до Національного Архіву”<sup>23</sup>. У листі від 28 травня 1937 р. Є. Бачинський відзначав, що в його архіві вже зібрано 938 персональних досьє і 144 загальних – “дуже цікавий матеріал!”<sup>24</sup>.

Влітку 1938 р. І. Рудичів відвідав Є. Бачинського у Женеві. З листів І. Рудичева відомо, що за дорученням В. Прокоповича під час свого перебування у Швейцарії він обговорював з Є. Бачинським справу заснування філії Української бібліотеки ім. С. Петлюри у Женеві (до якої останній обіцяв передати своє архівне та книжкове зібрання)<sup>25</sup>. З цієї подорожі І. Рудичів привіз до Парижа архів П. Чижевського<sup>26</sup> та окремі книжкові видання.

27 квітня 1939 р. на засіданні Ради Бібліотеки окремо розглядалося питання “Дар п. Євгена Бачинського та Філія Бібліотеки в Женеві”. У своєму виступі В. Прокопович інформував Раду про те, що Є. Бачинський, який з 1938 р. є представником Бібліотеки у Швейцарії, погоджується передати свою цінну книжкову колекцію Українській бібліотеці ім. С. Петлюри, але “в залежності від майбутніх обставин”, котрі він детально не визначає. Окрім того, Бачинський висував наступні умови передачі: 1) закріплення за ним вільного доступу до бібліотеки упродовж всього його життя, 2) його зібрання мало складати основу філії бібліотеки ім. С. Петлюри в Женеві, 3) він мав виконувати обов’язки кустоса цієї установи. Далі В. Прокопович повідомляв Раду про те, що Є. Бачинський володіє також цінним архівом, який він у майбутньому також може передати до женевської філії Бібліотеки “на особливих умовах”<sup>27</sup>. Заслухавши інформації В. Прокоповича, Рада ухвалила затвердити Є. Бачинського представником Бібліотеки ім. С. Петлюри в Женеві, доручити І. Рудичеву розробити технічний план організації філії та просити Є. Бачинського точно визначити “майбутні умови – обставини” передачі ним його книжкових та архівних збірок на зберігання до цієї установи<sup>28</sup>.

Отже, Рада Бібліотеки намагалась зібрати у її фондах важливі матеріали з історії української визвольної боротьби. Однак, серед усіх пам’яток головну увагу вона приділяла матеріалам, пов’язаним із життям та діяльністю С. Петлюри. При Бібліотеці, “як її неподільна частина”, існував Музей імені С. Петлюри, де зберігались його посмертна маска, рукописи, світлини, архів Судової комісії в справі процесу Шварцбарда (останні документи упорядкував та склав до них інвентарний опис професор А. Яковлів під час свого перебування у Парижі влітку 1937 р.)<sup>29</sup>.

Важливе значення для вивчення різних аспектів діяльності української еміграції в Європі має фонд 270 РДВА, який містить частину редакційного портфеля часопису “Тризуб” (загалом 106 справ). Громадсько-політичний та літературно-мистецький тижневик “Тризуб” був пресовим органом унерівської еміграції, який був заснований

у Парижі в жовтні 1925 р. з ініціативи С. Петлюри й виходив тривалий час за редакцією В. Прокоповича (1925 – 1939), а в останні місяці свого існування – за редакцією О. Шульгина (1940). Активну участь у виданні брали В. Садовський, О. Лотоцький, М. Лівіцький, В. Сальський, О. Удовиченко, К. Мацієвич, Д. Дорошенко, М. Ковальський та ін., а його редакція розміщувалася в одному приміщенні з Українською бібліотекою ім. С. Петлюри. Архів “Тризубу” спіткала спільна з бібліотечним зібранням доля – він також був конфіскований та вивезений нацистами на початку 1941 р.

Сьогодні матеріали з редакційного архіву “Тризубу” зберігаються, як вже відзначалося, у Російському державному військовому архіві, а також у Державному архіві Російської Федерації<sup>30</sup>. У передмові до опису фонду 270 РДВА зазначено, що документи надійшли до ЦДОА СРСР у 1955 р. У 1958 р. вони були систематизовані за тематичною ознакою, сформовані у справи, до яких було укладено опис. Значну частину матеріалів становили числа “Тризубу”, автографи статей і заміток, гранки та верстки окремих номерів. У фонді також відклалися документація різних українських еміграційних організацій – листи, звернення, резолюції тощо.

Таким чином, матеріали РДВА значною мірою доповнюють інформацію розрізнених джерел з історії української еміграції у Франції міжвоєнного періоду, яка крім того представлена сьогодні у фондах Державного архіву Російської Федерації, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України та Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Всі вони опинилися в різних архівосховищах внаслідок численних переміщень в ході Другої світової війни та у повоєнні роки. Тривалий час, перебуваючи на таємному зберіганні, вони були недоступні для дослідників. Цілісне та комплексне використання цих матеріалів можливе лише за умови організації повноцінного інтелектуального доступу до їх інформації, важливою передумовою якого є підготовка та видання анотованого путівника по фондах “еміграційної” україніки, яка зберігається як в українських, так і зарубіжних архівосховищах, у тому числі – в Російському державному військовому архіві.

### *Примітки:*

<sup>1</sup> Лозенко А. Празький український архів: історія і сьогодення // Архіви України. – 1994. – № 1/6. – С. 18-30; Мушинка М. Музей Визвольної Боротьби України і доля його фондів. – Мельборн, 1996. – 114 с.; Він же. Архіви української еміграції з Чехо-Словаччини (1917 – 1945): сучасний стан і місця зберігання // На службі Клію: 36. наук. праць на пошану Любомира Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. – Київ; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000. – С. 532-545; Його ж. Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів: Історико-архівні нариси. – К.: Державний комітет архівів України, 2005. – 158 с.;

Український музей у Празі (1925 – 1948): Опис фонду / Упоряд. Р. Махаткова. – К.; Прага, 1996. – 296 с.; Кентій А.В. Фонд “Український музей у Празі” ЦДАГО України як складова “Празького Архіву” // Архіви України. – 2000. – № 1/3. – С. 43-49; Палієнко М. Діяльність української еміграції із заснування національного архівного центру за кордоном у 20-х рр. ХХ ст. // Історичний журнал. – К., 2004. – № 3. – С. 27-38; Ї ж. Створення та діяльність Українського історичного кабінету в Празі (1930 – 1945 рр.) // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія “Історія. Економіка. Філософія”. – 2001. – Вип. 5. – С. 349-356; Ї ж. Невідомі сторінки історії архіву Уряду ЗУНР у Відні // Історичний журнал. – 2005. – № 5. – С. 13-24; Ї ж. Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі в світлі документів українських архівів // Пам’ять століть. – 2006. – № 1. – С. 91-108; Ї ж. Архіви української еміграції у радянських спецсховищах (переміщення, опрацювання, використання) // Український історичний журнал. – 2006. – № 1. – С. 196-213 та ін.

<sup>2</sup> Див.: Grimsted Patricia Kennedy. Trophies of War and Empire: The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001. – 798 p.

<sup>3</sup> Грімстед Патріція Кеннеді. “Празькі архіви” у Києві та Москві: Повоєнні розшуки і вивезення еміграційної архівної україніки. – К., 2005. – 252 с. У праці розглянуто останні роки діяльності Українського історичного кабінету та Російського закордонного історичного архіву в Празі, висвітлено окремі аспекти вивезення архівної україніки з Праги до Києва та Москви, опрацювання її в спецвідділах радянських архівів. На жаль, в українському перекладі побачила світ лише незначна частина монографії П.К. Грімстеда, основний же масив українського видання складають документальні додатки, а саме факсимільно відтворені тексти документів із фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державного архіву Російської Федерації та фотодокументи з Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г.С. Пшеничного.

<sup>4</sup> Про фонди україніки у Чеській Республіці див.: Русская и украинская эмиграция в Чехословацкой республике (1918 – 1938): Путеводитель по архивным фондам и собраниям в Чешской республике / Сост. Вацлав Поданы, Барвикова Гана. – Прага, 1995. – 132 с.; Український музей у Празі (1925 – 1948): Опис фонду / Упоряд. Р. Махаткова. – К. – Прага, 1996. – 296 с.; Пеленська О. Український портрет на тлі Праги. Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехо-Словаччині. – Нью-Йорк; Прага, 2005. – 222 с.

<sup>5</sup> Указатель фондов иностранного происхождения и Главного управления по делам военнопленных и интернированных НКВД-МВД СССР Российского государственного военного архива / Под ред. В.П. Козлова, В.П. Кузленкова. – М., 2001. – С. 3-4.

<sup>6</sup> Там само. – С. 5.

<sup>7</sup> ЦДАВО України. – Ф. 14. – Оп. 7. – Спр. 499. – Арк. 279-287.

<sup>8</sup> Максакова Э. Пять дней в Особом архиве // Известия. – 1990. – № 49-53.

<sup>9</sup> Архивы России. Москва и Санкт-Петербург: Справочник-обозрение и библиографический указатель. Русское издание / Гл. ред. В.П. Козлов, Патриция Кеннеди Гримстед. – М., 1997. – С. 212-216.

<sup>10</sup> Указатель фондов иностранного происхождения... – С. 21.

<sup>11</sup> Див.: Grimsted P.K. The Postwar Fate of the Petliura Library and the Records of the Ukrainian National Republic // Harvard Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. XXI. – P. 401-405.

<sup>12</sup> Див.: Grimsted P.K. The Odyssey of the Petliura Library and the Records of the Ukrainian National Republic during World War II // Harvard Ukrainian Studies. – 1998. – Vol. XXII. – P. 181-208; Grimsted P.K. The Postwar Fate of the Petliura Library and the Records of the Ukrainian National Republic // Harvard Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. XXI. – P. 393-461; Йосипишин Я., Палієнко М. Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі в світлі джерел та спогадів. – К.; Париж, 2006. – 123 с.

<sup>13</sup> РДВА. – Ф. 271к. – Оп.1. – Спр. 7. – Арк. 245-245зв.

<sup>14</sup> Там само. – Арк. 241-242.

<sup>15</sup> Там само. – Арк. 239.

<sup>16</sup> Там само. – Арк. 144.

<sup>17</sup> Там само. – Спр. 2. – Арк. 254.

<sup>18</sup> Там само. – Спр. 7. – Арк. 649.

<sup>19</sup> Там само. – Арк. 548. Цікавим є той факт, що ще на першому засіданні Ради Бібліотеки 15 січня 1929 р. О. Шульгин доповідав про те, що В. Філонович пропонував придбати для Музею С. Петлюри: 1) архів військового відділу Ю. Тютюнника, 2) оригінальні листи гетьманів П. Дорошенка та П. Полуботка, 3) картини “Базар”, які мав намалювати М. Битинський, 4) архів Чесько-українського комітету. Рада ухвалила придбати архів Чесько-українського комітету та зв’язатися з проф. І. Шендриком у Львові в справі архіву відділу Тютюнника. На жаль, протоколи засідань Ради та листування її членів не дають можливість точно відтворити подальший перебіг цієї справи, але можна констатувати, що до Бібліотеки потрапили мапа, передана В. Філоновичем, та таблиці розстріляних у Базарі, виготовлені М. Битинським.

<sup>20</sup> ЦДАВО України. – Ф. 4362. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 11; Тризуб. – 1931. – Ч. 1 (1 січня).

<sup>21</sup> РДВА. – Ф. 271к. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 240-241.

<sup>22</sup> Євген Бачинський (1885 – 1978) – український громадський діяч, журналіст. Народився у Катеринославі. Через переслідування з боку царату за революційну діяльність був вимушений емігрувати до Західної Європи. У 1909 – 1912 рр. був членом Української громади у Парижі, 1914 р. переїхав до Женеви, де взяв участь у заснуванні Української громади. У 1915 – 1917 роках входив до складу Союзу визволення України і був редактором його друкованого органу “Вістник СВУ”; редагував у Лозанні журнал “La Revue Ukrainienne”. З 1922 р. був офіційним представником



Української автокефальної православної церкви в Західній Європі. Листувався з багатьма чільними діячами української еміграції в Європі, зібрав великий особовий архів.

<sup>23</sup> РДВА. – Ф. 271к. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 52-52зв.

<sup>24</sup> Там само. – Спр. 11. – Арк. 23.

<sup>25</sup> Там само. – Спр. 8. – Арк. 13.

<sup>26</sup> Павло Чижевський (1860 – 1925) – громадський та політичний діяч. Народився на Полтавщині. Навчався у Київському університеті, згодом у Швейцарії. За політичну діяльність був засланий до Сибіру. Належав до Української радикально-демократичної партії та Товариства українських поступовців. Входив до складу 1-ої та 2-ої Державної Думи. Під час Української революції 1917 – 1920 рр. був членом Української Центральної Ради, у 1918 р. очолив українську торговельну делегацію у Швейцарії; згодом був головою закордонного бюро УПСФ у Відні, членом Уряду УНР під час його перебування у Тарнові (Польща). Архівні матеріали П. Чижевського, які від 1938 р. зберігалися у Бібліотеці, були у січні 1941 р. вивезені нацистами разом з іншими бібліотечними колекціями. Сьогодні особовий фонд П. Чижевського представлений у Російському державному військовому архіві (РДВА, ф. 272к – Чижевський Павло Іванович, оп. 1, 8 од. зб. за 1919 – 1926 рр.).

<sup>27</sup> Архів Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі. Книга протоколів ч. 1 засідань Ради Бібліотеки. Протокол № 47.

<sup>28</sup> Філія Української бібліотеки ім. С. Петлюри у Женеві так і не була організована. По всій вірогідності цьому завадила як Друга світова війна, так і неможливість фінансового забезпечення діяльності цього осередку з боку представників унерівської еміграції. Сьогодні архів Є. Бачинського зберігається в Бібліотеці Карлтонського університету в Оттаві (Канада) (Див.: Архівні матеріали з історії України в Канаді: Попередній анотований перелік / Укл. Б. Кравченко. – Київ; Едмонтон, 1990).

<sup>29</sup> РДВА. – Ф. 271к. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 83зв.

<sup>30</sup> ДАРФ. – Ф. Р-7498. – Оп. 1. – Спр. 1-93.

МАРІЯ БАРАН

*ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України*

Львів

## **АРХІВ ЗЕНОНА КУЗЕЛІ У ФОНДАХ ВІДДІЛУ РУКОПИСІВ ЛНБ ІМ. В. СТЕФАНИКА НАН УКРАЇНИ**

Поповнення архівних фондів відділу рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника відбувається різними шляхами. На початку 90-х років ХХ ст. до бібліотеки почав надсилати архівні матеріали з української тематики громадсько-політичний діяч із Чикаго Орест Корчак-

Городиський. Ці матеріали віднесли до фонду “Окремі надходження” відділу рукописів. Серед них траплялися також різні документи, що стосуються діяльності Зенона Кузеля, – в основному ксерокопії документів. Аж через якийсь час наш добродій відважився надіслати до бібліотеки більшу кількість архівних матеріалів цього діяча. Таким чином вирішено формувати особистий архівний фонд Зенона Кузеля. В даний час згаданий архів перебуває на стадії доопрацювання, тому що час від часу відділ рукописів ще отримує доповнення із Чикаго. На основі проведеного науково-технічного опрацювання цих надходжень можна визначити характер архіву.

Зенон Кузеля (1882 – 1952) – етнограф, мовознавець, бібліограф, журналіст і громадський діяч, дійсний член НТШ у Львові (з 1909 р.), а з 1949 р. – голова НТШ у Західній Європі. Організаторські здібності і громадська позиція З. Кузеля проявилися вже під час навчання у Бережанській гімназії, де він бере участь у створенні таємного гуртка “Молода Україна” і редагує таємні учнівські журнали. Навчаючись у Віденському університеті, він спеціалізується з предмету слов'янської філології у професорів В. Ягіча, В. Вондрака, К. Іржека, М. Решетара. Студії поєднує із працею секретаря проф. В. Ягіча та референта слов'янської літератури у бібліотеці Віденського університету. Молодий славіст редагує слов'янську частину друкованого каталогу, очолює відділ слов'янської бібліографії австрійського бібліографічного журналу “*Zeitschrift für österreichische Bibliographi*” (1907 – 1909 pp.); також постійно співпрацює (від 1906 р.) в “*Ukrainische Rundschau*”, що виходив у Відні. Для НТШ у Львові він надсилає повідомлення та реферати праць західноєвропейських авторів в галузі антропології, археології та етнології. У 1904 – 1906 рр. З. Кузеля як етнограф бере участь у етнологічних та антропологічних експедиціях на Бойківщину під керівництвом Ф. Вовка та Ів. Франка.

У 1909 р. З. Кузеля переїздить до Чернівців, де він обійняв посаду завідувача університетської бібліотеки і згодом лектора української мови. Тут він мав можливість співпрацювати із проф. Ст. Смаль-Стоцьким та іншими буковинськими діячами. Із початком I-ї світової війни родина Кузеляв поселяється у Відні, звідки З. Кузеля був направлений Союзом Визволення України у Зальцведель для роботи з військовополоненими українцями російської армії. Тут він співпрацює з Б. Лепким, В. Сімовичем, Р. Смаль-Стоцьким. Культурно-освітню роботу з полоненими З. Кузеля поєднує з редагуванням часописів “Вільне слово” (1916 – 1918 рр.) та “Шлях” (1919 – 1920 рр.). Про значення і популярність цих видань засвідчує збережена кореспонденція до редактора.

Значна частина творчого життя З. Кузеля припадає на “берлінський період” (1920 – 1945pp.), а його діяльність пов'язується головним чином із журналістикою. Якраз і цей період висвітлюють більшість матеріалів переданого до бібліотеки архіву. З прибуттям до Берліна З.

Кузеля, надіючись на заняття науково-дослідною працею чи отримати викладацьку посаду, продовжує започатковану в таборах журналістську діяльність – редагує часопис “Нове слово”. Більше сотні листів, надісланих до редакції та редактора З. Кузеля, містять висловлення подяки за надіслані газети і прагнуть діставати наступні числа. Деякі дописувачі порушують ще й інші питання як працевлаштування, отримання документів, розшук рідних, умов повернення на батьківщину. Серед кореспонденції є листи від різних німецьких організацій та редакцій щодо отримання чи обміну часописами.

Пізніше З. Кузеля – редактор видавництва “Українське слово” (1921 – 1926) та однойменної газети (1921 – 1924 рр.). У видавництві побачили світ близько 70 видань Бібліотеки “Українського слова”. Про діяльність видавництва та його редакції можна довідатися із листів діячів української та зарубіжної культури таких як В. Андрієвський, Ол. Барвінський, В. Бірчак, М. Гехтер, В. Гнатюк, О. Кисілевська, П. Ковжун, Ю. Липа, Юр. Меженко, В. Пачовський, І. Рудницький (Кедрин), М. Рудницький, К. Трильовський, Г. Гарке, Й. Матасович, Лайош Тогаті та ін. до редактора та редакції видавництва “Українське Слово”. Особливо цікавою є кореспонденція, у якій відображена співпраця між редактором видавництва З. Кузелею та редактором альманаху про Січових стрільців “Золоті Ворота” – І. Рудницьким (Кедрин). Із листів довідуємось про деякі подробиці та окремі факти видання альманаху. При загадкових обставинах та через брак коштів на цей випуск друкарня, що видавала альманах, припинила роботу і знищила набрані матеріали. Залишились тільки рекламні проспекти про вихід “Золотих Воріт”. У видавничих справах вели листування із редакцією “Українського Слова” українські та німецькі наукові установи і видавництва. Тут слід додати, що видавництво ще випускало ілюстрований журнал “Літопис політики, письменства і мистецтва” за редакцією С. Томашівського. З. Кузеля тут – співредактор.

Від 1926 р. З. Кузеля – редактор інформаційного органу “Osteuropäische Korrespondenz”. Порушені тут питання з української проблематики цікавили німецького видавця Гаральда Леуена (Harald Laeuen), генерального секретаря Німецького товариства прав національностей Герберта Тругарта (Herbert Truhart), норвезького діяча Майєра Гайденбагена (Meyer Haydenbagen). Зацікавлення українськими питаннями виявляються також у листах редакцій німецьких часописів таких як “Unsere Heimat”, “Volk und Reich” та ін. З цього ж часу – упродовж 10 років З. Кузеля ще редактор слов'янського відділу інформаційного наукового довідника “Minerva – Jahrbuch der gelehrten Welt”. Тут він старається подати якомога більше матеріалу про український науковий світ.

У 1930 р. З. Кузеля редагує збірник “Ukraine und die kirchliche Union” (“Україна і церковна унія”). У цьому збірнику він подав бібліографію важливішої літератури про унію (Bibliographie der wichtigsten

Literatur über Union der östlichen Kirche mit Rom). Про видання збірника засвідчують листування з директором німецького об'єднання "Deutscher Karitasverband" Вінкеном (Wienken), о. Петром Вергуном, чернетка листа З. Кузеля до митрополита Андрея Шептицького та ін. матеріали.

З. Кузеля співпрацює з німецькими публіцистами, членами "Німецько-українського товариства у Берліні" – П. Рорбахом, А. Шмідтом. Згодом він бере участь у виданні книги А. Шмідта "Ukraine, Land der Zukunft" (Берлін, 1939 р.) Здобувши визнання і авторитет серед журналістського світу, З. Кузеля очолює (1930 – 1936 рр.) "Союз закордонних журналістів" (Verband ausländischer Pressevertreter), а від 1936 р він – почесний голова цього об'єднання. У архіві наявні різні документи, що висвітлюють діяльність З. Кузеля у цій організації: чернетки і копії листів голови союзу, листування з іноземними журналістами, керівництвом різних установ та редакціями німецьких журналів. Велика кількість кореспонденції – запрошення, надіслані голові "Союзу закордонних журналістів" для участі у різних імпрезах – конгресах, виставках, конференціях, ярмарках. Серед збережених інформаційних листків повідомлень "Mitteilungen" є стаття З. Кузеля "Kleinrussen, Ruthener, Ukrainer" (Малороси, русини, українці).

Наукова громадськість та численні прихильники З. Кузеля відзначили у січні 1931 р. ювілей 30-ліття його наукової та громадської діяльності. З цієї нагоди відбулась урочиста академія. Про цю подію засвідчують згадки у кореспонденції до З. Кузеля та вислови вдячності зі сторони ювіляра, що видно із машинописних копій листів, що наявні в архіві.

З. Кузеля підтримував постійні контакти із львівською науковою громадськістю. У архіві зберігається листування З. Кузеля з діячами НТШ: В. Гнатюком, В. Дорошенком, почесним членом НТШ, а пізніше (від 1934 р.) його головою Ів. Раковським. Співпраця з останнім виявилася також у зв'язку із виходом "Української загальної Енциклопедії" (перша половина 30-х рр.) гол. редактором якої був Ів. Раковський, а З. Кузеля – автор етнографічних матеріалів до енциклопедії та гасел про визначних зарубіжних діячів, причетних до української культури. Як кореспондент часопису "Діло" З. Кузеля листується із діячами цього видання – В. Мудрим, Ф. Федорцівим та з адміністрацією Видавничої спілки "Діло".

У 1931 р. завдяки старанням та сприянням прихильних до нього людей З. Кузеля обрано дійсним членом Українського наукового інституту у Берліні (Ukrainisches wissenschaftliches Institut) на кафедрі етнографії та етнології – де його діяльність набуває науково-дослідного характеру. (Від 1926 р. він був надзвичайним членом інституту). Тут його співпраця також пов'язана із редагуванням етнографічних та етнологічних видань: "Beiträge zur Ukrainekunde", "Вісти Українського наукового інституту в Берліні", "Ukrainische Kulturberichte". З. Кузеля

– незамінний інформатор про Україну наукових діячів, які співпрацювали з інститутом. Це славісти – проф. Р. Траутман, проф. А. Пальме (куратор інституту), директор слов'янського інституту в Берліні П. Діальс (Diehls), професори К. Маєр, В. Сімпсон, Г. Кох. З. Кузелею ініційовано створення словникового відділу при інституті. Найбільшим досягненням відділу була поява (1942 р.) українсько-німецького словника у співавторстві З. Кузеля та Я. Рудницького. Про співпрацю авторів також свідчить чимала кореспонденція.

Упродовж свого творчого життя З. Кузеля виступає як товариш і порадник молоді, особливо студентів. У перші роки після приїзду до Берліна він організовує “Товариство вищої освіти”, а від 1925 р. – представник НТШ при стипендійній фундації ім. Гумбольдта, де виборював стипендії для українських студентів. Як бачимо із листувань, до нього дуже часто зверталися рідні і знайомі з проханням посприяти у справі навчання. З. Кузеля постійно контактував із українськими студентськими товариствами, про що свідчить велика кількість листів таких організацій як “Основа”, “Чорноморе”, “Мазепинець”, де висвітлюється їхня діяльність і звідки бачимо, якою популярністю користувався З. Кузеля серед молоді. У роки II-ї світової війни він бере активну участь у роботі Комісії допомоги українським студентам (КОДУС). У архіві також наявні документи, що виявляють різні аспекти діяльності комісії: інструкції, звернення, списки осіб, що навчалися у період війни у різних вищих учбових закладах Західної Європи та ін. матеріали.

З. Кузеля – активний учасник і організатор громадського життя. Майже 10 років від 1924 р. він був головою Української громади в Берліні, а також головою Українського допомогового комітету, Комітету опіки над “біженцями”, Комітету допомоги голодуючим на Україні та членом багатьох інших товариств.

Матеріали архіву З. Кузеля – це сторінки з життя і діяльності вченого упродовж більше 25-ти років. Можливо, що тут є прогалини, бо воєнні і післявоєнні події, перевезення до Чикаго – не могли не вплинути на його цілість. Але вже на основі тих матеріалів, що потрапили до бібліотеки, можемо дізнатися про життя українців у Західній Європі у міжвоєнний час та велику сподвижницьку діяльність багатьох діячів української культури, зокрема, Зенона Кузеля.

Висловлюємо також щире подяку п. О. Городиському за надіслані матеріали.

#### *Література та архівні джерела:*

1. Записки НТШ. Збірник на пошану Зенона Кузеля (Праці філологічної та історично-філософської секції). – Париж; Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто; Сідней, 1962. – Т. CLXIX. – 583 с.;
2. Баран М. Фрагменти із журналістської діяльності Зенона Кузеля // Українська періодика історії: і сучасність. Доповіді

- та повідомлення шостої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції 11-13 травня 2000 р. – Львів, 2000. – С. 484-485;
3. Баран М. Кореспонденція видавництва “Українське слово” в Берліні. (за матеріалами відділу рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України) // Українська періодика: історія і сучасність. Доповіді та повідомлення сьомої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, 17 –18 травня 2002 р. – Львів, 2002. – С. 138-144;
  4. Баран М. До історії видання альманаху “Золоті Ворота” // Українська періодика: історія і сучасність. Доповіді та повідомлення восьмої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, 24-26 жовтня 2003 р. – Львів, 2003. – С. 129-133;
  5. Баран М. Листування видавців альманаху “Золоті Ворота” // Збірник праць науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2003. – Вип. 11. – С. 803-825;
  6. ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. – Ф. 258.

ОЛЕНА ПРИЩЕПА

*Рівненський державний гуманітарний університет*

Рівне

### **КОЛЕКЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ У ФОНДОВИХ ЗБІРКАХ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ**

У 2006 р. виповнюється столітній ювілей, як в місті Рівному був заснований музей, традиції якого продовжив організований у 1940 р. обласний краєзнавчий музей. Сьогодні в Рівненському обласному краєзнавчому музеї (далі РОКМ) експонується та зберігається близько 140 тисяч пам'яток матеріальної та духовної культури, які мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення. У результаті наукових експедицій, пошуків в архівах, цілеспрямованій роботі зі старожилами, колекціонерами щороку поповнюються новими надходженнями його колекції, зокрема, археологічна, народного одягу Полісся та Волині, збірки творів волинського іконопису та стародруків, предметів козацької доби та інших.

У переліку його сучасних колекцій важливе місце посідає фондова збірка матеріалів української діаспори, яка нараховує близько 2,5 тисяч одиниць збереження, що складає близько 2% від загальної музейної збірки. Наголосимо, що заборонена донедавна тоталітарним радянським режимом для вивчення тема української діаспори не могла належним чином комплектуватися впродовж 40-80-х рр. XX ст. Хоча окремі матеріали про деяких її представників – зокрема, реємігрантів,



які в 50-60-х рр. піддалися радянській пропаганді і повернулися в Україну (переважно з Аргентини), усе ж потрапили до музейних фондів. Експонувалися вони і в тогочасній експозиції як аргумент на користь існуючої радянської влади та її “найбільшої демократичності” у світі. На сьогодні таких переважно документальних матеріалів вдалося виявити не більше 10 одиниць зберігання, інформативна цінність яких полягає у висвітленні громадського життя української діаспори, зокрема, напередодні та під час Другої світової війни. Так, у 1941 р. в Аргентині був створений Український комітет Допомоги СРСР (перейменований у 1943 р. в Українську Комісію Солідарності і Допомоги Батьківщині), який ініціював у липні 1946 р. перший з’їзд українських організацій в Аргентині. В його роботі брало участь 162 делегата, які представляли інтереси десяти тисяч членів цього товариства (усього в Аргентині за приблизними обрахунками проживало близько 120 тисяч українців). Опубліковані окремою брошурою матеріали з’їзду, які зберігаються в РОКМ, інформують про організації української молоді в Аргентині, про участь українців в економічному житті цієї країни, засвідчують про складні стосунки між вище вказаною Комісією і, зокрема, з “Просвітою” та “Відродженням” та намірами об’єднати українську еміграцію під лозунгами на кшталт “український народ в радянській системі дійде до найвищого ступеня правдивої демократії”<sup>1</sup>. На жаль, в процесі атрибуції цих матеріалів з’ясувати історію (легенду) походження цих матеріалів поки що не вдалося. Однак зрозуміло, що до так званих “старих фондів” музею (так зазначено в книзі надходжень музейних предметів) вони потрапили від реемігрантів 50-60-х рр. XX ст. – уродженців Рівненщини.

Початок цілеспрямованого формування колекцій української діаспори у РОКМ збігається в часі з проголошенням незалежності України (1991 р.), і триває ось уже 15 років. На даному етапі опрацювання колекцій української діаспори РОКМ і введенням їх до наукового обігу, варто детальніше проаналізувати їх, оскільки предметом окремого музеологічного дослідження вони ще не виступали.

Зауважимо, що профіль будь-якого музею визначає і профіль формування музейних колекцій. Оскільки профіль сучасного Рівненського обласного музею – краєзнавчий, відповідно, і його колекції формуються з урахуванням територіального виміру сучасної адміністративної одиниці України – Рівненської області як складової історичної Великої Волині. Отож специфіка формування колекцій української діаспори в РОКМ вбачається у відборі тих матеріалів про її представників, які мають відношення насамперед до історії Рівненщини (народилися, або проживали тут впродовж певного часу). Сюди ж можна віднести і матеріали про різні наукові, освітні, релігійні та молодіжні організації і інституції української діаспори, які продовжують вивчати і пропагувати минуле історичної Волині, а також перейматися її сьогоднішніми проблемами.

Виходячи з усталених потреб формування музейних зібрань у фондах РОКМ, правильніше буде говорити про окремі тематичні колекції, представлені різнотипними предметами музейного значення, які умовно можна поділити на дві групи. До першої відносяться матеріали, отримані з української діаспори, які стосуються історії краю першої половини ХХ ст., і розкривають її через призму життя тих, хто змушений був переважно після Другої світової війни назавжди полишити Україну. Деталізуючи її, виокремимо такі теми: історія УНР, і, зокрема, перебування уряду Директорії в Рівному в квітні 1919 р., історія Рівненської української приватної гімназії (1923 – 1939 рр.), культурно-освітнє життя Волині міжвоєнного періоду та доби Другої світової війни. До другої групи віднесемо музейні предмети, які розкривають безпосередньо в українській діаспорі життя та діяльність уродженців Рівненщини, або ж тих, хто в минулому був причетний до її історії, а також сучасних організацій та установ української діаспори тощо. Фондоутворювачами цих колекцій виступили переважно представники української діаспори із Західної Європи (Чехія, Швеція, Великобританія), країн Америки (США, Канада), Австралії, Казахстану.

Відомо, що на відміну від архівів і бібліотек, які не ставлять цілком охопити всю багатогранність джерел, в музейних закладах здійснюється комплексне документування історичного минулого. В процесі комплектування колекцій української діаспори в РОКМ виокремилися такі типи музейних предметів, пов'язаних спільними ознаками кодування і зберігання історичної інформації: письмові, фотоджерела, речові. Зазначимо, що серед письмових джерел переважає такий їх вид як друковані видання, об'єднані в книжкове зібрання, яке репрезентує різні сфери діяльності української діаспори. За чисельністю книжкова колекція поміж інших надходжень з української діаспори є однією з найбільших в РОКМ (нараховує більше 350 одиниць збереження). Її фондоутворювачами виступили товариство “Волинь” та Інститут дослідів Волині (Торонто, Канада), Комітет “Допомога Україні” при редакції “Українського голосу” (Канада) (голова А. Фігус-Ралько), Об'єднання українських православних сестринств США ім. Св. княгині Ольги та його часопис “Віра” (президент адміністрації Н. Мірчук та член редколегії В. Кузьмич, США), осередок дослідників з Блумінгтона (США, штат Індіана, керівник М. Бойко), Суспільна служба українців Канади (філія в Ст. Кетерин, Онтаріо, Е. Смаль), окремі приватні особи, зокрема, Г. Гришко (дівоче Талашук, США, Голівуд), Ю. Шумовський (житель Савонни, штат Джорджія, США), Л. Винар, Президент Українського історичного товариства. Причетні до формування книжкової колекції й організації та установи, які діяли в самій Україні, а також приватні особи – громадяни України. В їх переліку зазначимо Рівненську управу Народного Руху (голова В. Омельчук), Рівненську обласну організацію “Просвіта” (голова Б. Степанишин), Волинський краєзнавчий музей (м. Луцьк), мешканка с. Великі Межирічі Корецького

р-ну Рівненської обл. Н. Тижук, архітектор Рівного В. Ковальчук, працівники РОКМ Г. Бухало, Т. Аладько, В. Маркевич та інші.

Найбільшу цінність в зазначеній книжковій збірці представляють авторські книги уродженців Волині та видатних осіб, причетних до історії Рівненщини У. Самчука, О. Лятуринської, Є. Маланюка, О. Стефановича, А. Горохович, І. Огієнка, М. Бойка. Поміж рідкісних видань виокремимо “Кобзар” Т. Шевченка (видавництво друкарні канадсько-української видавничої спілки у Вінніпезі, 1918 р.<sup>2</sup>, львівські видання “Самоосвіти” 30-х рр. XX ст.<sup>3</sup>. Виділимо окремо повне видання “Літопису УПА” (Торонто, 1989 р.), а також такі періодичні видання, як “Літопис Волині” – науково-популярний збірник волинознавства, вже згадуваний часопис “Віра”, “Промінь” та деякі інші.

Письмові джерела представлені і таким видом, як документальні матеріали. Їх нараховується більш, ніж 240 одиниць збереження, усі вони репрезентують як історію самої української діаспори, так і життєвий шлях багатьох її представників періоду перебування на Рівненщині у міжвоєнний період. Без сумніву, значний інтерес для науковців складає архів документів Союзу українок (так званого Матірнього Союзу Українок) 30 – 50-х рр. XX ст., Українського жіночого конгресу, який відбувся в червні 1934 р. у м. Станіславі, Союзу Українок Канади тощо. Його передача до фондів РОКМ розпочалася в листопаді 1991 р. (до речі, як одне з перших надходжень в добу незалежності України з української діаспори) надходженням від А. Горохович, уродженки с. Великі Межирічі Корецького р-ну Рівненської обл., члена Союзу Українок в Канаді, Пласту, яка на той час проживала в м. Торонто. Передаючи в дар РОКМ частину цієї документальної збірки, вона переймалася проблемами українського жіночого руху в еміграції, і, зокрема, наміром вшанувати пам’ять про його блискучу організаторку М. Рудницьку. А вже через п’ять років після смерті А. Горохович, у 1997 р., з Канади через посередництво А. Фігус-Ралько до РОКМ була передана друга частина цього унікального архіву з оригіналами листів, текстів промов, рукописів статей М. Рудницької<sup>4</sup>.

Як окрему можна розглядати документальну збірку матеріалів, отриманих з української діаспори, що стосується відомої на Волині у міжвоєнний період Рівненської української приватної гімназії, яка була відкрита в Рівному у 1923 р. і функціонувала до 1939 р. Ініціатором її створення виступила місцева організація “Просвіта”, українська газета “Дзвін”, учитель Ф. Пекарський – уродженець Холмщини, випускник Варшавського університету. По-різному склалися долі її вихованців. Багато з них стали жертвами сталінського терору і були розстріляні німецько-фашистськими окупантами в роки останньої війни. Частина колишніх учнів пов’язала своє життя з боротьбою за незалежність України в рядах УПА. А після війни багато її випускників опинилися за межами батьківщини. Уболіваючи за збереження доброї пам’яті про свою альма-матер Г. Гришко, що проживає в Голівуді, В. Кузьмич із ро-

дини Дзіваків, Л. Царик, що мешкають в Нью-Йорку, С. Ілляк з Чикаго, А. Горохович із Торонто (Канада) у 90-х рр. XX ст. передали до РОКМ власні спогади про цей навчальний заклад та тих вчителів, які також опинилися в еміграції, листування випускників гімназії з важливими деталями спогадів про навчання в Рівному, а також їх листування з першим директором цього навчального закладу Ф. Пекарським<sup>5</sup>.

Доповнена колекцією світлин, які зафіксували роки навчання колишніх учнів Рівненської української приватної гімназії, фондова збірка РОКМ з історії діяльності цього навчального закладу – одна з найбільш об'ємних, що розкриває міжвоєнний період життя на Волині.

На початку 90-х років, коли наукові працівники обласного краєзнавчого музею почали налагоджувати зв'язки з колишніми учнями Рівненської української приватної гімназії, багатьох із них не було в живих. Хто загинув у трагічні роки Другої світової війни, а хто уже відійшов у вічність, так і не дочекавшись проголошення незалежності України, хоча цю мрію плекав усе своє свідоме життя. Серед останніх варто згадати ім'я Валер'яна Федорчука (1913 – 1990 рр.), у повоєнні роки одного із лідерів української діаспори в Швеції. Завдячуючи В. Кузьмич, саме тоді до РОКМ потрапила колекція фотографій з особистого архіву В. Федорчука, копії його листів із представниками українських видань у діаспорі, а також декілька листів (теж у копіях) Євгенії Маслової-Дублянської з Карлових Вар (Чехія) до В. Дзівак та інших колишніх випускників цього навчального закладу зі спогадами про В. Федорчука<sup>6</sup>. Ретельне вивчення цих надходжень дозволяє створити цілісне уявлення про В. Федорчука як непересічну людину, що розуміла значення збереження людської пам'яті про події та людей, які його оточували. “Валя тримав палець на живчиків життя наших близьких однодумців”, – згадувала вже після його смерті в листі до шкільних друзів Є. Маслова-Дублянська (лист датований 16.10.1991 р.)<sup>7</sup>. Переважна більшість фотографій (а їх усіх нараховується 17) стосується гімназійного періоду життя В. Федорчука в Рівному в середині 30-х рр. XX ст. Їхня приналежність до особистого архіву В. Федорчука в Рівному чітко фіксується відтиском штемпеля на зворотному боці світлин із зазначенням на англійській мові місця його останнього помешкання в Швеції. Дослідників історії Волині міжвоєнного періоду та подій Другої світової війни може зацікавити представлена в зазначеній колекції поміж матеріалів В. Федорчука фотографія Т. Мартинюк, колишньої учениці гімназії, учасниці українського націоналістичного підпілля, яка загинула від рук фашистських окупантів у Рівному в 1943 р. (фотознімок датований 1936 р.)<sup>8</sup>. Унікальною можна вважати фотографію родини Р. Волошина, відомого організатора ОУН-УПА на Волині. Знімок був зроблений 1930 р. у с. Озеряни теперішнього Дубнівського р-ну Рівненської обл. й зафіксував усіх членів родини Волошиних. Цінними видаються копії двох листів В. Федорчука з по-

добицями автобіографії та роздумами щодо українсько-єврейських стосунків на Волині в першій половині ХХ ст.<sup>9</sup>

Як ми вже зазначали, окремим типом музейних предметів колекцій української діаспори виступають фотоджерела. Їх загальна кількість складає 860 одиниць збереження, і чисельно переважає усі інші типи музейних предметів. Виокремимо фотозбірку (21 знімок), яку з нагоди 100-ліття від дня народження патріарха УАПЦ Мстислава (С. Скрипника) у 1998 р. надіслали його рідні зі США, і які того ж року експонувалися в РОКМ на окремій виставці, присвяченій цій даті<sup>10</sup>. Так, на одному з них С. Скрипник відзнятий перед власним будинком у Рівному, який розміщувався на вул. Свободи, із сином Ярославом у 1938 р. На декількох групових знімках 30-х рр. зафіксовані діти С. Скрипника – учні Рівненської української приватної гімназії, окремі епізоди з церковного життя у таборах для переміщених осіб у Німеччині (1946 р.), перебування митрополита Мстислава за океаном, перші поїздки його на початку 90-х рр. до України.

Найбільшу фондову збірку матеріалів української діаспори в РОКМ складає колекція фотографій і документів родини Бульб (Полікарпа – бургомистра м. Рівне в роки окупації під час Другої світової війни, його дружини Марії, сина Андрія, брата Костянтина, дружини брата та їх сина Ігоря), яка нараховує 1072 одиниці збереження (передана до музею у 1997 р.)<sup>11</sup>. Частина її матеріалів документує життєвий шлях самої родини Бульб, доля яких в добу УНР із Східної України закинула на Волинь. Важливою складовою колекції виступає добірка документів і фотографій періоду проживання цієї родини у Рівному в 20 – 30-х рр. ХХ ст. Та все ж з огляду на малу чисельність музейних предметів у фондових збірках РОКМ, які б стосувалися доби окупації, документи і фотографії колекції Бульб суттєво заповнюють цей пробіл у музейному комплектуванні. Відзначимо добірку офіційних документів, виданих міською управою Рівного за підписом бургомистра П. Бульби, рідкісні художні знімки населених пунктів Волині (як відомо, А. Бульба працював фотографом міської управи). Документи і матеріали з колекції Бульб фіксують нам на прикладі однієї родини нелегке життя українських біженців у таборах Західної Європи для переміщених осіб, переїзд на постійне місце проживання цієї родини спочатку до Аргентини, а потім до США. Досліджуючи родинний архів Бульб, можна прослідкувати окремі епізоди з життя в умовах еміграції уроджених Рівненщини, чий життєвий шлях перетинався з родиною Бульб, як, наприклад, М. Лівші та А. Симончука – випускників Рівненської української приватної гімназії.

Найменш чисельним з колекцій української діаспори у фондових збірках РОКМ виступає такий тип музейних предметів, як речові джерела (близько 80 одиниць збереження). Хоча, як відомо, саме вони, окрім інформативності, насамперед уособлюють здатність музейних предметів привертати увагу відвідувачів і викликати у людини відчуття

причетності до певних подій і явищ. До найбільш значущих варто віднести особисті речі патріарха Української автокефальної української церкви Мстислава, зокрема патріаршу скуфію, ніж для різання паперу, дерев'яну вазу для зберігання канцелярських предметів<sup>12</sup>. Унікально видається збірка печаток установ та організацій Рівненського повіту доби Української національно-демократичної революції 1917 – 1920 рр. та нагрудних значків міжвоєнного періоду (один із значків у формі щита був випущений до 10-річчя Рівненської “Просвіти” із викарбуваними датами 1917 – 1927 рр.)<sup>13</sup>, нагороди А. Горохович (зокрема, орден Вічного вогню в золоті – нагорода Пласту, галстук члена Пласту, пластова нарукавна нашивка тощо)<sup>14</sup>. Дещо нетиповими з точки зору комплектування матеріалів української діаспори виглядають речі американського військовослужбовця 60-х – 70-х рр., учасника війни у В'єтнамі та Південній Кореї І. Бульби, який мешкав у Рівному в 30-х – на початку 40-х рр. ХХ ст.<sup>15</sup>. Однак, і такі доволі рідкісні поки музейні предмети в колекціях української діаспори, які зберігаються в РОКМ, акумулюють в собі інформацію про різнобічну діяльність її представників у різних сферах життя (зокрема, військовій).

Колекції української діаспори із фондів збірок РОКМ лише починають активно вивчатися науковцями. Для більш широкого введення їх до наукового обігу важливо створити довідкову базу даних надходжень з української діаспори, що значно полегшить їх пошук. Зауважимо, що в РОКМ проводиться цілеспрямована і науково обґрунтована демонстрація музейних предметів з метою їх популяризації. Частина музейних предметів виставлена для загального огляду в постійно діючій експозиції, а також неодноразово виставлялася на музейних виставках.

### *Примітки:*

- <sup>1</sup> РОКМ. – КН. 10761.
- <sup>2</sup> РОКМ. – КН. 20079.
- <sup>3</sup> РОКМ. – КН. 21812/1-3; КН. 20959.
- <sup>4</sup> РОКМ. – КН. 22131/1-4.
- <sup>5</sup> РОКМ. – 14288 доп.; 1488 доп.; 14287/1-2 доп.; 14286/1-4 доп.
- <sup>6</sup> РОКМ. – 14279/1-17 доп.; 14287/1, 2 доп.
- <sup>7</sup> РОКМ. – 14281/1 доп.
- <sup>8</sup> РОКМ. – 14279/6 доп.
- <sup>9</sup> РОКМ. – 14279/1 доп.
- <sup>10</sup> РОКМ. – 17977/1-22 доп.
- <sup>11</sup> РОКМ. – КН. 21463/1-123; КН. 17978-18925.
- <sup>12</sup> РОКМ. – КН. 21424-21426.
- <sup>13</sup> РОКМ. – КН. 19631-19640; 14092 доп.
- <sup>14</sup> РОКМ. – КН. 21431-21439.
- <sup>15</sup> РОКМ. – 19281/1 доп.; 19289/1 доп.; 19296 доп.; 19299/1, 2 доп.



ВАЛЕРІЙ БЕЛІНСЬКИЙ  
*Директор Музею Буковинської діаспори*  
Чернівці

## ЗОБРАЖЕННЯ МУЗЕЙНИМИ ЗАСОБАМИ ДІЯЛЬНОСТІ БУКОВИНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В КРАЇНАХ ЇЇ НАЙБІЛЬШОГО РОЗСЕЛЕННЯ

Сьогодні українська діаспора – одне з найбільших планетарних етнічних розселень. За далеко не повними даними, близько 12 млн. українців оселені поза межами своєї етнічної батьківщини – у так званих східній і західній діаспорах.

Наші земляки та їх нащадки є громадянами десятків країн на всіх континентах, у Північній та Південній Америках, в Австралії, Європі, Азії, Африці.

Ще донедавна самі слова “українська діаспора” були опальними. Для виправлення цієї історичної несправедливості до першої річниці Незалежності України в серпні 1992 року в Чернівцях було створено перший на теренах України музей діаспори, фонди якого нині налічують близько 4.000 експонатів. В 2003 році була проведена реорганізація музею шляхом створення експозиційного відділу “Буковинська діаспора” на базі Чернівецького краєзнавчого музею.

На даний час відділ “Буковинська діаспора” є науково-дослідним та науково-освітнім закладом, що містить матеріали, пов’язані з історією, розвитком та сучасним побутуванням у багатьох регіонах світу вихідців з Буковини, їхнім родоводом, взаєминами з отчим краєм, участю в становленні держав перебування, у примноженні матеріальних і духовних скарбів людства.

Буковинські українці, як і представники інших національностей краю, опинилися за його межами в різний час і з різних причин. Музейна експозиція починається з матеріалів, що розповідають про еміграційний рух на території краю кінця 19 – першої пол. 20 ст. В часи Австро-Угорської імперії виїхало за океан переважно до Канади, частково до США та інших країн понад 50.000 буковинців [3, 136]. Представлені матеріали висвітлюють важке соціально-економічне становище населення краю, причини першої, так званої економічної хвилі еміграції, масштаби виїзду. Експонуються реклами еміграційних бюро та компаній, серед них “Куннард Лайн”, “Канадіан Пасіфік”, “Тапаг”, “Нордадойчер Ллойд”, та інших, які займалися перевезенням емігрантів за океан, тогочасні газети із фото та статтями про еміграцію, інформаційний листок для бажаючих виїхати за кордон. Відвідувачі можуть побачити фотографії перших українських переселенців, які прибули 7 вересня 1891 року на пароплаві “Орегон” в канадський порт Галіфакс Івана Пилипіва та Василя Єленяка. Тут же – фотографії перших буковинців-емігрантів в Канаду: родини Василя Загари із села Брідок,

братів Шандро із Банилова, інші матеріали, що розповідають про перші кроки на чужій землі. У вітринах та на стендах експонуються побутові та ужиткові речі переселенців. Привертають увагу зразки одягу жителів Буковини тогочасного періоду.

Еміграцію українців за океан перервала Перша світова війна. В листопаді 1918 року, після розпаду Австро-Угорської монархії територія нашого краю була захоплена королівською Румунією. Румунська окупація, що тривала до червня 1940 року мала безпосередній вплив на різні сторони життя населення Буковини в тому числі і на процес еміграції. Основна маса емігрантів другої хвилі, як і до того, була селянською, але збільшився відсоток робітників, заможних селян, інтелігенції. Серед емігруючих з'явилися також політичні діячі, службовці. Зросла частка жінок. Всього за період з 1918 по 1940 роки з території Буковини виїхали за кордон 12.000 чоловік, в основному до Канади, менше до США, Аргентини, Бразилії, Уругваю. В експозиції представлені оригінали закордонних паспортів, документи переселенців з Буковини, фото еміграційного бюро "Океан" в Чернівцях, що знаходилося на розі сучасних вулиць Сагайдачного та Барбюса. Увагу відвідувачів привертають проїзні білети жителя села Митків Василіни Фешук до Канади, датовані 1926 роком, виписані компанією "Елоуей". В них вказані ціни проїзду до Вінніпегу: за дорослу людину – 210\$, дитину 105\$. Цікавими документами є листи з Канади жителя селища Глибока Миколи Собчинського до родичів, датовані 1927 та 1930 роками.

Політика радянської влади з перших днів її встановлення суттєво вплинула на етнічний склад населення краю. Вже в червні почала роботу репатріаційна комісія, завданням якої була репатріація з території Буковини етнічних німців. В музеї експонується звернення комісії до жителів м. Чернівці німецької національності, в якому їм пропонується в термін до 19 вересня 1940 року зареєструватися в спеціальних дільницях за місцем проживання. Поруч – фото членів німецької переселенської комісії, яка працювала на Північній Буковині, посвідчення Ольги Шольц, видане 28 червня 1940 року, в якому німецька община міста підтверджує її національну приналежність і просить захисту її особи та майна. За період роботи репатріаційної комісії з території краю було виселено близько 45.000 німців та представників інших національностей, які записувались "німцями". Разом з ними виїхало і майже 4.000 українців, переважно інтелігенція та священники. На стенді представлені рідкісні фото сімей буковинських німців перед відправкою до Німеччини, відправлення поїзду з німецькими репатріантами в 1940 році.

Після другої світової війни почалася третя хвиля української еміграції, яку на відміну від перших двох можна вважати майже суто політичною.

Згідно з офіційною статистикою в 1947 році в західній окупацій-

ній зоні Німеччини, трьох західних окупаційних зонах Австрії і в великому таборі Ріміні в Італії знаходилося більше 200 000 українців. Ще приблизно 100.000 українців перебували на тих же територіях серед населення, або переховувалися в лісах [7, 44]. Серед них були військовополонені, оstarбайтери, бойовики УПА, колишні в'язні концтаборів, які з різних причин не могли, або не хотіли вертатися на Батьківщину. Ця категорія людей відома як "переміщені особи". Серед них було чимало людей із спеціальною та вищою освітою: вчителі, інженери, юристи, лікарі, священнослужителі, вчені, студенти. В своїх таборах "П.О." розгорнули бурхливу організаційну, культурно-освітню та політичну діяльність. Експонуються фотографії виступу професора Василя Орелецького, родом із Лужан, в таборі для "П.О." в Ашшафенбургу в 1945 році, святкування буковинцями з табору "П.О." "Артилерії Казерне" Святвечора в 1947 році, посвідчення особи буковинця Дмитра Тодосійчука від 6 жовтня 1949 року, видане під час його перебування в таборі для "П.О.". Цікавим документом, що характеризує діяльність "П.О." є Статут організації "Корпорація Чорноморе", заснованої в Регенсбурзі в червні 1948 року.

При сприянні Міжнародної Організації Біженців розпочалося розселення мешканців таборів по різних країнах. Так, до Канади за період з 1947 по 1953 роки прибуло понад 30.000 "П.О." українського походження: у США – 80.000, Великобританію – 35.000, Австралію – 20.000 і так далі [11, 478]. В подальшому еміграція з України поповнювалася за рахунок висилки за рубіж окремих дисидентів, шлюбної еміграції, виїзду за кордон осіб єврейської національності, на запрошення родичів. Таким чином, на сьогодні, майже третина українців опинилася поза своєю історичною батьківщиною. За рубежем утворилися українські етнічні групи, які є складовою частиною українського етносу.

Наступний зал експозиції "Буковинська діаспора", присвячений діяльності буковинських громад в країнах найбільшого розселення: США, Канаді, Південній Америці, Австралії, країнах Європи.

Нині у США українська етнічна група за неофіційними даними налічує близько 2 млн. чоловік [6, 373]. В експозиції представлені матеріали про першого носія української національної свідомості в Америці Агапія Гончаренка, фото прибуття пароплава "Patricia" з українськими емігрантами в Нью-Йорк, Центру еміграційної служби США на острові Еліс-Айленд, перших українських громадських організацій та осередків, в числі яких Товариство буковинських українців ім. Сидора Воробкевича у Бостоні. Цікавою є рідкісна фотографія, на якій зображені ветерани першої світової війни – українці на зустрічі у Білому домі з президентом США Хардінгом у Вашингтоні 7 червня 1922 року. Окремий розділ присвячено першому командирі Буковинського куреня Петру Войновському, який з 1949 року до самої смерті проживав в американському місті Керкгонсоні.

Після другої світової війни до США приїхало багато нових емігрантів з Буковини. Найбільші їхні громади знаходяться зараз в містах Нью-Йорк, Філадельфія, Чикаго, Детройт. Буковинці ретельно зберігають свою українськість як у серцях, так і в звичаях, побуті, національних ідеалах. В залі подаються матеріали про діяльність товариств буковинців “Чорноморе” та “Запороже” у Філадельфії, Центрального об’єднання буковинських українців у Нью-Йорку. Поруч – фото зустрічі буковинців в Українському Народному Домі у Нью-Йорку, “Вісник управи буковинської громади”, датований 1975 роком, Угода про братерські зв’язки між містами Солт-Лейк Сіті та Чернівцями, підписана 20 червня 1989 року.

Масове переселення українців до Канади почалося наприкінці 19 ст., коли канадський уряд активно заохочував широкомасштабну еміграцію, щоб заселити безмежні прерії аграріями, здатними ці землі обробити. Як потенційні фермери, українці направлялися переважно в новостворені провінції Манітоба, Саскачеван і Альберта, де, привертаючи поселенців, канадський уряд надавав земельні ділянки за суто символічну ціну – 10\$ за 160 акрів (приблизно 64 га), так званих “гомстедів” [10, 5]. Експонуються плани земельних наділів, на яких селилися українські переселенці, фото їх перших жител-землянок, народних будинків, шкіл, церков тощо. Працелюбні українці відіграли вирішальну роль у перетворенні незайманих прерій на найпродуктивніші в світі житниці. А сьогодні українців, в т.ч. буковинців, можна знайти на високих посадах у сферах політики, бізнесу, церковного життя, юриспруденції, масової інформації та інших галузях. Вони відзначаються доброю організованістю в національно-культурному житті, патріотичним ставленням до збереження і примноження української мови, культури, мистецтва.

Вищезазначене підтверджується і матеріалами експозиції. Буковинець Василь Гавреляк, визначний промисловець і політичний діяч, син родини Гавреляків з Банилова над Черемошем чотири строки обирався мером такого великого міста як Едмонтон, столиці провінції Альберта. Довголітній активіст української громади, член Об’єднання українських професіоналістів і підприємців Канади буковинець Дмитро Тодосійчук – відомий в Канаді спеціаліст з проблем лікування туберкульозу. Після другої світової війни Канада стала рідною землею для Сільвестра Никоровича, уродженця села Костинці на Буковині – засновника і видавця журналу “Самостійна думка”, члена – засновника Українського Народного Дому в Чернівцях, одного з перших провідників ОУН на Буковині. Буковинці Василь та Марія Крецул з першою хвилею переселенців в 1897 році приїхали в Канаду шукати кращої долі. Важко працюючи, підняли своє господарство, виростили п’ятьох дітей, дали їм освіту. А їх онук Євген Крецул закінчив медичну академію при Альбертському університеті, став відомим хірургом, членом Медичного Союзу Канади.

Багато унікальних експонатів передав музею дизайнер найбільшого в світі пам'ятника писанці у місті Вегревіль, наш земляк Павло Цимбалюк.

Канадська частина експозиції закінчується матеріалами про урочисте відзначення 100-річчя української еміграції в цю країну, представлені періодичні та друковані видання українських громад в Канаді, сувеніри. Чимало українського населення зосереджено в Південній Америці, передусім в Бразилії, Аргентині, Уругваї. Відвідувачі можуть ознайомитися з діяльністю українських громад в цих країнах, документами та паспортами наших земляків, фотографіями, друкованими матеріалами українських осередків. Цікавим експонатом є прибор для пиття національного аргентинського напою “мате”, переданий в музей колишнім аргентинським емігрантом Володимиром Калічко з Чернівців.

Музейна експозиція знайомить з життєвим шляхом та творчим доробком нашого земляка поета Петра Криштофовича, для якого Австралія стала другою батьківщиною. В експозиції представлено фото Петра Криштофовича в колі сім'ї, автограф його вірша “Спокуса”. Поруч – програми українських фестивалів, що відбуваються в різних містах країни, запрошення на вечір-спомин для австралійських чернівчан, що проводиться щорічно в місті Мельбурн.

Експозиція другого залу завершується матеріалами про діяльність європейських українських громад. Тут же висвітлюється єврейська буковинська еміграція.

Наступні матеріали експозиції ілюструють зв'язки з буковинською діаспорою на сучасному етапі: туристичні, наукові, громадсько-політичні, мистецькі. Численні документи, фото, оригінальні речі розповідають про наших земляків, що нині знані в світі. Серед них – Рудольф Вагнер, який своє дитинство та юність провів на Буковині. Відомому науковцю в 1997 році було вручено диплом Почесного доктора права Чернівецького університету. Його перу належать понад 100 праць з буковинської тематики, в тому числі солідні монографії і збірники документів [2, 181].

Відомий історик, громадсько-політичний діяч Аркадій Жуковський народився в Чернівцях 25 січня 1922 року. В експозиції музею та його фондах зберігається велика кількість матеріалів, передана вченим особисто. Автор більш ніж 300 статей до “Енциклопедії українознавства”, академік НАН України, у зв'язку з 75-річчям був удостоєний звання Почесного доктора права Чернівецького університету. Аркадій Жуковський і нині продовжує активну наукову роботу.

Документи і фотоілюстрації розповідають про життя та діяльність безкомпромісного борця за українську національну справу Миколи Суховерського. З юних років та під час навчання в Чернівецькому університеті він брав активну участь у громадській діяльності, був активним учасником студентських, культурних та спортивних українських

товариств, одним із організаторів ОУН на Буковині. Емігрувавши в 1949 році до Канади, Суховерський стає визначним діячем української діаспори, заступником Голови Уряду УНР в екзилі. Серед інших матеріалів, присвячених визначному патріоту, експонуються автобіографічна книга “Мої спогади”, видана в 1997 році з автографом автора, кашкет та стрічка академічного товариства “Запороже”, членом якого впродовж багатьох років є Микола Суховерський, грамота про присвоєння йому звання “Почесний громадянин міста Чернівці”.

Ще один наш відомий земляк – історик літератури, прозаїк, емінескознавець Костянтин Федорович Попович народився 21 травня 1924 року в селі Романківці Сокирянського району. На стендах і в вітрині представлені студентський квиток, виданий під час навчання на філологічному факультеті ЧДУ, посвідчення, дипломи науковця, фотографії, зроблені під час його перебування в Чернівцях, роман “Скривджені долі”, монографії та дослідження. На даний час академік АН України та АН Молдови живе і плідно працює в місті Кишинів.

Поряд представлені матеріали про активного діяча буковинської громади у Відні Василя Колотило, який народився 12 серпня 1908 року в селі Вилавче, Вижницького повіту. Під час навчання і по закінченні Чернівецького університету В. Колотило брав активну участь в українському студентському товаристві “Чорноморе”. Емігрувавши до Австрії, став активним членом товариства “Буковина”, протягом ряду років перебував на чолі цієї організації. Василь Семенович зробив помітний внесок у вивчення історії України та Буковини, був ініціатором повернення українського Народного Дому громаді Чернівців, допомагав дітям хворим на алопецію, сприяв встановленню ділових стосунків між Інститутом Буковини в Аугсбурзі та Чернівецьким університетом, передав Музею діаспори свої рукописи.

Почесне місце в експозиції “Буковинська діаспора” відведене матеріалам про життя та діяльність Генерал-Губернатора Канади Рамона Джона Гнатишина. На початку нинішнього століття з села Вашківці з Буковини в Канаду виїхала родина Михайла Гнатишина разом з двома синами Іваном та Рамоном. А в 1989 р. онук Михайла Гнатишина Рамон Джон Гнатишин англійською королевою Єлисаветою Другою був урочисто введений на посаду Генерал-Губернатора Канади. На початку жовтня 1992 р. Рамон Джон Гнатишин прибув з офіційним візитом в Україну, із сім’єю побував у прабатьківських Вашківцях, відвідав Чернівці, де йому було вручено диплом почесного доктора права Чернівецького університету. В Музеї буковинської діаспори Рамон Джон Гнатишин виголосив промову: “Цей музей – пам’ятник відважним і невгамовним. Я горджуся тим, що можу їх вшанувати як перший Генерал-Губернатор Канади, який тут побував, а також як перший канадський Генерал-Губернатор українського походження” [4, 1].

Значне місце в музейній колекції посідають експонати, присвячені показу культурної спадщини буковинської діаспори, що ілюструють



творчість зарубіжних митців, вихідців з Буковини. Великий інтерес викликають роботи видатної майстрині прикладного мистецтва з Відня Ксенії Колотило. Численні й різноманітні вишиванки: сорочки, рушники, серветки, подушки, скатертини, дерев'яні вироби, викладені бісером, писанки вражають багатством та розмаїттям кольорової гами, композиційним рішенням, високою технікою виконання. У доробку Ксенії Колотило є картини, “мальовані голкою” без підготовчих начерків. Недарма кажуть, що майстриня, творячи голкою узори, раз по раз коле собі пальці і краплі її крові пломеніють по вишивці. Вогнем цієї самовідданої любові Ксенія Колотило захоплює багатьох своїх шанувальників.

Відвідувачі можуть ознайомитись із творчістю одного з найвідоміших канадських художників українського походження Василя Курилика. Його родове коріння – на Буковині. Ще в 1896 р. його дід і бабуня виїхали до Канади, а він народився вже там у 1927 році.

В. Курилик знаний в світі як художник, який створив неперевершений за майстерністю твір “Страсті Христові”. Він складається із 160 картин, виконаних у Святій землі. Митець створив понад 10 тис. картин, замальовок та ескізів. За визначні успіхи в образотворчому мистецтві Василь Курилик нагороджений орденом Канади. Один з найбільших своїх творів митець присвятив історії українських поселенців в Канаді. Ця надзвичайна серія картин має назву “Український піонер”. На цю тему ним написано майже 4 тис. робіт. У 1977 році Василь Курилик відвідав прабатьківське село Борівці, біля Чернівців. Очевидці розповідали, що він припав там тілом до землі і схвилювано мовив: “Це моя земля і я хочу відчутти її корені”. У колекції музею представлені унікальні документи про перебування Василя Курилика на Буковині, прижиттєві видання робіт художника.

Привертає увагу невідоме для переважної більшості наших земляків в Україні ім'я талановитого скульптора Ярослава Паладія, який народився 21 квітня 1910 р. в селі Кострижівка, що на Буковині. Диплом скульптора (з оцінкою “дуже добре”) отримав в Румунській Академії Мистецтв у 1938 році. У 1949 році доля закинула його у США. “...життєва хуртовина розкинула нас, де нам ніколи і не снилося бути”, – читаємо в листі художника до рідних. Митець створив багато картин, виконаних у різних техніках, що відображають історію та побут українського народу. Саме Ярославом Паладієм було створено проєкт пам'ятника гетьманові України Іванові Мазепі, жертвам великого голоду на Україні 1933 р., бронзовий горельєф “Князь Ігор на коні”, проєкт гуцульської церкви у м. Гантер (штат Нью-Йорк). А за виконання технікою палення по липовій дошці (пірограф) портретів митрополита А. Шептицького та кардинала Й. Сліпого Паладій отримав особисту подяку від останнього в квітні 1969 р. (оригінали зберігаються у Римі). Останньою великою роботою Я. Паладія була “Абетка з історії України”. Митець будує літери з молодого дуба. Кожна літера-картина.

Зміст її взятий з українського життя. Сам автор зазначав: "...думаю, що наприкінці ні в кого з глядачів не залишиться враження, що ця абетка не є українською" [16, 14].

Ярослав Паладій помер в січні 1977 року. Чужа земля прийняла його. Художник завжди з теплою згадував Буковину: "То був час, який, на жаль, ніколи не верне, хіба що лише гарні спомини минулого залишаться назавжди" [15, 6]. Нині ім'я і твори Ярослава Паладія повертаються до нас. В експозиції і фондах музею представлена найповніша в Україні колекція оригінальних документів, що розповідають про життєвий та творчий шлях великого митця.

Важливим джерелом для вивчення історії музичного мистецтва 20 – 30 рр. ХХ ст. є представлена в експозиції музею повна збірка записів голосу Йозефа Шмідта "Буковинського Карузо", відомого в Європі та Америці співака і кіноактора, дебют якого відбувся в чернівецькій синагозі. Матеріали про його життя та творчість подаровані музею Альфредом Фасбіндом – співаком і музикантом, знавцем музики з Швейцарії, засновником та збирачем архіву Й. Шмідта у Цюриху. Діапазон творчості нашого земляка з села Давидівці Сторожинецького району величезний: церковна музика, народні пісні, оперні арії, складні вокальні твори, які можна прослухати під час екскурсії.

Відвідувачі можуть ознайомитися із творчістю відомих німецькомовних поетів-чернівчан Пауля Целана та Рози Ауслендер.

Ім'я Пауля Целана оточене в історії літератури ореолом немеркнучої поетичної легенди. Народився він у німецькомовній єврейській родині в Чернівцях і провів тут половину свого життя. В Парижі він залишився назавжди, але до кінця життя пам'ятав рідну землю своїх предків. В одному з листів Пауль Целан з тривогою і душевним болем запитує "Хіба не краще було б, якби я залишився біля буків моєї Вітчизни?". Експозиція містить багато фотографій, наукових досліджень, оригінальних творів П. Целана, а також видання перекладів поезій на різні мови світу.

Роза Ауслендер, що нині поряд з Паулем Целаном, є класиком німецької літератури відноситься до старшої генерації німецькомовних поетів, виплеканих багатокультурною атмосферою Чернівців. Переживши всі жахи єврейського гетто, вона переїжджає до Європи, у Парижі зустрічається з Паулем Целаном. Кілька днів вони були нерозлучні, дискутували про літературу, читали вірші, згадували Чернівці. Ці зустрічі перевернули її життя. Роза Ауслендер видала 30 поетичних збірок, отримала багато літературних відзнак. Померла в 1988 р., похована в Німеччині в м. Дюссельдорф. В одному з останніх листів читаємо: "Чому я пишу? Можливо тому, що з'явилася на світ у Чернівцях. Тому, що світ прийшов до мене в Чернівцях. Той неповторний пейзаж. Особливі люди. Легенди і міфи витали у повітрі, ними просто дихали. Чотиристовні Чернівці були містом муз, яке давало притулок багатьом художникам, поетам, любителям мистецтва, літератури, філософії" [1,

8].

За роки існування експозиції “Буковинська діаспора” в музеї побували гості з багатьох країн світу: доктор права Микола Суховерський, професор Гарвардського університету Джордж Грабович, поет і літературознавець з Канади Яр Славутич, художник та громадський діяч Павло Цимбалюк – дизайнер Вегревільської писанки, професор із США Отто Аппенцеллер, поетеса з Бразилії Віра Вовк, співак і музикант з Швейцарії Альфред Фасбінд, науковці з Німеччини, Італії, Угорщини, Голландії, Японії..., численні туристичні групи з усього світу.

Музей проводить велику збиральницьку роботу. Колекція його постійно зростає також завдяки допомозі широкого загалу доброчинців – вітчизняних і зарубіжних. У фондах музею знаходиться значна кількість документальних матеріалів, енциклопедичної літератури та художніх альбомів, пов'язаних з життям та творчістю вихідців з Буковини. Вони, безумовно, становлять певний інтерес для широкого загалу, особливо науковців.

В музеї діаспори відбуваються ділові та творчі зустрічі, обговорюються політико-культурницькі проблеми, ведеться велика робота по згуртуванню та зближенню представників діаспори під прапором нової незалежної України. Постійно налагоджуються контакти з чисельними українськими громадами за рубежом, з товариством “Україна – Світ”, з національними культурологічними організаціями, Центром буковинаознавства.

Основне своє завдання музей вбачає в піднесенні на світовому видноколі величчя, таланту і працелюбства нашого народу.

### ***Примітки:***

1. Ауслендер Р. Час Фенікса. – Чернівці, 1998. – С. 247.
2. Ботушанський В. Буковинська діаспора та її зв'язки з рідним краєм // Буковинський журнал. – Чернівці, 1999. – Ч. 1-2. – С. 160-187.
3. Ботушанський В. Буковинська трудова еміграція в кінці XIX – на початку XX ст. // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. – К., 1975. – Вип. 1. – С. 136-154.
4. Буковина. – 1992. – 1 жовтня.
5. Історія української еміграції. – К., 1997.
6. Зарубіжні українці. – К., 1991. – С. 251.
7. Сич О. З “нового краю”. – Чернівці, 1991. – С. 102.
8. Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1992. – С. 509.
9. Час. – 2005. – 28 квітня.
10. Чернівці. – 2004. – 26 березня.

Владислав Роговий  
Лондон, Англія

### ДІЯЛЬНІСТЬ КОМІСІЇ ДОПОМОГИ УКРАЇНСЬКОМУ СТУДЕНТСТВУ НА ТЕРЕНАХ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В ПОВОЄННИЙ ЧАС

Коли в Європі відгриміли залпи Другої світової війни, на еміграції опинилася велика кількість українців, котрі не бажали повертатися на батьківщину з політичних мотивів. Серед мільйонів тих, хто вибрав шлях скитальця на чужині, було чимало молоді, котра не встигла закінчити студії, або бажала здобути вищу освіту. З метою підтримати її матеріально вже в серпні 1945 року в німецькому місті Фюрті професори Зенон Кузеля, Євген Храпливий і Роман Димінський зініціювали відродження Комісії допомоги українському студентству, яка діяла з листопада 1940 року протягом усієї війни<sup>1</sup>.

21 вересня на черговому засіданні КоДУС-у у Фюрті взяв участь представник “Об’єднання допомоги українських студентських організацій” у Мюнхені магістр Перейма. Він зокрема, повідомив про створення “Фонду українського студентства”, заініційованого “Тимчасовим всестудентським ініціативним комітетом” у Мюнхені. Але коли там дізналися про відновлення діяльності КоДУС-у, то нарада українського громадянства 17 вересня відклала вибори керівних органів цієї інституції, а вирішила порозумітися безпосередньо з професором Кузелею щодо дальшої спільної акції. Мюнхенському українському студентству, зокрема, дуже залежало на тому, щоб “енергійно повести допомогову акцію на платформі надпартійности, й воно має довір’я, цього можна сподіватися по “Кодусові”<sup>2</sup>.

Після ось такої заяви магістра Перейми професор Зенон Кузеля в годинному рефераті виклав детально мету і завдання КоДУС-у, його історію й теперішнє становище. Особливо наголосив на необхідності тісного контакту з українським студентством, заявивши, що президія КоДУС-у надасть місце представнику студіюючої молоді в своєму складі. Зі свого боку професор Кузеля запевнив, що Комісія й надалі “стоятиме на платформі надпартійности й не робитиме ніяких різниць щодо походження і віросповідання й партійної приналежності молоді. Оскільки студентство згідне, Комісія кооптує п. Перейму як дотеперішнього організатора й референта “Фонду українського студентства” в склад президії”<sup>3</sup>.

Після цього і представник українського студентства у Фюрті й

Ерлінгені М. Мельник висловився за те, щоб “усю допомогову акцію зложити в руки Комісії під досвідним проводом проф. Кузелі”<sup>4</sup>.

Із задоволенням прийнявши обидві заяви, магістр Перейма запевнив, що відтепер для мюнхенського комітету справа допомоги українському студентству цілком вияснена, і він погоджується з тим, що ця справа має бути віддана винятково в руки КоДУС-у. У подальшій дискусії обговорено справу створення окремої філії в Мюнхені, яку очолити умовлено Євгена Перейму, котрий має негайно розпочати збіркову акцію.

В ухваленому повідомленні про початок діяльності відродженого КоДУС-у наголошувалося на тому, що він і надалі “працюватиме на традиційних основах найближчого контакту з українськими високими школами, проводом українського громадянства та студентським представництвом. КоДУС керуватиметься, як і досі, винятково добром української студіюючої молоді без огляду на її партійні переконання”<sup>5</sup>.

Одночасно президія КоДУС-у звертала увагу бажаючих здобувати вищу освіту на те, що “крім медицини й дентистики належить не забувати про інші, не менш важливі ділянки знання, зокрема про філософічні та економічні студії, на які поки що зголошується дуже мало кандидатів”<sup>6</sup>.

У листі від 16 листопада 1945 року керівники Українського громадянського комітету допомоги українським збігцям в Італії Іван Бучко та о. Іван Білянич писали до управи Центрального Українського допомогового бюро в Лондоні: “На окрему увагу заслуговують в таборі студенти університету, що їх начислюють 465 людей. Під сучасну хвилю одне в них лиш бажання: чим скорше докінчити перервані студії, буде однак залежати від зрозуміння та матеріальної піддержки нашого громадянства чи ті, що є нашою надією і будучністю, зможуть здійснити свої пляни.

Пороблено старання на головній Англійській квартирі в Річчоне про дозвіл на впис наших студентів на університетські позаочні студії, але зараз справа ще дефінітивно не вирішена. Однак дещо вже осягнено і в тому напрямі. Чотирьох наших полонених – професорів та студентів – їздило в половині жовтня до Болонії і Мілана, щоб закупити відповідно до числа зголошених на поодинокі факультети підручники. На цю ціль жертвувала Головна Англійська Квартира в Річчоне 50.000 лірів. Таку саму суму одержали полонені на закуп музичних інструментів для таборової оркестри. Належить згадати, що при капітуляції відобрано, за особним поквітуванням, всі гроші. Саме тепер студенти і їх друзі зробили спільну декларацію, в якій кожний зазначував, скільки хоче з відобраних грошей відступити на закуп книжок. На основі якраз цей заяви головна квартира зробила згадану жертву.

По факультетам зголосилось охочих студіювати: право – 9 студентів, філософію – 26, високу торгівлю – 50, медицину – 55, дентистику – 10, фармацевтику – 5, ветеринарію – 20, хемію – 21, машинобудівель-

ну техніку – 32, електротехніку – 17, архітектуру – 10, техніко-будівельний відділ – 15, агрономію – 54, лісництво – 83, інженерію – 10, мірництво – 9, журналістику – 4, музикологію – 2 і малярство – 2. Крім того, 30 студентів-богословів чекає на звільнення, щоб докінчувати в Українській Папській колегії в Римі свої богословські науки”<sup>7</sup>.

У листі від 16 грудня 1945 року Кир Іван писав до Володимира Галана: “...в зв’язку зі справою звільнення всіх студентів з табору й уможливлення їх їм продовжування студій інтерв’ював я перед англійською командою табору, та, на жаль, не дістав я рішучої прихильної відповіді, хоч треба сказати, що сама команда табору не мала б нічого проти звільнення студентів, але не може того зробити без інструкції вищої влади, яка у відносних справах дуже уважно прислухається до побажань могутнього червоного аліанта. До того й нелегко дістати дозвіл на побут від італійської влади, яка вимагає повного забезпечення зі сторони тих, що стараються про чиє звільнення. Та не тратимо надії, що ті останні труднощі легко буде побороти, якщо Вш. Комітет схоче нам загарантувати щомісячну послілку на утримання студентів. А при цьому маємо надію ще на одну розв’язку тої тяжкої і так важної проблеми нашої студіюючої молоді, та про це тут незручно писати. На всякий випадок дозволю собі просити Вас пане Предсіднику запевнити нам для потреб студіюючої молоді щомісячну допомогу в квоті 5.000 дол. (якщо послілка йде через о. Гриньоха), але вчетверо більшу, якщо урядовою дорогою...”<sup>8</sup>.

У листі від 29 січня до Володимира Галана Іван Бучко повідомляв, що “ми осталися без засобів та й не можемо навіть тих найконечніших підмог виплачувати для наших студентів та й для культурників. На цей місяць лютий ще вдасться зтягнути позичку яких 200 тисяч лірів, а що буде далі?.. Наші місячні видатки на потреби табору (папір, прибори до писання, книжки-самоучки тощо) виносять коло 100 тисяч лірів. Дотепер ми те покривали з дару Святого Вітця та й тих приватних дарів, присланих для мене від моїх добрих приятелів, своїх же знайомих і давних добрих парафіян з Нью Йорку. Жертви, прислані нині з Америки для нашого Комітету виносять всього 110 (сто десять) доларів, а саме: від парохії Оліфант 100 дол. і від Отця Стернюка з Плімавт 10 дол. У найближчому часі потреби наші збільшаться, бо “люта буря йде”. Може прийти до того, що не буде вже кому посилати підмог...”<sup>9</sup>.

У відповідь на цей лист Володимир Галан повідомив Кир Івана (9 лютого 1946), що вже вислано через о. Гриньоха 10.000 дол. через Апос. делегата. “Рівночасно повідомляю, що коли потреба, вишлемо в такий же спосіб дальших 15.000 себто разом 25.000 дол. Тому прошу робити заходи для спровадження студентів, а я певний, що зможемо післати і більшу суму пізніше”<sup>10</sup>.

24 січня 1947 року в Мюнхені відбулася нарада уповноважених українських високих шкіл, КоДУС-у та ЦеСУС-у з представником УАПЦ в Канаді о. Савчуком, на якій ректор УВУ Вадим Щербаківський,



ректор УВЕШ Борис Мартос і професор Євген Храпливий обговорювали справу допомоги нашому студентству в Європі. Оскільки о. Савчук одночасно був членом Українського бюро в Лондоні, то за його участю ухвалено, що “з фондів КУК-у можна буде призначити поважну частину зі збірок на допомогу збігцям також на допомогу студентству. Одначе ця допомога не може бути пересилана із-за де візових та інших причин у грошах, а тільки у товарах, а саме як одяг, білля, накривала та харчеві пачки, або окремі харчі, які можуть бути консумовані, або реалізовані студентами на інші цілі”<sup>11</sup>.

На згаданій нараді о. Савчук подав до відома, що він також має можливість “виставити певну кількість стипендій для українських студентів в Англії з фондів католицької і протестантської церков – для греко-католиків і православних та есентуально протестантів”. У першу чергу мали пропонуватися ті, хто володів англійською мовою<sup>12</sup>.

Заслухавши повідомлення Євгена Храпливого про названу нараду, президія КоДУС-у вирішила скликати з цього приводу пленарне засідання Комісії. 7 лютого 1947 року воно відбулося у Фюрті, де після тривалої дискусії було запропоновано представникам ЦеСУС-а Євгену Переймі та Володимирі Мацьківу такі напрямні у вирішенні питання надання допомоги українським студентам у Великій Британії: “через філії, представництва і студентські громади оголосити студентству умови складання прохань на стипендії до Англії; визначити перший реченець вношення прохань по кінець лютого; допустити до вношення прохань 10% членства кожної громад з тим, що в принципі на жінок не повинно припадати більше як 25% прохань; приймати прохання в загальному від початківців від 2 до 6 семестру, а від заавансованих тільки виємково; просити Лондонський комітет признати 20-40 для заавансованих та скінчених для вдосконалення в студіях; у власноручних поданих проханнях вимагати таких даних: ім’я й прізвище, місце й рік народження, релігія, стан студій (семестр), школа й місце студій, спеціальність; до прохань мають бути долучені: посвідка впису зі школи, опінія студ. громади, посвідки про поступи в науці, зокрема ж посвідка фахового професора із спеціальності претендента й окрема, провірена посвідка про знання англійської мови: передумовою одержання стипендії є знання принаймні початків англійської мови; першенство для одержання стипендії належить дати англістам, романістам, фонетикам, журналістам, економістам, експортівцям, банківцям, етнографам і взагалі студентам фахів, яких не можна студіювати на українських і німецьких високих школах, зрештою, в тій справі засягнути інфорацій в Лондоні; прохання вносити до студентських громад, які встановлюють порядок місць стипендистів відповідно до їх кваліфікації й передають їх до філій або представництв, що знов пересилають їх до централі...”<sup>13</sup>.

Усі студентські громади Німеччини й Австрії Були негайно повідомлені про таке рішення. Крім того, від них просили подати потребу в

одягу, білизні й харчових пакетах<sup>14</sup>. Ця пропозиція зацікавила багатьох бажаючих здобути вищу освіту в Англії, оскільки вже наступного місяця на засіданні КоДУС-у констатувалося, що надійшло понад 150 заяв. Щоправда, “за виїмком Авгсбурга, Кіля, Карлсруе й Корігену, всі інші прохання не мають усіх вимаганих прилог і мусять бути доповнені”<sup>15</sup>. І коли прохань на вписи до англійських вищих шкіл виявилось вже понад дві сотні, то представник від українських інституцій з Лондона сотник Панчук повідомив на особистій зустрічі в Мюнхені Євгену Переймі, що про існуючі фонди релігійних установ йому невідомо нічого, а “вступ до англійських шкіл дуже утруднений з огляду на переповнення шкіл”, і лише п’ятеро українських студентів “дістають допомогу з фонду допомоги полякам”. Натомість, мовляв, існують можливості примістити кількох наших студентів теології на кошт англійських католицьких єпископів, а також на англійську теологію<sup>16</sup>. Однак, “Комісія” не залишала цієї справи і намагалася щонайменше деяких окремо придатних кандидатів вислати на студії до Англії хоч би на власний кошт<sup>17</sup>.

Улітку 1948 року за ініціативою студентської громади Комісія організовується і у Великій Британії. За підтримки Президії Союзу українців Британії перше її організаційне засідання відбулося 5 серпня. Очолює місцевий КоДУС о. Йосафат-Іван Жан, якому взялися допомагати о. мітрат протоєрей Губаржевський, о. Дячишин, доктор Коростовець, доктор Закоморний, доктор Герасименко, інженер Данило Скоропадський, професор Олександр Монцібович, сотник Панчук, магістр Данилів, Юрій Єнкала і Ярослав Гаврих. Безпосередньо ж займалася поточною роботою управа на чолі з гетьманичем Данилом Скоропадським<sup>18</sup>.

До речі, звітуючи за працю в 1948 – 1949 навчальному році Зенон Кузеля наголошував, що “від двох років Комісія допомоги українському студентству робила систематичні й енергійні заходи для створення КоДУС-у в Англії, особливо від часу, коли туди переїхали члени нашої дивізії. Після довгих заходів Комісії пощастило причинитися там до засновання КоДУС-у на Англію, що стоїть тепер під проводом голови інж. Данила Скоропадського”<sup>19</sup>.

У перший період своєї діяльності, який визначається до початку 50-х років минулого століття, серед колишнього українського вояцтва Великої Британії виявилось близько 200 осіб, котрі виявили бажання здобути вищу освіту. Однак, українська спільнота в цій країні не мала можливості забезпечити всіх належною матеріальною допомогою, бо збіркові акції не давали відповідних для потреб студіюючої молоді сум. Допомоги надходили головним чином від архієпископа Івана Бучка, дещо вдавалось виведувати від місцевих чинників.

Оскільки брак грошей не дозволяв тамтешньому КоДУС-ові розвинути ширшої роботи, вони зверталися за допомогою до своєї централі у Фюрті. У листі до керівництва КоДУС-у Об’єднання українців

у Великій Британії повідомляло, що “звичайно ні одного звернення не полагоджуємо негативно”. Насамперед використовувалися можливості американської допомогової місії, яка передавала так звані кер-пакети. Президія ради тоді також намагалася й “деякі грошові квоти поставити до диспозиції студ. громади”<sup>20</sup>. На той час з теренах Великої Британії вчилося 76 українських студентів: 18 у місцевих високих школах, 2 – в Ірландії, 7 – в Інституті заочного навчання (ІЗН) в Німеччині, за океан виїхало 3, Бельгію – 8, Іспанію – 9, Італію – 2<sup>21</sup>.

Більшість кандидатів на навчання у вищих навчальних закладах Європи з Великої Британії мали бажання опановувати вибраний фах переважно в Іспанії. Там з осені 1952 вдалося розпочати навчальний рік Е. Бродацькому, П. Гуцулу, В. Зазуляку, О. Змію і Б. Марченку. Двом нашим студентам з Великої Британії виділив стипендії для навчання в Італії Апостольський візитатор українців у Західній Європі єпископ Іван Бучко: Зоя Лісовська опановувала мистецтво, а В. Луців удосконалював свій голос<sup>22</sup>. Існуючи як автономна секція при СУБ-і, КоДУС у Великій Британії утримував тоді протягом року 6 стипендіатів, витрачаючи на кожного по 190 фунтів стерлінгів. Крім того, кільком студентам оплачувано шкільні вписи, а окремі отримували одноразові допомоги. Завдяки допомозі КоДУС-у і СУБ-у в березні 1953 року, коли фонди першого виявилися вичерпаними, для шести студентів випозичено по 100 фунтів у Британської переселенської ради, а на початку жовтня семеро студентів змогли виїхати на навчання до Лювена в Бельгію<sup>23</sup>. У 1954 – 1955 навчальному році від британського КоДУС-у стипендії отримували (по 15 фунтів щомісячно) такі лондонські студенти: М. Добрянська – дантистика, Л. Калюжна – славістики, П. Цимбалістий – славістика, В. Воропай – історія. Наступного року матеріальну підтримку від української громади мають також В. Малишак – техніка, І. Грабар – спів<sup>24</sup>.

Другий період діяльності КоДУС-у у Великій Британії охоплює п'ятдесяті роки минулого століття. Його, особливо другу половину, називали часом “бракуючого покоління” в житті української спільноти у цій країні, оскільки наших студентів майже не було тут: дуже мало, на жаль, закінчило студії; більшість через брак коштів і життєвих труднощів та різних обставин не здобули вищої освіти. Відтак витрати на стипендії були невеликими: 1955 року, наприклад, – 475 фунтів стерлінгів, 1956 – 355, 1957 – 317, 1958 – 160, 1959 – 225, 1960 – 241, 1961 – 179<sup>25</sup>. Однак, після цього поступово підрастає нове українське покоління, яке вже мріє про університетські студії. Відтепер КоДУС ставить своїм завданням заохочувати до вивчення гуманістики, особливо славістики. Наприклад, 1965 року ухвалено уфундувати стипендію на наукову працю в Лондонському університеті для відзначення 150-річчя від дня народження Тараса Шевченка, а також виділено дві додаткові стипендії для студентів зі спеціальності “українознавство” в цьому ж навчальному закладі. Крім того, за посередництва архієпископа Івана

Бучка полагоджено справу навчання одного студента в Римі.

Коли йдеться про допомогу британського КоДУС-у українській студіюючій молоді за кордоном у 1965 році, то необхідно також згадати про матеріальну підтримку трьох студентів: А. Горницький завдяки стипендії з Лондона вчився в Іспанії, а О. Гіршовата і В. Думка – в Югославії<sup>26</sup>.

Поряд з турботою про збір коштів на стипендії СУБ зайнявся також проблемою влаштування гуртожитків для українського студентства, які могли б стати сприятливим середовищем для національно-духовного виховання, ширшого залучення до ознайомлення з українознавчими дисциплінами. Така мета ухвали загальних зборів СУБ-у витікали з необхідності того, аби українці-випускники англійських коледжів і університетів також закінчували високо шкільні студії українознавства й кваліфікувалися в ділянках українських ідей і знання та обіймали провідні становища в організованому національному житті<sup>27</sup>.

Як і раніше, основним джерелом грошових надходжень була “Писанка”, котру щорічно проводив СУБ. 1978 року, наприклад, вона дала до каси КоДУС-у 875 фунтів. Ще 150 фунтів того року вніс до неї Патріарх Йосиф Сліпий. Кооперативна спілка “Нова Фортуна”, оцінюючи важливість жертвовності української громади в ім’я освіти, перевела зі своїх прибутків 500 фунтів<sup>28</sup>.

Поряд з активізацією зборів пожертв британський КоДУС водночас здійснював велику роботу щодо сплати стипендій, які раніше були виплачені українським студентам. Так, завдяки наполегливій праці Олександра Монцібовича, в 1979 році вдалося отримати звороту стипендій на суму 2.188 фунтів<sup>29</sup>.

Завдяки зібраним коштам української громади, британський КоДУС не лише підтримував студентів. Він також надав допомогу молодим вчителям шкіл українознавства. 1980 року, скажімо, на курсах при Українському Вільному Університеті в Мюнхені і в Меквіллері було з Великої Британії 19 осіб, у 1981 – 15. У той же час у ці роки в Українському Католицькому університеті в Лондоні навчалось відповідно 38 і 47 студентів. Крім того, двоє українських студентів поїхали студіювати до Гарварда.

Такі збільшені витрати були можливими завдяки щедрій пожертві, що надходили в цей час до каси КоДУС-у. Особливо потужно підтримував українське студентство Михайло Ковальчук, який у вказані два роки вніс 7.760 фунтів<sup>30</sup>.

Чимало українців Великої Британії заповідали свої статки на користь своєї студіюючої молоді, розуміючи, що саме вона, здобувши вищу освіту, активніше працюватиме на імідж рідної нації, а в майбутньому зможе послужити Батьківщині. Крім названого вже Михайла Ковальчука, чималі кошти залишили на користь українського студентства Іван Павлів, М. Павлюк. Серед тих, хто активно жертвував в ім’я

підготовки майбутньої національної еліти, найчастіше в переглянутих звітах зустрічаються імена Івана Андрусика, Петра Безносюка, Степана Ільницького, Нестора Комарницького, Петра Кухтара, Михайла Лузінкевича, о. Миколи Матичака, Осипа Микитея, Степана Терлецького, Теодора Турка...

Їхній приклад наслідували багато інших, що давало можливість українській діаспорі готувати в умовах бездержавності власну науково-освітню і політичну еліту.

### *Примітки:*

<sup>1</sup> В ім'я майбутнього нації. Документи і матеріали про організацію допомоги українською діаспорою студентам-емігрантам у 1920 – 2000 роках. – К., 2005. – С. 391.

<sup>2</sup> Поточний архів КоДУС-у: Протокол ч. 9 засідання Комісії допомоги українському студентству у Фюрті 21 вересня 1945 року.

<sup>3</sup> Там само.

<sup>4</sup> Там само.

<sup>5</sup> Там само.

<sup>6</sup> Там само.

<sup>7</sup> Immigration History Research Center of Minnesota University – IHRC: United Ukrainian American Relief Committee – UUARC – Box 37. 8. Цей та інші документи з Архіву наукового центру імміграційної історії Міннесотського університету в США мені передав мій науковий консультант проф. Володимир Сергійчук.

<sup>8</sup> Ibid. – Box 37. 7.

<sup>9</sup> Ibid. – Box 37. 7.

<sup>10</sup> Ibid. – Box 37. 7.

<sup>11</sup> Поточний архів КоДУС-у: Звідомлення з наради представників укр. високих шкіл, КоДУС-у та ЦеСУС-у з представником УАПЦ в Канаді, адміністратором о. Савчуком, що відбулася в Мюнхені дня 24 січня 1947 р.

<sup>12</sup> Там само.

<sup>13</sup> Там само: Протокол ч. 98 засідання Комісії допомоги українському студентству у Фюрті дня 7 лютого 1947 р.

<sup>14</sup> Там само.

<sup>15</sup> Там само: Протокол ч. 107 засідання Комісії допомоги українському студентству, що відбулося дня 20 березня 1947 р. у Фюрті.

<sup>16</sup> Там само: Протокол ч. 112. засідання Комісії допомоги українському студентству у Фюрті дня 25 квітня 1947 р.

<sup>17</sup> Поточний архів КоДУС-у: Звідомлення голови Комісії допомоги українському студентству (КоДУС) за адм. рік 1947/48 за час від 1.10.47 по 30.09.48 року.

<sup>18</sup> Там само: Звідомлення голови Комісії допомоги українському студентству (КоДУС) за акад. рік 1948/49 за час від 1.10.1948 по 30.09.1949 року.

<sup>19</sup> Там само: Лист Об'єднання українців у Великій Британії до управи КоДУС-у від 30 жовтня 1952 року.

<sup>20</sup> Там само: Звідолення з праці Комісії допомоги українському студентству (КоДУС) за 1951 – 1952 і 1952 – 1953.

<sup>21</sup> Там само: Лист єпископа І. Бучка до голови КоДУС-у О. Кульчицького від 15 жовтня 1952 року.

<sup>22</sup> Там само: Звідолення з праці Комісії допомоги українському студентству (КоДУС) за 1951 – 1952 і 1952 – 1953 роки.

<sup>23</sup> Бібліотека-музей ім. Тараса Шевченка в Лондоні: Звіт про діяльність Союзу українців у Великій Британії за час від 1.1 до 31.12.1955 року. – С. 49.

<sup>24</sup> Там само: Звіт про діяльність Союзу українців у Великій Британії за час від 1.1 до 31.12.1965 року. – С. 38.

<sup>25</sup> Там само: Звіт про діяльність Союзу українців у Великій Британії за час від 1.1 до 31.12.1966 року. – С. 44.

<sup>26</sup> Там само: Звіт про діяльність Союзу українців у Великій Британії за час від 1.1 до 31.12.1965 року. – С. 38.

<sup>27</sup> Там само: Звіт про діяльність Союзу українців у Великій Британії за час від 1.1 до 31.12.1974 року. – С. 53.

<sup>28</sup> Там само: Звіт про діяльність Союзу українців у Великій Британії за час від 1.1 до 31.12.1978 року. – С. 43.

<sup>29</sup> Там само: Звіт про діяльність Союзу українців у Великій Британії за час від 1.1 до 31.12.1979 року. – С. 51.

<sup>30</sup> Там само: Звіт про діяльність Союзу українців у Великій Британії за час від 1.1 до 31.12.1981 року. – С. 67.

Юлія Заячук

*Львівський національний університет ім. І. Франка*

Львів

## **ЗМІСТ ТА НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН В УНІВЕРСИТЕТАХ КАНАДИ**

Перша на північноамериканському континенті кафедра українознавства була заснована у 1944 р. в Саскачеванському університеті. Цим було покладено початок вищим українознавчим студіям у Канаді як якісно новому рівню в організації рідношкільної освіти канадських українців. У процесі становлення і розвитку вищі українознавчі інституції при канадських університетах пройшли декілька етапів еволюції і зайняли свою нішу у системі університетської освіти Канади. За свою понад шістдесятирічну історію розвитку вони досягли чималих успіхів, набули педагогічного досвіду і стали одним із вагомих чинників збереження культурної самобутності української канадської спільно-



ти, підтримки рідномовної освіти та підготовки фахівців з українознавчих дисциплін вищого рівня кваліфікації.

Ті чи інші українознавчі дисципліни, кількість і спектр яких постійно змінювалися, викладалися у вісімнадцяти канадських університетах, а сьогодні різні українські курси (мови, літератури, історії, географії, культури, фольклору, економіки, політології тощо) пропонують університети Альберти, Манітоби, Саскачевану, Торонто і Ватерлоо. Мета даної роботи – розглянути специфіку, питання змістового навантаження та навчально-методичного забезпечення українознавчих дисциплін, які на даний час функціонують в канадських університетах.

Пристаючи до аналізу питань змісту вищої українознавчої освіти в Канаді, зазначимо перш за все, що у канадських університетах загалом немає єдиних програм, за якими би викладалися ті чи інші навчальні предмети. У кожному із них викладання має свої особливості, що залежать, з одного боку, від традицій університету, а з іншого, – від викладача, який розробляє навчальний курс. Крім того, аналіз навчальних планів і програм вищих українознавчих студій засвідчує гнучкість системи підготовки фахівців – крім обов'язкових, студентам пропонується велика кількість курсів на вибір, які в рамках програми спеціалізації кожен із них може обирати відповідно до власних практичних потреб<sup>1</sup>.

Щоб отримати уявлення про змістове навантаження українознавчих курсів, розглянемо на конкретних прикладах зміст деяких із них, без вивчення яких не обходиться жодна українознавча програма канадських університетів, а саме: мовних, літературних та історичних.

Серед мовних курсів одним із найпоширеніших є “Початкова українська мова”. Аналіз його змісту показує, що цей курс є своєрідним вступом до інших, вищих за рівнем, мовних курсів і розрахований на студентів зі слабким знанням мови або без такого.

Мета курсу: дати слухачам елементарні вміння говорити і розуміти мову, початкові навички писати українською, читати українські тексти.

Завдання курсу: забезпечити належну мовну базу для подальшого вивчення української мови та українознавчих дисциплін, які викладаються українською.

Зміст дисципліни: робота над основами головних елементів вивчення мови: граматики; розмовної практики; засвоєння нової лексики; читання і письма. Дидактичні пріоритети: вивчення мови через ситуації з реального повсякденного життя; наголос на усне спілкування та навички читання; залучення до процесу вивчення мови елементів сучасної української культури: мистецтва, музики, кіно тощо.

Типово на вивчення курсу “Початкової української мови” відводиться чотири години на тиждень. Його специфікою є те, що пояснення граматики здійснюється переважно англійською мовою. Читання, письмо, розмовні вправи проводяться українською.

Як правило, наступним етапом вивчення мови є курс “Українська мова середнього рівня”. В рамках цього курсу вивчаються основи морфології, поглиблюються знання граматики, а також практикується спілкування українською шляхом лабораторних тренувань і читання в класі.

Для студентів, які спеціалізуються в українознавчій програмі, подальшим кроком в опануванні української мови є курс “Українська мова підвищеного рівня”. Мета курсу: вдосконалення мовних навичок: мовлення, аудіювання, читання, письма. Завдання курсу: навчити студента вільно розмовляти українською на різні теми, брати участь у дискусіях, писати творчі роботи і ділову кореспонденцію, читати й обговорювати прочитане. Зміст дисципліни: Курс знайомить студентів з типовими складними випадками української граматики, готує до розуміння українських засобів масової інформації тощо. Дидактичні пріоритети: засвоєння граматики через практичне застосування відповідних мовних конструкцій у перекладі та написанні власних текстів; проведення занять переважно українською з вивченням на вищому рівні всіх елементів мови: розмовної практики, лексики, граматики, читання і письма; акцентування аудиторної діяльності на розмовну мову, читання, обговорення прочитаного матеріалу та складання творів на його основі, усні десятихвилинні доповіді, що готуються заздалегідь; виконання домашніх завдань як обов’язкового компоненту навчального процесу, які включають читання, переклади, вправи з граматики, твори, підготовку усних повідомлень і доповідей.

Викладання української мови здійснюється за підручниками, написаними для англомовного студента, зокрема, А. Гумецької “Сучасна українська” (1990), Д. Струка “Українська для студентів” (1998), Яра Славутича “Розмовна українська” (1987) та словників, як то “Україно-англійський і англо-український словник” В. Ніньовського (1985) тощо. Проте, наявних підручників недостатньо. Тому багато матеріалу для курсу готує викладач. Крім того, значне місце у забезпеченні навчального процесу займають обладнані комп’ютерами лінгвістичні кабінети, які використовуються для виконання практичних вправ, мовних тренінгів, прослуховування студентами лекційного матеріалу<sup>2</sup>.

В цьому контексті коротко відзначимо роботу вищих українознавчих студій Канади щодо використання у навчальних цілях для викладання українознавчих дисциплін потенціалу комп’ютера, ресурсів мережі Інтернет і локальних університетських мереж.

Серед Інтернет-розробок – це, зокрема, on-line програми “Український алфавіт” (сприяє вивченню українського алфавіту та писемної системи мови, вчить писати українською та розпізнавати мовні звуки) та “Українські флеш-картки” (допомагає студентам переглядати, повторювати й запам’ятовувати українську лексику та перевіряти свої знання; кожне слово супроводжується реченням, щоб показати його значення у контексті) для допомоги у вивченні стаціонарних універси-

тетських курсів української мови початкового рівня та української мови в контексті, “Український Інтернет-опитувальник” для тестування з української граматики (результати тестування відправляються викладачу і повертаються із його виправленнями), які розробляє й впроваджує Український центр мультимедійного інтерактивного навчання та електронних публікацій Альбертського університету<sup>3</sup> під керівництвом проф. О. Ільницького, а також застосування Інтернету як “бібліотеки” сучасного текстового, візуального і звукового матеріалу для викладачів і студентів<sup>4</sup> тощо.

Серед розробок з використанням локальної університетської мережі – on-line програма мовних тренувань “Українські інтерактивні вправи” для перевірки правильності виконання завдань та програма “Відео Вісник” для вивчення курсу “Українська мова в контексті”<sup>5</sup>. Вони дають змогу викладачеві, спілкуючись зі студентом на відстані з допомогою комп’ютера, у режимі реального часу перевіряти правильність виконання завдань, повертати студентові матеріал з виправленнями і поясненнями. У мовних курсах, окрім письмових вправ, прослуховуючи записи голосу, перевіряється і вимова студента. Така форма навчання набуває все більшого поширення.

Загалом, на нашу думку, найхарактернішою особливістю українських мовних курсів, які пропонують вищі українські студії Канади, є те, що їх можуть слухати студенти, які не мають жодних попередніх знань з української мови. Програми вивчення мови розробляються таким чином, щоб дати можливість охочому, навіть починаючи з “нуля”, але послідовно вивчаючи мовні курси щоразу вищого рівня, протягом трьох-чотирьох років досягнути достатнього ступеня володіння мовою. Такий підхід до даного питання зумовлюється, очевидно, тим, що канадське суспільство як таке, не потребує знання мов національних меншин для щоденного вжитку, і справа самої етнічної спільноти робити все можливе для підтримання і розвитку своєї мови, якщо вона у цьому зацікавлена. Вивчення мовних курсів будь-якого рівня ведеться в контексті реальних життєвих ситуацій сьогодишнього дня з акцентуванням основної уваги на розмовному компоненті мови, що важливо у плані залучення до її вивчення не тільки майбутніх філологів, але й представників інших спеціальностей, яким знання української мови може бути потрібне для спілкування з потенційними діловими партнерами в Україні, читання ділової україномовної документації тощо.

Особлива увага звертається на поєднання аудиторних і домашніх завдань, що забезпечує глибше вивчення мови й оптимальне співвідношення між самостійною роботою студента та його роботою з викладачем. Значне місце у процесі вивчення мови посідають так звані студентські усні презентації на різні теми, чільне місце серед яких належить, зокрема, темам, пов’язаним з сучасною Україною. Це, з одного боку, забезпечує студенту достатньо широку розмовну практику спілкування українською мовою, а з іншого – знайомить з різними сто-

ронами життя сучасного українського суспільства і держави, що має немаловажне значення в умовах недостатньої поінформованості канадського суспільства у цих питаннях. Організаційно-дидактичні задачі функціонування українських літературних курсів проілюструємо на прикладі курсу “Українська література і культура”, який пропонує департамент слов'янських мов та літератур Торонтського університету. Мета курсу: дати огляд української культури через вивчення творів української літератури від Київської Русі до сучасності. Завдання курсу: ознайомити студентів із широким спектром культурологічних, соціальних і політичних творів, які мали визначальний вплив на розвиток української літератури. Зміст дисципліни: знайомство студентів з різними культурними періодами в житті українського народу, такими як романтизм, реалізм, модернізм, радянський період, період незалежної України та низкою літературних творів різних жанрів і тем, що відповідають названим культурним періодам. Програма курсу включає знайомство з творчістю класиків української прози, поезії, драми і сучасних літераторів, таких як І. Нечуй-Левицький, М. Кропивницький, М. Старицький, І. Тобілевич, В. Антонович, І. Франко, М. Драгоманов, Леся Українка, О. Кобилянська, П. Тичина, В. Винниченко, М. Рильський, О. Антоненко-Давидович, М. Куліш, В. Підмогильний, О. Довженко, В. Стефаник, О. Гончар, Ю. Андрухович. Дидактичні пріоритети: семестрова курсова робота – студентська робота на 10-15 сторінок, написана англійською мовою на тему з української літератури; доповідь в групі – усне повідомлення на 10-15 хвилин про літературний твір, прочитаний студентами самостійно.

Курсова робота може бути написана на тему будь-якого твору, включеного в програму курсу, але заохочується написання робіт на теми, що не вивчалися під час аудиторних занять. Типові приклади можливих тем для таких робіт: “Дослідження й аналіз поглядів М. Хвильового стосовно статусу і розвитку української літератури на матеріалі книги “Культурний ренесанс в Україні: полемічні памфлети, 1925 – 1926 рік”; “Дослідження впливу модернізму на українську літературу на основі аналізу творчості щонайменше трьох різних авторів”, “Конфлікт між соціальними інститутами і окремими людьми, особливо у сфері культурних цінностей, у творчості Олесея Гончара на прикладі будь-яких двох його оповідань” тощо. В усній доповіді студент повинен передати основний зміст твору, прочитаного самостійно, дати свою власну оцінку<sup>6</sup>.

Як бачимо, літературні курси спрямовуються на ознайомлення студентів з творчістю найвидатніших українських літераторів минулого і сучасності, різних течій в українській літературі. При цьому багато уваги приділяється самостійній роботі студента, заохоченню його до читання позапрограмих творів. Студенти постійно залучаються до виконання цікавих дослідних проєктів, які потребують ґрунтовного самостійного аналізу творів, презентацій власних досліджень на занят-

ті та дискусій. Такі презентації, крім іншого, є додатковою можливістю практичного вживання розмовної української мови та її вдосконалення.

Може здатися дивним, що в аналізованому українському літературному курсі немає теми, присвяченої Т. Шевченку. Це пов'язано з тим, що департамент пропонує окремий ґрунтовний курс "Тарас Шевченко", цілком присвячений творчості великого Кобзаря.

Цікавим є курс "Аспекти літературного перекладу з української мови", який входить до переліку як мовних, так і літературних курсів – новий курс, який, на вимоги часу, почав пропонуватися студентам Торонтського університету з 2001 року. Мета курсу: ознайомити студента з проблемами письмового перекладу літературних творів з української мови на англійську. Завдання курсу: дати студенту практичні навички з письмового перекладу творів, написаних українською мовою. Зміст дисципліни: оцінка і порівняння існуючих перекладів з української на англійську, практичні вправи з перекладу, розгляд загальних труднощів при перекладі творів різних літературних жанрів та стилів, а також творів з діалектичною, ідіоматичною, метафоричною лексикою. Заняття складаються з теоретичного і практичного компонентів. Теоретичний включає в себе обговорення окремих специфічних тем з теорії перекладу і підготовку студентів до кожного заняття. Практичний компонент складається з представлення і дискутування окремих спірних питань або проблем у конкретних перекладах. Дидактичні пріоритети: індивідуальні роботи з перекладу; підсумковий проект; щотижневі письмові завдання. Підсумковий проект являє собою завершений переклад вибраного самим студентом твору (або творів) з української літератури, що ніколи не перекладався раніше. Його обсяг: 60 сторінок для прозового, 35 – для драматичного твору, 25 сторінок – для віршів. Найкращі переклади можуть бути опубліковані.

Цей курс має велике значення, оскільки сприяє, крім іншого, підготовці перекладацьких кадрів – фахівців, які могли б працювати в галузі перекладу творів української літератури на англійську мову для ознайомлення з ними ангомовної громадськості. Рекомендованою до курсу літературою є словники, підручники з перекладознавства, збірки українських літературних перекладів, зокрема новітні видання України, як то: Р. Зорівчак "Реалія і переклад: На матеріалі ангомовних перекладів української прози" (Львів, 1989); В. Бусел "Великий тлумачний словник сучасної української мови" (Київ, 2001) тощо<sup>7</sup>.

Чільне місце серед навчальних курсів українознавчих інституцій при канадських університетах, посідають, починаючи з 1971 р., курси з історії України<sup>8</sup>. Типовий зміст таких курсів розглянемо на прикладі курсу історії України Центру українських канадських студій при Манітобському університеті. У редакції розробника зазначеного курсу д-ра О.В. Геруса<sup>9</sup>:

Мета курсу: ознайомити студентів з довгою, барвистою і трагічною, але маловідомою історією однієї з головних націй Східної Європи і однієї з найновіших незалежних держав. Завдання курсу: дати студентам загальне уявлення про Україну, її землі та народ. Зміст дисципліни: Курс розрахований на два семестри. Перший семестр охоплює період від VI до XVIII століття, висвітлює історію середньовічної Русі-України (Київської Русі) і розглядає питання: Україна в Польській державі; українські землі в Австрії та Російській імперії. Другий семестр охоплює період з XVIII століття до нашого часу. Він фокусується на динаміці національного визвольного процесу, українських революціях, інтелектуальній і культурно-духовній творчості, економічних перетвореннях, українській державності й українській діаспорі.

Основним підручником, який пропонується для вивчення курсу, є англomовна “Історія України” П.Р. Магочого (P.R. Magosci). Автор підручника П.Р. Магочій є відомим у Канаді і діаспорі загалом фахівцем з історії України.

Якщо проаналізувати тематику історичних курсів, то можна зробити висновок, що головна увага акцентується на узагальненому вивченні історії українців від часів Київської Русі, або навіть від докиївського періоду, до нашого часу. Звичайно, курси різних університетів дещо різняться між собою переліком тем та їх висвітленням, але загалом спрямовані на змалювання цілісної картини нашої історії, з усіма її здобутками і втратами. Подається картина непростих стосунків українців зі своїми сусідами в різні часи, їхньої боротьби за своє право на власну державність, перших кроків на шляху незалежності. Зрозуміло, що своє місце у таких курсах займає й історія української діаспори, яка об’єктивно є важливою складовою життя нашого народу, а для канадських переселенців має особливе значення і забарвлення.

Викладене розкриває в загальному цільову і змістову сторони процесу навчання у вищих українознавчих інституціях університетів Канади.

Питання навчально-методичного забезпечення завжди було й залишається актуальним для функціонування українознавчих студій. Як зазначав на організованому КІУСом у жовтні 2001 р. круглому столі “Теперішній стан і майбутнє українських студій” професор департаменту сучасних мов і культурологічних студій Альбертського університету О. Ільницький, “...на спроможність викладачів українських студій підготувати добрі навчальні програми для своїх студентів негативно впливає брак навчальних матеріалів<sup>10</sup>”. Цей висновок висвітлює проблему, над вирішенням якої канадським викладачам-україністам постійно доводиться працювати – нестачу навчальних підручників та посібників.

На початках україністики в університеті Саскачевану, як підручник для навчання мови, використовувалася “Ukrainian grammar” (Українська граматика) Е. Шклянки, видана у 1944 р. і перевидана у



1947 та 1949 рр., а для літературних курсів – конспект-нотатки проф. К. Андрусишина, написаний у формі книжки “Українські автори” в 1949 р. У тому самому 1949 р. д-р Ю. Луцький, який працював на англійському департаменті Саскачеванського університету, у співавторстві з д-ром Я. Рудницьким опублікував перший університетський англомовний підручник граматики української мови “A Modern Ukrainian Grammar” (Сучасна українська граматика). У 1950 р. з’явилася “Українська граматика” адвоката Ю. Стечишина, якою й досі користуються в українських середніх школах Саскачевану та на початкових курсах в університеті.

Суттєвий вклад у забезпечення підручниками курсів української мови у двомовних школах і університетах Канади в 60-ті роки минулого століття вніс визнаний новатор методики викладання мови професор Яр Славутич. Відзначимо його “Conversational Ukrainian” (Розмовна українська) (1959 р.) – підручник, якому судилося довге навчальне життя – тільки у Канаді він витримав 5 видань (останнє п’яте, доповнене, з’явилося у 1987 р.), “An Introduction to Ukrainian” (Вступ до української) (1962), присвячений українському алфавіту, правильній вимові українських звуків, письмовій системі української мови, початковим відомостям про українську морфологію і синтаксис (пізніше він увійшов до “Conversational Ukrainian” як фонетичний вступ). Для студентів, які зовсім не знали мови, Яр Славутич підготував “Ukrainian for Beginners” (Українська для початківців) (1962), який витримав 7 видань. У 1965 р., з’явилася “Ukrainian in Pictures” (Українська в картинках) – буквар для дітей початкової школи. У 1968 р. професор Славутич написав підручник з української мови у двох частинах. Перша частина – “Українська мова за зорово-слуховою метою. Частина 1” – книга для вчителів, що подавала 25 лекцій, які містили діалоги, граматичні вправи і “граматику в малюнках”, а також короткий словник з відмінюванням дієслів та іменників. Для студентів призначалася друга частина підручника – “Українська мова за зорово-слуховою метою. Студентський зошит”. Вона містила вправи, короткі тексти та набір запитань, які давали можливість студентам брати участь у розмовах під керівництвом і контролем викладача. Підручники Яра Славутича широко використовували для навчання рідної мови не лише канадські українці, а й українці діаспори за межами Канади.

У більш пізній період для викладання університетських курсів української мови були розроблені “Ukrainian Conversational and Grammatical” (Розмовна українська і граматика) Дж. Джуравця (1977), вже згадувані “Modern Ukrainian” (Сучасна українська) А. Гумецької, видана у 1986 р. і перевидана двічі, у 1990 та 2001 рр., “Ukrainian for Undergraduates. Lab Drills” (Українська для студентів. Лабораторні заняття) (1989) та “Ukrainian for Undergraduates” (1998) Д. Струка, “Ukrainian Short Stories and One Act Plays: an Annotated Reader with Review Exercises” (Українські оповідання і п’єси: анотована читанка з

граматичними вправами) (1996) О. Ільницького тощо.

Сьогодні друковані навчальні матеріали починають доповнювати електронні ресурси вивчення мови та літератури. Зокрема, для полегшення доступу до літературних джерел професором М. Тарнавським з департаменту слов'янських мов та літератур Торонтського університету розпочата велика робота над створенням електронної бібліотеки української літератури, яка уможливає вільний і безкоштовний доступ до електронних текстів – творів української літератури – для всіх зацікавлених читачів. Електронну бібліотеку відкрито 1 грудня 1999 р. з появою на її веб-сайті першого твору – роману В. Винниченка “Чесність з собою”. Як зазначає автор розробки, у майбутньому бібліотека включатиме не лише тексти української літератури, але й її англomовні переклади, біографії і бібліографії авторів двома – українською й англійською – мовами, історію літератури та інші документи і матеріали, які можуть бути корисними для студентів, що вивчають українську літературу<sup>11</sup>.

Інший приклад – новинка вже згадуваного Центру мультимедійного інтерактивного навчання та електронних публікацій – електронна книга д-ра А. Горняткевича “350 українських дієслів”, що налічує понад 560 сторінок, яка є суттєвою підмогою студентам у вивченні мови за допомогою комп'ютера. Завдяки даному проекту кожен, працюючи за комп'ютером, може мати миттєвий доступ до сотень українських дієслів, не обмежуючись невеликою кількістю прикладів, поданих у підручниках. Водночас тут вміщено найбільш вживані в художній прозі дієслова та всебічне обговорення української системи дієслів.

Таким чином, діяльність українознавчих студій у системі вищої освіти Канади визначається чіткими організаційно-дидактичними параметрами, будується на принципах максимальної адаптації до освітніх умов канадського суспільства. Стосовно мовних курсів, вона розрахована на те, що починають їх слухати і вивчати в університеті практично (а деколи й виключно) англomовні студенти. Тому ці курси структуровані таким чином, щоб максимально полегшити й уможливити студенту процес вивчення мови від мінімального рівня володіння до рівня, достатнього для усного спілкування, читання україномовних джерел і самостійного написання україномовних текстів. Літературні, історичні, фольклорні та інші курси знайомлять студентів з культурними надбаннями українців, спрямовані на те, щоб зацікавити їх вивчати українську та українсько-канадську культурну спадщину і новітні українські літературні твори, дають студентам знання української історії та розуміння сучасного стану українського суспільства.

### *Примітки:*

<sup>11</sup> College of Arts and Science // University of Saskatchewan, Calendar 2002-2003. – Saskatoon, 2002. – P. 45-91; Department of Modern Languages and Literatures // School of graduate studies and research. University of

Ottawa, Calendar 1992-94. – Ottawa, 1992. – P. 657-663; Faculty of Arts. University of Alberta // University of Alberta, Calendar 2002 –2003. – Edmonton, 2002. – P. 97-135.

<sup>2</sup> <http://www.chass.utoronto.ca/~tarn/courses/index.html>. – 17.11.2000; <http://www.chass.utoronto.ca/~tarn/courses/sla308y.html>; [http://www.umanitoba.ca/academic/centres/ukrainian\\_canadian/courses/52127.html](http://www.umanitoba.ca/academic/centres/ukrainian_canadian/courses/52127.html).

<sup>3</sup> <http://www.arts.ualberta.ca/~ukraina/NewMultiMediaSite/UmmHome.html>.

<sup>4</sup> Nedashkivska A. Ukrainian Issues // AATSEEL Newsletter. – 2002. – Vol. 45. – № 1. – P. 15-18.

<sup>5</sup> <http://www.arts.ualberta.ca/~ukraina/NewMultiMediaSite/UmmHome.html>.

<sup>6</sup> <http://www.chass.utoronto.ca/~tarn/courses/218-gen.html>.

<sup>7</sup> <http://www.chass.utoronto.ca/~tarn/courses/468s-rdl.html>.

<sup>8</sup> Magocsi P.R. Ukraine: politics, economy, and society. Course outline. – Toronto: Departments of History Political Science, 2002. – 12 p.; [http://www.umanitoba.ca/academic/centres/ukrainian\\_canadian/courses/11255.html](http://www.umanitoba.ca/academic/centres/ukrainian_canadian/courses/11255.html).

<sup>9</sup> [http://www.umanitoba.ca/academic/centres/ukrainian\\_canadian/courses/11255.html](http://www.umanitoba.ca/academic/centres/ukrainian_canadian/courses/11255.html).

<sup>10</sup> КІУС. Канадський інститут українських студій. – 2002. – “Річний огляд”. Едмонтон: КІУС, 2002. – С. 11.

<sup>11</sup> <http://www.utoronto.ca/elul/>

Юлія СІРЕНКО

*Філія Московського державного відкритого педагогічного університету  
ім. М.О. Шолохова в м. Уфі  
Башкортостан, Росія*

## УКРАЇНЬСЬКА ОСВІТА В БАШКОРТОСТАНІ

Мова – така ж давня, як і свідомість. Людина може володіти кількома мовами, залежно від її здібностей, нахилів і прагнень, але найкраще, найдосконаліше людина має володіти, звичайно, рідною мовою.

І це не тільки тому, що цією мовою, засвоївши її змалку, вона користується повсякденно, а й тому, що рідна мова – це невід’ємна частка Батьківщини, голос свого народу й чарівний інструмент, на звуки якого відгукуються найтонші і найніжніші струни людської душі.

Є мови більш й менш розвинені, є мови, що своїм чарівним звучанням здобули світову славу, та наймиліша й найдорожча для людини – її рідна мова. Як просто й разом з тим зворушливо писав про це Тарас Шевченко:

Ну, що б, здавалося, слова...

Слова та голос – більш нічого.

А серце б'ється, ожива,

Як їх почує!..

Адже без знання рідної мови не може бути справжнього виховання людської особистості, виховання самоповаги, національної самосвідомості, без яких не може бути й справжнього патріотизму. Як писав колись російський письменник М. Пришвін: – “Слово “я” можна сказати тільки рідною мовою”.

Відродження української національної освіти в Башкортостані почалося в 90-х роках ХХ століття із процесом національного відродження українців Республіки Башкортостан. Один із розділів “Програми національного відродження українців Республіки Башкортостан”, прийнятої на І з'їзді українців Башкортостану від 14 березня 1992 року і доповненої на ІІ з'їзді українців РБ від 21 січня 1995 року, мав назву “Мова і народна освіта”.

Аналізуючи ситуацію із станом українського слова в Башкортостані, українці були вкрай схвильовані тим, що рідна мова функціонує лише на побутовому рівні у місцях компактного проживання українців, у тих українських селах, котрі заснували ще на початку ХХ століття вихідці з українських земель, заведені долею до Башкирії в пошуках вільної землі. Та стара генерація українців, той золотий український фонд котрий разом з мовою, привіз на башкирську землю свої звичаї, традиції, пісні, поступово, з плином часу, почав відходити у небуття. А щоб з останнім прадідом, пам'ятаючи материнську мову, не зникла з лиця землі українська мова, потрібно було, як можна швидше, не гаючи часу, навчити українському слову молоде покоління українців, передати цей дорогоцінний скарб їм і майбутнім поколінням.

Мова – це той найважливіший, найдорожчий і найміцніший зв'язок, що з'єднує віджилі, живі й майбутні покоління народу в одне велике історичне живе ціле. Вона не тільки виражає життєвість народу, але й є саме це життя.

Ось чому виховання підростаючого покоління для кожної нації є найважливішою складовою часткою національної культури. Успадкування усіх культурно-історичних традицій батьків, дідів, прадідів завжди було гарантом вічності життя нації. Прекрасно усвідомлюючи цей постулат, українці Башкортостану намітили ряд першочергових завдань з відродження української мови в Башкортостані. А саме: створити безперервну систему української національної освіти в Республіці Башкортостан, в місцях компактного проживання українців відкривати українські дитячі садки та школи, вводити до навчальних програм такі дисципліни, як українська мова й література, історія та культура українського народу.

Сьогодні, можна з гордістю впевнено констатувати, що те, про що мріяли українці Башкортостану в 90-х роках, здійснилося. В Башкортостані, на відміну від Російської Федерації, створена унікаль-

на система безперервної української національної освіти.

Українська мова й література вивчаються в наступних освітньо-виховних закладах: с. Золотоношка Стерлітамацького району – у дитячому садочку та середній загальноосвітній школі с. Санжарівка Чишминського району – у неповній загальноосвітній школі с. Троїцьке Благоварського району – у середній загальноосвітній школі с. Степанівка Аургазинського району – у середній загальноосвітній школі м. Салават – у недільній українській школі м. Уфа – у середній загальноосвітній школі № 9 та недільній українській школі ім. Т.Г. Шевченка, національній українській школі “Злагода”, українському національному центрі “Дзвіночок”.

З 1997 по 2004 рік українська мова викладалася в Уфімському педагогічному коледжі № 1, де студенти відділення “Навчання в початкових класах” оволодівали додатковою спеціальністю “Вчитель української мови”. Як правило, на цю спеціальність набиралися учні із місць компактного проживання українців в Башкортостані. За цей період більше двадцяти п’яти випускників здобули додаткову спеціальність і частина з них повернулася до рідних сіл і почала викладати українську мову. На жаль, через мало перспективність середньо-професійної освіти в сучасному суспільстві та самої професії учителя початкових класів, кількість бажаючих вступати до педагогічного коледжу різко знизилася, тому набір на українське відділення було припинено. Здобутки в українській середньо-професійній освіті стали першою ластівкою в справі підготовки власних українських педагогічних кадрів на території Башкортостану.

Та на цьому професійна українська освіта не припинила своє існування, вона перейшла на вищий професійний рівень, бо з 1998 року у філії Московського державного відкритого педагогічного університету ім. М.О. Шолохова в м. Уфі на філологічному факультеті студенти спеціальності “Російська мова й література” стали освоювати додаткову спеціальність “Українська мова й література”. Потрібно зазначити, що переважна більшість студентів-філологів не є українцями за походженням, однак їхня наполегливість в оволодінні українською мовою дає свої позитивні результати. Так, студентки Сафіулліна Ельвіра, Ішдавлетова Альфіна, Ісмагілова Альбіна, Садікова Алія ставали переможцями Міжнародного конкурсу знавців української мови ім. Петра Яцика.

На філологічному факультеті українська мова вивчається як іноземна (друга слов’янська мова) з 1 по 5 курс. До навчального плану входять наступні дисципліни: “Практикум з української мови”, який дозволяє за допомогою розмовно-тематичних занять навчити студентів-філологів правильно сприймати на слух, розуміти, розмовляти і спілкуватися українською мовою. В результаті такої роботи здійснюється основний принцип у вивченні української мови як іноземної – комунікативний.

Крім того, студенти також вивчають усі розділи “Сучасної української літературної мови”, правда “Фонетика”, “Лексика”, “Морфеміка. Словотвір”, “Морфологія” та “Синтаксис” вивчаються в порівняльному аспекті, тобто лише ті специфічні риси мовної системи, які відрізняють українську мову від сучасної російської літературної мови.

Також студенти вивчають “Історію української літератури” від найдавніших часів до сучасності. Знайомлячись з класиками і сучасниками української літератури, читаючи в оригіналі твори Г. Сковороди, І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, П. Тичини, О. Вишні, О. Довженка, Л. Костенко, – вони не тільки збагачують свій словниковий запас, а й розширюють філологічний світогляд і все це завдяки хорошему книжковому україномовному фонду, який знаходиться в бібліотеці університету.

Важливою ланкою в процесі вивчення української мови, виховання любові і поваги до українського слова є пізнання скарбів народних традицій, звичаїв, обрядів.

Процес ознайомлення з українською національною культурою і побутом, традиціями й обрядами безперервний. Він починається на уроках української мови й літератури, де студенти знайомляться з кращими зірками української народної творчості й фольклору і продовжується та поглиблюється на заняттях з “Української народної творчості”, “Українського народознавства”.

Оскільки за навчальним планом передбачена виробнича педагогічна практика студентів протягом 6 тижнів, то абсолютно логічними є такі дисципліни навчального плану як “Методика викладання української мови” та “Методика викладання української літератури”.

Крім того, в процесі вивчення української мови студенти вивчають основні принципи та методи з “Теорії та практики перекладу”, що в майбутньому дозволить їм на практиці використати свої знання як перекладачів з української мови. Під час навчання студенти часто беруть активну участь у різних перекладацьких конкурсах. Так, минулого року в університеті до ювілею М.О. Шолохова проходив студентський конкурс на кращий переклад творів Шолохова українською та англійською мовами. З великим натхненням та ентузіазмом студенти-філологи нашої філії виконували переклади поезій своїх улюблених авторів: Т. Шевченка, Л. Українки, Л. Костенко, котрі увійшли до збірника перекладів слов'янських авторів, комплектуванням якого займався Башкирський державний університет.

Сьогодні на філологічному факультеті університету предмети українознавчого циклу вивчає 61 студент. І я розумію, що лише одиниці пов'яжуть свою долю з українським словом, а переважна більшість ніколи не буде викладати українську мову в навчальних закладах, та в усі часи критерієм освіченості людини було володіння кількома мовами. Як говориться у одному крилатому виразі “Чим більше ти знаєш мов, тим більше ти – людина”, тому знання української мови для майбутніх



філологів – це також додаткова можливість пізнання східнослов'янської мовної єдності, що прекрасно усвідомлюють і мої студенти-філологи.

Студенти 4 курсу перекладають вірші Ліни Костенко, Лесі Українки, Марійки Підгірянки та інших відомих українських поетів.

Ірина КРАСНОДЕМСЬКА

*Науково-дослідний інститут українознавства МОН України*  
Київ

## ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ Й ОСВІТИ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ГРИГОРІЯ ВАЩЕНКА

Ще з давніх часів в Греції, Римі, Київській Русі видатні державні діячі та мислителі вважали: рівень розвитку народу, держави визнається рівнем культури, освіти, виховання людини. Незважаючи на різні економічні та соціальні труднощі, після здобуття незалежності Україна з кожним роком все більше утверджується на геополітичній карті світу, поступово інтегрується у світові структури, стає відкритим суспільством, рівноправним членом міжнародного співтовариства.

Як відомо, розбудова Української держави ставить на порядок денний надзвичайно важливі і невідкладні завдання – виховання справжнього громадянина і патріота рідної землі, національно-свідомої, високодуховної та інтелектуальної особистості, здатної своєю волею, працею та розумом до прогресивних перетворень і розвитку всіх сфер життєдіяльності суспільства. Лише такі люди здатні вивести нашу країну з тимчасових труднощів на шлях прогресу і процвітання.

У сучасному світі відбувається напружений пошук нових людських орієнтирів, прогресивних шляхів розвитку. Зараз Україна переживає докорінну зміну підходів до освіти та соціокультурної політики в цілому, освіта й виховання переорієнтовуються на розвиток особистості, її можливостей і якостей.

Педагогіка, освіта мають бути відповідними передовсім національним умовам Буття та Свідомості. Головна їх мета – формування характеристик людей і поколінь, що досягаються через синтез виховання й навчання, патріотизму й професійності, багатовікового досвіду народів на національному ґрунті й розуміння неповторності кожної людини. Завдання педагога – допомогти дитині пізнати, створити і реалізувати себе. Багато разів Україна втрачала державність, інші національні ознаки. Послаблялися міжпоколінні зв'язки, що призводило до дезорганізації родин, до знецінення духовності. Але не втрачалися традиції. Сьогодні все більше педагогів в Україні усвідомлюють: без національної школи неможливо виховати патріота нашої незалежної держави. Українська національна школа – це такий заклад, де в основу концепції освіти покладено одну для всіх національну ідею утвердження держав-

ності України та єдності націй, яка передавалася із покоління в покоління і допомогла відродити національну культуру, націю. Лише в національній школі може виховуватися національна еліта, якої нам так бракує. Як писав М. Грушевський, “лише той народ має майбутнє, який має власну національну систему освіти”.

Потреба розбудови національної системи освіти і виховання зумовили зростання інтересу до педагогічної спадщини українських педагогів як важливого джерела розвитку сучасної педагогічної теорії та практики. Необхідно повертати народові ту культурно-педагогічну спадщину, що об’єктивно існує, але й досі вивчена недостатньо. Сьогодні особлива увага науковців зосереджена на ідеях, поглядах, концепціях маловідомих педагогів, відкриття та вагомій здобутки яких ігнорувала авторитарна система.

До таких педагогів належить **Григорій Ващенко** (1878 – 1967), теоретик і практик, професор – широко відомий у діаспорі, але все ще малознаний на Батьківщині.

Широко знаним він був у 20-х роках, коли працював професором, завідувачем кафедрою педагогіки у Полтавському інституті народної освіти. За його підручником “Загальні методи навчання” (1929 р.) навчалися майже в усіх українських педагогічних інститутах та технікумах.

Далі, в 1933-му – звинувачення в націоналізмі, пошуки порятунку у Сталінграді, де очолив кафедру педагогіки. По війні Г. Ващенко – професор Українського Вільного Університету (УВУ) у Мюнхені, там же впродовж кількох років був також ректором Богословської академії. Стає ідейним наставником української молоді в еміграції, і найперше, СУМу.

За 22 роки життя в еміграції Г. Ващенко написав багато праць, які мають значну наукову цінність для педагогів і вихователів, та й, взагалі, для всіх українців, бо писалися вони з думками про долю рідного народу, про національне виховання юного покоління. Це, зокрема, “Загальні методи навчання”, “Основи естетичного виховання”, “Виховна роль мистецтва”, “Система освіти в самостійній Україні”, “Український ренесанс ХХ століття”, “Виховний ідеал”, “Завдання виховання української молоді”, “Релігійне виховання молоді”, “Тіловиховання як засіб виховання й волі”, “Виховання волі і характеру”, “Виховання любові до Батьківщини” тощо. Замислюючись над майбутнім нової української школи та нових методів навчання і виховання в ній, Г. Ващенко за пошуками відповіді звертається, насамперед, до світової історії педагогічних систем. Педагогічні висновки й узагальнення вченого про виховання увібрали в себе також історію, культуру, мудрість українського народу. Ось чому педагогічна спадщина вченого, його міркування та рекомендації щодо суті методів навчання і виховання, їх вибору і застосування вчителем у своїй абсолютній більшості є слушними і для сучасної школи, педагогів.

Вибираючи все краще з минулого, Григорій Ващенко створив яскравий образ виховного ідеалу і став фундатором системи виховання свідомої любові до Батьківщини, що відповідає духовності українського народу, його історичній місії, потребам незалежного державного будівництва України.

Визначаючи основне завдання педагогів, вихователів, Г. Ващенко підкреслював, що воно полягає в підготовці людей, які могли б служити своїми знаннями й працею Батьківщині. Провідним елементом виховної системи він вважав розумове виховання. Друге завдання у вихованні молоді – це виховання моральне. Мета вихователів полягає в тому, щоб традиційні ідеали, які пройшли випробування протягом століть, відновити та застосувати до сучасних умов і тих вимог, що ставить перед нашим народом історія.

З моральним вихованням міцно пов'язане виховання волі і характеру. Найважливішою рисою вольової людини є принциповість і здібність чітко поставити перед собою певну мету. Поставивши мету, вольова людина докладає всіх зусиль, щоб за всяку ціну досягнути її. Ось чому важливими для людини є любов до праці і працездатність.

Велике значення у вихованні має естетика на основі високоякісного мистецтва – музики, пісні, образотворчого мистецтва, скульптури, театру тощо. Виховання молоді повинно включати розвиток творчих та мистецьких здібностей, а також, що не менш важливо, фізичне виховання. Поставлені вище завдання можуть бути здійснені через виховання молоді: моральне, національно-патріотичне, інтелектуальне і фізичне.

Аналіз змісту праць педагога, особливо “Виховного ідеалу”, дає змогу стверджувати, що Г. Ващенко будує ідеал української людини на двох головних принципах: християнській моралі й українській духовності, що витворилася впродовж століть. Він розробив виховну систему, спроможну, на його думку, очистити українську духовність. Важливо, що свою педагогіку Г. Ващенко не будував ні на вузько партійних, ні на якихось національно-замкнених засадах, вона у нього водночас українська й загальноєвропейська. Фундаментальне знання української історії і розвитку етнопсихології та етнопедagogіки українського народу ставить вченого на високий рівень практикування з точки зору виховання молодого покоління відповідно до психоструктури українця, заснованої на народних традиціях та обрядах.

Г. Ващенко ґрунтовно висвітлює українські традиції, відображені у народній творчості й у творах кращих митців і письменників. Педагог звертає увагу, перш за все, на українську гостинність та доброзичливість, уважність та щирість, потяг до краси й мистецької творчості, до музики, співу й танців, статевою культурою і здоровим сімейним життям, найвищі чесноти лицарства, готового до героїських звияг. Усе це дає йому можливість стверджувати, що вихований ідеал українця криється у пісенній скарбниці України, у звичаях українського народу, у

його літературі, мистецтві, християнській вірі та історичному минулому. На думку педагога, відтворення цього минулого з його культурними скарбами і черпання зі скарбниць інших народів того, що є найкращим і відповідає нашій духовності, дасть нам тверду основу для створення свого власного виховного ідеалу. Вихований на християнських принципах гуманності й толерантності, він високо цінує людську гідність, а отже, національну гідність у цілому.

В основу виховання української молоді професор ставить загальнолюдські й національні цінності, до яких належать моральний закон творення добра і боротьба зі злом, шукання правди і побудова на любові й красі справедливого ладу. Джерелом високоморальних людських цінностей є християнство. Побудований на цій основі світогляд людини веде її на шлях служіння подвійній меті: Богові і своїй нації; Богові як абсолютній Правді, красі, Справедливості і нації як реальній земній спільноті, в якій ці абсолютні цінності повинні знайти своє втілення. Квінтесенцією його розуміння виховання української молоді є *християнський виховний ідеал*, який включає в себе євангельський виховний ідеал у його історичних і національних формах і *загальноєвропейський вихований ідеал*, який також має християнську основу. Саме від них і має відштовхуватися український виховний ідеал. На підході до нього Г. Ващенко характеризує ще два типи виховного ідеалу, що сформувалися вже у ХХ ст. Це – *націонал-соціалістичний та більшовицький*.

Зокрема, з-поміж характерних рис націонал-соціалістичного виховного ідеалу Г. Ващенко виділяв такі: “безоглядну відданість інтересам свого народу й любов до нього”, “міцну волю і твердість вдачі”, “тверду дисципліну”, “пошану до партійного керівництва...”, “презирливе й жорстоке ставлення до інших народів як до унтерменшів” та “переконання, що право на землю і блага її мають лише німці, – інші народи мають бути частково знищені, а частково обернені на німецьких рабів”, “фізичну міць, здоров’я, спритність і витривалість”, “навички, потрібні на війні”. Як підкреслює Г. Ващенко, деякі з цих рис “самі по собі не мають нічого негативного”. А основні риси більшовицького виховного ідеалу такі: “безумовна вірність вченню марксизму-ленізму, непримирима ворожість до інших ідеологій і активна боротьба з ними, а також до релігії, зокрема до християнства, безоглядна відданість комуністичній партії та її вождям, советський патріотизм”.

Порівнюючи загальноєвропейський, більшовицький, націонал-соціалістичний та християнський виховні ідеали, Г. Ващенко вибирає те найкраще, що, на його думку, може бути застосовано у вітчизняній виховній системі та вибудовує виховний ідеал української людини на двох головних підвалинах: християнській моралі й українській духовності. Прикладами для наслідування виступають у нього доблесні козаки, герої визвольних змагань, князі дружинники – люди, для яких честь і слава Русі-України понад усе.

Характеризуючи тоталітарні, антигуманні, імперіалістичні і жорстокі системи виховання, Г. Ващенко розпочинає аналіз українського національного виховання з розкриття суті поняття “нація” та засад здорового національного патріотизму. Нація, на його думку, це своєрідний організм, що, колись народившись, росте, розвивається і за несприятливих умов може загинути, себто розчинитись в інших націях. Абсолютно необхідними умовами для існування нації, за висловом педагога, є спільність території, мови, культури, традицій і усвідомлення своєї окремішності. Нормальний розвиток нації можливий лише за умови існування власної держави. Подібно до того, як творчість окремої особистості є проявом її індивідуальних властивостей і здібностей в умовах свободи, творчі сили народу, його національне обличчя можуть виявлятися і розвиватися в умовах самостійності. Лише вільні, самостійні великі і малі народи мають щось своє, оригінальне, неповторне, що відповідає потребам єдиного загального організму. “Раб або людина, психіка якої формувалася за якимось спільним для багатьох стандартом, творити не може”, – стверджує педагог. Ідеал людини – це те найкраще, що створив народ у розумінні властивостей людської особистості та її призначення.

Г. Ващенко був переконаний, що український народ, як і будь-який інший, “має свої національні фізичні й психічні особливості, має своє призначення, а тому на засадах християнства й загальноєвропейської культури він має творити свій національний український виховний ідеал”.

Ретельно проаналізувавши історичний розвиток українського національного ідеалу, психологічні особливості українців, народні традиції, він попереджав, що відмова від національних традицій рівнозначна відмові від своєї національності. Це твердження і сьогодні важливе. Надто велике захоплення зарубіжним мистецтвом, школою і педагогікою, прихильність до всього закордонного загрожує денационалізацією.

Г. Ващенко в реалізації своєї життєвої мети – служіння Богові й Україні – визначив для себе завдання створити освітньо-виховну систему для України. І цьому він присвятив усе своє життя поза Батьківщиною, користуючись свободою в умовах вільного світу. Він, як ніхто інший, зумів зібрати матеріал з українських і зарубіжних джерел, творчо його переосмислити, створюючи потім праці, що можуть стати значним внеском для створення освітньо-виховної системи в Україні.

Служіння Богові – це плекання у людині вищого, божественного, одухотвореного начала, що вбереже її від ницого, брудного, аморального, дарує душі чистоту і світлість. А служіння Україні – то служіння рідному своєму краю як найбільшій цінності, тій, що має бути невід’ємною, органічною часткою цього духовного та божественного, що мали бути в душі кожного українця.

Порівнюючи системи освіти Західної Європи й Америки, наголошуючи на значенні християнської ідеології в розбудові засад української освітньої системи в “Проекті системи освіти в самостійній Україні”, професор робить висновок, що запорукою належного рівня функціонування освітньої системи мають бути школи, державні чи приватні, з єдиною програмою й ідеологічним спрямуванням. На високому рівні повинна бути поставлена наукова робота в галузі теоретичної педагогіки, що відповідає науковим традиціям України. Функціонування цієї системи неможливе без зв'язку з родиною. Важливу роль у вихованні відіграють також молодіжні організації, включені до освітньо-виховної системи.

Обумовлюючи поєднання мови з національним вихованням, Г. Ващенко виголосив своє кредо, стверджене науковою та практичною діяльністю: для українського народу – одна державна мова, один правопис. Мова, на думку вченого, – один з найдорожчих скарбів народу; мова – культурний здобуток народу, його історія, світогляд та його психічні властивості; мова – найважливіший найповніший і найміцніший зв'язок, що поєднує минулі, сучасні і майбутні покоління у велике історичне, живе ціле; мова – ознака національного визнання; мова являє собою не тільки життєдіяльність народу, а є сама цим життям.

Педагогічну діяльність Г. Ващенко розглядає як творчу. Діяльність педагога має бути спрямована на розвиток індивідуальної творчої особистості дитини. Вибір педагогічної професії повинен бути педагогічним покликанням.

Будуючи свою педагогічну концепцію, він привертав увагу педагогів до виховання молоді на принципах національного традиційного родинного виховання, відстоював гармонійне виховання особистості, зробив спробу систематизувати сукупність методів та принципів навчання, виступав за виховання у дітей та молоді любові до Батьківщини, одним із перших дав ретроспективний аналіз українського виховного ідеалу. Головна заслуга його полягає у створенні національної педагогіки, яка відповідає ментальності, історичній місії, потребам державного будівництва українського народу.

Сьогодні з болем можна говорити, що освіта в нашій державі ще не має чіткої орієнтації на українську національну ідею, на утвердження українського національного виховного ідеалу. І Г. Ващенко опрацював цей ідеал на рівні розгорнутої педагогічної системи і дав йому чітку та точну назву – український виховний ідеал. Педагог-державник обґрунтував у своїх працях і концепцію, і програму, і методологію, і методику виховання.

Нелегко відбувається входження як і Г. Ващенка, так і інших національних педагогів, до суспільної свідомості. Він, як і С. Русова, І. Огієнко, І. Стещенко, С. Сіропалко, А. Волошин повертається до нас у боротьбі з усім антиукраїнським, антинаціональним. Поступово національне виховання стає фундаментом, методологічно-філософською



основою, найважливішим засобом та джерелом формування характерів громадян, органічним компонентом усіх ланок та форм системи освіти та виховання, а головною формою вираження його є українознавство.

Отже, головною метою національного виховання на сучасному етапі є набуття молодим поколінням історичного й соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, що віками розвивається в річищі світової цивілізації і культури, є органічною часткою вселюдства, розвиток особистісних рис громадянина української держави, формування культури міжнаціональних взаємин.

## ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

# НАУКОВІ ЗАПИСКИ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

ВИПУСК 9

МАТЕРІАЛИ ДРУГОЇ МІЖНАРОДНОЇ  
НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

## **“УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА: ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ”** (22 – 23 ТРАВНЯ 2006 Р.)

Відповідальні редактори:  
Ігор Пасічник та Любомир Винар

Редактор  
Алла Атаманенко

Відповідальний секретар  
Наталія Конопка

Верстка  
Олександр Вашук

Інститут дослідження української діаспори  
Національного університету “Острозька академія”  
E-mail: diaspora@uosa.ua.net

Підписано до друку 07.03.2007  
Видавництво Національного університету “Острозька академія”  
Віддруковано СПД Свинарчук Р.В., свідоцтво №27 від 29 липня 2004 р.  
вул. Семінарська, 2, м. Острог Рівненської обл., 35800 Україна  
Тел./Факс (03654) 229-49